İMAM EBU'L - FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

2

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

2. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973

•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-39-2 (2.Cilt)

Sertifika No: 0107-34-006330

KAHRAMAN
YAYINLARI
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L - FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

2. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

5-MAİDE SURESİ

İbn Abbas ile Dahhak: Medine'de inmiştir, demişler; Mukatil de: Gündüz inmiştir, hepsi Medine'de inmiştir, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de: Mekki olanı sadece: "Elyevme ekmeltü leküm dineküm" kısmıdır, demiştir. Sadece: "Ya eyyühellezine amenu la tühillu şaairerallahi" kısmının Mekki olduğunu da söylemişlerdir. Doğrusu: Elyevme ekmeltü leküm dineküm kavlinin Arafe günü Arafat'ta indiğidir. Bunun içindir ki Mekki denmiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۜ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ
اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ ﴿١﴾

1 – Ey iman edenler, akitleri yerine getirin, ihramlı iken avlanmayı helal saymamak şartı ile okunacaklar dışında kalan davarlar size helal kılındı. Şüphesiz Allah dilediğine hükmeder.

"Ey iman edenler": Bununla kimlerin muhatap oldukları hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bizim ümmetimizin mü'minleridir, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar kitap ehlidir, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Ukud": Akitler, verilen sözlerdir, bunu İbn Abbas, Mücahit, İbn Cübeyr, Katade, Dahhak, Süddi ve bir grup müfessir demişlerdir. Zeccac da "ukud": Kuvvetli sözleşmelerdir, demiştir.

Burada sözleşmelerden ne kasdedildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah'ın kullarına helal ve haram kıldığı şeylerde aldığı sözlerdir. Bu da İbn Abbas ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar bütün sözleşmelerdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Üçüncüsü: Bunlar cahiliyedeki sözleşmelerdir, bunlar da kendi aralarında yaptıkları yeminli anlaşmalardır. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Bunlar Allah Teala'nın Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman hakkında ehl-i kitaptan aldığı sözleşmedir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Ondan bunun kitap ehline hitap olduğunu da zikretmiştik.

Beşincisi: Bunlar insanların kendi aralarında alışveriş, nikah veya bir insanın kendi nefsine karşı ettiği adak veya yeminlerdir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Size dilsiz hayvanlar helal kılındı": Dilsiz hayvanlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar anaları boğazlandığı zaman karınlarında bulunan yavrulardır, bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: Onlar develer, sığırlar ve koyunlardır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Rebi de: Bunlar bütün davarlardır, demiştir. İbn Kuteybe ise: Bunlar develer, sığırlar, koyunlar ve bütün vahşi hayvanlardır, demiştir.

Üçüncüsü: Bunlar geyik, ceylan ve yaban öküzü gibi vahşi hayvanlardır. Bu da İbn Abbas ile Ebu Salih'ten rivayet edilmiştir. Ferra da: Bu hayvanlar: Yaban öküzü, geyik, ceylan ve yaban eşeği gibi hayvanlardır, demiştir. Zeccac da: Bunlara behime (dilsiz) denilmesi, iyiyi kötüyü ayırma güçlerinin olmamasındandır, demiştir.

"Ancak size okunacak olanlar müstesna": İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre: Onlar ölü ve Kur'an'da haram edilen sair hayvanlardır, demiştir. İbn Enbari de: Bize okunan yasaklar, bundan sonraki "size ölü haram kılındı..." ayetidir, demiştir.

"Avı helal saymamak şartı ile": Ebu'l – Hasen Ahfeş şöyle demiştir: "Evful ukude ğayra muhillissaydi", ğayra hal olmak üzere mansup olmuştur. Başkası da mana şöyledir demiştir: Size hayvanlar helal kılındı, ihramlı iken onları avlamayı helal saymamak şartı ile. Zeccac da: hurum, ihramlı demektir, tekili haramdır. Recülün haramun ve kavmun hurumun, denir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ona (o kadına) kendine gel, ben ihramlıyım,
Bunun da ötesinde lebbeyk okumaktayım, dedim.

"Allah dilediğine hükmeder: Yani bütün yaratılmışlar O'nundur, dilediği kimseye dilediği şeyi helal eder, dilediğine de istediğini haram eder.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ
الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ
يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى
الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

2- Ey iman edenler, ne Allah'ın sembollerini ne haram ay'ı, ne Ka'be'ye hediye edilen kurbanları ne gerdanlık takılan işaretli hayvanları ne de Rablerinden lütuf ve rıza arayarak Beyt-i Haram'ı ziyarete gelen hacıları helal saymayın. İhramdan çıktığınız zaman avlanın. Mescid-i Haram'dan men ettiler diye birilerine olan nefretiniz sakın sizi tecavüze sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve tecavüz üzerinde yardımlaşlayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah'ın cezası pek şiddetlidir.

"Allah'ın sembollerini helal saymayın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Şüreyh bin Dubey'a Medine'ye geldi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna girdi: "Sen neye davet ediyorsun?" dedi. O da: Allah'tan başka İlah olmadığına ve benim de O'nun Resul'ü olduğuma şahadet etmeye, dedi. O da: Benim arkamda amirlerim var-

dır, dönüp onlara danışayım, dedi, sonra da dışarı çıktı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: İçeri kafir yüzle girdi, gaddar iki topukla çıktı, adam Müslüman değildir, dedi. Şüreyh Medinelilerin sürüsüne rastladı, onu önüne katıp sürdü. Hudeybiye senesi olunca, Şüreyh umre yapmak üzere Mekke'ye çıktı. Yanında da ticaret malı vardı. Sürü sahipleri zamanında o yağma ettiği gibi şimdi de onlar onu yağmalamak istediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den izin istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de isminin Hutam bin İbn Hind el - Bekri olduğunu söylemiştir. Sürüyü önüne katıp sürünce, şu recezi söylemeye başladı:

Gece, develeri kırıcı (sert) bir sürücü ile sardı,
O ne deve çobanıdır ne de koyun çobanı.

Ne kütük üstünde et döven kasap da değildir,
Onlar gece uyudular, İbn Hind ise uyumadı.

O, yağmanın hesabını yaparak geceledi, ok gibi delikanlıdır,
Bacakları dolgun, düztabandır.

İkincisi: Müşriklerden bazı kimseler Mekke'nin fethinde umre yapmak üzere Beytullah'ı ziyarete çıktılar. Müslümanlar: Bunları bırakmayalım, bunlara saldıralım, dediler. Bunun üzerine: "Ne Beyt-i Haramı ziyarete gelenleri helal sayın" kısmı indi. İbn Kuteybe de Allah'ın sembolleri, taatine alamet kıldığı şeylerdir, demiştir.

Burada onlardan ne kasdedildiği hususunda da yedi görüş vardır

Birincisi: Onlar hac ibadetleridir, bunu Dahhak İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra şöyle demiştir: Araplar Safa ile Merve'yi sembollerden saymaz, ikisinin arasında tavaf etmezlerdi. Allah Teala bunu terk etmeyi helal saymayın, dedi.

İkincisi: Onlar Allah Teala'ın ihramda yasak ettiği şeylerdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın dininin tamamıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın koyduğu hudutlardır, bunu da İkrime ile Ata, demişlerdir.

Beşincisi: Allah'ın haremidir, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Beytullah'il – Haram'a hediye edilen kurbanlardır, bunu da Ebu Ubeyde ile Zeccac, demiştir.

Yedincisi: Onlar haremin alametleridir, Allah onları Mekke'ye girmek istedikleri zaman ihramsız geçmekten men etmiştir. Bunu da Maverdi ile Kadı Ebu Ya'la zikretmişlerdir.

"Ne de haram ay'ı": İbn Abbas: onda savaşmayı helal saymayın, demiştir.

Haram aydan ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zilkade ayıdır, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Ondan maksat haram aylardır. Mukatil şöyle demiştir: Cünade bin Avf her sene Ukaz panayırında kalkar: Beni dinleyin, ben filanca ayı helal ettim ve ve filanca ayı haram ettim, derdi.

Üçüncüsü: O receptir, bunu da İbn Cerir Taberi zikretmiştir. Hedy: Beytullah'a hediye edilen her şeydir. Kalaid için de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar gerdan takılan hediyelerdir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar cahiliyede müşriklerin, düşmanlardan emin olmak için develerine ve kendi nefislerine gerdan yaptıkları şeylerdir, çünkü savaş Araplarda haram aylar hariç devam ederdi. Boynuna veya devesinin boynuna gerdan takmış veya develerine işaret koymuş ve kurban süren birine rastlarlarsa ona dokunmazlardı. İbn Abbas şöyle demiştir: Haram ayların dışında yolculuk etmek isteyen, devesinin boynuna kıl veya yapağıdan bir işaret koyardı, istediği yere emin olarak giderdi. Malik bin Miğvel de Ata'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar Harem ağaçlarının iç kabuğunu gerdanlık olarak takar bununla haremi geçtikleri zaman emin olurlardı. Bunun üzerine bu ayet indi. Katade de şöyle demiştir: Cahiliyede bir adam evinden haccetmek üzere çıkarsa, semüre ağacından boynuna gerdan yapardı, kimse ona taarruz etmezdi. Döndüğü zaman da kıldan işaret koyardı, yine kimse ona taarruz etmezdi. Ferra şöyle demiştir: Mekkeliler ağacın iç kabuğundan gerdan yaparlardı, diğer Araplar ise yapağı veya kıldan gerdan yaparlardı. Bu kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Gerdanlık takılmış hediyelik kurbanları helal saymayın. *İkincisi:* Gerdanlık sahiplerini helal saymayın. *Üçüncüsü:* Bu, mü'minleri müşriklerin cahiliyede yaptıkları gibi haremin ağaçların koparıp gerdanlık yapmalarını yasaklamadır. Bunu da Abdülmelik, Ata'dan rivayet etmiştir. Mutarrif ile Rebi bin Enes de böyle demişlerdir.

"Vela âmminel beytel harame": Beyt-i Haram Ka'bedir, onu ziyarete gelenlere saldırmayı da helal saymayın, demektir. Fadl: Lütuf, ribh de ticarettir. Allah'ın rızası: Kendi inançlarına göre aradıkları

rıza-i İlahidir. "İlahına bak" *(Taha: 97)* kavli de böyledir. Lütuf aramanın genel, rıza aramanın da mü'minlere özel olduğu da söylenmiştir.

"İhramdan çıktığınız zaman avlanın": Lafız emir ise de, manası ibahadır, benzeri de: "Namaz bittiği zaman yeryüzüne dağılın" *(Cumua: 10)* kavlidir. Bu da ihrama daha önce girildiğini göstermektedir.

"Vela yecrimenneküm": Velid, Yakup'tan, nunun sükunu ve şeddesiz olarak: "yecrimenküm" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: Sizi sevk etmesin, demiştir. Başkası da: Sizi cürüm işlemeye zorlamasın, demiştir. Mesela: Asemtuhu denir ki; Onu günaha soktum, demektir. İbn Kuteybe de: Size günah kazandırmasın demiştir: Fülanün carimü ehlihi, denir ki: Ailesine kazanç sağlayan demektir. El – Hüzeli de bir kartalı tarif ederken şöyle demiştir:

Yavrusuna dağın zirvesinde rızık toplar,
Topladığı kemiklerden yağ sızdığını görürsün.

Beytte geçen cerime, kazanç sağlayan, rızık toplayan, demektir. "Şenean": Buğz ve nefret demektir. Şene'tühu ve eşneuhu denir ki, buğz etmektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Şenean": Nefret; nunun sükunu ile "şen'an" ise: Nefret edendir. Kurralar şenean'ın nununda ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, harekesiyle; İbn Amir de sükunu ile okumuştur. Hafs da, Asım'dan harekeli, Ebu Bekir de ondan sakin okuduğunu rivayet etmiştir. Nafi'den de farklı okunuş rivayet edilmiştir.

Ebu Ali şöyle demiştir: "Şenean": Sıfat olarak da, isim olarak da gelir. Kim harekeli olarak 'şenean" derse, masdar yapmış olur. Masdarın da faalan vezninde gelmesi çoktur. Kim de sakin olarak (şen'an) okursa, yine masdar kabul etmiş olur, çünkü masdar fa'lan vezninde de gelir. Leveytuhu deynehu leyyanen denir ki, borcunu savsakladım, demektir. Her iki kıraatın, lafzı farklı olsa da manası birdir.

"En saddukum": Üzerinde de ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr kesre ile, diğerleri de fetha ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, sadd'i mazi kılmış ve mana da: Sizi çevirmelerinden dolayı olmuş olur. Kim de kesre ile okursa onu şart edatı kılmış ve çevirme de beklenir olur. Ebu'l – Hasen Ahfeş şöyle demiştir: Kesre ile in okunduğu takdirde bile fi'lin mazide olması caizdir, mesela: "İn yesrik fekad sereka ehun lehu min kabl" *(Yusuf: 77)* ayetinde olduğu gibi. Onlara (Yusuf'un kardeşlerine) göre hırsızlık mazide olmuştu.

Ebu Ali şu beyti misal olarak getirmiştir:

Soyumuzu söylediğimiz zaman, beni kötü bir kadın doğurmamıştır,
Ey kadın, sen bunu ikrar etmekten başka çare bulamazsın.

İbn Cerir de şöyle demiştir: Hemzeyi fetha ile okumak mana bakımından daha açıktır, çünkü bu sure Hudeybiye seferinden sonra inmiştir, çevirme de önceden olmuştur.

Buna göre kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler diye Mekke halkına buğz etmeniz onlara orada saldırmaya, onlarla savaşıp oraya girdikleri takdirde mallarını almaya sevk etmesin. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mekke halkından nefret etmeniz ve sizi Mescid-i Haram'dan çevirmeleri sizi umre yapan müşriklere saldırma gibi helal olmayan şeyi yapmaya sevk etmesin. Nitekim bu da ayetin iniş sebebinde geçmişti.

"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın": Ferra: Birbirinize yardım edin, demiştir. İbn Abbas da: "el – birr (iyilik): Emrolunduğun şeydir. "Takva" da: Men olunduğun şeyi terk etmektir. "İsm": Günahlar; udvan ise: Allah'ın hududunu çiğnemektir. Bunu da Ata, demiştir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Ayet muhkemdir, Hasen'den: Maide'den hiçbir şey neshedilmemiştir, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Meysere de bir grup alimle beraber: Ne İlahi sembolleri helal saymak ne de hediyelik kurbanı vaktinden önce kesmek caiz değildir, demiştir. Bir grup alim de şöyle demiştir: Kesilinceye kadar hediyelik kurbanın boynuna takılan gerdanı çıkarmak haramdır. Başkaları da şöyle demişlerdir: Cahiliye halkı haremin ağaçlarından kurbanlıklarına gerdanlıklar yaparlardı, onlara: Haremden gerdanlıklar almayı helal saymayın ve Beytullah'ı tavaf etmeye gelenleri çevirmeyin, denilmiştir.

İkincisi. O, mensuhtur, ondan mensuh olan hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun hepsi mensuhtur, bu da Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: O, hediyelik kurbanlarına gerdanlıklar takan ve ihram ve telbiye gibi hac merasimlerini yerine getiren müşrikler hakkında nazil olmuştur. Müslümanlar bu ayetle onlara saldırmaktan men edildiler. Sonra bu, "müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* kavliyle neshedildi. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

Üçüncüsü: Neshedilen sadece. "Beyt-i haram'ı ziyarete gelenleri" kavlidir ki, onu da: "Bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" *(Tevbe: 38)* kavli neshetti. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Ondan neshedilen: Haram ayın haram edilmesidir. Beytullahil Haram'ı ziyaret edenler de müşrikler olduğu takdirde, müşriklerin kurbanları da onlar Müslümanlardan aman almadıkları takdirde neshedilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ
بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا
مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ
ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ
لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

3 – Size şunlar haram edilmiştir: Ölü (leş), kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yüksek yerden düşmüş, bir hayvanın boynuzu ile süsülmüş, canavar tarafından parçalanmış – ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna – dikili taşlar üzerinde boğazlanmış ve fal okları ile kısmet aramanız. Bütün bunlar yoldan çıkmadır. Bugün kafirler dininizden ümitlerini kesmişlerdir; artık onlardan korkmayın; Ben'den korkun. Bugün dininizi ikmal ettim, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için İslam'ı din olarak beğendim. Artık kim açlık durumanda çaresiz kalırsa, günaha meyletmeksizin (haramlardan yiyebilir). Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

"Size ölü haram kılındı": Bu Bakara suresinde tefsir edilmiştir. "Münhanika" ise: İbn Abbas: O boğulup ölendir, demiştir. Hasen ile Katade de: O, avcının ve başkasının ipiyle boğulandır, demişlerdir. Ben de derim ki: Boğulan, nasıl olursa olsun haramdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Mevkuze": Ölüme yaklaşıncaya kadar dövülen hay-

vandır, sonra da ölmesi için bırakılır ve boğazlanmadan eti yenir. Fülanün vakizün denir ki, ölüme yaklaşmıştır, demektir. İbadetten ölmek üzere olana da böyle denir. "Mütereddiye" ise: Dağdan, damdan düşen veya kuyuya yuvarlanandır, teradda, düşmek manasınadır. "Natiha" ise: Başka bir koyunun veya sığırın boynuzu ile öldürdüğü hayvandır, feile veznindedir, ism-i mef'ul manasınadır. "Vema ekelessebu'": İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez ve İbn Ebi Leyla, benin sükunu ile Seb' okumuşlardır. Ondan maksat da canavarın parçalayıp bir kısmını yediği hayvandır. "Ancak boğazladığınız müstesna": Yani bütün bunlardan canlı iken yetişip de boğazladığınız müstesna.

Müstesnada da iki görüş vardır:

Birincisi: "Mühanika"dan itibaren zikredilenlere racidir.

İkincisi: Özellikle canavarın parçaladığına racidir. Alimler birinci görüş üzerindedirler.

HAYVAN KESME

Zeccac şöyle demiştir: Zekatın aslı lügatte: Bir şeyi tamamlamadır, zeka fissinn de bundandır ki dişini tamamlamadır. İmam Halil şöyle demiştir: Zeka: Yaranın üzerinden bir sene geçmektir. Bu da kuvvetini tamamlamasıdır. Fehim zekası da böyledir ki, tam anlamak ve çabuk almak, demektir. Zekkeytünnara da, ateşi harlandırmaktır. Hazreti Ali, İbn Abbas, Hasen ve Katade'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Gözü açılıp kapanırken veya kuyruğu hareket ederken yetiştiğin hayvanı yemek helaldir. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bizim mezhebimiz şöyledir: Eğer yaşayacak vaziyette ise, boğazlamakla helal olur. Eğer o vaziyette değilse, bakılır; canı sağlam değilse, boğazlanmış gibi hareket ediyorsa, mesela karnı yarılmış ve iç organları çıkarılmış ve uzaklaştırılmışsa, onu yemek helal değildir. Eğer bir iki gün yaşayacak şekilde canı sağlamsa, mesela karnı yarılmış da bağırsakları kesilmemişse, onu yemek helaldir. Kimileri de şöyle demiştir: Eğer onda kısmi hayat varsa, kesmekle helal olur. Doğrusu bizim dediğimizdir, çünkü canı sağlam olmazsa, o ölü hükmündedir. Baksanıza, bir adamın bağırsakları çıkarılsa, sonra biri de boynunu vursa, katil birincidir. Çünkü ilk hareketle hayat devam etmez.

Boğazlamada kesilmesi vacip olan şeyler hakkında da iki rivayet vardır:

Birincisi: O boğaz, yemek borusu ve boğazla yemek borusu ara-

sındaki iki damardır. Eğer bunlardan biri eksik olursa, yenmez. Abdullah rivayetinde İmam Ahmed'in kelamından anlaşılan da budur.

İkincisi: Boğazla yemek borusunu kesmek yeterlidir, bu da Hanbel rivayetinde onun sözünden anlaşılmaktadır. Şafii de böyle demiştir. Ebu Hanife ise: Boğazı, yemek borusunu ve şahdamarlarından birini kesmek yeterlidir, demiştir. İmam Malik de: Boğaz kesilmese de şahdamarı kesmek kafidir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Boğaz, ağızdan sonradır, o da nefes yeridir. Orada akciğer buronşlarının dallandığı esas buronşlar vardır. Yemek borusu ise: Yemeğin indiği hortumdur, şahdamarları da hayvanı boğazlayanın kestiği iki ana damardır.

Boğazlama aletine gelince. O da, kanı akıtan ve damarları kesen her şeydir, ancak diş ile tırnak hariç. Bunlar da ister yerinden çıkarılmış olsun isterse çıkarılmamış olsun. Ebu Hanife ise yerinden çıkarılmışı ile kesmenin caiz olduğunu söylemiştir. Ama deve ürker veya kuyuya düşerse o, av hükmündedir, onun kesilmesi ayağının doğranmasıdır. İmam Malik ise: O da normal hayvan gibidir, demiştir. Eğer ava atar da bir kısmını koparır ve onda sağlam bir hayat olur da onu boğazlarsa veyahut ölünceye kadar bırakırsa, onu yemek caizdir. Ondan ayrılan şeyde de iki rivayet vardır.

"Dikili taşlar üzerinde kesilenler": Dikili taşlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dikilen putlardır ki Allah'tan başkasına ibadet edilir. Bunu İbn Abbas, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. Buna göre mana: Dikili taşlar denen şeylerin üzerinde ve onlar için kesilenler, demek olur ki, "ala" "lam" manasınadır. Bunlar da birbirinin yerine kullanılır. Mesela şuralarda olduğu gibi: "Feselamün leke" *(Vakıa: 91)* ve: "Ve in ese'tüm feleha". *(İsra: 7)*

İkincisi: Onlar sunaktır, onların üzerinde kurban keser, etini parçalara ayırır ve onlara saygı gösterirlerdi. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür. Hasen ile Harice bin Amr, nunun fethi ve sadın sükunu ile: Nasb okumuşlardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nusub, nusb ve nasb, bunların çoğulu ensabtır.

"Fal okları ile kısmet aramanız": İbn Cerir Taberi şöyle demiştir: Sizin için taksim edilen ve edilmeyen (kısmetinizde olan ve olmayan) şeyleri fal okları ile bilmeye çalışmanız. İstakseme kısmet kökünden istif'al babındandır, rızk ve ihtiyaç arama manasınadır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ezlam: Oklardır, tekili de: Zelem ve zülemdir.

Onlarla kısmet aramak da, onları vurup, çıkan emir ve yasağa göre hareket etmektir. Bir şeyi kendi aralarında bölüşmek ve kendi kısımetlerini bilmek istedikleri zaman bunu yaparlardı. İstiksam, kısmetten gelmektedir ki nasip ve hisse demektir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ezlam, beyaz taşlardır, sabahleyin veya öğleden sonra yola çıkacakları zaman iki taştan birinin üzerine: Rabbim bana emretti, diğerinin üzerine de: Rabbim beni men etti, diye yazarlardı. Sonra da çekerlerdi; hangisi çıkarsa ona göre hareket ederlerdi. Mücahit de şöyle demiştir: Ezlam, Arapların okları ve Farslıların zarlarıdır, bunlarla kumar oynarlardı. Süddi de: Ezlam kahinlerin yanında olurdu, demiştir. Mukatil de: Puthanede olurdu, demiştir. Bir topluluk da: Ka'be'ye hizmet edenlerin yanında olurdu, demiştir. Zeccac da: Bununla müneccimlerin, şu yıldızdan dolayı çıkma veya şu yıldız için çık sözleri arasında bir fark yoktur, demiştir.

"Bunlar yoldan çıkmadır": Bunlar ile işaret edilen şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ayette zikredilenlerin tamamıdır, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: O, fal okları ile kısmet aramaktır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Fısk da: Allah'a itaatten çıkıp isyan etmektir.

"Bugün kafirler dininizden ümitlerini kestiler": Bugün üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Veda haccında Mekke'ye girdiği gündür. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. İbn Saib de: Ayet o gün indi, demiştir. *İkincisi:* O, Arefe günüdür, bunu da Mücahid ile İbn Zeyd, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Belli bir günü kasdetmemiştir, mana: Şimdi, demektir, nitekim; ben bugün yaşlandım, dersin ki, şimdi demektir. Bunu Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar saatleri ve geceleri içine alan zaman dilimine bugün derler. Gaflette idim, bugün uyandım derler ki, şimdi demektir. Filanca bizi ziyaret ederdi, bugün ise vefasızlık ediyor, derler. Bugün ile belli bir günü kasdetmezler. Şair de şöyle demiştir:

Bir gün lehimize bir gün de aleyhimizedir;
Bir günü üzülürüz, bir gün de seviniriz.

Bir zaman lehimize, bir zaman da aleyhimizedir, demek istemiştir; tek başına bir günü kasdetmemiştir.

Ümitlerini kesme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerin müşriklerin dinine dönmelerinden ümit kesmişlerdir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demiştir.

İkincisi: İslam'ın iptal olmasından ümitlerini kesmişlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Onların dinlerinden ümit kesmeleri, Allah'ın Müslümanlardaki korkuyu onlara ve onlardaki güveni de müslümanlara nakletmesindendir. Böylece onların dinlerini iptal edemeyecekleri ve köklerini kazıyamayacaklarını bildiler. Onlarla savaşmaları ise sırf zahiri kurtarıp küfürlerinin devam edeceğini sanmalarındandır.

"Onlardan korkmayın": İbn Cüreyc: Sizi yeneceklerinden korkmayın, demiştir. İbn Saib de: Dininize galip geleceklerinden korkmayın, benim emrime muhalefet etmekten korkun, demiştir.

"Bugün dininizi ikmal ettim": Buhari ve Müslim, Sahih'lerinde Tarık bin Şihap'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Hazreti Ömer'e Yahudilerden bir adam geldi: Ey Mü'minlerin Emiri, sizler kitabınızda öyle bir ayet okuyorsunuz ki, eğer o, biz Yahudilerin üzerine inse idi, onu bayram ederdik, dedi. O da: "Hangi ayet?" dedi. O da: "Bugün dininizi ikmal ettim ve size olan nimetimi tamamladım" kavlidir, dedi. Hazreti Ömer de: Ben onun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e indiği günü, indiği saati ve indiği yeri biliyorum; Resulullah Arafat'ta idi ve Cuma günü idi, dedi. Bir rivayet de: "Arafe akşamı indi"[1] demiştir. Said bin Cübeyr de: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ondan sonra seksen bir gün yaşadı, demiştir.

"Bugün"de ise: İki görüş vardır:

Birincisi: O, Arefe günüdür, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O, belli bir gün değildir. Bunu Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu da az önce zikretmiştik.

Dinin kemale erdirilmesinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, farz ve hadlerin tamam olmasıdır, bu ayetten sonra helal ve haramla ilgili bir şey inmemiştir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demiştir. Buna göre mana: Bugün dininizin şer'i emirlerini tamamladım, demek olur.

İkincisi: O, müşriklerin Beytullah'tan uzaklaştırılmaları ile olmuştur; o yıldan sonra bir müşrik onlarla beraber haccetmemiştir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Katade, demiştir. Şabi de şöyle demiştir: Burada dinin kemale erdirilmesi, güçlenip açığa çıkması, şirkin zelil

1 - Bkz. Tirmizi, Nesei; İmam Ahmed, Müsned, 1/237.

olup silinmesidir. Farzlar ve sünnetler için ise tekamül söz konusu değildir, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat edinceye kadar onlar inmeye devam etti. Buna göre mana şöyle olur: Bugün dininize yardımı tamamladım.

Üçüncüsü: Düşmanları yenmektir, bunu da Süddi, demiştir.

"Kim çaresiz kalırsa": Yani zaruret onu haram edilen şeylerden yemeye zorlarsa, demektir. "Fi mahmasatin": Açlıkta, demektir, hams açlıktır. Şair bir adamı yererken şöyle diyor:

Aç kalmayı azap sayar, eğer toklukla karşılaşırsa,
Kalbi o geceyi rahat geçirir.

Bu kelam da geçen ölü, kan ve onlarla beraber zikredilen haram şeylere dönüktür.

"Ğayra mütecanifin liismin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Buna meyletmeden, "Cenef": Meyletmektir. İbn Abbas, Hasen ve Mücahit de: Günaha yeltenmeden, demişlerdir.

"Günaha meyletmenin" manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Zaruret durumu geçtikten sonra yemektir. Bu; İbn Abbas ile diğerlerinden rivayet edilmiştir.

İkincisi: Günah işlemeyi kasdetmektir, bunu da Katade, demiştir. Mücahit de: Kim isyan eder ve günah maksadıyla çıkarsa, yemesi haram olur, demiştir. Kadı Ebu Yala' da: En doğru görüş budur; çünkü ayet, darda kalmakla beraber günaha meyletmenin bir arada olmasını gerektirmektedir; bu da ancak asi bir kimsenin yolculuğunda olur. Bunu canını kurtaracak kadar yedikten sonra manasına almak doğru değildir, çünkü zaten zaruret ortadan kalkmıştır. Ebu Süleyman da: Ayetin manası şöyledir, demiştir: Kim darda kalır da günaha meyletmeden ondan yerse, şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, yani ondan vaz geçer, merhametlidir, çünkü onu darda kalana helal etmiştir.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ قُلْ
أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا
عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ
وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ④

4 – Sana kendilerine neyin helal edildiğini sorarlar. De ki: Size temiz şeyler helal edilmiştir. Allah'ın size öğrettiklerinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı hayvanların size tutuverdiklerinden yiyin ve üzerine besmele çekin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.

"Sana kendilerine neyin helal edildiğini sorarlar": Ayetin iniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, köpeklerin öldürülmesini emredince, insanlar: "Ya Resulallah, bu öldürülmesini emrettiğin ümmetten (hayvandan) bize helal edilen nedir?" diye sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Abdullah el – Hakim, "Sahih"inde tahriç etmiştir.[2] Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, köpeklerin öldürülmesini emretmesinin sebebi şu idi: Cebrail aleyhisselam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girmek için izin istedi; o da izin verdi. Fakat Cebrail girmedi ve: "Bizler içinde ne köpek ne de resim bulunan eve girmeyiz" dedi.[3] Baktılar, odalardan birinde bir köpek yavrusu gördüler.

İkincisi: Adiy bin Hatim ile Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Zeyd el – Hayr adını verdiği Zeyd el – Hayl: "Ya Resulallah, bizler köpekler ve şahinlerle avlanan bir toplumuz, kimisine yetişip boğazlıyoruz, kimisine de yetişemiyoruz, Allah ise ölüyü haram etti, bize bundan ne helaldir?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. Zeccac da: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Sana kendilerine hangi şey helal edildi diye sorarlar? De ki: Size temiz şeyler helal edildi, bir de eğittiğiniz avcı hayvanların tuttukları helal edildi. Tevili ise şöyledir: Onlar bunu sordular, ancak eğittiklerinizin avladıkları kısmı anlaşıldığı için atılmıştır. Temiz şeylerde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, boğazlanan mubah hayvanlardır.

İkincisi: O, haram edilmeyip de Arapların temiz gördüğü şeylerdir. "Avcı hayvanlar"a gelince: Onlar köpek, panter, çakır, doğan ve benzeri gibi eğitimi kabul eden hayvanlar ve kuşlardır. İbn Abbas da: Avlayan her hayvan, avcıdır, demiştir.

Onlara cevarih denmesinde de iki görüş vardır:

---

2 – Müstedrek, 2/311. Bu sahih hadistir, Buhari ile Müslim kitaplarına almamışlardır. Zehebi de ona katılmıştır.

3 – Ahmed bin Hanbel, Müsned, 1/10; 4/28. Hadisi ayrıca Müslim, Ebu Davud, Nesei ve Beyhaki de rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Sahibinin onun yüzünden kazanç sağlamasındandır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: İctirah aslında kazanç sağlamadır, İmreetün la cahire leha denir ki: Kazanç sağlayanı olmayan kadın, demektir.

İkincisi: Çünkü onlar genellikle avladıkları şeyi yaralarlar, nitekim Maverdi de böyle demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Eğitimli olduğunun alameti, çağırdığın zaman gelmesi, kışkırttığın zaman da saldırması ve avını aramasıdır. Tuttuğu zaman da senin için tutup kendisi için tutmamasıdır. Senin için tutmasının işareti de: Ondan bir şey yememesidir. Bu da yırtıcılarda ve köpeklerdedir. Yırtıcı kuşlar canavarların tersinedir; çünkü kuş ancak yiyerek eğitilir; pars, köpek ve benzerleri ise yememekle eğitilir. Bu da aralarındaki farktır.

"Mükellibin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar köpek sahipleridir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da Ömer, Said bin Cübeyr, Ata, Dahhak, Süddi, Ferra, Zeccac ve İbn Kuteybe'nin görüşleridir. Zeccac şöyle demiştir: Recülün mekellibün denir ki, av köpeği sahibi demektir.

İkincisi: "Mükellibin" Avda ısrar edenler (av hastaları), demektir. Bu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: "Mükellibin": Eğiticiler manasınadır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Onlara mükellibin denilmesi, avlarının çoğunun köpeklerle olmasındandır. Salep de şöyle demiştir: Hasen ile Ebu Rezin, kâfın sükunu ile müklibin okumuşlardır. Ekleberrecülü denir ki köpeği çok adam demektir. Emşa da: Davarı çok adamdır. Araplar avcıyı mükellib diye çağırırlar.

"Onlara Allah'ın size öğrettiğinden öğretiyorsunuz": Said bin Cübeyr: Onları avı takip etmesi için eğitiyorsunuz, demiştir. Ferra da: Avlarını yememeleri için onları terbiye ediyorsunuz, demiştir. "Eğitimin sahih olması için avcı hayvanın avından yememesi şart mıdır? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bütün yırtıcılarda şarttır; eğer yerse tuttuğu av yenmez. Bu; İbn Abbas ile Ata'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Hiçbirinde şart değildir; tuttuğundan yese de avı yenir. Bu da Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Ömer, Ebu Hureyre ve Selman Farisi'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Av hayvanlarında şarttır da avcı kuşlarda şart değildir. Şa'bi, Nahai ve Süddi de böyle demişlerdir. En doğrusu da budur,

çünkü açıkladığımız gibi kuşlar yedirerek eğitilir; onun için yediği mubahtır. Yırtıcı hayvanlar ise yememekle eğitilir; onun için yediği mubah değildir. Buna göre köpek ve pars gibileri avdan yerse, onu yemek mubah değildir. Şahin ve doğan gibilerin yediği ise mubahtır. Ebu Hanife ile arkadaşları da böyle demiştir. İmam Malik de: Köpeğin, parsın ve çakırın yediği mubahtır. Eğer köpek avı öldürür de yemezse, o da mubahtır. Ebu Hanife ise: Mubah değildir, demiştir. Eğer ava canlı iken yetişir de avcı onu boğazlamadan önce ölürse bakılır; eğer onu boğazlamaya gücü yeterse, mubah olur. Eğer ele geçirir de boğazlamazsa mubah olmaz. Malik ile Şafii de böyle demişlerdir. Ebu Hanife ise: ikisinde de mubah değildir, demiştir.

Mecusinin köpeği ile avlamaya gelince: İmam Ahmed'den bunun mekruh olmadığı rivayet edilmiştir. Bu da çoğunluğun görüşüdür. Ondan bunun mekruh olduğu da rivayet edilmiştir. Sevri'nin görüşü de böyledir; çünkü Allah Teala: "Avcı hayvanlardan öğrettiğiniz" demiştir ki, bu da mü'minlere hitaptır. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Arkadaşlarımız, eğitilmiş olsa da siyah köpekle av avlamayı men etmişlerdir, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onun öldürülmesini emretmiştir. Öldürülme emri de elde bulundurulmasına manidir, yaptığı fiil de hükümsüzdür. Onun varlığı ile yokluğu birdir; bu nedenle avlaması mubah değildir.

"Fekülu mimma emsekne aleyküm (size tuttuklarından yiyin)": Ahfeş: Buradaki "min" edatı zaittir, "fiha min beredin" *(Nur: 43)* ayetinde olduğu gibi, demiştir.

"Vezkurüsmallahi aleyhi (üzerine Allah'ın adını anın)": He zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, göndermeye racidir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. Bize göre avın mubah olması için besmele çekmek şarttır.

İkincisi: Yemeye racidir, o zaman besmele çekmek mubah olur.

"Allah'tan korkun": Said bin Cübeyr: Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyi yemeyi helal saymayın, demiştir.

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ

الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ

حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ

أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ⑤

5 – Bugün size temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri de size helaldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Namuslu mü'min kadınlar, sizden önce kendilerine kitap verilenlerin namuslu kadınları da, mehirlerini verdiğiniz, zinaya sapmadığınız ve dost tutmadığınız takdirde size helaldir. Kim imanı tanımayıp kafir olursa, onun ameli boşa gitmiştir ve o, ahirette ziyan edenlerdendir.

"Bugün size temiz şeyler helal kılındı": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bugün ile ayetin indirildiği günün anlaşılması caizdir. Daha önce geçtiği üzere: "Bugün kafirler dininizden ümitlerini kestiler" ve: "Bugün dininizi ikmal ettim" kavillerindeki günün anlaşılması da caizdir. Bunun belli bir gün olmadığı da söylenmiştir. "Temiz şeyler" hakkında daha önce açıklama yapmıştık. Burada tekrar edilmesi tekit içindir. Ehl-i kitap ise: Yahudi ve Hıristiyanlardır. Yiyecekleri de: Kestikleridir. Bu İbn Abbas ile bir cemaatin görüşüdür. Bundan neden özellikle kestikleri kasdedilmiştir? Çünkü diğer yiyecekleri Mecusi veya kitabinin hazırlaması ile değişmez, ancak farklılık kestiklerindedir. Bununla ehl-i kitap tahsis edilince, maksat kestikleri olduğu meydana çıkar. Mecusilerin kestikleri ittifakla haramdır. Yahudi ve Hıristiyanların putlara tapanlarının kestiklerine gelince: İbn Abbas'a Arap Hıristiyanlarının kestikleri soruldu: Bunda bir sakınca yoktur, dedi ve: "Kim onlara dost olursa şüphesiz o da onlardandır" *(Maide: 51)* ayetini okudu. Hasen, Ata bin Ebi Rebah, Şa'bi, İkrime, Katade, Zühri, Hakem ve Hammad da bu görüştedirler. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve diğerlerinden de kestiklerinin helal olmadığı rivayet edilmiştir. Hıraki'de İmam Ahmed'den Tağlib Hıristiyanları hakkında iki rivayet nakletmiştir:

Birincisi: Kestikleri mübahtır, Ebu Hanife ile Malik de bu görüştedirler.

İkincisi: Mübah değildir. Şafii şöyle demiştir: Kim Kur'an indikten sonra ehl-i kitabın dinine girerse, kestiğini yemek mübah olmaz.

"Sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir": Yani sizin kestikleriniz de onlara helaldir. Bizden bir şey satın alırlarsa, parası bize helal olur. Et

de onlar için helal olur. Zeccac: Mana: Onlara yemek yedirmek size helaldir, demiştir.

Bazıları bu ayetin genel olarak ve Allah'tan başkasının adını zikretseler de kestiklerini yemenin caiz olduğunu ve bunun: "Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyleri yemeyin" *(En'am: 121)* ayetini neshettiğini iddia etmişlerdir. Doğrusu bu onların kestiklerini genel olarak ifade etmiştir. Çünkü aslolan onların Allah'ın adını anmalarıdır. Durumları buna yorumlanır. Eğer onların Allah'tan başkasının adını andıklarını kesin olarak bilirsek, yemeyiz ve neshin de gereği kalmaz. Benim bu dediğime Hazreti Ali, İbn Ömer, Katade, Ebudderda, Hasen ve bir cemaat kail olmuşlardır.

"Namuslu mü'min kadınlar da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iffetli kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hür kadınlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kendilerine kitap verilenlerin namuslu kadınları da": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yine onlar hür kadınlardır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İffetli kadınlardır, bunu da Hasen, Şa'bi, Nahai, Dahhak ve Süddi, demişlerdir. Buna göre onların hür ve cariyeleriyle evlenmek caizdir.

Bu ayet kitabiye kadını nikahlamayı mübah kılmıştır. Hazreti Osman'ın bir Hıristiyan olan Naile bint Ferafisa'yı kadınlarının üzerine aldığı rivayet edilmiştir. Talha bin Ubeydullah'tan da bir Yahudi kadını ile evlendiği rivayet edilmiştir. Hazreti Ömer ile İbn Ömer'den bunu mekruh gördükleri rivayet edilmiştir.

Harbiye (aramızda savaş hali olan kadın) ile evlenme hususunda ise ihtilaf etmişlerdir: İbn Abbas: Helal değildir, derken, cumhur bunun aksini söylemiş ve sadece mekruhtur, demişlerdir; çünkü Allah Teala: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir toplumun Allah'a ve Resul'üne düşmanlık edenlerle dostluk kurduklarını göremezsin" *(Mücadele: 22)* buyurmuştur. Nikah ise dostluğu gerektirir. Tağlib kadınlarını nikahlamada ise ihtilaf etmişlerdir; Hazreti Ali radıyallahu anh'ten onu mahzurlu gördüğü rivayet edilmiştir. Cabir bin Zeyd ile Nahai de böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan da mübah olduğu rivayet edilmiştir. İmam Ahmed'den de iki rivayet vardır.

Ehl-i kitabın cariyeleriyle evlenmeye gelince: İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten: onları nikahlamanın caiz olmadığı rivayet edilmiştir. Evzai, Malik, Leys bin Sa'd, Şafii ve bizim arkadaşlarımız da böyle demişlerdir. Şa'bi ile Ebu Meysere'den de bunun caiz olduğu rivayet edilmiş, Ebu Hanife de böyle demiştir.

Mecusilere gelince: Cumhur onların ehl-i kitap olmadığı kanısındadır. Onlar da ehl-i kitaptır diyenler şazdır (kural dışıdır), sözleri Peygamber aleyhisselam'ın: "Onları ehl-i kitap kategorisine tabi tutun" sözü onların görüşlerini iptal eder.[4]

"El – Ucur", "ihsan", "sifah" ve "ahdan" kelimeleri ise Nisa suresinde geçmiştir.

"Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir": Bu kelamın sebeb-i nüzulü şöyledir: Allah Teala kitabiye kadınları nikahlamaya izin verince, kendi aralarında: Eğer Allah bizden razı olmasa idi, bizimle evlenmeyi mü'minlere mübah etmezdi" dediler. Müslümanlar da: "Bizden bir adam bir kitabiye kadınla nasıl evlenir, bizim dinimizden değildir?" dediler. Bunun üzerine: "Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir" kavli indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil bin Hayyan da şöyle demiştir: Bu ayet Müslümanların ehl-i kitabın kadınlarını nikah himayesine almaları üzerine indi, diyor ki: Müslümanların onları korumaları onları küfürden çıkarmaz. Mücahit'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim imanı inkar ederse, yani Allah Teala'ya imanı inkar ederse... Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Kim Allah'ın haram ettiğini helal eder veya Allah'ın helal ettiğini haram ederse o, kafirdir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Kim Allah'ın iman şeriatine dair indirdiğini ve kendisine helal ve haram olarak bildirdiğini inkar ederse, geçmiş ameli boşa gitmiştir. Ben Fakih Hasen bin Ebu Bekir en-Neysaburi'den şöyle dediğini işittim: Allah Teala'nın kitabiye kadınlarla evlenmeyi mübah etmesi, şunun içindir: Bazı Müslümanlar onların güzelliklerini beğenebilir, işte onları nikahlayanları: "Kim imanı inkar ederse ameli boşa gitmiştir" kavli ile onların dinlerine meyletmekten ikaz etmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا
وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ
وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ
كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ

4 – İmam Malik, Muvatta', Kitabu'z – Zekat, hadis no. 43.

أَوْ لَٰمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ
عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ
عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

6 – Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı mesh edip ayaklarınızı topuklara kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız iyice temizlenin. Eğer hasta olur veya seferde bulunursanız veyahut biriniz ayakyolundan gelirse veyahut kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size zorluk dilemiyor; ancak sizi tertemiz etmek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz.

"Namaza kalktığınız zaman": Zeccac şöyle demiştir, mana: Namaza kalkmak istediğiniz zaman demektir, tıpkı: "Kur'an okuduğun zaman euzü çek" *(Nahl: 98)* ayetinde olduğu gibi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, "biriyle kardeş olacaksan soyluyu seç, ticaret yapacaksan kumaş ticareti et" sözüne benzer. Kelamda takdim ve tehir olmak da caizdir ki, takdiri şöyle olur: Yüzlerinizi yıkayıp da abdesti tamamladığınız zaman namaza kalkın. Ayetten murat edilen şey üzerinde de alimlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Abdestsiz iken namaza kalktığınız zaman, gereken yerleri yıkayın. Bu durumda abdestsizlik abdestin farz olması için gizlenmiş olur. Bu da Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Abbas ve fukahanın görüşleridir.

İkincisi: Kelam mutlaktır, gizlisi yoktur; abdestsiz olsun olmasın namaza kalkmak isteyen herkesin abdest alması vaciptir. Bu da Hazreti Ali radıyallahu anh, İkrime ve İbn Sirin'den rivayet edilmiştir. Onlardan bunun mensuh olmadığı da rivayet edilmiştir. Bir grup ulemadan da bunun vacip olduğu, sonradan sünnetle neshedildiği nakledilmiştir. Bu hususta Büreyde, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den onun Mekke'nin fethinde beş vakit namazı bir abdestle kıldığını rivayet etmiştir. Hazreti Ömer ona: "Bugün şimdiye kadar yapmadığın bir şey yaptın?" dedi; o da: Ey Ömer, kasden yaptım,

dedi.[5] Bazıları da şöyle demişlerdir: Ayette takdim ve tehir vardır, manası da şöyledir: Uykudan kalktığınız veya ayakyolundan geldiğiniz veyahut kadınlara dokunduğunuz zaman yüzlerinizi yıkayın...

"Ve eydiyeküm ilel merafiki": İla, bir sınıra, gayeye varmak için konulmuştur. O sınır bazen sürece dahil olur, bazen de olmaz. Abdestsizlik kesin olduğu için ancak onun gibi kesin bir şeyle ortadan kalkar ki o da elleri dirseklere kadar yıkamaktır. Başa gelince: Onun tamamını meshetme hususunda İmam Ahmet'ten nakil vardır, İmam Malik de bu görüştedir. Ondan, başın çoğunu meshetmek vaciptir, dediği de rivayet edilmiştir. Ebu Hanife'den de iki rivayet vardır:

Birincisi: O, meshedilecek yeri başın dörtte biri ile takdir etmiştir. *İkincisi:* Üç parmak miktarıdır, demiştir.

"Ve ercüleküm ilel ka'beyn": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, başı meshetmeye atfederek lamın kesresi ile (ve ercüliküm) okumuşlar; Nafi, İbn Amir, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle gusle (vücuheküme) atıfla lamın fethası ile (ve ercüleküm) okumuşlardır. O zaman kelam takdim ve tehir edilmiş olur. Zeccac şöyle demiştir: Ricl uyluk kökünden ayağa kadar olan kısma denilir, topuklar sınır olarak verilince yıkamanın orada bittiği bilinir. Topuklarla sınırlama, ayağı yıkamanın vacip olduğunu gösterir. Nitekim eller de "dirsekle" sınırlandırılmıştır. Meshin sınırlanması ile ilgili bir şey gelmemiştir. Kesre kıraatine göre de yıkama kasdedildiğini anlamak caizdir, çünkü iki topukla sınırlandırılınca, yıkamanın vacip olduğu anlaşılır. O zaman yıkama meshe atfedilmiş olur. Örnek olarak şair de şöyle demiştir:

Keşke kocan sabahleyin
Kılıcı ve mızrağı kuşanmış olarak gelse idi!

Mana: Kılıcı kuşanmış, mızrağı eline almış olarak demektir.

Bir başkası şöyle demiştir:

Ona saman ve soğuk su yemi verdim.

Mana: Ona yem verdim ve soğuk su içirdim, demektir. Ebu'l – Hasan el – Ahfeş de şöyle demiştir: İtba üzere mecrur olması da caizdir (ruusiküm'ün cerrine uyum sağlamak için). Mesela Cuhru dabbin haribin sözü gibi (haribün denecekken dabbine uyum sağlamak için

5 - İmam Ahmed, Müsned, 5/350, 351; Ebu Davud, Taharet, bab, 66; Tirmizi, Taharet, bab, 61; Nesei, Taharet, bab, 100; Beyhaki, es – Sünen el – Kübra, 1/162, 271.

cer edilmiştir. Mütercim). İbn Enbari şöyle demiştir: Ayaklar başlardan sonraya bırakılınca, yakın ve komşu olduğu için ruusiküm ile uyum sağlamıştır. Aslında o mana bakımından vücuheküm kavlinin üzerine matuftur. Çünkü Araplar yıkamaya mesh derler. Zira yıkama da ancak mesihle olur. Ebu Ali şöyle demiştir: Mecrur okuyanın delili şudur: O, iki amil bulmuştur: *Birincisi:* gusül (fağsilu fi'li)dir, diğeri de: Cer harfi be'dir. İki amil de birleşince, uzağın değil de yakının nazar-ı dikkate alınması esastır, yakın olan da burada "be"dir. Mesihten maksadın yıkama olduğu da iki yönden açıktır:

Birincisi: Ebu Zeyd şöyle demiştir: Mesh de hafif yıkamadır. Temessahtü lissalati denir ki, namaz için abdest aldım, demektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Fe tafika meshen bissuki vela'nak" ayetinde de mesh, vurmak manasınadır. Sanki ayetteki mesh de hafif yıkama olur (su vurmadır). Eğer: Üç defa yıkama müstehaptır, denilirse, ayet sünnet olanı değil, farz olanı vermiştir, denir.

İkincisi: Sınırlama ve belirleme mesh edilende değil de yıkanandadır. Mesh denildiği halde sınırlama gösterilince (topuklara kadar), o meshin de yıkama hükmünde olduğu anlaşılır, çünkü yıkama gibi sınır belirtilmiştir. Mansub okuyanların (ve ercüleküm) delili de bunu yıkamaya hamletmesidir; zira büyük merkezlerin fakihleri ayakları yıkama üzerinde icma etmişlerdir.

"İlel ka'beyn": "İla", "Maa" manasınadır (ayakları topuklarla beraber yıkayın). Ka'beyn (topuklar) ise ayağın iki yanındaki çıkıntılı kemiklerdir.

"Ve in küntüm cünüben fettahheru": Fetetahheru, demektir. Te tıya idgam edilmiştir. Çünkü ikisi aynı mahreçtendir. Sakinle başlama mümkün olmadığı için de hemze-i vasl getirilmiştir. Allah Teala cünübün iyice temizlenmesini Nisa suresinde: "Gusül edinceye kadar" *(Nisa: 43)* kavliyle açıklamıştır. Biz de orada ayetin tamamında: "Allah size zorluk çıkarmak istemiyor" kavline kadar olanları açıklamıştık. "Harec" ise darlıktır. Allah Teala teyemmüme müsaade ederek dini genişletmiştir.

"Ancak sizi tertemiz etmek istiyor": Yani sizi temizlemek istiyor, demektir. Mukatil de: Abdestsizlikten ve cünüplükten, demiştir. Başkası da: Günah ve hatalardan demiştir. Çünkü abdest günahları siler.

"Üzerinizdeki nimetini tamamlamak istiyor": Nimetin ne ile tamamlanacağı hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Günahların bağışlanması ile. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Bana Abdullah bin Dâra, Humran'dan şöyle

dediğini anlattı: Osman bin Affan'a uğradım, yanında bir testi su vardı, onu istedi ve abdest aldı, güzel de aldı, sonra şöyle dedi: Eğer Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bir, iki, üç kere işitmeseydim, bunu size söylemezdim: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Bir kul güzelce abdest alır, sonra da namaza kalkarsa, o namazla gelecek namaz arasındaki günahları bağışlanır. Muhammed bin Ka'b diyor ki: Ben bir hadis işittiğim zaman onu Kur'an'da arardım, bunu da aradım; onu şurada buldum: "Şüphesiz sana apaçık bir fetih verdik Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın ve üzerindeki nimetini tamamlasın, diye". *(Feth; 1, 2)* Bildim ki günah bağışlanmadıkça nimeti tamam olmaz imiş. Sonra da Maide suresindeki: Namaza kalktığınız zaman... Size olan nimetini tamamlamak ister" ayetini okudum; bildim ki onları bağışlamadıkça onlara olan nimetini tamam etmeyecektir.[6]

İkincisi: İmana hidayet etmek ve dini tamamlamakla, bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Teyemmüme müsaade etmekle, bunu da Mukatil ile Ebu Süleyman, demişlerdir.

Dördüncüsü: Şeriati açıklamakla, bunu da bazı müfessirler demiştir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7 – Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve sizden aldığı sağlam sözü hatırlayın. Hani, işittik ve itaat ettik, demiştiniz. Allah'tan korkun. Çünkü Allah göğüslere hakim olanı (kalplerdekini) çok iyi bilir.

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın": Yani bütün nimetlerini, Bunda şükre teşvik vardır. Sağlam söz hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, her mü'minin inandığı şeyi ikrar etmesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah kitabı indirip Peygamberi gönderip de onlar da: İnandık deyince, onlara ikrar ettikleri sözü hatırlattı ve onu yerine getirmelerini buyurdu.

6 – Suyuti, er – Dürrü'l – Mensur, onu İbn Mübarek'in ez – Zühd'ünden nakletmiştir.

İkincisi: O, onları Adem'in belinden çıkanrken onlardan aldığı sözdür. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit ile Ebu Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Mü'minlerden Peygamber aleyhisselam'ın dili ile ikrar ettikleri imanı yerine getireceklerine dair aldığı sözdür. Bu mana Ali bin Talha aracılığı ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O, Akabe ve Rıdvan biatlerinde ashabtan baş göz üstüne diyerek aldığı sözdür, bunu da bazı müfessirler zikretmiştir.

"Allah'tan korkun": Mukatil: Sözü bozmaktan demiştir. "Şüphesiz Allah göğüslerdekini iyi bilir": Yani onlann içindeki iman ve şüpheyi iyi bilir, demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ
بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا
تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ⑧

8 – Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adalet etmemeye sürüklemesin. Adil olun; o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyle haberdardır.

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun": Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Bu da Kureyş kafirleri hakkında inmiştir. "Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiler diye bir topluluğa olan kininiz sizi suç işlemeye sevk etmesin" kavlinde de bunların zikri geçmişti. Bunun bir benzerini de Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Kureyş, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek üzere bir adam gönderdi, Allah da Peygamberini bundan haberdar etti, bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hasen'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bir diyette Yahudi Nadıyr oğullarının yanına gitti, onlarsa onu öldürmeyi planladılar, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Ayetin manası şöyledir: Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun. Bazılarına olan nefretiniz sizi adaletten uzaklaştırmasın. "Adil olun": dosta, düşmana karşı. "O, takvaya daha yakındır": Buradaki lam, "ila" manasınadır. Mana da: Takva sahibi olmanıza daha yakındır, demektir. Ateşten sakınmanıza daha yakındır, diyenler de olmuştur.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

9 – Allah iman edip iyi işler yapanlara va'detmiştir; onlar için bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

10 – İnkar edip ayetlerimizi yalanlayanlar ise, işte onlar alevli ateşin (cehennemin) yaranıdırlar.

"Allah iman edip iyi işler yapanlara, onlar için bağışlanma va'detmiştir": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Allah onları bağışlamayı ve onlara mükafat vermeyi va'detmiştir. Bu manayı zikredilen şeyle ifade etmiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara va'detti ve: Onlar için bağışlanma vardır, dedi. "Cahim"in manasını ise Bakara suresinde açıklamıştık.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ
فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11 – Ey iman edenler, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişti de (Allah) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler.

"Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişti": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Maharib kabilesinden bir adam, kavmine: "Sizin için

Muhammed'i öldüreyim mi?" dedi. Onlar da: "Onu nasıl öldürürsün?" dediler. O da: Ona suikast yaparım, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yöneldi, kılıcı kucağında idi, onu aldı, onu sallamaya ve ona saldırmaya başladı; Allah da onu sindirdi, sonra da: "Ya Muhammed, benden korkmuyor musun?" dedi. O da: Hayır, dedi. O da: "Benden korkmuyor musun, elimde kılıç var?" dedi. O da: Allah beni senden korur, dedi. Adam kılıcını kınına soktu, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Hasen Basri, Cabir bin Abdullah'tan rivayet etmiştir. Bir lafızda da şöyledir: Kılıç elinden düştü. Bir varyantta da şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona bir şey demedi de onu cezalandırmadı da. Bu adamın adı: Muharib Hasfa kabilesinden Gavres bin el – Haris'tir.

İkincisi: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suikast yapmak istediler, Allah onların şerlerini önledi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona yemek yaptılar, onların hakkında vahiy indi, o da onlara gitmedi. Mücahit ile İkrime de şöyle demişlerdir: Bir diyet için yardım istemek üzere onlara çıktı, onlar da: Otur, sana verelim, dediler. O da ashabı ile beraber oturdu, onlarsa bir tarafa çekilip: "Muhammed'i bundan daha fazla yakınınızda bulamazsınız, kim bu damın başına çıkar, onun üzerine bir kaya parçası atar?" dediler. Amr bin Cahhaş: Ben, dedi. Başına atmak üzere büyük bir değirmen taşı getirdi. Allah da onun elini bağladı, Cebrail gelip haber verdi, o da oradan çıktı. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Salebe oğulları ile Muharib oğulları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına komplo kurdular, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yedinci gazasında Batnı- Nahle'de idiler. Düşmanlar: Onların bir namazı vardır ki onlar için babalarından ve analarından daha kıymetlidir, secdeye vardıkları zaman üzerlerine çullanınız, dediler. Allah Teala da Peygamberini bundan haberdar etti ve korku namazını indirdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bu Katade'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Bu ayet Yahudiler hakkında indi, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e karşı müşriklerle birlik oldular. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَلَقَدْ أَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللّٰهُ إِنِّي مَعَكُمْ

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي
وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

12 – Andolsun ki Allah İsrail oğullarından söz almıştı. Biz onlardan on iki nakib (vekil, çavuş) göndermiştik. Allah şöyle demişti: "Ben sizinleyim; eğer namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, peygamberlerime iman ederseniz; onları desteklerseniz ve Allah'a güzel bir ödünç verirseniz, mutlaka kötülüklerinizi örterim ve sizleri altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Kim de içinizden bundan sonra inkar ederse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır.

"Allah İsrail oğullarından söz almıştı": Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: O'na ihlasla ibadet edeceklerine ve O'ndan başkasına tapmayacaklarına dair söz almıştı. Mukatil de: Tevrat'takilerle amel edeceklerine söz almıştı, demiştir. Nakib hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O sorumludur, bunu da Hasen, demiştir. Manası da: Elinin altındakilerin hallerini bilmek için onlardan sorumlu kimse demektir. Onların görevini yapmakla sorumlu olması caiz değildir. Çünkü böyle bir garanti doğru değildir. İbn Kuteybe de: O bir topluluğun kefilidir. Nakiplik çavuşluk gibi bir şeydir, demiştir.

İkincisi: O, şahittir, bunu da Katade, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Nakib: Bir kavmin şahidi ve sorumlusudur.

Üçüncüsü: Emin (sekreter)dir, bunu Rebi bin Enes ile Yezidi, demişlerdir. Bu görüşler birbirine yakındır. Zeccac şöyle demiştir: Nakib lügatte; Sekreter ve kefil gibi kimsedir. Nukkbirrecülü alal kavmi yunakkabü denir ki, birilerine nakip olmaktır. Nakiblik işine de nakabet, denir. Urrife aleyhim de: Başlarına çavuş olmaktır. Uyuzun ilk görünen kısmına da nakbe denir, cem'i de nukab ve nukbdur.

Şair de şöyle demiştir:

Kadın açılmış güzellikleri görünmüştür;
Devesinin uyuzuna katran sürmektedir.

Falanın güzel menkıbeleri vardır denir ki, maddenin esas manası derinden tesir etmek ve içine girmektir. Nakabtül haita da bundandır ki, duvarı delip arkasından çıkmaktır. Uyuza nakbe denilmesi de derinin içine işleyen şiddetli bir hastalık olmasındandır. Nakibe böyle denilmesi de kavminin iç işlerini bilmesi ve menkıbelerini tanımasındandır. Menkıbe de işlerini bilmeye giden yol demektir. Allah Teala Musa ve kavmine kutsal topraklara gitmelerini buyurdu, orada zorbalar otururlardı. Allah Teala: Ey Musa, oraya git ve oradaki düşmanla savaş ve kavminden on iki nakib, her torun kabileden kavmine emredildikleri şeyi yerine getirmeleri hususunda kefil olacak bir nakib al, dedi. Onlar da nakibleri seçtiler. Oraya ne için gönderildikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa onları Beytü'l – Mukaddes'e zorbaların haberlerini getirmek üzere gönderdi, bunu da İbn Abbas, Mücahid ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar kavimlerinin verdikleri sözü yerine getirmelerine kefil olarak gönderildiler. Bunu da Hasen ile İbn İshak, demiştir. Onların peygamber olduklarında ise iki görüş vardır: En doğrusu peygamber olmadıklarıdır.

"Allah dedi": Sözde söylenmeyen kısım vardır, takdiri: Allah onlara dedi, şeklindedir. Kendilerine denen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar İsrail oğullarıdır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Onlar nakiplerdir, bunu da Rebi ile Mukatil, demişlerdir. "Ben sizinle beraberim"in manası da: Yardım ve destekle beraber sizinleyim, demiştir. "Onları desteklerseniz" kavlinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O yardım ve nusrettir, bunu da İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O ululamak ve saygı duymaktır, bunu da Ata, Yezidi, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Allah'a güzel bir ödünç verirseniz": Bu ödünç vermede de iki görüş vardır:

Birincisi: O farz olan zekattır. *İkincisi:* Nafile sadakadır. Karz-ı hasenin manasını da Bakara suresinde açıklamış bulunuyoruz.

"İçinizden kim bunu inkar ederse": Bu da verilen söze işaret etmektedir. "Muhakkak doğru yoldan sapmıştır": Yani doğru yolu şaşırmıştır, demektir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ
لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ
عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ
تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ
عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

13 – Sözlerini bozmaları nedeniyle onlara lanet ettik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden tahrif ediyorlar. Onlar nasihat edildikleri şeyden nasip almayı unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Onları affet, onlara aldırma. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

"Sözlerini bozmaları nedeniyle": Kelamda atılma vardır, takdiri şöyledir: Sözlerini bozdular, biz de bozmaları nedeniyle onlara lanet ettik. Bu lanetten murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cizye ile azap etmedir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Suretlerini değiştirmekle azap etmedir, bunu da Hasen ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Rahmetten uzaklaştırmadır, bunu da Ata ile Zeccac, demiştir.

"Ve caalna kulubehüm kasiyeten": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "kasiyeten" okumuşlardır. Kaset, fehiye kasiyetün denir. Hamze, Kisai, Mufaddal da Asım'dan rivayetle, elifsiz ve yenin şeddesi ile, "kasiyyeten" okumuşlardır. Çünkü fail ve feil şahid ve şehîd, alim ve alîm gibi de gelir. "Kasvet" ise: Yumuşaklık ve inceliğin tersidir. Bunu da Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz. Sözü tahrif etmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ın sınırlarını değiştirmektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını değiştirmektir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu indirildiğinden başkasıyla tefsir etmektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yerlerinden" kelimesi de Nisa suresinde açıklanmıştır.

"Nasihat edildikleri şeyden nasip almayı unuttular": Burada unutmak bilerek terk etmektir. Haz ise: Nasip, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Kendilerine indirilen Allah'ın kitabını unuttular.

Başkası da: Kendilerinden alınan sözdeki nasiplerini unuttular, demiştir. "Nasihat edildikleri şey"in manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Emredildikleri şeydir. *İkincisi:* Vasiyet edildikleri şeydir.

"Vela tezalü tettaliu ala hainetin minhüm": A'meş: "Ala hiyanetin minhüm" okumuştur. İbn Kuteybe de: Haine ile hiyanet aynı manayadır, demiştir. Hainin sıfatı olması da caizdir, nitekim: Recülün tağiyetün (azgın adam) ve raviyetün lilhadis (çok hadis rivayet eden adam) denir. İbn Abbas: Bu da Kurayzalıların Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e verdikleri sözü bozmaları ve Ka'b bin Eşref'in Mekke'ye gidip Kureyş'i Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine kışkırtması gibi şeylerdir, demiştir. "Onlardan pek azı hariç": Bunlar sözü bozmadılar, bunlar da Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır. Bazıları da, pek azı, iman etmeyenleridir, demişlerdir.

"Onları affet ve onlara aldırma": Bunun neshi hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, bunu da cumhur, demiştir. Onu nesheden hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, kılıç ayetidir. *İkincisi:* "Allah'a iman etmeyenleri öldürün" *(Tevbe: 29)* kavlidir. *Üçüncüsü:* "Eğer bir kavmin hiyanetinden korkarsan" *(Enfal: 58)* kavlidir.

İkincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarında antlaşma olup da onu bozan ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek isteyen, Allah'ın da onu onlara karşı galip getirdiği kimseler hakkında inmiştir. Sonra da Allah Teala bu ayeti indirdi, bu ayet neshedilmedi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Savaş yapmadıkça ve cizye vermekten ve küçüklüğü kabul etmekten kaçınmadıkları sürece yaptıkları haksızlığı affetmiş olması caizdir. O nedenle nesihten bahsedilemez.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ
فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ
يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

14 – "Biz Hıristiyanlarız" diyenlerden de sözlerini aldık; onlar da kendilerine edilen öğütten nasiplenmeyi unuttular. Biz de kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Allah ileride onlara ne yaptıklarını haber verecektir.

"Biz Hıristiyanlarız"diyenlerden de sözlerini aldık": Hasen şöyle demiştir: Onlar: "Bizler Hıristiyanlarız" dediler; Hıristiyanlardanız, demediler demiştir; bu da onların gerçek Hıristiyanların yolunda olmadıklarını gösterir ki bunlar da Mesih'e tabi olanlardır. Katade de şöyle demiştir: Onlar, Nasıra denen bir köyde idiler, bu nedenle bu ismi aldılar. Mukatil de şöyle demiştir: Tevrat ehlinden Muhammed'e iman etmelerine dair söz alınıp da terk ettikleri gibi bunlardan da söz alındı, demiştir.

"Feağreyna beynehümül adavete": Nadr: Kışkırttık, demiştik. Müerric de: Onları birbirine karşı tahrik ettik, demiştir. Zeccac da: Bunu onlara yapıştırdık, demiştir. Ğaraytü birrecüli ğıran (elif-i maksure ile) denir ki, yapıştırmak demektir. Bu Asmai'nin görüşüdür. Asmai'den başkası da şöyle demiştir: Ğaraytü bihi ğıraen (elif-i memdude ile) denir ki bu da eşyaları birbirine yapıştıran teşviktir. Aralarına düşmanlık ve kin saldık cümlesinin manası da: Birbirlerini tekfir eden fırkalara ayrıldılar, demektir. "Beynehüm"deki hüm zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahudi ve Hıristiyanlara racidir, bunu da Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O, özellikle Hıristiyanlara racidir, bunu da Rebi, demiştir. Zeccac da: Onlar Nasturiler, Yakubiler ve Melekilerdir, demiştir. Her grup diğerine düşmanlık eder. Ayetin tamamında onlar için ağır tehdit vardır.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ
قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَث۪يرًا مِمَّا
كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ
كَث۪يرٍۜ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُب۪ينٌۙ ﴿١٥﴾

15 – Ey kitap ehli, size kitaptan gizlediğiniz birçok şeyleri açıklayan ve birçoklarını da affeden elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap da gelmiştir.

"Ey kitap ehli": Bunların hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar, Yahudilerdir.

İkincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır. Elçi de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Size kitaptan gizlediğiniz birçok şeyleri açıklar": İbn Abbas: Onlar recm ayetini ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in durum ve sıfatını gizlediler. "Birçoklarını da affeder": Onlardan geçer ve onu gizlediklerini haber vermez. Eğer: "gizledikleri hakkı nasıl dile getirmez ve onu açıklamaz?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, kendisine emredileni alırdı; durumlarından bir şeyi açıklamakla emrolunursa onu açıklar ve onları ondan sorumlu tutardı, yoksa sükut ederdi.

İkincisi: Yapılan anlaşma dinlerinde kalmak üzere idi, emrolundukları şeylerden çoğunu gizleyip de başkasını din edinince, kendinin sıfatı ve peygamberlik alametlerinden olanları açıkladı ki onlara göre mucizesi gerçekleşsin. Recm hususunda ona müracaat ettiler, o da kendi şeriatine uygun olup da gizlediklerini açıkladı, bazı şeylere de ses çıkarmadı ki kendi dinlerinde kalmaları gerçekleşsin.

"Size Allah'tan bir nur gelmiştir": Katade: Nur ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i kasdetmiştir, demiştir. Başkası da: O İslam'dır, demiştir. Apaçık kitap ise: Kur'an'dır.

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ
وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ
وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

16 – Allah onun sayesinde rızasına uyanları selamet yollarına iletir ve onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve onları doğru yola iletir.

"Allah onun sayesinde hidayet eder": Yani kitap sayesinde. Rızası da: Allah Teala'nın razı olduğu şeylerdir. "Sübül": Sebil'in çoğuludur. İbn Abbas: Sübüsselam: İslam dinidir, demiştir. Süddi de: "Es – selam": Allah'tır, "O'nun yolu da": Meşru kıldığı dinidir, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Sübülüsselam"ın: Gidenin dinde selamet bulacağı esenlik yolu olması da caizdir, "Es – Selam"ın: Aziz ve celil olan Allah'ın ismi olması da caizdir. O zaman mana: Aziz ve celil olan Allah'ın yolu olur.

"Onları karanlıklardan çıkarır": Yani küfürden çıkarır. "Nura": Yani imana çıkarır. "İzni ile": Yani emri ile. "Ve onları doğru yola iletir": O da İslam'dır. Hasen de: Hak yoludur, demiştir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ
قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ
الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ
مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17 – Şüphesiz: "Allah Meryem oğlu (İsa) Mesih'tir" diyenler kafir olmuşlardır. De ki: "Eğer Allah Meryem oğlu İsa'yı, anasını ve bütün yeryüzündekileri helak etmek istese, kim O'nun azabından herhangi bir şey önleyebilir? Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Şüphesiz: "Allah Meryem oğlu İsa Mesih'tir" diyenler kafir olmuştur": İbn Abbas: Bunlar Necran Hıristiyanlarıdır, çünkü onlar onu İlah edindiler demiştir. "De ki: Allah'tan kim önleyebilir?": Yani kim O'nun azabından bir şeyi def edebilir? "Eğer Meryem oğlu İsa'yı helak etmek isterse": Yani: Eğer O, onların iddia ettikleri gibi İlah olsa idi, Allah'ın kendinin helaki veya annesinin helakı ile ilgili emri geldiği zaman Allah'ın emrini reddederdi. Annesinin helakı ile ilgili Allah'ın emri gelince onu annesinden uzaklaştırmadı. "Dilediğini yaratır": Kavlinde de onlara reddiye vardır; çünkü onlar Peygamber'e: Sen de onun gibi babasız (birini) getir, demişlerdi.

Eğer: Neden: "Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'ındır, dedi de: "Ma beynehünne" Onların arasındakilerin, demedi?" denirse, cevap şöyledir: Mana: Bu iki çeşit şeyler arasındakiler demektir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ
قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ

يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾

18 – Yahudi ve Hıristiyanlar: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: "Öyleyse size günahlarınız yüzünden niçin azap ediyor?" Bilakis siz O'nun yarattıkları insanlarsınız. O dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerin ve yerin ve ikisinin arasındakilerin mülkü Allah'a aittir. Son dönüş ancak O'nadır.

"Yahudi ve Hıristiyanlar dediler": Mukatil: Onlar Medine Yahudileriyle Necran Hıristiyanlarıdır, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Allah İsrail'e (Yakub'a) şöyle vahyetti: Senin çocuğun benim ilk çocuğumdur. Onları temizlemek için kırk gün ateşe sokacağım, ateş onların hatalarını yiyip bitirecek. Sonra bir tellal: İsrail oğullarından bütün sünnetlileri çıkarın, diye ünler. Şöyle de denilmiştir: Onlar (Hıristiyanlar): Mesih Allah'ın oğludur deyince, "biz de Allah'ın oğullarıyız"sözünün manası: Bizden de Allah'ın oğlu vardır demek olur. "De ki: Öyleyse Allah size niçin günahınızdan dolayı azap ediyor?" kavli de, davalarını reddeder, çünkü baba çocuğuna azap etmez, sevgili sevgisilisine azap etmez. Onlarsa: Allah bize kırk gün azap eder, dediler. Kelamın manasının şöyle olduğu da söylenmiştir: "Öyleyse sizden maymuna ve domuza çevirdiklerine niçin azap etti? Onlar Cumartesi tatiline riayet etmeyenlerle sofra mucizesini inkar edenlerdir.

"Bilakis sizler Allah'ın yarattığı insanlarsınız": Yani sizler de diğer insanlar gibisiniz, iyilik ve kötülüğünüzün karşılığını göreceksiniz. Ata da şöyle demiştir: Dilediğini bağışlar, ki onlar Allah'ı birleyenlerdir; dilediğine de azap eder, ki onlar da müşriklerdir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ
رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا
مِنْ بَش۪يرٍ وَلَا نَذ۪يرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَش۪يرٌ وَنَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٩﴾

19 – Ey kitap ehli, peygamberlerin kesildiği bir sırada; "bize ne bir müjdeci ne de bir uyarıcı gelmedi" demeyesiniz diye elçimiz size (dini) açıklamak üzere gelmiştir. İşte size bir müjdeci ve uyarıcı gelmiştir. Allah'ın her şeye gücü yeter.

"Ey kitap ehli, size elçimiz gelmiştir": İniş sebebi şudur: Muaz bin Cebel, Sa'd bin Ubade ve Ukbe bin Vehb: Ey Yahudiler, Allah'tan korkun, Allah'a yemin ederiz ki onun Resulullah olduğunu biliyorsunuz. O gönderilmeden önce onu bize anlatıyor ve sıfatını bize veriyordunuz, dediler. Vehb bin Yahuda ile Rafi: Biz size böyle bir şey demedik, Allah Musa'dan sonra ne bir kitap indirdi ne de ondan sonra müjdeci ve uyarıcı olarak bir Peygamber gönderdi, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

"Fetret": Sükunet ve dinginlik demektir. Fetereşşey'ü yefturu futuren denir ki, hiddeti geçip içinde bulunduğu hali sakinleşmektir. Et – Tarful fatir de: Keskin olmayan bön bakışlı göz demektir. Fütur: Zafiyet ve gevşekliktir. İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasındaki fetretin süresi hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: İsa ile Muhammed aleyhimesselam arasında altı yüz sene vardır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Selman-ı Farisi ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Beş yüz altmış sene vardır. Bunu Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Dört yüz otuz küsur sene vardır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Beş yüz kırk sene vardır, bunu da İbn Saib, demiştir. Ebu Salih İbn Abbas'tan: "Ala fetretin minerrüsüli" kavlini, onların kesildiği bir sürede diye tercüme ettiğini söylemiştir. İsa'nın doğumu ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in doğumu arasında beş yüz doksan dokuz sene vardır, fetret de budur, demiştir. İsa'dan sonra dört peygamber gelmiştir. Bu: "Hani onlara iki elçi göndermiştik de onlara inanmamışlar; biz de onları bir üçüncüsü ile desteklemiştik" *(Yasin: 14)* ayetinde geçmektedir. Dördüncüsünü ise bilmiyorum, demiştir. Bu peygamberlik dönemi yüz otuz sene sürmüştür, kalanı fetret devridir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Allah daha iyi bilir ya, dördüncüsü Halid bin Sinan'dır ki onun hakkında Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: "Kavmi onu zayi etti" demiştir.[7]

"En tekulu": Ferra: Key la tekulu: Ma caena min Beşir (bize bir müjdeci gelmedi) demeyesiniz demiştir. Tıpkı şu ayetteki gibi: "Yubeyyinullahu leküm en tedıllu". *(Nisa: 176)* Başkası da: Demeyesiniz, diye demiş. Demeniz istenmediği için diyenler de olmuştur.

---

7 - Müslim, Fedail, hadis no, 143, 144, 145; Ebu Davud, Sünnet, bab, 13.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكاًۗ وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَداً مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٠﴾

20 – Bir zamanlar Musa, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani içinizden peygamberler gönderdi. Sizleri krallar yaptı ve size dünyalardan hiç kimseye vermediğini verdi.

"Hani sizleri krallar yaptı": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Musa'nın seçtiği yetmiş kişidir; onunla beraber Tur dağına gittiler, Allah da onları Musa ile Harun'dan sonra peygamber yaptı. Bu İbn Saib ile Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Onlar Musa'dan sonra İsrail oğullarından gönderilen kimselerdir. Bunu da Maverdi, demiştir. Ne ile kral oldukları hususunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Kudret helvası, bıldırcın eti ve (su) fışkıran taş ile. *İkincisi:* Onlardan her adama bir zevce ve bir eş vermekle. *Üçüncüsü:* Zevce, hizmetçi ve ev vermekle. Bu üçü İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu üçüncüsü Hasen ile Mücahid'in de tercihidir. *Dördüncüsü:* Hizmetçi ve ev ile, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* Onlara hizmetçiler vermekle. İlk hizmetçi kullananlar onlardır. Kim hizmetçiye sahip olursa, o kraldır. Bunu da Katade, demiştir. *Altıncısı:* Hür olmalarıyla; onlardan her insan kendi nefsine, ailesine ve malına sahip idi. Bunu da Süddi, demiştir. *Yedincisi:* İçinde sular akan geniş konaklarla. Bunu da Dahhak, demiştir. *Sekizincisi:* Onları Melik ve Kral kılmakla, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Size dünyalardan kimselere vermediğini verdi": Muhatapların kimler olduğu hususunda da iki görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Onlar Musa'nın kavmidir, İbn Abbas ile Mücahit bu görüşteler. İbn Abbas şöyle demiştir: Dünyalardan maksat, beraber yaşadıkları kimselerdir. Onlara verdiği şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kudret helvası, su fışkıran taş ve gölge eden buluttur Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve bunu da demiştir.

İkincisi: O; ev, hizmetçi ve eştir, bunu da Ata İbn Abbas'tan riva-

yet etmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu Musa kavmi zamanında birilerine verilen nimetlerdir. *Üçüncüsü:* Onlarda peygamberlerin çok olmasıdır. Bunu Maverdi, demiştir.

Üçüncüsü: Hitap Muhammed ümmetinedir, bu da Said bin Cübeyr ile Ebu Malik'in görüşüdür.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ
الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ
فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾

21 – Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Arkanıza dönmeyin; sonra ziyana uğrayanlardan olursunuz.

"Ya kavmidhulu": İbn Muhaysın, mimin zammesi ile: Ya kavmu okumuştur. "Ya kavmüzküru nimete"; "ya kavmu'budullaha" *(A'raf: 59)* da böyledir. "Kutsal"ın (mukaddesin) manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Temizdir, bunu da İbn Abbas ile Zeccac, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Kulplu tasa da abdest alındığı için kades denilmiştir. Beytülmukaddes denmesi de orada günahlardan temizlenildiği içindir. Şöyle de denilmiştir: Ona mukaddes denilmesi, şirkten temiz olmasından ve peygamberlere ve mü'minlere mesken kılınmasındandır.

İkincisi: Mukaddes, mübarek demektir, bunu da Mücahit, demiştir.

O topraktan neresi kasdedildiğinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O Eriha'dır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Süddi ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Süddi: Eriha, Beytülmukaddes'tir, demiştir. Dahhak'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu topraktan maksat İlya ile Beytülmukaddes'tir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Musa'nın münacatında şöyle dediğini okudum: Allah'ım, sen davarlardan koyunu, kuşlardan güvercini, evlerden Bekke ile İlya'yı, İlya'dan da Beytülmukaddes'i seçtin. Bu da İlya'nın Beytülmukaddes'i içine alan toprak olduğunu gösterir. Şeyhimiz Ebu Mansur el-Lügavi'den, İlya'nın Beytülmukaddes olduğu ve sonradan Arapçalaştığını okudum. Şair Ferezdak da şöyle demiştir:

İki ev vardır: Biri Beytullah'tır biz onun mütevellileriyiz,
Diğeri de İlya'nın en yüksek yerindeki şerefli Beyt'tir.

İkincisi: O Tur ve çevresidir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, bunu da demiştir.

Üçüncüsü: O; Şam, Filistin ve Ürdün'ün de bir kısmıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, Şam'ın tamamıdır, bunu da Katade, demiştir.

"Allah size yazdı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Size emretti ve oraya girmeyi size farz etti, manasınadır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Size bağışladı, ihsan etti manasınadır, bunu da İbn İshak demiştir. İbn Kuteybe de: Onu size verdi, demiştir.

Üçüncüsü: Levh-i Mahfuz'da sizin yurdunuz olduğunu yazdı. "Eğer: "Nasıl olur? Halbuki onlara haram etmişti, onlar için nasıl yazar?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onu, itaat şartı ile onlara verdi, isyan edince de onlara haram etti.

İkincisi: Onu İsrail oğullarına yazdı, onların oldu, yoksa Musa oraya girmelerini emrettiği kimselerin olacağını kasdetmedi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamın umum olup da tahsis edilmesi, dolayısıyla bazılarına ait olması da caizdir. Nitekim ona Yuşa bin Nun ile Kaleb girmiştir.

"Arkanıza dönmeyin": Bunda da iki görüş vardır:

Allah'ın emrinden isyanına dönmeyin. *İkincisi:* O'na şirke dönmeyin.

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ
وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا
دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

22 – Onlar da şöyle dediler: Ey Musa, gerçekten orada zorba bir kavim vardır. Onlar oradan çıkıncaya kadar biz oraya asla girmeyeceğiz. Eğer onlar oradan çıkarlarsa, biz de şüphesiz oraya gireceğiz.

"Şüphesiz orada zorba bir kavim vardır": Zeccac şöyle demiştir: Zorba adam, insanları istediği şeyi yapmaya zorlayan kimsedir. Cebbar da: Aşırı zorba demektir.

Onlara zorba denmesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar güçlü kuvvetli kimseler idi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar iri yarı kimseler idiler. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar çok katil kimselerdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

KISSAYA İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Musa ve kavmi zorbaların şehrine gelince, haber getirmek için on iki nakip gönderdi. Zorbalardan biri onlarla karşılaştı, onları şalının içine koyup şehre getirdi. Kavmine seslendi, onlar da toplandılar, onlara: "Sizler kimlersiniz?" dediler. Onlar da: Biz Musa kavmindeniz, haberinizi getirmek için bizi gönderdi, dediler. Onlara bir habbe üzüm verdiler, bunu bir adam zor kaldırırdı. Onlara: Musa ve kavmine söyleyin: Meyvelerimizin nasıl olduğunu takdir edin, deyiniz. Onlar dönünce: Ey Musa, orada zorba bir kavim vardır, dediler.

Süddi şöyle demiştir: Onlara rastlayan Avc, yani Avc bin Anak idi, on iki kişiyi alıp eteğine koydu, onları karısına getirdi: Bunlara bak, bizimle savaşmak istiyorlar, dedi ve önüne attı: "Onları ayağımla çiğneyeyim mi?" dedi. Karısı da: Hayır, onları serbest bırak ki gördüklerini kavimlerine haber versinler, dedi. Onlar çıkınca: Eğer durumu İsrail oğullarına haber verirsek, Allah'ın nebisinden dönerler, dediler ve durumu gizlemeye karar verdiler. On'u sözlerinden döndü, ikisi gizlediler.

Mücahit de şöyle demiştir: Nakipler zorbaları şöyle gördüler: Birinin kol ağzına iki adam girer, üzüm salkımını ancak dört veya beş kişi taşır. Taneleri çıkarılmış bir nar kabuğuna dört beş adam girer. Bunun üzerine nakipler dönüp kabilelerini onlarla savaşmaktan men ettiler, ancak Yuşa ile İbn Yukanna savaştan kaçmadılar.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ
عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ
غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

23 - (Allah'a karşı gelmekten) korkanlardan ve Allah'ın nimet verdiği iki adam: "Üzerlerine (şehrin) kapısından girin; oradan bir kere girdiniz mi muhakkak sizler galipsiniz! Eğer inanıyorsanız Allah'a tevekkül edin" dediler.

"Allah'tan korkanlardan iki adam dedi": Bu adamların kimler olduğu hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yuşa bin Nun ile Kaleb bin Yukanne idiler. Bunu İbn Abbas, demiştir. Mücahit de: Yukanna, demiştir. Bu ikisi nakiplerdendi.

İkincisi: Onlar zorbalardan idiler, Müslüman oldular, Bu İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Zorbaların şehrinde idiler, Musa dininden idiler. Bunu da Dahhak, demiştir. İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr, Ebu Reca ve Eyyub, yenin zammesiyle "yuhafune" okumuşlardır; manası da: Kendilerinden korkulan kimselerden, demektir. Bunlar mü'min olarak dışarı çıkmışlardı.

"Korkmaları": Bu hususta da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bir tek Allah'tan korktular. *İkincisi:* Zorbalardan korktular. Korkuları hakkı söylemelerine mani olmadı. *Üçüncüsü.* Kendilerinden korkulan, demektir. Bu da İbn Cübeyr'in kıraatine göredir.

"Onlara verdiği nimet": Hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İslam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Salah-ı hal, fazilet ve yakîndir. Bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayettir, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Korkudur. Bunu da İbn Cerir, bazı seleflerden zikretmiştir.

"Onların üzerine kapıdan girin": İbn Abbas şöyle demiştir: İki adam: Onların üzerine şehrin kapısından girin; çünkü onların içi bizim korku ve endişemizle dolmuştur, dediler.

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ
اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

24 – "Ey Musa, onlar orada oldukları sürece biz oraya hiçbir zaman girmeyiz. Sen Rabbinle beraber git; ikiniz savaşınız. Biz burada oturacağız" dediler.

"Sen Rabbinle beraber git; ikiniz savaşın": İbn Zeyd şöyle demiştir: Ona: Bak, Rabbin Fir'avn ve kavmine ne yaptıysa bu insanlara da yapsın, dediler. Mukatil de şöyle demiştir: Sen git, Rabbinden yardım iste, demiştir. Başkaları da: Sen git, Rabbin sana yardım etsin, demişler. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Mikdad'ın öyle bir manzarasına şahit

oldum ki o şey benim olsa idi hiçbir şeyle değişmezdim: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: O müşriklere karşı çıkmaya çağırıyordu, şöyle dedi: Biz sana, Musa'nın kavminin dediği gibi: Sen ve Rabbin gidin, savaşın, biz burada oturacağız demeyiz; ancak sağında, solunda, önünde ve arkanda savaşacağız, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yüzünün parladığını ve sevindiğini gördüm."[8]

Enes de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'e çıktığı gün insanlarla müşavere etti; Ebu Bekir fikrini söyledi. Sonra ötekilerle müşavere etti; Ömer de fikrini söyledi. Kendisi sustu. Ensardan bir adam: Ey Ensar, Resulullah sizi kasdediyor, dedi, onlar da: Ya Resulallah, biz sana, İsrail oğullarının Musa'ya dedikleri gibi: Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturacağız, demeyiz; fakat at sürsen de Berkülğımad'a gitsen seninle beraber oluruz, dediler.[9]

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ
الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٥﴾

25 – O da: "Ya Rabbi, benim ancak kendime ve kardeşime gücüm yeter. Artık bizimle bu fasıklar topluluğunun arasını ayır" dedi.

"Benim ancak kendime ve kardeşime gücüm yeter": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Benim ancak kendime gücüm yeter, kardeşimin de ancak kendine gücü yeter.

İkincisi: Ben ancak nefsime ve kardeşime sahibim, yani kardeşimin itaat etmesine sahibim; çünkü kardeşi ona itaat edince, ona sahip gibi olur. Bu da mecaz yolu iledir. Nitekim Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bana hiçbir mal Ebu Bekir'in malı gibi fayda vermemiştir. Bunun üzerine Ebu Bekir ağladı: "Ben de malım da senin değil miyiz, ya Resulallah?" dedi.[10] Yani beni nereye gönderirsen oraya giderim, malım da emrindedir, demektir.

"Bizimle fasıklar topluluğunun arasını ayır": İbn Abbas şöyle

---

8 - İmam Ahmed, Müsned, 5/259, 6/65, 174.

9 - İmam Ahmed, Müsned, 2/253.

10 - İmam Ahmed, Müsned, 2/253.

demiştir: Bizimle onların arasında hüküm ver. Ebu Ubeyde: Uzaklaştır, aç ve ayır, demiştir. Fasıklardan da kimlerin murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: Asilerdir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yalancılardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Kafirlerdir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlar: Sen Rabbinle git, dedikleri zaman onlara kızıp beddua etti; bu da Musa'nın yaptığı acelelerden biri idi.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً

يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (٢٦)

26 – O da: "Şüphesiz orası onlara kırk sene haram edilmiştir. Onlar oldukları yerde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık sen o fasıklar topluluğuna üzülme!" dedi.

"Orası onlara haram edilmiştir": Kutsal toprağa işarettir, haram edilmesinin manası da oradan men edilmeleridir. "Erbain"in mansub olmasına gelince, Ferra şöyle demiştir: O haram edilmekle (muharremtün ile) mansuptur, "yetihune" ile mansup olması da caizdir. Zeccac da: Haram ile mansup olması caiz değildir, çünkü tefsirde orasının onlara ebediyen haram edildiği geçmiştir, demiştir. Ben de derim ki: Müfessirler bunda ihtilaf etmişlerdir; içlerinde İkrime ile Katade'nin de olduğu çoğunluk, Zeccac'ın ebediyen haram edilmiştir görüşünü benimsemişlerdir. İkrime de: Onlara ebediyen haram edilmiştir; kırk sene şaşkın şaşkın dolaşacaklardır, demiştir. İçlerinde Rebi bin Enes'in olduğu bir grup da şuna kani olmuşlardır: Onlara kırk sene haram edilmiş, sonra da oraya yürümeleri emredilmiştir. Bu da İbn Cerir'in tercihidir. Şöyle demiştir: O ancak tahrim ile nasbedilmiştir, tahrimde herkes için geneldir. Bu müddet içinde oraya onlardan hiç kimse girmemiştir. Süre bitince, kalanların zürriyetleriyle birlikte girmelerine izin verilmiştir. Ebu Ubeyde de: Yetihune'nin manası: Şaşar ve yollarını kaybederler, demiştir.

KISSALARINA İŞARET

İbn Ababs şöyle demiştir: Allah onlara Beytülmukaddes'e girmeyi haram etti, onlar da kırk sene şaşkın şaşkın dolaştılar, çölde öldüler. Musa ile Harun da öldüler, Beytülmukaddes'e ancak Yuşa, Kaleb ve

kavmin çocuklarından bazıları girdiler. Yuşa bin Nun, yanında kalanlarla zorbaların şehrini zorlayıp fethetti. Mücahit de şöyle demiştir: Kırk sene çölde dolaştılar, nerede akşamladılarsa orada sabahladılar, nerede sabahladılarsa orada akşamladılar. Süddi de şöyle demiştir: Allah onları çölde şaşırtınca Musa onlara beddua ettiğine pişman oldu, ona: "Çocuklarımıza ne yaptın? Yiyecek nerede?" dediler. Bunun üzerine Allah kudret helvasını indirdi. "İçecek nerede?" dediler. Bunun üzerine Musa'ya asasını taşa vurması emredildi. "Gölge nerede" dediler. Bu sefer de onlara bulut gölge etti. "Giyecek nerede?" dediler. Elbiseleri de çocukların büyümesi gibi onlarla beraber uzardı. Elbiseleri yırtılmazdı. Musa ruhunu teslim etti, zorbaların kentine girmek istemeyenlerin hepsi öldü. Fethi görmedi. Başka bir görüş daha vardır: Aradan kırk sene geçince, Musa İsrail oğullarıyla beraber Tih çölünü geçti, onlara: Şu kente girin, ondan bol bol yiyin, kapıdan eğilerek geçin ve Rabbimiz, günahımızı bağışla, deyin, dedi... Bu; Rebi bin Enes ile Abdurrahman bin Zeyd'in görüşüdür. İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki de, doğrusu budur, demişlerdir. Zorbaların şehrini İsrail oğullarının iyileriyle beraber fetheden Musa'dır. Çünkü siyer yazarları, Avc bin Anak'ı öldürenin Musa olduğunda icma etmişlerdir. Avc onların kralı idi. Bel'am bin Baura da Musa'nın esir aldıkları arasında idi, onu öldürdü. Eskilerden Musa'nın yanında olanlardan Yuşa ile Kaleb'in dışında oraya giren olmadı. Orası ancak itaat etmeyenlere haram edilmişti. Tih arazisinin alanı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dokuz fersahdır, bunu İbn Abbas, demiştir. Mukatil de: Bu enidir, boyu ise otuz fersahtır, demiştir. *İkincisi:* Altıya on iki fersahtır, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fasıklar topluluğuna üzülme": Zeccac: Şanları isyan ve Peygambere muhalefet etmek olan topluma üzülme, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Esiytü ala keza denir ki, üzüldüm, demektir. Ene âsa esen de: Üzgünüm demektir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا
وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

27 – Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de; birinden kabul olunmuş, diğerinden kabul olunmamıştı. O da: "Seni mutlaka öldüreceğim" dedi. O da: "Allah ancak kendinden korkanlardan kabul buyurur" dedi.

"Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku": Nebe' Haber demektir. Adem'in iki oğlu hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Sulbünden iki oğludur; bunlar da Kabil ile Habil'dir. Bunu İbn Ömer, İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demiştir.

İkincisi: İsrail oğullarından iki kardeştir, Adem'in sulbünden oğulları değildir. Bu da Hasen'in görüşüdür. Ulema birincinin üzerinde durmuştur, doğrusu da budur, çünkü: "Ona kardeşininin cesedini nasıl gömeceğini göstermek istiyordu" *(Maide: 31)* demiştir. Eğer İsrail oğullarından olsa idi, defni bilirdi. Bir de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onun hakkında: "Öldürmeyi ilk defa adet eden odur" demiştir.[11] "Bilhakkı": Yani olduğu gibi anlat, demektir. Kurban da: Kurb kökünden fu'lan veznindedir. Bunu da Al-i İmran'da zikretmiş bulunuyoruz.

Niçin kurban sundukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Adem aleyhisselam kadını ikiz kardeşi ile evlendirmekten men edilmişti, onu başka kardeşiyle evlendirmesine izin verilmişti. Onun her batında bir erkek ve bir dişi olmak üzere çocuğu olurdu. Onun çirkin bir kızı ile güzel bir kızı doğdu. Çirkinin erkek kardeşi güzelin erkek kardeşine: Kız kardeşini bana nikahla ben de kız kardeşimi sana nikahlayayım, dedi. Güzel kızın erkek kardeşi: Kız kardeşime ben senden daha çok haklıyım, dedi. Güzel kızın erkek kardeşinin ekini, çirkin kızın kardeşinin de koyunları vardı: Gel, kurban takdim edelim, hangimizinki kabul olunursa onu o alsın, dedi. Koyun sahibi ak, gözleri kara, boynuzlu bir koç getirdi, ekin sahibi de bir küme tahıl getirdi. Allah o koçu cennette kırk yıl bekletti, İbrahim aleyhisselam'ın kestiği koç o idi. Ekin sahibi, onu öldürdü; Adem'in bütün evladı o kafirin soyundan geldi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar sebepsiz yere kurban sundular, el – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Adem'in iki oğlu bir gün oturuyorlardı: Birer kurban kessek, dediler. Koyunları olan sürüsünden en iyi ve semiz bir koyun getirdi; ötekisi de bir miktar ekin getirdi. Ateş indi, koyunu yedi, ekine dokunmadı. O da kardeşine: Halkın arasında dolaşacak mısın, onlar senin kurbanının kabul edildiğini ve senin benden daha hayırlı olduğunu biliyorlar; seni mutlaka öldüreceğim, dedi. Alimler, Kabil ile kız kardeşinin Habil ile kız kardeşinden önce

---

11 – Buhari, Cenaiz, bab, 22; İtisam, bab, 15; Ehadisü'l – Enbiya, bab, 1; Müslim, Kasame, hadis no, 27; Tirmizi, İlm, bab, 14; İbn Mace, Diyat, bab, 1; İmam Ahmed, Müsned, 1/383, 430, 433.

mi, yoksa sonra mı olduğunda ihtilaf ettiler. Bunda iki görüş ileri sürdüler: Kabil kafir mi idi, yoksa kafir değil de fasık mı idi, bunda da ihtilaf ettiler? Bunda da iki görüş vardır.

Habil'in kurbanının kabul olunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'tan Kabil'den daha çok korkardı. *İkincisi:* O, malının en iyisini kurban etti, Kabil ise malının en kötüsünü kurban etti. Kurbanları Adem'in emriyle mi idi? Yoksa kendi kafalarından mı idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu olay olduğunda Adem Beytullah'ı ziyarete gitmişti. *İkincisi:* Bunu onlara Adem emretmişti. Habil, Kabil'in kız kardeşi ile evlendikten sonra mı öldürüldü, yoksa önce mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu bundan önce öldürdü ki, ona yetişemesin. *İkincisi:* Onu kız kardeşini nikahladıktan sonra öldürdü.

"Leaktülennek": Zeyd, Yakub'dan, nunun sükunu ve şeddesiz olarak "leaktülenke" (seni mutlaka öldüreceğim) okumuştur. Bunu diyen de Kurbanı kabul olunmayandır. Ferra şöyle demiştir: Neden adı anılmadı? Çünkü mana onu göstermektedir. Şu söz de öyledir: İza raeytezzalime velmazlume einte (zalimi ve mazlumu gördüğün zaman yardım edersin); izectemaassefihu velhalimu humide (akıllı ile akılsız birleştiği zaman övülür). Burada mazlum ile akıllı zikredilmemiştir; çünkü mana kapalı değildir. Eğer sen: Merre bi recülün vemreetün feantü (bana bir erkekle bir kadın rastladı; ben de yardım ettim) desen ve birini kasdetsen, caiz olmaz; çünkü maksadını gösteren ipucu yoktur. Takva sahiplerinden de kimlerin murat edildikleri hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar günahlardan sakınanlardır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar şirkten sakınanlardır. Bunu da Dahhak, demiştir.

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ
يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

28 – Andolsun ki eğer beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben de seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Kuşkusuz ben, alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

"Ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben kendim için intikam alacak değilim, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ben işi başlatacak değilim, bunu da İkrime demiştir. Nefsini müdafaa etmekten neden çekindi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu def etmeye gücü yettiği ve kendisi için caiz olduğu halde bundan günah korkusu men etti. Bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas, demişlerdir.

İkincisi: O zamanlarda nefis müdafaası caiz değildi, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. İbn Cerir şöyle demiştir: Ayette maktulün katilin kendisini öldürmeye karar verdiğini bildiğine, buna rağmen nefsini müdafaa etmediğine dair bir delil yoktur. Onu suikastla öldürdüğü söylenmiştir. O zaman ayette olmayan bir şey delilsiz iddia edilemez.

إِنِّي أُرِيدُ أَن تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ
وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

29 – Şüphesiz ben benim de günahımı, senin de günahını yüklenip de cehennemdekilerden olmanı istiyorum. İşte zalimlerin cezası budur.

"Şüphesiz ben benim de günahımı senin de günahını yüklenmeni istiyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben benim günahım ve senin günahın boynunda dönmeni istiyorum, bu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak'in görüşüdür.

İkincisi: Benim hatalarımda, seni de beni öldürmendeki günahınla dönmeni istiyorum. Bu da yine Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Cerir: Doğrusu Mücahid'in ilk görüşüdür, demiştir. Buhari ile Müslim, "Sahih"lerinde İbn Mes'ud'un Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Ne zaman bir can haksız yere öldürülürse, mutlaka Adem'in ilk oğluna onun kanından bir hisse olur. Çünkü öldürmeyi ilk icat eden odur.[12]

Eğer: "Habil mü'minlerden olduğu halde Kabil'in günahı taşımasını nasıl ister; çünkü mü'min nefsi için istemediği şeyi kardeşi için de istemez?" denilerse, buna üç türlü cevap verilir:

---

12 - Önceki tahrice bkz.

Birincisi: O kardeşinin hata etmesini istememiştir, ancak: Beni öldürmek istersen günahımı yüklenmek istemiş olursun demek istemiştir. Zeccac da bu manaya kail olmuştur.

İkincisi: Kelamda söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Ben benim de senin de günahımı çekmeni istemiyorum, demektir. Olumsuzluk edatı "la" atılmıştır, mesela şu ayette olduğu gibi: "Ve elka filardı ravasiye en temide biküm" *(Lokman: 10)*, yani en la temide biküm demektir. Şair İmruulkays'in şu beyti de öyledir:

Fekultu yeminullahi ebrahu kaiden
Velev kattau re'si ledeyki ve evsali

Dedim ki: Yemin olsun, yerimden kalkmam
İsterki yanında başımı, ellerimi ve ayaklarımı kessinler

Laebrahu demek istemiştir. Sa'leb'in görüşü de böyledir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ben benim günahımın ve senin günahının kalkmasını, benim günahımı ve senin günahını taşımanın iptal olmasını isterim. Bu kısım atılmış, yerine 'en" konulmuştur. Şu ayette olduğu gibi: "Kalplerine buzağı sızdırıldı" (yani buzağı sevgisi) demektir. Bunu ve bir öncekini İbn Enbari, zikretmiştir.

"İşte zalimlerin cezası budur": Bu, cehennem yaranlığına işarettir.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

30 – Böylece nefsi ona kardeşini öldürmeyi süslü gösterdi. O da onu öldürdü. Böylece ziyan edenlerden oldu.

"Fetavveat lehu nefsuhu": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Nefsi onun kardeşini öldürmesi için peşini bırakmadı. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Cesaretlendirdi, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ona süsledi, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Ona izin verdi, bunu da Ebu'l – Hasen el – Ahfeş, demiştir. *Beşincisi:* "Tavveat" fi'li "tav'"dan gelir. Araplar: Taa lihazihiz zabyeti usulu hazihiş şecer, derler ki ağacın gövdesi şu geyiğe isteyerek geldi, demektir. Bunu Zeccac, Müberrid'den nakletmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şayeathu venkadet lehu denir (ona uydu, boyun eğdi demektir). Lisani layetuu bikeze da: Ona dilim varmıyor, demektir. Bütün bu manalar birbirine yakındır.

Onu nasıl öldürdüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ona taş atıp öldürdü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O uyurken başına bir kaya parçası ile vurdu. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, Süddi de şeyhlerinden rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Başını iki taş arasında ezdi. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Onu nasıl öldüreceğini bilmiyordu, İblis ona göründü; bir kuş alıp başını bir taşın üzerine koydu, sonra da başka bir taşla ezdi. O da ona aynısını yaptı. Habil o zamanlar yirmi yaşında idi. Öldüğü yer hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sevr dağının üzerinde öldürdü, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Basra'da öldürdü, bunu da Cafer Sadık, demiştir. *Üçüncüsü:* Hira dağının bir patikasında öldürdü, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

"Ziyan edenlerden oldu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahireti ziyan edenlerden oldu. Dünyayı ziyan etmesi şöyledir: Ana babasını kızdırdı ve kardeşsiz kaldı. Ahireti ziyan etmesi de: Rabbisini kızdırdı ve cehenneme gitti. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O iyilikleri ziyan edenlerden oldu, bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Nefislerini helak etmekle onları ziyan edenlerden oldu. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا
يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ
قَالَ يَا وَيْلَتَىٰ أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا الْغُرَابِ
فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ٣١

31 – Bunun üzerine Allah ona bir karga gönderdi; o yeri eşeliyordu; kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek istiyordu. Bunu görünce: "Eyvah, şu karga gibi olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi kaldım?" dedi. Ve pişmanlardan oldu.

"Bunun üzerine Allah ona bir karga gönderdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Onu (kardeşinin cesedini) omzuna aldı, yürüdüğü zaman ayakları yerde sürünüyordu, oturduğu zaman da onu yanına koyuyordu. Sonunda dövüşen iki karga gördü; biri diğerini öldürdü. Onu iki sene taşıdıktan sonra yere gömdü. Mücahit: Onu yüz sene omuzunda taşıdı, demiştir. Atıyye de: Onu kokuncaya kadar taşıdı, demiştir. Mukatil de: Üç gün taşıdı, demiştir.

"Sev'ete ehihi"den ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kardeşinin avretini, demektir. *İkincisi:* Kardeşinin leşini demektir.

"Pişmanlardan oldu": Eğer: "Pişmanlık tövbe değil midir; tövbesi niçin kabul olunmadı?" denilirse, buna dört cevap verilir:

Birincisi: Pişmanlığın bizden önceki milletler için tövbe olmaması ve bu ümmet için tövbe olması caizdir. Çünkü bu ümmete başkalarına verilmeyen özellikler verilmiştir. Bunu da Hasen bin Fadl demiştir. *İkincisi:* O, onu öldürdüğüne değil de taşıdığına pişman olmuştu. *Üçüncüsü:* O onu öldürdüğü zaman gömmediğine pişman olmuştu. *Dördüncüsü:* O kardeşinin yok olmasına pişman olmuştu; yoksa günah işlediğine değil. Bu kıssada insanları hasetten uyarma vardır, çünkü Kabil'i helak eden o idi.

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا
بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِي الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَم۪يعًاۜ
وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَم۪يعًاۜ وَلَقَدْ
جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ بَعْدَ
ذٰلِكَ فِي الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

32 – İşte bundan dolayı İsrail oğullarına şunu yazdık: "Kuşkusuz kim bir cana kıyma veyahut yeryüzünde bir fesat çıkarma karşılığı olmaksızın bir cana kıyarsa, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, sanki bütün insanları diriltmiş gibidir". Andolsun ki elçilerimiz onlara apaçık deliller getirdi. Sonra bunun ardından çokları yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

"İşte bundan dolayı (min ecli zalik)": Dahhak: Adem'in oğlunun, kardeşini haksız yere öldürmesinden dolayı, demiştir. Ebu Ubeyde de: O cinayetten dolayı, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Barış içinde nice çadır halkı vardır ki
Benim yaptığım bir cinayetten dolayı savaşmışlardır.

Yani benim işlediğim ve sebep olduğum cinayetten dolayı, demektir. Bazıları da: Bu kelam, öncesine bağlıdır; mana da: Bundan dolayı pişman oldu, demişlerdir. Buna göre burada vakfetmek (okur-

ken durmak) güzeldir. Birinciye göre ise durmak güzel değildir. Birincisi daha doğrudur. "Ketebna": Farz kıldık, demektir. "Bir canı cana kıymaksızın öldürmenin" manası: Onu can karşılığı değil de zulmen, haksız yere öldürmek, demektir. "Ev fesadin filardı": "Fesad" kelimesi "nefs" kelimesinin üzerine matuftur, mana da: Yahut ölümü hak edecek bir fesat çıkarmadan, demektir. Burada fesattan şirk kasdedildiği de söylenmiştir.

"Sanki bütün insanları öldürmüş gibidir": Kavlinin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Ona bütün insanları öldürenin günahı vardır. Bunu Hasen ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: O, müslümanı öldürmekle ateşe girecektir, tıpkı bütün insanları öldürmüş gibi. Bunu Mücahit ile Ata, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Bütün insanların katili nasıl cezalanırsa o da öyle cezalanacaktır, demiştir.

Üçüncüsü: Bütün insanları öldürmüş gibi ona kısas vacip olur. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Kelamın manası şöyledir: Bütün insanlar onu kısas etmeleri için maktulün velisine yardım etmelidirler; tıpkı hepsinin adamlarını öldürmüş gibi. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Kim bir peygamberi veya adil bir devlet başkanını öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kelamı genel kabul etmek daha doğrudur. Eğer: "Bir adamı öldürmenin günahı bütün insanları öldürenin günahı kadar olursa, bu; birini öldüreni öldürdükten sonra bütün insanlar yok oluncaya kadar ona günah olmamasını gösterir?" denirse, cevabı şöyledir: Bütün insanları öldürenin hak edeceği miktar Allah katında bellidir, bir kişiyi öldürene o kadar belli bir günah lazım gelir, iki kişiyi öldürene de onun iki misli lazım gelir. Ne kadar çok öldürürse o kadar çok günah kazanır. Bu: "Kim bir iyilikle gelirse, ona on misli vardır" *(En'am: 160)* kavli gibidir ki iyiliğin Allah katında sevabı bellidir. Onu işleyene onun on katı verilir. Bu: "Eğer bir cana hayat verenin sevabı bütün insanları diriltenin sevabı kadar olursa, hepsini diriltenin sevabı ne kadardır?" sorusunu sorana cevaptır. Bütün bunlar tefsircilerden nakledilmiştir. Benim görüşüm de şöyledir: Teşbih (benzetme) bir şeyi akla yaklaştırmadır; çünkü iki adamı öldürenin günahı bir adamı öldürenin günahı kadar olması caiz değildir. Teşbihin "keennema" edatı ile yapılması şundan dolayıdır; çünkü bütün insanlar bir tek şahıstan gelmiştir. Maktulden

de bütün insanların yayıldığı tasavvur edilir.

"Kim de onu diriltirse": Kavlinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Onu helak olmaktan kurtarırsa, demektir. Bu, İbn Mes'ud ile Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Hasen de: Kim onu boğulmaktan, yangından veya helak olmaktan kurtarırsa, demiştir. İkrime'nin, İbn Abbas'tan rivayeti de şöyledir: Kim bir peygamberi veya adil bir imamı desteklerse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.

İkincisi: Haram cana kıymayı terk ederse, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve bir rivayette Mücahit de böyle, demiştir.

Üçüncüsü: Maktulün velilerinin kısastan affetmeleri, bunu da Hasen, İbn Zeyd ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onu cana kıymaktan azarlamak ve men etmek.

Beşincisi: Kısası tam olarak yerine getirmesi için maktulün velisine yardım etmek. Bu iki görüşü Kadı Ebu Ya'la demiştir.

"Sanki bütün insanları diriltmiş gibidir":

Birincisi: Onun için bütün insanları diriltenin ecir ve mükafatı vardır, bunu da Hasen ile İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Sanki onları diriltmiş gibi bütün insanların ona teşekkür etmesi lazımdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Andolsun ki elçilerimiz onlara apaçık deliller getirdi": Yani maceraları geçen İsrail oğullarına.

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ
يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا
أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ
خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا
وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾

33 – Allah ve Resul'ü ile savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların cezası ancak öldürülmeleri yahut asılmaları yahut elleri ve ayaklarının çaprazvari kesilmesi veyahut (bulundukları) yerden sürülmeleridir. Onlar için ahirette de pek büyük bir azap vardır.

"Allah ve Resul'ü ile savaşanların cezası ancak": Ayetin iniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: O, Ureyne kabilesinden bazı insanlar hakkında indi, onlar Medine'ye geldiler, havası onlara dokunduğu için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları zekat develeriyle birlikte gönderdi, sütlerinden ve idrarlarından içmelerini tavsiye etti, Onlar da iyileştiler, İslam'dan döndüler, çobanı öldürüp develeri sürdüler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem arkalarından adam gönderdi, onlar getirildı, elleri ve ayakları çaprazlama kesildi, gözlerine mil çekildi, Resulllah sallallahu aleyhi ve sellem onları karataşlık bölgeye attı, orada öldüler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, Enes'ten rivayet etmiş[13]; Said bin Cübeyr ile Süddi de böyle, demişlerdir.

İkincisi: kitap ehlinden bir topluluk Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile antlaşma yaptılar; sözlerinde durmadılar ve yeryüzünde bozgunculuk ettiler. Allah da bu ayetle Resul'ünü istediği takdirde onları öldürmek veya ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmek arasında serbest bıraktı. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Bürde el - Eslemi'nin arkadaşları İslam'a girmek isteyen bazı kimselerin yollarını kestiler, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Saib şöyle demiştir: Ebu Bürde'nin adı Hilal bin Uveymir'dir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e de muhaliflerine de yardım etmeyeceğine söz verdi. Ona gelen Müslümanlara dokunulmayacak, ona uğrayıp da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geçmek isteyenlere de dokunulmayacaktı. Kinane oğullarından İslam'a girmek isteyen bir topluluk Hilal'in kavmine rastladılar, Hilal'in adamları onlara saldırdılar, onları öldürüp mallarını aldılar. Hilal o çatışmada yoktu. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Bu, müşrikler hakkında indi, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir.

Bil ki ayette geçen Allah'la savaş mecazdır ve manasında da iki görüş vardır:

Onlara, gerçek savaşçılara benzeterek savaşçılar demiştir, çünkü muhalefet eden, savaşmasa da savaşçıdır. O zaman mana: Allah'a ve Resul'üne isyan ederek savaşanlar, demek olur.

İkincisi: Maksat: Allah'ın dostları ve Resul'ünün dostları ile savaşanlardır. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Allah ve Resul'ü ile savaştan, İslam'a girdikten sonra dönme kasdedilmiştir. Mukatil de:

13 - Buhari, Müslim, Ebu Davud, Nesei, İmam Ahmed, Müsned, 3/163, 287, 29.

Bundan şirk murat edilmiştir, demiştir. "Fesat" (bozgunculuk) ise: Öldürme, yaralama, malları alma ve yol kesmedir.

"Öldürülmeleri veyahut asılmalarıdır": Alimler bu cezaların sıra ile mi yoksa isteğe bağlı mı olduğunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Ahmed radıyallahu anh'in mezhebi sıra ile olduğudur. Onlar adam öldürüp mal aldıkları veya adam öldürüp de mal almadıkları takdirde öldürülür ve asılırlar. Eğer mal alır da adam öldürmezlerse, elleri ve ayakları tersine kesilir. Eğer mal almazlarsa, sürgüne gönderilirler. İbn Enbari şöyle demiştir: Buna göre "ev" edatı ba'zı manasına gelir, mana da: Bazısına şöyle yapılır, bazısına da böyle yapılır, demek olur; mesela: "Yahudi veyahut Hıristiyan olun" *(Bakara: 135)* kavli de böyledir. Mana: Bazıları öyle, bazıları böyle dediler olur. Dilcilerin çoğunluğu bu görüştedirler. İmam Şafii de şöyle demiştir: Adam öldürüp mal alırlarsa, öldürülür ve asılırlar. Adam öldürür de mal almazlarsa, öldürülürler, ama asılmazlar. Mal alırlar da adam öldürmezlerse, elleri ve ayakları tersine kesilir. İmam Malik de şöyle demiştir: İmam (devlet başkanı) hadlerden istediğini tatbik etmekte serbesttir, ister adam öldürsünler ister öldürmesinler, ister mal alsınlar, ister almasınlar. Asmak ise öldürdükten sonradır. Ebu Hanife ile Malik: Asılır, ölünceye kadar karnı mızrakla deşilir, demişlerdir.

Ne zaman asılacakları hususunda da ihtilaf etmişlerdir; bize göre asıldıkları her tarafta duyuluncaya kadar asılırlar. Şafii alimleri ise ihtilaf etmişlerdir; bazıları: Üç gün, demişler, Ebu Hanife'nin mezhebi de öyledir. Bazıları da: İrini akıncaya kadar asılı kalır, demişlerdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Çaprazlama"nın manası; sağ eli ile sol ayağının aralıklarla kesilmesidir."Sürgün" ise: Kovmak ve uzaklaştırmaktır.

Nasıl sürülecekleri hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: İslam yurdundan dar-ı harbe sürülmeleridir, bunu Enes bin Malik, Hasen ve Katade, demişlerdir. Bu da ancak savaşan müşrik için söz konusudur. Müslümanın ise oraya sürülmesi uygun değildir.

İkincisi: Üzerlerine had tatbik edilip uzaklaştırılmaları için aranmalarıdır, bunu da İbn Abbas ile Mücahid, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bir şehirden başka bir şehre çıkarılmalarıdır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. İmam Malik de: Bir ülkeden başka bir ülkeye sürülür, orada hapsedilir, demiştir.

Dördüncüsü: O hapsetmektir, bunu da Ebu Hanife ile arkadaşları, demiştir. Arkadaşlarımız da şöyle demişlerdir: Sürgünün şekli uzaklaştırılıp hiçbir yerde barındırılmamasıdır; ne zaman bir beldeye gelirse başka bir beldeye sürülür.

"Rezillik": Hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O cezadır. *İkincisi:* Onur kırıcı durumdur.

Şehirde de savaşçı statüsü uygulanır mı, yoksa uygulanmaz mı? Arkadaşlarımızın sözlerinden anlaşılan, şehirde bunun olmayacağıdır. Ebu Hanife de böyle demiştir. Şafii ile Ebu Yusuf: Şehir ile kırsal kesim arasında fark yoktur, demişlerdir. Alınan malda da hırsızda olduğu gibi nisap miktarı aranır; İmam Malik ise buna muhalefet eder.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ۖ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (34)

34 – Ancak kendilerini ele geçirmeden önce tövbe edenler müstesna. Bilin ki şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ancak tövbe edenler müstesna": Müfessirlerin çoğu bu istisnanın savaş eden müşrikler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bunlar şirk, savaş ve fesatlarından tövbe eder, yakalanmadan önce iman ederlerse, ele geçirdikleri mal veya akıttıkları kan hususunda takip edilmezler. Bunda ihtilaf yoktur. Ama savaşan Müslümanlarda ihtilaf edilmiştir. Arkadaşlarımızın mezhebi öldürülmek, asılmak, elleri ve ayakları kesilmek ve sürülmek gibi Allah hakkı cezaların onlardan düşeceğidir. Ama yaralama, mal alma gibi kul hakları ise tövbe etmekle üzerlerinden düşmez. Bu aynı zaman da Şafii'nin de görüşüdür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا
إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ (35) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِي الْأَرْضِ
جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ
الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (36)
يُرِيدُونَ أَن يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُم بِخَارِجِينَ مِنْهَا
وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (37)

35 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve O'na (yaklaşmaya) vesile arayın. Allah yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz.

36 – Şüphesiz kafir olanların, eğer yeryüzündeki her şey bir misliyle beraber kendilerinin olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için feda etmek (fidye vermek) isteseler, onlardan kabul olunmaz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

37 – Ateşten çıkmak isterler. Fakat ondan çıkamazlar. Onlar için sürekli azap vardır.

"O'na (yaklaşmaya) vesile arayın": "Vesile hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O yakınlıktır, bunu İbn Abbas, Ata, Mücahit ve Ferra, demişlerdir. Katade de: Razı edecek şeyle ona yaklaşın, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Tevesseltü ileyhi: Ona yaklaştım, demektir. Misal olarak şu beyti okumuştur:

Hainler görmezse biz vuslata tekrar döneriz,
Aramızdaki dostluk ve yakınlık da geri gelir.

İkincisi: Sevgidir, yani: Allah'a sevilmeye çalışın, demektir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا
أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾

38 – Erkek ve kadın hırsızın ellerini yaptıklarına karşılık ve Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere kesin. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Erkek ve kadın hırsızın ellerini kesin": İbn Saib: Ayet, Tu'me bin Ubeyrık hakkında inmiştir, demiştir. Onun kıssası da Nisa suresinde geçmiştir. "Sarık" (hırsız): Ona böyle denilmesi bir şeyi gizli almasındandır. İsterekassem'a: Kulak hırsızlığı etmektir. Müberrid: Sarık burada mübteda olduğu için merfu olmuştur, demiştir. Çünkü maksat belli bir hırsız değildir. Bu: Kim hırsızlık ederse elini kes, sözüne benzer. İbn Enbari de şöyle demiştir: Fe'nin gelmesi, kelamda şart manası olduğu içindir. Takdiri şöyledir: Kim hırsızlık ederse, elini kesin. Ferra da şöyle demiştir: "Neden ellerini kesin" dedi? Çünkü insanın tek organı iki kişi arasında söz konusu olarak geçerse, çoğul yapılır: Kad heşemtü ruusehüma (başlarını ezdim) ve mele'tu zuhurehuma darben (sırtını kırbaçla kapkara ettim) dersin. "Zaten kalpleriniz kaymıştır" *(Tahrim: 4)* kavli de böyledir. Neden cemi', tesniyeye tercih edilmiştir? Çünkü insandaki organların çoğu ikidir; mesela

eller, ayaklar ve gözler gibi. Çoğu böyle olduğu için biri tesniyeye muzaf edildiği zaman tensiye yoluna gidilmiştir. (Cemi' değil) tensiye olması da caizdir, Şair Ebu Zueyb şöyle demiştir:

Düello edenler birbirlerini deriyi yamanmayacak şekilde
Delip geçen keskin mızraklarla yokladılar.

Bu ayet, her hırsızın elinin kesilmesini gösteriyorsa da sünnet, saklı yerden nisap miktarı çalan hırsız olduğunu beyan etmiştir. Mesela: "Müşrikleri öldürün" *(Tevbe; 5)* ayeti de böyledir ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, kadınları, çocukları ve ibadete çekilenleri öldürmeyi men etmiştir. Nisap miktarında da ihtilaf edilmiştir: Bizim arkadaşlarımızın mezhebi şudur; Hırsızlıkta iki nisap vardır: *Birincisi:* Altından çeyrek dinar, gümüşten de üç dirhem veyahut üç dirhem kıymetinde eşyadır. İmam Malik'in mezhebi de böyledir. Ebu Hanife de: On dirheme varmadıkça kesilmez, demiştir. İmam Şafii de: Burada muteber olan çeyrek dinardır; gerisi ona göre değerlendirilir, demiştir. Mesela çeyrek dinar kıymetinde iki dirhem çalsa, eli kesilir. Eğer nisap miktarı külçe altın çalsa, yine kesilir. Ebu Hanife ise: Sikkeli olarak nisap miktarı olmazsa kesilmez, demiştir. Eğer nisap miktarı olmayan bir mendil çalsa da bir tarafında bir dinar olsa, o da onu bilmese, eli kesilmez. Şafii: Kesilir, demiştir. Eğer Kabe'nin örtüsünü çalarsa, eli kesilir; Ebu Hanife buna muhalefet eder. Eğer hür bir çocuk çalsa, eli kesilmez. Küçük çocuğun üzerinde süs eşyası olsa da kesilmez. İmam Malik ise: Bunların hepsinde de kesilir, demiştir. Bir grup (çete) nisap miktarı bir şey çalsalar, elleri kesilir, İmam Malik de böyle demiştir. Ancak o çalınan şeyin ağır olup taşımak için bazılarının yardımına ihtiyaç duyulmasını şart koşmuştur. Ebu Hanife ile Şafii ise: Eli hiçbir şekilde kesilmez, demişlerdir Yanındaki emaneti inkar edenin ise bize göre eli kesilir. Said bin Müseyyeb ile Leys bin Sa'd de böyle demişlerdir. Fakat fıkıhçıların çoğu buna katılmazlar.

Saklı yere gelince: O mesken ve mal saklanan depo gibi şeylerdir; örneğin evler, insanların oturdukları ve mallarını sakladıkları çadırlar gibi. Bütün bunlar koruma yerleridir. Orada bekçi olup olmaması, kapısının açık olması veyahut kapısının olmaması önemli değildir, yeter ki etrafı çevrilmiş olsun. Ama bina veya çadır dışında olursa, o bekçisi olmadıkça koruma altında sayılmaz. Meymuni, İmam Ahmet'ten şöyle nakletmiştir: Mekan hamam ve çadır gibi müşterek olursa oradan çalanın eli kesilmez ve bekçiye de itibar edilmez. İbn Mansur ise ondan: Hamamdan bir şey çalanın eli kesilmez, meğer ki

eşyanın başında bekçisi ola, demiştir. Mezar soyucusuna gelince: İmam Ahmed, Ebu Talib rivayetinde: Eli kesilir, demiştir. İmam Malik, Şafii ve İbn Ebi Leyla da böyle demişlerdir. Sevri, Evzai ve Ebu Hanife ise: Kesilmez, demişlerdir.

Hırsızın elinin nereden kesileceğine gelince: Eli bilek ekleminden ve ayak ekleminden kesilir. Önce sol el ve daha sonra da sağ ayak kesilir. İmam Ahmed'den; Kesilmez, dediği rivayet edilmiştir. Ebu Bekir, Ömer, Hazreti Ali ve Ebu Hanife'nin görüşleri de böyledir. Ebu Hanife'den: Kesilir, dediği de rivayet edilmiştir. İmam Malik ile Şafii de böyle demişlerdir. İki defa ikrar etmedikçe eli kesilmez. İbn Ebi Leyla, İbn Şübrüme, Ebu Yusuf böyle demişlerdir. Ebu Hanife, İmam Malik ve Şafii de: Bir defa ikrar etmekle eli kesilir, demişlerdir. Hem eli kesilir, hem de çaldığı tazmin ettirilir, ister zengin olsun, isterse fakir olsun. Ebu Hanife ise: Hem kesme hem de tazmin birleşmez; eğer çaldığı şey duruyorsa sahibi onu alır, eğer tüketilmişse ona tazmin yoktur, demiştir. İmam Malik ise: Eğer zengin ise tazmin eder, eğer fakir ise ona bir şey yoktur, demiştir.

"Allah'tan ibret verici bir ceza olarak (nekalen): Nekal'i Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz.

"Allah azizdir, hakîmdir": Said bin Müseyyeb: İntikamı şiddetlidir, kesme hükmünde de hikmet sahibidir, demiştir. Asmai şöyle demiştir: Bu ayeti okudum, yanımda da bir bedevi vardı; Ben dalgınlıkla: Allah gafur ve rahimdir, dedim; bedevi: "Bu söz kimin?" dedi. Ben de Allah'ın kelamıdır, dedim. O: Tekrar et, dedi; tekrar ettim ve: Allah gafur ve rahimdir, dedim. O, bu Allah kelamı değildir, dedi; ben de uyandım ve: Allah azizdir, hikmet sahibidir, dedim. O da: Şimdi isabet ettin; Allah kelamı budur, dedi. Ben de: "Sen Kur'an okur musun?" dedim, o da: Hayır, dedi. Ben: "Hata yaptığımı nereden anladın?" dedim. O da: Ey kimse, o aziz (mutlak galip)tir ki hükmedip kesmiştir. Eğer bağışlasa ve merhamet etse idi, kesmezdi, dedi.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ
إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ
يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

39 – Kim haksızlığından sonra tövbe eder ve kendini düzeltirse, şüphesiz Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

40 – Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye kadirdir.

"Kim haksızlığından sonra tövbe ederse": Ayetin iniş sebebi şöyledir: Bir kadın hırsızlık etmişti: "Ya Resulallah, benim için tövbe var mı?" dedi; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Abdullah bin Amr, demiştir.[14]

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Kim haksızlığından sonra tövbe ederse, yani hırsızlığından sonra ve işini düzeltirse, şüphesiz Allah ondan vazgeçer. Şüphesiz Allah onun tövbeden önce ettiklerini bağışlar, tövbe edene de merhamet eder.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ
لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا
آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا
سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ
هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ
اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ
الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي
الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾

41 – Ey Peygamber, ağızları ile iman ettik deyip de kalpleri iman etmeyenlerden küfre koşanlar seni üzmesin. Yahudilerden de yalanı çok dinleyen, sana gelmeyen topluluğu çok dinleyenler (onlar adına casusluk edenler) vardır. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler. "Size şu fetva verilirse, alın; eğer size o verilmezse

---

14 – İmam Ahmed, Müsned, 1/185.

sakının" derler. Allah kimin fitneye düşmesini isterse, sen ona Allah'tan hiçbir şey yapamazsın. İşte Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği onlardır. Onlar için dünyada rezillik vardır. Onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

"Ey Peygamber, küfre koşanlar seni üzmesin": Kimler hakkında indiğinde beş görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir Yahudiye rastladı; yüzünü karalamışlar ve ona dayak atmışlardı, onlara: "Kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" dedi. Onlar da: Evet, dediler. Alimlerinden birini çağırdı: "Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah için olsun, siz kitabınızda zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?" dedi. O da: Hayır, ancak eşrafımız arasında zina çoğalınca eşrafı terk ettik, onu sıradan kimselere tatbik ettik. Biz de: Eşrafa ve sıradan insanlara eşit bir ceza versek, dedik ve yüzünü karalamayı ve dayak cezası vermeyi uygun bulduk, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah'ım, öldürdükleri emrini ilk dirilten benim, dedi ve onu recm etti. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Bera bin Azib rivayet etmiştir.[15]

İkincisi: O, İbn Soriya hakkında indi, önce iman etti, sonra da inkar etti. Bu mana Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, bir Yahudi'yi öldüren Yahudi hakkında indi, sonra da: Muhammed'e sorun; eğer diyetle gönderilmişse, davayı ona götürürüz, eğer öldürme ile gönderilmişse ona gitmeyiz, dedi. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Dördüncüsü: O münafıklar hakkında indi, bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

Beşincisi: Kurayza oğulları abluka altına alınınca, ensardan biri ile istişare ettiler, o da, elini boğazına götürerek, ölüm, dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Kurayza oğulları, Ebu Lubabe bin Abdülmünzir'e: "Sa'd'in hakemliğini kabul edelim mi?" dediler. O da: Elini boğazına götürerek: Ölüm, dedi. Onların müttefiği idi. Ebu Lubabe diyor ki: Böyle yapmakla Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettiğimi anladım, bunun üzerine bu ayet indi. Kelamın manası şöyledir: Ağızlarıyla iman ettik diyen münafıklardan ve Yahudilerden küfre koşanların seğirtmeleri seni üzmesin.

---

15 - İmam Ahmed, Müsned, 4/286; Müslim, Hudud, hadis no, 28; Ebu Davud, bab, 25; İbn Mace, Hudud, bab, 8.

"Semmaune lilkezib": Sibeveyh: Mübteda olarak merfudur, demiştir. Ebu'l-Hasen el-Ahfeş de: Mahzuf haberin mübtedası olmak üzere merfu olması da caizdir ki manası şöyle olur: Veminellezine hadu semmaune ilkezib.

Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Sana yalan söylemek için yalanı çok dinlerler. *İkincisi:* Yalanı çok dinlerler, yani onu derler. *Üçüncüsü:* Tevrat'ta değiştirdikleri yalanı çok dinlerler. *Dördüncüsü:* Yalanı dinlerler, yani kabul ederler: Semiallahu limen hamideh de böyledir ki: Allah kendine hamd edeni kabul eder, demektir.

"Sana gelmeyen topluluğu çok dinleyenler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları dinlerler, onlar kendilerinin casuslarıdır.

İkincisi: Başka bir kavimden dinlerler, onlar Tevrat'ı değiştiren reisleridir.

Yalanı dinleyenler ve başka topluluk hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: "Yalanı dinleyenler" Medine Yahudileridir, öteki kavim de Fedek Yahudileridir. *İkincisi:* Bunun aksidir.

Kelimeleri değiştirmelerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın Tevrat'taki hadlerini değiştirmektir, şöyle ki onlar recmi değiştirdiler, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den dinlediklerini yalan söyleyerek değiştirmeleridir.

Üçüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını gizlemeleridir.

Dördüncüsü: Hak edilen kısası düşürmeleridir.

Beşincisi: Kötü tevil etmektir. İbn Cerir şöyle demiştir: Kelimelerin hükmünü değiştirirler; hüküm kelimesi dinleyenler için belli olduğundan zikredilmemiştir.

"Yerlerinden": Zeccac şöyle demiştir: Yani Allah onları yerine koyup helalini helal ve haramını haram ettikten sonra değiştirirler.

"Size şu verilirse onu alın, derler": Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, şöyle ki eşraflarından bir kadınla bir erkek zina ettiler, cezaları da recm idi, Yahudiler onları recmetmek iste-

mediler. Zina eden evliler hakkında hükmünün ne olduğunu sormak üzere Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e adam gönderdiler ve: Eğer size dayak fetvası verirse alın, eğer size recm (taşa tutma) cezası verirse onunla amel etmeyin, dediler. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar münafıklardır. Katade şöyle demiştir: Nediyr oğulları, Kurayza oğullarından birini öldürdükleri takdirde kısas yapmazlar, sadece diyet verirlerdi. Eğer Kurayza oğulları onlardan birini öldürürse, onurlarına yediremedikleri için ancak kısasa razı olurlardı. Nadıyr oğullarından biri Kurayza'dan taammüden bir adam öldürdü, bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e götürmek istediler. Münafıklardan biri: Sizin adamınız taammüden öldürülmüştür, bunu ne zaman Muhammed'e götürürseniz sizden kısas istemesinden korkarım. Eğer sizden diyet istenirse, verin, yoksa ondan sakının, dedi. İşte "sakının" sözünün manası üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O şiddet içeren sözü ile amel etmekten sakının. *İkincisi:* Sizi Tevrat'taki hükümden haberdar edip de sizden onu yerine getirmenizi istemesinden sakının. *Üçüncüsü:* Daha sonra ona soru sormaktan sakının.

"Allah kimin fitneye düşmesini isterse": "Fitne" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O sapıklık manasınadır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demiştir. *İkincisi:* Azaptır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Rezilliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ona Allah'tan hiçbir şey yapamazsın": Yani ona faydan dokunmaz, onu helak olmaktan kurtaramazsın. Bunda hızla küfre koşmalarına üzülmesine karşı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için teselli vardır.

"Allah onların kalplerini temizlemek istememiştir": Süddi şöyle demiştir: Yani münafıklarla Yahudilerin kalplerini küfür kirinden ve şirk çirkefinden iman ve İslam temizliği ile arındırmak istememiştir.

"Onlar için dünyada rezillik vardır": Münafıkların rezilliği, perdelerinin yırtılıp Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in onların küfürlerinden haberdar olmasıdır. Yahudilerin rezilliği de recmi saklamak ve onlardan cizye alınması ile yalanlarını açığa çıkarmaktır. Mukatil de şöyle demiştir: Kurayza'nın rezilliği; öldürülmeleri ve esir edilmeleridir; Nadiyr'in rezilliği de sürülmeleridir.

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ
بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

42 – Onlar yalanı çok dinler, haramı çok yerler. Eğer sana gelirlerse, aralarında hüküm (karar) ver yahut onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir şeyle asla zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm (karar) ver. Çünkü Allah adalet edenleri sever.

"Yalanı çok dinlerler": Hasen şöyle demiştir: Yani Yahudi hakimleri davada yalan söyleyenleri ve kendilerine rüşvet getirenleri çok dinlerler. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Onlar Yahudilerdir, yalanı dinlerler. O da birbirlerine: Muhammed yalancıdır, peygamber değildir, Tevrat'ta recm yoktur demeleridir. Onlarsa bunun yalan olduğunu bilirler.

"Ekkâlune lissuht": İbn Kesir, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Cafer hanın zammesi ve harekeli olarak "suhut" okumuşlardır; Nafi, İbn Amir, Asım ve Hamze de hanın sükunu ile "suht" okumuşlardır. Harice bin Mus'ab da, Nafi'den sinin fethi ve hanın cezmi ile "ekkâlune lissaht" okuduğunu rivayet etmiştir. Ebu Ali şöyle demiştir: Suht da, suhut da lügattir, bunlar haram şeyin ismidir. Masdar değildirler. Ama kim sini meftuh okur da saht derse o, suhtun masdarıdır, masdarı ism-i mef'ul manasına kullanmıştır; hazeddirhemü darbul emir kavlinde masdarı mef'ul (madrub) manasına kullandıkları gibi. Suht'tan da ne kasdedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Hükümde rüşvet almaktır. *İkincisi:* Dinde rüşvet almaktır. Bu iki görüş İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O helal olmayan her türlü gayri meşru kazançtır. Bunu da Ahfeş, demiştir.

"Sana gelirlerse aralarında hüküm ver yahut onlardan yüz çevir": Bu kelamdan kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zina eden iki Yahudidir, bunu da Hasen, Mücahit ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kurayza ve Nadir'den iki adamdır ki biri ötekisini

öldürmüştü. Bunu da Katade, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Huyey bin Ahtab, Nadiyrler için iki diyet, Kurayzalılar için de bir diyet koymuştu. Çünkü o Nadiyr'den idi. Kurayza da: Biz Huyey'in hükmüne razı olmayız, Muhammed'in hakemliğine gideriz, dediler. Allah Teala da Peygamberine: "Eğer sana gelirlerse aralarında hüküm ver..." dedi.

Tefsir alimleri bu ayet üzerinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, mensuhtur, şöyle ki, kitap ehli Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir dava getirdiklerinde bakıp bakmamakta serbest idi. İsterse aralarında karar verir, isterse onlardan yüz çevirirdi. Sonra bu, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet" kavli ile neshedildi ve hüküm vermesi mecburi oldu, serbestlik ortadan kalktı. Bu, İbn Abbas, Ata, Mücahit, İkrime ve Süddi'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: O muhkemdir, İmam ve vekilleri onlardan bir dava geldiği zaman hükümde muhayyerdirler; isterlerse aralarında karar verirler, isterlerse onlardan yüz çevirirler (davalarına bakmazlar). Bu da Hasen, Şa'bi, Nahai ve Zühri'den rivayet edilmiştir. Ahmed bin Hanbel de böyle demiştir. Bu da doğrudur. Çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur. Zira biri hüküm ve terki arasında serbest bırakmıştır. *İkincisi:* Hüküm verdiği takdirde nasıl olacağını beyan etmiştir.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ
فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا اُولٰٓئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

43 – Yanlarında içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat varken seni nasıl hakem tutarlar? Sonra da bunun ardından yüz çevirirler. Onlar inanan kimseler değiller.

"Yanlarında Tevrat varken seni nasıl hakem tutarlar?": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu; Allah Teala'nın Yahudileri hakemliğine başvurdukları şeyin Tevrat'ta olduğunu bildikten sonra ona başvurdukları için Peygamberine şaşması gerektiğini bildirmesi ve Peygamberliğini inkar ettikleri bir kimseye başvurdukları ve doğru olduğuna inandıkları Tevrat'ın hükmünü terk ettikleri için de Yahudileri azarlamasıdır.

"Onda Allah'ın hükmü vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onda Allah'ın recm hükmü vardır ve onda hakemliğine başvurmuşlardır. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onda kısas hükmü vardır ve bunda ona başvurmuşlardır. Bunu da Katade, demiştir.

"Sonra bunun ardından ondan yüz çevirirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'ta Allah'ın hükmünün ardından. *İkincisi:* Seni hakem tayin etmelerinin ardından.

"Onlar inanan kimseler değiller": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Tevrat'ı değiştirdiklerine inanan kimseler değiller. *İkincisi:* Peygamberliğini inkar ettikten sonra senin hükmünün Allah'tan olduğuna inanan kimseler değiller.

إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ
بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ
وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا
عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Biz, Tevrat'ı indirdik; onda hidayet ve nur vardır. Allah'a teslim olan peygamberler Yahudiler için onunla hüküm verirler. Bir de İlahi alimlerle hahamlar da. Allah'ın kitabını korumakla memur oldukları ve üzerinde şahit bulundukları için (onlar da Tevratla hüküm verirler). Artık insanlardan korkmayın; benden korkun. Ayetlerimi az pahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kafirlerin ta kendileridir.

"Biz Tevrat'ı indirdik; onda hidayet ve nur vardır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayetin iniş sebebi, Yahudilerin zina eden iki kimse hakkında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den fetva istemeleridir. Bu da yukarıda geçmiştir. "Hidayet": Açıklamadır. Tevrat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Peygamberliğini açıklayan ve ona başvurdukları şeyi beyan eden bir kitaptır. "Nur": Şüpheleri dağıtan ve müşkilleri açıklığa kavuşturan ışıktır.

Teslim olan peygamberler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Musa'dan İsa'ya kadar gelen peygamberlerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre "teslim oldular" kavlinin manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın hükmüne teslim oldular ve kazasına razı oldular. *İkincisi:* Allah'ın hükmüne itaat ettiler; ötekiler gibi onu gizlemediler. *Üçüncüsü:* Kendilerini Allah'a teslim ettiler. *Dördüncüsü:* Tevrat'taki şeylere teslim oldular ve ona boyun eğdiler. Çünkü onların içinde de tamamı ile amel etmeyenler vardır; mesela İsa aleyhisselam gibi. İbn Enbari de: "Müslüman": Kavli üzerinde de iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Ona bu ismin verilmesi, Rabbine teslim olup itaat etmesindendir. *İkincisi:* Rabbine gösterdiği ihlas ve samimiyetten dolayıdır. Bu da: "Ve recülen salimen lirecül" *(Zümer: 29)* kavlinden gelir ki: Ona samimi davranan, demektir.

İkincisi: Peygamberlerden maksat, Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. Bu da Yahudilere recmle hükmettiği zaman olmuştur. Onu çoğul lafzı ile zikretmesi şu ayetteki gibidir: "Yoksa insanları Allah'ın lütfünden verdiği şey için mi kıskanıyorlar?" *(Nisa: 54).*

Hükmettiği şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Recm ve kısastır. *İkincisi:* Şeriatindekilere muhalif olmayan sair şeylerle hükmetmesidir.

Üçüncüsü : Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ondan önceki bütün peygamberlerdir. Allah'ın salat ve selamı hepsinin üzerine olsun. Bunu da İkrime demiştir.

"Lillezine hadu": İbn Abbas: Küfürden tövbe ettiler, demiştir. Hasen de: Onlar Yahudilerdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayette takdim ve tehir olması caizdir, mana da şöyledir: Biz Tevrat'ı Yahudiler için indirdik, onda hidayet ve nur vardır. Allah'a teslim olan peygamberler onunla hüküm verir. "Rabbaniyyun"a gelince: Onun zikri Al-i İmran suresinde geçmiştir. "Ahbar": İse alimlerdir, tekili habr ve hibr'dir, çoğulu da ahbar ve huburdur. Ferra şöyle demiştir: Araplardan ahbarın tekili olarak daha çok hanın kesri ile hibr dediklerini işittim. Bu ismin neden türediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O habâr'dandır ki güzel eser, iyi iz demektir, bunu İmam Halil demiştir. *İkincisi:* Yazı yazdıkları hibr'den (mürekkepten) gelmektedir, bunu da Kisai, demiştir. *Üçüncüsü:* Güzellik ve letafet demek olan hibrden gelmedir. Hadiste şöyle denilmiştir:

Cehennemden bir adam çıkar ki güzelliği ve letafeti gitmiştir. Alim de ilmin güzelliği ile latiftir. Bu da Kutrub'un görüşüdür.

Rabbanilerle ahbar arasında fark var mıdır, yoksa değil midir? Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Fark yoktur, hepsi alim manasınadır. Bu da içlerinde İbn Kuteybe ile Zeccac'ın da bulunduğu çoğunluğun görüşüdür. Mücahit'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rabbaniler fıkıhçı alimlerdir, onlar ahbardan üstündür. Süddi de şöyle demiştir: Rabbaniler alimlerdir, ahbar da kurralardır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Rabbaniler: İdarecilerdir, ahbar ise alimlerdir. Rabbanilerin Hıristiyanların alimi, ahbarın da Yahudilerin alimi olduğu da söylenmiştir.

"Bimastuhfizu min kitabillah": İbn Abbas: Allah'ın kitabı Tevrat'ın kendilerine emanet edilmesi sebebiyle demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Korumakla görevli olmaları nedeniyle onunla hüküm verirler. *İkincisi:* Muhafaza etmesi gereken şeyi bilirler. İbn Cerir: "bimastuhfizu"daki be'nin ahbar'a müteallık olduğunu söylemiştir.

"Onun üzerine şahitler oldular": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tevrat'taki recm hükmüne şahitler oldular. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Muhammed aleyhisselam'ın dediğinin hak olduğuna şahitler oldular. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Fela tahşvunnase vahşevni": İbn Kesir, Asım, Hamze, İbn Amır ve Kisai, vasılda ve vakıfta yesiz olarak "vahşeni" okumuşlar; Ebu Amr da vasılda ye ile vakıfta da yesiz okumuştur ki ikisi de güzeldir. Al-i İmran'da da buna işaret etmiştik. Sonra bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerin reisleridir, onlara: Muhammed'in sıfatını açıklamada ve recmle amel etmede insanlardan korkmayın, bunu saklamada benden korkun, demiştir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Hitap Medine Yahudilerinedir, onlara: Recmi ve Muhammed'in sıfatını haber vermede Hayber Yahudilerinden korkmayın; onu saklamaktan benden korkun.

İkincisi: Onlar Müslümanlardır, onlara: İnsanlardan korkup da hakkı söylemeyen Yahudiler gibi insanlardan korkmayın, denilmiştir. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

"Ayetlerimi az pahaya satmayın": Ayetlerden ne murat edildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı ile Kur'an'dır.

İkincisi: Hükümler ve farzlardır. Az paha ise Bakara suresinde açıklanmıştır.

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kafirlerdir" kavli ile "işte onlar zalimlerdir" ve "işte onlar fasıklardır" kavlinin kimler hakkında indiğinde alimler beş görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Yahudiler hakkında inmiştir, bunu da Ubeyd bin Abdullah, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade de aynısını söylemiştir. *İkincisi:* O Müslümanlar hakkında inmiştir. Said bin Cübeyr, bu mananın benzerini İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* O; bütün Yahudilerle bu ümmet hakkında inmiştir. Bunu da İbn Mes'ud, Hasen, Nahai ve Süddi, demişlerdir. *Dördüncüsü:* O Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Miclez, demiştir. *Beşincisi:* Birincisi Müslümanlar, ikincisi Yahudiler, üçüncüsü de Hıristiyanlar için inmiştir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Birinci ayette zikredilen küfürden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'yı inkar etmektir. *İkincisi:* O hükmü inkar etmektir ki insanı dinden çıkaracak küfür değildir.

Özet: Şunda şüphe yoktur ki kim Yahudilerin yaptığı gibi Allah'ın indirdiğini bildiği halde O'nun indirdiği ile hükmetmezse, o kafirdir. Kim de inkar etmediği halde keyfine uyarak onunla hükmetmezse, o zalim ve fasıktır. Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim Allah'ın indirdiğini inkar ederse, kafirdir, kim de onu ikrar eder de onunla hükmetmezse o fasık ve zalimdir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ
فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ
بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ
قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ
لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

45 - Onların üzerine onda (Tevrat'ta) şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da karşılıklıdır. Kim bunu (kısası) bağışlarsa o, kendisi için bir kefarettir. Kim de Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Ketebna": Farz kıldık, "aleyhim": Onlara, yani Yahudilere, "onda": Yani Tevrat'ta demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara Tevrat'ta cana can yazdık; onlara ne oluyor da muhalefet edip bir cana iki can, bir göze iki göz diyorlar? İsrail oğullarında kısas veya af vardı, onlarda ne cana kıymada ne de yaralamada diyet yoktu. Allah bunu diyetle ümmet-i Muhammed'e kolaylattı. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir: Ennefse binnefsi, velayne bilayni, velenfe bilenfi, velüzüne bilüzüni, vessine bissinni okuyarak hepsini nasb etmişler, "el curuh"u ise ref etmişlerdir. Nafi, Asım ve Hamze de hepsini nasbetmişlerdir. Kisai de: Ennefse binnefsi"yi mansup, ondan sonrasını ise merfu okurdu. Ebu Ali de şöyle demiştir: Onun delili şudur: Vav cümleyi yukarıya atfetmek içindir, amilde iştirak için değildir. Kelamın manaya hamledilmesi de caizdir, çünkü manası: Onlara yazdık ve şöyle dedik: Ennefsü binnefsi. Buna göre "ayn" de ona atfedilmiştir. "Curuh"u merfu okuyanların delili de budur. Cümle başı olması da caizdir, o zaman o kavme yazılanlardan olmaz, o ancak hüküm başıdır. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Göze gözden maksat, göze karşılık gözü çıkarmak değildir, çünkü bunu eşit olarak yapmak imkansızdır. Zira biz çıkarılması gereken miktarın üzerinde duramayız. Ancak bu, göz yerinde durduğu halde ışığı sönen için söz konusudur. Bu da şöyle yapılır: Göz çıkaranın gözü bağlanır, bir ayna kızdırılır, kısas yapılacak gözün karşısına tutulur, ışığı sönünceye kadar devam edilir. Buruna gelince: yumuşak kısmı kesilir de kemik kısmı kalırsa bunda da kısas vardır. Ama kökünden kesilirse, bunda kısas yoktur, çünkü tam olarak kesilmesi mümkün değildir, tıpkı eli bileğin yarısından kesilen gibi olur. Ebu Yusuf ile Muhammed: Eğer doğru kesilirse onda da kısas vardır, demişler. Kulağa gelince: Kulak tamamen kesilir ve miktarı bilinirse kısas vacip olur. Diş hariç kemikte kısas yoktur. Eğer diş çıkarılırsa, benzeri de çıkarılır. Eğer dişin bir kısmı kırılırsa, o kadarı törpü ile kısaltılır. "Yaralar da karşılıklıdır": Kavli eşit olarak yapılması mümkün olanlarda kısas yapılır.

"Kim bunu bağışlarsa": Bu kısasa işaret etmektedir.

"Fehüve keffaretün leh": "Lehu" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yaralıya işarettir; eğer kısası bağışlarsa günahlarına kefaret olur. Bu da İbn Mes'ud, Abdullah bin Amr bin As, Hasen ve Şa'bi'nin görüşüdür.

İkincisi: Yaralayana işarettir ki yaralı onu bağışlarsa, işlediği cinayete kefaret olur. Bu da İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil'in görüşüdür. Bu da caninin işlediği cinayetten tövbe etmiş olmasına göredir. Çünkü eğer ısrar ederse, ısrarın cezası devam eder.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰٓ اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

46 - Arkalarından da Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderdik ve ona içinde hidayet ve nur olan, önündeki Tevrat'ı tasdik edici ve takva sahipleri için bir hidayet ve bir öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

"Ve kaffeyna ala asarihim": Allah'a teslim olan peygamberlerin ardından gönderdik, "Bi İsa": Yani İsa'yı onların ardından gönderdik. "Musaddikan": Onu (önündeki Tevrat'ı) tasdik edici olarak gönderdik. "Ona İncili verdik, içinde hidayet ve nur vardır": Bu birinciyi tekrar değildir. Çünkü birinci İsa'ya aittir, ikincisi İncil'e aittir. Zira İsa Tevrat'ı tasdike davet ederdi. İncil de indirildi, içinde Tevrat'ın tasdiki ile ilgili ibareler vardı.

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

47 - İncil sahipleri (ona inananlar) Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.

"Velyahküm ehlül incili": Çoğunluk lamın cezmi ile emir manasına okumuşlardır, takdiri: İncil ehli Allah'ın onda indirdiği ile amel etsin şeklindedir. A'meş ile Hamze de lamın kesri ve mimin fethi ile "key" (için) manasına okumuşlardır; sanki: Biz ona İncil'i verdik ki Allah'ın onda indirdiği ile amel etsin, demiştir.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا
عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ
عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48 – Sana da kitabı önündeki (kendinden önceki) kitabı tasdik edici olarak ve ona karşı bir şahit olmak üzere hak ile indirdik. Artık sen de Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen haktan dönüp onların heva ve heveslerine uyma. İçinizden herkes için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet yapardı. Ancak size verdiklerinde sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse hayırlarda yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman tartıştığınız şeyleri size haber verecektir.

"Sana kitabı indirdik": Yani Kur'an'ı. "Hak ile": Yani doğru olarak. "Önündeki kitabı tasdik edici olarak": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala'nın indirdiği bütün kitapları kasdetmiştir. "Müheymin"de de dört görüş vardır:

Birincisi: Müeymin demektir, bunu Temimi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr, Ata ve Dahhak da böyle demişlerdir. Müberrid şöyle demiştir: "Müheymin" "müeymin" (güven verici) manasınadır, ancak he hemzeden bedeldir. Nitekim: Eraktül mae, ve heraktü, ve iyyake hiyyake, denir ki aynı manayadır. Bu görüşün sahipleri şöyle derler: Mana: Kur'an kendinden önceki kitapların güvencesidir. Ancak Ebu Necih, Mücahit'ten, müheyminen aleyhi şeklinde rivayet etmiş ve: Muhammed Kur'an'ın koruyucusudur, demiştir. Onun görüşüne göre kelamda hazif vardır, sanki: Ey Muhammed, seni onun üzerine muhafız kıldık, demek olur. O zaman "aleyhi"deki he zamiri Kur'an'a raci olur. Mücahit'ten başkalarına göre de eski kitaplara raci olur.

İkincisi: O şahittir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen, Katade, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O eski kitaplardan haber verilen şeyleri tasdik edicidir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür. Bu, birinci manaya yakındır.

Dördüncüsü: O; gözcü ve muhafızdır, bunu da İmam Halil, demiştir.

"Artık sen de hüküm ver": Yahudilere işaret etmektedir. "Allah'ın sana indirdiği ile": Kur'an'da. "Heva ve heveslerine uyarak haktan dönme": Ebu Süleyman şöyle demiştir: Mana: O zaman sana gelen haktan dönersin. İbn Abbas da: Evliye dayak cezası vermede onların arzularına uyma, demiştir.

"İçinizden herkes için bir şeriat ve bir yol tayin ettik": Mücahit: Şir'at adet, minhac da yoldur, demiştir. İbn Kuteybe de: Şir'at ile şeriat birdir. Minhac da açık yoldur, demiştir. Eğer: "İkisi aynı manaya ise "minhac" nasıl "şeriatin üzerine atfedilmiştir?" denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: İkisinin arasında iki açıdan fark vardır: *Birincisi:* Şir'at yolun başıdır, minhac ise sürekli (işlek) yoldur. Bunu Müberrid, demiştir. *İkincisi:* Şir'at açık olan bazen de açık olmayan yola denir. Minhac ise her zaman açık olan yola denir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir. Şir'at ile minhac arasında bu kadar farklılık olunca, birini diğerinin üzerine atfetmek güzel olmuştur.

İkincisi: Şir'at ile minhac aynı manayadır, birinin diğerine atfedilmesi, lafız farkından dolayıdır. Şair Hutay'a şöyle demiştir:

Ah, Hint ne güzeldir, Hind'in bulunduğu yurt ne güzeldir!
Hind gelirdi ama arkasında ayrılık ve uzaklık vardır.

Beyitte bu'd'un ne'y üzerine atfı, eş anlamlı olmalarına rağmen lafız farkından dolayı caiz olmuştur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Birinci görüşün sahipleri buna şöyle cevap vermişlerdir: "En – Ne'y" az veya çok uzak şeye denir ki ayrılık demektir. Bu'd ise ayrılık mesafesi uzun olana denir.

Müfessirler kelamın manasında iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Her ümmet için bir şeriat ve bir yol tayin ettik; Tevrat ehli için bir şeriat vardır, İncil ehli için bir şeriat vardır, Kur'an ehli için de bir şeriat vardır. Bu çoğunluğun görüşüdür. Katade de şöyle demiştir: Hitap üç ümmetedir: Musa ümmetine, İsa ümmetine ve Muhammed ümmetinedir. Tevrat için bir şeriat vardır, İncil için bir şeriat vardır, Kur'an için de bir şeriat vardır. Allah onda dilediğini

helal eder, dilediğini de imtihan için haram eder ki kendisine isyan edeni itaat edenden ayırsın. Ancak ondan başkası kabul edilmeyecek olan din; tevhittir ve peygamberlerin getirdiği Allah'a ihlastır.

İkincisi: Mana şöyledir: Muhammed dinine girenlerin her biri için Kur'an'ı bir şeriat ve bir yol kıldık. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

"Eğer Allah dileseydi, sizi bir tek ümmet kılardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi hak üzerinde toplardı.

İkincisi: Sizi bir tek ümmet üzerinde toplardı. "Ancak sizi denemek istedi": İmtihan etmek istedi. "Size verdiği şeylerde": Yani indirdiği kitaplarda ve sizin için açıkladığı dinlerde. Eğer: "İçinizden her birine bir şeriat tayin ettik" sözünün manası: Ondan önceki peygamberle birlikte Peygamberimiz Muhammed olursa, "sizi denemek için" sözünün ne manası olur?" denirse, cevap şöyledir: Bu, bizim Peygamberimize hitap ise de maksat onunla beraber diğer peygamberler ve ümmetlerdir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Araplar gaibe hitap edip de ondan haber vermek istedikleri zaman onu muhatap sayar ve ikisinden muhatap sigası ile haber verirler.

"Hayırlarda yarışın": İbn Abbas ile Dahhak şöyle demişlerdir: Bu, ümmet-i Muhammed aleyhisselam'a hitaptır. Mukatil de: Hayırlar iyi işlerdir, demiştir. "Dönüşünüz Allah'adır": Ahirette. "Size ihtilaf ettiğiniz şeyde hüküm verir": Yani ihtilaf ettiğiniz dinde. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bunu dünyada delil ve kanıtlarla açıklamış, yarın da ceza (karşılık) vermekle açıklayacaktır, demiştir.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ
ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

49 – (Sana da şu talimatı verdik): Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların keyiflerine uyma. Seni Allah'ın sana indirdiği bazı şeylerden alıkoymamaları için onlardan sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki Allah ancak bazı günahlarını başlarına getirmek istiyor. Şüphesiz insanların çoğu gerçek fasıklardır.

"Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet": İniş sebebi şöyledir: İçlerinde Ka'b bin Esid, Abdullah bin Soriya ve Şe's bin Kays olmak üzere bir bölük Yahudi, birbirlerine: Muhammed'e gidelim, belki onu dininden döndürürüz, dediler. Ona geldiler: Ya Muhammed, bizim Yahudilerin alimleri ve eşrafı olduğumuzu bilirsin, eğer biz sana tabi olursak, Yahudiler de sana tabi olur. Bizimle cemaatimiz arasında bir dava vardır; onlarla beraber senin hakemliğine başvuracağız; bizim lehimize karar verirsen sana iman ederiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu kabul etmedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Mukatil de şöyle anlatmıştır: Nadiyr oğullarından bir cemaat, ona: Kan davasında Kurayzalılara karşı bizim lehimize karar verir de durumu eskisine döndürürsen sana biat ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu ayet, geçen kısmın tekrarı değildir. Bunlar farklı iki konuda inmişlerdir: Biri recm hakkındadır, diğeri ise diyetlerde eşitlik hakkındadır. Onun hakemliğine başvurmak için ona müracaat etmişlerdir.

"Seni Allah'ın indirdiği bazı şeylerden çevirmelerinden sakın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinada recm cezasıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O kısas ve kanların durumudur, bunu da Mukatil, demiştir.

"Eğer yüz çevirirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senin hükmünden. *İkincisi:* İmandan. Bil ki onların yüz çevirmeleri, bazı günahları sebebiyle Allah'ın onlara azap etmek istemesindendir. Bazı kelimesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Gerçekten bazı günahları demektir ki onlara hak ettiklerinin ancak bazısı dokunmaktadır.

İkincisi: Bundan maksat, tüm günahlarıdır, ancak tekil lafız kullanılmış, cemi kasdedilmiştir, şu ayette olduğu gibi. "Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman". *(Talak: 1)* Maksat bütün Müslümanlardır. Hasen de şöyle demiştir: Bundan hemen Nadiyr oğullarının sürülmesi ve Kurayza oğullarının da öldürülmesini irade etmiştir.

"Şüphesiz insanlardan çoğu gerçekten fasıktırlar": Müfessirler: Bundan Yahudileri murad etmiştir, demişlerdir. Buradaki fısktan da ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yalandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Günahlardır, bunu da Mukatil, demiştir.

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

50 – Yoksa onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar? İyi anlayan bir topluluk için hükmü Allah'tan daha güzel olan kimdir?

"Efe hükmel cahiliyeti yebğun": Cumhur, ye ile "yebğun" okumuşlardır. Çünkü makabli de gaiptir, o da: "Ve inne kesiren minennasi lefasikun"dur. İbn Amir ise, onlara de ki manasında, te ile "tebğun" okumuştur. İniş sebebi de şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zina eden Yahudi çiftine recm hükmü verince, Kurayza oğulları, Nadiyr oğulları ile ilinti kurarak: Ya Muhammed, bunlar bizim kardeşlerimizdir, babamız birdir, dinimiz birdir. Onlar bizden bir adam öldürürlerse, bize yetmiş yük hurma verirler. Biz onlardan bir adam öldürürsek, bizden yüz kırk yük hurma alırlar. Biz onlardan bir erkek öldürürsek onun yerine iki erkek öldürürler, biz onlardan bir kadın öldürürsek onun yerine bir erkek öldürürler. Artık aramızda adaletle hükmet, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Nadiyr oğullarının Kurayza oğullarına karşı ne diyette ne de kanda hiçbir üstünlüğü yoktur, dedi. Nadiyr oğulları da: Allah'a yemin ederiz ki, senin hükmüne razı olmayız, emrine itaat etmeyiz ve biz eski geleneğimize devam ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Yahudiler, cahiliye halkının yaptığı gibi Allah'ın emretmediği bir hüküm mü istiyorlar? Halbuki onlar ehl-i kitaptırlar!

"Hükmü Allah'tan daha güzel olan kimdir?" İbn Abbas: Daha adaletli olan kimdir, demiştir?

"İyi anlayan bir topluluk için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ı iyi anlayan, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah'a kesin olarak inanan, bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Kim yakin sahibi olursa Allah'ın hükmünde adil olduğunu iyi anlar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

51 – Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin. Onlar birbirinin dostlarıdır. İçinizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o da onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

"Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Lubabe hakkında inmiştir; o, Kurayza oğullarına, Sa'd'in hakemliğine razı olurlarsa bunun ölüm olacağını söylemişti. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de bu görüştedir.

İkincisi: Ubade bin Samit: Ya Resulallah, benim Yahudilerden dostlarım var, onlardan teberra ediyor ve Allah'a tevella/dost ediyorum, dedi. Abdullah bin Übey de: Ben başıma felaket gelmesinden korkuyorum, Yahudilerden teberra edip Allah'ın velayetine geçmem, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Atıyye, el – Avfi, demiştir.

Üçüncüsü: Uhut savaşı çıkınca insanlar kafirlerin zafer kazanmasından korktular; bir adam, arkadaşına: Ben filanca Yahudiye katılıyorum, ondan aman alırım yahutta Yahudi olurum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi ile Mukatil, demişlerdir. Zeccac da: Onlara dinde tevella etmeyin, demiştir. Başkası da: Onlardan yardım ve destek istemeyin, demiştir. "Onlar birbirinin dostlarıdır": Yardım ve kollamada.

"İçinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim onları dinde dost edinirse, (tevella ederse), o da küfürde onlardandır.

İkincisi: Kim onları antlaşmada tevella ederse, şüphesiz emre muhalefette onlardandır.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ
فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ
مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَى مَا أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

52 – Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün. "Biz başımıza bir felaket gelmesinden korkuyoruz" derler. Umulur ki Allah kendi katından bir fetih veya bir iş getirir de içlerinde gizledikleri o şeye pişman olurlar.

"Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet münafıklar hakkında inmiştir, sonra onların bu hususta da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Yahudi ve Hıristiyanlar münafıklara gıda maddesi temin eder, onlara ödünç verir ve onlarla dostluk kurarlardı. "Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin" ayeti inince, münafıklar: Onlarla ilişkiyi nasıl keseriz ki bir kıtlık olsa bize bol bol gıda maddesi verirler, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Münafıklar hakkında indi deyip de isim vermeyenlerden bazıları Mücahit ile Katade'dir.

İkincisi: O, Abdullah bin Übey hakkında inmiştir, bunu da Atıyye el – Avfi, demiştir.

Hastalıktan ne murad edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Münafıklıktır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara koşarlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dostluk ve samimiyetlerine koşarlar, bunu da Mücahit ile Katade, demiştir. *İkincisi:* Rızalarına koşarlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Müslümanlara karşı yardımlarına koşarlar, bunu da Zeccac, demiştir.

"Felaket"ten ne kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıtlık ve açlıktır, bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Başımıza kıtlık gibi kötü bir şey gelir de bizimle alışveriş etmezler, onlardan gıda maddesi alırken bize vermezler.

İkincisi: Devletin Müslümanlara karşı Yahudilere dönmesidir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Fetih"ten murad edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mekke'nin fethidir, bunu İbn Abbas ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Yahudi kentlerinin fethidir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Muhaliflerine karşı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yardımdır, bunu da Katade ile Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Sıkıntının def olması ve rahatlamadır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Emir hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Nadiyr oğullarının sürülüp mallarının alınması ve Kurayza oğullarının öldürülüp zürriyetlerinin esir edilmesidir. Bunu da İbn Saib ile Katade, demiştir.

İkincisi: Cizyedir, bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Bolluktur, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e münafıkların durumunun açığa çıkarılıp öldürülmeleridir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Gizledikleri şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla dostluklarıdır. *İkincisi:* Belki de Muhammed'e yardım edilmez, sözleridir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

53 – (Mü'minler onların bu halini görünce): "Var güçleri ile yemin ederek sizinle beraber olduklarını söyleyenler bunlar mı?" der. Onların amelleri boşa gitmiş; ziyan edenlerden olmuşlardır.

"Ve yekulüllezine amenu": Ebu Amr: Bel ki der, manasına lamın nasbı ile diğer kurralar ise cümle başı olarak ref'i ile okumuşlardır. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir vavsız ve lamın ref'i ile okumuşlardır. Mekke ve Medine Mushaflarında da böyledir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Nadiyr oğullarını Medine'den sürünce, bu münafıkların zoruna gitti ve onlardan ayrılmalarına üzüldüler. Münafık, yakın akrabasını Yahudilerle çetin bir düşmanlık içinde görünce ona: "Uzun süre seni doyurmuş birine vereceğin karşılık bu mu idi?" demeye başladı. Kurayza oğulları da öldürülünce münafıklardan hiç kimse içindekini saklayamadı ve: Hepsi bir gecede biçildiler (kafaları vuruldu) dediler. Mü'minler münafıkların bu hareketlerini görünce şöyle dediler: "Var güçleri ile Allah'a yemin eden bu münafıklar mı?" dediler. İbn Abbas da: Ağır yemin ettiler, demiştir. Mücahit de: Var güçleri ile Allah'a kasem eden, demiştir. Zeccac da: Aşırı yemin eden, demiştir. "Şüphesiz onlar (münafıklar) sizinledir (siz Yahudiler iledir)": Düşmanlarınıza (mü'minlere) karşı. "Onların ameli boşa gitmiştir": Münafıklıkları yüzünden.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ
لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

54 – Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse, Allah yakında kendilerini sevdiği, onların da O'nu sevdiği, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu bir topluluk getirecek; Allah yolunda cihat ederler. Kınayanın kınamasından korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfüdür dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniş, ilmi sonsuzdur.

"Men yertedde minküm an dinihi": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, birinci dalın ikinci dala idgamı ile: Yertedde okumuşlar; Nafi ile İbn Amir de, iki dal ile: Yertedid okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Asıl olan "yertedid"dir, çünkü muzaafın ikinci harfi sakin olursa, şedde ortaya çıkar. "Yertedde" ise: Birinci dal ikinciye idgam edilmiş, ikincisi iki sakin birleştiği için harekelenmiştir. Hasen de şöyle demiştir: Allah, Peygamberinin ölümünden sonra bir kavmin İslam dininden döneceğini bildiği için onlara kendilerini seveceği, onların da kendisini seveceği bir toplum getireceğini haber verdi. Bu kavimden de kimlerin murad edildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: Ebu Bekir es – Sıddik ile mürtedlerle savaşan arkadaşlarıdır, bunu da Ali bin Ebu Talib, Hasen – Allah'ın selamı bu ikisinin üzerine olsun – Katade, Dahhak ve İbn Cüreyc, demişlerdir. Enes bin Malik de şöyle demiştir: Ashap, zekat vermek istemeyenlerle savaşmak istemediler ve: Kıbleye dönerek namaz kılıyorlar, dediler. Ebu Bekir kılıcını kuşandı ve tek başına çıktı, onun çıktığını görünce de ashap çıkmaktan başka çare bulamadılar.

İkincisi: Ebu Bekir ile Ömer'dir, bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Ebu Musa'l – Eş'ari'nin kavmidir. İyad el – Eş'ari şöyle rivayet etmiştir: Bu ayet inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Bunlar şunun, yani Ebu Musa'nın kavmidir" dedi.[16]

Dördüncüsü: Onlar Yemen halkıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mücahit de böyle demiştir.

Beşincisi: Onlar ensardır, bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Muhacirlerle ensardır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Allah, Hazreti Ömer zamanında va'dini yerine getirdi; bunlar dinlerinden dönenlerden daha iyi Müslüman idiler.

"Alçak gönüllü": Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh şöyle demiştir:

16 - Hakim Müstedrek, 3/313. Hadis sahihtir, Müslim'in şartına uygundur.

Onlar kendi dininden olanlara karşı yumuşak kalpli, dinlerinden olmayanlara karşı ise sert kimselerdir. Zeccac da: "Ezilletin"inin manası: Mü'minlere karşı halim selimdir, ancak pısırık değiller, demiştir. "Allah yolunda cihat ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar": Çünkü münafıklar kafirleri gözetirler, onlara arka çıkarlar, onların kınamasından korkarlar. Aziz ve celil olan Allah, imanı sağlam olanın Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmayacağını bildirdi. Sonra da bunun ancak kendisinin tevfiki ile olacağını duyurdu ve: "Bu, Allah'ın bir lütfüdür, bunu dilediğine verir" dedi. Bu da Allah'ı sevmeleri, Müslümanlara karşı yumuşak, kafirlere karşı sert olmalarıdır.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (55) وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (56)

55 – Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resul'üdür ve namazı dosdoğru kılan, zekatı veren, ruku eden mü'minlerdir.

56 – Kim Allah'ı, Resul'ünü ve iman edenleri dost edinirse, şüphesiz Allah'ın partisi, galip olanların ta kendileridir.

"Sizin dostunuz ancak Allah ve Resul'üdür": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Abdullah bin Selam ile arkadaşları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bir topluluk bize açıkça düşmanlık ilan ettiler, biz de evlerimiz uzak olduğu için ashabınla oturamıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Onlar da: Allah'a, Resul'üne ve mü'minlere razı olduk, dediler. Bilal ezan okudu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dışarı çıktı; bir yoksulun dilencilik ettiğini gördü, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Sana kimse bir şey verdi mi?" dedi. O da: Evet, dedi. "Ne verdi?" dedi. O da: Bir gümüş yüzük, dedi. "Onu sana kim verdi?" dedi. O da: Şu ayakta duran, dedi. Baktı ki o Ali bin Ebu Talip'miş, o rukuda iken bana verdi, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bu ayeti okudu. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. Mücahit de: Ali bin Ebu Talib hakkında indi, o rukuda iken sadaka vermişti, demiştir.

İkincisi: Ubade bin Samit, müttefiği olan Yahudilerden alakasını kesince bu ayet onun hakkında indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Ebu Bekir es – Sıddik hakkında inmiştir, bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: O giden ve kalan müslümanlar hakkında inmiştir, bunu da Hasen, demiştir.

"Zekatı verirler ve ruku ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu rukularında yaparlar. Bu da Hazreti Ali radıyallahu anh'in rukuda iken yüzüğünü sadaka olarak vermesidir. *İkincisi:* Onların şanı zekat vermek ve ruku etmektir.

Rukudan ne murad edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat rukudur, çünkü Ebu Salih, İbn Abbas'tan böyle rivayet etmiştir. Ayetin, onlar rukuda iken indiği de, söylenmiştir. *İkincisi:* O; gece ve gündüz kılınan nafile namazdır. Sadece rukudan bahsedilmesi, onun şerefini artırmak içindir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O, boyun eğmek ve tevazu göstermektir, şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Fakiri hor görme, olur ki,
Bir gün eğilirsin, zaman onu yükseltmiş olur.

Bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Allah'ın partisine": Gelince, Hasen: Onlar Allah'ın askerleridir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Allah'ın yardımcılarıdır, demiştir. Sonra onların kimler oldukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar muhacirlerle ensardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ensardır, bunu da Ebu Süleyman zikretmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57 – Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi eğlence ve oyun edinen kimselerden kafirleri dostlar edinmeyin. Eğer inanıyorsanız Allah'tan korkun.

"Dininizi eğlence ve oyun edinenleri dostlar edinmeyin": İniş sebebi şöyledir: Rifaa bin Zeyd bin Tabut ile Süveyd bin Haris İslam olduklarını açıklamışlardı. Sonra da münafık oldular. Müslümanlardan bazı adamlar onlarla dostluk kurarlardı, işte bu ayet bunun üzerine indi.

Bunu İbn Abbas, demiştir. Onların dini eğlence ve oyun edinmeleri, İslam'ı gösterip küfrü gizlemeleri ve dinle oynamalarıdır. Kitap verilenler ise: Yahudilerle Hıristiyanlar-dır. Kafirler de: Putperestlerdir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Hamze, nasb ile: "velküffare" okumuşlardır, mana da: Kafirleri dost edinmeyin, demektir. Ebu Amr ile Kisai de, kelamın cer amiline yakın olmasından dolayı "velküffari" okumuşlardır. Ebu Amr da elifi imale etmiştir.

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Namaza çağırdığınız zaman onu eğlence ve oyun edinirler. Çünkü onlar akıllarını çalıştırmayan bir topluluktur.

"Namaza çağırdığınız zaman": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müezzini ezan okuyup da Müslümanlar namaza kalktıkları zaman, Yahudiler: Kalktılar, kalkmaz olasılar, namaz kıldılar, kılmaz olasılar, derlerdi, alay eder ve gülerlerdi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Kafirler ezanı işittikleri zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanları bundan dolayı kıskanırlar ve: Ya Muhammed, öyle görülmemiş bir şey getirdin ki onu geçmiş milletlerden duymadık. Eğer sen peygamberlik iddia ediyorsan, bu ezanla senden önceki peygamberlere muhalefet ettin. Bu ses ne kadar çirkin ve bu iş ne kadar iğrenç, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Süddi de şöyle demiştir: Medine'de ensardan bir adam müezzinin: Eşhedü enne Muhammeden Resulullah, dediğini işittiği zaman: Yalan söyleyenin evi yansın, dedi. Hizmetçisi gece o uyurken elinde ateşle içeri girdi, ailesi de uyuyorlardı, bir kıvılcım sıçradı, evi yaktı, kendisi ve ailesi de yandılar. Ayette geçen nida: Ezandır. Onu eğlence edinmeleri de gülüşmeleri ve kaş göz hareketi yapmalarıdır. "Çünkü onlar akıllarını çalıştırmayan bir topluluktur": Namaza gelmede kendileri için ne olduğunu, onunla alay etmede de başlarına neyin geleceğini bilmezler.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

59 – De ki: Ey kendilerine kitap verilenler, sırf Allah'a inanmamız, bize indirilene ve daha önce indirilenlere iman etmiş olmamız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Şüphesiz sizin çoğunuz fasık kimselersiniz.

"De ki: Ey kendilerine kitap verilenler...": İniş sebebi şöyledir: Birkaç Yahudi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip iman ettiği peygamberleri sordular. O da bütün peygamberleri zikretti. İsa'yı da zikredince: Onun peygamberliğini inkar ettiler ve: Allah'a yemin ederiz ki sizin dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz, dediler. İşte bunun üzerine bu ve arkasındaki ayet indi. Bunu İbn Abbas demiştir. Hasen ile A'meş, kafın fethası ile: "Tenkamune" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Nekamtü alerrecüli enkımu, ve nekımtü aleyhi enkamu, denir ki kin besleme manasınadır. Birincisi daha iyi lügattir. "Nekımtü" de bir şeyden aşırı derecede nefret etmektir. Mana şöyledir: İman ettiğimiz ve sizin de fasık olmanızdan dolayı mı bizden nefret ediyorsunuz? Çünkü sizler bizim haklı, sizin de fasık olduğunuzu bilmektesiniz.

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ
وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ
مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

60 – De ki: Size Allah katında cezası bundan kötü olanını haber vereyim mi? O da Allah'ın lanetlediği, kendisine gazap ettiği ve onlardan maymunlar ve domuzlar yaptığı kimselerle tağuta (batıl ilahlara) tapanlardır. İşte onların yeri daha kötüdür ve bunlar doğru yoldan daha sapıktırlar.

"Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi?": İniş sebebi; Yahudilerin "Allah'a yemin ederiz ki dünya ve ahirette sizden daha nasipsizleri ve dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz" sözleridir. "Bundan daha kötü" sözü hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mü'minlerden daha kötü, demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İmanımızdan nefret etmenizden daha kötü, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Mesubet: Ceza (karşılık) demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Men

laanehullah" kavlindeki "men"in yeri, istersen merfu olur, istersen mecrur olur. Kim mecrur kılarsa onu "şerrin"den bedel kılar, mana: Size Allah'ın lanet ettiğini haber vereyim mi?" olur. Kim de merfu okursa, "hüve" gizlenmiş olur. Sanki biri: " O kim?" demiş olur, karşısındaki de: Huve men laanehullah (o, Allah'ın lanet ettiğidir) demiş olur. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Allah'ın cizye ile lanet ettiği, buzağıya tapmakla da gazap ettiği kimsedir; onun yeri Allah katında daha kötüdür, dediğini nakletmiştir. İbn Abbas'tan şöyle de rivayet edilmiştir: Cumartesi yasağına uymayarak suretleri değiştirilenler iki kısımdır: Gençleri maymuna çevrildi, ihtiyarları da domuza çevrildi. Başkası da şöyle demiştir: Maymunlar cumartesi ashabıdır, domuzlar da İsa'nın sofrasını inkar edenlerdir. İbn Kuteybe: Ben bu maymunların ve domuzların bizzat onlardan türediğini zannediyorum, demiş ve delil olarak da: "Onlardan maymunlar ve domuzlar kıldı" sözünü getiriyorum, çünkü bunların başına el belirlilik takısı geçmiştir, bu da onların belirli olduklarını ve onların bilinen maymunlar olduğunu gösterir. Eğer onların nesli tükense ve geçip gitseler idi, elif lam takısı getirmeden: Ve caale minhüm kıradeten ve hanazire, derdi, demiştir. Ancak suretleri değişenler hakkında Ümmü Habibe hadisi sahih ise aleyhisselam'ın dediği gibi olur. Ben de derim ki: Yalnız Müslim'in Sahih'inde Ümmü Habibe hadisi vardır; o da şöyledir: Bir adam: "Ya Resulallah, bu maymunlar ve domuzlar, o sureti değişenlerden midir?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah suretlerini değiştirdiği bir kavme nesil ve zürriyet vermemiştir. Maymunlar ve domuzlar daha önce de vardı, demiştir.[17] Biz de Bakara suresinde İbn Abbas'tan bundan daha fazlasını anlatmış bulunuyoruz. Binaenaleyh İbn Kuteybe'nin zannına itibar edilmez.

"Abedettağute": (Batıl İlahlara taptı): Bunda tam yirmi okunuş vardır. İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Nafi ve Kisai, aynın, banın ve dalın fethi ile (abede), "tağut"un tesinin nasbi ile "tağute" okumuşlardır. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onlardan maymunlar, domuzlar ve tağuta tapanlar kıldı.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah'ın lanet ettiği ve tağuta tapanlar kıldığı. Burada tağuttan iki şey kastedilmiştir: *Birincisi:* Putlardır. *İkincisi:* Şeytandır (bu yirmi kıraati lüzumsüz ve yorucu gördüğümüz için, okurlarımızdan özür dileyerek almıyoruz. Mütercim).

---

17 – İmam Ahmed, Müsned, 5/260; Müslim, Kader, hadis no, 33.

"Onların yeri daha kötüdür": Yani bu anlattığımız kimselerin yeri mü'minlerinkinden daha kötüdür. Aslında mü'minlerin yeri kötü değildir, ancak söz hasmın kelamına bağlı olduğu için ve onlar: Sizden daha kötü kimseler bilmiyoruz, dedikleri için: Bu sıfatta olanlar, sizden daha kötüdür, denilmiştir.

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا
وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

61 – Onlar size geldikleri zaman: "İman ettik" derler. Halbuki onlar küfür (inkar)la girmiş ve onunla çıkmışlardır. Allah ise onların gizlediklerini pekiyi bilir.

"Onlar size geldikleri zaman": Katade: Bunlar Yahudilerden bazı kimselerdir ki bunlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girer, getirdiği şeylere iman ettiklerini haber verirlerdi, halbuki onlar sapıklıklarından ayrılmazlardı.

"Küfürle girmişlerdir": Yani kafir olarak girdiler ve kafir olarak çıktılar. Küfür her iki hallerinde de onlarla beraberdir. "Allah onların gizlediklerini pekiyi bilir": Gizledikleri küfür ve nifakı.

وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ
السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Onlardan çoğunun günaha, düşmanlığa ve haram yemeye koştuklarını görürsün. Gerçekten yaptıkları şey ne kötüdür!

"Onlardan çoğunu görürsün": Yani Yahudilerden, "koşarlar": Yani seğirtirler", "günaha": Bunda da iki görüş vardır: Birincisi. O, masiyetlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Küfrdür, bunu da Süddi, demiştir. Udvan ise, zulüm ve haksızlıktır.

"Suht (haram): Bunda da üç görüş vardır:

Bi incisi: O hükümde rüşvettir. *İkincisi:* Dinde rüşvettir. *Üçüncüsü:* Faizdir.

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ
عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

63 – Din adamları ve hahamlar onları günah söylemekten ve haram yemekten men etmeli değil miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!

"Levla yenhahumurrabbaniyyune velahbaru": "Levla", hella" (teşvik) manasınadır. Rabbaniyyun Al-i İmran'da geçmiş, ahbar da bu surede geçmiştir. Bu ayet emr-i bilmaruf ve nehy-i anilmünkeri terk edenler için en şiddetli ayetlerdendir. Çünkü Allah Teala münkeri işleyenle onu uyarmayı terk edeni aynı kefeye koymuştur. İbn Abbas şöyle demiştir: Kur'anda bundan daha tehditkâr bir ayet yoktur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ اَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ
يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا
اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ
وَالْبَغْضَاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ كُلَّمَا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا
اللّٰهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

64 – Yahudiler: "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Kendilerinin elleri bağlansın ve dedikleri yüzünden lanete duçar olsunlar. Bilakis O'nun iki eli de açıktır; istediği gibi harcar. Rabbinden sana indirilen şey, andolsun ki onlardan çoğunun taşkınlık ve küfürlerini artıracaktır. Biz de aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş için bir ateş yaksalar, Allah onu söndürdü. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çalışırlar. Allah ise bozguncuları sevmez.

"Yahudiler: Allah'ın eli bağlıdır, dediler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen demiştir ki: Ayet, Yahudi Finhas ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar: Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Mukatil de: Finhas, İbn Soriya ve Azer bin Ebi Azer hakkında inmiştir, demiştir. Bunu demelerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala onlara bol rızık vermişti, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkında ona isyan edip de onu inkar edince, onlara bol bol verdiği rızıktan birazını kesti, onlar da: Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de böyle demiştir.

İkincisi: Allah Teala bu ümmetten ödünç (fukaraya sadaka) istediği gibi onlardan da istedi, onlar da: Allah cimridir, eli bağlıdır ki bizden ödünç istiyor, dediler. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Hıristiyanlar Beytülmukaddes'i tahrip etmesi için Buhtunassar'a yardım edince, Yahudiler: Eğer Allah'ın eli çözük olsa idi bizi ondan korurdu, demek ki eli bağlıymış, dediler. Yine bunu da Katade, demiştir. Mağlul: Tutuk ve kapalı demektir. Kapalı demekle neyi kasdettikleri hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Vermekten kapalıdır, bunu da İbn Abbas, Katade, Ferra, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Bize azap etmekten kapalıdır, bize ancak yemini sınamasın diye buzağıya taptığımız günler kadar azap eder. Bunu da Hasen, demiştir. "Elleri bağlansın": Bunun üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Cehennemde bağlansın, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Hayırdan bağlansın, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Cimri kılındılar, onlar en cimri millettir. Bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de: Bu Allah'tan bir haberdir; onların başlarına geldiğini halka haber vermektedir. "Ğullet eydihim" cümlesi hal olarak mahallen mansuptur, takdiri şöyledir: Yahudiler bunu Allah ellerinin bağlanmasına hüküm verdiği ve onlara lanet ettiği halde demiştir. Mananın: Elleri bağlandı şeklinde olması da caizdir. Onlara beddua olması da caizdir. Allah bize onlara nasıl beddua edeceğimizi öğretmiştir, tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: "Tebbet yeda Ebi Lehebin" *(Tebbet: 1)*; "letedhulünnel mescidel harama inşallahu aminin" *(Feth: 27)*.

"Dedikleri o şeyle lanete duçar oldular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın rahmetinden uzak oldular. *İkincisi:* Dünyada cizye ile ahirette de ateş ile azap edildiler. *Üçüncüsü:* Maymunlara ve domuzlara çevrildiler. İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kim bir şeye lanet eder de o da onu hak etmezse, o lanet Allah'ın onlara lanet etmesi dolayısıyla Yahudilerin üzerine döner. Zeccac şöyle demiştir: Bazıları: "Allah'ın eli" kavlinin: O'nun nimeti manasına olduğunu söylemişlerdir ki, bu yanlıştır, bunu da: "Bilakis iki eli de açıktır" kavli bozar. Onların dediklerine göre mana: Onun iki nimeti şeklinde olur ki, Allah'ın nimeti sayılamayacak kadar çoktur. "İki eli de açıktır": Kavlinden maksat O, cömerttir, dilediği gibi harcar, demektir. İbn Enbari buna yakın görüş beyan etmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: dilerse rızkı bollaştırır, dilerse daraltır.

"Rabbinden sana indirilen şey, andolsun ki onlardan çoğunun taşkınlık ve küfürlerini artıracaktır": Zeccac şöyle demiştir: Ne zaman sana bir şey indirilse, onu inkar ederler, böylece inkarları artar.

Burada "tuğyan": Küfürde aşırı gitmektir. Mukatil de şöyle demiştir: Rabbinden sana recm ve kan davaları hakkında indirilen, Nadiyr oğullarının taşkınlık ve inkarlarını artırır.

"Aralarına düşmanlık ve kin saldık": Bu sözle kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Mukatil, demişlerdir. Eğer: "Hıristiyanlar nerede zikredildi?" denilerse, cevap şöyledir: O: "Yahudi ve Hıristiyanları dostlar edinmeyin" kavlinde geçmiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudilerdir, bunu da Katade, demiştir.

"Ne zaman savaş için bir ateş yaksalar Allah onu söndürür": Ateş yakılması savaş çıkması için çalışmalarına misaldir. Şöyle denilmiştir: Ateşin istiare yolu ile savaş için kullanılmasının aslı şudur: Arap kabilesi başkasıyla savaşmak istediği zaman dağ başlarında ve yüksek yerlerde ateş yakarlardı ki savaşa kalktıkları bilinsin de onlara yardım etmek isteyenler hazırlansınlar. Şöyle de denilmiştir: Ciddi savaş etmek üzere antlaşma yaptıkları zaman, ateş yakar ve antlaşırlardı.

Ayetin manası hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmak için toplandıkları zaman Allah onları dağıtır.

İkincisi: Ne zaman bir hile yapsalar, Allah onu başlarına geçirir.

"Yeryüzünde bozgunculuk için koşarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Günahlarla, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ismini kitaplarından silmek ve İslam'ı reddetmekle. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Küfürle. *Dördüncüsü:* Zulümle. Bu son ikisini Maverdi, demiştir.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾

65 – Eğer gerçekten kitap ehli iman etseler ve kötülüklerden sakınsalardı, günahlarını örter ve onları nimet cennetlerine sokardık.

"Eğer kitap ehli": Yani Yahudilerle Hıristiyanlar. "İman etselerdi": Allah'a, "sakınsalardı": Şirkten, geçmiş "günahlarını örterdik".

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ
وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ
وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ
مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

66 – Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni tatbik etselerdi, üstlerinden, ayaklarının altından (yeraltı ve yer üstü servetleri) yerlerdi. Onlardan ılımlı bir cemaat vardır. Onlardan çoklarının ise yaptıkları ne kötüdür!

"Eğer onlar Tevrat'ı ve İncil'i tatbik etselerdi": İbn Abbas: İçindekilerle amel etselerdi, demiştir. "Rablerinden kendilerine indirilen": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsrail oğulları peygamberlerinin kitaplarıdır. *İkincisi:* Kur'an'dır, çünkü onlar da onunla muhatap olunca, onlara da indirilmiş gibi olur.

"Üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi bol yağmur ve bol bitki ile yerlerdi. Bu; İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Mana şöyledir: Allah onlara bolluk verirdi. Nitekim: Filanca tepesinden tırnağına kadar hayır içindedir, denir. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. Allah Teala bununla takvanın rızık bolluğuna sebep olduğunu bildirmiştir. Nitekim şöyle demiştir: "Onlara göklerin ve yerin bereketlerini açardık". *(A'raf: 96)* "Ona ummadığı yerden rızık verir". *(Talak: 3)*

"Onlardan bir cemaat ılımlıdır": Yani kitap ehlinden, onlar da onların içinden Müslüman olanlardır. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. Kurazi de şöyle demiştir: Onlar: Mesih İsa Allah'ın kulu ve resul'üdür, diyenlerdir. "İktisad" sözde ve işte ifrat ve tefrite kaçmadan ılımlı ve dengeli olmaktır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

70 – Andolsun ki biz İsrail oğullarından sağlam söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman onlara bir peygamber hoşlarına gitmeyen bir şey getirdiyse, bir kısmını yalanladılar ve bir kısmını da öldürüyorlardı (öldürdüler).

"Andolsun, biz İsrail oğullarından sağlam söz aldık": Mukatil şöyle demiştir: Onlardan Tevrat'taki şeylerle amel etme sözünü aldık. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yalanladıkları peygamberler arasında Muhammed ile İsa, öldürdükleri arasında da Zekeriyya ile Yahya vardı. Zeccac da şöyle demiştir: Yalanlamada Yahudilerle Hıristiyanlar ortaktır, öldürme ise özellikle Yahudilere aittir.

وَحَسِبُوٓا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ۚ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا
يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

71 – Fitne olmayacak sandılar. Kör ve sağır oldular. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çokları yine kör ve sağır oldular. Allah yaptıklarını hakkıyle görmektedir.

"Ve hasibu enla tekune fitnetün": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, nasb ile: "Tekune"; Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, ref ile: "Tekunu" okumuşlardır. "Fitnetün"ün merfu olmasında ise ihtilaf etmemişlerdir. Mekki bin Ebu Talib şöyle demiştir: Kim merfu okursa, "en"i sakileden muhaffefe kılmış olur ve yanında da "he" zamirini gizler ve "hasibu"yu da "eykanu" (kesin bildiler) manasına alır. Çünkü "en" tekit içindir. Tekit ise ancak yakîn ile caiz olur. Takdiri şöyledir: Fitne olmaz bildiler. Kim de nasb ederse, "en"i fi'li nasb eden edat kabul eder, "hasibu"yu da zannettiler manasına alır. Eğer "en"den önce şüpheye uygun olmayan bir fiil olsa idi, sakileden tahfif edilmiş olmaktan başkası caiz olmaz ve onunla fiil de mansub olmazdı, tıpkı: "Efela yeravne ella yerciu ileyhim" *(Taha: 89)*; "ve alime en sekunu" *(Müzzemmil: 20)* gibi.

Ebu Ali şöyle demiştir: Fiiller üçtür: Fiil vardır sebat ve istikrarı gösterir, mesela ilim ve tayakkun gibi. Fiil vardır, sebat ve istikrarın aksini gösterir. Fiil de vardır, bir defa ona, bir defa da buna çeker. Manası bilmek olan fiilden sonra şeddeli "enne" gelir. Çünkü onun manası bir şeyin sabit ve kararlı olmasıdır; mesela: "Ve yalemune ennallahe huvel hakkul mubin" *(Nur: 25)*; "elem yalem biennallahe

beriyim, dedi. Onlar da: Biz doğru yoldayız, biz elimizdekini tutar, sana iman etmeyiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Kitap ehlinden maksat Yahudi ve Hıristiyanlardır. "Hiçbir şeysiniz": Tevrat'ı ve İncil'i tatbik etmedikçe hak din üzerinde değilsiniz, demektir. Onları tatbik etmek de, içlerindeki ile amel etmektir. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman da o cümledendir. Rablerinden kendilerine indirilen şey hususunda da iki görüş vardır, bunlar da yukarıda geçmiştir. Ayetin diğer kısmı da öyledir (izahı yukarıda geçmiştir).

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Şüphesiz mü'minler, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan kim Allah'a ve ahiret gününe inanır ve iyi bir iş işlerse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

"Şüphesiz mü'minler, Yahudiler ve Sabiiler": Bunun tefsirini Bakara suresinde zikrettik. Orada bunun muhkem veya mensuhluğu üzerindeki ihtilafları da beyan ettik. "Sabiun" lafzının merfu okunmasına gelince, Zeccac, içlerinde Halil ile Sibeveyh de olmak üzere Basralı alimlerden şöyle zikretmiştir: "Essabiun" kavli sondadır ve mana şöyledir: Şüphesiz iman edenler, Yahudilerden kim Allah'a iman eder, iyi bir iş yaparsa, onlara korku yoktur, onlar üzülmezler de. Sabiilerle Hıristiyanlar da öyledir. Örnek olarak şu şi'ri getirmişlerdir:

Yoksa bilin ki ben ve sizler anlaşmadıkça
Zalim kimseler olmaktan kurtulamayız.

Mana şöyledir: Bilin ki ben anlaşmadıkça zalimim, sizler de öylesiniz.

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ
أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

lenilmeyen kısma, "Allah seni korur" cümlesi delalet eder. İbn Abbas da şöyle demiştir: Eğer bir ayeti saklarsan, mesajımı iletmemiş olursun. Başkası da mana şöyledir, demiştir: Sana indirilenin hepsini açıkça tebliğ et. Eğer sana gelecek bir endişeden dolayı ondan bir şey gizlersen hiçbir şeyi tebliğ etmemiş gibi olursun. Ebu Amr, Hamze ve Kisai, müfret olarak "risaletehu" okumuşlar; Nafi de çoğul sigası ile "risalatihi" okumuştur.

"Allah seni insanlardan korur": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Onları senden men eder. Allah'ın koruması: Kulu isyanlardan esirgemesidir. Taamün la ya'sımü denir ki, açlığı gidermeyen yemek, demektir. Eğer koruma nerede? Alnı yarıldı, dişi kırıldı? Aşırı derecede eziyet edildi, denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, onu öldürülmekten ve tamamen yok olmaktan korumadır, ama ufak tefek şeyler tamamının korunmasına mani değildir. *İkincisi:* Bu ayet, o olaylar başına geldikten sonra indi, çünkü Maide en son inen surelerdendir.

"Şüphesiz Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları cennete hidayet etmez. *İkincisi:* Maksatlarına varmak için onlara yardım etmez.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ
لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٦٨﴾

68 - De ki: Ey kitap ehli, sizler Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni tatbik etmedikçe hiçbir şeysiniz. Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen (Kur'an), onlardan birçoğunun taşkınlık ve inkarını mutlaka artıracaktır. Öyleyse kafirler topluluğuna üzülme!

"De ki: Ey kitap ehli, sizler hiçbir şeysiniz": İniş sebebi şöyledir: Yahudiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sen bizim yanımızdaki Tevrat'a iman etmiyor ve onun hak olduğuna şahitlik etmiyor musun?" dediler. O da: Evet, ancak siz onda birçok şey ihdas ettiniz ve ondakileri inkar ettiniz. Ben sizin ihdas ettiğiniz şeylerden

67 – Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun mesajını iletmedin demektir. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah kafirler topluluğunu hidayete erdirmez.

"Ey Peygamber, sana indirileni tebliğ et": Müfessirler bu ayetin birkaç sebep üzerine indiğini zikretmişlerdir: Hasen, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah beni mesajı ile gönderince içim sıkıldı ve insanlardan beni yalanlayacak olacağını anladım. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş'ten, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan korkardı. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.[18] Mücahit de şöyle demiştir: "Ey Peygamber sana Rabbinden indirileni tebliğ et" ayeti inince: "Ya Rabbi, nasıl edeyim? Ben tek başımayım, insanlar başıma üşüşürler?" dedi. Allah da bunun üzerine: "Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun; Allah seni insanlardan koruyacaktır" kısmını indirdi. Mukatil de şöyle demiştir: Yahudileri dine davet edip de üzerlerinde çok durunca, onunla alay etmeye başladılar. Sustu, onlara bir şey demedi. Bu ayetle teşvik edildi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gece korunurdu. Ebu Talib her gün Haşim oğullarından onu koruyacak kimseler gönderirdi. Nihayet bu ayet indi, o da: Amca, Allah beni cinlerden ve insanlardan korudu, dedi. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün bir ağacın altına indi, kılıcını ona astı. Bir adam gelip onu aldı ve: "Ya Muhammed, seni benden kim korur?" dedi. O da: Allah, dedi. Bunun üzerine: Allah seni insanlardan korur ayeti indi.

Hazreti Aişe de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece uyuyamadı, "neyin var?" dedim. O da: "Beni koruyacak bir adam yok mu?" dedi. Biz bu durumdayken bir silah sesi işittim, Resulullah: "Kim o?" dedi. O da: Sa'd ile Huzeyfe, seni korumaya geldik, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem uyudu, öyle ki horladı, bunun üzerine: "Allah seni korur" ayeti indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem başını deri çadırdan çıkardı ve: Ey insanlar, çekilin, Allah Teala beni korumasına aldı" dedi.[19] Zeccac da şöyle demiştir: "Sana indirileni tebliğ et" kavlinin manası şöyledir: Sana indirilenin hepsini insanlara ulaştır, hiç kimseye bakma, başına bir kötülük gelir diye ondan hiçbir şeyi bırakma. Eğer ondan bir şey bırakırsan, onu tebliğ etmemiş olursun. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu söy-

18 – Suyuti, ed – Dürrül Mensur, Ebu Şeyh rivayet etmiştir.

19 – Tirmizi, Tefsirü suretil Maide, hadis no, 3046; Hakim, Müstedrek, 2/313.

yera" *(Alak: 14)* gibi. Tamah etmek, korkmak ve umut etmek gibi sebat ve istikrardan başka fiiller ise, ondan sonra enneden tahfif edilmiş "en" gelebilir; mesela, "fein hiftüm enla yukima hududallahi" *(Bakara: 229)*; "tehafune en yetehattafekümunnasu" *(Enfal: 26)*; "fehaşiyna en yurhikahuma" *(Kehf: 80)*; "atmau en yağfireli" *(Şuara: 82)* gibi. Hasibtü ve zanentü gibi her iki hal arasında gelip giden fiilleri ise, bir seferinde ilim manasına almak, bir seferinde de umut ve reca manasına almak da caizdir. "Ve hasibu enlatekune fitnetün"de her iki kıraat da caizdir, Kur'an da onunla inmiştir. Mansub okuyanlara başka misaller de şunlardır: "Em hasibellezinecterehusseyyiati en necalehüm" *(Casiye: 21)*; "em hasibellezine yamelnuesseyyiati en yesbikuna" *(Ankebut: 4)*; "ehasibennasü en yutreku". *(Ankebut: 2)* Merfu okuyanlara başka misaller de şunlardır: "Eyahsebune ennema nümiddühüm" *(Mü'minun: 55)*; "em yahsebune enna lanesmau sirrehüm". *(Zuhruf: 80)* İbn Abbas da şöyle demiştir: Peygamberleri öldürmek ve onları yalanlamakla Allah'ın kendilerine azap etmeyeceğini ve onları belaya çarptırmayacağını zannettiler.

"Kör ve sağır oldular": Zeccac şöyle demiştir: Bu da aynı şekilde tevil edilir: Onlar işittikleri ve gördükleri mucizelerle amel etmediler, o yüzden kör ve sağır gibi oldular.

"Sonra Allah tövbelerini kabul etti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bela onlardan kaldırıldı, bunu da Mukatil, demiştir. Başkası da: Bu, onların düşmanlara karşı zaferidir, bu da: "Sonra onlara karşı size tekrar zafer verdik" *(İsra: 6)* ayetinde zikredilmiştir.

İkincisi: Tövbelerini kabul etti'nin manası şudur: Onlara Muhammed'i gönderdi; o da onlara iman edip tasdik ettikleri takdirde Allah'ın tövbelerini kabul edeceğini öğretti. Bunu da Zeccac, demiştir. "Sonra yine kör ve sağır oldular": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bela kaldırıldıktan sonra tövbe etmediler, bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra iman etmediler, bunu da Zeccac, demiştir.

"İçlerinden çoğu": Yani içlerinden çoğu kör ve sağır oldu, demektir, tıpkı: Caeni kavmüke ekserühüm (kavminin çoğu bana geldi) kavlinde olduğu gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu ayet, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce küfür üzere olan bir kavim hakkında indi. O gönderilince zulüm ve kıskançlıklarından dolayı onu yalanladılar. Bu fi'lin onları helak edeceğini ve canlarına okuyacağını takdir edemediler. Allah Teala da:

"Fitne kopmayacağını zannettiler": Yani küfürde ısrarlarının onları fitneye düşürmeyeceğini zannettiler; haktan uzaklaşmakla da kör ve sağır oldular (basiretleri bağlandı) dedi. "Sonra Allah tövbelerini kabul etti": Yani tövbe etmeseler de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermekle onları tövbe ile yüz yüze getirdi. Muhammed ile hakkın açıklanmasından sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldular. İkinci gruptan çokları demesi, içlerinden bazılarının Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmemelerinden dolayıdır.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ
الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ
حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

72 – Andolsun ki, "Gerçekten Allah, Meryem oğlu (İsa) Mesih'tir" diyenler kafir oldular. Mesih ise: "Ey İsrail oğulları, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü kim Allah'a şirk (ortak) koşarsa, şüphesiz Allah ona cenneti haram etmiştir. Zalimler için yardımcılar yoktur" demişti.

"Andolsun ki: Gerçekten Allah Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler kafir oldular": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Necran Hıristiyanları hakkında nazil oldu, onlar böyle demişlerdi.

"İsa dedi": Yani aralarında bulunan İsa onlara: Şu bir gerçektir ki kim Allah'a şirk koşarsa, Allah ona cenneti haram etmiştir, demişti.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ
ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا
يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾

73 – Andolsun ki: Gerçekten Allah üçün üçüncüsüdür, diyenler kafir olmuşlardır. Bir tek Allah'tan başka İlah yoktur. Eğer bu

dediklerine son vermezlerse, içlerinden kafir olanlara mutlaka acıklı bir azap dokunacaktır.

"Andolsun ki: Gerçekten Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kafir olmuşlardır": Mücahit: Onlar Hıristiyanlardır, demiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: İsa doğunca yüzü üstü düşmeyen bir put kalmadı. Şeytanlar İblis'in yanında toplandılar, ona durumu haber verdiler. O da gitti, yeryüzünü dolaştı, sonra döndü: Babasız doğan bu çocuk, ben onu görmek istiyorum, dedi. Meleklerin annesinin etrafını sarmış olduklarını gördü, en azılılarınızdan ikisi arkama geçsin, dedi. Sabah olunca onlarla insan suretinde çıktı. İsrail oğullarının mescidine geldiler, onlar İsa'dan bahsediyor ve: Babasız doğan bir çocuk, diyorlardı. Hemen İblis müdahale edip: O bir beşer değildir, ancak Allah kulları denemek için bir kadın suretinde göründü, dedi. İki arkadaşından biri de: Ne kadar büyük bir söz söyledin, ancak Allah bir evlat edinmek istedi, dedi. Üçüncüsü de: Sen de ne büyük konuştun, ancak Allah yeryüzüne bir tanrı göndermek istedi, dedi. Bu sözleri halkın diline düşürdüler. Sonra da dağıldılar. İnsanlar da bunları konuştular.

Muhammed bin Ka'b de şöyle demiştir: İsa göğe kaldırılınca İsrail oğullarından yüz alim toplandılar, içlerinden dört tane seçtiler. Biri: İsa Allah'tı, istediği kadar yeryüzünde kaldı, sonra da göğe yükseldi, çünkü ölüyü Allah'tan başka kimse diriltemez, anadan doğma körü ve alaca hastalığını Allah'tan başka kimse iyi edemez, dedi. İkincisi de şöyle dedi: Öyle değil, çünkü biz İsa'yı tanıdık, annesini bildik, ancak o, Allah'ın oğludur. Üçüncüsü de: Ben sizin gibi demem, ancak annesi onu kötü bir iş sonucu dünyaya getirdi, dedi. Dördüncüsü de: Çok kötü konuştunuz; ancak o Allah'ın kulu ve Resul'üdür, kelimesidir, dedi. Çıktılar, onlardan her birine bir grup insan tabi oldu.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayetin manası şöyledir: Hıristiyanlar: Uluhiyet; Allah, İsa ve Meryem'in arasında ortaktır. Onlardan her biri tanrıdır, dediler. Ayette gizli sözcük vardır, mana şöyledir: İlahlar üçün üçüncüsüdür. İlahlar kelimesi söylenmemiştir, çünkü mana bellidir. Zira: İlah kasdetmeden, o üçün üçüncüsüdür, diyen kafir olmaz. Çünkü nerede bir iki varsa, O (Allah) onların üçüncüsüdür. Atılan kelimeye: "Ancak bir tek İlah vardır" cümlesi delalet eder. Zeccac da: Üçün üçüncüsüdür, sözünün manası: O, üçün biridir, demiştir. "Vema min ilahin" kavlindeki "min" tekit için gelmiştir. Onlardan kafir olanlar ise bu sözün üzerinde duranlardır. İbn Cerir

de mana şöyledir, demiştir: Mesih Allah'tır diyenlere, Allah üçün üçüncüsüdür diyenlere ve onların yolundan giden her kafire acıklı bir azap dokunacaktır.

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾

74 – Allah'a tövbe edip O'ndan günahlarının bağışlanmasını dilemiyorlar mı? Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Efela yetubune ilallahi": Ferra şöyle demiştir: Lafız istifhamdır, ancak mana emirdir (Allah'a tövbe etsinler), tıpkı "içkiye son verdiniz değil mi?" *(Maide: 91)* kavli gibi ki, son verin, demektir.

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ
مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ
انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

75 – Meryem oğlu (İsa) Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce (birçok) peygamberler geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz! Sonra da haktan nasıl döndürülüyorlar!

"Meryem oğlu Mesih, sadece bir peygamberdir": Bunda onun peygamberliğini inkar eden Yahudilere ve onun İlah olduğunu idda eden Hıristiyanlara ret vardır. Mana da şöyledir: O, bir ilah değildir, onun hükmü ondan önce geçen peygamberlerin hükmü gibidir. "Annesi çok doğru bir kadındır": Bu da annesini fahişe sayan Yahudilere rettir. Zeccac şöyle demiştir: Sıddika: Sıdk kökünden mübalağa sigasıdır, sıddik, fi'il veznindedir, o da mübalağa kalıplarındandır. Mesela sikkît denir ki, çok susan kimse demektir.

"İkisi de yemek yerlerdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O; onların gıda ile yaşadıklarını beyan etmiştir. Kim de gıda ile yaşarsa, İlah değildir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Yemek yemekle onun sonuna dikkat çekmiştir; çünkü yemek yemenin sonu abdest bozmadır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Şöyle demiştir: "Bak, onlara ayetleri nasıl açıklıyoruz": İfadesi en latif kinayelerdendir. "Yü'fekun": Haktan çevriliyor ve saptırılıyorlar, demektir. Efekerrecülü an keza denir ki, bir şeyden sapmaktır. Ardın

me'fuke de: Yağmur ve bitkiden mahrum toprak, demektir. Sanki yağmur ve bitki ondan çevrilmiştir.

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ
ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

76 – De ki: "Allah'ı bırakıp da size zarar ve yarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Allah, evet O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"De ki: Allah'tan başka şeylere mi tapıyorsunuz?" Mukatil şöyle demiştir: Necran Hıristiyanlarına de ki: Allah'tan başkasına, yani size dünyada zarar, ahirette de yarar veremeyen Meryem oğlu İsa'ya mı tapıyorsunuz? Allah onların: Mesih Allah'ın oğludur ve üçün üçüncüsüdür sözlerini işitmekte ve dediklerini bilmektedir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ
وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا
كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

77 – De ki: Ey kitap ehli, dininizde haksız yere aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış ve çoklarını saptırmış ve doğru yoldan çıkmış bir kavmin heva ve heveslerine uymayın.

"Ey kitap ehli": Mukatil şöyle demiştir: Bunlar Necran Hıristiyanlarıdır, mana da: Dininizde aşırı gitmeyin ve İsa konusunda haksız konuşmayın, demektir. "el – Ğuluv" kelimesinin manasını da Nisa suresinin sonunda anlatmış bulunuyoruz.

"Daha önce sapmış bir kavmin heva ve heveslerine uymayın": Ebu Süleyman: Sizin sapmanızdan daha önce sapmamış bir kavmin, demiştir. Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerin sapık reisleridir.

İkincisi: Yahudi ve Hıristiyanların reisleridir. Ayet Peygamberimizin zamanındakilere hitaptır, bunlar seleflerinin uydurdukları keyfi şeylere tabi olmaktan men edilmişlerdir.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

78 – İsrail oğullarından kafir olanlar Davud'un ve Meryem oğlu İsa'nın dili ile lanetlendiler. Bu da isyan edip sınırı aşmalarındandır.

"İsrail oğullarından kafir olanlar lanetlendiler": Lanetlerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat lanettir, manası da: Rahmetten uzak olmaktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Davud'un dili ile lanetlendiler; maymun oldular; İncil'de de İsa'nın dili ile lanetlendiler. Zeccac şöyle demiştir: Davud ile İsa'nın Muhammed'in peygamber olduğuna dair bilgilendirilmeleri caizdir ve o ikisi de onu inkar edenlere lanet etmişlerdir.

İkincisi: Suretlerinin değişmesidir, bunu da Mücahit, demiştir. Bunlar Davud'un dili ile lanetlenip maymunlar oldular, İsa'nın dili ile de lanetlenip domuzlar oldular. Hasen ile Katade de şöyle demişlerdir: Cumartesi yasağına riayet etmeyenler Davud'un dili ile lanetlendiler, çünkü onlar haddi aşınca: Allah'ım, onlara lanet et, onları ibret-i alem et, dedi; onlar da maymunlara çevrildiler. Sofra halkı da İsa'nın dili ile lanetlendiler; çünkü onlar da ondan yiyip de iman etmeyince, İsa: Allah'ım, cumartesi ashabına lanet ettiğin gibi bunlara da lanet et, dedi. Onlar da domuzlara döndüler.

"Bu da isyan etmeleri sebebiyledir": Yani bu lanet, emir ve yasaklarına karşı çıkmakla Allah'a muhalefet ederek isyanları ve kendilerine çizilen sınırı aşmaları nedeniyledir.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Onlar birbirlerini yaptıkları kötülükten men etmezlerdi. Yaptıkları şey ne kötüdür!

"Birbirlerini yaptıkları kötülükten men etmezlerdi": Tenahi, nehy kökünden müşareket babındandır; birbirlerini kötülükten men etmezlerdi, demektir.

Müfessirler bu kötülük için üç görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Cumartesi günü balık avlamalarıdır. *İkincisi:* Hüküm verirken rüşvet almalarıdır. *Üçüncüsü:* Faiz ve içyağı bedellerini yemeleridir. Münker kelimesinin nekire olarak zikredilmesi, onun mutlak olduğunu ve bununla sınırlı olmadığını gösterir. Bizim dediğimize delil de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu hadisidir: İsrail oğullarından bir adam din kardeşini bir günah üzerinde gördüğü zaman mazur olmak için onu men ederdi. Ertesi gün olunca da

ondan gördüğü kötü şey onunla oturup kalkmaktan ve onunla yiyip içmekten alıkoymazdı. Allah bunu görünce kalplerini birbirine vurdu ve onlara Davud ve Meryem oğlu İsa'nın dili ile lanet etti.[20]

"Lebi'se ma kânu yefalun": Zeccac şöyle demiştir: Lam kasem için gelmiştir, mana da: Gerçekten yaptıkları şey ne kötüdür, demektir.

تَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا
يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ
أَوْلِيَاءَ وَلَٰكِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

80 - İçlerinden çoklarının kafirlerle dostluk kurduklarını görürsün. Nefislerinin onlara takdim ettiği o Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür. Onlar azapta ebedi kalacaklardır.

81 - Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve Ona indirilene iman etselerdi, onları dostlar edinmezlerdi. Fakat içlerinden çoğu fasık kimselerdir.

"İçlerinden çoklarını görürsün": İşaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar münafıklardır. Bu; İbn Abbas, Hasen ve Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi. Onlar Yahudilerdir, bunu da diğerleriyle birlikte Mukatil, demiştir. Bu görüşe göre ayetteki intizam açıktır. Birinci görüşe göre ise kelam: "Kalplerinde hastalık olanların onlara koştuklarını görürsün" kavline racidir. Kafir olanlar hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Yahudilerdir. Bunu da birinci görüşün sahipleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Arap müşrikleridir, bunu da ikinci görüşün sahipleri demişlerdir.

"Nefislerinin onlara takdim ettiği şey ne kötüdür!": Yani ahiretlerine sundukları şey ne kötüdür. "En sahitallahu aleyhim": Zeccac

20 - Tirmizi, Tefsirü suretil Maide, bab, 7; İbn Mace, Fiten, bab, 20; Ahmed, Müsned, 5/268. Hadis İbn Mes'ud rivayetidir.

şöyle demiştir: "en"in gizli hüve zamirine göre merfu olması caizdir, sanki: Huve en sahitalahu aleyhim (o da Allah'ın onlara kızmasıdır) demiş gibi olur.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ
أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ
آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ
قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾
وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا
عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾

82 – İnsanların mü'minlere en şiddetli düşmanlık edenlerinin Yahudilerle müşrikler olduklarını görürsün. Onların mü'minlere sevgi bakımından en yakın olanlarının da: "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar kibirlenmezler.

83 – Onlar Peygamber'e indirileni işittikleri zaman hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. "Rabbimiz, iman ettik, artık bizi (hakka) şahitlerle beraber yaz" derler.

"İnsanların mü'minlere en şiddetli düşmanlık edenlerinin Yahudiler olduğunu görürsün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet ve ondan sonraki ilgili ayetler, Necaşi ve arkadaşları hakkında inmiştir. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Necaşi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bir heyet gönderdi, Müslüman oldular. Bu ve arkasındaki ayetler onların hakkında indi. Kıssalarını az ileride zikredeceğiz. Zeccac şöyle demiştir: "Letecidenne"deki lam kasem lamıdır. Nun da hal ile istikbali (şimdiki zamanla gelecek zamanı) ayırmak için gelmiştir. "Adaveten" de temyiz olarak mansuptur. Yahudiler de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i kıskandıkları için mü'minlere karşı müşriklere arka çıktılar.

"Ve şirk koşanlar": Yani putperestler. Biz Hıristiyanlarız diyenlere gelince: Bu bütün Hıristiyanlar için genel midir yoksa özel midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O özeldir, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Necaşi ile Müslüman olan arkadaşlarıdır, bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlardan bir gruptur ki bunlar İsa şeriatine bağlı idiler. Muhammed aleyhisselam gelince Müslüman oldular. Bunu da Katade, demiştir.

İkinci görüş: O, geneldir. Zeccac şöyle demiştir: Bundan Hıristiyanların kasdedilmesi caizdir, çünkü onlar müşriklere Yahudilerden daha az arka çıkarlar.

"Zalike bienne minhüm kıssisine": Zeccac şöyle demiştir: "Kıss" ve "kıssis": Hıristiyanların reisleridir. Kutrub da şöyle demiştir: Kıssis (keşiş): Rum dilini bilendir, "ruhbanlar" ise kulübelerde ibadete çekilenlerdir. İbn Faris şöyle demiştir: Terehhüb: İbadet etmektir. Eğer: "Bizim şeriatimizden olmadıkları halde onlardan keşiş ve rahipler olması ile onları nasıl methetti?" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Onları kitaplarında onlardan Muhammed aleyhisselam hakkında aldıkları şeyi kullandıkları için İsa dinine sarılmakla methetmiştir. Ruhbanlık onların dininde iyi bir şeydi. Mana da şöyledir: Onlarda İsa'nın Muhammed aleyhisselam'ın durumu ile ilgili vasiyet ettiği şeyleri bilen alimler vardır.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bazı cahiller bu ayette Hıristiyanların övüldüklerini zannederler, böyle bir şey yoktur. Çünkü onlardan ancak iman edenleri methetmiştir. Arkası da bunu göstermektedir. Şüphe yoktur ki Hıristiyanların dedikleri Yahudilerinkinden daha çirkindir.

"Ve onlar kibirlenmezler": Yani onlar hakka tabi olmaktan büyüksünmezler.

"Peygamber'e indirileni işittikleri zaman": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Necaşi'nin huzurunda durup da Kur'an okudukları zaman keşişler ve rahipler bunu dinlediler, hakkı tanıdıkları için gözyaşları yanaklarından aktı. Bunun üzerine Allah Teala: Çünkü onlardan keşişler vardır... Bizi şahitlerle beraber yaz, dediler, ayetini indirdi. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Necaşi seçkin otuz adamını Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderdi, onlara Kur'an okudu. Onlar da ağladılar, sızlandılar ve: Biliyoruz, vallahi, dediler ve Müslüman oldular. Necaşi'ye gittiler; o da Müslüman oldu. Bunun üzerine Allah Teala: Peygamber'e indirileni işittikleri zaman... ayetini indirdi. Süddi de şöyle demiştir: Onlar on iki kişi idiler; yedisi keşişlerden, beşi de rahiplerden. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem

onlara Kur'an okuyunca, ağlayıp iman ettiler. Bu ayet onların hakkında indi.

"Bizi şahitlerle beraber yaz": Yani hakka şahitlik edenlerle beraber.

Müfessirler hakka şahitlik edenler hususunda dört görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: Muhammed ve ümmetidir. Bunu Ali bin Ebu Talha ile İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İmana şahitlik edenlerdir. Bunu da Hasen Basri, demiştir. *Dördüncüsü:* Peygamberlerle mü'minlerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا
رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ
الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿٨٦﴾

84 – "Biz Rabbimizin bizi iyiler topluluğuna katmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen hakka iman etmeyelim?"

85 – Allah da onlara bu dediklerine karşılık olarak altlarından ırmaklar akan içinde ebedi kalacakları cennetler verdi. İyilerin mükafatı işte budur.

86 – Kafir olup ayetlerimize inanmayanlara gelince, işte onlar da cehennemin arkadaşlarıdır.

"Allah'a niçin iman etmeyelim?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bir topluluk onları iman ettikleri için kınadılar; onlar da böyle dediler. İyiler topluluğu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* İlk muhacirlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"İyilerin mükafatı işte budur": İbn Abbas: Mü'minlerin sevabı budur, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ
مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾
وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي
أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

87 – Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram etmeyin ve sınırı aşmayın. Şüphesiz Allah sınırı aşanları sevmez.

88 – Allah'ın size rızık ettiklerinden helal ve temiz olarak yiyin. O inandığınız Allah'tan korkun.

"Ey iman edenler, Allah'ın size helal kıldığı temiz şeylerden yiyin": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, içlerinde Osman bin Maz'un'un da bulunduğu bir grup ashabı kendilerini ibadete vermek için erkeklik organlarını kesmek istediler, bunun üzerine Resulullah: Ben bununla emrolunmadım, dedi ve bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bunlar on kişi idiler: Ebu Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Osman bin Maz'un, Mikdad bin el – Esved, Salim Mevla Ebi Huzeyfe, Selman Farisi, Ebu Zer ve Ammar bin Yasir. Osman bin Maz'un'un evinde toplandılar, buna karar verdiler. Bu da Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı: Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir, dedi.[21] Bu ayet de bunun üzerine indi.

Süddi de şöyle demiştir: Buna karar vermelerinin sebebi şu idi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün oturdu, onları çok da korkutmadı, kalpleri yumuşadı ve ağladılar. Bunlar da buna azmettiler. Azmettikleri şeye de yemin ettiler. İkrime de şöyle demiştir: Ali bin Ebu Talib, İbn Mes'ud, Osman bin Maz'un, Mikdad ve Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim, kendilerini ibadete verip evlerde oturdular, kadınlardan uzak durdular. Çul giydiler, güzel yiyecek ve giyecekleri kendilerine haram ettiler, ancak İsrail oğulları dervişlerinin giydiği şeyleri giydiler. Kendilerini enemek (hadım etmek) istediler. Gece namaz kılmaya ve gündüz oruç tutmaya karar verdiler. Bu ayet bunun üzerine indi.

---

21 – Taberi, Tefsir, 10/519.

İkincisi: Bir adam Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ben bu eti yediğim zaman kadınlara düşüyorum, onu kendime haram ettim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Abdullah bin Ravaha'ya bir misafir geldi, kendisi evde yoktu, gelince, eşine: "Misafir yemek yedi mi?" dedi. O da: Hayır, seni bekledim, dedi. O da: Misafiri benim için beklettin, yemeğin bana haram olsun, dedi. Kadın da: Sen yemedikten sonra bana da haram olsun, dedi. Misafir de: Siz yemedikten sonra bana da haram olsun, dedi. İbn Ravaha bunu görünce, karısına: Yemeği getir, bismillah deyin, dedi. Ertesi gün Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gitti, durumu ona haber verdi; o da: İyi etmişsin, dedi ve bu ayet indi. "Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerle sorumlu tutmaz" kısmına kadar okudu. Bunu Abdurrahman bin Zeyd, babasından rivayet etmiştir. "Tayyibat": İse gönlün çektiği lezzetli mubah yiyeceklerdir.

"Sınırı aşmayın": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kendinizi enemeyin, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade ve İbrahim demişlerdir. *İkincisi:* Allah'ın yasak ettiği şeyleri yapmayın, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kadınları terk ederek, devamlı oruç tutarak ve gece namaz kılarak Müslümanların gitmediği yola gitmeyin. Bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Helali haram etmeyin. *Beşincisi:* Başkalarının haram mallarını gasbetmeyin. Bunu da Maverdi, demiştir.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ
وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُٓ
اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ
اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ
اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89 – Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutmaz; ancak azmettiğiniz yeminlerden dolayı sorumlu tutar. Onun kefareti de ailenize yedirdiğinizin ortasından on yoksulu

yedirmek yahut onları giydirmek veyahut bir köle azat etmektir. Kim bunları bulamazsa, üç gün oruç tutmaktır. İşte ant içtiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur. Yeminlerinizi muhafaza edin (tutun). Allah ayetlerini size böyle açıklıyor ki şükredesiniz.

"Allah sizi boş yere ettiğiniz yeminlerden sorumlu tutmaz": İniş sebebi şöyledir: "Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram etmeyin" kavli inince, kadınları ve eti kendilerine haram eden topluluk: "Ya Resulallah, ya ettiğimiz yeminleri ne yapacağız?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Lağv" kelimesinin izahı da Bakara suresinde geçmiştir.

"Bima akkattümümül eyman": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan, elifsiz olarak kafın şeddesiyle: "Akkattüm" okumuşlardır. Ebu Amr da: Manası: Pekiştirdiğiniz, demektir, demiştir. Ebu Bekir ve el – Mufaddal da Asım'dan rivayetle, elifsiz olarak: Akattüm" okumuşlardır. Manası da: Kendinize vacip kıldığınız, demektir. İbn Amir de, elifle: "Âkattüm" okumuştur. Kadı Ebu Ya'la da: Bu şeddeli kıraat, ancak sözlü tekide müsaittir; ama şeddesizi hem kalp ile yapılan akde hem de sözle yapılan akde müsaittir, demiştir.

Müfessirler kelamın manasında iki görüş vardır, demişlerdir:

Birincisi: Ancak yemine kasdederken kalplerinizi bağladığınız şeylerden sizi sorumlu tutar, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yalan olduğuna kalben karar verdiğiniz yeminlerden sizi sorumlu tutar, bunu Said bin Cübeyr, demiştir.

"Fekeffararetuhu": İbn Cerir: Hu zamiri, "bima akkattüm"deki "ma"ya (şeye) racidir, demiştir.

Yoksula yemek yedirmeye gelince: İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, İbn Abbas, Hasen ve diğerlerinden: Her yoksul için bir ölçek buğday, dedikleri rivayet edilmişler. İmam Malik ve Şafii de böyle demişlerdir. Hazreti Ömer, Ali, Hazreti Aişe ve diğerlerinden de: Her yoksul için yarım sa' buğday dedikleri rivayet edilmiştir. Hazreti Ömer ile Hazreti Aişe'den de: Bir sa' hurma rivayet edilmiştir. Ebu Hanife de böyle demiştir. Bizim arkadaşlarımızın mezhebi de yemek olan her kefarette, mesela yemin, zıhar, hastalık fidyesi, ramazan orucu kazasında kusur yemini gibi, hepsinde bir ölçek buğday veya yarım sa' hurma veya arpadır. Kefaretin sahih olmasının şartı, yemeğin fakirlere elden verilmesidir. Eğer onları sabah akşam yedirirse, yetmez. Said bin Cübeyr, Hakem, Şafii de böyle demişlerdir. Sevri ile Evzai de: Yeter, demişlerdir. Ebu Hanife ile Malik de böyle demişlerdir. Bir yoksula iki ölçeği birden vermek yahut kefarette kıymetini vermek caiz

değildir. Şafii de böyle demiştir. Ebu Hanife ise: Caizdir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mesakinde müzekker sigası kullanılmış ise de müennes (dişi) yoksula verse de caizdir. Çünkü Arap kelamında müzekker çoğunluktadır.

"Ailenize yedirdiğinizin ortasından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Miktar bakımından ortasından, bunu da Hazreti Ömer, Ali, İbn Abbas ve Mücahit, demiştir.

İkincisi: Yemek türleri bakımından, bunu da İbn Ömer, Esved, Ubeyde, Hasen ve İbn Sirin, demişlerdir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Medineliler: Hürün köleden ve büyüğün küçükten daha çok gıda hakkı vardır, derlerdi. Bunun üzerine: "Ailenize yedirdiğinizin ortasından" ayeti indi. Ne çok üstün ne de çok düşük.

Giyimlerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O bir tek giysidir, bunu İbn Abbas Mücahit, Tavus, Ata ve Şafii demiştir. *İkincisi:* İki parça giysidir, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, İbn Müseyyeb, Hasen, İbn Sirin ve Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Altlık, üstlük ve gömlek, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Dördüncüsü:* Çarşaf gibi geniş bir giysi, bunu da İbrahim Nahai, demiştir. *Beşincisi:* Namaz kılmak caiz olan bir giysi, bunu da İmam Malik, demiştir. Bizim mezhebimizin görüşü de şudur: Bir erkeği giydirecekse, ona tek parça giydirir; kadına ise iki parça giydirir; başörtüsü ve gömlek gibi. Bu da namaz caiz olacak en az miktardır.

Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu'l – Cevza ve Yahya bin Yamur, kâfın zammesiyle: "Ev küsvetühüm" okumuşlar; Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Ebu Nehîk ve Muaz el – Kari de meksur hemze, meftuh kâf, meksur te ve he ile "ev keisvetihim"; İbn Semeyfa' ile Ebu İmran el – Cevzi de onun gibi okumuşlar; ancak bu ikisi hemzeyi meftuh kılmışlardır. Musannif der ki: Ben bu kıraati caiz görmem; çünkü bu, kefaret asıllarından birini düşürür.

"Ev tahrirü rakabeh": Tahrir köle azat etmektir. Rakabe boyun demek ise de şahıs kasdedilmektedir. Adam öldürme kefaretinde ise nass gereği kölenin mü'min olması şartında ittifak etmişlerdir.

Bu kefarette ise kölenin mü'min olmasında iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O şarttır, Şafii de böyle, demiştir. Çünkü Allah Teala adam öldürme kefaretinde imanla kayıtlamıştır, burada da mutlakı mukayyede hamletmek vaciptir.

İkincisi: Şart değildir, Ebu Hanife de böyle demiştir. İmam Ahed'den de yemin kefaretinde, zıhar kefaretinde, ramazanda cima kefaretinde ve adak kefaretinde kölenin mü'min olması hususunda iki rivayet vardır.

"Bulamazsa": Bulamadığı takdirde oruç tutmasında da beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kefaret vermek için iki dirhem bulamazsa, oruç tutar, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Üç dirhem, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Ancak kefaret verecek kadar bulursa, oruç tutar, bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: İki yüz dirhemdir, bunu da Ebu Hanife, demiştir.

Beşincisi: ancak ailesinin bir günlük yiyeceğini bulursa, bunu da İmam Ahmed ve Şafii demişlerdir.

Üç günü arka arkaya tutma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu şarttır; Übey bin Ka'b ile İbn Mes'ud: "Fe sıyamu selaseti eyyamin mütetabiatin" şeklinde okurlardı. İbn Abbas, Mücahid, Tavus, Ata, Katade ve Ebu Hanife dę böyle demişlerdir. Mezhebimizin görüşü de böyledir.

İkincisi: Şart değildir, ayrı ayrı tutmak da caizdir, Hasen ile İmam Malik böyle, demişlerdir. Şafii'nin ise bu konuda iki görüşü vardır.

"Yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizin kefareti budur": Bunda söylenmemiş bir kelime vardır, o da: Yemin eder de bozarsanız, demektir.

"Yeminlerinizi muhafaza edin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onu azaltın, "Allah'ı yeminlerinize hedef tutmayın" kavli de buna şahitlik eder. Şöyle bir beyit getirmişlerdir:

O az yemin eder ve yeminini muhafaza eder.

İkincisi: Yemini bozmaktan kendinizi muhafaza edin.

Üçüncüsü: Bozduğunuz zaman kefaretini vermeğe riayet edin.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ
رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

90 – Ey iman edenler, ancak içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işinden birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtulasınız.

"Ey iman edenler, ancak içki ve kumar": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas, muhacir ve ensardan bir cemaatin yanına geldi, yanlarında yedi, haram edilmeden önce şarap içti: Muhacirler ensardan iyidir, dedi, bir adam da bir deve çene kemiği alıp ona vurdu, burnunu kopardı; o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi. Bunun üzerine bu ayet indi.[22] Bunu Mus'ab bin Sa'd, babasından rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Ensardan biri bir ziyafet hazırladı, Sa'd bin Ebi Vakkas'ı davet etti, içki onlara işleyince övünmeye ve sövüşmeye başladılar. Ensari kalktı, bir deve çene kemiği alıp onunla Sa'd'in başına vurdu; yüzünden kanlar aktı. Sa'd de gidip Peygamber sallalalhu aleyhi ve sellem'e şikayet etti; bunun üzerine içkiyi haram eden: "Ancak içki ve kumar... belki kurtulursunuz" ayeti indi. *İkincisi:* Ömer bin Hattab: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine Bakara'daki ayet indi. Yine: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine de Nisa suresindeki: "Sarhoşken namaza yaklaşmayın (186 -- Nisa: 43) ayeti indi. Yine: Allah'ım, içki hususunda bize yürek soğutucu bir açıklama yap, dedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Ebu Meysere, Hazreti Ömer'den rivayet etmiştir.[23]

Üçüncüsü: Bir grup Müslüman içki içtiler, birbirleriyle kavga ettiler, Allah'ın razı olmayacağı sözler söylediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Ensardan iki kabile içki içtiler, kendilerinden geçince birbiriyle oynadılar, ayılınca adam yüzünde, başında ve sakalında izler gördü: Bunu bana filanca kardeşim yaptı! Eğer bana şefkat gösterse idi, bunu yapmazdı, dedi. Kalplerine kin girdi, halbuki kalplerinde kin olmayan kardeşler idiler. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[24] Biz de içki ve kumarı Bakara suresinde zikrettik. Orada "nusub" hakkında surenin başında iki görüş beyan ettik. Onlar da müfessirlerin "ensab" hakkında dedikleri şeylerdir. Yine orada "ezlam"ı anlattık, rics'e gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, tiksinilen her işin adıdır. Recüserrecülü yercüsü ve reciserrecülü yercesü denir ki, çirkin iş yapmaktır. Recs de ranın fethası ile şiddetli sestir, sanki rics, anlatılması çirkin ve çirkinlik düzeyi yüksek olan iştir. Ra'dün reccasün denir ki, şiddetli gök gürlemesidir.

22 - Müslim, Fedailü's - Sahabe, hadis no. 43; Ahmed, Müsned, 3/82.

23 - Ebu Davud, Eşribe, hadis no. 3670; Tirmizi, Tefsir, hadis no. 3049; Ahmed, Müsned, 1/316.

24 - Beyhaki, en - Sünen el - Kübra, 8/285; Hakim, Müstedrek, 4/141.

"Şeytan işindendir": İbn Abbas: Şeytanın süslemesidir, demiştir. Eğer: "Nasıl ona nispet edilir ki o işlememiştir?" denilerse, cevap şöyledir: Ona nispet edilmesi mecazidir, ona nispet edilmesi ona davet ettiği ve onu süslediği içindir. Baksanıza, bir adam başka bir adamı birini dövmeyi teşvik etse, ona: "Bu, senin işindir!" demek doğru olur.

"Fectenibuhu": Zeccac: Onu terk edin, demiştir. Lügat türevi ise ondan bir kenara (canibe) çekilin, demektir. Eğer: "Ayette birçok şey zikredildi, sonra da tekil olarak: "ondan uzak durun denildi?" derseniz, cevap şöyledir: He zamiri rics'e racidir, rics de içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarıdır. He zamirinin ona dönmesi, bütün bu şeylere dönmesi gibidir. Bunu İbn Enbari, demiştir.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾
وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا
عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

91 – Ancak şeytan içkide ve kumarda aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ın zikrinden ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?

92 – Allah'a da itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ancak Peygamber'imize düşen açıkça tebliğ etmektir.

"Ancak şeytan içkide ve kumarda aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister": İçkide kin ve düşmanlık sokması ayetin iniş sebebinde anlattığımız kavga ve tartışma gibi şeylerledir. Kumara gelince: Katade şöyle demiştir: Bir adam ailesinin ve malının üzerine kumar oynardı, kaybedince de şaşıp kalır ve malı elinden soyulmuş olurdu. Başkasının elindekine bakar dururdu, bu da ona düşmanlık ve kin kazandırırdı.

"Vazgeçtiniz (son verdiniz) değil mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun lafzı soru ise de manası emirdir, takdiri: Son verin, demektir. Ferra şöyle demiştir: Bir bedevi bana: "Susacak mısın? Susacak mısın?" diye cevap verdi; maksadı: Sus, sus, demekti.

İkincisi: O istifhamdır, emir manasına değildir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah anlattı: Bir cemaat bu ayetten sonra oturmuş içki içiyorlar ve: Bu ayet onu haram etmedi, ancak: "Son verdiniz değil mi?" diyor. Bazılarımız: Son verdik, dediler; bazılarımız da: Son vermedik, dediler. "De ki: Rabbim ancak çirkin şeylerin açığını ve gizlisini ve günahı haram etti" *(A'raf: 33)* ayeti inince, içki haram edildi. Çünkü orada geçen "ism" kelimesi içkidir, dediler. Bu görüş hiçbir şey değildir, birincisi daha doğrudur.

"Allah'a da itaat edin, Peygamber'e de itaat edin": Size emrettikleri şeylerde, onlara muhalefet etmekten sakının. Eğer yüz çevirirseniz": Yani yan çizerseniz, "bilin ki Peygamberi'mize (yani Muhammed'e) düşen sadece apaçık tebliğ etmektir". Bu da onlar için tehdittir, sanki şöyle demiştir: Bilin ki siz yüz çevirmekle azabı hak ettiniz.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

93 – İman edip iyi işler yapanlara (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur; sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları; sonra yine sakınıp iman ettikleri, sonra da sakınıp iyilik ettikleri takdirde. Allah iyilik edenleri sever.

"İman edip iyi işler yapanlara tattıklarından dolayı günah yoktur": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bazı ashabı, içki içerken öldüler, çünkü o zaman mubahtı. Haram edilince bazı insanlar: Arkadaşlarımız nasıl olacak, onlar içerken öldüler?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Bera bin Azib, demiştir.[25] "Cünah": Günahtır. Tattıkları şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Haram edilmeden önce içtiklerinde günah yoktur. Bunu İbn Abbas ile cumhur, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kaç gündür ne ekmek ne katık ne su ne de uyku tattım, derler. Şair de şöyle demiştir:

Eğer istersen senden başka kadınları kendime haram ederim,
Eğer istersen soğuk su ve uyku tatmam.

25 – Taberi, Tefsir, 10/579.

İkincisi: İçtikleri içkide ve yedikleri kumar malında.

Üçüncüsü: Tattıkları mubah şeylerde.

"Sakındıkları takdirde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İçki haram edildikten sonra sakındıkları şeylerde, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahlardan ve şirkten sakındıkları takdirde. *Üçüncüsü:* Allah'ın emrine muhalefet etmekten sakındıkları takdirde. "İman ettikleri takdirde": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'a ve Resul'üne iman ettikleri takdirde. *İkincisi:* İçkinin haramlığına iman ettikleri takdirde. "İyi işler yaptılar": Mukatil: Farzları yerine getirdiler, demiştir.

"Sonra da sakındılar": Bu tekrar edilen sakınılan şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Maksat aziz ve celil olan Allah'tan korkmaktır. *İkincisi:* O, haram edildikten sonra içki ve kumardan sakınmaktır. *Üçüncüsü:* O, takvaya devam etmektir. *Dördüncüsü:* Birinci takva onu haram edilmeden önce içenlere hitaptır, ikincisi de haram edildikten sonra içenlere hitaptır.

"İman ettiler": Bu tekrar edilen imanda da iki görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği bütün şeyleri tasdik ettiler.

İkincisi: Gelen nasih ve mensuha iman ettiler.

"Sonra sakındılar ve iyilik ettiler": Bu üçüncü takva da dört görüş vardır:

Birincisi: Haram edildikten sonra içkiye dönmekten uzak durdular, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kullara zulmetmekten sakındılar. *Üçüncüsü:* Şüphelerden sakındılar. *Dördüncüsü:* Bütün haram edilen şeylerden sakındılar.

İyilikte de iki görüş vardır: *Birincisi:* haram edildikten sonra içki içmeyi terk etmekle iyi amel ettiler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Haram edildikten sonra iyi amel ettiler, bunu da Mukatil, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ
وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

94 – Ey iman edenler, Allah, görmeksizin kendisinden korkanları ayırt etmek için avdan ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle, andolsun ki, sizi imtihan edecektir. Kim bundan sonra aşırı giderse, ona pek acıklı bir azap vardır.

"Ey iman edenler, Allah sizi avdan bir şeyle imtihan edecektir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Hudeybiye barışı seferi yapılıp da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ten'im mevkiinde ikamet edince, vahşi hayvanlar, kuşlar, yüklerinin yanına kadar sokuldu, onlarsa ihramlı idiler. Bunun üzerine bu ayet indi, denenmek için bundan men edildiler. Zeccac şöyle demiştir: "Leyeblüvennekûm"deki lam kasem içindir, manası da şöyledir: Bize itaat mi edeceksiniz, isyan mı edeceksiniz denememiz için.

"Min" edatı üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Ba'z manasınadır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bundan kara avı kasdedilmiştir, deniz avı değil. *İkincisi:* Bundan ihramda oldukları sürece av kasdedilmiştir. Sanki bazı avlar demektir. *İkincisi:* O cinsi beyan etmek içindir, mesela: "Fecteniburricse minel evsan" *(Hac: 30)* kavlinde olduğu gibi.

"Ellerinizin ve mızraklarınızın eriştiği": Mücahit: Elin eriştiği av: Yavru, yumurta ve küçük avlardır. Mızrağın eriştiği av da: Büyük avlardır, demiştir.

"Allah'ın bilmesi için": Mukatil: Allah'ı görmediği halde O'ndan korkup da ihramlı iken ava elini uzatmayanı bilmesi için, demiştir. "Kim saldırırsa": İhramlının av öldürmekten yasaklanmasından sonra kasden av yakalarsa, "onun için acıklı bir azap vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Karnına ve sırtına çok miktarda kırbaç vurulur ve elbiseleri soyulur.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَقْتُلُوا۟ ٱلصَّيْدَ وَأَنتُمْ حُرُمٌ
وَمَن قَتَلَهُۥ مِنكُم مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ ٱلنَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِۦ ذَوَا
عَدْلٍ مِّنكُمْ هَدْيًۢا بَٰلِغَ ٱلْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّٰرَةٌ طَعَامُ مَسَٰكِينَ
أَوْ عَدْلُ ذَٰلِكَ صِيَامًا لِّيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِۦ ۗ عَفَا ٱللَّهُ عَمَّا سَلَفَ
وَمَنْ عَادَ فَيَنتَقِمُ ٱللَّهُ مِنْهُ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

95 – Ey iman edenler, ihramlı iken av öldürmeyin. Kim içinizden onu kasden öldürürse, öldürdüğü hayvan kadar bir ceza verir. Bunu içinizden adalet sahibi iki kimse Kabe'ye ulaşmış bir kurban olarak takdir eder. Yahut bir kefarettir ki o da bir yoksul doyumudur veyahut bunun dengi bir oruçtur. Ta ki ettiğinin vebalini tatsın (çeksin). Allah geçmişi bağışladı. Kim de geriye dönerse Allah ondan intikam alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir (intikam alıcıdır).

"İhramlı iken av öldürmeyin": Allah Teala bu ayetle imtihanın hangi taraftan geleceğini, hangi zamanda ve yasaktan sonra onu öldürene ne lazım geleceğini beyan etmiştir.

"İhramlı iken"de: Üç görüş vardır:

Birincisi: Hac veya umre için ihramlı iken, bunu çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Siz haremde iken. Ahremerrecülü denir ki adam haram bölgesine girdi, encede denir ki: Adam Necid bölgesine girdi, demektir. *Üçüncüsü:* Her iki görüşün de toplamı.

"İçinizden kim onu kasden öldürürse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim onu ihramlı olduğu aklında iken öldürürse, bunu İbn Abbas ile Ata demiştir.

İkincisi: İhramda olduğunu unutarak onu kasden öldürmektir, bunu da Mücahit, demiştir. Onu yanlışlıkla öldürmede ise iki görüş vardır:

Birincisi: O da kasden öldürmüş gibidir, bunu da Hazreti Ömer, Osman ve cumhur, demiştir. Zühri de şöyle demiştir: Kur'an kasden öldürmeyi açıklamak üzere indi, sünnet de yanlışlıkla öldüreni açıkladı, yani yanlışlıkla öldüreni kasden öldürenle birleştirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İhramlı bir kimse sırtlan öldürürse bunda kefaret olarak bir koyun vardır.[26] Bu, kasden ve yanlışlıkla öldüren için genel bir hükümdür. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Ayette kasden öldürene tehdit vaki olmuştur, bu da ancak kasden öldürene özgü bir şeydir.

İkincisi: Onda bir şey yoktur, bunu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Tavus, Ata, Salim, Kasım ve Davud, demişlerdir. İmam Ahmed'den de iki rivayet vardır ki, en doğrusu vacip olmasıdır.

"Fecezaün mislü ma katele minennam": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, muzaf ve misl"in cerri ile: "Fecezaüm misli" okumuşlardır; Asım, Hamze ve Kisai de, tenvinle: Fecezaün" ve ref ile: "mislü"

26 - Beyhaki, es - Sünen el - Kübra, 5/183; Hakim, Müstedrek, 1/452, 453.

okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle izah etmiştir: Muzaf yapanlar. "minennam" kavlini ceza'nın sıfatı yapmış olurlar. Neden: "Öldürdüğünün misli" dedi, halbuki ona ancak öldürdüğünün cezası lazım gelir, misli lazım gelmez?" denilirse, cevap şöyledir: Çünkü onlar (Araplar) şöyle derler: Ene ükrimü mislek (ben senin gibilere ikram ederim) derler, maksat, sana ikram ederim, demektir. Mana da Öldürdüğünün cezası lazım gelir, demektir. "Mislü" merfu okunduğu takdirde de mana şöyledir: Ona öldürülene denk bir hayvan cezası lazım gelir, takdiri de şöyledir: Ona Ceza vardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Naam: Devedir, bazen sığır ve koyuna da denir. Ama genellikle deveye denir. Zeccac da şöyle demiştir: Naam, lügatte deve, sığır ve koyundur. Eğer deve tek başına olursa ona, naam, denir. Eğer sığır veya koyun tek başına olursa, ona, naam denmez.

Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Öldürmekle ceza lazım gelen av: ceylan, yabaneşeği, devekuşu vb. gibi eti yenen veya canavar denen eti yenen hayvandan doğandır, çünkü o sırtlanla kurttan doğar. Diğer canavarlarda ise onu ister doğrudan öldürsün isterse üzerine saldırdığı için nefsi müdafaadan öldürsün, onun katiline ceza yoktur. Çünkü bu canavarın ne şekil ne de kıymet olarak emsali yoktur. Onun için ayetin kapsamına girmez. Bir de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yılan, akrep, fare, karga, atmaca, kuduz köpek ve saldırgan canavar gibi hayvanları öldürmeyi ihramlı için caiz görmüştür. Ve (Kadı) şöyle demiştir: Av öldürmekle vacip olan kefaret, emsali olan hayvanlarda emsalidir, emsali olmayanlarda da kıymetidir. Malik ve Şafii'nin görüşleri de böyledir. Ebu Hanife ise: Kıymeti vaciptir, demiş ve emsali kıymet manasına almıştır. Ayetin zahiri ise onu reddeder. Bir de ashap ayeti şekil itibarı ile emsale hamletmişlerdir; İbn Abbas: Misl, benzerdir; geyikte bir koyun, deve kuşunda da bir deve lazım gelir, demiştir.

"Bunu içinizden adalet sahibi iki kimse takdir eder": Yani cezayı takdir eder. Neden iki denilmiştir? Çünkü av bizzat farklıdır, emsalini doğru takdir etmek için iki adil kimseye ihtiyaç duyulmuştur.

"İçinizden": Yani sizin dininizden olanlardan, demektir.

"Hedyen baliğal Ka'be": Zeccac şöyle demiştir: Bu hal olmak üzere mansuptur, mana da şöyledir: İki hakem onu Kabe'ye hediye edilmek üzere takdir eder. Baliğal Ka'beti": Lafzı marife ise de manası nekiredir. Mana da: Baliğan el - Ka'bete, demektir. Ancak hafif olması için tenvin atılmıştır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Mekke'ye geldiği zaman onu boğazlar ve etini sadaka eder.

"Ev keffaretün": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, tenvinle (ev keffaretün), taamu da merfu okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de, merfu olarak ve tenvinsiz "ev keffaretü", taamu mesakin'i de izafetle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle izah etmiştir: Merfu okuyup da muzaf kılmayan, onu atıf beyan olarak kefaret'in üzerine atfetmiş olur. Çünkü taam kefaretin aynısıdır. Kefareti taama muzaf kılmaz, zira kefaret avı öldürdüğü içindir, yemek için değildir. Kim de kefareti taama muzaf kılarsa, kefaret verenin kurbanla yemek ve oruç arasında serbest olduğunu görünce, bunun için izafeti caiz görmüştür. Sanki: Keffaretü taamin demiş; la keffaretü hedyin veya sıyamin dememiş olur. Mana da: Yahutta ona ceza ve kefaret bedeli vardır ki, o da yoksulların doyurulmasıdır, olur. Yemeği çıkarmada emsalin kıymeti mi yoksa avın kıymeti mi nazar-ı dikkate alınır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Emsalin kıymeti nazar-ı itibara alınır. Bunu da Ata, Şafii ve Ahmed, demişlerdir.

İkincisi: Avın kıymeti nazar-ı itibara alınır, bunu da Katade, Ebu Hanife ve Malik, demişlerdir.

Her yoksul için yemeğin miktarında da iki görüş vardır:

Birincisi: İki ölçek buğdaydır, bunu da İbn Abbas ile Ebu Hanife, demişlerdir.

İkincisi: Bir ölçek buğdaydır, bunu da Şafii demiştir. İmam Ahmed'den de, yukarıdakiler gibi iki görüş vardır.

"Ev adlü zalike sıyamen": Ebu Rezin, Dahhak, Katade, Cuhderi ve Talha: Aynın kesri ile "ev idlü zalike" okumuşlardır. Biz de bu manayı Bakara suresinde anlatmış bulunuyoruz. Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: Her bir ölçek buğday veya yarım sa' hurma veya arpa için bir gün oruç tutar, demişlerdir. Ebu Hanife ise: Hepsinde de yarım sa' için bir gün oruç tutar, demiştir. Malik ile Şafii de, hepsinde her ölçek için bir gün oruç tutar, demişlerdir.

Bu ceza tertip üzere midir yoksa serbest midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Benzerini vermekle oruç tutmak ve yemek yedirmek arasında serbesttir.

İkincisi: Tertip üzeredir; eğer kurban bulamazsa yiyecek satın alır, eğer fakir ise oruç tutar. Bunu da İbn Sirin, demiştir. İki görüş de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fakihlerin çoğunluğu birinci görüşü almışlardır.

"Yaptığı işin vebalini çeksin": Yani cezasını çeksin. Zeccac şöyle demiştir: "Vebal": İstenmeyen ağır şeydir, taamün vebilün ve maün vebilün de bundandır ki, ağır yemek ve ağır su demektir. Allah Teala da: Feehaznahu ahzen bevila" *(Müzzemmil: 16)* demiştir ki, onu ağı bir şekilde yakaladık, demektir.

"Allah geçeni affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cahiliyette geçen ihramlı iken av avlamayı, bunu da Ata, demiştir.

İkincisi: İlk defa yapılan av öldürmeyi, bunu da İbn Cerir nakletmiştir. Doğrusu birinci görüştür. Birinci görüşe göre mana şöyle olur: Kim İslam'da tekrar ederse. İkinci görüşe göre de: Kim ikinci kez yaparsa. Ebu Ubeyde: "Ade" (döndü), döner manasınadır demiş ve şu beyti kanıt getirmiştir:

Eğer bir şüphe duyarlarsa sevinçlerinden uçarlar,
Eğer yanlarında bir kötülükle anılırsam, kulak kesilirler.

"Allah ondan intikam alır": İntikam, ağır ceza demektir. Bu intikam tehdidi ikinci kez yaptığı takdirde yeniden ceza göreceğini gerektirir. İmam Malik, Şafii ve Ahmed de böyle demişlerdir. İbn Abbas, Nahai ve Davud'dan: İkinci kez yaparsa ona ceza yoktur, dedikleri, bunun sadece bir korkutma olduğu da rivayet edilmiştir.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

96 – Deniz avı ve taamı; size ve yolculara bir fayda olmak üzere helal kılındı. İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı da size haram kılındı. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.

"Deniz avı ve taamı size helal kılındı": İmam Ahmed şöyle demiştir: Denizdeki her şey yenir, ancak kurbağa ve timsah hariç, çünkü timsah insanları yer, yani parçalar. Ebu Hanife ile Sevri de: Ondan ancak balık mubahtır, demişlerdir. İbn Ebi Leyla ile İmam Malik de: Ondaki kurbağa vs. şeyler de mubahtır. Denizin taamında ise üç görüş vardır:

Birincisi: O, denizin ölü olarak dışarı attığıdır. Bunu da Ebu Bekir, Ömer, İbn Ömer, Ebu Eyyub ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onun tuzlanmışı, yani salamurasıdır, bunu da Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr ve Süddi, demişlerdir. İbn Abbas, Mücahit ve İkrime'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Nahai'den de rivayetler muhteliftir; ondan her iki görüş de rivayet edilmiştir. Ondan bu ikisini birleştirip, taamı ise tuzlanmışı ve dışarı attığıdır, dediği de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, deniz suyu ile karada bitenlerdir. Buna denizin taamı denilmesi, suyu ile bitmesindendir. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Meta' hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, menfaattir, bunu İbn Abbas, Hasen ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, helaldir, bunu da Nahai, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Sizin yani mukimlerin ve seyyarenin yani yolcuların yararına.

"İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılındı": Kara avı ihramlıya haramdır, eğer onun için avlanırsa, onu da yiyemez, Ebu Hanife'ye göre yer. Eğer yerse, onu tazmin etmesi gerekir, Şafii'nin iki görüşünden birinde tazmin etmez. Eğer ihramlı bir avı boğazlarsa, o ölü hükmündedir, Şafii'nin iki görüşünden birinde ise değildir. Eğer ihramlı olmayan biri harem bölgesinde bir av boğazlarsa, o da ölü hükmündedir, Hanefilerin çoğu ise buna muhalefet ederler.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا
لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا
اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَل۪يمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿٩٨﴾

97 – Allah; Beyt-i Haram'ı, haram ayı, kurbanlıkları ve tasmalı kurbanlıkları insanlar için bir dayanak kıldı. Bu da Allah'ın göklerde ve yerde olanları hakkıyle bildiğini anlamanız içindir.

98 – Bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Allah Kabe'yi kıldı": Yani oluşturdu, demektir. Ona Ka'be denilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Dörtgen şeklinde olduğu için, bunu İkrime ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Yüksek ve yukarı olduğu için, Kaabetil mer'etü kaâbeten vehiye kaibün denir, genç kızın memeleri tömermek manasınadır. Ev'e haram denilmesi de onun yanında avın haram olup otunun yolunmamasından, ağacının kesilmemesinden ve saygısının büyük olmasındandır. Bey'tin haram olmasından maksat, haremin diğer bölgeleridir, nitekim: "Ka'be'ye ulaşan hediye kurban" denilmiştir ki, hareme ulaşan demektir. Kıyam ise: kıvam manasınadır. İbn Amir, elifsiz olarak kıyemen okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu iki türlü yorumlanır: Ya şiba' gibi masdar yapılır yahutta elif niyette olduğu halde hazfedilmiştir, tıpkı memdudun maksur okunması gibi. Kelamın manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: O din için dayanak ve hac için alamettir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ona yönelenin işinin dayanağıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bir adam bütün cinayetleri işlese de sonra oraya sığınsa, ona dokunulmaz.

Üçüncüsü: Dinin ayakta durması için dayanaktır, hac yapıldıkça ve ona dönüldükçe yeryüzünde din devam eder. Bunu da hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Dinin de dünyanın da dayanağıdır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Beşincisi: İnsanlar için dayanaktır, emredildikleri farzı orada yerine getirmeleri için. Bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Yanında yaptıkları ticaretten elde ettikleri kazançla maaş ve geçimlerinin dayanağıdır, bunu da bazı müfessirler, demiştir.

Haram aya gelince, ondan maksat, haram aylardır. O aylarda birbirlerinden emin olurlardı. Bu da kendileri için bir dayanak idi. Aynı şekilde bir adam Ka'be'ye bir kurban hediye etse yahut devesine gerdanlık takarsa idi, nereye gitse emin olurdu. Allah bu şeyleri onlara duydukları saygıdan dolayı insanlar için korunak kıldı.

"Bu da bilmeniz için": İbn Enbari bununla işaret edilen şeyler üzerinde dört görüş zikretmiştir:

Birincisi: Allah Teala bu surede peygamberlerin haberlerine dair çok gaiplerden bahsetti, insanları Yahudi ve münafıkların hallerin-

den haberdar etti ve: Bu da bilmeniz için, dedi: Yani Allah'tan size verdiğim gayb haberleri şunu göstermektedir ki Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini bilir ve ona hiçbir şey gizli kalmaz.

İkincisi: Araplar haksız yere kan döker, haksız yere mal alır ve katilden başkasını öldürürlerdi. Haram şehre girince veya haram ay girince adam öldürmekten vaz geçerlerdi. Mana şöyledir: Allah Ka'be'yi emniyet mahalli, haram ayı emniyet zamanı kıldı; eğer cahiliyede korkunun olmadığı bir vakit olmasa idi, helak olurlardı. Bu da Allah'ın göklerde ve yerlerde olan şeyleri bildiğini gösterir.

Üçüncüsü: Allah belli aylarda insanların kalplerini Mekke'ye çekti, oraya ulaştıkları zaman halkı da onlarla beraber geçinirlerdi. Eğer bu olmasa idi açlıktan ölürlerdi. Çünkü onlara neyin yarayacağını Allah biliyordu. Bundan da Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini çıkarmaları lazımdır.

Dördüncüsü: Allah Mekke'yi güven yeri, haram ayı da güven zamanı kıldı, vahşi ceylan hareme girse insanlara alışır, köpekten kaçmaz, köpek de onu kovalamaz. Harem hududundan çıkınca köpek onu kovalar, o da köpekten ürker. Kuş da haremde insanlara alışır, Beytullah'a yakın mesafeye kadar uçar, ona yaklaştığı zaman ondan sapar ve ona hürmeten üzerinden uçmaz. Ona bir ağrı geldiği zaman şifa bulmak için kendini Beytullah'ın damına atar. O mekan ve o aydaki bu acaiplikler Allah'ın göklerde ve yerlerde olan şeyleri bildiğini gösterir.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

99 – Peygamber'e tebliğden başka bir şey yoktur. Allah açıkladıklarınızı ve gizlediklerinizi bilir.

"Peygamber'e tebliğden başka bir şey yoktur": Bu ayette ağır tehdit vardır. Mukatil, bu ayetin ve sonrasındakilerin Şurayh bin Dubay'a ve arkadaşları hakkında indiğini söylemiştir. Onlar Yemame hacıları idiler, Müslümanlar da onlara saldırmak istemişlerdi. Bu, surenin başında geçmiştir. Ayet muhkem midir yoksa değil midir? Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O muhkemdir ve Peygamber'in görevinin tebliğ etmek olduğunu, hidayet etmek olmadığını gösterir. *İkincisi:* Bu, savaş emrinden önce idi, sonra kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ
كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – De ki: Murdarla temiz bir olmaz; ister ki murdarın çokluğu hoşuna gitsin. Öyleyse ey selim akıl sahipleri, Allah'tan korkun. Umulur ki kurtulursunuz.

"Murdarla temiz bir olmaz": Cabir rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, ben içki ticareti yaparım, Allah'a itaat ederek onu devam ettirmek bana fayda sağlar mı?" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: Şüphesiz Allah temizdir, ancak temizi kabul eder, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bu sözünü tasdik mahiyetinde bu ayet indi.

Murdarla temiz hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Helal ile haramdır, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. *İkincisi:* Mü'min ile kafirdir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* İtaat eden ile isyan edendir. *Dördüncüsü:* Kötü ile iyidir, bunları da Maverdi, zikretmiştir. Burada murdarın hoşa gitmesi, insanı şaşırtarak sevindirmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ
لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ
لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

101 – Ey iman edenler, size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'an indirilirken onlardan sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcı, çok yumuşaktır.

"Size açıklandığı takdirde sizi üzecek şeyleri sormayın": İniş sebebi için altı görüş vardır:

Birincisi: İnsanlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e öyle sorular sordular ki, en ince noktayı dahi sordular; bunun üzerine kızıp hutbe okumaya kalktı ve şöyle dedi: Bana sorun, Allah'a yemin ederim ki şu makamımda bana ne sorarsanız size onu mutlaka açıklarım, dedi. Kureyş'ten Abdullah bin Huzafe denen bir adam kalktı.

kavga sırasında ona piç, derlerdi: "Ey Allah'ın Nebisi, benim babam kimdir?" dedi. O da: "Senin baban Huzafe"dir, dedi. Bir başkası da kalktı: "Benim babam neredədir?" dedi. O da: Cehennemdedir, dedi. Bunun üzerine Hazreti Ömer kalktı: Biz Allah'ı Rab, İslam'ı din, Muhammed'i Peygamber ve Kur'an'ı imam olarak kabul ettik. Bizler cahiliyeden yeni çıkmış insanlarız, babalarımızın kim olduğunu Allah daha iyi bilir, dedi. Bunun üzerine Peygamberimizin öfkesi geçti, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, Ebu Hureyre'den, Katada de Enes'ten rivayet etmiştir.[27]

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara hitap edip: Allah haccı size farz kıldı, dedi. Ukkaşe bin Muhsan kalktı: "Her sene mi, ya Resulallah?" dedi. O da: Eğer her sene dersem, öyle vacip olur, eğer vacip olur da bırakırsanız saparsınız. Ben sustuğum sürece siz de susun. Sizden önce helak olanlar ancak çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri nedeniyle helak oldular, dedi. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Muhammed bin Ziyad, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.[28] Bu soruyu soranın Akra bin Habis olduğu da söylenmiştir.

Üçüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e alay için sorarlardı, mesela bir adam: "Benim babam kim?" derdi. Devesi kaybolan adam: "Devem nerede?" derdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu'l – Cüveyriye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[29]

Dördüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Bahire, Saibe, Vasiyle ve Ham'dan sordular, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[30] İbn Cübeyr de böyle demiştir.

Beşincisi: Bir kavim ayet ve mucizeler isterlerdi, bunun üzerine bu ayet indi. Bu mana İkrime'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: Bu ayet onların farzları temenni etmeleri ve: "Allah'ın bize müşriklerle savaşma izni vermesini isterdik ve Allah'ın en sevdiği amel hangisidir?" demeleri üzerine inmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: "Eşyae" kelimesi, mahallen mecrurdur, ancak meftuhtur, çünkü gayri munsariftir. "Tübde leküm": Size açıkla-

---

27 – Taberi, tefsir, 11/103. Ayrıca bkz. Buhari, Müslim ve Taberi.

28 – İmam Ahmed, Nesei, 2/508.

29 – Taberi, tefsir, 11/98.

30 – Taberi, Tefsir, 11/111.

nır, demektir. Allah Teala bu gibi soruların sorulmaması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü bunların cevabı üzer. İbn Abbas da: Size açıklanırsa: Yani o hususta Kur'an ağır hükümler getirirse sizi üzer, demiştir.

"Eğer Kur'an inerken onlardan sorarsanız": Yani Kur'an o hususta farz veya vacip, yasak veya hüküm şeklinde inerken, görünürde de ihtiyacınız olmayan şeyi sorarsanız, size açıklanır (ve üzülürsünüz), demektir.

"Allah onları affetti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, adı geçen şeylere işarettir.

İkincisi: Soruya işarettir. Birinci görüşe göre ayette takdim ve tehir vardır, mana da şöyledir: Size açıklandığı takdirde sizi üzecek şeyleri sormayın, Allah onları affetmiştir. "Allah affetmiştir"in manası da: Onları zikretmemiş ve onlar hakkında bir hüküm beyan etmemiştir, demektir. İkinci görüşe göre de nazm (konu) devam etmektedir, mana da şöyledir: Allah onu affetti, onunla sorumlu tutmayacaktır.

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

102 – Gerçekten sizden önce bir kavim onları sormuş, sonra da onu inkar etmişlerdi.

"Gerçekten sizden önce bir kavim onları sormuştu": Bu kavimde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Hazreti İsa'dan üzerlerine sofra indirmesini isteyenlerdir, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demiştir.

İkincisi: Salih peygamberin deve mucizesi isteyen kavmidir, bu da Süddi'nin cevabına göredir. Bu iki görüş mucize isteyenlere göredir.

Üçüncüsü: Bu kavim, inek ve boğazlanması hakkında soru soranlardır. Eğer sıradan bir inek kesselerdi yeterdi. Ancak zorlaştırdılar, Allah da onlara zorlaştırdı. Bunu İbn Zeyd, demiştir. Bu da hac sorusu soranlara göredir. Çünkü eğer Allah onlara zorluk istese idi farzları artırarak zorluk çıkarırdı.

Dördüncüsü: Onlar, peygamberlerine: Bize bir kral gönder de Allah yolunda savaşalım, diyenlerdir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da cihad ve farzları temenni ederek soru soranların görüşüne göredir. Mukatil şöyle demiştir: İsrail oğulları peygamberlerinden bazı şeyler sorarlardı; onlara cevaplarını verdikleri zaman da o dediklerini yapmaz ve onları tasdik etmezlerdi; o şeyleri inkar ederlerdi.

مَا جَعَلَ اللّٰهُ
مِنْ بَحٖيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصٖيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذٖينَ
كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

103 – Allah ne bahire ne saibe ne vasile ne de ham diye bir şeyi meşru kılmamıştır. Ancak kafirler Allah'a karşı yalan iftira ederler. Onların çoğu akıl erdiremezler.

"Allah bahire diye bir şeyi meşru kılmamıştır": Yani bunu ne vacip kılmış ne de emretmiştir. "Bahire" hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O beş batın doğuran devedir ki beşincisine bakarlar; eğer yavru erkek ise onu keserler; erkekler de kadınlar da yerler. Eğer dişi ise kulağını yaralar ve kadınlara haram olur; ondan yararlanamazlar, sütünden tadamazlar. Faydaları erkeklere hastır. Eğer ölürse, erkekler ve kadınlar ona ortak olurlar. Bunu İbn Abbas, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir.

İkincisi: O, içinde erkek olmayan beş batın dişi doğuran devedir, kalkar beşincinin kulağını yararlar, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: O saibe denen devenin dişi yavrusudur, bunu da İbn İshak ile Ferra, demişlerdir. İbn İshak şöyle demiştir: Dişi deve arka arkaya on batın doğurur da içlerinde dişi olmazsa, başı boş bırakılır. Bundan sonra dişi doğurursa, kulağı yarılır ve bahire denir ve annesiyle beraber salıverilir.

Dördüncüsü: O beş batın doğurup sonuncusu erkek olan devedir, kulağını yararlar ve ona binmez ve kesmezler. Sudan ve meradan da çevrilmez. Ona rastladıkları zaman da sırtına binmezler. Bunu Zeccac, demiştir.

Saibe'ye gelince: O faile veznindedir, mef'ul manasınadır, mesbiyye, demektir; "fi iyşetin radıyeh" kavlinde olduğu gibi ki mardıyyeh, demektir. Saibede de beş görüş vardır:

Birincisi: O davarlardan tanrılar için salıverilen hayvandır, sırtına binmez, sütünü sağmaz, yününü kırpmazlar, üzerine bir şey yüklemezlerdi. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bir adam malından istediğini salıverirdi, tanrılara hizmet edenler onu getirirlerdi, sütünü yolculara ikram ederlerdi, ancak bundan kadınlara bir şey vermezlerdi. Hayvan ölünceye kadar böyle devam ederdi. Ölünce etini erkekler ve kadınlar beraber yerlerdi.

Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şabi de şöyle demiştir: İlahlarına deve ve koyunları hediye ederlerdi, onları ilahların yanında bırakırlardı, sütlerinden ancak erkekler içerlerdi. Ölünce de etinden erkekler ve kadınlar yerlerdi.

Üçüncüsü: O on karın hep dişi doğuran devedir, o zaman serbest bırakılır, binilmez, tüyü kırpılmaz, sütü içilmez. Ancak misafire ve kendisinin yavrusuna izin verilirdi. Ölünceye kadar böyle devam ederdi. Ölünce de etinden erkekler de kadınlar da yerlerdi. Bunu da Ferra zikretmiştir.

Dördüncüsü: o, hastalıktan iyi olmak veya bir yere ulaşmak mahiyetinde edilen adak üzerine salıverilen devedir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bir adam bir şey için adak ettiği zaman: Devem serbesttir, derdi, bahire gibi olurdu ki ondan yararlanmazlardı, onu sudan ve meradan çevirmezlerdi.

Beşincisi: O üzerinde haccedilen devedir ki serbest bırakılır ve başarısından dolayı işte kullanılmazdı. Bunu da Maverdi, Şafii'den zikretmiştir.

Vasiyle hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O yedi batın doğuran dişi koyundur, yedinicisine bakarlardı; eğer dişi ise kadınlar ondan ölünceye kadar istifade etmezlerdi. Ölünce de erkekler de kadınlar da ondan yerlerdi. Eğer erkek ise onu keserlerdi, onu hep birlikte yerlerdi. Eğer erkek ve dişi ise: Kardeşine kavuştu, der onu da kardeşi ile terk ederlerdi, onu kesmezlerdi. Menfaati de kadınlara değil erkeklere has olurdu. Öldüğü zaman, ona erkekler ve kadınlar ortak olurlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de benzer görüş beyan etmiş ve: Eğer yedincisi erkek olursa, boğazlanır ve ondan erkekler ve kadınlar yerdi. Eğer dişi olursa, davarların içine salınırdı. Eğer hem erkek hem de dişi, yani ikiz olursa, kardeşine kavuştu der, konumundan dolayı boğazlanmazdı. Eti de kadınlara haram olurdu. Dişinin eti de kadınlara haramdır, ancak ölünce etini erkeklerle beraber yerlerdi.

İkincisi: O genç devedir, ilk defa ve ikinci olarak dişi doğururdu, onu tanrılarına bırakırlardı ve ona vasiyle derlerdi, yani biri diğerine kavuştu, aralarında erkek yok, demektir. Bunu da Zühri, İbn Müseyyeb'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O arka arkaya beş batında on yavru doğuran devedir, ona da vasiyle, derlerdi. Bundan sonra doğurduğu da kadınların değil erkeklerindi. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Dördüncüsü: O yedi batında çifter çifter ikiz doğuran keçidir, eğer yedincisinde bir dişi ve bir erkek oğlak doğurursa, kardeşine kavuştu, der, ona da saibe muamelesi ederlerdi. Bunu da Ferra, demiştir.

Beşincisi: Koyun dişi doğurduğu zaman onların olurdu, eğer erkek olursa onu tanrılarına ayırırlardı. Eğer bir erkek ve bir dişi doğurursa, kardeşine kavuştu der onu ilahları için boğazlamazlardı. Bunu da Zeccac demiştir.

Ham'da da altı görüş vardır:

Birincisi: O damızlık hayvandır, sulbünden on batın doğar, o zaman: Sırtını korudu, der ve onu putları için salıverirlerdi. Ona binilmezdi. Bunu İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişler, Ebu Ubeyde ile Zeccac da tercih etmişlerdir.

İkincisi: O, yavrusunun yavrusu doğan erkek hayvandır: Sırtını korudu, derler ve üzerine yük yüklemezler, tüyünü kırpmazlar ve onu sudan ve meradan çevirmezlerdi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra ile İbn Kuteybe de bunu tercih etmişlerdir.

Üçüncüsü: O yavrularından ve yavlarının yavrularından on yavru görülen erkek hayvandır, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: O Arka arkaya yedi dişi yavru doğurtan erkek hayvandır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: O sulbünden develeri aşan (damızlayan) erkektir, bunu Ebu Ravk, demiştir.

Altıncısı: O on sene develere aşan (damızlayan) erkek devedir, o zaman serbest bırakılır, ona: Sırtını korudu, denir. Bunu da Maverdi, Şafii'den nakletmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bahire, saibe, vasiyle ve ham hı kkında dediklerimiz dilcilerden aktardığımız en sağlam rivayetlerdir. Allah Teala bu ayette bu tür şeylerden hiçbirini haram etmediğini ve kafirlerin aziz ve celil olan Allah'a yalan iftira ettiklerini bildirmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: İftiraları: Allah bunu haram etti ve bize emretti demeleridir.

"Onların çoğu akıl erdiremezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Çokları, yani onların arkalarına düşenler, bunun haram kılan reislerinin Allah'a karşı uydurdukları bir yalan olduğunu idrak edemezler, demektir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

İkincisi: Bu haram kılmanın şeytandan olduğunu bilmezler, bunu da Katade, demiştir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

104 – Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin" denildiği zaman, "atalarımızı onun üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" derler. Ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolda gitmiyorlarsa!

"Onlara denildiği zaman": Yani kendilerine bu davarları haram eden müşriklere: "Kendinize haram ettiğiniz şeylerde Allah'ın Kur'an'da helal ettiklerine gelin, denildiği zaman: "atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey": Yani din ve yol "bize yeter, derler. Ya ataları bir şey bilmiyorlarsa": Yani dinden ve "o doğru yola gidemiyorlarsa!" hatalarında da mı arkalarına düşecekler?

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ
مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – Ey iman edenler, siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulduğunuz zaman, sapanlar size zarar vermezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman yaptıklarınızı size haber verir.

"Ey iman edenler, siz kendinize bakın": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hecer halkına yazdı, başlarında da Münzir bin Sava vardı. Onları İslam'a davet etti. Kabul etmedikleri takdirde cizye ödemelerini buyurdu. Yazı onlara gelince Sava onu yanındaki Araplara, Yahudilere, Hıristiyanlara ve Mecusilere arz etti. Onlar da cizyeyi kabul ettiler ve İslam'a girmek istemediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara: Araplara gelince: Onlar için ya İslam ya da kılıçtan başkası kabul edilmez. Ehl-i kitap ile Mecusilere gelince: Onlardan cizyeyi kabul ederim, diye cevap verdi. Sava onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in

mektubunu okuyunca, Araplar Müslüman oldular; ehl-i kitap ile Mecusiler de cizye verdiler. Bunun üzerine Mekke münafıkları: Ne tuhaf şey, Muhammed Müslüman oluncaya kadar insanlarla savaşacağını iddia ediyordu, şimdi ise Hecer Mecusilerinden ve ehl-i kitaptan cizyeyi kabul etti; onları da İslam'a zorlasa idi, ya! Arap kardeşlerimizin ise cizyesini kabul etmemişti, dediler. Bu da Müslümanlara zor geldi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ehl-i kitaptan başka kimselerden cizye kabul etmiyordu, Araplar ister istemez Müslüman olunca, Hecer Mecusilerinden cizye kabul etti. Münafıklar buna dil uzattılar, bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Bir adam Müslüman olduğu zaman ona: Atalarını aptal kabul ettin ve onları sapık saydın; onlara yardım etmen gerekirdi, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah sizi ancak kendi nefislerinizden sorumlu tutar, başkalarının günahından dolayı sizi sorumlu tutmaz. Bu ayet, iyiliği emretmenin düştüğünü göstermez, zira mü'min elinden geldiği halde bunu yapmazsa, o sapıktır. Doğru yolda değildir. Osman bin Affan da şöyle demiştir: Bu ayetin tevili henüz gelmemiştir (şimdi iyiliği emretmelisiniz). İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Bunun tevili ahir zamandadır; siz sözünüz kabul edildiği sürece iyiliği emredin. Sözünüz dinlenmediği zamanda da kendi nefsinize bakın (onların işlerine karışmayın. Ahir zamanda ise sözleriniz dinlenmeyeceği için başkasının işine karışmak, ona nasihat etmeye kalkışmak yararsızdır, demek istiyor. Mütercim).

"Siz doğru yolu bulduğunuz takdirde sapanlar size zarar vermez": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Siz iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmekle doğru yolu bulduğunuz takdirde iyiliği emretmeyi terk etmekle sapanlar size zarar veremez. Bunu Huzeyfe bin Yeman ile İbn Müseyyeb, demişlerdir.

İkincisi: Ehl-i kitap cizyelerini verdiği takdirde onların sapması size zarar vermez. Bunu da Mücahid, demiştir. "Size yaptıklarınızın karşılığını verecektir": Bu da cezaya dikkat çekmektedir.

Ayetin manası konusunda Zeccac'tan anlattıklarımıza göre ayet muhkemdir. Bazı müfessirler ise onun mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Onu nesheden üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kılıç ayetidir.

İkincisi: Ayetin sonu başını neshetmiştir. Ebu Ubeyd'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an'da bundan başka içinde hem nasıh hem de mensuh barındıran bir ayet yoktur. Mensuh kısmı: "Sapanlar size zarar vermez" bölümüdür. Nesh eden de: "Siz doğru yolu bulduğunuz takdirde" cümlesidir. Burada hidayet: İyiliği emretme ve kötülükten men etmedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ
إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا
مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا
وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ
الْآثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

106 – Ey iman edenler, birinize ölüm gelip çattığı zaman vasiyet anında sizden iki adalet sahibi şahitlik etsin yahut yeryüzünde sefer ettiğiniz de başınıza ölüm musibeti gelmişse, sizden olmayan iki başkası şahitlik etsin. Onların şahitliklerinden şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyarsınız; "akraba da olsa ona karşı bir bedel almayız, Allah'ın şahitliğini gizlemeyiz. Biz o takdirde günahkarlardan oluruz" diye Allah'a yemin ederler.

"Ey iman edenler, aranızda şahitlik etsin": Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Temim ed – Dari ile Adiy bin Bedda Mekke'ye gelip giderlerdi. Kureyş'ten Sehm oğullarından bir adam onlara arkadaşlık etti, Müslümanların olmadığı bir yerde öldü. Terekesini onlara vasiyet etti, onlar da gelip onu ailesine verdiler. Gümüş bir vazoyu gizlediler. Bu vazo altın varakla kaplı idi. Biz onu görmedik, dediler. Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e getirildiler, onlardan yemin etmelerini istedi. Yemin edince onları serbest bıraktı. Sonra gümüş vazo Mekke halkından birinin yanında bulundu. Onlar da: Biz bunu Temim ed – Dari ile Adiy bin Bedda'dan satın aldık, dediler. Sehm kabilesinden olan ölünün velileri vazoyu aldılar, onlardan iki adam: Bu vazo arkadaşımızın vazosudur, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha gerçektir, biz hakkı çiğneme-

dik, dediler. Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Mukatil şöyle demiştir: Ölünün adı: As bin Vail'in müttefiği Büzeyl bin Mariye es - Sehmi'dir. Temim ile Adiy Hıristiyan idiler; Temim Müslüman oldu, Adiy de Hıristiyan olarak öldü.

Ayetin tefsiri: Ferra şöyle demiştir: Birinize ölüm gelip çattığı zaman size iki kişi şahitlik etsin. Zeccac da ayetin manası şöyledir, demiştir: Bu durumda yapılacak iş, iki kişinin şahitlik etmesidir. "Şahitlik" kelimesi hazfedilmiş, "insan" kelimesi onun yerine geçmiştir. İbn Enbari de ayetin manası şöyledir, demiştir: Seferde başınıza ölüm gelir de siz de vasiyet etmek isterseniz, iki kimse size şahitlik etsin. Bu şahitlikte de üç görüş vardır:

Birincisi: O hakimlerce sabit olan vasiyet üzerine yapılan şahitliktir. Bu da İbn Mes'ud, Ebu Musa, Şüreyh, İbn Ebi Leyla, Evzai, Sevri ve cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O vereseler şüphe ettikleri takdirde vasinin Allah'a edeceği yeminlerdir. Bu da Mücahid'in görüşüdür. *Üçüncüsü:* O vasiyete şahitliktir, yani orada hazır bulunmaktır, "em küntüm şühedae iz hadara yakubel mevt" *(Bakara: 133)* kavlinde olduğu gibi. Allah Teala burada vasiyi tekit için iki kılmıştır. Bu görüşü ileri sürenler de buna: "Feyuksimani billahi" kavlini delil göstermişler ve: Şahide yemin lazım gelmez, demişlerdir. "Ölümün hazır olması" da: Sebep ve öncüllerinin hazır olmasıdır. "Vasiyet anında" kavli ise: Vasiyet vakti demektir. "İçinizden" sözünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Dindaşlarınızdan ve kendi milletinizden demektir. Bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Said bin Cübeyr, Şüreyh, İbn Sirin ve Şa'bi, demişlerdir. Arkadaşlarımız da bu görüştedirler.

İkincisi: Kendi aşiret ve kabilenizden, onlar da Müslümanlardır. Bunu da Hasen, İkrime, Zühri ve Süddi, demişlerdir.

"Yahut sizden olmayan iki başka kimse": Takdiri şöyledir: Yahut sizden başka diğer iki şahit. "Sizden başka" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Milletiniz ve dininiz dışından, bunu da birinci görüşü söyleyenler demişlerdir.

İkincisi: Aşiret ve kabilenizden olmayanlardan. Bunlar da Müslümanlardır. Bunu da ikinci görüşü söyleyenler demişlerdir.

"Ev" (yahut) edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O seçenek için değildir, mana sadece şöyledir: Veya siz-

den kimse bulamazsanız sizden başka iki kişi demektir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir. *İkincisi:* O seçenek belirtmek içindir, bunu da Maverdi, demiştir.

Ayetten kasdedilenin kabileden olsun veya dışından olsun iki müslümanın şahitlik etmesidir diyen, bu ayetin muhkem olduğunda şüphe etmez. Ama "veya sizden başka iki kimse" kavlinden maksat, ehl-i kitaptır, yolculuk halinde vasiyete şahitlik ettikleri zaman diyene göre ise bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O muhkemdir, onunla amel devam etmektedir. Bu da İbn Abbas, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İbn Sirin, Katade, Şa'bi, Sevri, İmam Ahmed ve diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: O: "İçinizden adaletli iki kimseyi şahit tutun" kavli ile neshedilmiştir. Bu da Zeyd bin Eslem'in görüşüdür. Ebu Hanife, İmam Malik, Şafii de buna meyledip: Kafirler adil değildirler, demişlerdir. Birincisi daha doğrudur. Çünkü bu, zaruret halindedir. Nitekim erkeklerin bulunmadığı bazı yerlerde hayız, nifas ve çocuğun canlı doğup doğmaması gibi hallerde kadınların şahitliği caizdir.

"Eğer yeryüzünde sefer ederseniz": Bu şart, şahitlikle ilgilidir, mana da şöyledir: Eğer yeryüzünde yolculuk ederseniz size iki kişi şahitlik etsin. "Başınıza ölüm musibeti gelirse": Bunda da söylenmeyen bir söz vardır, takdiri şöyledir: O iki kişiye vasiyet etmiş ve onlara malı da vermiş iseniz. "Onları namazdan sonra alıkorsunuz": Bu şüphe ettikleri takdirde vereseye hitaptır. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu: "Veyahut sizden başka iki kişi" kavline bağlıdır ki, sizden başka, kafirlerden demektir. Ama ikisi de Müslüman olurlarsa, onlara yemin yoktur. Bu namaz hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İkindi namazıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Şüreyh, İbn Cübeyr, İbrahim, Katade ve Şa'bi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Kendi dinlerine göre namazlarından sonra, bunu da Süddi, İbn Abbas'tan nakletmiş ve kendisi de böyle demiştir. Zeccac şöyle demiştir: İnsanlar Hicaz'da ikindi namazından sonra yemin ederlerdi, çünkü o, insanların toplandığı vakittir. İbn Kuteybe de: Çünkü o, din sahiplerinin tazim ettiği vakittir, demiştir.

"Allah'a yemin ederler": Yani and içerler, ""eğer şüphe ederseniz": Yani ey ölünün velileri şüphe ederseniz. Ayetin manası şöyledir: Ölü terekesinin kendilerine vasiyet edildiği iki kişi gelirse, çalmadıklarına ve hiyanet etmediklerine dair ikindi namazından sonra yemin ettirilirler. "Eğer şüphe ederseniz" kavlindeki şart, onları alıkorsunuz kavline

bağlıdır. Sanki şöyle demiş gibi olur: Eğer şüphe ederseniz, onları tutar yemin ettirirsiniz. Onlar da Allah'a yemin ederler. "Biz onunla satın almayız": Yani yeminlerimizle, demektir. Şahitliğimizi değiştirmekle diyenler de olmuştur. He zamiri mana itibarıyla yeminlere veya şahitliğe racidir. "Bir bedel": Yani dünya malı. "Akraba olsa da": Yani kendisine şahitlik edilen akrabamız olsa da. Neden özellikle akraba denilmiş, çünkü akraba, yakınına meyleder de ondan. Mana şöyledir: Biz şahitliğimizle kimseyi kayırmayız, akrabalarımız için yalancı şahitliği etmeyiz. "Allah'ın şahitliğini gizlemeyiz": Neden şahitlik Allah'a nispet edildi? Çünkü onu yerine getirin diyen ve onu gizlemekten men eden O'dur. Said bin Cübeyr, tenvinle: "Vela nektümü şedadeten" ve hemzenin kat'ı, kasrı, henin kesri vasılda nun sakin olarak "Allahi" okumuştur. Said bin Müseyyeb ile İkrime de tenvinle, vasılla ve he mansub olarak "şahadeten" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cuni de tenvinle vaslda sükunu ile "şehadeten", hemzenin kat'ı ve kasrı ile he de meftuh olarak "Allah'e" okumuştur. Şa'bi ile İbn Semeyfa' da tenvinle vasılda sükunu ile "şahadeten", hemzenin kat'ı, meddi ve henin de kesri ile "Allah'i" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Amr bin Dinar da öyle okumuşlar, ancak o ikisi heyi nasbetmişlerdir.

Alimler bu iki şahide yemin hangi manadan dolayı vacip olduğunda da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Çünkü onlar Müslümanlardan değillerdi. Bu mana Ebu Musa'l –Eş'ari'den rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Çünkü ölünün yazısı ile vasiyet edilmişti, vereseleri de ondaki malın bir kısmını bulamamışlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü mirasçılar: Ölümüzün malı daha çok idi diyor ve iki şahidi hiyanetle suçluyorlardı. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ
مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذ۪ينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ
بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا
اِذًا لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٧﴾

107 – Eğer o ikinin bir vebal hak ettikleri (vebal altına girdikleri) fark edilerse, hak terettüp eden ve ölüye daha yakın iki kişi onların yerlerine geçer, "muhakkak bizim şahitliğimiz onların

şahitliğinden daha doğrudur. Biz (hakkı) çiğnemedik; aksi takdirde zalimlerden oluruz" diye yemin ederler.

"Eğer o ikinin vebal altına girdikleri fark edilirse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Adiy ile Temim'i çağırdı, onlara minberin yanında kendilerine verilen mala hiyanet etmediklerine dair yemin verdirdi. Onlar da yemin edince onları serbest bıraktı. Sonra da gizledikleri kap meydana çıktı. Ölünün sahipleri onları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdüler. Bunun üzerine "fein usira ala ennhumestehakka ismen" kavli indi. "Usire"nin manası: Fark edilirse, demektir, yani ölünün sahibi veya onun işini gören kimse, din dışı o iki şahidin "vebal altına girdiklerini" şahitliklerinde doğrudan ayrıldıkları için böyle yaptıklarını fark ederse, "başka iki kimse onların yerlerine geçerler". Yani hiyanet edenlerin yerlerini alırlar. "Minelezinestehakka aleyhimül evleyan": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Kisai, tenin zammesi ile "üstühikka", tesniye sigası ile de "elevleyani" okumuşlardır. Üzerlerine hak terettüp edenler üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar iki zimmidir. *İkincisi:* Onlar velilerdir. Birinciye göre "istehakka aleyhim"in manası üzerinde dört görüş vardır:

Birincisi: Vasiyet etmek onlara hak olan, bunu İbn Enbari, demiştir, mana şöyledir: Vasiyet etmek onlara hak olan, ölüye yakın iki kişinin hak ettiği şey. Zeccac da böyle demiştir, mana da: Vasiyet yahut onlara vasiyet etmek hak olan kimselerden.

İkincisi: O haksızlıktır, mana da şöyledir: İki yakının haksızlığının onlara hak olduğu kimselerden. Burada zulüm atılmış evleyan onun yerine getirilmiştir. Bunu da İbn Kasım demiştir.

Üçüncüsü: O, hiyanetleri meydana çıktığı için yaptıkları şahitlikten dışarı çıkmaktır.

Dördüncüsü: Günahtır, mana da: Onlardan günah hak oldu demektir. Burada "ala" edatı "min" edatı yerine geçmiştir: Alennasi yestevfun" *(Mutaffifin: 2)*; ayetinde olduğu gibi ki, alennasi, minhum, demektir. Ferra da "ala" "fi" manasınadır demiştir, mesela: "Ala mülki Süleymane"de olduğu gibi ki *(Bakara: 102)*, fi mülkihi demektir. Bu iki görüşü Ebu Ali el – Farisi zikretmiştir. Bu görüşlere göre "üstühikka'nın mefulü mahzuf ve mukadderdir. İkinci görüşe göre ise "istehakka aleyhim"in manası üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O iki yakın onlardan hak etti, demektir, bu da İbn Kuteybe'nin tercihidir.

İkincisi: Onlara karşı suç işledi, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Evleyan": Ahfeş: Bunlar o iki kişidir, demiştir. Tekili el – evladır, cem'i de: el – Evlun'dur. Sonra müfessirlerin bunda da iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar ölünün velileridir, bunu da cumhur, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "el – evleyan": Basralıların çoğunluğuna göre "yekumani"nin failinden bedel olarak merfudur. Mana da: Ölüye daha yakın olan bu iki, o hain iki kişinin yerine geçsin, demektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Evleyan kelimesi ya mahzuf mübtedanın haberidir, sanki şöyle demiş olur: feaharani yekumanı mekamehuma, huma el –evleyani; ya da "yekuman"ideki zamirden bedel olur, takdir de: Yekumul evleyani olur.

İkinci görüş: Evleyan o iki zimmidir. Mana da: O ikisi hiyanete daha yakındır, demek olur. Buna göre de mana şöyle olur: O ikisi kalkarlar, ancak vebal altına girenler hariç. Şair de şöyle demiştir:

Keşke Zemzem suyundan tahta fıçıda
Soğutulmuş bir içeceğimiz olsaydı.

Yani Zemzem suyu yerine demek istiyor.

Kurra, İbn Kesir'den, Hafs da Asım'dan tenin ve hanın fethi ile "istehakka", evleyani'yi de tesniye olarak okumuşlardır. Mana da: Üzerlerine ölünün ettiği vasiyetten hak terettüp eden iki kişi, demek olur, böylece mef'ul hazfedilmiş olur. Hamze, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle tanın ref'i ve hanın kesri ile; "Üstühikka" ve lamın kesri, nunun fethi ve cemi sigasıyla "evveline" okumuşlardır. Takdiri de: Günahı hak eden yani o haksızlığı işleyen öncekilerden demek olur. Çünkü onlar ilk önce zikredilmişlerdir. Baksanıza yukarıda: "zeva adlin minküm" kavli, "ev aharani min ğayriküm" kavlinden önce zikredilmiştir. Halebi de Abdülvaris'ten vavın fethası ve şeddesiyle, lamın da fethi ve yenin sükunu ve nunun kesri ile: "el –evveleyni" okuduğunu rivayet etmiştir. Bu da evvel kelimesinin tesniyesidir. Hasen Basri de, tenin ve hanın fethi ile "istehakka", "el – evvelani" de evvelin tesniyesi ve "feaharani"den bedel olarak okumuştur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu görüşlerin ayete en çok okşayanı şudur: Allah Teala ölüm anında vasiyete nasıl şahitlik edileceğini bize öğretmiş ve: Sizden adil iki kimse" demiştir. Yani Müslümanlardan adil iki kimse, demektir. Ve şunu da bildirmiştir ki seferde olan insanlara bazen seferinde müslüman olmayan kimseler arkadaşlık ederler. O da hep onların oturduğu köye konuk olur ve o sırada da ölür.

Şahitlik edecek Müslüman bulamaz. Onun için: "Ya da sizden olmayan başka iki kişi" demiştir. Yani sizin dininizden olmayanlardan, demektir. "Yeryüzünde sefer ettiğiniz zaman": Yolculuğa çıktığınız zaman, "başınıza ölüm musibeti geldiği zaman". Söz burada bitiyor. Seferde mümkün olduğu takdirde adaletli iki Müslüman şahitlik eder, eğer bulunmazsa zimmiler (din gayrileri) şahitlik ederler.

Sonra da şöyle demiştir: "Onları namazdan sonra tutarsınız, eğer hallerinden şüphe ederseniz Allah'a yemin ederler": Demek istiyor ki: Eğer şahitliklerinden tereddüt eder, hiyanetlerinden veya şahitliği değiştirdiklerinden şüphe ederseniz onları ikindi namazından sonra tutarsınız, yemin ettikleri zaman şahitlikleri geçerli olur. Eğer bu yeminden sonra bir günah işledikleri meydana çıkarsa, yani yeminlerini yalan söylemek veya emanete hiyanet etmek gibi bir şeyle bozarlarsa, başka iki kimse kalkar, bunlar da ölünün yakınlarından kendilerine hak terettüp eden iki kimsedir, yani velilerdir. Haza evla bifülanin denir, sonra da "fülanün" kelimesi atılır ve haza elevla, hazani elevleyani denir. "Aleyhim" de: "Minhüm" manasınadır. Allah'a yemin ederler, biz onların hainliklerini ve yalanlarını anladık, biz onlara haksızlık etmiyoruz, bizim şahitliğimiz daha sağlamdır, çünkü onlar kafir, biz ise müslümanız, derler. Ve döner o iki zimmiden sakladıkları şeyi isterler. Böylece o ikisinin şahitliği ile verilmiş olan hüküm de bozulur. Başkası da şöyle demiştir: Bizim şahitliğimiz, yani yeminimiz daha haklıdır. Yemine şahitlik denilmesi, onun da yemin edilen şeye şahitlik edilmiş gibi olmasındandır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet inince Sehm kabilesinden Amr bin As ile Muttalib bin Ebi Vedaa ayağa kalktılar, Allah'a yemin ettiler. Çalınan kap da onlara ve ölünün velilerine teslim edildi.

ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ
وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – İşte bu, şahitliği layık olduğu vechile eda etmelerine yahut yeminlerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarına daha yakındır. Allah'tan korkun ve dinleyin. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

"Zalike edna": Yani yeminin reddine dair verdiğimiz hüküm,

zimmilerin şahitliği olduğu gibi doğru eda etmelerine daha yakındır ve yeminlerinden sonra ölü velilerinin yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına daha yakındır. O takdirde hainliklerine yemin ederler de rezil olurlar ve mali cezaya çarptırılırlar. Binaenaleyh böyle bir şeyden korktukları takdirde yalan yere yemin etmesinler. "Allah'tan korkun": Yani yalan yere yemin etmekten veya emanete hiyanet etmekten. Öğüdü dinleyin.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْۜ قَالُوا لَا عِلْمَ
لَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109 – O günde ki Allah peygamberleri toplar; "Size ne cevap verildi?" der. Onlar da: "Bizim bilgimiz yok. Şüphesiz sen gaypleri çok iyi bilensin" derler.

"Yevme yecmaullahürrüsüle": Zeccac şöyle demiştir: "Yevme"nin mansup olması "ittekullah" fi'lenden dolayıdır. O'nun peygamberleri toplayacağı günden korkun, demektir. Peygamberlere sorması da, gönderildikleri ümmetler için tehdit ve ikazdır.

Peygamberlerin: "Bizim bilgimiz yoktur" demelerine gelince: Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Cehennem kükreyince akılları başlarından uçmuş; o nedenle: Bilgimiz yoktur, demişlerdir. Sonra akılları başlarına gelir, delillerini ortaya sürerler. Bunu Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Mana şöyledir. Bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur, sen daha iyi bilirsin. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: "Size ne cevap verildi?" kavlinden maksat: Sizden sonra ümmetleriniz ne amel ettiler ve neler yaptılar, demektir. Onlar da: Bizim bu hususta bilgimiz yoktur, derler. Bunu da Zeccac demiştir ki uzak bir ihtimaldir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Senin ilminin yanında bizim ilmimiz yoktur, çünkü sen gaybi bilirsin. Bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Biz senin gibi bilmeyiz, çünkü sen onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilirsin, biz ise ancak açıkladıklarını biliriz. Senin ilmin bizimkinden geçerlidir. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür.

Altıncısı: Biz onların bütün yaptıklarını bilemeyiz, çünkü biz

ancak zamanımızdakileri biliriz, vefatımızdan sonrakini bilmeyiz. Ceza ise son amele göre verilir. Bunu da İbn Enbari nakletmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamberler bilgiyi Allah'a havale edince, ümmetler ümitsizliğe kapıldılar ve dünyada yaptıklarının Allah'tan uzak olmayacağını ve hiçbir şeyin onun kabza-i kudretinin dışında kalmayacağını bildiler.

"Allamul guyub": Hattabi şöyle demiştir: Allam, alîm gibidir, "fa'al" kalıbı çokluğu ifade eder (çok iyi bilen demektir). Guyub kelimesi de gaybin çoğuludur ki senin için gaip olan, görmediğin şey demektir.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ
مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ
الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا
بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ
الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنكَ إِذْ جِئْتَهُم
بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾

110 – O zaman Allah şöyle demişti: "Ey Meryem oğlu İsa, senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla; hani seni Ruhu'l – Kuds ile desteklemiştim. Sen beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Hani sen benim iznimle çamurdan kuş gibi bir şey tasarlıyor ve ona üflüyordun; o da benim iznimle kuş oluyordu. Benim iznimle anadan doğma körü ve abraşı iyi ediyordun. Hani benim iznimle ölüleri kabirlerinden çıkarıyordun. Hani İsrail oğullarını senden çekmiştim. Hani sen onlara açık mucizeler getirmiştin de onlardan kafirler: "Bu, ancak açık bir büyüdür" demişlerdi.

"O zaman Allah şöyle demişti": İbn Abbas: Manası: Şöyle der, demiştir.

"Senin ve annenin üzerindeki nimetimi hatırla": Nimetleri hatırlatmasında da iki fayda vardır:

Birincisi: Ona özel olarak ettiği ikramları milletlere hatırlatmaktır.

İkincisi: İnkar edenlere karşı delilini kuvvetlendirmektir. Meryem'e olan nimetlerinden bazıları şunlardır: Onu seçti ve onu temizledi, ona sebepsiz (gaipten) rızık verdi. Hasen Basri şöyle demiştir: Nimeti zikirden maksat, şükürdür. Nimet kelimesine gelince: Lafzı tekil, manası ise çoğuldur. Eğer: Neden burada: "Fetenfuhu fiha" denildi de, Al-i İmran'da "fihi" denildi, denilinirse, cevabı şöyledir: Burada tayr (kuş) denilip cemi manası kasdedilerek cemaat manasına müennes kılınmıştır demek de caizdir, yahutta "fihi" tayr'a, "fiha" ise heye'ete racidir, demek de caizdir. Bunu da Ebu Ali el – Farisi, demiştir.

"İn haza illa sihrün mübin": İbn Kesir ve Asım burada, Hud'da, Saf'da "illa sihrun mübin"; Yunus'da da elifle "lesahirün mübin" okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr, İbn Amir de dördünü de elifsiz olarak (sihrün mübin) okumuşlardır. Kim "sihrün" okursa, getirdiği şeyi, mucizeyi kasdetmiş; kim de "sahirün" okursa, getiren şahsı, peygamberi kasdetmiş olur.

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا
آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

111 – Hani Havarilere: "Bana ve peygamberime iman edin" diye vahyetmiştim, onlar da: "İman ettik, şahit ol ki gerçekten bizler müslümanlarız" demişlerdi.

Havarilere vahiyde iki görüş vardır:

Birincisi: O, ilham manasınadır, bunu da Ferra, demiştir. Süddi de: Kalplerine getirdi, demiştir.

İkincisi: O emir manasınadır, takdiri şöyledir: Havarilere emrettim. Bu durumda "ila" da zaittir. "Şahit olun" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'yı kasdediyorlar. *İkincisi:* İsa aleyhisselam'ı kasdediyorlar.

"Bizler Müslümanlarız": Yani ibadet ve tevhitte ihlaslı kimseleriz. Burada zikretmediklerimizin şerhleri de yukarıda geçmiştir.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ

يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا

مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112 – O vakit Havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin üzerimize gökten bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. O da: "Eğer mü'min kimseler iseniz Allah'tan korkun" demişti.

"Hel yestetıu": Gücü yeter mi, demektir. Kisai, te ile "hel testeiu Rabbeke" okumuştur. Manası da: "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bir kimsenin Havarilerin Allah'ın kudretinden şüphe ettiklerini vehmetmesi doğru değildir. Bu bir insanın arkadaşına: "Benimle gelebilir misin?" demesine benzer ki, gelebileceğini biliyordur, ancak, sana kolay gelir mi demek ister. Ebu Ali de şöyle demiştir: Mana: Senin istemenle onu yapar mı, demektir. Bazıları, bunun iman ve marifetlerin kökleşmesinden önce dediklerini zannetmiştir. İsa aleyhisselam da bunu: Allah'tan korkun diyerek reddetmiştir. Birinci görüş daha doğrudur. Maide lafzına gelince. Üzerinde yemek olan her türlü sofraya maide, denir. Eğer üzerinde yemek olmazsa, o maide değildir. Mesela, içinde içecek olan bardağa ke's, denir. İçinde içecek olmazsa o ke's değildir. Bunu da Zeccac, demiştir. Ferra de şöyle demiştir: Bazı Araplardan, üzerinde hediye edilen tabağa muhda denir, içinde hediye oldukça böyledir. Eğer boş olursa, eski ismine döner; tabak, sofra veya başka ne ise. Zeccac, Ebu Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Maide faile veznindedir, mef'ule manasınadır, "iyşetin razıyeh" *(Hakka: 21)* kavli gibi. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Maide, vermek kökündendir, mümtad da müfteal vezninde kendisinden vermesi istenen kimsedir. Şair şöyle demiştir:

Kendisinden istenen Mü'minlerin Emirine.

Made Zeydün Amren de, verdi, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Bence maide lafzında asıl olan onun made yemidü'den faile vezninde olmasıdır, sanki üzerindeki şeyi veriyor, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Madie: taam manasınadır, madeni yemidüni denir ki, sanki yiyinlere bir şey veriyor gibidir. Yahutta faile vezninde olup mef'ul manasınadır, yani yiyenlere bir şey verilmiş demektir.

"Eğer mü'minler iseniz Allah'tan korkun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'ndan bela (imtihan) istemekten korkun, çünkü o iner de inanmazsanız size azap edilir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Sizden önceki milletlerin O'ndan istediğini istemekten. Bunu da Ebu Ubeyd, demiştir.

Üçüncüsü: O'nun kudretinden şüphe etmekten.

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ
اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

113 – Onlar da şöyle dediler: "Biz ondan yemek istiyoruz; kalplerimiz yatışsın; bize doğru söylediğini bilelim ve ona şahitler olalım".

"Ondan yemek istiyoruz": Bu onların özür dilemeleridir; böylece yasak edildikleri halde ondan istemelerinin sebebini açıkladılar. Ondan yemek istemelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu muhtaç oldukları ve çok acıktıkları için istediler, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İmanlarının artması için, bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: Bereketini görmek için. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. "Kalplerimiz yatışsın diye": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni bize peygamber olarak gönderdi diye Allah'a karşı mutmain olsun diye.

İkincisi: Allah Teala bizi sana yardımcılar olarak gönderdi diye.

Üçüncüsü: Allah Teala duanı kabul etti, diye. İbn Abbas şöyle demiştir: İsa onlara: Otuz gün Allah için oruç tutabilir misiniz? O zaman Allah size her istediğinizi verir, dedi. Onlar da oruç tuttular, sonra da sofrayı istediler. "Bize doğru söylediğini bilelim" kavlinin manası ise şöyledir: Biz otuz gün oruç tuttuğumuz zaman her istediğimizi vereceğinde doğru olduğunu bilmek için. Bu bilgide de iki görüş vardır:

Birincisi: O daha önce olmayan ve yeni meydana gelen bir bilgidir. Bu da: Bu istekleri marifetleri iyice kökleşmeden önce idi, diyenlere göredir.

İkincisi: İlimlerine ilim, yakînlerine yakîn ilave edilmesidir. Bu da: İstekleri marifetlerinden sonra idi diyenlere göredir. A'meş te ile "ve ta'leme" okumuştur ki manası: Kalpler bize doğru söylediğini bilsin, şeklinde olur. "Şahitlerden": Kavli üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kudretine ve senin peygamberliğine şahitlerden. *İkincisi:* Yanlarına döndüğümüz zaman İsrail oğullarının yanın-

da şahitlerden. Şöyle ki onlar bu istekte bulundukları zaman İsa ile yabanda idiler. *Üçüncüsü:* Kavmimizden bize gelenlerin yanında senin peygamber olduğunu gösteren mucizelere şahit olanlardan. *Dördüncüsü:* Seninle gönderilen şeyi bize aktardığına Allah katında şahitlik edenlerden.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا
عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

114 – Meryem oğlu İsa şöyle dedi: Allah'ım, Rabbimiz, üzerimize gökten bir sofra indir de bizim için bayram, ilkimiz ve sonumuz için bize bir mucize olsun. Bize rızık ver. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın.

Tekunu iyden lievveline ve ahirina": İbn Muhaysın, İbn Semeyfa ve Cuhderi, hemzenin ref'i, vav da şeddesiz olarak "liulana ve uhrana" okumuşlardır, mana da: İndiği gün bizim için bayram olsun, ona biz ve bizden sonrakiler saygı duyalım, demektir. Bunu Katade ile Süddi, demişlerdir, Ka'b de: Üzerlerine Pazar günü indi, onu da bayram edindiler, demiştir. İbn Kuteybe de: Bayram, yani toplantı günü demiştir. Halil bin Ahmed de: İyd, toplanılan her gündür, sanki dönüp ona gelirler, demiştir. İbn Enbari de: Ona iyd denmesi üzüntüden sevince döndükleri içindir, demiştir.

"Ayetem mink": Yani senin birliğine ve Nebi'nin peygamberliğinin doğruluğuna delil olsun. İbn Semeyfa', İbn Muhaysın ve Dahhak, hemzenin fethi ve nunun şeddesi ile: "Ve ennehu minke" okumuşlardır. "Bize rızık ver"de de: İki görüş vardır: *Birincisi:* Bize kendi katından rızık ver. *İkincisi:* Bize duamızı kabul etme nimetine şükür nasip et.

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا
لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

115 – Allah şöyle dedi: "Şüphesiz ben onu üstünüze indireceğim. Artık kim bundan sonra nankörlük ederse, şüphesiz ben ona dünyalardan hiçbir kimseye etmediğim azabı ederim".

"Kalallahu inni münezzilüha aleyküm": Nafi, Asım ve İbn Ömer, şedde ile "münezzilüha"; diğerleri de şeddesiz (münzilüha) okumuşlardır. Bu da İsa'nın duasının kabul olunması ile tehdittir. Ulema sof-

ranın inip inmediğinde ihtilaf etmişler ve iki görüş ileri sürmüşlerdir:

Birincisi: O inmiştir, bunu da cumhur, demiştir. Vehb bin Münebbih, Ebu Osman, o da Selman Farisi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İsa onların ısrarla istediklerini görünce kıl bir cübbe giydi, sonra abdest aldı, mihrabına geçti, ayaklarını düz etti, topuğunu topuğuna bitiştirdi, parmaklarını aynı hizaya getirdi ve sağ elini göğsünün üstünde sol elinin üzerine koydu. Tevazu göstererek başını yere eğdi, sonra gözlerinden yaşlar döktü. Yaşlar yanağına aktı, sakalının etrafından damlayarak yeri ıslattı. Sonra başını göğe kaldırdı: Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir, dedi. İsa o haldeyken üzerlerine gökten bir sofra indi. Bu iki bulutun arasında kırmızı bir sofra idi, bulutun biri üstünde, biri de altında idi. İsa ise ağlıyor, yalvarıyor ve şöyle diyordu: Allah'ım, onu bizim için selamet vesilesi kıl, onu azap kılma. Nihayet sofra gelip önünde durdu, Havariler ise çevresinde idiler. O ve arkadaşları gelip etrafına oturdular. Baktılar ki üzeri büyük bir mendille kapalı. İsa: Hanginiz kendine en çok güvenir ve Allah katında daha az imtihana çekilecekse mendili o alsın ve bu mucizeyi bize göstersin, dedi. Onlar da: Ey Allah'ın Ruhu, buna en layıkımız sensin, onu sen aç, dediler. O da yeniden abdest aldı, iki rekat namaz kıldı, Rabbinden onu açmak için izin istedi. Sonra onun başına oturdu ve mendili aldı; baktı ki üzerinde kızarmış balık var, balığın kılçığı yok. Etrafında da pırasa hariç bütün sebzeler var. Başucunda sirke, kuyruk kısmında da tuz var. Çevresinde beş yufka ekmek, ekmeğin üzerinde hurma, her ekmeğin üzerinde zeytin ve her ekmeğin etrafında beş nar var.

Havarilerin başı Şem'un: "Ey Allah'ın Ruhu, bu, dünya taamından mıdır, yoksa cennet taamından mıdır?" dedi. İsa da: "Sübhanallah, artık bir son vermeyecek misiniz?" dedi. Şem'un da: Hayır, İsrail oğullarının ilahına and içerim ki kötü bir niyetim yoktu, dedi. İsa: Bu gördüğünüz ne dünya yemeğindendir ne de cennet yemeğindendir. O Allah'ın icat ettiği yeni bir şeydir. Ona, "ol" dedi, o da göz açıp kapamadan daha çabuk oluverdi, dedi. Havariler de: Ey Allah'ın Ruhu, bize bu mucize içinde bir mucize göstermeni istiyoruz, dediler. O da: "Sübhanallah, bu mucize ile yetinmeyecek misiniz?" dedi. Sonra balığa döndü: Allah'ın izniyle eski haline dön, diri ve taze ol, dedi. Balık da sofranın üzerinde çırpınmaya başladı. Sonra ona: Eski haline dön, dedi, o da kızarmış balık oldu. Sonra Şem'un: Ey Allah'ın Ruhu, ondan ilk defa sen ye, dedi. O da: Allah korusun, onu kim istedi ise o yesin, dedi. Onun yemediğini görünce, inişinin bir azap olmasından korktular. İsa da bunu görünce fakirleri, düşkün hastaları ve yetimleri çağır-

dı: Rabbinizin rızkından ve peygamberinizin davetinden yiyin, size şifa olsun, başkalarına dert olsun, dedi. Ondan bin yedi yüz insan yedi. Her grup yedikçe indiği hal üzere duruyordu. Bütün hastalar iyi oldu, bütün fakirler zenginleşti. Sonra da inmeye devam etti. İzdiham gösterdiler. İsa onları nöbetle davet etti. Kırk gün inmeye devam etti. Bir gün iniyor, bir gün inmiyordu. Kuşluk güneşi yükselirken iniyordu, ondan yiyorlardı. Öğleye doğru göğe çekiliyordu, onlar da yeryüzünde gölgesine bakıyorlardı. Katade şöyle demiştir: Üzerilerine sabah akşam inerdi, nerede iseler oraya inerdi. Başkası da şöyle demiştir: Pazar günü iki defa inerdi. Pazar günü sabah akşam indiği söylenmiştir. Onu da bayram edindiler.

Sofranın üzerinde ne olduğunda sekiz görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Üzerinde et ve ekmek vardı. Ammar bin Yasir'den Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sofra gökten et ve ekmek dolu olarak indi.[31] *İkincisi:* Kızarmış balık, beş yufka ekmek, hurma, zeytin. Bunu da Süleyman'dan zikretmiş bulunuyoruz. *Üçüncüsü:* Cennet meyvelerinden çeşitli meyveler, bunu da Ammar bin Yasir, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Cennet meyvelerinden meyve ve cennet yemeklerinden yemek. *Dördüncüsü:* Ekmek ve balık. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen ile Ebu Abdurrahman es – Sülemi de böyle demişlerdir. *Beşincisi:* Bir parça tirit, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Altıncısı:* Üzerinde etten başka her şey vardı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Yedincisi:* İçinde bütün yemeklerin tadı bulunan balık. Bunu da el – Avfi, demiştir. *Sekizincisi:* Ekmek, pirinç ve sebze. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: O inmemiştir. Katade, Hasen'den sofranın inmediğini rivayet etmiştir. Çünkü Allah Teala: "Artık kim onu inkar ederse ona dünyalardan kimseye etmediğim azabı ederim" deyince, onlar da: Bizim ona ihtiyacımız yok, dediler. İbn Ebi Necih de, Mücahit'ten: Sofra, içinde çeşitli yemekler olduğu halde indi, onlara teklif etti ve inanmadıkları takdirde onun azap olacağını haber verince, onlar da çekindiler, o da inmedi. Leys de Mücahit'ten şöyle dediğini söylemiştir: O, Allah Teala'nın, kullarını peygamberlerden bir şey istemekten men etmesi için getirdiği bir misaldir. Üzerlerine öyle bir şey inmemiştir. Birincisi daha doğrudur.

---

31 – Tirmizi, Tefsirü Suretil Maide, bab. 21, uzun olarak.

"İçinizden artık onu kim inkar ederse": Yani sofra indikten sonra, demektir.

Adı geçen azapta da iki görüş vardır: *Birincisi:* O suret değiştirmedir. *İkincisi:* Onlardan başkasına edilmeyen bir çeşit azaptır. Zeccac şöyle demiştir: Onlara dünyada peşinen azap etmiş olması da caizdir, ahirette olması da caizdir. "Dünyalar" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O geneldir. *İkincisi:* O zamanın dünyalarıdır. Müfessirlerden bin cemaat sofrada hazır olanlardan bir kısmının suretlerinin değiştiğini söylemişlerdir. Suretlerin değişme sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara, hiyanet etmemeleri ve ondan saklayıp kaldırmamaları emredildiği halde hiyanet edip sakladılar, onlar da maymunlara ve domuzlara çevrildiler. Bunu Ammar bin Yasir, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: İsa aleyhisselam sofraya özellikle fakirleri çağırdı, bunun üzerine zenginler kötü konuştular, insanları şüpheye düşürdüler. Akşam olup da şüpheciler yataklarına çekilince, Allah onları domuzlara çevirdi, bunu da Selman Farisi, demiştir.

Üçüncüsü: Sofrayı görenler kavimlerine dönüp de onlara haber verince, görmeyenler onlara güldüler ve: Sizin gözünüzü boyamış, kalplerinizi almış, dediler. Allah kime hayır dilemişse basiretinde devam etti. Kimi de fitneye düşürmek istediyse o da küfrüne geri döndü. İsa da onlara lanet etti. Onlar da sabahleyin domuz oldular. Üç gün kaldılar, sonra helak oldular. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ
سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ
عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا اَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

116 – Hatırla, Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara sen mi: "Beni ve anamı Allah'tan başka iki İlah edinin?" dedin, demişti. O da: şöyle dedi: "Seni tenzih ederim. Benim için hakkım olmayan bir şeyi söylemek olmaz. Eğer onu demişsem, sen onu bilmişsindir. Sen benim içimdekini bilirsin; ben senin içindekini bilmem. Şüphesiz sen gaypleri çok iyi bilenin ta kendisisin".

"Hatırla o zamanı ki Allah: Ey Meryem oğlu İsa demişti": Bu söz hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu ona kıyamet günüde diyecektir, bunu İbn Abbas, Katade ve İbn Cüreyc, demişlerdir. *İkincisi:* Onu göğe kaldırdığı zaman demişti, bunu da Süddi, demiştir. Birincisi daha doğrudur.

"İz" edatı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mana: Allah dedi, şeklindedir, bunu Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* O aslı üzeredir, mana da: Allah'ın ona diyeceği zamanı hatırla, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: O "iza" gelecek zaman içindir, "velev tera iz feziu" *(Sebe': 51)* kavlinde olduğu gibi. Mana da dediği zaman şeklinde olur. Şair Ebunnecm şöyle demiştir:

Allah yüksek göklerde Adn cennetleriyle mükafat verdiği zaman,
Seni de benden taraf öyle mükafatlandırsın.

Ayetin lafzı soru şeklinde ise de manası İsa'nın İlah olduğunu iddia edenler için azarlamadır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Neden iki İlah?" dedi. Çünkü Araplar bir erkekle bir dişinin fiillerini birlikte zikrederlerse onu erkek sigası ile verirler. Eğer, Hıristiyanlar Meryem'i ilah edinmedikleri halde neden Allah Teala onların hakkında böyle dediler, denilirse buna şöyle cevap verilir: Onlar, Meryem bir beşer doğurmadı deyince, doğurduğu çocuktan dolayı onda da İlahlık vardır, demiş gibi oldular.

"Sübhaneke": Seni kötülükten tenzih ederiz, demektir. "Benim için hakkım olmayan bir şeyi söylemek olmaz": Yani ben ibadeti hak etmiş değilim ki insanları da ona çağırayım. Ata bin Saib, Meysere'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala, İsa'ya: "İnsanlara beni ve anamı Allah'tan başka ilah edinin diye sen mi dedin?" deyince, her tarafı titredi; demiş olmaktan korkusundan yere düştü. Ben demedim, demedi, ancak: "Eğer dediysem sen onu bilirsin" dedi. Eğer: "Allah Teala onun böyle demediğini bildiği halde ona bu soruyu sormasındaki hikmet nedir?" denilirse, cevap şöyledir: Bu onun kavmine karşı delilini kuvvetlendirir ve onların Allah bize böyle emretti demelerini yalan çıkarır. Sonra bu, İsa'nın: "Ben senin içindekini bilmem" sözündeki acziyetin ve: "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a ibadet edin" sözündeki kulluğun da ikrarıdır.

"Sen benim içimdekini bilirsin, ben ise senin içindekini bilmem": Zeccac şöyle demiştir: Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin yanındaki ilmi bilmem. Tevil de şöyledir: Sen benim bildiğim şeyleri bilirsin, ben ise senin bildiğin şeyleri bilmem.

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي
وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ
أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنْتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

117 – Ben onlara ancak bana: "Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a ibadet edin" diye emrettiğin şeyi dedim. Ben içlerinde bulunduğum sürece üzerlerinde bir şahit oldum. Sen beni alınca onların üzerindeki gözcü sen idin. Sen her şeye şahitsin.

"Allah'a ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir.

"Ben onların üzerinde şahit oldum": Yani içlerinde kaldığım sürece dedikleri şeylere. "Beni alınca" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Göğe yükseltmekle. *İkincisi:* Eceli gelince ölmekle. "Rakîb" kelimesi Nisa suresinde, "şahîd" kelimesi de Al-i İmran'da şerh edilmiştir.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

118 – Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen mutlak galip, hikmet sahibisin.

"Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır": Hasen ile Ebu'l – Aliye şöyle demişlerdir: Eğer onlara azap edersen, küfürde devam etmelerindendir, eğer onları bağışlarsan, tevbe etmelerindendir. Zeccac da şöyle demiştir: İsa onlardan kimilerinin iman edeceklerini, kimilerinin de küfürde ısrar edeceklerini bildiği için, hepsi hakkında: "Eğer onlara azap edersen" dedi, yani onlardan kafir olanlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır ve sen de onlar hakkında adilsin. Zira onlara gerçeği izah ettin, yine de inkar ettiler. Eğer onları bağışlarsan, yani küfrü bırakıp da iman edenleri bağışlarsan, bu da senin bir lütfündür. Çünkü sen o büyük iftiralarından sonra onları affetmeyebilirdin. Sen onları affında güçlüsün, kimse senin iradeni geri çeviremez, bunda da hikmet sahibisin.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Kelamın manası şöyledir: Kimsenin sana itiraz etme hakkı yoktur; eğer onlara azap edersen, sana itiraz yoktur, eğer onları bağışlarsan – ki küfür üzere ölenleri bağışlayacak değilsin – yine sana itiraz yoktur. Başkası da şöyle demiştir: Affetmek senin gücünü azaltmaz ve hikmetinin dışına da çıkmaz. Ebu Zer'den

şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece namaza kalktı, sabaha kadar: "Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz sen güçlüsün, hikmet sahibisin"[32] ayetini tekrar etti.

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ
جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

119 – Allah dedi: Bu, doğrulara doğruluklarının fayda vereceği bir gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada sürekli olarak sonsuza kadar kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu, büyük kurtuluştur.

120 – Göklerin, yerin ve onlardaki şeylerin mülkü Allah'ındır. O, her şeye kadirdir.

"Kalallahu haza yevmu yenfaus sadikine sıdkuhum": Cumhur el-yevmu merfu, Nafi de zarf olarak mansup okumuştur. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Allah, İsa'ya doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gün şöyle dedi. Mananın şöyle olması da caizdir: Allah: Bu dediklerimiz doğrulara doğruluklarının fayda vereceği günde olacaktır, dedi. Günden murad da kıyamet günüdür. Neden özellikle doğruluğun o günde fayda vereceği vurgulanmıştır, çünkü o, ceza ve karşılık günüdür. Bu doğrulukta da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada doğrulukları onlara ahirette fayda verir. *İkincisi:* Ahiretteki doğrulukları onlara orada fayda verir. Bu ayette dedikleri şeyde İsa'nın doğruluğu tasdik edilmektir.

"Allah onlardan razı olmuştur": Taatları dolayısıyla. "Onlar da O'ndan razı olmuşlardır": Verdiği sevapla. "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" kavlinde de İsa'nın kulluğuna tenbih vardır, umutları bir tek Allah'a bağlamaya teşvik vardır.

32 - İmam Ahmed, Müsned, 5/149.

6-EN'AM SURESİ

Mekke'de inmiştir. 165 ayettir

İNİŞ SEBEBİ:

Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: En'am suresi Mekke'de inenlerdendir. Bu da Hasen, Katade ve Cabir bin Zeyd'in görüşleridir.

Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: En'am suresi geceleyin Mekke'de indi, etrafında yetmiş bin melek vardı.[1]

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Mekke'de toptan ve gece indi. Onu da hemen o gece yazdılar. Ancak altı ayet hariç, onlar da şunlardır: "Kul tealev etlu ma harreme Rabbüküm aleyküm..." *(En'am: 151 – 153)*; "Vema kaderullahe hakka kadrihi ... *(En'am: 91)*; "ve men azlemü mimmeniftera alallahi keziba... *(En'am: 93, 94)* Mukatil de aynısını söylemiş ve iki ayet ilave etmiştir: "Vellezine ateynahümül kitabe... *(En'am: 114)* ve "ellezine ateynahümül kitabe yarifunehu... *(En'am: 21)*

İbn Abbas ile Katade'den de şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: O Mekki'dir, ancak şu iki ayet Medine'de inmiştir: "Vema kaderullaha hakka kadrih..." *(En'am: 91)* ve: "Vehüvellezi enşee cennatin maru-

1 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, Taberani rivayet etmiştir.

şatin". *(En'am: 141)* Ebu'l – Feth İbn Şeyta da: Onun iki ayet hariç Mekke'de indiğini söylemiştir: "Kul tealev..." ile arkasındaki ayet. *(En'am: 151, 152)*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَۜ ثُمَّ
الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Övgü; gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Sonra kafirler Rablerine denk (eş) tutuyorlar.

Tefsiri:

Ka'b şöyle demiştir: Kehf'in girişi En'am'ın girişi ile, sonucu da Hud'un sonucu ile aynıdır. Göklerden ve yerden bahsetmesi, bu ikisinin mahlukatın en büyüklerinden olmasındandır. "Caale" kelimesinden maksat, yaratmadır. Caale'nin burada sıla yani bağlaç gibi zait olduğu söylenmiştir. Mana: Allah gökleri, yeri ve karanlıkları yarattı, olur. Karanlıklar ve aydınlıktan murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Küfür ile imandır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Gece ile gündüzdür, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Bütün karanlıklar ile aydınlıklardır.

Katade şöyle demiştir: Allah Teala gökleri yerden, karanlıkları aydınlıktan ve cenneti de cehennemden önce yaratmıştır.

"Sonra kafirler": Yani bu açıklamadan sonra müşrikler, "Rablerine denk tutarlar": Yani O'na eşler tanır; ölü taşlara taparlar bu arada bu anlatılanları Yaratanın da O olduğunu ikrar ederler. Adeltü haza bihaza, denir ki: Onu buna eşit saydım, demektir. Ebu Ubeyde de: Burada takdim ve tehir vardır, takdiri de: Yadilune birabbihim, demiştir. Nadr bin Şümeyl de: Be, "an" manasınadır, demiştir

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًاۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

2 – O ki, sizi çamurdan yarattı. Sonra da bir ecel takdir etti. Belli ecel ise O'nun yanındadır. Sonra da siz şüphe ediyorsunuz.

"Sizi çamurdan yarattı": Yani Adem'i, şöyle ki: Müşrikler öldükten sonra dirilmede şüphe edip de: "Bu kemikleri kim yaratır?" deyince, onları çamurdan yarattığını ve onları yeniden yaratmaya kadir olduğunu onlara bildirdi.

"Sonra da bir ecel takdir etti. Belli ecel ise O'nun yanındadır": bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: İlk ecel: Ölüme kadar olan hayattır, ikincisi de öldükten sonra dirilmeye kadar olan eceldir. Bu da İbn Abbas, Hasen, İbn Müseyyeb, Katade, Dahhak ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: İlk ecel, ruhun kabzedildiği ve uyanırken iade edilen uykudur, yanında belli olan ecel ise insanın ölmesidir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İlk ecel, ne zaman gelirse ahiretin ecelidir, ikinci ecel de dünyanın ecelidir. Bunu da bir rivayette Mücahit demiştir.

Dördüncüsü: Birincisi, eşyanın altı günde yaratılmasıdır. İkincisi de, bundan sonra kıyamet gününe kadar olanlardır. Bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Beşincisi: Birincisi, mahlukattan söz aldığı zamanki kazasıdır, ikincisi de dünyadaki hayattır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Sanki onları yaratıp da onlara hitap ettiği zamanki zürriyete işaret ediyor gibidir.

Altıncısı: Birincisi, daha önce ölenlerin ecelidir, ikincisi de sonradan ölecek olanların ecelidir. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Sonra da siz": Yani bu açıklamadan sonra siz, "temterun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şüphe ediyorsunuz, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. Şüphe ettikleri şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Vahdaniyette. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmede.

İkincisi: İhtilaf ediyorsunuz. Bu da mira (tartışma) kökünden gelmektedir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَفِي الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

3 – O, göklerde de yerde de Allah'tır. Gizlinizi ve açığınızı bilir. Kazandığınız şeyleri de bilir.

"O, göklerde de yerde de Allah'tır": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O göklerde de yerde de mabuttur, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: O gökleri ve yeri tek idare edendir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O göklerde Allah'tır, yerde de gizlinizi ve açığınızı bilir. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Dördüncüsü: Burada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: O Allah'tır, göklerdeki ve yerdeki gizlinizi ve açığınızı bilir. Bunu da bazı müfessirler, demiştir.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾
فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾

4 – Onlara Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelmeye dursun, ancak ondan yüz çevirirler.

5 – Onlar hakkı kendilerine geldiği zaman yalanladılar. Yakında onlara alay ettikleri şeyin haberleri gelecektir.

"Onlara Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelmeye dursun" Kureyş kafirleri hakkında inmiştir. Ayet kelimesi üzerinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O Kur'an ayetidir. *İkincisi:* Ayın yarılması gibi mucizedir.

Haktan kastedilen de Kur'an'dır. Enba ise haberlerdir. Mana şöyledir: Alay etmelerinin sonunu bileceklerdir.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ
وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ
فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

6 – Kendilerinden önce nice nesilleri (karnları) helak ettiğimizi görmediler mi? Onlara, size vermediğimiz imkanlar verdik. Gökten üzerlerine bol bol yağmur indirdik ve altlarından ırmaklar akıttık. Onları günahları ile helak ettik ve arkalarından başka nesiller meydana getirdik.

"Kendilerinden önce nice karnları helak ettik": Karn: Her asrın halkına denir. Buna böyle denilmesi var olmada birbirlerine yakın olmalarındandır. Müfessirlerin karn üzerinde yedi görüşleri vardır:

Birincisi: O kırk senedir, bunu da İbn Sirin, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den zikretmiştir.

İkincisi: Seksen senedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O yüz senedir, bunu da Abdullah bin Bişr el – Mazeni ile Ebu Seleme bin Abdurrahman demişlerdir.

Dördüncüsü: Yüz yirmi senedir, bunu da Zürare bin Evfa ile İyas bin Muaviye demişlerdir.

Beşincisi: Yirmi senedir, bunu da Hasen Basri hikaye etmiştir.

Altıncısı: Yetmiş senedir, bunu da Ferra, demiştir.

Yedincisi: Karn; bir peygamberin veya alimler tabakasının olduğu sürenin halkıdır, bunda yılların az veya çok olması önemli değildir. Delili de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Sizin en hayırlınız benim karnımdır" hadisidir ki ashabım demektir. "Sonra da onlardan sonra gelenlerdir, yani tabiindir. "Sonra da onlardan sonra gelenlerdir" yani tabiinden olanlardır.[2] Buna göre karn zaman halkının ortalama ömürleridir. O her kavimde ömürlerine göredir. Karn kelimesi iktirandan türemiştir, iktiranın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona karn denilmesi, o zaman halkının dünyada kalmalarında birbirlerine yakın olmalarındandır. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: Ona karn denilmesi zamanın zamana ve ümmetin ümmete yaklaşmasındandır. Bunu da İbn Enbari, demiştir. İbn Kuteybe de Ebu Ubeyde'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eskiler iki karn arasında otuz yıl olduğunu söylerlerdi.

"Onlara yeryüzünde imkanlar verdik": İbn Abbas: Size vermediklerimizi onlara verdik, demiştir. Mekkentuhu ve emkentu lehu denir ki, ona ettiği va'di yerine getirecek kadar imkan verdim, demektir. Bu ayette haberden (gaipten) hitaba geçiş vardır.

Gök'ten maksat yağmurdur, "Erselna"nın manası indirdik, demektir, Midrar derre yedirrü'den mif'al veznindedir. Mana da: Çok fışkıracak ve akacak şekilde gönderdik, demektir.

Mif'al mübalağa veznidir, imreetün mizkar denir ki, çok erkek doğuran kadın, demektir. Mi'nas da böyledir (çok dişi doğuran kadın demektir).

---

2 – Sahihlerde İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Numan bin Beşir, İmran bin Husayn ve Büreyde el – Eslemi'den rivayet edilmiştir. Bkz. İmam Ahmed, Müsned, 1/378, 417, 434, 442, 2/228, 410, 479, 4/267, 277, 426, 436, 440, 5/350, 357. Buhari, Şahadat, bab, 9, Fedailü Ashabinnebi, bab, 1, Rikak, bab, 7, Eyman, bab, 10, 27; Müslim, Fedailüssahabe, hadis no, 210, 212, 213. Ayrıca bkz. Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mace.

Eğer: "Sema kelimesi müennestir, niçin midrarı müzekker etti?" denilirse, cevap şöyledir: Fiil form ve yapısından sıfatlara dönülenlerde, ister müzekkere sıfat olsun isterse müennese sıfat olsun, mutlaka müzekker kalıbı kullanılır. Mesela: İmreetün mizkar ve mi'tar imreetün müzekker ve müennes ve hiye kefurun ve şekur gibi. Eğer bu sıfatlar fiil olarak yapılsa idi, kafiretün, şakiretün ve müzkiretün denilirdi. Fiil formatından sapılınca, tenis manası bulunduğu için alamete gerek kalmadı, mesela; Enna'le lebistüha velfe'se kesertüha denir. Müzekkeri tercih etmelerinin sebebi fiil kalıbı üzere kurulanla fiil kalıbından sapılanları ayırmak içindir. Midrardan maksat, yağmurun devamlı yağmasıdır, ancak şu manaya: O ihtiyaç duyulduğu zaman yağar demektir, yoksa gece gündüz yağıp da ortalığı yıkar demek değildir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ هٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

7 – Eğer sana kağıtlar içinde bir kitap indirseydik de elleriyle ona dokunsalardı, yine de kafirler: "Bu, apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derlerdi.

"Eğer sana kağıtlar içinde bir kitap indirseydik": İniş sebebi şöyledir: Mekke müşrikleri: Ya Muhammed, Allah'a yemin ederiz ki bize Allah katından bir kitap getirmedikçe ve yanında onun Allah katından ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahitlik eden dört melek olmadıkça sana asla iman etmeyiz, dediler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kırtas: Sahife (kağıt)tır. Ok atan hedefe isabet ettiği zaman: Kartasa, denir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur şöyle demiştir: Kırtası Araplar eskiden beri kullanırlar. Onun aslının Arapça olmadığı söylenir. Cumhur onu kafın kesresi ile okur; Ebu Rezin, İkrime, Talha ve Yahya bin Yamur ise zammesiyle okurlar.

"Ona elleriyle dokunsalardı": Bu inişini tekit içindir. Şöyle denilmiştir: Ona elleriyle dokunma şartı onu büyüden uzaklaştırmak içindir. Çünkü büyü göze görünen şeylerde olur, elle dokunulan şeylerde olmaz. Ayetin manası: Onlar doğru şeyi de iterler, demektir.

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ
مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ ﴿٨﴾

8 - "Ona bir melek indirilmeli değil miydi?" dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olur, sonra da onlara süre tanınmazdı.

"Ona bir melek indirilmeli değil miydi?": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet Nadr bin Haris, Abdullah bin Ebi Ümeyye ve Nevfel bin Huveylid hakkında inmiştir. "Levla", "hella" (teşvik) manasınadır. "Ona bir melek indirilseydi": Biz de onu tasdik etseydik. "Eğer bir melek indirseydik" de onu gözleriyle görseydiler de iman etmemiş olsaydılar, "iş bitirilmiş olurdu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Elbette ölürlerdi, tövbe etmeleri için göz açıp kapayacak kadar bırakılmazlardı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Elbette kıyamet kopardı, bunu da İkrime ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara acele ile azap ederdi, bunu da Katade, demiştir.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ
مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

9 – Eğer onu bir melek yapsaydık, elbette onu bir adam yapar ve onları düştükleri şüpheye düşürürdük.

"Eğer onu yapsaydık": Yani onlara gönderilen peygamberi bir melek yapsa idik, elbette onu bir insan suretinde yapardık. Çünkü onlar meleği asıl sureti ile görmeye dayanamazlar. "Onları şüpheye düşürürdük": Yani onların kafalarını karıştırırdık. Elbestül emre alel kavmi ülbisuhu denir ki, kafalarını karıştırdım ve onları müşkül duruma düşürdüm, demektir. Mana şöyledir: Onları eski karışıklıklarına geri götürürdük de yine şüphe ederlerdi; onun bir melek mi yoksa bir insan mı olduğunu bilemezlerdi. Biz de onları melek gönderilmeden öncesi gibi saptırırdık. Zeccac şöyle demiştir: Onlar zayıf akıllıları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hususunda kandırırlar ve: O da sizin gibi bir beşerdir, derlerdi. Allah Teala da şöyle dedi: Eğer meleği bir insan suretinde görselerdi, zayıf akıllılar gibi onlar da şüpheye düşerlerdi. Zühri, Muaz el – Kari ve Ebu Reca, şedde ile: "Lelebbesna aleyhim ma yülebbisun" okumuşlardır.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ
فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, senden önce peygamberlerle alay edildi de onlarla alay edenleri dalga geçtikleri şeyler kuşattı.

"Alay edenleri kuşattı": Yani etraflarını sardı. Zeccac şöyle demiştir: Hayk lügatte insanın yaptığı şeyin kötülüğü başına gelmesidir. Şu ayette de bu manayadır: Kötü hile ancak sahibinin üzerine döner. *(Fatır: 43)* Yani onun kötü sonucu mutlaka başlarına gelir. Süddi de: Alay ettikleri şeyin azabı onların başına gelir, demiştir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾
قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى
نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ
الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

11 – De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra da yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir bakın.

12 – De ki. Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir? Allah'ındır. O, rahmeti kendi üstüne yazdı. Sizi vukuunda şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Kendilerini ziyan edenler artık iman etmezler.

"De ki: Göklerde ve yerde olan şeyler kimindir?": Mana şöyledir: Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ. Yoksa: "De ki: O, rahmeti kendi üzerine yazdı": İbn Abbas şöyle demiştir: o merhamet edenlerin en merhametlisi olduğuna kendi nefsi için hükmetti. Zeccac şöyle demiştir: Ketebenin manası şöyledir: Bunu kesin şekilde lazım kıldı. Levh-i Mahfuz'a yazmış olması da mümkündür, insanlara anlayacakları şeyle hitap edilmiştir: Onlar geriye bırakılmış bir şeyin yazı ile tespit edilmesini anlarlar. Başkası da şöyle demiştir: O'nun rahmeti geneldir, hak edene azabı tehir etmesi ve asinin tövbesini kabul etmesi de bu rahmettendir.

"Leyecmaanneküm ila yevmil kıyameti": Lam kasem içindir, sanki şöyle demiş gibidir: Andolsun ki sizi inkar ettiğiniz o günde toplayacaktır. Bir grup ilim adamı da "ila"nın "fi" manasında olduğunu demişlerdir. Sonra da ihtilaf etmişler; kimileri: Kıyamet gününde, diğerleri de kabirlerinde kıyamete kadar toplayacaktır, demişlerdir.

Nefislerini ziyan edenler": Yani şirk ile, "onlar iman etmezler":

Çünkü Allah'ın takdiri böyle geçmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Nefislerini ziyan edenler" kavli, "inanmayanların akibetleri nasıl oldu?" kavline dönüktür (ikisi de aynıdır).

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾

13 – Gecenin ve gündüzün içinde barınan şeyler onundur. O, hakkıyla işiten, gerçekten bilendir.

"Gecenin ve gündüzün içinde barınan şeyler O'nundur": İniş sebebi şudur: Mekke kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Seni bu davet hareketine ihtiyaçlarının sürüklediğini biliyoruz; biz de sana mallarımızdan birer hisse verelim, sen de en zenginimiz olur ve bu halden vazgeçersin, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

"Sekene (barınan)": Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, süknadan (meskenden) gelir, İbn el – A'rabi: Sekene: İçine girdi, hulul etti manasınadır, demiştir.

İkincisi: O, hareketin zıddı olan sükundandır, Mukatil şöyle demiştir: Öyle mahlukat vardır ki gündüz dinlenir, gece harekete geçer; öyleleri de vardır ki gece dinlenir, gündüz harekete geçer.

"Neden özellikle sükunet zikredildi de hareketten bahsedilmedi?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Sükunet hareketten daha yaygındır.

İkincisi: Her hareket eden dinlenir de her dinlenen hareket edemez.

Üçüncüsü: Ayette söylenmeyen söz vardır, mana şöyledir: Dinlenen ve hareket eden O'nundur. Mesela: "Elbise sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 82)* denilmiştir ki soğuktan da korur, demektir. Böylece kısaltılmıştır.

قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾

14 – De ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? O ki yedirir, kendisi yedirilmez. De ki: Şüphesiz ben Müslümanların ilki olmakla emrolundum. Sakın müşriklerden olma.

"De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?" Mukatil, iniş sebebi şöyledir, demiştir: Kureyş kafirleri: "Ya Muhammed, atalarının dinine dönmeyecek misin?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu istifhamın manası inkaridir (olumsuzdur): Yani Allah'tan başkasını dost da edinmem, ona ibadet de etmem ve ondan yardım da istemem, demektir.

"Fatırıssemavati velardı": Cumhur ranın kesri ile "fatırı" okumuşlar; İbn Ebi Able de ref'i ile (fatıru) okumuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fatırın manası yaratıcıdır. İbn Kuteybe de: Başlatan, demektir, "her çocuk fıtrat üzere doğar" hadisi de böyledir, demiştir.[3] Zeccac da şöyle demiştir: Eğer: "Fıtr nasıl yaratma manasına olur? İnfitar yarılmaktır, nitekim: Gök yarıldığı zaman *(İnfitar: 1)* ayetinde de böyledir?" denilirse, cevap şöyledir: Onların ikisi bir şeye döner (aynı kapıya çıkar), çünkü "fatarahuma"nın manası, onları kesin olarak yarattı, demektir. İnfitar ve futur: Parçalanmak ve yarılmaktır (büyük patlamayı düşünün. Mütercim).

"Vehüve yutimü vela yutam": Cumhur ikincisini yenin zammesiyle okumuştur. Manası da: O rızk verir, rızık yemez, demektir. Zira bazı kölelere efendileri rızık verir. İkrime ile A'meş, yenin fethası ile "vela yatamu" okumuşlar. Zeccac şöyle demiştir: Bu, Arapçada behresi olanların tercihidir. Manası da: O rızık verir, yedirir, kendisi yemez, demektir.

"Şüphesiz ben Müslüman olanların ilki olmakla emrolundum": Yani bu ümmetten ilk Müslüman olan, demektir. "Sakın müşriklerden olma": Ahfeş şöyle demiştir: Manası şöyledir: Bana: Böyle olma denildi. Ben de buna karşılık öyle oldum. Çünkü böyle emrolundum deyince, kendisine böyle denildiğini haber vermiş olur.

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

15 – De ki: Şüphesiz ben, eğer Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım.

"De ki: Şüphesiz ben, eğer Rabbime isyan edersem, o büyük günün azabından korkarım": Bazı müfessirler onun da günahların akibetinden korkması vacip idi, sonra bu: "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlayacaktır" *(Feth: 3)* ayetiyle neshedildiğini

3 – Ebu Hureyre hadisidir, bkz. Buhari, Cenaiz, bab, 80, 93; Tefsirü sure, 30, bab, 1 Müslim, Kader, hadis no, 22, 25; Ahmed, Müsned, 2/233, 275, 393.

iddia etmişler ki doğru değildir. Çünkü iki ayet haberdir, haber ise neshedilmez. O sadece şarta bağlı bir ifadedir; "eğer şirk koşarsan amelin muhakkak iptal edilir" *(Zümer: 66)* kavli gibidir.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

16 – Kim o gün ondan (azaptan) çevrilirse, (Allah) gerçekten onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.

"Men yusraf anhu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs'tan rivayetle yenin zammesi ve ranın fethası ile: Yusraf okumuş ve azaptan çevrilmeyi kasdetmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle yenin fethası ve ranın kesresiyle: Yasrif okumuşlardır. Yasrif'in gizli zamiri de "in asaytü Rabbi"deki Rabbe gider. Bu kıraati güzelleştirenlerden biri de "fekad rahimeh" kavlidir. O zaman her iki zamir de Allah Teala'nın ismine raci olmada birleşirler. Çevrilen de azaptır. O gün ise kıyamet günüdür. Bu da, azaba işaret eder.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ
إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17 – Eğer Allah sana bir bela dokundurursa, O'ndan başka onu kaldıracak yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa, O, her şeye kadirdir.

"Ve in yemseskeallahu bidurrin": Dur (zarar): İnsanın mutazarrır olacağı fakirlik, hastalık vs. gibi bütün şeylerdir. Hayır da: İnsanın yararlanacağı her türlü şeyin genel adıdır.

Zarar ve hayır üzerinde müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: Zarar hastalık, hayır da afiyettir.

İkincisi: Zarar fakirlik, hayır da zenginliktir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

18 – O, kullarının üstünde güçlüdür. O, hikmet sahibi, her şeyden haberdardır.

"O kullarının üstünde güçlüdür (kahir)dir": Kahir, galip demektir. Kahr da galip gelmektir. Mana şöyledir: O halkı kahrederek onları

ister istemez dilediği şeye çevirmiştir. O, onların üstündedir, onlar ise zillet altında emrine amadedirler.

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِيَ اِلَيَّ هٰذَا
الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً
اُخْرٰى قُلْ لَا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّنِي بَرِيٓءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

19 – De ki: Şahitlik bakımından daha büyük şey nedir? De ki: Allah benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an bana vahyolundu ki onunla sizi ve kendisine ulaşan kimseleri uyarayım. Allah'ın yanında başka ilahlar olduğuna mı şahitlik ediyorsunuz? De ki: Ben şahitlik etmem. O ancak bir tek ilahtır ve ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım.

"De ki: Şahitlik bakımından daha büyük şey nedir?": İniş sebebi şöyledir: Mekke'nin ileri gelenleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Ya Muhammed, dediğini tasdik eden bir kişi göremiyoruz. Seni Yahudi ve Hıristiyanlardan sorduk; onların yanında ne adının ne de sıfatının olmadığını söylediler. Bize senin Allah'ın Resul'ü olduğuna şahitlik edecek birini göster, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manası şöyledir: Kureyş'e de ki: En büyük şahit kimdir? Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ, yoksa de ki: Allah'tır. O benim dediğime sizinle benim aramızda şahittir.

Zeccac şöyle demiştir: Allah ona onun peygamberliğine en büyük şahidin Allah olduğunu ve getirdiği Kur'an'ın da onun Resulullah olduğuna şahitlik ettiğini ileri sürmesini buyurmuştur. Kur'an ayeti de şudur: Bu Kur'an bana sizi onunla uyarmam için vahyolundu. Onunla uyarmada da onun peygamberliğine delil vardır; çünkü hiç kimse onun benzerini getirememiştir, getiremeyecek de. Onda olmuş ve olacak şeylerin haberi vardır. Onda öyle şeyler va'detmiştir ki dediği gibi olmuştur. İkrime, İbn Semeyfa ve Cahderi, hemzenin ve hanın fethi ile: Evha ileyye el- Kur'ane okumuşlar. İnzarın manası: Uyarmaktır. "Ona ulaşan da: Kendisine Kur'an'ın ulaştığı kimsedir. İşte ben onun uyarıcısıyım. Kurtubi şöyle demiştir: Kur'an kime ulaşmışsa, sanki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i görmüş gibidir. Enes bin Malik de şöyle demiştir: Bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kisra'ya, Sezar'a ve bütün idarecilere onları Allah'a davet eden mektuplar gönderdi.

"Siz Allah'ın yanında başka ilahlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?": Bu, soru ise de manası olumsuzdur (böyle şahitler yoktur demektir). Ferra şöyle demiştir: Uhra deyip de aher dememesi, alihenin cemi olmasındandır. Cemi ise tenis yerinde kullanılır. Mesela: En güzel isimler Allah'ındır *(A'raf: 181)* ve: "İlk çağların hali nedir?" *(Taha: 52)* ayetleri de böyledir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ
خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

20 – Kendilerine kitap verdiklerimiz onu çocuklarını tanır gibi tanırlar. Nefislerini hüsrana uğratanlar ise inanmazlar.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Kitapta iki görüş vardır:

Birincisi: O Tevrat ile İncil'dir, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: O, Kur'an'dır.

"Yarifunehu"daki zamirde üç görüş vardır:

Birincisi: O Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Süddi, demiştir. Ömer bin Hattab'dan, Abdullah bin Selam'a şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Peygamberine Mekke'de: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu çocuklarını tanır gibi tanırlar" *(Bakara: 146 ve En'am: 20)* ayetlerini indirdi, bu tanıma nasıldır?" dedi. O da: Ben onu gördüğüm zaman oğlumu tanır gibi tanıdım, ben Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i oğlumdan daha çok tanırım, dedi. Ömer de: Bu nasıldır, dedi. O da: Onun gerçekten Resulullah olduğuna şahitlik ederim, ama kadınların ne yaptığını bilmem (belki yalan söylerler) dedi.

İkincisi: O dine ve Peygamber'e racidir, mana da şöyledir: Onlar İslam'ın Allah'ın dini ve Muhammed'in de Allah'ın Resul'ü olduğunu bilirler. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Onlar onun doğruluğunu gösteren kitabı tanırlar. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Nefislerini hüsrana uğratanlar" Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke müşrikleridir.

İkincisi: İki ehl-i kitabın kafirleridir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

21 – Allah'a karşı yalan uyduran yahut O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphesiz zalimler iflah olmazlar.

"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim vardır?": Yani O'nun ortağı olduğunu iddia edenden daha zalim. "Ayetleri": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O Muhammed ile Kur'an'dır. Bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'dır. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu ayette zikredilen zulümden de şirk kasdedilmiştir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

22 – O günde onların hepsini toplayacak, sonra da şirk koşanlara: "İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede?" diyeceğiz.

"Ve yevme nahşürühüm cemian": Elyevme bir mahzuf kelime ile mansup olmuştur, takdiri: Üzkür yevme nahşürühüm'dür. İbn Cerir de: Mana şöyledir, demiştir: Onlar ne bugün iflah olurlar ne de onları topladığımız gün. Yakub yahşürühüm ile sümme yekulu'yu, ikisini de ye ile okumuştur.

Kimlerin kasdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlarla müşrikler. *İkincisi:* Abitlerle mabutlar.

"Ortaklarınız nerede?" Bu azarlama sorusudur, ortaklardan maksat da putlardır. Bunun onlara nisbet edilmesi onların Allah'ın ortakları olduklarını iddia etmelerindendir.

"İddia ederler": Bunun üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların Allah'ın ortakları olduklarını iddia ederler. *İkincisi:* Kendilerine şefaat edeceklerini iddia ederler.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾

23 – Sonra onların mazeretleri sadece: Allah'a ant ederiz ki, Rabbimiz, bizler şirk koşanlardan değildik" demeleri oldu.

"Sümme lem tekün fitnetehüm": İbn Kesir, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayetle te ile (sümme lem tekün), ref ile (fitnetühüm) okumuşlardır. Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle, yine te ile mansup olarak "fitnetehüm" okumuşlardır. Bu, İbn Kesir'den de rivayet edilmiştir.

"Fitne" üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, kelam ve söz manasınadır, İbn Abbas ile Dahhak: Sözleri olmadı, demişler.

İkincisi: Mazeret manasınadır, Katade ile İbn Zeyd de: Mazeretleri olmadı, demişlerdir. İbn Enbari mana şöyledir, demiştir: Kendilerini helak edecek ve rüsvaylıklarına sebep olacak şeyi mazeret gösterdiler.

Üçüncüsü: Deneme manasınadır, Ata el – Horasani: Denemeleri olmadı, demiştir. Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Onları delil altında bırakan ve kınanmalarını artıran denemeleri olmadı, demiştir.

Dördüncüsü: Fitneye kapılmak manasınadır, mana da fitneye kapılmalarının sonu olmadı, demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Şirklerine kapılmaları ve üzerinde durmaları onlardan el çekmekten başka bir şey olmadı, demiştir. Dilde bunun benzeri şöyledir: Bir insanın aklını çelen birini sevdiğini görürsün, o da bir tehlikeye düştüğü zaman ondan elini çeker o da: Senin falanı sevmen ondan el çekmeden başka bir şey değildir, der. Bu hoş bir tevildir, bunu ancak kelamın manalarını ve Arapların kullanımlarını bilenler anlarlar.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar bu sözleriyle kendilerini yaktılar, çünkü yalan söylediler ve dünyada onunla tanındıkları şeyi kabul etmek istemediler.

"İlla en kalu vallahi rabbina makünna müşrikin": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, benin kesresiyle: "Vallahi rabbina"; Hamze, Kisai ve Halef de benin nasbı ile (Rabbena) okumuşlardır.

Sıfatları bu olan kavim hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Münafıklardır.

Ne zaman yemin ederler? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cennete ancak Müslüman olanın girdiğini gördükleri zaman: Gelin şirkimizi bırakalım, der ve yemin ederler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Cehenneme girip de tevhit ehlinin oradan çıktıklarını görünce, yemin eder ve özür dilerler. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahid, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara: "Ortaklarınız nerede?" diye sorulduğu zaman onlarla ilişkilerinin olmadığını söyler ve yemin ederler. Bunu da Mukatil, demiştir.

انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve uydurdukları şeyler onlardan nasıl saptı (kayboldu).

"Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler": Geçersiz mazeret ileri sürmekle. "Uydurdukları şeyler onlardan kayboldu": Yani, putlar Allah'ın ortakları ve ahirette kendilerinin şefaatçileridir, diye iddia edip uydurdukları şeyler kaybolup gitti.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ
يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ
الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا
أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

25 – İçlerinden kimisi seni dinler. Onu anlamamaları için kalplerinin üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Eğer bütün mucizeleri görseler ona iman etmezler. Nihayet sana geldikleri zaman seninle tartışırlar. O kafirler: "Bu (Kur'an) öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.

26 – Onlar hem insanları ondan men ederler de kendileri ondan uzaklaşırlar. Onlar kendilerinden başkalarını helak etmezler; fark etmiyorlar.

"İçlerinden kimisi seni dinler": İniş sebebi şöyledir: Utbe, Şeybe, Nadr bin el – Haris ve Halef'in iki oğlu Ümeyye ile Übey'den oluşan bir müşrik grubu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile oturup onu dinlediler. Sonra da Nadr bin el – Haris'e: "Muhammed ne diyor?" dediler. O da: Gök kubbeyi çatana andolsun ki, ne dediğini anlamıyorum. Ancak dudaklarını kıpırdatıyor. Dedikleri benim size anlattığım türden öncekilerin masallarından başka bir şey değildir, dedi. Nadr, eski milletlerden çok şey anlatırdı. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ekinne" kelimesine gelince: Zeccac şöyle demiştir: O, "kinan'ın çoğuludur, inan ve einne gibi.

"En yefkahuhu": Bu da mef'ulunleh olmak üzere mansuptur, mana şöyledir: Caalna ala kulubihim ekinneten likeraheti en yefkahuhu (anlamalarını istemediğimiz için kalplerinin üzerine kılıflar geçirdik). Lam atılınca kerahet kelimesi mansup oldu, kerahat de atılınca onun nasbı "en"e geçti.

"Vakr" kulak ağırlığıdır, fi üzünihi vakrun ve kad vukiratil üzünü, tukarı denir ki kulak ağırlaşmaktır.

Şair de şöyle demiştir:

Kötü söze karşı kulağımda ağırlık vardır.

Halbuki kulağım sağır değildir.

Vikr ise deveye kaldıramayacağı şeyi yüklemektir. Aleyhi vikrun, nakatün mukır ve mukiretün denir ki yüklü (meyveli) hurma ağacı ve deve demektir. Onlara bunun yapılması, küfürde ısrar etmelerine ceza içindir. Mana: Onu anlamadılar ve duymadılar değildir, ancak onlar ondan saptıkları ve akibetlerinin kötü olacağını düşünmedikleri için bilmemiş ve duymamış gibi oldular. "Bütün ayetleri görseler": Yani senin peygamber olduğunu gösteren bütün işaretleri görseler, "ona iman etmezler".

Sonra Allah Teala onlara delillerinin ve mücadelelerinin miktarını bildirdi ve delil getirirken sadece: "Bu değildir, ancak öncekilerin masallarıdır (esatir) dediler". Bunun üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar eskilerin satırlara geçen haber ve sözleridir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Öncekilerin masalları, yalanlarıdır, sözleri de o zamanlar içindeki anlattıklarıdır, dediğini rivayet etmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Bazısı, esatir'in tekilinin ustura olduğunu iddia etmiştir. Bazısı da, bence bunun tekili yoktur, o abadid, mezakir ve ebabil vezninde dir, demiştir. İbn Kuteybe de: Öncekilerin esatiri: Haberleri ve onlardan yazılan şeylerdir, demiştir. "Nun velkalemi vema yesturun" *(Kalem: 1, 2)* da böyledir ki, yazdıkları şeyler, demektir. Onun tekili satr'dır, sonra estar, sonra da esatir denir ki cem'in cem'i olmuş olur, kavl, akval ve akavil, gibi.

İkinci görüş: Öncekilerin esatiri saçmalıklarıdır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Esatirin tekili ustura ve istara'dır, onlar da saçmalıklar türündendir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplara göre saçmalıklar: Kapalı yollar, müşkül gidiş yerleridir. Kad ahazna fi türrehatil besbas denir ki: Doğru yoldan eğri yola ve bilinenden bilinmeyene saptık, demektir. Besbas, geniş çöl, türrehat da ana yoldan ayrılan tali yollardır. Bunlar çok ve zor olur. Doğru ve açık olmayan şeye bunlarla misal getirilir.

Eğer: "onlar Kur'an'ı neden öncekilerin masalları olmakla ayıpladılar, halbuki masallarda ilim ve hikmet de olur, onu söyleyen neden kınansın?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Onlar Kur'an Allah'ın vahyi değildir demek istediler.

İkincisi: Onu müşkül ve kapalı diye kınadılar, maksatları yalan ve iftira dinleyip rahat etmek istemeleri idi. Birinci cevaba göre "esatir" tastir"den (satır satır yazmaktan) gelir. İkinciye göre de saçmalıklar manasına olur. Biz de saçmalıkların manasını anlatmış bulunuyoruz.

"Hem ondan men ederler hem de ondan uzaklaşırlar": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Ebu Talib, müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet etmekten men ederdi, kendisi ise onun getirdiklerinden uzak dururdu. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Amr bin Dinar, Ata bin Dinar ve Kasım bin Muhaymire de bu görüştedirler. Mukatil de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Talib'in yanında idi, onu İslam'a davet ediyordu, Kureyş uluları da Ebu Talib'e gelmiş, ona kötülük etmek istiyorlardı. Ebu Talib'ten onu kendilerine teslim etmesini ve onu öldürmek istediklerini söylediler. O da: Ben onun hasretine dayanamam, dedi. Onlar da: Onun yerine sana gençlerimizden birini verelim, dediler. Ebu Talib de: Develer yayılırken eğer bir deve, kendi yavrusundan başkasına giderse onu size veririm, dedi ve şu şi'ri söyledi:

Allah'a yemin ederim ki sana ellerini süremeyeceklerdir,
Mezarda kara toprağı başıma çekinceye kadar.

Sana gelen emirlerle onların başlarını ağrıt, sana kınama yoktur.
Sevin, gözlerin neşe ile dolsun.

Sen öyle bir din sundun ki hiç şüphesiz
Dünya dinlerinin en hayırlılarındandır.

Eğer kınama olmasa ve bana kötü söylemelerinden korkmasa idim,
Senin bu dinine göğsümü açardım.

İşte ayet bunun üzerine indi.

İkincisi: Mekke kafirleri insanları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktan men ederlerdi, kendileri de bizzat ondan uzak dururlardı. Bunu Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn el-Hanefiyye, Dahhak ve Süddi de böyle demişlerdir. Birinci görüşe göre "onlar" zamiri tek kişiden kinaye olur, ikinciye göre de bir topluluktan kinaye olur.

"Anhu'nun zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İnsanları ona eziyet etmekten men ederler. *İkincisi:* Ona tabi olmaktan men ederler.

İkincisi: O, Kur'an'a racidir, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. "Yen'evne": İse uzaklaşırlar, demektir. "Anhu'nun zamirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir.

"İn yühlikune": Helak etmezler, demektir. "İlla enfüsehüm": Ancak kendilerini helak ederler, ondan uzaklaşmakla. "Fark etmiyorlar": Nefislerini helak edeceklerini.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُوا۟
يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

27 – Ateşin karşısında durdurulup da: "Keşke biz dünyaya döndürülseydik de Rabbimizin ayetlerini yalanlamayarak iman edenlerden olsaydık" dediklerini görseydin!

"Keşke ateşin karşısında durdurulduklarını görseydin": "Durdurulmalarının" manasında altı görüş vardır:

Birincisi: Orada hapsedildiklerini, bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Ona arz olunduklarını, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onu gözleriyle gördükleri zaman. *Dördüncüsü:* Cehennem altlarında iken durdurulduklan zaman. *Beşincisi:* İçine girip de azabının ne kadar olduğunu öğrendikleri zaman. Vakaftü ala fülanin dersin ki, onu anladım ve tanıdım, demektir. Bu üç görüşü Zeccac demiş ve sonuncusunu beğenmiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Alâ" "fi" manasınadır. *Altıncısı:* Onun üzerinde durdurulduklan zaman, mesela onun yollarında müebbet durdurulmaları gibi. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Bu ayette hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e, tehdit de kafirleredir. "Lev" şart edatının cevabı mahzuftur, mana da şöyledir: Eğer onları o halde iken görseydin acayip bir şey görürdün.

"Vela nükezzibe biayati rabbine": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai, Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, be'nin ve nunun ref'i ile "nükezzibü" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar dünyaya dön-

meyi temenni ettiler ve yalan söylemeyeceklerini garanti ettiler. Mana da şöyle olur: Keşke döndürülse idik, Rabbimizin ayetlerini yalanlamazdık, döndürülsek de döndürülemesek de mü'minlerden olurduk. Çünkü hiçbir zaman yalan söylemeyeceğimiz şeyi gözlerimizle gördük.

Ve şöyle demiştir: Başka bir yoruma göre de merfu okumak caizdir: Mana da şöyle olur: "Keşke döndürülse idik": Keşke yalan söylemese idik, sanki onlar dünyaya döndürülmeyi ve tasdike muvaffak olmayı temin etmiş gibiler.

Ahfeş de şöyle demiştir: Merfu okuduğun takdirde onu yemin gibi yapmış olursun, sanki: Allah'a yemin ederiz ki, Rabbimizin ayetlerini yalanlamayız ve Allah'a yemin ederiz ki mü'minlerden oluruz, demiş gibi olurlar. Hamze de el – İcli rivayetinin dışında, Hafs da Asım'dan rivayetle Yakub da, "nükezzibe'nin basını ve "nekune"nin nununu nasb ile okumuşlardır.

Mekki bin Ebu Talib de şöyle demiştir: Bu nasb, temenninin cevabı olarak caizdir, bu da "en" gizleyerek "nüredde"den masdar yapılmış, tevil-i masdar olması için "en" gizlenilmiş ve vav ile mastar mastara atfedilmiş olur. Takdiri de şöyledir: Yaleyte lena redden ve intifaen minettekzibi ve keynen minel mü'minin (keşke dünyaya döndürülse, yalanlamayı terk etse ve mü'minlerden olsa idik). İbn Amir de 'nükezzibü"nün nununu ref ile "nekune"nin nunu da nasb ile okumuştur. Ref'in illetini beyan etmiş bulunuyoruz. Nasb da temenninin cevabı üzere olur.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾
وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

28 – Hayır, daha önce gizledikleri şeyler kendilerine göründü. Eğer onlar (dünyaya) geri döndürülselerdi, men olundukları şeylere geri dönerlerdi. Şüphesiz onlar tam yalancılardır.

29 – Dediler: "Bu, dünya hayatımızdan başkası değildir ve biz diriltilecekler de değiliz".

"Bel beda lehüm makanu yuhfune min kabl": "Bel" edatı burada onların sözlerini ret içindir, yani: Durum onların dedikleri gibi, dünyaya gönderilselerdi iman ederlerdi gibi değildir, demektir.

Zeccac da şöyle demiştir: "Bel" istidrak ve olumsuzluktan sonra olumluluk içindir: Macaeni Zeydün, bel Amrün, dersin, ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerinden gizledikleri şeyler meydana çıktı. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Organlarının konuşmasıyla daha önce dilleriyle gizledikleri şeyler meydana çıktı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Gizledikleri şeylerin cezası açığa çıktı. Bunu da Müberrid, demiştir.

Dördüncüsü: Başkanların gizledikleri uşaklara göründü. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Eğer dünyaya döndürülselerdi yasaklandıkları şeye geri dönerlerdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Men edildikleri şirke geri dönerlerdi ve onlar: Rabbimizin ayetlerini yalanlamaz ve inananlardan olurduk" sözlerinde yalancı çıkarlardı.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Allah onları, dünyaya döndürüldükleri takdirde iman edecekleri ve yalanlamayacakları hususunda yalanladı da temennileri hususunda yalanlamadı.

"Onlar bu dünya hayatımızdan başkası yoktur, dediler": Bu, öldükten sonra dirilmeyi inkar edenler hakkında bir haberdir. Mukatil şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke kafirlerine öldükten sonra dirilmeyi haber verince, bunu dediler. Abdurrahman bin Zeyd bin Eslem de: Bu onların, dünyaya iade edildikleri takdirde diyecekleri sözü hikaye etmektedir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّۜ
قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَاۜ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Rabbinizin huzurunda durdurulduklarını bir görsen! "Allah": "Bu, gerçek değil mi?" dedi. Onlar da: "Rabbimize andolsun, evet" derler. O da: "İnkar ettiğinizden dolayı azabı tadın" der.

"Rablerinin huzurunda durdurulduklarını bir görsen": Mukatil şöyle demiştir: "Rablerine arz edildikleri zaman. "Bu gerçek değil mi?": Yani azap "gerçek değil mi?" demektir. Başkası şöyle demiştir: Bu yeniden dirilme gerçek değil mi? Mukatil'in görüşüne göre "inkarınız nedeniyle": Azabı inkarınız olur, başkasının görüşüne göre de: Öldükten sonra dirilmeyi "inkarınız" nedeniyle demek olur.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ
ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

31 – Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir. Nihayet kıyamet onlara ansızın geldiği zaman: "Onda kusur ettiğimizden dolayı eyvah bize!" derler. Onlar günahlarını sırtlarında taşırlar. Haberiniz olsun, taşıdıkları şey ne kötüdür!

"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir!": Neden ziyanla nitelendiler? Çünkü onlar imanı küfre sattıkları için ziyanları büyük olmuştur.

Allah'ın huzuruna çıkmaktan maksat: Öldükten sonra dirilme ve cezadır. Sâat de kıyamettir. Bağteten ise ansızın, demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Sana aniden gelen her şeye Arapça'da bateten denir. Bağatehul emrü yebğutuhu bağten ve bağteten de babını gösterir ki ansızın gelmek demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ancak onlar ayrıldılar, ben ise birdenbire irkilmedim,
En feci şey ise sana ansızın gelendir.

"Ya hasretena": Hasret: Kaçan bir şeye üzülmedir, tefsirciler bunun manası için: Ey pişmanlığımız, demişlerdir.

Eğer: "Hasreti çağırmanın manası nedir? O anlamaz ki!" denilirse, cevap şöyledir: Araplar büyük bir şeyden haber vermede yoruldukları zaman ona seslenir ve başına tenbih için "ya" edatı getirirler. Maksat insanları uyarmaktır, çağrılanı uyarmak değildir. Şu söz de öyledir: Seni burada görmeyeyim! Bu lafzan nidaya benzerse de manası yasaklamadır. Ya haylallah, irkebi de böyledir ki: Ey Allah'ın atlıları, binin, demektir. Sibeveyh de şöyle demiştir: Ya acabah, dediğin zaman, sanki: Ey acep, hazır ol ve ey acep, gel, şimdi senin zamanındır, demiş gibi olursun. Tefrit ise: Bir şeyi zayi etmedir.

Zeccac da şöyle demiştir: Tefrit lügatte: Acziyeti ortaya koymak, itiraf etmektir. "Fiha"daki zamirin merciinde (neden kinaye edildiğinde) de üç görüş vardır:

Birincisi: O dünyadır, mana da şöyledir: Dünyada zayi ettiğimiz ahiret amelinden dolayı. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O alışveriştir, çünkü ziyan ancak alışverişte olur. Ziyan

zikredildiği için onu ifadeye lüzum görülmemiştir. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Üçüncüsü: O, itaattir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

Evzar'a gelince: İbn Kuteybe: O, günahlardır, demiştir. Vizr'in aslı sırta ağır yük yüklemedir. İbn Faris: Vizr, ağırlıktır, demiştir. Bu yük gerçek midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O gerçektir, Umeyr bin Hani şöyle demiştir: Her kafirle birlikte ameli de çirkin bir insan suretinde yaratılır. Ne zaman korkunç bir şey olursa daha da ağırlaşır ve korkusunu daha da artırır. Sen ne kötü arkadaşsın, senden çektiğim nedir, der? O da: Ben senin amelinim, dünyada uzun süre sen bana bindin, bugün de ben sana bineceğim ve seni halkın gözü önünde rezil edeceğim, der. Ona biner, düşe kalka insanların yanına gider, sonunda da Rabbinin huzurunda durur. İşte: "Günahlarını sırtlarında taşırlar" kavlinin manası budur. Bu; Süddi, Amr bin Kays el – Mülai ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O, bir misaldir, mana da şöyledir: Günahlarının ağırlıklarını taşırlar. Zeccac şöyle demiştir: Çektikleri azap en ağır yük gibi kılınmıştır. "Taşıdıkları şey ne kötüdür"ün manası da: Sırtlarına yüklenen şey ne kadar da kötüdür, demektir.

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ
وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣٢﴾

32 – Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatı hızlı sona ermede ve ömrünün kısalığında oyuncak gibi bir şeydir.

İkincisi: Dünyanın hali ve onun için çalışma oyun ve eğlence gibidir. Hayır yapma ise ahiret amelindendir, dünyadan değildir.

Üçüncüsü: Dünya hayatının insanları, oyun ve eğlence halkından başkası değildir. Çünkü emrolundukları şeyi yapmayacak kadar meşguldürler. Oyun da: Faydası olmayan şey demektir.

"Ve leddarul ahireti hayr": Lam kasem içindir. Ahiret yurdu da

cennettir. "Akıl etmiyorlar mı ki" onun için amel etsinler. "Efelayakılun": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, En'am, A'raf, Yusuf ve Yasin'de ye ile "yakılun"; Kasas'ta ise te ile okumuşlardır. Nafi de hepsini ye ile okumuştur. Hafs, Asım'dan rivayetle te ile okumuştur. Ancak Yasin'dekini *(Yasin: 67)* ye ile "efela yakılun" okumuştur. İbn Amir de Yasin'de ye ile, diğerlerinde de te ile okumuştur.

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾

33 – Pekiyi biliyoruz ki, gerçekten dedikleri o şey elbette seni üzüyor. Gerçekten onlar seni yalanlamıyorlar, o zalimler ancak Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar.

"Pekiyi biliyoruz ki, gerçekten dedikleri o şey elbette seni üzüyor": İniş sebebinde dört görüş vardır:

Birincisi: Kureyş'ten Haris bin Amir adında biri: Ya Muhammed, bize hiç yalan söylemedin ki seni bugün itham edelim, ancak sana uyarsak bizi toprağımızdan kaparlar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Haris bin Amir halk içinde Peygamberi yalanlardı, ailesi ile baş başa kalınca da: Muhammed, yalan söyleyenlerden değildir, derdi. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müşrikler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i gördükleri zaman kendi aralarında: O gerçekten peygamberdir, derlerdi. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, demiştir.

Üçüncüsü: Ebu Cehil, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz seni yalanlamıyoruz, ancak getirdiğin şeyi yalanlıyoruz, dedi. Bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu da Naciye bin Ka'b, demiştir.

Ebu Yezid el – Medeni de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Cehille karşılaştı, Ebu Cehil onunla tokalaştı, kendisine: "Bu sapıkla mı tokalaşıyorsun?" dediler. O da: "Allah'a yemin ederim ki onun peygamber olduğunu biliyorum, ancak biz ne zaman Abdimenaf oğullarına tabi olduk?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Dördüncüsü: Ahnes bin Şurayk, Ebu Cehille karşılaştı, Ahnes: "Ey Hakem'in babası, bana haber ver, Muhammed, doğru mudur yoksa yalancı mıdır? Burada benden başka dediğini duyacak kimse yoktur"

dedi. Ebu Cehil de şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki, Muhammed gerçekten doğrudur, ancak Kusay oğulları sancağı, hacılara su vermeyi, perdedarlığı ve peygamberliği alırlarsa, öteki Kureyş'e ne kalır?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Onların dedikleri şey ise: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamaları ve Allah'ı inkar etmeleridir. Ayette Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e yüzüne karşı söyledikleri şeyden dolayı teselli ve taziye vardır.

"Feinnehum layükezzibuneke": Nafi ile Kisai, şeddesiz ve kâfın sükunu ile "yükzibuneke" okumuşlardır. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Seni yalancı olarak bulmazlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

İkincisi: Getirdiğin şeyi yalanlamıyorlar, ancak Allah'ın ayetlerini inkar ediyor ve kendilerini O'nun azabına maruz bırakıyorlar. Kisai bu ayetle şöyle delil getirirdi: Araplar: Kezebtürrecüle derler, bir insanı yalan ve batıl konuşmaya nisbet ederler. Ekzebtuhu derler, konuştuğunun yalan olduğunu söylerler, yalan uyduruyor, demezler. Kisai'den başkası da şöyle demiştir: Ekzebtürrecüle: Bir adamı yalancılar içine sokmak ve onların sıfatını ona vermektir. Nitekim: Ebhaltürrecüle: Bir adamı cimriliğe nisbet etmek, ecbentuhu da, korkaklığa nisbet etmektir.

Şair şöyle demiştir:

Bir bölük, sizi sevdiğim için beni küfre nisbet ettiler
Bir bölük de bana, kötü ve günahkardır, dediler.

İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve İbn Amir, şedde ve kâfın fethası ile "yukezzibuneke" okumuşlardır. Manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Seni bir delille yalanlamazlar, ancak o, inat ve şaşkınlık yalanlamasıdır. Bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Sen yalancısın, demezler, çünkü senin doğru olduğunu bilirler, ancak senin getirdiğin şeyleri yalanlarlar. Bunu da Naciye bin Ka'b, demiştir.

Üçüncüsü: Seni gizli olarak (vicdanen) yalanlamazlar, ancak sana düşmanlıklarından dolayı halk içinde yalanlarlar. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kitaplarında olanlardan verdiğin haberlerde sana: Yalan söyledin, diyemezler.

Beşincisi: Seni kalpleri ile yalanlayamazlar, çünkü senin doğru konuştuğunu bilirler. Bu iki görüşü Zeccac zikretmiştir.

Bu iki kıraatin lafızları farklı olsa da manalarının bir olması caizdir, ancak "fa'altü" teksir binasından dolayı "faaltü"den daha çok mana ifade eder. İki kıraatin aynı manaya olduğunu Sibeveyh'in aktardığı şu söz de tekit eder: Kalleltü ve akleltü (az yaptım), kessertü ve eksertü (çok yaptım) aynı manayadır.

Ebu Ali şöyle demiştir: "Seni yalanlamazlar"ın manası: Seni kitaplarında olanlardan verdiğin haberlerde yalanla itham edemezler, demektir. Gerçek manasının: Seni yalancı olarak bulamazlar, demek de caizdir. Nitekim: Ahmettürrecüle denir ki: Onu övgüye layık buldum, dersin. Çünkü seni doğruluk ve güvenirlikle bilirler. "Ancak zalimler Allah'ın ayetlerini inkar ederler": Yakinen bildiklerini inatlarından dolayı inkar ederler.

Burada "Allah'ın ayetleri"nde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Muhammed ile Kur'an'dır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kur'an'dır, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ
فَصَبَرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا وَلَا
مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

34 – Andolsun, senden önceki peygamberler de yalanlanmış; yalanladıkları o şeye sabretmiş ve eziyete uğramışlardır. Nihayet yardımımız onlara geldi. Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur. Andolsun, sana peygamberlerin haberinden gelmiştir.

"Andolsun, senden önceki peygamberler de yalanlanmıştır": Bu da Efendimize onlardan karşılaştığı şeylere karşı bir tesellidir: İbn Abbas şöyle demiştir: "Yalanlandıkları o şeye sabrettiler": Sevabım hatırı için. "Eziyete uğradılar": Öyle ki testerelerle biçildiler ve ateşle yakıldılar. "Sonunda onlara yardımımız geldi": Onları yalanlayanlara azap etmekle.

"Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onun va'dinde durmazlık yoktur, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Haber verdiği ve emrettiği şeyleri değiştirecek yoktur, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kararlarını ve kulları üzerindeki geçerli hükümlerini değiştirecek yoktur. Bu mana "kelimeler"le ifade edilmiştir, tıpkı: "ancak azap kelimesi kafirlere hak oldu" *(Zümer: 71)* kavli gibi. Yani hükmü onlara vacip oldu. Bu ve bundan önceki görüşe göre mana şöyle olur: Allah'ın kelimelerini değiştirecek ve kararını bozacak yoktur. O: "Ben ve peygamberlerim mutlaka galip geleceğiz" *(Mücadele: 21)* sözü ile peygamberlerine yardım edeceğine hükmetmiştir.

Dördüncüsü: Kelamın her ne kadar zahiri haber ise de manası yasak manasınadır, anlam: Kimse Allah'ın kelimelerini değiştirmesin, demektir. Bu da: "Onda şüphe yoktur" *(Bakara: 2)* kavli gibidir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Kimse ne kadar yaldızlasa ve çabalasa da Allah'ın kelimelerini değiştiremez. Çünkü Allah Teala onu sağlam söz ve muhkem hükümle batıl erbabının lafızları ile karışmaktan korumuştur. Bu üç görüşü İbn Enbari zikretmiştir.

"Andolsun ki sana peygamberlerin haberinden gelmiştir": Yani eziyetlere sabredip de yardıma mazhar olmaları hususunda. Burada "in"in zait olduğu söylenmiştir.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ
نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

35 – Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse, eğer yerde bir tünel yahut gökte bir merdiven arayıp da onlara bir mucize getirebilirsen, yap. Eğer Allah dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı. Öyleyse sakın cahillerden olma.

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse": İniş sebebi şöyledir: Haris bin Amir, bir grup Kureyşli ile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Muhammed, peygamberlerin kavimlerine getirdiği gibi sen de bize bir mucize getir. Eğer bunu yaparsan sana iman ederiz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Kebure": Büyük olmak ve ağır gelmek manasınadır.

Yüz çevirmelerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an dinlemekten. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmaktan.

"Nafak": Bu kelime hakkında İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nafak yerin altındaki giriştir ki ona dehliz, tünel denir. Süllem ise: Yukarı çıkan merdivendir. Zeccac da şöyle demiştir: Nafak: Yerin altına inen yoldur, nafika da yer sıçanının yerin altından yüzüne doğru açtığı deliktir. Yer yüzeyine yaklaştığı zaman onu ince bir tabaka halinde bırakır, bir şeyden şüphe ettiği zaman kafası ile orayı iter ve çıkar. Münafıka da bu yüzden aynı kelime denilmiştir. Çünkü o da gösterdiğinin aksini yapar, tıpkı yer sıçanının nafika denen deliği gibi ki dışı belirsizdir, içi de yerin altında bir deliktir.

"Süllem" de: Selametten türemiştir ki o da seni yukarıya çıkaran, teslim eden araçtır. Mana da şöyledir: Eğer elinden gelirse bunu yap. "Yap" fi'li atılmıştır, çünkü sözün içinde ona gösterecek şey vardır

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Süllem, sebep ve merdivendir: Sen beni ihtiyacın için merdiven (araç) olarak kullandın, denilir.

"Onlara bir mucize getirebilirsen": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden istedikleri mucizeyi getir, zira ondan meleğin inmesini; Musa'nın asası ve Salih'in devesi gibi mucizeler istemişlerdi.

İkincisi: Senin mucizenden daha üstününü.

"Eğer Allah dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onları hidayet üzerinde yaratmak dileseydi, yapardı

İkincisi: Dileseydi melekler indirirdi, onlar da kendilerini imana zorlarlardı. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Eğer dileseydi hepsi iman ederlerdi. İmanı dilemesi ve geçerli hükmü ile terk ettiklerini haber verdi.

"Öyleyse sakın cahillerden olma": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cahillik etme, çünkü eğer dileseydi onları hidayet üzerinde toplardı.

İkincisi: Sana bazılarının iman edip bazılarının da iman etmeyeceklerinde cahillik etme.

Üçüncüsü: Sabırsızlık edenlerden olma, çünkü sabırsızlık cahillerin ahlakındandır.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Ancak dinleyenler (davete) icabet ederler. Ölüleri Allah diriltir. Sonra da O'na döndürülürler.

"Ancak dinleyenler (davete) icabet ederler. Yani sana ancak dinleyen icabet eder, maksat kabul edecek şekilde dinlemektir.

Ölülerden kimler kasdedildiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Ancak mü'minler dinlerler; kafirler ise Allah onları tekrar diriltinceye kadar icabet etmezler. Sonra onları kafirler olarak toplar, onlar da mecburi olarak icabet ederler.

İkincisi: Onlar gerçek ölülerdir, Allah onları misal olarak zikretmiştir, mana da şöyledir: Ölüler, Allah onları tekrar diriltinceye kadar davete icabet etmezler. Dinlemeyenler de böyledir.

"Sonra O'na döndürülürler": Mü'minleri ve kafirleri kasdediyor, o zaman hepsine yaptıklarının karşılığını verir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ
عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

37 – Dediler: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" De ki: Şüphesiz Allah mucize indirmeye kadirdir; ancak onların çoğu bilmiyorlar.

"Dediler: Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?": İbn Abbas, ayet Kureyş reisleri hakkında inmiştir, demiştir. "Levla", "hella" (teşvik) manasındadır, onu da Nisa suresinde şerh etmiştik. Mukatil: Ayet kelimesinden peygamberlerinki gibi mucizeyi kasdetmişler, demiştir. Başkası da: Peygamberliğe şahitlik edecek bir meleğin inmesini kasdettiler, demiştir.

"Ancak onların çoğu bilmezler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın mucize indirmeye gücü yettiğini bilmezler.

İkincisi: İnen mucizede onlar için ne gibi riskler olduğunu bilmezler, çünkü ona iman etmedikleri takdirde azapları artar.

Üçüncüsü: Onun inmesindeki yararı bilmezler.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

38 – Yeryüzünde bir hayvan ne de iki kanadıyla uçan bir kuş yoktur ki, mutlaka sizin gibi ümmetlerdir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra ancak Rablerine toplanacaklar.

"Yeryüzünde bir hayvan yoktur ki": İbn Abbas, yeryüzünde hareket eden her canlıyı kasdetmiştir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: İki kanattan bahsedilmesi tekittir. Bütün mahlukat ya hareket eder yahutta uçar.

"Mutlaka sizin gibi ümmetlerdir": Mücahit: Sınıf sınıftırlar, demiştir.

Ebu Ubeyde de: Cins cinstirler, Allah'ı tanır ve O'na ibadet ederler, demiştir.

"Sizin gibidirler": Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Birbirlerini anlamada sizin gibidirler, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet emiştir.

İkincisi: Allah'ı tanımada, bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: Yaratılma, ölme ve dirilmede sizin gibidirler, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Beslenme istemede, rızık aramada ve tehlikelerden sakınmada sizin gibidirler, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayet şöyle delil olarak sunulmuştur: Allah Teala müşriklere akıl ve fehim vermiştir; bununla Peygamberin durumunu anlamalı ve ona itaate sarılmalı idiler, nitekim kuşlara da birbirinin işaretini anlayacak güdüler vermiştir. Erkeğe dişiyi arattırmıştır. Bütün bunlarda kudretini gösteren deliller vardır.

"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık": Kitap üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'dan: Biz hiçbir şeyi terk etmedik, ne varsa hepsini ana kitapta yazdık, dediğini rivayet etmiştir. Katade ile İbn Zeyd de bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O, Kur'an'dır. Ata, İbn Abbas'tan: Biz hiçbir şey bırakmadık, mutlaka onu sizin için açıkladık, dediğini rivayet etmiştir. Buna göre bu geneldir, tahsis edilmiştir. Mana da şöyle olur: Muhtaç olduğunuz ne varsa onu kitapta size açıkladık, bunu da ya nas (açık) olarak ya özetle ya da delalet yolu ile yaptık. "Sana kitabı her şeyi açıklaman için indirdik" *(Nahl:89)* ayetinde olduğu gibi ki, din işinde ihtiyaç duyulan her şeyi demektir.

"Sonra ancak Rablerine toplanırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günündeki toplamadır. Ebu Zer rivayet edip şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iki koç toslaştılar: "Ey Ebu Zer, ne için toslaştıklarını biliyor musun?" dedi. Ben de: Hayır, dedim. O da: Fakat Allah biliyor, aralarında hüküm verecektir, dedi.[4] Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Allah mahlukatı, hayvanları, sürünenleri, kuşları ve her şeyi kıyamet gününde toplar, adaleti o dereceye varır ki boynuzsuz koyunun hakkını boynuzludan alır, sonra da onlara: Toprak olun, der. O zaman kafir: Keşke ben de toprak olaydım, der.[5]

İkincisi: Toplamanın manası: Onları öldürmektir, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ
وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

39 – Ayetlerimizi yalanlayanlar; karanlıklar içinde sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse, onu şaşırtır, kimi de dilerse, onu doğru yola getirir.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiklerini yalanlayanlar, "sağırdırlar", Kur'an'dan sağırdırlar, onu dinlemezler. "Dilsizdirler": Onu konuşmazlar. "Karanlıklar içindedirler": Yani şirk ve sapıklık içindedirler. "Allah kimi dilerse onu şaşırtır": O da küfür üzere ölür. "Kimi de dilerse onu doğru yola getirir": O da İslam'dır.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

40 – De ki: "Bana haber verin, size Allah'ın azabı gelse yahut kıyamet gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Eğer doğru kimseler iseniz!

"Kul ereeyteküm": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde elifle hemzeli olarak "ereeytüm", "ereeyteküm" ve "ereeyte" okumuşlardır. Nafi ise hepsini imale etmiştir. Kisai de elifsiz ve hemzesiz okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Araplar: Ereeyteke, derler ki: Bana haber ver, demek isterler.

---

4 – İmam Ahmed, Müsned, 5/162, 173

5 – Hakim, el – Müstedrek, 2/316. Muslim'in şartına uygundur, demiş, Zehebi de ona katılmıştır.

"Allah'ın azabından": Burada ne murad edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ölümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O eski milletlerin başına gelen azaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

Saat: İse kıyamettir. Zeccac da: O, kulların ölecekleri vaktin ve yeniden dirilecekleri zamanın ismidir, demiştir.

"Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?": Yani sıkıntınızı def etmesi için puta veya taşa mı dua edersiniz? Karşılık veremeyecekleri bir delil ileri sürmüştür; çünkü onlar başlarına bir sıkıntı geldiği zaman Allah'a dua ederlerdi.

"Eğer doğru kimseler idiyseniz!": Bu da: "Ereeyteküm" kavlinin cevabıdır, çünkü o, bana haber verin manasınadır. Sanki onlara: Eğer doğru kimseler iseniz, başınıza bir bela geldiği zaman kime dua ettiğinizi söyleyin, denilmiş gibi olur.

بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

41 – Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız. O da eğer dilerse, yalvardığınız şeyi açar; siz de ortak koştuklarınızı unutursunuz.

"Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız": Zeccac şöyle demiştir: Şiddet anlarında yalnız kendisine dua ettiklerini bildirmiştir. Bu da onların aleyhine en büyük kanıttır, çünkü onlar putlara tapmışlardır.

"Dilerse yalvardığınız şeyi açar": Yani onun için dua ettiğiniz sıkıntıyı açar, demektir. Dil buna müsaittir, mesela: "Köye sor" *(Yusuf: 82)* kavli de böyledir ki: Köy halkına sor, demektir.

"Unutursunuz": Bunun "terk edersiniz" manasına olması caizdir ki mana şöyle olur: Sizler onlara dua etmeyi terk etmede onları unutmuş gibisiniz.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Andolsun, senden önce ümmetlere de peygamberler gönderdik. Olur ki yalvarırlar diye onları şiddetli fakirlik ve sıkıntılarla yakaladık.

"Andolsun, senden önce ümmetlere de peygamberler gönder-

dik":Ayette atılan kelimeler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Andolsun, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik, onlara muhalefet ettiler, biz de onları çetin şeylerle yakaladık. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O müzmin (kronik) hastalık ve korkudur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O şiddetli fakirliktir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: O, açlıktır, bunu da Zeccac zikretmiştir.

Darra (sıkıntı) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bela ve açlıktır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mallarda ve canlarda eksikliktir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Hastalıklar ve rahatsızlıklardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

"Olur ki yalvarırlar": Yani yalvarmaları için, demektir. Tazarru; zillet ve miskinliktir. Kelamda atılan sözcük vardır, takdiri: Yalvarmadılar, demektir.

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَٰكِنْ قَسَتْ
قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Azabımız geldiği zaman yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan onlara yaptıkları şeyi süsledi.

"Levla", "hella" (teşvik) manasınadır. Be's de: Azaptır. Ayetten kastedilen şudur: Allah Teala Peygamberine şunu bildirmiştir ki O, kendisinden önce bir kavme elçi göndermiştir, onlarsa o kadar katı davrandılar ki sıkıntılara maruz kaldılar, yine de boyun eğmediler, küfürlerinde ısrar ettiler. Şeytan onlara sapıklıklarını süslü gösterdi, onlar da bunun üzerinde direttiler.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا
بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Ne zaman ki kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttular biz de üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine

verilenlerle ferahlayınca onları ansızın yakaladık. Birden ümitlerini kestiler.

"Kendilerine yapılan hatırlatmaları unuttukları zaman": İbn Abbas: Kendilerine verilen öğütleri tutmadılar, demiştir. "Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık": Dünyanın bolluk ve sevincini kastediyor. Ebu Cafer ile İbn Amir, burada, A'raf'ta, Enbiya ve Kamer'de şedde ile: "Fettahna" okumuşlar; cumhur da şeddesiz okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kendilerine kapalı olan her hayrın kapılarını açtık, nihayet kendilerine verilenin intikam için olmadığını ve kendilerine açılan kapıları hak ettiklerini zannettikleri zaman, onları ansızın yakaladık, yani azabımız onlara birden geldi.

İbn Enbari de "her şey"in ifadesi tekit için kullanılmıştır, demiştir. Mesela birinin: Filanın yanında her şeyi yedik ve onun yanında bütün sevinçleri tattık, demesi gibi ki, bu genelleme ile anlattığı şeylerin çok ve geniş olduğunu bildirmek ister, mesela: "Ona (Belkıs'a) her şeyden verilmiştir" *(Neml: 23)* kavlinde olduğu gibi. Hasen de: Kime bol verilir de bunun tuzak olduğunu bilmezse, onun görüşü yoktur. Kime de dar verilir de ona bakıldığını göremezse, onun da görüşü yoktur, demiş, sonra da bu ayeti okumuş ve: Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki bazılarına ihtiyaçları verilmiş, sonra da yakalanmışlardır, demiştir.

"Onlar birden ümitlerini kesiyorlar": Bunda (müblis ifadesinde) beş görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'ın rahmetinden ümit kesendir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de: Bütün hayırlardan ümit kesendir, demiştir. Ferra da: Müblis, umutsuzdur, demiştir. Bunun içindir ki delil bulamayan ve verecek cevabı olmayana: Eblese (apıştı) derler. Şair Accac da şöyle demiştir:

Arkadaş, sen hiçbir ağıl gördün mü ki kemreler kat kat olmuştur?
Evet, gördüm, dedi, fakat apıştı!

Yani verecek cevap bulamadı. Burada geçen mükres kelimesi: Develerin kığılayarak ve idrar ederek altlarının kemre bağlamasıdır.

İkincisi: Rezil olan demektir. Mücahit: İblas, rezilliktir, demiştir.

Üçüncüsü: Helak olandır, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Altından kalkamayacağı kötülüğe maruz kalan ve yorulan kimsedir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: O üzgün ve pişman demektir, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Rube'nin şu beytini misal getirmiştir:

Perşembe günü Beşler hazır bulundular;
Yüzlerinde sarılık ve iblas vardı.

Yani: Moral bozukluğu, somurtkanlık ve üzüntü, demektir.

Zeccac da: O derin hasret, üzüntü ve umutsuzluktur, demiştir. Başka bir yerde de: Müblis: Suskun ve şaşkındır, demiştir.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

45 – Böylece, zulmeden o kavmin arkası kesildi. Övgü alemlerin Rabbi Allah'ındır.

"Böylece zulmeden o kavmin arkası kesildi": İbn Saib şöyle demiştir: Dabirühüm, arkalarından gelenler, demektir. Mana da şöyledir: Onların kökleri kazıldı. Ebu Ubeyde de: Dabir, arkadan gelen demiştir. İbn Kuteybe de: Bu köklerinin kazılması ile aynı manayadır, demiştir.

Müfessirler şöyle demişler: Onların kökünü kazımakla neden kendini övdü? Çünkü bu, yalanlanan elçilere bir nimettir. Bir de zalimlerin şerrinden emin olmanın hamd etmeye layık bir şey olduğunu bildirmiştir.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ
مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ
يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

46 – De ki: Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alır ve kalplerinizi mühürlerse, Allah'tan başka size onu getirecek ilah kimdir? Bak, ayetleri nasıl çeviriyoruz. Sonra onlar yüz çeviriyorlar.

"De ki: Eğer Allah kulağınızı ve gözlerinizi alırsa": Yani giderirse, "kalplerinizi de mühürlerse", öyle ki hiçbir şey bilmezseniz, "size onu Allah'tan başka getirecek ilah kimdir?": Onu zamirinde de üç görüş vardır:

Birinci o, fi'le racidir, mana da şöyledir: Allah'ın sizden aldığını kim getirebilir? Bunu da Zeccac, demiştir.

Ferra da şöyle demiştir: Fiilden kinaye edersen, ne kadar çok olursa olsun, zamiri tek olarak getirirsin, mesela bir adama: "İkbalüke ve idbarüke yü'zini (senin gelmen de gitmen de beni üzüyor" sözünde olduğu gibi.

İkincisi: O, hidayete racidir, bunu da Ferra zikretmiştir. Buna göre kinaye edilen şey zikredilmemiş olur, ancak mana onu kapsar. Zira kulağı ve gözü alınan ve kalbine mühür vurulan kimse hidayeti bulamaz.

Üçüncüsü: O kulağa atfedilmiş olur, onun üzerine atfedilen şey de kıssaya dahil olur. Zira ona atfedilmiştir. Bunu da Zeccac zikretmiştir. Cumhur: "Men ilahün ğayrullahi ye'tiküm bihinzur" (bihi'nin hesini kesre ile) okumuştur. Müseyyebi de Nafi'den zamme ile: "Bihunzur" rivayet etmiştir. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile okursa, bihi aybün gibi yerlerde heye bitişen yeyi atar. Kim de zamme ile okursa, o da: Fehasefna bihu ve bidarihul arda kavlini örnek almış olur ve vavı atar.

"Bak, ayetleri nasıl çeviriyoruz?": Mukatil şöyle demiştir: Yani alametler değişik şeylerde olur; mesela kulakları, gözleri ve kalpleri almakla; eski milletlere yapılan şeylerle olur. "Sonra da onlar yüz çeviriyorlar": Yani yüz çeviriyorlar da ibret almıyorlar.

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً
أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

47 – De ki: "Bana haber verin, eğer Allah'ın azabı size ansızın yahut açıkça gelirse, zalimler topluluğundan başkası mı helak edilir?

"De ki: Bana haber verin, eğer Allah'ın azabı size ansızın yahut açıkça gelirse": Zeccac: Bağteten, apansız demektir, demiştir. Cehreten ise: Onlara görerek gelmesidir. "Zalimler topluluğundan başkası mı helak edilir?" Siz ve benzerlerinizden başkası mı helak edilir? Çünkü siz inadına küfrettiniz ve kendilerinizin zalimler olduğunu bildiniz.

وَمَا نُرْسِلُ
الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ
الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

48 – Biz, peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Öyleyse kim iman eder ve (kendini) düzeltirse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

49 – Ayetlerimizi yalanlayanlara yaptıkları fasıklık yüzünden azap dokunacaktır.

"Biz, peygamberleri ancak müjdeciler olarak göndeririz": Yani sevapla müjdeleyici ve azapla uyarıcı olarak. Gönderilmeleri teklif ettikleri muziceleri getirmeleri için değildir. Sonra da tasdik edenlerin sevabını ve inkar edenlerin azabını ayetin tamamında ve arkasında zikretmiştir. İbn Abbas: Yefsukun kelimesinin, inkar edenler manasına olduğunu söylemiştir.

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ
اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا
مَا يُوحَى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا
تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

50 – De ki: size: "Yanımda Allah'ın hazineleri var" demiyorum. Ben gaybi de bilmem. Size, "ben bir meleğim de" demiyorum. Ben ancak bana vahyolunanlara tabi olurum. De ki: "Kör ile gören bir olur mu?" Hiç düşünmüyor musunuz?

"De ki: Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum": İniş sebebi şöyledir: Mekke halkı: Ya Muhammed, Allah sana bir hazine indirse de zenginleşsen; zira sen fakir ve muhtaçsın. Yahut ondan yiyeceğin bir bahçen olsa, zira sen açsın, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu ayet, "ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya" kavline bağlıdır; böylece onlara Allah'ın hazinelerine sahip olmadığını; gaybi de bilmediğini ancak vahiy ile bileceğini bildirdi. Melek olduğunu da söylemiyor, zira melek, Allah'ın işlerinden insanların göremediğini görür. İbn Mes'ud, İbn Cübeyr, İkrime ve Cuhderi, lamın kesresiyle: "İnni melik (ben kıralım) okumuşlardır.

Kör ile gören üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kör, kafirdir, gören de mü'mindir. Bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Kör, sapık, gören de doğru yolda olandır, bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit demişlerdir.

"Hiç düşünmüyor musunuz?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun birliğine ve Resul'ünün doğruluğuna delalet eden ve size açıklanan ayetler üzerinde düşünmüyor musunuz?

İkincisi: Size verilen kör ile gören misalinde ve bu ikisinin bir olmayacağı üzerinde.

وَأَنذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَن يُحْشَرُوا إِلَىٰ
رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُم مِّن دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

51 – Onunla (Kur'anla) Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları uyar. Onlar için O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi vardır. Belki sakınırlar.

"Onunla uyar": Zeccac, Kur'an'la demiştir. Neden toplanmaktan korkanları zikretti de diğerlerini etmedi? Halbuki hepsinin de uyarıcısı idi? Çünkü toplanmaktan korkanlar delile daha çok maruzdurlar. Çünkü onlar ahireti itiraf etmektedirler. İnsanlar iki kısımdır: Ya Müslümandır ki Müslüman olarak üzerindeki Allah'ın hakkını eda etmek için uyarılır, ya da kitabidir. Kitabiler ise öldükten sonra dirilmede müttefiktirler. Dost ve şefaatçiden bahsetmesi şunun içindir, çünkü Yahudi ve Hıristiyanlar, kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunu söylediler. Aziz ve celil olan Allah da küfür ehlinin kendinden başka dost ve şefaatçileri olmadığını bildirdi. Başkası da şöyle demiştir: Onların Allah'tan başka dostları yoktur, yani onların Allah'tan başka ne bir dostları ne de bir şefaatçileri vardır; çünkü şefaat edenlerin şefaati de O'nun emriyledir.

Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu ayet: "Bu Kur'an bana vahyolundu ki onunla sizi uyarayım" *(En'am: 19)* ayetine bağlıdır.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ
يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَمَا مِنْ
حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾

52 – Sabah akşam Rablerine dua ederek cemalini dileyenleri kovma. Onların hesabından sana bir şey yoktur. Senin hesabından da onlara bir şey yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın.

"Rablerine dua edenleri kovma": Sa'd bin Ebi Vakkas şöyle

demiştir: Bu ayet ben, İbn Mes'ud, Suheyb, Ammar, Mikdad ve Bilal hakkında indi. Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz bunlara tabi olmak istemeyiz, onları etrafından kov, dediler. Bundan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in içine bir şeyler girdi, bunun üzerine bu ayet indi.

Habbab bin Eret de şöyle demiştir:[6] Bu ayet bizim hakkımızda indi, bizler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in etrafında zayıf kimseler olarak bulunurduk, bize sabah akşam faydalı şeyler öğretirdi. Akra bin Habis ile Uyeyne bin Hısn geldiler: Bizler kavmimizin eşrafındanız, bizi bunlarla beraber görmelerini istemeyiz; seninle oturduğumuz zaman onları kov, dediler. O da: Peki, dedi. Onlar da: Bunu aramızda yazmadıkça razı olmayız, dediler. Deri ve divit kalem getirildi. Bunu yapmak isteyince - ki biz de bir tarafta oturuyorduk - birden Cebrail, Allah Teala'nın: "Rablerine dua edenleri kovma... biz onların bazısını bazıları ile denedik" kavlini indirdi. O da elindeki sayfayı attı ve bizi çağırdı: "Selam size, Rabbiniz merhameti kendi üzerine yazdı" diyordu. Biz de o gün kendisine yaklaştık, öyle ki dizlerimizi onun dizine dayadık.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Kureyş'ten bir grup, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e uğradı, yanında da Habbab, Suheyb, Bilal ve Ammar var idi. Onlar: "Ya Muhammed, sen bunlardan razısın, bizim de onlara tabi olmamızı mı istiyorsun?" dediler. Bunun üzerine: "Rablerine dua edenleri kovma" ayeti indi.

İkrime de şöyle demiştir: Rebia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe, Mut'im bin Adiy, Haris bin Nevfel, Abdimenaf oğullarının eşrafı ile birlikte Ebu Talib'e geldiler: Eğer kardeşinin oğlu bizim yanaşma ve kölelerimizi yanından kovarsa, kalplerimizdeki yeri daha sağlam olur ve ona uymamız için büyük avantaj sağlar, dediler. Ebu Talib de geldi, ona bunu anlattı, Ömer bin Hattab da: Bunu yapsan da ne istediklerini bir görsek, dedi. Bunun üzerine bu ayetler indi. Ömer de dönüp dediklerinden özür diledi.

Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Bu ayetler şu gibi zayıflar hakkında indi: Bilal, Suhayb, Habbab, Ammar, Mihca, Amir bin Füheyre ve Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim. "Onunla Rablerinin huzurunda toplanmaktan korkanları uyar" ayeti de yine onların hakkında indi.

Avfi de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Eşraftan bazı kimse-

6 - İbn Mace, Zühd, bab, 7.

ler Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Biz sana iman edeceğiz, namaz kıldığımız zaman yanındaki bu adamları geriye at, arkamızda kılsınlar, dediler. Buna göre onları arka safa atmasını istediler, daha önceki görüşlere göre de onları meclisinden kovmasını istediler.

"Rablerine dua edenler": Bu duada da beş görüş vardır:

Birincisi: O farz namazdır, bunu da İbn Ömer ile İbn Abbas. demişlerdir. Mücahit de: Onlar beş vakit namazdır, demiştir Mücahit ile Katade bir rivayette de: Sabah ve ikindi namazlarıdır demişler. Mukatil de, o günkü namazın sabah akşam ikişer rekat olduğunu, sonra da beş vakit namazın farz kılındığını iddia etmiştir.

İkincisi: O, Allah'ı zikretmektir, bunu da İbrahim Nahai demiştir. Ondan ilk görüşün benzeri de rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O Allah'a ibadettir, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O sabah akşam Kur'an öğrenmektir, bunu da Ebu Cafer, demiştir.

Beşincisi: Allah'a tevhit, ihlas ve ibadetle dua etmektir, bunu da Zeccac, demiştir.

Cumhur: "Bil - ğadati" okumuş; İbn Amir de burada ve Kehf'te ğaynın zammesi, dalın sükunu ve arkasından vav ile: Bil- ğudveti okumuştur.

Ferra da şöyle demiştir: Araplar ğudvenin üzerine elif lam getirmezler, çünkü o, elif lamsız marifedir. Araplar onu muzaf da etmezler. Eteytüke ğadatel hamisi derler de, ğudvetel hamisi demezler. Bu da onun marife olduğuna delildir.

Ebu Ali de şöyle demiştir: En güzeli, ğadat okumaktır, çünkü o nekire olarak kullanılır ve elif lamla da marife olur. Ğudve ise, hep marifedir.

İmam Halil de şöyle demiştir: Eteytüke elyevme ğudveten ve bükreten demek caizdir, tıpkı eteytüke dahveten demiş gibi olur. Bu da İbn Amir kıraatinin gerekçesidir.

Eğer: "O topluluğun duası gece gündüz devam ediyordu, neden özellikle sabah akşam denildi?" denilirse, cevap şöyledir: O, ğadat demekle bütün gündüze, aşiy ile de geceye dikkat çekmiştir. Çünkü gündüzün ameli halis olursa, gecenin ameli daha saf olur.

"Cemalini dileyerek": Zeccac: Allah'ı isteyerek, demiştir. Allah da onların niyetlerinin temiz ve bu hususta ihlaslı olduklarına şahitlik eder.

Ayette zikredilen hesaba gelince: Onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, amellerin hesabıdır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Rızıkların hesabıdır. *Üçüncüsü:* O yeterlik manasınadır, mana da şöyledir: Onlara yetmekten sana bir şey yok, sana yetmekten de onlara bir şey yoktur.

"Zalimlerden olursun": İbn Enbari şöyle demiştir: Bu iş Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ağır geldi ve zalimler grubuna girmekle korkutuldu; çünkü bir an için reisleri zayıflardan üstün tutmayı aklından geçirmişti.

وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَٰؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم
مِّن بَيْنِنَا ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾

53 - Böylece onların bazılarını bazıları ile denedik ki: "Aramızdan Allah'ın onlara lütfettiği bunlar mı?" desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?

"Böylece onların bazılarını bazıları ile denedik": Mana şöyledir: Senden önce zengini fakirle denediğimiz gibi bazılarını bazıları ile de denedik. "Fetenna": Denemek ve imtihan etmektir. "Desinler için": Yani büyükler, "bunlar mı?": Fakir ve zayıfları kasdediyorlar. "Lütfetti Allah onlara": Hidayeti? Bu istifhamdır, manası ise inkardır, sanki onların fazilette kendilerini geçmelerini kabul etmiyorlar.

İbn Saib şöyle demiştir: Allah reisleri uşaklarla denedi, şerefli biri bakıp da sıradan birinin kendini geçtiğini görünce, Müslüman olmaktan çekinir ve: "Bu beni geçsin, öyle mi?" derdi.

"Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?" Yani onlara hidayeti lütfettiği zaman nimetine şükredenleri. Mana da şöyledir: Allah ancak kendisine şükredeceğini bildiği kimseye hidayet eder. "Değil mi?"deki soru, takrir ve tesbittir: Öyledir, demektir.

وَإِذَا جَاءَكَ
الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ۖ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ
نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۖ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ
وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54 – Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selam size. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine şöyle yazdı: "İçinizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra da ardından tövbe eder ve (kendini) ıslah ederse, şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman": Kimler hakkında indiğinde beş görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip de: Büyük günah işledik, diyen adamlar hakkında inmiştir. Efendimiz sustu, arkasından da bu ayet indi. Bunu Enes bin Malik, demiştir.

İkincisi: O, kovmaktan men edildiği kimseler hakkında inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onları gördüğü zaman önce kendisi selam verir ve: O Allah'a hamd olsun ki ümmetimde kendilerine önce benim selam vermemle emrettiği kimseler kıldı, derdi. Bunu da Hasen ile İkrime demişlerdir.

Üçüncüsü: O; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hamza, Cafer, Osman bin Muz'un, Ebu Ubeyde, Mus'ab bin Umeyr, Salim, Ebu Seleme, Erkam bin Ebi'l – Erkam, Ammar ve Bilal hakkında inmiştir. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Ömer bin Hattab, reisleri İslam'a çekmek için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e fakirleri geri plana itmekle fikir beyan etmişti; "Rablerine dua edenleri kovma" ayeti inince, Ömer o sözünden özür dilemek ve istiğfar etmek üzere geldi; ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Bu, Ömer bin Hattab'ın İslam'a gireceğini müjdelemek için indi, o da gelip de Müslüman olunca, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu ona okudu. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ayetlerimize iman edenler": Manası: Delil ve kanıtlarımızı tasdik edenler, demektir.

"Selam size, de": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O onları onurlandırmak için onlara selam vermekle emrolundu, bunu da Hasen ile İkrime'den zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, Allah'ın selamını onlara tebliğ etmekle emrolundu, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Selamın manası: Bir insana afetlerden salim kalması (afetlere uğramaması) için dua etmektir.

"Kötülük" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir. *İkincisi:* O masiyetler (günahlar)dır.

"Cahilliğin" manasını da Nisa suresinde zikretmiş bulunuyoruz. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai: "İnnehu men amile minküm suen", "feinnehu gafurur" her ikisinde hemzenin kesri ile okumuşlardır. Asım ile İbn Amir de, ikisinde de hemzenin fethi ile okumuşlardır. Nafi de elifin nasbı ile "ennehu", elifin kesri ile de "feinnehu ğafurun" okumuştur. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile "innehu" okursa, onu rahmetin tefsiri kılmıştır. Kim de "feinnehu ğafurun" okursa, fe'den sonrasını yeni cümle başı kabul etmiştir. Kim de hemzenin fethi ile "ennehu men amile" okursa, "enne"yi rahmeteten bedel yapar. Mana da: Rabbiniz "kim şöyle yaparsa yazdı" olur. Kim de fe'den sonrakini fetha ile okursa, bir haber gizler, takdiri de: "Felehu (ennehu ğafurun rahim) olur. Mana da: Onun için bağışlanma ve merhamet vardır demektir. "Fenne lehu nara cehenneme" *(Tevbe: 63)* de böyledir. Manası da: Onun için cehennem ateşi vardır demek olur. Nafi'in kıraatine gelince, o da rahmetten bedel yapmış ve fe'den sonra yeni cümle kurmuştur.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَب۪ينَ سَب۪يلُ الْمُجْرِم۪ينَ ﴿٥٥﴾

55 - Böylece ayetleri açıklıyoruz ki günahkarların yolu belli olsun.

"Böylece ayetleri açıklıyoruz": Yani sana bu surede müşriklere karşı delillerimizi ve işaretlerimizi açıkladığımız gibi şimdi de sana bütün batıl erbabının inkar ettiği haktaki delilimizi açıklıyoruz. İbn Kuteybe: Açıklamanın manası: Onları ayrı ayrı getirmektir, demiştir.

"Velitestebine": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, teli "velitestebine", "sebilü" de ref ile okumuşlardır. Nafi ile Zeyd de - Yakup'tan rivayetle - yine te ile okumuşlar, ancak onlar "sebile"yi nasb etmişlerdir. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de - Asım'dan rivayetle - ye ile "veliyestebine sebilü" okumuşlardır. Kim ye ile yestebine veya te ile testebine okursa, caizdir, çünkü sebil, Al-i İmran'da açıkladığımız gibi müzekker de müennes de olur. Kim lamı nasb ederse, mana: Ya Muhammed, bunu günahkarların yolunu açıklaman için yaptık, şeklinde olur. Ona açıklanan yolları için de iki görüş vardır:

Birincisi: O şirkteki yolları ve rezilliğe varacak yerleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bu, fakirleri ondan uzaklaştırmadaki maksatlarıdır ki o

da hasettir, yoksa onunla oturmayı ve ona tabi olmayı yeğlemeleri değildir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Eğer: Litestebine'de "key (için) manasına gelen lam nasıl tek başına olabildi, halbuki onun yolu ya önceden geçen veya sonradan gelen bir fi'le şart olmaktır?" denilerse, buna İbn Enbari iki cevap vermiştir:

Birincisi: O, gizli bir fi'lin şartıdır, maksat: Ve nefalü zalike likey testebine, demektir.

İkincisi: O, gizli bir lama atfedilmiştir, tevili de: Nufassilül ayati liyenkeşife emrühüm ve litestebine sebilühüm, şeklindedir.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ
إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

56 - De ki: Şüphesiz ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmekten men olundum. De ki: Ben sizin keyiflerinize tabi olmam. O takdirde ben sapmış ve doğru yolu bulanlardan olmamış olurum.

"De ki: Şüphesiz ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem": Yani putlara ibadet etmem. "Tedune"nin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlah dediklerinize.

İkincisi: İbadet ettiklerinize, bunu da İbn Abbas, demiştir. Keyifleri de: Dinleridir. Zeccac şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Siz onlara ancak keyfi olarak ibadet ettiniz, bir delil ve kanıta göre etmediniz. "İzen" (o takdirde) edatı işe şart manasınadır, mana da şöyledir: Eğer ben onlara ibadet edersem, doğru yoldan sapmış olurum. Talha ile İbn Eli Leyla, lamın kesresi ile: "Kad dalıltü" okumuşlardır

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي
وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا
لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

57 – De ki: Şüphesiz ben Rabbimden açık bir delil üzerindeyim; siz ise onu yalanladınız. Acele istediğiniz (azap) yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. Hakkı O haber verir. O, ayırt edenlerin en hayırlısıdır.

"De ki: Şüphesiz ben Rabbimden açık bir delil üzerindeyim": İniş sebebi şöyledir: Nadr bin Haris ile Kureyş'in diğerleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e alay yollu: Ya Muhammed, bize va'dettiğin azabı getir, dediler. Nadr Kabe'nin yanında ayağa kalktı: Allah'ım, eğer Muhammed'in dediği hak ise bize azabı getir, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. "Beyyine (açık delil): Hak ile batılı birbirinden ayıran belgedir. Zeccac şöyle demiştir: Ben açık bir durum üzerindeyim, keyfime uymuyorum.

"Ve kezzebtüm bih" (onu yalanladınız): Bihinin zamiri ile kinaye edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rabbe racidir. *İkincisi:* Açıklamaya racidir. *Üçüncüsü:* Alay yollu istedikleri azaba racidir.

"Acele istediğiniz şey yanımda değildir": Yani benim elimde değildir, demektir. Acele istedikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, azaptır, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir.

İkincisi: O getirmesini teklif ettikleri mucizelerdir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Hüküm ancak Allah'ındır": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, sevap ve azabı gerçekleştirmekle ihtilaf edenlerin arasını ayıran hükümdür.

İkincisi: O, muhalefet edenlerin üzerine azabın inmesini karara bağlayan hükümdür.

"Yekussul hakka": İbn Kesir, Asım ve Nafi, şeddeli sad ile "yekussul hakka" okumuşlardır ki kasastan gelir, manada da şöyledir: Onun her haber verdiği şey haktır. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, kaza kökünden gelmek üzere: "Yakdıl hakka" okumuşlardır ki, mana da şöyledir: Allah hak hüküm verir.

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾

58 – De ki: Eğer acele ettiğiniz şey yanımda olsa idi, benimle sizin aranızdaki iş bitirilmiş olurdu. Allah zalimleri çok iyi bilir.

"De ki: Eğer acele ettiğiniz şey": Yani azap, "iş bitirilmiş olurdu": İbn Abbas şöyle demiştir: Size bir an dahi mühlet vermez ve sizi mutlaka helak ederdim.

"Allah zalimleri çok iyi bilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İsterse onlara acele eder, isterse azaplarını geciktirir.

İkincisi: Sonlarının ne olacağını çok iyi bilir; onlardan kimi hidayete erecek, kimi de hidayete ermeyecektir, bunun için onlara acele etmiyor.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ
لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ
مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ
وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

59 – Gaybin anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanları bilir. Düşen bir yaprağı da bilir. Yerin karanlıkları altında bir tane, ne yaş ne kuru ne varsa, mutlaka hepsi apaçık bir kitaptadır.

"Ve indehu mefatihül gaybi": İbn Cerir şöyle demiştir: Miftah, mifteh'in çoğuludur. Mifteh ve miftah, denir. Kim mifteh derse, onun çoğulu mefatih'tir. Kim de: Miftah derse, onun çoğulu da mefatih'tir.

"Gaybin anahtarları": Bunun üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş tanedir, onları ancak aziz ve celil olan Allah bilir. Buhari, tek başına rivayet ettiği İbn Ömer hadisinde şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Gaybin anahtarları beştir; onları ancak Allah bilir: Kıyametin ne zaman kopacağını ancak Allah bilir. Rahimlerdeki çocuğun durumunu ancak Allah bilir. Yarın ne olacağını ancak Allah bilir. Hiçbir nefis nerede öleceğini bilemez, ancak Allah bilir. Yağmurun ne zaman yağacağını ancak Allah bilir.[7]

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Peygamberinize her şeyin bilgisi verildi, ancak gaybin anahtarları verilmedi.[8]

7 Buhari, tefsiru Sureti'l En'am; Ahmed, Müsned, 7/7.
8 - İmam Ahmed, Musned, 5/241.

İkincisi: Göklerde ve yerde gayb olan (bilinmeyen) kaderler ve rızıkların hazineleridir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanlar için gaip olan sevap ve azap ile işlerin sonudur. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Ne zaman ineceği bilinmeyen gaip azap hazineleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Soruşturularak gayb ilmine ulaşmak, bunu da Zeccac, demiştir.

Altıncısı: Ömrün sonları ve işlerin sonuçlarıdır.

Yedincisi: Olmayan şey, olur mu yoksa olmaz mı? Olacak şey de, nasıl olur? Olmayacak şey de eğer olursa, nasıl olur?

Berr, kara demektir. Bahr (deniz) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O sudur, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, kentlerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Düşen bir yaprağı da O bilir": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Allah onu düşerken de dalında dururken de bilir. Nitekim: Sana kim gelirse bilirim (ma yeciüke ahadün illa ve ene a'rifuhu) dersin ki, bunun manası: Yalnız geleni bilirim demek değildir. Yerin karanlıklarından maksat da yerin altıdır.

Yaş ve kuru üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: Yaş su, kuru da karadır. *İkincisi:* Yaş bitki bitiren, kuru da bitirmeyendir. *Üçüncüsü:* Yaş diridir, kuru da ölüdür. *Dördüncüsü:* Yaş mü'minin Allah'ı zikreden dilidir, kuru da kafirin Allah'ın zikri ile kıpırdamayan dilidir. *Beşincisi:* O ikisi bir halden bir hale geçiştir ki Allah onu yaş ikin de bilir, kuru iken de bilir.

"Apaçık kitap": Bu hususta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın sağlam bilgisidir, bunu da Zeccac, demiştir. Eğer: "Bu şeyleri bir kitapta zaptetmenin faydası nedir?" denilirse, buna üç cevap verilir, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Onu kitaba kaydetmiştir ki melekler O'nun ilminin geçerli olduğuna vakıf olsunlar.

İkincisi: O, böylece hesabın büyük bir şey olduğuna kullarının dikkatini çekmiş ve onlara yaptıklarının gözden kaçmayacağını bildirmiştir. Çünkü sevap ve azap olmayan şeyi tesbit eden kimse, içinde sevap ve azap olan şeyi daha çabuk tesbit eder.

Üçüncüsü: Kitaptan maksat ilimdir, mana da şöyledir: Bunlar O'nun ilminde tesbit edilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

60 – Gece sizi öldüren ve gündüz ne elde ettiğinizi bilen de O'dur. Sonra sizi onda uyandırır ki belli ecel yerine getirilsin. Sonra dönüşünüz O'nadır. Sonra da yaptıklarınızı size haber verir.

"Gece sizi öldüren O'dur": Bundan uyku murat edilmiştir, çünkü uyku ile ruhlar, tıpkı ölümde olduğu gibi tasarruftan men edilir. İbn Abbas şöyle demiştir: Uykularınızda ruhlarınızı alır. Cerahtüm: Kazandığınız demektir. "Sümme yebasüküm": Sonra sizi uyandırır demektir, yani gündüzün. "Liyukda ecelün müsemma": Hayatınız sona erdiği için belli ecel yerine getirilsin diye. Uykudan sonra uyanma da ölümden sonra dirilmeye delil getirilmiştir.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا
جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾

61 – Kullarının üstünde hükümdar O'dur. Üzerinize bekçi gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman, elçilerimiz onun ruhunu alır. Onlar kusur işlemezler.

"Üzerinize bekçiler gönderir": Bekçiler melekler demektir. Burada geçen hafazanın tekili hafızdır, çoğulu da hafazadır, tıpkı katip ve ketebe, fail ve faala gibi. Bekledikleri şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ademoğullarının amellerini beklerler, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Amellerini ve bedenlerini beklerler, bunu da Süddi, demiştir.

"Teveffethü rüsülüna": Hamze "teveffahu rüsülüna" okumuştur, delili de fi'lin hakiki müennes olmayan bir şeye isnat edilmesidir. Onun (rüsülün) müennesliği çoğul olmasından dolayıdır. Bu "ve kale nisvetün" *(Yusuf: 30)* kavli gibidir.

Elçilerden de kimler murat edildiğinde üç görüş vardır:

Birincisi: O ölüm meleğidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Nahai de: Yardımcıları nefisleri öldürür, o da onlardan teslim alır, demiştir.

İkincisi: Elçilerden maksat, yalnız ölüm meleğidir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar hafaza melekleridir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlar kusur işlemezler": İbn Abbas: Zayi etmezler, demiştir. Eğer: "Onu meleklerimiz öldürür" kavli ile "de ki: Sizi ölüm meleği öldürür" *(Secde: 11)* sözleri nasıl uzlaştırılır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Elçilerden bir tek ölüm meleğini kasdetmek caizdir, çünkü bazen çoğul, tekil yerine kullanılır.

İkincisi: Ölüm meleğinin yardımcıları onun emriyle çalışırlar, o nedenle hepsi ona nisbet edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ölüm meleğini yardımcılarının öldürmeleri ruhu çekmekledir, ölüm meleğinin öldürmesi de ruha emredip onun da icabet etmesi ve davet etmesiyle çıkmasıyladır. Allah'ın öldürmesi de ölüde ölümü yaratması iledir.

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

62 - Sonra Hak Mevlaları olan Allah'a döndürülürler. Bilin ki hüküm O'nundur. O, hesap görenlerin en süratlisidir.

"Sonra Allah'a döndürülürler": Yani kullar, bu döndürme işini üstlenenlerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, onları ölümle Allah Teala'ya döndürürler.

İkincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır ki onları ahirette yeniden diriltmekle kendine döndürür. Allah'a döndürülmelerinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar ancak bir tek Allah Teala'nın hükmedeceği mekana döndürülürler.

İkincisi: Yalnız Allah'ın tedbirine döndürülürler, çünkü onları yoktan var ettiği zaman tek idarecileri Allah idi; onlara davranış imkanı verince nefislerini kendileri idare ettiler. Sonra da ölümle onları bundan da men etti. Sonunda O'nun tedbirine döndürüldüler.

"Bilin ki hüküm O'nundur": Yani karara bağlamak. Çabuk hesaba çekmesinin manası da Bakara suresinde geçmiştir.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا
وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾

قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

63 – De ki: Sizi karanın ve denizin karanlıklarından kim kurtarır? O'na açık ve gizli dua edersiniz: Eğer bizi bundan kurtarırsa elbette şükredenlerden oluruz.

64 – De ki: Sizi ondan ve bütün sıkıntılardan Allah kurtarır. Sonra da O'na şirk koşarsınız.

"Kul men yüneccikum": Asım, Hamze, Kisai ve Ebu Cafer" "Kul men yüneccikum", "kulillahu yüneccikum" ikisini de şeddeli okumuşlardır. Yakup, Kazaz da Abdülvaris'ten rivayetle nunu sakin ve cimi de şeddesiz okumuşlardır.

Zeccac: Şeddeli çokluk manasından dolayı daha iyidir, demiştir. Karanın ve denizin karanlıkları da: Zorluklarıdır. Araplar zorlukla karşılaştıkları güne: Karanlık bir gün, hatta: Yıldızlı bir gün derler, yani zifiri karanlık, öyle ki gece gibi, derler.

Şair de şöyle demiştir:

Zühl bin Şeyban oğullarına devem feda olsun,
Yıldızlı ve çok iğrenç bir gün olduğu zaman.

"O'na yalvararak dua edersiniz": Yani fakirlik ve ihtiyacınızı arz ederek dua edersiniz, demektir.

"Hufyeten": Asım, Hafs rivayeti dışında, hının kesresi ile" hifyeten" okumuştur. A'raf'ta da böyle okumuştur. Diğerleri ise hının zammesiyle okumuşlardır. İkisi de lügattir.

Ferra: Bunda vav ile başka bir lügat daha vardır, demişse de kıraatte hifveten ve hafveten uygun değildir. Kelamın manası şöyledir: Sizler içinizden dua ettiğiniz gibi dıştan da: Eğer bizi kurtarırsa diye dua edersiniz. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr: "Lein enceytena"; Asım, Hamze ve Kisai de: Elifle: "Lein encana" okumuşlar; bunda da "tedunehu"daki gaiplik durumunu dikkate almışlardır. Hamze, Kisai ve Halef ise cimi imaleli okurlardı.

"Bundan": Yani içine düştüğünüz şiddetten. Dersiniz: "Andolsun ki bizi bundan kurtarırsa". İbn Abbas: Burada "şükredenler" mü'minlerdir, demiştir. Kureyş karada ve denizde seyahat ederlerdi, yollarını kaybedip de helak olmaktan korktukları zaman Allah'a ihlasla yalvarırlardı, O da onları kurtarırdı. "Kerb" kelimesi ise insanın içini daraltan sıkıntıdır, kerbe de öyledir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ
اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ
كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

65 – De ki: O; size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye yahut sizi gruplara katıp (ayırıp) birbirinize şiddetinizi tattırmaya kadirdir. Bak, belki anlarlar diye ayetleri nasıl açıklıyoruz.

"De ki: O; size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye kadirdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Üstlerindeki, gökten inen azaptır, mesela Lut kavmine ve Fil ordusuna taş yağdırması gibi. Ayaklarının altındaki de, Karun'un yere batması gibidir. Bunu da İbn Abbas, Süddi ve Mukatil, demişlerdir. Başkaları da şöyle demişlerdir: Tufan, rüzgar, korkunç ses ve deprem de böyledir.

İkinci görüş: Üstlerindeki, amirleri tarafından, altlarındaki de ayak takımından olandır. Bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Üstlerindeki, kötü idarecilerdir, altlarındaki de kötü hizmetçilerdir.

"Sizi gruplara katmaya": İbn Abbas şöyle demiştir: Aranıza kötü inançlar yayar da fırkalara ayrılırsınız. İbn Kuteybe de: Ev yelbiseküm, iltibasdan, yani karıştırmaktan gelir, demiştir. Mana da şöyle olur: Sizi çeşitli inançlara sarılan farklı gruplara ayırır. Sonra da birbirinize savaş ve harp ile şiddetinizi, yani acınızı tattırır. Zeccac da: Ev yelbiseküm: İşinizi karıştırıp sizi sarsar, öyleki bir daha birleşme şansı bulamazsınız, demiştir. Lebestü aleyhimül emre elbesuhu denir ki, işi açıklamayıp karışık bırakmaktır. Şiyean'ın manası da sizi fırkalara ayırır, ihtilaf ettiğiniz zaman da birbirinizi öldürürsünüz, demektir.

"Birbirinize şiddeti tattırmak" da: Bazınızı bazılarınızın eliyle öldürür, demektir. Bu ayetten kimler kasdedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar namaz ehli Müslümanlardır, bunu da İbn Abbas, Ebu'l – Aliye ve Katade, demişlerdir. Übey bin Ka'b de bu ayet üzerinde şöyle demiştir: Onlar dört haslettir, hepsi de azaptır, hepsi de kıyametten önce gerçekleşecektir; ikisi Resulullah sallallahu aleyhi

ve sellem'in vefatından yirmi beş yıl sonra gerçekleşti; çeşitli fırkalara ayrıldılar ve birbirlerine acılarını tattırdılar. İkisi de şüphesiz daha sonra olacaktır, onlar da yer batması ile taş yağmasıdır.[9]

İkincisi: Azap müşrikleredir, ayetin geri kalan kısmı da Müslümanlaradır. Bunu da Hasen, demiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rabbimden üç şey istedim; bana ikisini verdi, birini vermedi. Ümmetime daha öncekilerin azabını etmemesini istedim; bunu verdi, İslam yurdunu işgal edecek düşman musallat etmemesini istedim, onu da verdi; O'ndan sizi çeşitli gruplara ayırıp da çatıştırmamasını istedim; işte onu vermedi.[10]

Üçüncüsü: O, müşrikler için tehdittir, bunu da İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir.

وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾

66 – O hak iken kavmin onu yalanladı. De ki: Ben sizin üzerinize gönderilmiş bir vekil değilim.

"Kavmin onu yalanladı" (ve kezzebe bihi kavmuk): Bihi zamirinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir. *İkincisi:* O, ayetlerin evrilip çevrilmesine racidir.

Üçüncüsü: Azaba racidir.

"De ki: Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ben sizi cezalandırmak için amellerinizin üzerinde vekil değilim, ben ancak bir uyarıcıyım. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Sizin üzerinizde sizi imandan sorumlu tutacak bir bekçi değilim, ben ancak Allah'a davet ediyorum, bunu da Zeccac, demiştir.

Ayetin bu kadarı üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Burada onlar açısından sadece uyarmakla yetinilmiştir, sonra da bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim, ben ancak sizi zahirdeki ikrar ve amelle sorumlu tutarım, içinizdekilerle değil. Buna göre ayet muhkemdir.

---

9 – Ahmed bin Hanbel, Müsned, 5/134, 135.

10 – Müslim, Fiten ve Eşratussaah, hadis no. 20; İbn Mace, Fiten, hadis no. 3951; Ahmed, Müsned, 5/240, Muaz bin Cebel'den.

لِكُلِّ نَبَإٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

67 – Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır. Yakında bilirsiniz.

"Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır": Yani Allah'ın verdiği her haber için bir vakit vardır, zamanı gelince ne yanlışlık olur ne de gecikme olur. Süddi şöyle demiştir: Kur'an'ın azapla ettiği tehdit haberi Bedir savaşında gerçekleşti. Mukatil de şöyle demiştir: Dünyada olanı Bedir'de gerçekleşti, ahirette olanı da cehennemde gerçekleşecektir.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنْسِيَنَّكَ
الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾

68 – Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra o zalimler topluluğu ile oturma.

"Ayetlerimize dalanları gördüğün zaman": Bu ayetle kimler kasdedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yahudilerdir. *Üçüncüsü:* Bozuk fırkalardır. Ayetler ise: Kur'an'dır. Müşriklerin ona dalması, onu yalanlayıp ona inanmamasıdır. Yahudilerin ona dalması da buna yakındır. Batıl fırkaların dalması da birbirleriyle tartışıp münakaşa etmeleridir.

"Onlardan yüz çevir": Yani başka konuya geçinceye kadar onlarla oturmayı terk et. "Ve imma yünsiyenneke": İbn Amir, nunun fethası ve sinin ve ikinci nunun şeddesi ile "yünessiyenneke" okumuştur. Bu da ğarremtuhu ve ağrumtuhu kabilindendir (yani if'al ve tef'il babında gelir). Kur'anda da: "Fe mehhilil kafirine emhilhüm" *(Tarık: 17)* ayeti de böyledir. Mana da şöyledir: Eğer şeytan sana unutturur da onlarla oturursan, seni bundan men ederiz, hatırladıktan sonra onlarla oturma. Zikir ve zikra ikisi birdir. İbn Abbas: Onu hatırladığın zaman kalk, demiştir. Zalimler ise müşriklerdir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَٰكِنْ ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Allah'tan korkanlar için onların hesabından onlara bir şey yoktur, ancak bir hatırlatma vardır. Belki korkarlar.

"Allah'tan korkanlar için onların hesabından onlara bir şey yoktur": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlar şöyle dediler: Eğer biz, müşrikler her Kur'anla alay edip ona daldıkça, onları men edersek, Mescid-i Haram'da oturamayız da Beytullah'ı tavaf edemeyiz de, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müslümanlar: Bizler onları bu konulara dalmaktan men etmezsek, günahtan korkarız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Müslümanlar: Eğer onlar bu konuya daldıkları zaman onlardan kalkarsak, onlarla oturmanın günahından korkarız, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu, Mukatil'den, ilk ikisi de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Korkanların üzerine bir şey yoktur": Neden korktukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten korkanlar. *İkincisi:* Yasak konuya dalmaktan korkanlar.

"Onların hesaplarından": Yani o yasak konuya dalanların hesabından. "Onların hesaplarında" da iki görüş vardır:

Birincisi: O, inkar ve günahlarıdır. *İkincisi:* O konuya dalmalarının cezasıdır.

"Ancak bir hatırlatma vardır": Yani sizin onlara hatırlatmanız vardır, demektir. Onlara hatırlattıkları şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Öğütlerdir. *İkincisi:* Kalkıp meclislerinde oturmamanızdır. Mukatil şöyle demiştir: Meclislerinden kalktığınız zaman sizden utanmaları ve sizinle oturmak istemeleri onları o konuya dalmaktan men eder.

"Belki korkarlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Alay etmekten korkarlar. *İkincisi:* Tehditten korkarlar.

Bazıları bu ayetin mensuh olduğuna kail olmuşlardır; çünkü bu, o konuya dalanlarla oturmanın caiz olduğunu ve onlara hatırlatmakla yetinmeyi öngörmüştür. Sonra da şu ayetle neshedilmiştir

"Kitapta size şunu indirdi ki Allah'ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini duyduğunuz zaman onlarla beraber oturmayın". *(Nisa: 140)* Doğrusu bunun muhkem olduğudur, çünkü bu haberdir, sadece herkesin kendi hesabından sorumlu olduğunu ve başkasının hesabından sorumlu olmayacağını bildirmektedir.

وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا
وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا
كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ
تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا
كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

70 – Dinlerini oyuncak ve eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak. Onunla (Kur'anla) hatırlat ki hiçbir nefis kazandığı ile helake atılmasın Onun için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir şefaatçi yoktur. Her fidyeyi verse de ondan alınmaz. İşte onlar kazandıkları ile helake sürüklendiler. Onlar için inkarları yüzünden kaynar sudan bir içecek ve acıklı bir azap vardır.

"Dinlerini oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bırak": Bunlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir. *İkincisi:* Yahudilerle, Hıristiyanlardır.

Dinlerini oyuncak ve eğlence edinmelerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın ayetlerini işittikleri zaman onlarla alay etmeleridir.

İkincisi: Onlar hoşlarına giden şeyi din edindiler, tıpkı hoşlarına giden şeyle eğlendikleri gibi.

Üçüncüsü: Onlar hoşlarına gittiği zaman dinlerini muhafaza ederlerdi, tıpkı hoşlarına gittiği zaman eğlendikleri gibi. Ferra şöyle demiştir: Bayramı olmayan ve bayramlarında eğlenmeyen bir millet yoktur, ancak Muhammed ümmeti bundan müstesnadır ki onların bayramı namaz, tekbir, iyilik ve hayırdan ibarettir.

Nasih ve mensuh alimlerinin ayetin bu kadarı üzerinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, tehdit mahiyetinde varit olmuştur, tıpkı: "Beni yarattığım o kimse ile baş başa bırak!" *(Müddessir: 11)* ayetinde olduğu gibi. Buna göre bu muhkemdir. Mücahit de bu kanaattedir.

İkincisi: Ayet onlara müsamaha göstermeyi ve onlardan yüz çevirmeyi öngörmüş, sonra da kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Katade ile Süddi de bunu demişlerdir.

"Onunla öğüt ver": Yani Kur'an'la. "En tübsele" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Liella tübsele nefsün demektir, tıpkı: "En tedıllu" *(Nisa 176)* kavli gibi ki, (en la tedıllu), demektir.

İkincisi: Onlara cinayet işleyenlerin cinayetleri yüzünden teslim edilmelerini hatırlat, belki korkarlar, demektir. "Tüsbele"nin manasında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Teslim edilmektir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen, Mücahit ve Süddi de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: Helake teslim edilmektir, demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Oğullarımı ne bir cürüm işlemeden
Ne de bir kan akıtmadan (düşmana) teslim etmem (sırf barış içindir).

Yani suçsuz yere teslimi kesdetmiştir. Zeccac da şöyle demiştir Ameline karşılık teslim (rehin) edilir, yakasını da kurtaramaz Müstebsil de: Kurtulacağını bilmediği halde teslim olandır.

İkincisi: Rezil olmaktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Def edip vermektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Helak olmaktır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Yakalanıp hapsedilmektir bunu da Katade ile İbn Zeyd demiştir. *Altıncısı:* Cezalanmaktır, bunu da İbn Saib ile Kisai demişlerdir. *Yedincisi:* Rehin edilmektir, bunu da Ferra, demiştir. Ebu Ubeyde de rehin edilip teslim edilmektir, demiş ve şu beyti misal getirmiştir:

Suçlara karşılık teslim edildikten sonra
Orada geceler boyu beni neşelendirecek bir hayat beklemem.

Veli ise: Allah'ın azabına mani olacak yardımcı demektir. Adl de feda etmektir. İbn Zeyd: Her şeyi feda etse kabul olunmaz, demiştir. Hamim de: Sıcak sudur. İbn Kuteybe de: Hamama bu ismin verilmesi de bundandır, demiştir.

قُلْ أَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا
يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِي
اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ
يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى
وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾
وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

71 – De ki Allah'ı bırakıp da bize fayda ve zarar vermeyen şeylere tapalım da, Allah bize hidayet ettikten sonra ökçelerimizin üstünde geri döndürülelim de şeytanın yeryüzünde şaşkın bir halde şaşırttığı, arkadaşlarının onu çağırıp doğru yola, bize gel dediği kimse gibi mi olalım? De ki: Şüphesiz Allah'ın hidayeti hidayetin ta kendisidir. Biz, alemlerin Rabbine teslim olmakla emrolunduk.

72 – (Bir de) namazı dosdoğru kılın ve O'ndan korkun (diye emrolunduk). Huzuruna toplanacağınız O'dur.

"De ki: Allah'tan başkasına mı tapalım?": Yani ona ibadet etmediğimiz takdirde bize zarar veremeyen ve ibadet ettiğimiz takdirde de bize fayda veremeyen şeylere, yani putlara mı tapalım? "Ökçelerimizin üzerine mi döndürülelim?": Yani küfre mi döndürülelim? "Allah bizi hidayet ettikten sonra": Yani İslam'a hidayet ettikten sonra. "Kellzis tehvethüş şeyatinü": Hamze, (teveffahü rüsülüna"ya kıyas ederek "istehvahüş şeyatin" şeklinde okumuştur. "İstihva"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Aklını çelip götürmektir, bunu İbn Kuteybe, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Gözüne şeytan görünür, o da arkasına düşüp onunla yabana gider ve onu azdırır.

İkincisi: Nefsi arzularını ona süsler, bunu da Zeccac, demiştir. Zeccac şöyle de demiştir: "Hayrane" hal olarak mansuptur, yani onu şaşkınken arkasına düşürdü, demek olur. Süddi de şöyle demiştir: Müşrikler, Müslümanlara: Bizim yolumuzdan gidin ve Muhammed'in dinini terk edin, dediler. Allah Teala da bunun üzerine: "Allah'ı bırakalım da bize fayda ve zarar vermeyen şeylere tapıp da

Allah bizi hidayet ettikten sonra gerisin geri mi dönelim?" dediler. O zaman bir toplulukla beraber bir yolda giden, saptırılıp da şeytanların şaşırttığı; arkadaşlarının ise yola çağırıp: Ey filan, bize gel, biz yoldayız deyip de onun da kabul etmediği kimse gibi oluruz, dediler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayet Ebu Bekir es-Sıddik'in oğlu Abdurrahman hakkında nazil oldu. Babası ve annesi onu İslam'a davet ettiler, o ise kabul etmedi. Mukatil de şöyle demiştir: Arkadaşlarından maksat, ebeveynidir.

"De ki: Allah'ın hidayeti hidayetin ta kendisidir": Bu da putlara tapmaya çağıranları rettir, onlara icabet etmeyi mendir, sanki ona: Bunu yapma, çünkü asıl hidayet Allah'ın hidayetidir, başkasının hidayeti değildir, denilmiş gibi olur.

"Teslim olmakla emrolunduk (ümirna linüslime)": Zeccac şöyle demiştir: Araplar: Emertüke en tefale, ve emertüke litefala, ve emertüke bien tefale "yapmanı emrettim" derler. Kim "be" ile söylerse, be ilsak (bağlaç)tır. Mana da: Emir bu işi yapman için sadır olmuştur, demektir. Kim de: "en tefale" derse, be'yi atmış olur. Kim de: "Litefale" derse, emrin illetini açıklamış olur.

"Namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk": Bunda iki yorum vardır:

Birincisi: Müslüman olmak ve namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk, demektir.

İkincisi: Mana dikkate alınmıştır, çünkü mana: Biz İslam'la ve namazı dosdoğru kılmakla emrolunduk, demektir.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُۜ
قَوْلُهُ الْحَقُّۜ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِۜ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِۜ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٧٣﴾

73 – O ki gökleri ve yeri hak ile yarattı. O günde ki "ol" dediği şey olur. Sözü haktır. Sura üfürüleceği gün mülk O'nundur. Görünmeyeni ve görüneni bilendir. O hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

"O ki gökleri ve yeri hak ile yarattı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları hak için yarattı. *İkincisi:* Onları hak olarak yarat-

tı. *Üçüncüsü:* Onları hak olan kelamı ile yarattı. *Dördüncüsü:* Onları hikmetle yarattı.

"Ve yevme yekulu lehu kün feyekun": Zeccac şöyle demiştir. En güzeli yevmenin mansup olmasıdır, mana da: O günü hatırla ki o gün "ol" dediği şey oluverir, demek olur. Çünkü arkadan "ve izkale İbrahimü" kavli gelmektedir, mana da: Onu da bunu da hatırla, demek olur. Ol deyip de olduğu gün hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Kıyamette olacak şeylerdir. *Üçüncüsü:* O surdur. Sur hakkında söylenen şeyler de bunu göstermektedir. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. Ve şöyle demiştir: O gün "şeyin" hızla yerine getirileceğinin bildirilmesi, ölümden sonra dirilmenin çabucak olacağını göstermek içindir.

"Sözü haktır": Yani doğrudur, mutlaka yerine gelecektir. "Velehül mülkü yevme yünfehu fissur": İshak bin Yusuf el – Erzak, Ebu Amr'dan, iki nun ile: Nenfuhu şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Kelamın manası da şöyledir: Kralların o gün mülkü yoktur, mülk tek başına O'nundur. Nitekim başka bir ayette de: "Emir o gün Allah'ındır" *(İnfitar: 199)* denilmiştir.

"Sur" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, üfürülen boynuzdur. Rivayete göre Abdullah bin Amr bin el – As, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e suru sordu, o da: "Üfürülen bir boynuzdur" dedi.[11] Mücahit de: Sur, borazan gibi bir şeydir, demiştir. İbn Kuteybe'de: Sur'un Yemen halkı dilinde boynuz olduğunu aktarmış ve şu beyti kanıt olarak getirmiştir:

Biz onları iki ordu birleştiği zaman tosladık,
Tozlar içinde kişneyen atlarla.
Öyle bir toslama ki boynuz toslaması gibi değil.

Ferra da şu beyti getirmiştir:

Eğer İbn Cade olmasaydı, ne kaleniz ne de Horasan
Sur'a üfürülünceye kadar fetholmazdı.

Cumhurun tercihi de budur.

İkincisi: Sur, suretin cem'idir, mesela: Sur ve suver denir, tıpkı: Sure ve süver gibi. Süver de yapının koru, sırası demektir. Maksat da: Ruhların insanların suretlerine (bedenlerine) üfürülmesidir. Bunu da Katade ile Ebu Ubeyde, demişlerdir. Hasen, Muaz el – Kari, Ebu

11 - İmam Ahmed, Müsned, 10/10, 11. Ayrıca bkz. Ebu Davud, Tirmizi ve Hakim de sahih olduğunu söylemiştir.

Miclez ve Ebu'l – Mütevekkil de vav ile: (fissuveri) okumuşlardır. Salep de şöyle demiştir: En iyisi suru boynuz manasına almaktır. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Sura üfürülür, göklerde ve yerde olanlar çarpılır". Sonra da: "Ona (fihi) bir daha üfürülür" demiştir. Eğer suretler olsa idi, sümme nufiha fiha veyahut fihinne, derdi. Bu da onun tekil olduğunu gösterir. Kur'an'ın zahiri de sura iki kere üfleneceğini göstermektedir. Tefsirciler, Ebu Hureyre yoluyla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Sur üfürülerek çalınan bir boynuz (borazan)dır, ona üç defa üfürülür. *Birincisi:* Korkutma üfürmesidir, *İkincisi:* ölüm üfürmesidir. Üçüncüsü de alemlerin Rabbinin huzuruna durma üfürmesidir.[12] İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayette zikredilen üfürme, ilk yani çarpılma üfürmesidir.

"Gaybi bilendir": Gayb, kulların görmedikleri şeylerdir. "görüneni de": O da müşahede ettikleri şeydir. Hasen: Bundan gizli ve açık şeyler kasdedilmiştir, demiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ لِأَبِيهِ اٰزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا اٰلِهَةً إِنِّي
أَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٧٤﴾

74 – Hani, İbrahim, babası Azer'e: Putları tanrılar mı ediyorsun? Şüphesiz ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti.

"Hani, İbrahim, babası Azer'e demişti": Azer hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O babasının ismidir, bu da İbn Abbas, Hasen, Süddi ve İbn İshak'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: O, bir putun ismidir; İbrahim'in babasının adı ise Tarah'tir. Bunu da Mücahit, demiştir. O zaman mana: "Azer'i, yani putları ilah mı ediniyorsun?", olur. Sanki esnam azer'den bedel kılınmış olur. İstifham da inkaridir, olumsuzluk manasınadır.

Üçüncüsü: O bir isim değildir, o bir kusurla sövmedir, manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O eğri demektir, sanki haktan saptığı ve eğrildiği için onu kınamıştır, bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Hatalı demektir. Sanki: "Ey hatakâr, putlar mı ediniyorsun?" demiştir, bunu da Zeccac zikretmiştir.

12 – İbn Kesir, Tefsirü suretil En'am: ayet, 73.

Dördüncüsü: O, babasının lakabıdır, ismi değildir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bazen adamın lakabı ismini bastırır, öyle ki isminden daha meşhur olur. Cumhur nasb ile: "Azere" okur. Hasen ile Yakup ref ile (Azerü) okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim nasb ile okursa, Azer ebihi'den bedel olarak mahallen mansub olur. Kim de ref ile okursa onu mübteda kılar.

وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ ﴿٧٥﴾

75 – Böylece İbrahim'e kesin inananlardan olması için, göklerin ve yerin mülkünü gösteriyorduk.

"Böylece İbrahim'e gösteriyorduk": Yani ona dininde basireti ve kavmi ile tartışmada gerçeği gösterdiğimiz gibi, ona "göklerin ve yerin melekutunu da gösteriyorduk. Nüri (gösteririz) "ereyna" gösterdik manasınadır, denilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Melekut mülk manasınadır, ancak melekutun manası daha abartılıdır, vav ile ye mübalağa için ilave edilmiştir. Rağabut (rağbet), rehebut (rehbet = korku) da melekut kalıbındadır.

Mücahit şöyle demiştir: Göklerin ve yerin melekutu, ayetleri (harikalarıdır). Yedi kat gökler ona keşf oldu, öyle ki Arş'i bile gördü, onlara baktı. Yedi kat yerler de ona keşfoldu, öyle ki onlara baktı. Katade de şöyle demiştir: Göklerin melekutu: Güneş, ay ve yıldızlardır; yerin melekutu da: Dağlar, ağaçlar ve denizlerdir. Süddi de şöyle demiştir: İbrahim bir kayanın üzerine çıkarıldı, ona gökler ve yerler açıldı, aziz ve celil olan Allah'ın mülküne baktı, öyle ki Arş'i gördü. Cennetteki makamına baktı. Ona yedi kat yerler de fetholdu, öyle ki yerin üzerine oturtulduğu kayayı gördü.

"Ve liyekune minel mukınin": Bu manaya atıftır, zira ayetin manası şöyledir: Nürihi melekutes semavati velardı liyestedille bihi ve liyekune minel mukınin (ona göklerin ve yerin ayetlerini gösteriyorduk ki onlardan sonuç çıkarsın ve kesin iman edenlerden olsun).

Kesin inandığı şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın birliği ve kudretidir. *İkincisi:* Peygamberlik ve elçiliğidir. *Üçüncüsü:* Her şeyi duyarak değil de görerek bilmesidir.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ ﴿٧٦﴾

76 – Üzerine gece bastırınca bir yıldız gördü. "İşte, Rabbim bu" dedi. Yıldız batınca: "Ben batanları sevmem" dedi.

"Üzerine gece bastırınca": Zeccac şöyle demiştir: Cenne aleyhil leylü ve ecennehül leylü denir ki, gece bastırıp karanlıkta kalmaktır. Gizleyen her şey için: Cenne ve ecenne, denir. Tercihe şayan olanı: Cenne aleyhilleylü ve ecennehül leylü, demektir.

İBRAHİM ALEYHİSSELAM KISSASININ BAŞLANGICINA İŞARET

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: İbrahim, Nemrut zamanında doğdu. Nemrud'un kâhinleri vardı, ona: Bu sene bir çocuk doğacak, yeryüzünün tanrılarını kıracak, insanları başka dine davet edecek ve hanedanının helaki onun eliyle olacaktır, dediler. O da kadınları erkeklerden ayırdı, Azer de evine girdi, eşiyle birleşti. O da hamile kaldı. Kâhinler Nemrud'a: O çocuk bu gece anasının karnına düştü, dediler. O da: Doğan erkek çocukları öldürün, dedi. İbrahim'in annesi sancılanınca, çıkıp kaçtı, onu kuru bir nehir yatağında doğurdu. Onu bir beze sardı, sonra onu kındıra otlarının arasına bıraktı. Onu babasına haber verdi. Babası geldi, ona yeraltında bir dehliz hazırladı, ağzını bir kaya parçası ile kapattı. Annesi zaman zaman gelir onu emzirirdi. Delikanlı olup da konuşunca: "Benim Rabbim kim?" dedi. O da: Ben, dedi. "Senin Rabbin kim?" dedi. O da: Baban, dedi. "Babamın Rabbi kim?" dedi. O da: Sus, sus, dedi ve kocasına döndü: Yeryüzünün dinini değiştireceğini konuştuğumuz o delikanlı senin oğlundur, dedi. Babası geldi, ona da aynısını sordu. Üzerine gece batırınca dehlizin kapısına yaklaştı, baktı, bir yıldız gördü.

İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayetle ranın fethi ve hemze ile "rea" okumuşlar; Ebu Amr da renin fethası ve hemzenin kesresi ile "rei" okumuştur. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ranın ve hemzenin kesri ile "rii" okumuşlardır. Sakine rastladığı zaman da onda ihtilaf etmişlerdir, bu da Kur'an'da altı yerde gelmektedir: "rael kamere", "felemma raeş şemse", Nahil'de: "Ve iza raellezine zalemu" *(Nahl: 85)*, "ve iza raellezine eşreku" *(Nahl: 86)*, Kehf'te (verael mücrimunen nare" *(Kehf: 53)*, Ahzab'da: "Velemma rael mü'minune". *(Ahzab: 22)* Ebu Bekir, Asım'dan rivayetle, Hamze de Absi rivayetinin dışında ve Halef de kendi tercihi olarak hepsinde ranın kesri ve hemzenin fethi ile okumuşlardır. Absi, hemzenin kesrini de rivayet etmiştir. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Kissai, ranın ve hemzenin fethi ile okumuşlardır. Eğer zamire bitişirse, mesela: Raake, veraahu ve raaha gibi; Hamze, Kisai, Halef ve Velid de İbn

Amir'den rivayetle, Mufaddal, Eban ve Kazaz, Abdülvaris'ten rivayetle, Kisai de Ebu Bekir'den rivayetle ranın kesresi ile hemzeyi imale ederek okumuşlardır.

Gördüğü yıldızda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Zühre (Venüs)tür, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Müşteri (Jüpiter)dir. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

"Rabbim budur, dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O zahir manasınadır, bunu da Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şöyle demiştir: Ona taptı, nihayet battı, aya da taptı, o da battı, güneşe de taptı, o da battı. Bu görüşün sahipleri: "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" kavlini delil getirmişlerdir. Bu da bir çeşit şaşkınlığı gösterir. Ve bunlar şöyle demişlerdir: Bunu çocukluğunda, delille bilmeden önce aklına geldiği gibi söylemiştir. Bu görüş kabul edilmez, peygamberliğe aday olanlar hiçbir şekilde bu gibi harekette bulunmazlar. Onun: "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse" sözü, şunun içindir: Peygamberler daima hidayet isterler ve sapıklığın kendilerinden uzaklaştırılması için yalvarırlar. Mesela: "Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzaklaştır" *(İbrahim: 35)* kavli gibi. Bir de o daha önce irşat olmuş, rüştüne ermişti. Allah ona kesin inananlardan olması için göklerin ve yerin harikalarını göstermişti. Öyleyse onu bu gibi şaşkınlıklardan nasıl esirgemez?!

İkincisi: Bunu yavaş yavaş kuvvetli delil sunmak için demiştir ki tanrılarını ayıplasın ve battıkları için onlardan nefret ettiğini göstersin. Mutlaka içinde şu gibi kelimeleri gizlemiş olmalıdır: Sizin iddianıza göre veya sizin zannettiğiniz gibi. O zaman: "Benim ortaklarım nerede?" sözü gibi olur. Yahutta: Derler sözünü gizlemiştir, o zaman da: "Rabbimiz, bizden kabul et" *(Bakara: 127)* kavli gibi olur ki: Bunu derler, demek olur. Bu görüşleri Ebu Bekr İbn Enbari, zikretmiştir. Maksadı da onlara kademe kademe kuvvetli delil getirmektir. Nitekim şöyle bir şey anlatılmıştır: Hekîmlerden biri putlara tapan bir kavme konuk oldu, o da onlarla beraber onlara saygı gösteriyor gibi davrandı. Ona ikram ettiler, fikirlerini beğendiler, birden onları düşman bastı, kralları onlara danıştı, o da: Tanrılarımızı çağıralım, başımızdaki bu sıkıntıyı def etsinler, dedi. Onun yanında toplandılar, hiçbir faydası olmadı, o da: Burada öyle bir ilah vardır ki ona dua edersek kabul buyurur, dedi; onlar da aziz ve celil olan Allah'a dua ettiler; Allah da o sakındıkları şeyi onlardan savdı, onlar da Müslüman oldular.

Üçüncüsü: Bunu soru sorup anlamak için demiştir, takdiri: "Rabbim bu mudur?" olur. Soru hemzesini takdir etmiştir, mesela: "Efein mitte fehümül halidun" *(Enbiya: 34)* kavli gibi ki: Efehümül halidun, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Gözün sana yalan söyledi yoksa Vasıt'ta
Alaca karanlıkta bulut sisinin altında hayal mi gördün?

Gözün sana yalan mı, söyledi demek istemiştir. Bu görüş, kural dışıdır, çünkü istifham edatı ihbar ile istihbar (haber vermek ve haber almak) arasında ayrım için olduğu zaman gizlenmez. "Rabbim budur" sözünün zahiri, Sani, yani Yaratıcıya işaret etmesidir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar yıldız ilmiyle uğraşırlardı, o da: Rabbim budur, dedi, yani beni idare eden Rabbim. Onlara şu delili getirdi: Sizin idare eden diye iddia ettiğiniz, idare edilen bir eserden başkası değildir.

"Ben batanları sevmem": Yani tapılan tanrı gibi sevmem, çünkü görünen ve batan bir şey sonradan yaratılmış ve idare edilmiş olur.

فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ
هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ
الْقَوْمِ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي
هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾

77 – Ay'ı doğarken görünce: "İşte Rabbim bu" dedi. O da batınca: "andolsun, eğer Rabbim bana hidayet etmezse, mutlaka ben sapanlar güruhundan olurum" dedi.

78 – Güneşi doğarken görünce: "İşte Rabbim bu. Bu, daha büyüktür" dedi. O da batınca: "Ey kavmim, şüphesiz ben sizin taptığınız şeylerden uzağım" dedi.

"Ay'ı (kamer'i) doğarken görünce": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aya kamer denilmesi, beyazlığından dolayıdır. Akmer: Çok beyaz demektir. Leyletün kamra da: Aydınlık gecedir. Baziğ ise: Doğan, çıkan manasınadır. "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse": Beni hidayet üzerinde sabit kılmazsa. Eğer: "Neden güneş için, haza dedi de, hazihi, demedi?" denilirse, buna dört türlü cevap verilir:

Birincisi: O, güneşin ışığını gördü, aynını yani kurs'unu görmedi.

Bunu Muhammed bin Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, bu doğan Rabbimdir, demek istemiştir, bunu da Ahfeş demiştir. *Üçüncüsü:* Güneş ziya ve nur manasınadır, kelam manaya hamledilmiştir. *Dördüncüsü:* Güneş (şems) kelimesinde tenis (dişilik) alameti yoktur, o müzekkere benzemektedir, o nedenle öyle zikretmek caiz olmuştur. Bunu ve bundan öncekini İbn Enbari zikretmiştir.

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا
وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾ وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي
فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

79 – "Şüphesiz ben, bir muvahhit olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben şirk koşanlardan değilim".

80 – Kavmi onunla tartıştı. O da: "Bana doğru yolu göstermişken benimle Allah hakkında mı tartışıyorsunuz? Ben ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum; meğer ki Rabbim bir şey dileye. Rabbim her şeyi ilmi ile kuşatmıştır. Düşünmüyor musunuz?" dedi.

"Ben yüzümü çevirdim": Zeccac şöyle demiştir: İbadet ve tevhidimde maksadım, maksudum alemlerin Rabbi Allah'tır. Ayetin kalan kısmı yukarıda geçmiştir.

"Ve haccehu kavmuh": İbn Abbas şöyle demiştir: Onunla tanrıları hakkında tartıştılar, onu tanrılarla korkuttular, o da onları reddederek: "etuhacunni" (benimle tartışıyor musunuz?) dedi": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, nunun şeddesi ile: "etuhacunni" ve "te'murunni" *(Zümer: 64)* okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir, şeddesiz olarak okumuşlar, iki nun da yan yana geldiği için ikincisini atmışlardır. "Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz"un manası: Tevhid ve birliği hakkında, demektir. "Beni hidayet etmişken": Yani hidayetle benim bulduğumu bana göstermişken, demektir. Kisai, "hedani"de dal'ı imale etmiştir. Aslı ye olanlarda imale güzeldir. Bu da heda yehdi'dendir.

"Ben ortak koştuğunuz şeylerden korkmuyorum": Yani tanrılarınızdan çekinmiyorum. Şöyle ki: Onlar: Tanrılarımızın sana bir kötülük etmesinden korkuyoruz, dediler. O da: Ben ise onlardan korkmuyorum; çünkü onlar zarar da yarar da vermezler, dedi. "Meğerki

Rabbim bir şey dileye": O'nun için korkarım. "Rabbim her şeyi ilmi ile kuşatmıştır": Yani onu tam olarak bilmektedir.

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ
بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ
الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾
اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ
مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

81 – Sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım ki siz; Allah'ın size hiç delil indirmediği şeyleri Allah'a şirk koştunuz. Eğer biliyorsanız, iki gruptan hangisi güvene daha layıktır?

82 – İman edip de imanlarını haksızlıkla karıştırmayanlar için emniyet vardır ve onlar doğru yolu bulmuşlardır.

"Sizin ortak koştuklarınızdan nasıl korkarım?": Yani zarar ve yarar vermeyen bu putlardan, siz ki sizi yaratan ve size rızkınızı veren Allah'a şirk koşuyorsunuz, O ki size zarar da yarar da vermeye kadirdir. "Size onunla bir delil indirmediği şeyi": Delil, huccet ve kanıt, demektir. "İki gruptan güvende olmaya hangisi daha layıktır?" Yani azaptan emin olmaya; zarar ve yarar vermek elinde olanı birleyen muvahhit mi yoksa zarar ve yarar vermeyen şeye ibadet eden müşrik mi? Sonra bunlardan en haklısını şu sözü ile açıkladı: "Onlar ki iman ettiler, imanlarını haksızlıkla karıştırmadılar": Yani onu şirk ile karıştırmadılar. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde, İbn Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bu ayet inince, Müslümanlara çok ağır geldi: "Ya Resulallah, hangimiz böyle değildir?" dediler. O da: Bu şirktir, Lokman'ın, oğluna dediklerini duymadınız mı? "Şüphesiz şirk elbette çok büyük bir zulümdür" dedi.[13] *(Lokman: 13)*

Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar İbrahim aleyhisselam ile arkadaşlarıdır, bu ümmet değildir. Bunu da Ali bin Ebu Talib, demiştir. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Bu ayet İbrahim'e özeldir, bu ümmetle hiçbir alakası

---

13 – Ayrıca bkz. Buhari, Ahadisü'l – Enbiya, bab, 41; İman, bab, 23; Tefsirü Sureti'l – En'am, bab, 3; Müslim, Şerhu'n – Nevevi, 2/142, 143; İmam Ahmed, Müsned, 1/424.

yoktur. *İkincisi:* Onlar Medine'ye hicret edenlerdir. *Üçüncüsü:* O geneldir, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir. Bu, İbrahim'in kavmine dediklerinden midir? Yoksa Allah Teala'nın cevabından mıdır? Bunda da iki görüş vardır.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ
نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

83 – İşte bu, İbrahim'e kavmine karşı verdiğimiz delilimizdir. Dilediğimizin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

"İşte bu, delilimizdir": Yani onunla kavmi arasında geçen ve yıldızın, ayın ve güneşin sonradan yaratıldıklarını ortaya koyduğu delilimiz ve onların da ayıplarıdır. Çünkü onlar küçükle büyüğü bir tuttular ve konuşmayan şeylere ibadet ettiler, o yüzden de delil karşısında apışıp kaldılar. "Onları İbrahim'e verdik": Yani onları ilhamla kendisine gösterdik. Mücahit de: Delil, İbrahim'in "iki gruptan hangisi güvene daha layıktır" kavlidir, demiştir.

"Nerfau derecatin men neşau": İbn Kesir, Nafi, İbn Amr ve İbn Amir, izafetle: "Derecati men neşau" okumuşlar; Asım, Hamze ve Kisai de, tenvinli olarak "derecatin" okumuşlardır. Yusuf, 76'da da böyle okumuşlardır. Sonra manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Yükseltme ilim, fehim ve marifet iledir. *İkincisi:* Peygamberliğe seçmek iledir.

"Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir": İbn Cerir şöyle demiştir: Halkını idare etmede ümmetlerine karşı peygamberlerine delilller telkin etmede hikmet sahibidir. "hakkıyla bilendir": Her şeyin sonunun ne olacağını bilendir.

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ
وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى
وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى
وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ

وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ آبَائِهِمْ
وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

84 – Ona İshak'ı ve Yakub'u hibe ettik (bağışladık). Her birini hidayete erdirdik. Daha önce Nuh'u da hidayete erdirdik. Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa ve Harun da onun neslindendir. Biz iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

85 – Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (hidayete erdirdik). Bunların hepsi iyi kimselerdir.

86 – İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik). Her birini dünyalara üstün kıldık.

87 – Atalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden de (hidayete erdirdik). Onları seçtik ve onları doğru yola ilettik.

"Ona İshak'ı bağışladık": Sulbünden evladı olarak. "Yakub'u da: İshak'ın oğlu olarak. "Her birini": Bu zikredilenlerden her birini, "hidayete erdirdik": Yani irşat ettik.

"Ve min zürriyetihi" (onun neslinden): He zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Nuh'a racidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ferra, Mukatil ve İbn Cerir Taberi de bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: İbrahim'e racidir, bunu da Ata, demiştir. Zeccac da: Her iki görüş de caizdir, çünkü ikisi de geçmiştir, demiştir. İbn Cerir, birinci görüşe şunu delil getirmiştir: Allah Teala daha sonra Lut'tan bahsetmiştir ki o, İbrahim zürriyetinden değildir. Ona Ebu Süleyman Dımeşki şöyle cevap vermiştir: Destekleme ve yardımda Lut'u da ona bağışladık, deme ihtimali vardır. Sonra: "İyilik edenleri böyle mükafatlandırırız" kavli de onun İbrahim'e raci olduğunun en açık delilidir. Çünkü söz İbrahim'e sevap olarak verilen şeylerden açılmıştır.

Yusuf, yabancı isimdir, Ferra da şöyle demiştir: Sinin zammı ile hemzesiz olarak Yusuf, Hicaz halkının lügatidir. Bazı Esed oğulları da hemze ile Yu'suf, derler. Bazı Araplar da sinin kesresi ile Yusif, derler. Bazı Akil oğulları da sinin fethası ile Yusef derler.

"İyilik edenleri de böyle mükafatlandırırız": Yani İbrahim'i tevhidinden ve dininde sebatından dolayı mükafatlandırdığımız yani

derecesini artırdığımız ve ona salih evlatlar verdiğimiz gibi iyilik edenleri de öyle mükafatlandırırız. İsa, İlyas, Elyesa ve Lut da Arapça olmayan yabancı isimlerdir. Kurraların çoğunluğu bir lam ile şeddesiz olarak Elyesa okurlar; İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir de onlardandır. Hamze ile Kisai de burada ve Sad'da iki lam ile şeddeli olarak "İlilyessa'" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Bu doğruya ve İsrail oğullarının peygamber isimlerine daha çok benzemektedir. Bir de Araplar Yef'al veznindeki kelimelere elif lam takmazlar. Haza Yesau cae ve haza Ya'muru ve haza Yezidü, derler. Fasih kelam da böyledir, Biri bana şöyle bir şiir okudu:

El - Velid bin el - Yezid'i mübarek ve hilafet yükünü
Taşıyacak şekilde güçlü bulduk.

Velid'i elif lamla zikredince arkasından Yezid'i de o şekilde söylemiştir. Her ikisi de doğrudur. Mekki de şöyle demiştir: Kim tek lam ile okursa, ona göre aslı Yesa'dır. Kim de iki lamla okursa, ona göre de aslı Lesya'dır, başına harf-i tarif getirmişlerdir. Diğer peygamber isimleri de yukarıda geçmiştir. Dünyalardan maksat da zamanlarının dünyalarıdır.

"Ve min abaihim ve zürriyyatihim": Buradaki "min" bazı manasınadır. Mana da şöyledir: Onları hidayet ettik, bazı atalarını ve zürriyetlerini de hidayet ettik. "İctebaynahüm": Bu da tıpkı ihternahüm gibi, seçtik ve beğendik manasınadır. O da: Cebeytüşşey'e'den gelir ki, bir şeyi nefsin için ayırmaktır. Cebeytülmae filhavzı da, suyu havuzda biriktirmektir. Sıratı müstakim ise: Doğru yoldur.

ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ
مِنْ عِبَادِهِ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

88 – İşte bu, Allah'ın hidayetidir. Onunla kullarından dilediğine hidayet eder. Eğer şirk koşsalardı yaptıkları mutlaka boşa giderdi.

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir": İbn Abbas: Bu, onların üzerinde bulundukları Allah'ın dinidir, demiştir. "Onunla kullarından dilediğine hidayet eder". "Eğer şirk koşsalardı": Yani peygamberler, "lehabita": Amelleri boşa gider ve zeval bulurdu, çünkü O, müşrikin amelini kabul etmez.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا
هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89 – İşte bunlar; kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiklerimizdir. Eğer onlar (Kureyşler) bunları inkar ederlerse, gerçekten biz bunu inkar etmeyen bir kavmi vekil kılmışızdır.

"İşte bunlar, kendilerine kitap verdiklerimizdir": Yani üzerlerine indirdiğimiz kitaplar. Hüküm de fıkıh ve ilimdir. "Eğer bunları inkar ederse": Yani ayetlerimizi, demektir.

"Haulai" (onlar) ile işaret edilenlerde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu İbn Abbas, Said bin Müseyyeb ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetidir. Bunu da Hasen, demiştir.

"Fekad vekkelna biha": Ebu Ubeyde: Onu bir kavme rızık (nasip) ettik, demiştir. Zeccac da: Ona imana bir kavmi vekil ettik, demiştir. O kavimde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Medine halkından ensardır, bunu da İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Peygamberler ve iyilerdir, bunu da Hasen, demiştir. Katade de: Onlar burada isimleri geçen on sekiz peygamberdir, demiştir ki, Zeccac ile İbn Cerir'in tercihleri de budur.

Üçüncüsü: Onlar meleklerdir, bunu da Ebu Reca, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar muhacirlerle ensardır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۖ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ۗ قُل لَّا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿٩٠﴾

90 – İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; sen de onların hidayetine uy. De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum. O, ancak alemler için bir öğüttür.

"İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir": Yani adları geçen peygamberlerdir.

"Sen de onların hidayetlerine uy": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeriat ve kanunları ile amel et, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Sabırlarında onlara uy, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, "iktedih" kavlini vasılda sakin he ile okurlardı. Hamze, Halef, Yakup ve Kisai de Asım'dan rivayetle, Yezidi

de kendi iradesi ile vasılda heyi atarlardı. Vakıfta ise heyi bulundurup ve sakin okumada ise ihtilaf etmezlerdi.

"De ki: Sizden bunun için bir ücret istemiyorum": Yani Kur'an için. Zikra ise: Öğüttür. Burada alemler ise cinlerle insanlardır.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ
قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى
لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم
مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

91 – Allah'ı hakkı ile takdir edemediler. Çünkü: "Allah bir insana hiçbir şey indirmedi" dediler. De ki: "Musa'nın insanlar için bir nur ve hidayet olarak getirdiği kağıtlar (tomarlar) halinde getirip onları açıkladığınız ve birçoğunu da gizlediğiniz o kitabı kim indirdi? Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretildi". Allah" de, sonra da onları daldıkları şeyin içinde bırak oynasınlar.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": İniş sebebi hakkında yedi görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerin reisi Malik bin Sayf, bir gün Resulullah sallalalhu aleyhi ve sellem'e geldi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona: Musa'ya Tevrat'ı indiren Allah aşkına, Tevrat'ta Allah'ın şişman alime buğzettiğini görüyor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Efendimiz de: İşte o şişman alim sensin, dedi. O da kızdı, sonra da: "Allah bir insana hiçbir şey indirmedi" dedi. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr ile İkrime de, aynı şekilde: Malik bin Sayf hakkında inmiştir, demişlerdir.

İkincisi: Yahudiler: Ya Muhammed, Allah hiç kitap indirdi mi?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki Allah gökten hiçbir kitap indirmedi, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da el – Valibi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yahudiler: Ya Muhummed, Musa Tevrat levhalarını Allah'tan yüklenerek getirdi; sen de bize Musa gibi getir, dediler. Bunun üzerine şu ayet indi: "Kitap ehli senden üzerlerine bir kitap indirmeni isterler... Meryem'e büyük bir iftira attılar". *(Nisa: 153 – 156)* Onlara kötü amellerini haber verince: Allah'a yemin ederiz ki Allah ne Musa'ya ne İsa'ya ne de başka bir insana bir şey indirmedi,

dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

Dördüncüsü: Bu; Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında indi; Allah onlara ilim vermişti, ondan yararlanamadılar, bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O, Yahudi Finhas hakkında indi, o: "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi" demişti. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: O Kureyş müşrikleri hakkında indi: Allah'a yemin ederiz ki Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi, dediler. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Yedincisi: Başından: "Hiçbir şey"e kadar Kureyş müşrikleri de, "Musa'nın getirdiği kitabı kim indirdi?" kavli de Yahudiler hakkında indi. Bunu da İbn Kesir, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

"Allah'ı hakkı ile takdir edemediler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'a layık olduğu şekilde saygı gösteremediler, bunu da İbn Abbas, Hasen, Ferra, Salep ve Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Onu gerçek sıfatı ile niteleyemediler, bunu da Ebu'l – Aliye demiş ve Halil de beğenmiştir.

Üçüncüsü: O'nu gerçek şekilde tanıyamadılar, bunu da Ebu Ubeyd, demiştir.

"Onu kağıtlar halinde yapıyorsunuz": Manası: Onu kağıtlara yazıyorsunuz, demektir. Kağıtlar demesi, tomar haline gelmesin ve ondan istediklerini gizlemek için onu parça parça kağıtlara yazarlardı.

"Yübduneha": İbn Kesir ile Ebu Amr ye ile, "yecalunehu karatise ve yübduneha", "ve yuhfune" okurlardı; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, bunları te ile okurlardı. Kim ye ile okursa, çünkü o topluluk gaip idi, delili de: "Vema kaderullaha hakka kadrihi"dir. Kim de te ile okura, muhatap kılar, mana da şöyledir: Ondan istediklerinizi açıklıyor ve çoğunu da gizliyorsunuz, mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı, recm ayeti ve daha birçok gizledikleri şeyler gibi.

"Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size öğretildi": Bununla kimlerin muhatap oldukları hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, Müslümanlara hitaptır, bunu da Mücahit, demiştir. Birinciye göre: Kendilerine Tevrat'ta olanlar öğretildi. İkinciye göre de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dili ile öğretildiler.

"De ki: Allah": Bu, "kitabı kim indirdi?" kavlinin cevabıdır, takdiri de şöyledir: Eğer sana cevap verirlerse, ne a'lâ, yoksa: Allah indirdi, de

"Sonra onları bırak": Bu tehdittir. "Daldıkları şeyin içinde": Batıllarında. Bunun onlardan yüz çevirme emri olduğu, sonradan da kılıç ayetiyle bozulduğu söylenmiştir.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

92 – Bu, önündekini tasdik eden ve Mekke'yi ve çevresindekileri uyarman için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ahirete iman edenler ona inanırlar ve onlar namazlarına devam ederler.

"Bu, indirdiğimiz bir kitaptır": Yani Kur'an'dır. Zeccac şöyle demiştir: Mübarek: Onun tarafından çok hayır gelen şey demektir. Mana da şöyledir: Onu bereket ve uyarma için indirdik.

"Önündeki o şeyi tasdik edici": Yani kitapları.

"Velitünzire ümmel kura": Asım – Hafs rivayeti dışında – ye ile "liyünzire" okumuştur, o zaman uyaran kitap olur. Diğerleri de te ile okumuşlardır ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olur. Ümmülkura (kentlerin anası, başkent): Mekke'dir. Zeccac şöyle demiştir: Mekke halkını uyarman için.

Ona Ümmülkura denilmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Ona böyle denilmesi, yerin onun altından döşenmesindendir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çünkü o eski şehirdir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Üçüncüsü:* Çünkü o bütün insanların kıblesidir, ona dönerler. *Dördüncüsü:* Çünkü onun şanı çok büyüktür, bunu da Zeccac, demiştir.

"Ve çevresindekileri": İbn Abbas: Bütün yeryüzünü murat etmiştir, demiştir.

"Ahirete iman edenler ona inanırlar": (Ona = bihi) zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. Mana da şöyledir: Kim ahirete iman ederse, ona da inanır, kim de ona inanmazsa, onun ahirete imanı gerçek değildir, ona itibar

edilmez. Baksanıza: "Onlar namazlarına devam ederler" demiştir ki, bundan da namazlarını muhafaza eden, kaçırmayan mü'minleri murat etmiştir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ
افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ
قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ
فٖي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْ اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْ
اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ
وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

93 – Allah'a karşı yalan uydurandan ve kendisine bir şey vahyedilmediği halde "Bana vahyedildi; ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim" diyenden daha zalim kimdir? Zalimleri ölüm sarhoşlukları içinde, melekler ellerini uzatmışlar, "canlarınızı çıkarın. Bugün Allah'a karşı hak dışı konuştuklarınızdan ve ayetlerinden kibirlendiklerinizden dolayı hakaret azabını tadın!" dediklerini bir görsen!

"Allah'a karşı yalan uydurandan veya bana vahyedildi diyenden daha zalim kimdir?" Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Başından: "Ona bir şey vahyedilmediği halde" kısmına kadar olanı, Müseyleme el – Kezzab hakkında inmiştir.

"Ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm" kavli de Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh hakkında inmiştir. O, kelime-i şahadet getirmişti bazı vakitlerde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e vahiy yazardı. Efendimiz ona: "Azizün hakim" dikte ettirdiği zaman: "Ğafurur rahim" yazar ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Bu da o da birdir, derdi. "Velekad halaknel insane min sülaletin min tın" ayet inince, ona yazdırdı, "halkan aher"e gelince, Abdullah bin Sa'd hayret edip: "Tebarekallahu ahsenül halikin" *(Mü'minun: 12 – 14)* dedi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Bana böyle indirildi, onu yaz, dedi. O zaman şüphe etti ve: Eğer Muhammed doğru ise, ona vahyedildiği gibi bana da vahyedildi, eğer yalancı ise, ben de onun gibi dedim, dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir

İkrime de: Abdullah bin Sa'd sonradan Mekke'nin fethinden önce İslam'a döndü, demiştir.

İkincisi: Ayetin hepsi Abdullah bin Sa'd hakkında inmiştir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: O; Müseyleme ile Esved el – Ansi hakkında inmiştir, bunu da Katade, demiştir. Eğer: "Evkale uhiye ileyye" kavli, "vemen azlemü mimmeniftera" kavlinden nasıl ayrıldı, halbuki o da iftiracıdır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu ikisi bir adamın sıfatıdır, arka arkaya sıfatla nitelendi ki, cür'etini göstersin.

İkincisi: Önce: "İftera alallahi" denerek genelleme yapıldı, sonra da, "evkale uhiye ileyye" demekle tahsis edildi. Çünkü her Allah'a iftira eden, kendisine vahiy geldiğini iddia etmez. Bu ikisini İbn Enbari, zikretmiştir.

"Ben de Allah'ın indirdiği gibi indiririm": Yani ben de öyle sözler söylerim, demektir. İbn Abbas: Şi'ri kastediyorlar, onlar bu şekilde alay ederlerdi, demiştir. Bunun Abdullah bin Ebi Serh olduğu söylenmiştir. Zeccac da: Bu: "Eğer istersek biz de onun gibi deriz" sözlerine cevaptır, demiştir.

"O zaman zalimleri bir görsen": Bunlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke'de bir topluluk idiler, kafirler onları Bedir savaşına yanlarında götürdüler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabının azlığını görünce imandan döndüler, işte ayet onların hakkında indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar: "Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir" diyenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Üçüncüsü: Bu ayette nitelenenler iftira edenler ve kendilerine vahiy geldiğini ve Allah'ın kelamı gibi söyleyeceklerini iddia edenlerdir. Zeccac şöyle demiştir: "Lev"in cevabı mahzuftur, mana da şöyledir: "Onları ölüm sarhoşluklarında görseydin, korkunç bir şey görürdün". Büyük bir şeyin içine düşen herkese: Kad ğamere fülanen zalike (olayın içine gömüldü) denir. İbn Abbas: Ğamaratülmevt: Ölüm sarhoşlukları, baygınlıklarıdır, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler şöyle demişlerdir: Onlara ğamerat denilmesi, içine düşeni korkuları ile boğdukları içindir.

"Melekler onlara ellerini uzatmışlardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Vurmakla, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azapla, bunu da Hasen ile Dahhak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Ruhları cesetlerden kabzetmekle, bunu da Ferra, demiştir.

Bunun vaktinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında. İbn Abbas: Bu, ölüm anındadır, melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vururlar, ölüm meleği de canlarını alır, demiştir.

İkincisi: Kıyamet gününde, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Cehennemde, bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Canlarınızı çıkarın": Burada "derler" kelimesi gizlidir. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Canlarınızı çıkarmak için teslim olun.

İkincisi: Eğer gücünüz yeterse nefislerinizi azaptan çıkarın.

"Tüczevne azabel huni": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Hun, zammelidir, hevan ile aynı manayadır, hakaret demektir. Eğer fetha ile hevn denirse, yumuşaklık ve sükunet manasınadır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Büyük hakarete uğrayacağınız azapla cezalanacaksınız.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى
كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ
وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ
لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize teker teker geldiniz ve size verdiklerimizi sırtlarınızın arkasında bıraktınız. Ortaklarınız olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de sizinle görmüyoruz. Gerçekten aranızdaki bağ kopmuş ve iddia ettiğiniz o şeyler sizden sapıp kaybolmuştur.

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi bize teker teker geldiniz": İniş sebebi şöyledir: Nadr bin el – Haris: Lat ve Uzza ileride bana şefaat edeceklerdir, dedi, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Fürada'nın manası: Teker teker, demektir. Bu da Allah Teala'nın müşrikleri kıyamet gününde ne ile azarlayacağını haber vermesidir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Fürada: Fert fert, demektir. İbn Kuteybe de: Fürada, ferdin cem'idir, demiştir.

Müfessirlerin "fürada"nın manasında birbirine yakın beş görüşleri vardır:

Birincisi: Aile, mal ve evlattan ayrı olarak, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Herkes kendi başına, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yanınızda dünyadan hiçbir şey olmayarak, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Herkes suç ortağından ve öz kardeşinden ayrı olarak, bunu da Zeccac, demiştir. *Beşincisi:* Mabutlardan ayrı olarak, bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Sizi ilk defa yarattığımız gibi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ne mal ne aile ne de evlat olmayacaktır. *İkincisi:* Yalın ayak, çıplak ve sünnetsiz olarak. Burada geçen ğurl, kabuklu demektir. *Üçüncüsü:* Canlı olarak. "Havvelnaküm": Size mülk olarak verdik, demektir. "Sırtlarınızın arkasında": Yani dünyada bıraktınız, demektir. Mana da şöyledir: Dünyada onu elde etmek için harcadığınız çaba boşa gitti, kötü seçiminizden dolayı da pişmanlık kaldı. Şefaatçileri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır. İbn Abbas da: Şefaatçileriniz: Size şefaat edeceklerini zannettikleriniz, demiştir. "Onların sizinle olacağını zannettiniz": Yani yanınızda ortaklarınız olacaklarını zannettiniz. İbn Kuteybe de: Onların sizin yaratılmanızda ortaklar olduklarını zannettiniz, demiştir.

İkincisi: Onlar meleklerdir, onların şefaat edeceklerine inanırlardı, bunu da Mukatil, demiştir.

"Lekattekattaa beyneküm": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir – Asım'dan rivayetle – ref ile "beynüküm"; Nafi, Kisai, Hafs da – Asım'dan rivayetle – nunun nasbı ile zarf olarak (beyneküm) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Ref daha iyidir, manası da: Temasınız kesildi, demektir. Nasb de caizdir, manası da: Aranızdaki ortaklık kesildi, demektir. İbn Enbari takdir şöyledir; demiştir: Lekattekattaa ma beyneküm, "ma", manası açık olduğu için atılmıştır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Onu merfu okuyanlar, isim yaparlar, "tekattaa" fi'lini de ona isnat ederler. Mana da şöyle olur: Temasınız kesildi. Mansup okuyanlar da ism-i faili fiilde gizlerler. Gizlenen de vuslat (temas)tır. Takdiri: Lekattekatta vaslüküm beyneküm (aranızdaki bağlantı kesildi) şeklindedir.

İddia ettikleri şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlahlarının şefaati.

İkincisi: Öldükten sonra dirilmenin ve cezanın olmayacağı.

إِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ
مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾

95 – Şüphesiz Allah; tohumu ve çekirdeği yarandır. Ölüden diriyi çıkarır; diriden ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur; nasıl çevriliyorsunuz?

"İnnallaha falikul habbi venneva": Felk'ın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: O, yaratma manasınadır, mana da şöyledir: Allah tohumu ve çekirdeği yaratandır, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Felk, yarmak manasınadır, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O tohumu başaktan, çekirdeği de hurmadan yardı. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Süddi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O tohumda ve çekirdekte olan iki şıktır, bunu da Mücahit ile Ebu Malik, demişlerdir. İbn Saib de şöyle demiştir: Tohum; buğday ve arpa gibi çekirdeği olmayandır, çekirdek de hurma çekirdeği gibidir.

"Ölüden diri çıkarır, diriden de ölüyü çıkarandır": Bunun tefsiri de Al-i İmran suresinde geçmiştir.

"Nasıl çevriliyorsunuz?": Yani bu açıklamadan sonra haktan nasıl da çevriliyorsunuz?

فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ
سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾

96 – Sabahı yarandır. Geceyi dinlenme; güneşi ve ayı da hesap için yaptı. İşte bu, mutlak galip ve her şeyi bilenin takdiridir.

"Falikul ısbah": Felk'ın manası yukarıda geçmiştir. Isbah'a gelince: Ahfeş: O, asbaha fi'linin mastarıdır, demiştir. Isbah ile subh birdir.

Müfessirlerin ısbah'ın manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, güneşin gündüz ışığı ve ayın da geceleyin nurudur. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, şafağın aydınlığıdır. İbn Zeyd şöyle demiştir: Allah sabahı geceden yarıp ayırdı.

Üçüncüsü: O, gündüzü ışıklandırdı, bunu da Dahhak, demiştir. Enes bin Malik, Hasen, Ebu Miclez, Eyyub ve Cahderi, hemzenin fethi ile "falikul asbah" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Asbah, sabahın çoğuludur, demiştir.

"Cailiül leyi sekenen": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifle "Cail"; Asım, Hamze ve Kisai de, elifsiz olarak "caale" okumuşlardır. "Leyle"yi de nasb ile kıraat etmişlerdir. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim "cail" okursa, "falik'ten dolayıdır, şeklen uymalarını dikkate almıştır. Kim de "caale" okursa, çünkü "fail" burada "faale" manasınadır, delili de: "Veşşemse velkamere hüsbanen" kavlidir. Seken ise: Sakinleşip dinlendiğin şeydir. Mana da şöyledir: İnsanlar onda sakinleşir ve rahat ederler. Hüsbanda da iki görüş vardır:

Birincisi: O hesaptır, bunu da cumhur, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Huz min külli şey'in bihüsbanihi, denir ki, her şeyden hesabı ile al, demektir. Hesaptan maksat da ne olduğunda üç görüş vardır: *Birincisi:* O ikisi, yani ay ile güneş, kendilerine biçilen bir süreye kadar akarlar. Bunu el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yörüngelerinde hesapla dolaşırlar; artar ve eksilirler. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Onların akışı ayları ve yılları bilmek içindir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Husban'ın manası, ışık demektir, bunu da Katade, demiştir: Maverdi de şöyle demiştir: Sanki bu görüşü "ve yursilü aleyha husbanen minessemai" *(Kehf: 40)* kavlinden almıştır ki, burada ateş manasınadır. İbn Cerir de: Bunun onunla hiçbir alakası yoktur, demiştir.

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا ف۪ي ظُلُمَاتِ
الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97 – O ki, yıldızları karanın ve denizin karanlıkları içinde yol bulmanız için yaptı. Bilen bir topluluk için ayetleri gerçekten açıklamış bulunuyoruz.

"Ve hüvellezi caale lekümün nucume": Burada caale halaka, yani yarattı manasınadır. Neden yıldızları ihsan ettiğini bildirmiştir? Çünkü karada ve denizlerde hareket edenler, yönlerini onlarla bulurlar.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا
الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

98 – O ki, sizi bir candan yarattı. (Sonra sizin için) bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Anlayan bir topluluk için ayetleri gerçekten açıklamış bulunuyoruz.

"O ki sizi bir candan yarattı": Yani Adem'den. "Femüstakarrun": İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakup – Rüveys rivayeti hariç – kaf'ın kesresiyle "müstekır"; Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai fethi ile (müstekar) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim kesre ile okursa, mana: İçinizden kimi karar kılar; kim de fetha ile okursa, mana: Sizin için karargah vardır, olur. Müstevda ise hep fetha iledir, başka değil. Manası da mesetekar okunuşuna göre: Sizin için emanet yeri vardır; mustekir okunuşuna göre de: Sizden emanet yeri vardır şeklinde olur.

Müfessirlerin bu müstekar ve müstevda üzerinde dokuz görüşleri vardır:

Birincisi: Müstekar rahimlerde, müstevda da sulplerdedir. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata, Dahhak, Nahai, Katade, Süddi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Müstekar rahimlerde, müstevda da kabirdedir, bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Üçüncüsü: Müstakar yerde, müstevda da sulplerdedir. Bunu da İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Müstekar da müstevda da rahimdedir, bunu Kabus, babasından, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Müstekar barındığı yerdir, müstevda da öldüğü yerdir. Bunu da Mukassim, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Müstekar dünyada, müstevda da kabirdedir.

Yedincisi: Müstekar kabirde, müstevda da dünyadadır, bu bir öncekinin aksinedir. Bu ikisi Hasen'den rivayet edilmiştir.

Sekizincisi: Müstekar dünyada, müstevda da Allah Teala'nın yanındadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dokuzuncusu: Müstekar sulplerde (bellerde), müstevda da rahimlerdedir, bunu da İbn Cerir demiştir ki bu, birincinin aksinedir.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ
حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ
وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ
مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99 – O ki, gökten su indirdi. Onunla her şeyin bitkisini çıkardık. Ondan yeşillik çıkardık. Ondan sırt sırta binmiş taneler; hurmadan da tomurcuğundan yakın salkımlar; hem benzeyen hem de benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri çıkartıyoruz. Meyve verdiği zaman meyvesine ve olgunlaşmasına bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için ayetler vardır.

"O ki, gökten su indirdi": Yani yağmur. "Onunla çıkardık": Yani yağmurla. "Her şeyin bitkisini": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Her çeşit meyvenin bitkisini, çünkü biten her şeyin bitmesi ve büyümesi su iledir. *İkincisi:* Her şeyin rızkını ve gıdasını. "Ondan çıkardık": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Sudan, yani onunla.

İkincisi: Bitkiden. Zeccac şöyle demiştir: Hadır ahdar (yeşillik) manasınadır. İhdarra, fehüve ahdar ve hadar (yeşil oldu) denir, tıpkı i'verre, fehüve a'ver ve avir (şaşı olmak) gibi.

"Ondan çıkarırız": Yani yeşillikten. "Sırt sırta binmiş taneler": Mesela başak ve arpa gibi. Müterakib: Birbirinin üstüne binmiş demektir.

"Ve minennahli min taliha kınvanün daniyetün" (hurmanın tomurcuğundan yakın salkımlar vardır): Haffaf, Ebu Amr'dan rivayetle kafın zammesiyle: "Kunvan" okumuştur. Harun da ondan fethini rivayet etmiştir (kanvan). Ferra şöyle demiştir: Minen nahl ma kunvanuhu daniyetün. Hicazlılar, kafın kesriye "kınvan" derler. Kays kabilesi ise zamme ile okurlar. Dabbe ile Temim kabileleri de "kunyan" derler. El – Mufaddal, onlardan bana şöyle bir şiir okudu:

Ağacın tepesi büyüdü (meyve ile ağırlaştı), dalları kıvrıldı ve eğildi.
Kırmızı hurma salkımları ile eğildi (kınyan).

Hepsi de şöyle okurlar: "Kınvun", "kunvun", derler; "kınan" veya "kunan" demezler. Kelb kabilesi ise: "Malun bikınyan" (salkımlı mal) derler. Musannif der ki: Yukarıdaki beyt İmruulkays'e aittir. Bunu Ebu Said es – Sükkeri rivayet etmiştir. Kafın kesresi ve vav ile: "Malun bikınvan"da dört lügat vardır: Kınvan, kunvan, kınyan ve kunyan (hepsi salkımlar demektir). Şiirde geçen "esset" çoğalmak manasınadır. Şa'run esisün de bundandır ki çok saç, demektir. "Âdet" kelimesi de: Zorlandı, ağırlaştı, demektir. İbn Kuteybe de: el – Kınvan: Hurma salkımlarıdır, tekili de: kınvundur. Kınvan tesniye şeklinde cemidir. Sınvan da öyledir ki tesniyesinde de cem'inde de sınvan, derler. Zeccac da şöyle demiştir: Kınvan, kınvun'un çoğuludur, onu tensiye ettiğin zaman nunun kesri ile kınvani dersin. Daniye ise: El yetecek kadar yakın demektir. Kimi salkımları da uzaktır, demedi, çünkü kelamın akışından uzak olanın da el yetecek kadar olmadığı anlaşılmaktır. Onun için uzak lafzına ihtiyaç kalmamıştır. Mesela: Elbise sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81)* ayetinde olduğu gibi (soğuktan da korur, demeye gerek kalmamıştır. Mütercim). İbn Abbas da: El atımı salkımlar, dalları yere değen kısa boylu bodur hurma ağaçlarıdır, demiştir.

"Ve cennatin min anabin (üzüm bağları)": Bu da "hadıran" kavli üzerine atıftır. "vezzeytune verrummane": Mana: Ondan zeytin ve nar ağaçları çıkardık, demektir. Ebu Zeyd, Mufaddal'dan, ref ile: "Ve cennatün" okuduğunu rivayet etmiştir.

"Hem benzeyen hem de benzemeyen": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Görünüşte benzeyen, tatta benzemeyen, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yaprakları benzer, meyvesi benzemez, bunu da Katade, demiştir. Bu da birincinin manasındadır.

Üçüncüsü: Birbirine benzeyen var, benzemeyen var. Zeccac şöyle demiştir: Zeytinle nar niçin yan yana zikredildi? Çünkü Araplar bu iki ağacın yapraklarının dalı başından sonuna kadar kapladığını bilirler. Şair de şöyle demiştir:

Nar ve zeytin ağacının yaprakları nasıl mübarek ise
Yabancı ölü de öyle mübarektir.

Bunun manası şöyledir: Bereket yaprağının bütün dalı kaplamasındadır.

"Unzuru ila semerihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve

Asım: "Unzuru ila semerihi", "Ve külu min semerihi", *(En'am: 141)* "Liye'külu min semerihi", *(Yasin: 35)* hepsini fetha ile semer şeklinde okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Halef de, zamme ile (sümür) okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Semeretün, ve semerün, ve simarün, ve sümürün, denir. Kim zamme ile "sümürihi" okursa, cem'i cem etmiş olur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bunun iki ihtimali vardır: *Birincisi:* Budur, o da sümürün simar'ın cem'i olmasıdır. İkincisi de: Sümürün semerenin cem'i olmasıdır, tıpkı ekeme ve üküm, haşebe ve huşub gibi. Ferra da şöyle demiştir: Ona bir defa ilk oluşumunda (ham iken) bakın, bir de yetişip olgunlaştığı zaman bakın. Hicazlılar, olgunlaşmak için, yenin fethası ile; Yen', derler. Bazı Necidliler de, yenin zammesiyle: Yun', derler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yenaatis semeretü ve eyneat denir ki: Meyve yetişti, demektir. Ona yen' ve yun' da denir. Hasen, Mücahit, Katade, A'meş ve İbn Muhaysın, yenin zammesiyle "yun'ihi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Yen', meyvenin olgunlaşmasıdır. Şair şöyle demiştir:

Meyhanenin etrafındaki çadırlarda,
Etrafında da olgunlaşmış zeytinler vardır.

Allah Teala yarattıklarını evirip çevirmek ve mahlukunun yapamayacağı şekilde halden hale geçirmekle ölüleri de öyle dirilteceğini beyan etmiştir.

"Şüphesiz bunda inanan topluluk için ayetler vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: İnanan toplum, bu bitkiyi çıkaranın ölüleri de diriltmeye kadir olduğunu tasdik ederler. Mukatil de: Birliğini tasdik ederler, demiştir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ
وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – Cinleri Allah'a ortaklar yaptılar. Oysa onları da O yarattı. Bilmeden O'na oğullar ve kızlar uydurdular. O'nu tenzih ederiz. O, onların nitelediklerinden çok yücedir!

"Caalu lillahi şurekael cinne": Allah'ı böyle nitelediler, manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "El – cinne"nin mansub olması iki açıdandır:

Birincisi: Meful olması, o zaman mana: Cinleri Allah'a ortak koştular, olur ve cin de ikinci meful olur, mesela: "Caalul melaiketellezine hüm ibadürrahmani inasa" *(Zuhruf: 19)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Cin'in şürekae'den bedel olup şürekae'yi tefsir etmesi. Ebu'l – Mütevekkil, Ebu İmran, Ebu Hayve ve Cahderi, nunun refi ile "şürekael cinnü" okumuşlar; İbn Ebi Able ile Muaz el – Kari de, nunun kesri ile: "El – cinni" okumuşlardır.

Cinleri ortak kılmalarında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapmada şeytanlara itaat ettiler, o şekilde onları Allah'a ortak kıldılar, bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir.

İkincisi: Melekler Allah'ın kızları, ortaklarıdır, dediler, tıpkı: O'nunla cinler arasında bir nesep bağı kurdular" *(Saffat: 158)* ayetinde olduğu gibi. Meleklere cin denilmesi, saklanıp göze görünmedikleri içindir. Bunu da Katade, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Zındıklar şöyle dediler: Allah; nurun, suyun, hayvanların ve davarların yaratıcısıdır; İblis de karanlığın, canavarların, yılanların ve akreplerin yaratıcısıdır. İşte ayet onların hakkında indi. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Onları O yarattı": Bu zamirin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ortak kılanlara racidir, bu takdirde mana şöyle olur: Kendilerini yaratan için ortaklar kıldılar ki onlar yaratmazlar.

İkincisi: Cine racidir, o zaman da mana: Allah cinleri yarattı, şeklinde olur. Allah'ın ortağı nasıl sonradan yaratılmış olur? Bu ikisini Zeccac, demiştir.

"Ve haraku lehu benine ve benatin": Nafi, mübalağa ve çokluk manası için şedde ile "ve harraku" okumuştur. Çünkü müşrikler meleklerin Allah'ın kızları olduklarını iddia ettiler; Hıristiyanlar da Mesih'i, Yahudiler de Uzeyr'i iddia ettiler. İbn Abbas, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, noktasız ha, ranın şeddesi ve fe ile: "Harrefu" okudular; İbn Semeyfa ile Cahderi de elif ve noktalı hı ile: "Hareku" okudular. Süddi şöyle demiştir: "Oğullar": Yahudilerin: Uzeyr Allah'ın oğludur, Hıristiyanların: İsa Mesih Allah'ın oğludur, demeleridir. "Kızlar" ise: Arap müşriklerinin: Melekler Allah'ın kızlarıdır, demeleridir. Ferra da şöyle demiştir: Haraku, ihteraku, haleku ve ihteleku, iftira ettiler manasınadır. Ebu Ubeyde de: Hareku: Kıldılar, demiştir. Zeccac da: "Bilmeden": Onlar bunu bilerek değil, yalan söyledikleri için zikrettiler, demiştir.

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ
تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ خَٰلِقُ كُلِّ شَىْءٍ فَٱعْبُدُوهُ وَهُوَ
عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

101 – Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun çocuğu nasıl olur ki O'nun eşi (zevcesi) yoktur. O her şeyi hakkıyla bilendir.

102 – İşte Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka İlah yoktur. Her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na ibadet edin. O her şeye vekildir.

"O'nun çocuğu nasıl olur?": Zeccac şöyle demiştir: O'nun çocuğu nereden olur? Çocuk ancak eşten olur?! Çocuğunun olmaması için de onlara: "Her şeyi O yarattı" kavlini delil getirdi. Eşyayı yaratan Allah'ın bir benzeri yoktur, öyleyse benzeri olmayanın çocuğu nasıl olur?! Çocuğu vardır, denilirse, benzeri vardır denilmiş olur.

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٠٣﴾

103 – Gözler O'nu görmez; O ise gözleri görür. O lütuf sahibidir, her şeyden haberdardır.

"Gözler O'nu görmez (idrak etmez)": İdrak hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: İdrak ihata etmek, kuşatmak manasınadır. *İkincisi:* Görmek manasınadır. "Ebsar"da da iki görüş vardır: *Birincisi:* O gözlerdir, bunu cumhur, demiştir. *İkincisi:* O akıllardır, bunu da Abdurrahman bin Mehdi, İbn Husayn el – Kari'den rivayet etmiştir. Ayetin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözler O'nu kuşatmaz, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Müseyyeb ile Ata da böyle demişlerdir. Zeccac ayetin manası şöyledir, demiştir: Gözler O'nu gerçek olarak kavrayamaz. Bunda da O'nun görülmeyeceğine dair bir şey yoktur, çünkü görülmesi için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih hadis vardır. Bu da ehl-i sünnet ile ilim ve hadis erbabının mezhebidir.

İkincisi: Esas nuru ile tecelli ettiği zaman gözler onu idrak edemez, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gözler O'nu dünyada göremez, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir. Ayetin dünya-

ya ait olduğuna: "Öyle yüzler vardır ki o gün terü tazedir, Rabbine bakmaktadır" *(Kıyamet: 22 – 23)* kavli delalet etmektedir. O'na bakma kıyamet günü ile kayıtlanmıştır, bu ayette ise mutlak zikredilmiştir. Mutlak da mukayyede hamlolunur.

"O gözleri görür": Bunda da iki görüş vardır: Zeccac şöyle demiştir: Bu bilgilendirmede, mahlukun görmeyi idrak edemeyeceğine delil vardır, yani görme gerçeğini anlayamazlar. İnsanın, diğer organları ile değil de gözü ile görmesini sağlayan şey nedir? Allah Teala şunu bildiriyor ki, mahluklar O'nun yarattığı şeylerden birinin gerçeğini anlayamıyor ve onun bilgisini kavrayamıyorlar, artık aziz ve celil olan Allah'ı nasıl idrak ederler?

"Latif": Ebu Süleyman el – Hattabi şöyle demiştir: O, kullarına iyilik edendir, onlara bilmedikleri yerden lütfeder, ummadıkları yerden menfaatleri için sebepler halk eder. İbn el – A'rabi de şöyle demiştir: Latif: Sana ihtiyacını yumuşaklıkla ulaştıran kimsedir. Latafallahu bike kavli de bundandır ki: Allah sana lütfetti demektir. O, nasıl olduğu bilinmeyecek kadar latif (ince)dir, Lutf bazen ince ve kapalılık manasına gelir, bazan da cisimlerin ufaklığını ifade eder. Bu sıfatlar Allah Teala'ya yaraşmayacak şeylerdir. Ezheri de şöyle demiştir: Latif, Allah'ın güzel isimlerindendir, manası da: Kullarına yumuşak davranan, demektir. Habir ise: Bir şeyin gerçeğini bilen, hakiki durumundan haberdar olan manasınadır.

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ

فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

104 – Gerçekten Rabbinizden size deliller (basiretler) geldi. Artık kim görürse, kendi lehine. Kim de kör olursa, kendi aleyhinedir. Ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim.

"Size Rabbinizden besair (basiretler) geldi": Besair: Basiretin çoğuludur, o da bir şeyi görmeyi ve bilmeyi sağlayan delalettir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Size içinde açıklama ve basiretler olan Kur'an geldi, demektir. "Kim görürse, kendi lehinedir": Onun menfaati kendinedir. "Kim de kör olursa": Bunun zararı da kendinedir. Çünkü Allah Teala'nın mahlukatına ihtiyacı yoktur. "Ben üzerinizde bir bekçi değilim": Yani sizi bir bekçi ve gözcü gibi imanla sorumlu tutan biri değilim. Bu da savaş emrinden önce idi.

Müfessirler bu ayetin kılıç ayeti ile neshedildiğini zikretmişlerdir. Bazıları da manası şöyledir, demişlerdir: Ben sizin üzerinizde amellerinizi sayıp deftere geçiren bir gözcü değilim. Buna göre nesih söz konusu olamaz.

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ
لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – İşte ayetleri bu şekilde açıklıyoruz ki, dersini görmüşsün desinler ve biz onu bilen bir topluluğa açıklayalım.

"İşte ayetleri bu şekilde açıklıyoruz": Ahfeş: "Kezalike": Böyle manasınadır, demiştir. Zeccac da mana şöyledir, demiştir: Sana bu okunanları açıkladığımız gibi ayetleri de açıklıyoruz. İbn Abbas da: Ayetleri tasrif ediyoruz: Onları her yönde açıklıyoruz; bir defa onlarla davet ediyoruz, başka bir defa da onlarla korkutuyoruz, demiştir. "Desinler": Yani Mekke halkı onlara Kur'an'ı okuduğun zaman. "ders görmüşsün desinler". İbn Enbari de ayetin manası şöyledir, demiştir: Ayetleri böyle evirip çeviriyoruz ki delille onları susturalım ve: Sen dersini görmüşsün, desinler. Ayetlerin açıklanması onu anlayan ve onunla amel eden bir toplumun mutlu olması, ondan yüz çevirenlerin de bedbaht olması içindir. Artık kim onlarla amel ederse, mutlu olur, kim de dersini okumuşsun, derse bedbaht olur. Zeccac da: "liyekulu"daki lam'a dilciler, lam-ı sayruret (dönüşüm) lamı derler. Mana da şöyledir, demiştir: Onları böyle dedirten sebep, ayetlerin okunmasıdır. Bu da şunun gibidir: "Musa'yı Fir'avn ailesi Nil'den aldılar ki kendilerine düşman ve üzüntü olsun". *(Kasas: 8)* Onlar onu almakla kendilerine düşman olsun istemediler, ancak işin sonu onlar için düşmanlık ve üzüntü oldu. Adam ölmek için yazdı, sözün de böyledir; yazmakla kendini helak etmek istedi değil de, ancak sonu helak oldu, demektir. "Dareste": İbn Kesir ile Ebu Amr, elif, sinin sükunu ve tenin fethası ile okumuşlardır ki manası: Ehl-i kitap ile müzakere ettin, demektir. Asım, Hamze ve Kisai de: Sinin sükunu ve tenin fethası ile elifsiz olarak "dereste" okumuşlardır ki, manası: Ehl-i kitabın kitaplarını okudun, demektir. Müfessirler de: Sen Cabir ile Yesar'dan öğrendin, demişlerdir. Bunu da "Ona ancak bir insan öğretiyor" *(Nahl: 103)* ayetinde açıklayacağız, inşallah. İbn Amir ile Yakup de, ranın ve sinin fethi, tenin sükunu ile elifsiz olarak: "dereset" okumuşlardır ki bu da: Bu okuduğun haberler eskidir, geçmiş ve tarihten silinmiştir, demektir. Adlarını ver-

diğimiz bütün kurralar dalı fetha ile okumuşlardır. Nafi'den ise dalın fethi, ranın kesri ve tenin sükunu ile: "Düriset" okuduğu rivayet edilmiştir ki Ya'mur kıraati de böyledir, manası da: "Okundu" demektir. Übey bin Ka'b de, dal'ın ve sinin fethi, ranın zammı ve tenin sükunu ile "derüset" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bu, "dereset" manasınadır ki, silindi, yok oldu, demektir. Ancak ra mazmum olursa mana daha da mübalağalı olur. Muaz el – Kari, Ebu'l – Aliye ve Müverrık, dalın ref'i, ranın kesri ve şeddesiyle, "dürriset" okumuşlardır. İbn Mes'ud, Talha bin Musarrif de: ranın ve sinin fethi, elifsiz ve tesiz olarak "derese" okumuşlardır. İsmet de A'meş'ten, elifle "darese" rivayet etmiştir.

"Velinübeyyinehu": Ayetlerin verilişini açıklayalım, demektir. "Bilen bir topluluğa": Kendilerine açıklananı bilsinler de onu kabul etsinler.

اِتَّبِعْ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ
وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا
جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظاًۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿١٠٧﴾

106 – Rabbinden sana vahyolunana tabi ol. O'ndan başka İlah yoktur. Müşriklerden yüz çevir.

107 – Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı. Seni onların üzerine bekçi yapmadık. Sen onların üzerinde vekil de değilsin.

"Müşriklerden yüz çevir": Müfessirler: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Eğer Allah dileseydi şirk koşmazlardı": Bunda da üç görüş vardır ki bunları Zeccac aktarmıştır:

Birincisi: Eğer dileseydi onları mü'minler kılardı. *İkincisi:* Eğer dileseydi onları imana mecbur eden bir ayet indirirdi. *Üçüncüsü:* Eğer dileseydi köklerini kazır ve şirk sebeplerini keserdi. İbn Abbas: Ayetin kalan kısmı kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demiştir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْواً بِغَيْرِ
عِلْمٍۜ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْۖ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ
فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾

108 - Onların Allah'tan başka dua ettiklerine sövmeyin ki, sonra tecavüz ederek cahillikle Allah'a söverler. Böylece her ümmete amelini süsledik. Sonra dönüşleri Rablerinedir. O da onlara yaptıklarını haber verir.

"Onların Allah'tan başka dua ettiklerine sövmeyin": İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, müşriklere: "Sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunlarıdır" deyince, onlar da: Ya Muhammed, ya tanrılarımıza sövmekten ve onları ayıplamaktan vazgeçersin yahutta biz de senin ibadet ettiğin tanrını yereriz, dediler; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslümanlar kafirlerin putlarına söverlerdi, onlar da buna karşılık verirlerdi; Allah Teala onları bundan men etti ki onlar da cahillikle bilmeyerek Allah'a kötü söylemesinler. Bunu da Katade, demiştir. "Yed'une". İbadet ederler, demektir, ibadet ettikleri de putlardır. "Allah'a söverler": Yani size onları ayıplamayı emrettiği kimseye söverler, bu da Allah Teala'ya döner, yoksa onlar açıktan Allah'a sövmezlerdi. Çünkü onlar da, müşrik olmalarına rağmen Halıklarının Allah olduğunu ikrar ederlerdi.

"Adven biğayri ilm": Cahillikle haksız yere demektir. Yakup, aynın ve dalın zammesi ve vavın şeddesiyle "uduvven" okumuştur. Araplar zulüm hakkında: Ada fülanün adven ve uduvven, udvanen, derler. Ada: Zulmetti, demektir.

"Böylece her ümmete amelini süsledik": Yani bu müşriklere putlara tapmayı ve şeytana itaat etmeyi süslediğimiz gibi hak ve batıl üzerinde toplanan her ümmete de hayır veya şer amellerini süsledik. Müfessirler: Bu ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ
اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاۤءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ
اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَا اِذَا جَاۤءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

109 - Andolsun, eğer kendilerine bir ayet (mucize) gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah'a olanca kasemleriyle yemin ettiler. De ki: Ayetler ancak Allah katındandır. O (ayet) geldiği zaman inanmayacaklarını size ne bildiriyor!

"Olanca kasemleriyle Allah'a yemin ettiler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Şuara: 4'te: "Eğer isteseydik üzerlerine gökten bir mucize indirirdik" ayeti nazil olunca müşrikler: Onu üzerimize indir, Allah'a yemin ederiz ki ona inanırız, dediler. Bunun üzerine Müslümanlar da: Ya Resulallah, onlara bu ayeti indir ki iman etsinler, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kureyşliler: Ya Muhammed, bize Musa'nın elinde bir asa olduğunu, onu taşa vurduğu zaman on iki pınar çıkardığını; İsa'nın da ölüleri dirilttiğini, Semud'un da kayadan çıkan bir dişi devesi olduğunu haber veriyorsun; sen de bunlar gibi mucizeler getir de sonunda seni tasdik edelim, dediler. O da: "Ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar da: Safa tepesini altına çevir, dediler. O da: "Eğer bunu yaparsam bana inanır mısınız?" dedi. Onlar da: Evet, Allah'a yemin ederiz ki eğer bunu yaparsan hepimiz sana tabi oluruz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dua etmek üzere kalktı; Cebrail geldi: İstersen Safa tepesi sabahleyin altın olur, ancak ben ne zaman bir mucize getiririm de kim ona iman etmezse, mutlaka başlarına azapı indiririm; istersen de içlerinden bazıları tövbe edinceye kadar onları bırakırım, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Onları bırak, tövbe edecekler tövbe etsinler, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'nin görüşüdür. "Cehde eymanihim" kavlinin manasını da Maide suresinde zikretmiş bulunuyoruz. Onların teklif ettikleri mucizeler de: Bize yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla iman etmeyiz gibi şeylerdi. *(İsra: 90)*

"De ki: Ancak ayetler Allah katındadır": Yani mucizeler getirmeye sadece O'nun gücü yeter, ne benim ne de başkasının değil. "Vema yüşirüküm enneha": Onları size bildiren nedir? İbn Kesir, Ebu Amr, Ebu Bekir -Asım'dan rivayetle – Halef de kendi tercihi olarak hemzenin kesri ile "inneha" okumuşlardır. Bu kıraate göre "yüşirüküm"deki hitap müşriklere olur. Söz de: "Veme yüşirüküm"de bitmiş olur. Mana da şöyle olur: Onlar geldiği zaman onlara inanacağınızı size ne bildiriyor? "İnneha" da yeni cümle başı olur ve onların halini haber verir. Ebu Ali de, takdir: "Vema yüşirüküm imanehum" olur ki meful zikredilmiş ve mana da: Eğer o teklif ettikleri mucizeler gelse idi, iman etmezlerdi, olur. Buna göre hitap mü'minleredir. Sibeveyh şöyle demiştir. İmam Halil'e: "Vema yüşirüküm inneha" kavlini sordum: Neden: "Ma yüdrike ennehu layefalu" tarzında olmasın, dedim. O da: Burada güzel olmaz, o sadece: "Ve mayüşirüküm" dedi, sonra da yeni söze başladı ve müsbet olarak: "Mucizeler gelirse iman

etmezler" dedi. Eğer: "Vema yüşirüküm enneha iza caet la yü'minun" dese idi, bu onlar için mazeret olurdu. Nafi, Hafs da Asım rivayetinde, Hamze ve Kisai, hemzenin fethi ile "enneha" okumuşlardır. Buna göre "vema yüşirüküm"deki hitap, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına olur.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O ayetler geldiği zaman belki inanmayacaklarını ne biliyorsunuz? Araplar "enne"yi "lealle" yerine kullanırlar: İ'tissuka enneke teşteri lena şey'en (çarşıya çık, belki bize bir şey alırsın) derler.

Şair Adiy bin Zeyd de şöyle demiştir:

Ey beni kınayan, benim bugünün bir saatinde
Veyahut yarın kuşluk vaktinde öleceğimi ne biliyorsun?

Yani belki öleceğimi demek istemiştir. Halil, Sibeveyh ve Ferra da bu kıraatin gerekçesinde bu manaya gitmişlerdir.

İkincisi: Mana şöyledir: O ayetler geldiği zaman inanacaklarını ne biliyorsunuz? O zaman "la" bağlaç (dolgu malzemesi ve zait) olur, tıpkı: "Ma meneake en la tescüde iz emertük" *(A'raf: 12)* ve: "Ve haramun ala karyetin ehleknaha ennehüm la yerciun" *(Enbiya: 95)* ayetlerinde olduğu gibi. Zeccac ise bunu reddetmiş ve birinciyi tercih etmiştir. Çoğunluk, ye ile: "Yü'minun" kıraati üzerindedirler ki İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Hafs da Asım rivayetinde onlara dahildir. İbn Amir ile Hamze de te ile müşriklere hitap olarak okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, yemin edenlerin gaip olmalarını nazar-ı dikkate alır, kim de te ile okursa, gaipten muhataba geçmiş olur.

وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ
أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

110 – Ona ilk sefer iman etmedikleri gibi kalplerini ve gözlerini çevirir ve onları taşkınlıkları içinde şaşkın şaşkın bocalamaya bırakırız.

"Kalplerini ve gözlerini çeviririz": Çevirmek (taklib): Bir şeyi ters yüz etmektir. Kelamın manasında ise dört görüş vardır:

Birincisi: Onlara istedikleri gibi bir mucize verseydik, kalplerini ve gözlerini ona iman etmekten çevirir ve onlarla hidayetin arasına girerdik, daha önce gördüklerine iman etmedikleri gibi buna da iman

etmezlerdi. Bunu da onlara ceza için yapardık. İbn Abbas, Mücahit ve İbn Zeyd, bu manaya gitmişlerdir.

İkincisi: Bu, ahirette dünyaya dönmek istemelerinin cevabıdır, mana da şöyledir: Eğer dünyaya döndürülselerdi, dünyada iken onlarla hidayetin aralarına girdiğimiz gibi yine girerdik. Bu manayı da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eski milletler ayetleri gördükleri zaman onlara nasıl iman etmedilerse bunların da kalplerini ve gözlerini ayetlere iman etmekten öyle çeviririz. Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Bu çevirme onlara ceza için cehennemde olacaktır, bunu da Maverdi, demiştir.

"Bihi" (ona) zamirinin merciinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

Üçüncüsü: Görülen ayetlere racidir.

Dördüncüsü: (Kalplerini ve gözlerini) çevirmeye racidir.

"İlk sefer"den ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlk sefer: Dünya yurdudur.

İkincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'den önceki peygamberlerin mucizeleridir.

Üçüncüsü: O, ayetler inmeden önce, inmiş gibi kalplerini imandan çevirmedir.

Tuğyan ve ameh kelimeleri de Bakara suresinde zikredilmiştir.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَآ اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا
عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوٓا اِلَّآ اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿١١١﴾

111 – Eğer onlara melekleri indirsek, onlara ölüleri konuştursak ve her şeyi kefiller olarak grup grup toplasa idik, Allah dilemedikçe yine de iman etmezlerdi. Fakat onların çokları cahillik ediyorlar.

"Eğer onlara melekleri indirse idik": İniş sebebi şudur: Alay edenler Mekke halkından bir grup halinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Bize ölüleri dirilt de onlara, dediklerinin doğru mu

yoksa yanlış mı olduğunu soralım yahut melekler göster de senin Resulullah olduğuna şahitlik etsinler veyahut Bize Allah'ı ve melekleri bölük bölük getir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manası şöyledir: Eğer onlara melekleri istedikleri gibi indirsek veya ölüler onlarla konuşsa da senin peygamberliğine şahitlik etseler, "haşerna": Toplasak, "her şeyi onlara": Yani dünyada, "grup grup, yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi". Böylece imanın dilemesiyle olacağını, yoksa kendilerinin zannettikleri gibi istedikleri zaman iman edeceklerini, istemedikleri zaman da iman etmeyeceklerini zannettikleri gibi olmadığını haber vermiştir.

"Kıbelen": İbn Amir ile Nafi kafın kesri ve benin fethi ile "kıbelen" okumuşlardır. İbn Kuteybe de manasının: Gözle görmek olduğunu söylemiştir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai de, kafın ve benin zammesiyle "kubulen" okumuşlardır. Manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kabil'in çoğuludur, sınıf ve bölük demektir. Mana da: Onlara her şeyi sınıf sınıf toplasa idik olur. Bunu Mücahit demiş, Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de tercih etmişlerdir.

İkincisi: O yine kabil'in çoğuludur, ancak o kefil, demektir. Mana da: Her şeyi onlara toplasak da senin dediğinin doğruluğuna kefil olsalar demektir. Ferra da bunu tercih etmiştir. Ona şöyle itiraz edilmiştir: Meleklerin inmesine ve ölülerin konuşmasına iman etmezlerse, senin sözün demek olan kefaletle hiç iman etmezler. Buna da: O toplanan şeyler kefil olsa da konuşmayan şeyler konuşsa, bu da apaçık bir ayet olurdu, diye cevap vermişlerdir.

Üçüncüsü: O, karşılaşmak manasınadır; o zaman mana şöyle olur: Her şeyi onlara toplasak da onlarla karşılaşsalar. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Lakıytü fülanen kıbelen ve kabelen ve kubulen ve kabilen ve kabeliyyen ve mukabeleten, denir ki hepsi birdir, o da yüz yüze gelmektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Ebu Zeyd'in dediğine göre Kur'andaki bu kelimeler her ne kadar lafızları farklı olsa da birdir, aynı manayadır.

"Ancak onların çoğu cahillik ediyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu şeylerin ancak Allah'ın dilemesiyle olacağında cahillik ediyorlar.

İkincisi: Bütün ayetler getirilse yine de iman etmeyeceklerini bilmiyorlar.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ
عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Böylece her peygamber için insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunların bazıları bazılarına aldatmak için yaldızlı sözler telkin eder. Eğer Rabbin dileseydi bunu yapmazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak.

"Böylece her peygamber için bir düşman yaptık": Yani sana ve ümmetine insan ve cin şeytanlarını düşman yaptığımız gibi, senden önce geçmiş peygamberler ve ümmetlerine aynısını yaptık. Mana şöyledir: Seni düşmanlarla denediğimiz gibi senden öncekileri de denedik ki eziyetlere sabredenlerin mükafatı büyük olsun. Zeccac "düşman", düşmanlar manasınadır, demiştir. "Şeyatinel insi velcinni": "Adüvven"den bedel ve açıklama olarak mansuptur. "Adüvven"in ikinci meful olması da caizdir ki o zaman mana şöyle olur: Aynı şekilde onların ümmetleri için de insan ve cin şeytanlarını düşmanlar kıldık.

İnsan ve cin şeytanları üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar insanların ve cinlerin azgınlarıdır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* İnsan şeytanları, insanlarla beraber olanlardır, cin şeytanları da cinlerle beraber olanlardır. Bunu da İkrime ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* İnsan ve cin şeytanları: Onların kafirleridir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Yuhi": (Vahiy ve telkin eder): Vahyin aslı bir şeyi gizli ve örtülü şekilde bildirmek ve andırmaktır.

Burada ondan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Emreder. *İkincisi:* Vesvese verir. *Üçüncüsü:* İşaret eder, gösterir.

"Zuhrüfel kavl (yaldızlı söz)": Bu da; süslenen, güzelleştirilen ve yaldızlanan sözdür. Zuhrufün aslı altındır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Batıl olup da süsleyip güzelleştirdiğin her şey zühruftür. Zeccac da şöyle demiştir: Zühruf lügatte ziynettir, mana da şöyledir: Onlar birbirlerine çirkin amelleri süslerler. "Ğurura": Masdar olarak mansuptur. Bu da manaya göre yapılmıştır, çünkü yaldızlı söz telkin etmenin manası, aldatmadır, sanki: Yeğurruna ğurura demiş gibi olur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Aldatmak için telkin edilen yaldızlı

söz": Batıl temennilerdir. Mukatil de şöyle demiştir: İblis onları kandırmak için insanlara şeytanlar musallat etti. İnsan şeytanı cin şeytanı ile karşılaşınca, biri arkadaşına der ki: Ben kendi adamımı şu şu şeylerle kandırdım, sen de adamını onlarla kandır, der. İşte birbirlerine yaldızlı söz telkin etmelerinin manası budur. Başkası da şöyle demiştir: Mü'min şeytanını yorduğu zaman en azgın insan şeytanına gider, o da mü'mini fitneye düşürmesi için kışkırtır. Katade şöyle demiştir: Cinlerden de şeytanlar vardır, insanlardan da şeytanlar vardır. Malik bin Dinar da şöyle demiştir: İnsan şeytanı cin şeytanından daha çetindir; çünkü ondan Allah'a sığındığım zaman benden uzaklaşır da o ise beni günahlara göz göre göre sürükler.

"Velev şae rabbuke ma faaluhu": Hu zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, vesveseye racidir. *İkincisi:* O küfre racidir. Üçüncüsü de gurura ve peygamberlere eziyete racidir.

"Onları uydurdukları şeyle baş başa bırak": Mukatil şöyle demiştir: Allah Teala Mekke kafirlerini uydurdukları yalanla baş başa bırakmayı murat ediyor. Başkası da şöyle demiştir: Müşrikleri dostlarının kendilerine telkin ettiği ve uydurdukları yalanlar dolayısıyla seninle tartıştıkları şeyle baş başa bırak. Ayetin bu kadarısı kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٕدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

113 – (Bunu da) ahirete iman etmeyenlerin gönülleri (süslü söze) meyletsin, ondan razı olsunlar ve irtikap ettiklerini irtikap etsinler diye yaparlar.

"Velitesğa": Meyletmek demektir. İleyhi zamiri yaldız ve aldatmaya racidir. Efide ise, fuad'ın çoğuludur, tıpkı ğurab ve ağribe gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlara bunu yaptık ki ahirete inanmayanların gönülleri batıla meyletsin. "Ve razı olsunlar": Batıldan. "Veliyakterifu": Kazansınlar ve yaptıklarının ne olduğunu bilsinler, demektir.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغ۪ي حَكَمًا وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ ﴿١١٤﴾

114 – Allah'tan başkasını mı hakem olarak arayacağım? O ki size kitabı açıklanmış olarak indirdi. Kendilerine kitap verdiklerimiz şüphesiz onun Rablerinden hak ile indirildiğini bilirler. Artık sakın şüphe edenlerden olma.

"Allah'tan başkasını mı hakem olarak arayacağım?": İniş sebebi şöyledir: Kureyş müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Aramızda bir hakem tayin et, ister Yahudi hahamlarından olsun isterse Hıristiyan keşişlerinden olsun, bize kitaplarında seninle ilgili olan şeylerden haber versinler, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Maverdi, zikretmiştir. "Hakem", hakim manasınadır. Mana da şöyledir: Aramızda hakem olması için Allah'tan başka bir hakim mi arayacağım?! "Kitap: Kur'an, "açıklanmış" da: Apaçık olup hak ile batılı, emirle yasağı ve helalle haramı ayıran demektir.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İki ehl-i kitabın alimleridir, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Peygamber Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve benzerleri gibi ileri gelen ashabıdır.

"Yalemune ennehu münezzelün": İbn Amir ile Hafs – Asım rivayetinde – şedde ile "münezzelün", diğerleri de şeddesiz (münzelün) okumuşlardır.

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا

لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

115 – Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamlandı. O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur. O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Ve temmet kelimetü rabbike": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir ve Nafi, cemi sigası ile: "kelimatü"; Asım, Hamze, Kisai ve Yakup da müfred olarak: "kelimetü" okumuşlardır. Araplar, kelime, derler, çok sözü kastederler, mesela: Kus bin Saide bir kelimesinde dedi ki, derler, hutbesini kastederler; Züheyr kelimesinde dedi derler, kasidesini kastederler.

Bu kelimelerden murat edilen şey üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Kur'an'dır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Karar ve vaatleridir. *Üçüncüsü:* Vaad ve tehdidi, sevap ve azabıdır.

"Doğruluk ve adalet bakımından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Haber verdiği şeyde doğruluk, kaza ve kaderinde adalet bakımından. *İkincisi:* Vaat ve tehditlerinde doğruluk, emir ve yasaklarında adalet bakımından, demektir.

"O'nun kelimelerini değiştirecek yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İftira edenler onlarda arttırma ve eksiltme yapamazlar.

İkincisi: Vaatlerinde durmazlık ve hükmünü değiştirecek yoktur.

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا
الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾

116 – Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen, seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna tabi olurlar ve onlar sadece yalan söylerler.

"Eğer yeryüzündekilerin çoğuna itaat edersen": İniş sebebi şöyledir: Kafirler, Müslümanlara: "Kendi öldürdüğünüzü yiyorsunuz da Rabbinizin öldürdüğünü yemiyorsunuz?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ferra, zikretmiştir. "Yeryüzündekilerin çoğun"dan maksat: Kafirlerdir. İtaat ettikleri şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: Ölü etini yemede. *İkincisi:* Putlar için kestiklerini yemede. *Üçüncüsü:* Putlara tapmada. *Dördüncüsü:* Bozuk fikirlerine tabi olmada. "Allah'ın yolu" da: Dinidir. İbn Kuteybe: "Yahrusun": Tahmin ve şüphe ederler, demiştir. Onun için tahmin edene: Harıs, derler. Eğer: "Şirkinde zan üzere olup da küfründe kesin olmayana azap etmek nasıl caiz olur?" denilerse, buna şöyle cevap verilir: Onlar delil aramayı bırakıp da keyiflerine uyarak zan ve cahillikle yetininice, azap edildiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾

117 – Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları pekiyi bilir ve O, doğru yolda olanları da pekiyi bilir.

"İnne rabbeke hüve a'lemü men yedıllü an sebilihi": Zeccac şöyle demiştir: "Men" mübteda olarak mahallen merfudur, lafzı ise istifhamdır. Mana da şöyledir: Şüphesiz Rabbin hangi insanların kendi yolundan saptıklarını çok iyi bilir. Hasan, yenin zammesi ve dadın kesresi ile "men yudillü" okumuştur. İbn Ebi Şüreyh rivayeti de böy-

ledir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Ayetten kastedilen şudur: Ayetler geldiği zaman iman edeceğine yemin edenin yeminine iltifat etme; ancak kaderinde iman edeceği geçmiş olan iman eder.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

118 – Öyleyse eğer O'nun ayetlerine inanıyorsanız üzerine O'nun adının anıldığı şeylerden yiyin.

"Üzerine O'nun adının anıldığı şeylerden yiyin": İniş sebebi şöyledir: Allah Teala ölü etini haram edince, müşrikler mü'minlere: Sizler Allah'a ibadet ettiğinizi iddia ediyorsunuz; Allah'ın öldürdüğü yeme bakımından sizin öldürdüğünüzden daha haklıdır, dediler ve leşi kastettiler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا
حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ
بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿١١٩﴾

119 – Neden üzerine Allah'ın adının anıldığı şeylerden yemiyorsunuz? Halbuki mecbur kalmadıkça size haram ettiğini açıklamıştır. Şüphesiz onları bilmeden keyiflerine uyarak (insanları) gerçekten saptırırlar. Şüphesiz Rabbin haddi aşanları pekiyi bilendir.

"Vemaleküm ella te'külu" (neden yemiyorsunuz?): Zeccac: Mana şöyledir, demiştir: "Ve eyyü şeyin yekau leküm fi en la te'külu; "en" mahallen mansuptur, çünkü "fi" düşmüştür; mana da "en" ile bitişmiş, o nedenle onu nasbetmiştir.

"Ve kad fassale leküm": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, merfu olarak: "Fussıle leküm ma hurime aleyküm" okumuşlardır; Nafi, Hafs da Asım kıraatinde, Yakup, Kazaz da Abdülvaris'ten naklen, fenin fethası ile: "Fassale", hanın fethası ile de: "Harreme" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten fenin fethası ile: "Fassale", hanın zammesi ile: "Hurrime" okumuşlardır.

Zeccac da şöyle demiştir: Yani sizin için helal haramdan ayırt edildi, darda kalınca da, haram edilen size helal edildi.

Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Size haram edilenler açıklandı, yani Maide suresinde ölü, kan... vs. gibi şeyler açıklandı.

"Ve inne kesiren leyedillune biehvaihim": Yani Arap müşrikleri boğazlama vs. hususlarda saparlar, demektir. İbn Kesir ile Ebu Amr, "leyedıllune", Yunus: 88'de: "Rabbena liyedıllu", İbrahim 30'da: "Endaden liyedıllu", Hac: 9'da: "Saniye itfihi leyedılle", Lokman: 6'da: "Liyedılle an sebilillahi biğayri ilmi", Zümer: 8'de: "Endaden liyedılle", bu altı yerde yenin fethası ile okurlar. Asım, Hamze ve Kisai de zammesi ile okudular. Nafi ile İbn Amir de: "Leyedallune biehvaihim", Yunus'ta da feth ile "liyedallu" okumuşlar. İkisi, yani Nafi ile İbn Amir de kalan dördü zamme ile okumuşlardır. Kim fetha ile okursa, kendilerinin saptıklarını, kim de zamme ile okursa, başkalarını saptırdıklarını murat etmiş olurlar. Bu da saptırmada daha abartılıdır. Zira her saptıran sapıktır da, her sapık, saptırıcı değildir.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ
بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

120 – Günahın açığını da gizlisini de bırakın. Şüphesiz günah kazananlar kazandıkları şeyin cezasını çekeceklerdir.

"Günahın açığını da gizlisini de bırakın": Burada günah hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O zinadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Buna göre günahın açığında ve gizlisinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onun açığı onu duyurmaktır, gizlisi de onu kapatmaktır. Bunu da Dahhak ile Süddi, demişlerdir. Dahhak şöyle demiştir: Onlar gizli zinayı helal sayarlardı. *İkincisi:* Onun açığı; analar, kızlar ve babaların nikah ettiği gibi haram kadınları nikah etmektir. Gizlisi de zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

İkincisi: O, bütün günahlar için geneldir. Mana da şöyledir: Gizlisi ve açığıyla bütün günahları terk edin. Ebu'l – Aliye, Mücahit, Katade ve Zeccac da bu görüştedirler. İbn Enbari de mana şöyledir demiştir: Günahı her yönüyle terk edin.

Üçüncüsü: Günah isyandır, burada ondan özel bir şey kastedilmiştir. İbn Zeyd: Burada onun açığı, elbiselerini çıkarmalarıdır; zira onlar Beytullah'ı çıplak tavaf ederlerdi. Gizlisi de zinadır.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ
عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

121 – Üzerinde Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin. Şüphesiz o, yoldan çıkmadır. Gerçekten şeytanlar, sizinle mücadele etmek için kendi dostlarına telkin ederler. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz elbette müşriklersiniz.

"Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin": İniş sebebi şöyledir: Müşrikler, mü'minlere: Siz kendi öldürdüklerinizden yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüklerini yemiyorsunuz diyerek onlarla tartıştılar, bunu da: Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden yemeyin" *(En'am: 118)* ayetinde anlatmıştık. Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. İkrime de şöyle demiştir: İranlılar Kureyşlilere şöyle yazdılar: Muhammed ve ashabı Allah'ın boğazladığından yemiyorlar da kendi nefisleri için boğazladıklarından yiyorlar, dediler. Müşrikler de bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına yazdı, bundan da Müslümanların içine biraz kuşku düştü, işte ayet bunun üzerine indi.

Üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeylerden murat edilen hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ölü (leş)tir, bunu da İbn Cerir, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O ölü, boğulmuş hayvan...ve sunaklarda kesilenlerdir. *(Maide: 3)* Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Arapların putları için kestikleridir, bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: O, kesilirken üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyler için geneldir. Abdullah bin Yezid el – Hatmi ile Muhammed bin Sirin bu manaya gitmişlerdir.

Hayvan keserken Allah'ın adını anmayı kasden terk ederse, eti yenir mi? Bu hususta İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır. Eğer onu unutarak terk ederse, yemesi mubah olur. Şafii de: Her iki halde de haram olmaz, demiştir. Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah da şöyle demiştir: Eğer biz: Kasden bismillah'ı terk ederse, mubah olmaz dersek, ehl-i kitabın kestikleri: " Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri

size helaldir" *(Maide: 5)* ayetiyle neshedilmiştir. Ayet Şafii'nin kavline göre ise muhkemdir (mensuh değildir).

"Şüphesiz o, yoldan çıkmadır (fasıklıktır)": Yani üzerine Allah'ın adının anılmadığı şeyi yemek fasıklıktır, yani haktan ve dinden çıkmadır. Burada şeytanlardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cinlerin şeytanlarıdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* İran halkından bir gruptur, bunu da İkrime'den zikretmiş bulunuyoruz. Birinciye göre, onların vahyi vesvesedir. İkinciye göre de onların vahyi mektup yazmalarıdır. "Dostları"ndan maksat ölü eti yemede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mücadele eden kafirlerdir. Sonra onlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş müşrikleridir. *İkincisi:* Yahudilerdir. "Eğer onlara uyarsanız": Ölü etini helal saymada, "şüphesiz sizler müşriklersiniz".

أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي
النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا
كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122 – Hiç ölü olup da kendisini dirilttiğimiz ve kendisine onunla insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp da hiçbir zaman ondan çıkamayan kimse gibi midir? İşte kafirlere yaptıkları şeyler böyle süslü gösterilmiştir.

"Hiç ölü olup da kendisini dirilttiğimiz": Kimler hakkında indiğinde beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar Hamza bin Abdulmuttalib ile Ebu Cehil hakkında inmiştir. Şöyle ki Ebu Cehil, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerine tezek attı, Hamza henüz Müslüman olmamıştı. Ebu Cehil'in yaptığı Hamza'ya haber verildi, o da dönüp Ebu Cehil'in başına yayı kaldırdı. Ebu Cehil de: "Onun getirdiği şeyleri görmüyor musun? Bizi aptal sayıyor ve tanrılarımıza kötü söylüyor?" dedi. Hamza da: "Sizden daha aptalı var mı; Allah'ı bırakıp taşlara tapıyorsunuz?! Şahadet ederim ki Allah'tan başka İlah yoktur ve şahadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür, dedi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O; Ammar bin Yasir ile Ebu Cehil hakkında indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İkrime de bunu demiştir.

Üçüncüsü: Ömer bin Hattab ile Ebu Cehil hakkında indi, bunu da Zeyd bin Eslem ile Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir, bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: O, bütün mü'min ve kafirler için geneldir, bunu da Hasen ile diğerleri demişlerdir.

"Ölü olup da dirilttiğimiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sapık olup da hidayet ettiğimiz, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Cahil olup da öğrettiğimiz demektir, bunu da Maverdi demiştir. Nafi şedde ile "meyyiten" okumuş; Ebu Ubeyde de, şeddesiz (meyten) okumuştur ki manaları birdir. "Nur'da da üç görüş vardır:

Birincisi: O hidayettir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kur'an'dır, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: İlimdir. "İnsanlar arasında onunla yürür": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İnsanların arasında onunla doğru yolu bulur, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* İnsanlar arasında onunla cennete doğru yürür. *Üçüncüsü:* Dinini insanların arasında yayar, o zaman da yürümüş gibi olur, bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Kemen meseluhu": Mesel zaittir, mana da: Karanlıkta olan gibidir. Mananın: O, bir şeye benzetilse karanlıklarda kalana benzer demek olduğu da denilmiştir. Burada karanlıklardan maksat, küfür olduğu da söylenmiştir.

"Böylece süslü gösterildi": Yani bu, karanlıklarda kalıp da kurtulamadığı gibi, "kafirlere de yaptıkları şeyler süslü gösterildi", yani şirk ve isyanları onlara süslü gösterildi.

وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا ۖ وَمَا يَمْكُرُونَ
إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – İşte böyle, her kentte ekabir günahkarlar yaptık ki orada hile etsinler. Hileyi ancak kendilerine ederler de bunun farkında değiller.

"İşte böyle her kentte yaptık": Yani kafirlere amellerini süslediğimiz gibi, öyle de her kentte ekabir günahkarlar yaptık. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Mekke'nin fasıklarını oranın ekabirleri yaptığımız gibi her kentin fasıklarını da ekabirler yaptık. Neden ekabirler her kentin fasıkları yapılmıştır? Çünkü onlar riyaset ve zenginlik dolayısıyla küfre daha yakındırlar. İbn Kuteybe de: Ayetin takdiri şöyledir, demiştir: Her kentin günahkarlarını oranın ekabiri kıldık. "Ekabir": gayri munsariftir (cer ve tenvin kabul etmez). Onlar kentin büyükleridir.

"Liyemkuru fiha": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Mekr: Hile, tuzak, günahkarlık, gaddarlık ve muhalefet gibi şeylerdir. İbn Abbas da: Orada yalan söylemeleri için, demiştir. Mücahit de: Mekke'nin dört bir köşesine birer adam oturttular, insanları Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e imandan çevirmek istediler. İnsanlara: O şairdir, kahindir, diyorlardı.

"Ancak kendilerine hilekarlık ederler": Yani o hile kendilerini kuşatır.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا
لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ ۘ اللّٰهُ أَعْلَمُ
حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۗ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ
عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124 – Onlara bir ayet geldiği zaman, "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynısı bize de verilmedikçe asla iman etmeyiz" derler. Allah, elçiliğini kime vereceğini pekiyi bilir. Cürüm işleyenlerin başına yaptıkları hile yüzünden Allah katında bir horluk ve şiddetli bir azap gelecektir.

"Onlara bir ayet geldiği zaman": İniş sebebi şöyledir: Ebu Cehil: Abdimenaf oğulları hep bizimle şerefte rekabet ettiler, öyle ki onlarla iki yarış atı gibiydik. Şimdi ise onlar: Bizden bir peygamber vardır, ona vahiy geliyor, dediler; işte biz ona iman etmeyiz ya da bize de ona geldiği gibi vahiy gelir, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Hum" zamiri adları geçen ekabire racidir. Ebu Süleyman da: Ölü etini yemede mücadele edenlere racidir, demiştir. Mukatil de: Ayet, ayın yarılması ve duman gibi

şeylerdir, demiştir. İbn Abbas: "Allah'ın peygamberlerine verilenin aynısı" sözü üzerinde: Bize de vahyedilene ve bize de Cebrail gelip de Muhammed'in doğru olduğunu haber verene kadar, demiştir. Dahhak da: Onlardan her biri özel olarak kendisine elçilik verilmesini ve vahiy gelmesini istediler, demiştir.

"Allahu a'lemu haysü yecalü risaleteh": İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayetle müfred olarak tanın nasbı ile "risaletehu" okumuşlardır, mana da: Onlar buna ehil değildirler, demektir. Şöyle ki Velid bin Muğire: Allah'a yemin ederim ki eğer peygamberlik hak olsa idi, içinizden ona en layık olan ben olurdum; çünkü sizden daha yaşlıyım ve sizden daha zenginim, dedi. Bunun üzerine: "Allah elçiliğini kime vereceğini daha iyi bilir" kavli indi. Maani alimleri şöyle demişlerdir: Peygamberleri tasdik etmede en etkili şey, onların kavimleri arasından gönderilmeden önce soylarına dil uzatılmamış olmasıdır. Çünkü bu onlara zarar verir ve insanlar: Onlar reis oldukları için halk arkalarına düşüyor, derlerdi. O nedenle Allah peygamberliği Ebu Cehil, Velit gibi Mekke'nin ekabir takımına değil de Ebu Talib'in yetimine vermenin daha iyi olacağını pekiyi bilir.

"Seyusibüllezine ecremu sağarun": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Sağar: Zilletin en aşağı şeklidir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Onlar, her ne kadar dünyada ekabir takımından iseler de Allah katında onlara bir horluk gelecektir, yani Allah katında onlar için değişmez bir horluk vardır. Mananın şöyle olması da caizdir: Allah katında onlara bir horluk gelecektir. Ferra da şöyle demiştir: Manası: Sağarun min indillah şeklindedir, "min" hazfedilmiştir. Ebu Ravk da şöyle demiştir: Onlar için dünyada horluk ve ahirette de çetin bir azap vardır.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ
يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقاً حَرَجاً كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ
فِي السَّمَاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾

125 – Allah kimi doğru yola iletmek dilerse, onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak dilerse, sanki göğe çıkıyormuş gibi onun göğsünü daraltır. İşte Allah böylece inanmayanların üzerine azap musallat eder.

"Allah kimi doğru yola iletmek dilerse": Mukatil şöyle demiştir:

Ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Cehil hakkında inmiştir.

"Göğsünü açar (şerh eder)": İbn El – A'rabi şöyle demiştir: Şerh açmak demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Şerahtü lekel emre ve şerahtüllahame denir ki durumu ve eti şerh ettim (dilim haline getirdim) demektir. İbn Abbas da: "Yeşrah sadrahu" kalbini tevhit ve imana açar, genişletir, demiştir. İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bu "Allah kimi dilerse göğsünü İslam'a açar" ayetini okudu; kendisine: "Ya Resulallah, açmak nedir?" dediler. O da: O bir nurdur, Allah onu kalbin içine atar, kalp de açılır, dedi. "Bunun işareti var mıdır?" dediler. O da: Evet, dedi. "O nedir?" dediler, o da: Ebediyet yurduna yönelmek, aldatıcı yurttan uzak durmak ve gelmeden önce ölüme hazırlanmaktır, dedi. *(Taberi: Tefsir, 12/100, 101)*

"Dayyikan": Çoğunluk şedde ile: "Dayyıkan" okumuşlardır. İbn Kesir de şeddesiz olarak: "Daykan" ve Furkan: 13'de: "Mekanen daykan" okumuştur. Ebu Ali de: Dayyık, dayk, meyyit ve meyt gibidir, demiştir.

"Harecen": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ranın fethası ile "harecen" okumuşlar; Nafi ile Ebu Bekir de – Asım'dan naklen – ranın kesri ile (haricen) okumuşlardır. Ferra: Bu ikisi de iyi lügattir, demiştir. Yunus bin Habib en – Nahvi de: İkisi de lügattir, ancak feth (harec) Arap dilinde kesrden (haric) daha çoktur; onlar denef ve denif kalıbındandır. Zeccac da şöyle demiştir: Harec lügatte: Darın darına denir.

"Keennema yassâadu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, yenin ve aynın şeddesi ve elifsiz olarak: "Yessa'adu" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle sadın şeddesi ve arkasından elifle: Yessâadu" okumuştur. İbn Kesir sadı şeddesiz, elifsiz ve sad da sakin olarak: "Yes'adü" okumuştur. İbn Mes'ud ile Talha da te ile elifsiz olarak "tesadü" okumuşlardır. Übey bin Ka'b de elif ve te ile: "Yetesaadü" okumuştur. "Zeccac şöyle demiştir: "Keennema yassa'adü fissema": Yessa'adü, bu ikisinin aslı "yetesâadü" ve "yetesa'adü"dür. Ancak mahreçleri yakın olduğu için te sada idgam olmuştur. Sanki o kimse İslam'a davet edildiği zaman bundan sıkıldığı için göğe çıkmakla karşı karşıya gelmiş gibidir. Mananın şöyle olması da caizdir: Kalbi İslam'dan ve hikmetten kaçtığı için göğe çıkıyor gibidir. Ferra da şöyle demiştir: Bütün yollar ona daralmıştır, göğe çıkmaktan başka çare bulamamıştır. Buna da gücü yetmez. Ebu

Ali de şöyle demiştir: "Yessa'adu" ve "Yessâadü" meşakkatten ve bir şeyin zor olmasından gelir. Hazreti Ömer'in: Hiçbir şey bana nikah töreninde konuşma kadar zor gelmemiştir sözü de bundandır.

"Böylece": Yani sana anlattığımız gibi, "yecalullahürricse": Bu rics hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O şeytandır, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, yani Allah onu iman etmeyenlere musallat eder, demektir.

İkincisi: O, günahtır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O içinde hayır olmayan şeydir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: O azaptır, bunu da Ata, İbn Zeyd ve Ebu Ubeyde, demişlerdir.

Beşincisi: O dünyada lanet, ahirette de azaptır, bunu da Zeccac, demiştir. Bu ayet, Kaderiye fırkasının delilini iptal eder, çünkü hidayet ve sapıklığın Allah'ın iradesine bağlı olduğunu açıkça ifade etmiştir.

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًاۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

126 – İşte Rabbinin dosdoğru yolu budur. Öğüt alacak bir topluluk için ayetleri açıklamış bulunuyoruz.

"İşte Rabbinin yolu budur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Tevhittir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* O üzerinde bulunduğu dindir, bunu da Ata, demiştir. Doğru olmasının manası da: Ondan gidenleri başarıya götürmesidir. Mekki bin Ebu Talib şöyle demiştir: "Müstekımen": Sırat'tan hal olmak üzere mansuptur. Bu hale tekit eden hal, denir. Çünkü Allah'ın yolu hep doğru olur, onun iki hali olamaz, çünkü Allah'ın yolu doğruluktan hiçbir zaman ayrılamaz. Bu hal, gramerde: Haza Zeydün rakiben (işte Zeyd binili olarak geliyor) cümlesindeki hal gibi değildir, çünkü Zeyd binmeyebilir de.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127 – Onlar için, yaptıklarından dolayı Rableri katında selamet yurdu vardır.

"Onlar için selamet yurdu vardır": Yani cennet vardır. Ona bu ismin verilmesinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Selam, Allah'tır, o da O'nun yurdudur, bunu da İbn Abbas, Hasen, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O kesintiye uğramayan selamet yurdudur, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Oradakilerin esenlik dilekleri selamdır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: Onun her hali selamla iç içedir; ilk girdiklerinde: "Oraya selametle girin" *(Hicr: 46)* denilir. Yerleştikten sonra: "Melekler bütün kapılardan yanlarına girer: Selam size" *(Ra'd: 23, 24)* derler. "Hep selam selam sözü vardır". *(Vakıa: 25)* Allah'a kavuştukları zaman: "Merhametli Rab tarafından onlara selam sözü vardır", *(Yasin: 58)* "O'na kavuştukları gün esenlik dilekleri selamdır". *(Ahzab: 44)* "Rablerinin katında": Yani O'nun katında bu garantilidir, demektir. "O onların dostlarıdır": Yani menfaatleri onlara ulaştırmada ve zararları onlardan savmada onların mütevellileridir. "Yaptıklarından dolayı": Yani taatlerinden ötürü.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ
مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا
بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذِي اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ
خَالِدِينَ فِيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128 – Hatırla o günü ki, (Allah) onların hepsini toplar. Ey cin topluluğu, insanlarla çok uğraştınız, der. Onların insanlardan dostları da: Rabbimiz, bazımız bazımızla yararlandı ve biz bize takdir ettiğin va'demize ulaştık, dediler. O da: Karargahınız ateştir, içinde ebedi kalmak üzere. Ancak Allah'ın dedikleri hariç, dedi. Şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyle bilendir.

"O gün onların hepsini toplar": Yani cinlerle insanları. "Yahşuruhum": Hafs, Asım'dan rivayetle yeli olarak: "Yahşuruhum" okumuştur. Ebu Süleyman da: Müşriklerle şeytanlarını kasdetmiştir, demiştir ki bunlar, Allah'ın haram ettiği ölü gibi şeylerde mücadele etmeleri için fit verenlerdir.

"Ey cin topluluğu (maşer)": Bunda gizli kelime vardır, yani onlara: Ey cin topluluğu, denilir. Maşer: bir ideal üzerinde toplanan cemaattir. Çoğulu da: Maaşir'dir.

"İnsanlarla çok uğraştınız": Yani onları azdırmak ve saptırmak için. "İnsanlardan dostları dedi ki": Yani cinlerin azdırdığı kimseler, dediler ki. "Rabbimiz, bazımız bazımızla yararlandı": Bunda da üç görüş vardır:

"*Birincisi:* İnsanların cinlerden yararlanması şöyledir: Onlar yolculuk ettikleri ve bir vadiye konup da orada gecelemek istedikleri zaman: Bu vadinin büyüğüne bu vadide yaşayanların şerrinden sığınırım, derlerdi. Cinlerin de insanlardan yararlanması ise onların kendi kavimlerine karşı böbürlenip: Bizler insanlara hakim olduk, öyleki bize sığınır oldular, demeleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil ile Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: Cinlerin insanlardan yararlanması, onları teşvik ettikleri sapıklık, küfür ve isyanlarda onlara itaat etmeleridir. Cinlerin de insanlardan yararlanması şöyledir: Cinler onlara hoşlarına giden şeyleri süsler ve iştahlarını artırırlardı, öyleki onları yapmak kendilerine kolay gelirdi. Bu manayı Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Muhammed bin Ka'b ile Zeccac da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Cinlerin insanlardan yararlanması, onları aldatmasıdır. İnsanların da cinlerden yararlanması, onlardan büyü, bakıcılık vb. şeyleri öğrenmeleridir. Bu ayetteki cinlerden maksat şeytanlardır.

"Bize takdir ettiğin va'demize ulaştık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Haşirdir, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Ateş karargahınızdır, dedi": Zeccac: Mesva, ikametgahtır, demiştir. "Halidine": Hal olmak üzere mansuptur, mana da: Ölümsüz ve ebedi kalmak üzere ateş sizin ikametgahınızdır, demektir. "İlla maşallah": Kıyamet gününden istisnadır, mana da: Orada diriltildikleri andan itibaren ebedi kalacaklardır, demektir. Allah'ın dilediği de: Kabirlerinden çıkarılmalarından ve hesap sürelerinden demek olur. "İlla maşaallah" azaplarının artırılmasından istisna da olabilir. Bazıları da: Dünyada azapsız kalmaları demişlerdir. Bunun üzerinde daha başka görüşler de vardır ki onları Hud suresinde açıklanmış olarak bulacaksın inşallah.

وَكَذٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

129 – Böylece kazandıkları yüzünden zalimlerin bazısını bazısının başına geçiririz.

"Böylece kazandıkları yüzünden zalimlerin bazısını bazısının başına geçiririz": Bunun manasında dört görüş vardır:

Birincisi: Bazılarını bazılarına veli kılarız, bunu Said, Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Onları amelleri yüzünden arka arkaya cehenneme atarız, bu da müvalattan gelir ki izlemek, demektir. Bunu da Mamer, Katade'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bazılarını bazılarına musallat ederiz, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Bazılarını bazılarına havale ederiz, onlara yardım etmeyiz, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Kazandıkları şeyler yüzünden": Yani masiyet ve günahlardan dolayı demektir.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا
شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا
وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿١٣٠﴾

130 – Ey cin ve insan topluluğu, içinizden size ayetlerimi okuyacak ve sizi bugününüze çatacağınızdan korkutacak peygamberler gelmedi mi? Onlar da: Kendi aleyhimize şahitlik ettik, dediler. Dünya hayatı onları aldattı ve kafir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.

"Ya maşerelcinni velinsi elem ye'tiküm": Hasen ile Katade, te ile "te'tiküm" okumuşlardır. "İçinizden peygamberler": Cinlerin peygamberliği hakkında dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Peygamberler özel olarak insanlara gönderilirdi, Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i hem insanlara hem de cinlere gönderdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Cinlerin peygamberleri, Kur'an'ı dinleyenler, uyarmak üzere kavimlerine dönenlerdir. Bu, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Peygamberler insanlardan, uyarıcılar da cinlerdendir. Bunlar peygamberlerin sözlerini dinler, işittiklerini cinlere tebliğ ederlerdi.

Üçüncüsü: Allah Teala insanlara içlerinden peygamberler gönderdiği gibi onlara da içlerinden peygamberler göndermiştir. Bunu da Dahhak, Mukatil ve Ebu Süleyman demişlerdir. Kelamdan zahir olan mana da budur.

Dördüncüsü: Allah Teala onlardan peygamber göndermedi, ancak onlara insanların peygamberleri geldi, bunu da İbn Cüreyc, Ferra ve Zeccac, demişlerdir. Bunlar şöyle demişlerdir: "Elem ye'tiküm rüsülün minküm" ifadesinin çoğul olması, bu iki gruptan birinden peygamber gelmesine mani değildir, mesela: "O ikisinden inci ile mercan çıkar" *(Rahman: 22)* denilmiştir ki, o sadece tuzlu olan denizden çıkar (yani tesniye ve cemi tekil yerine kullanılabilir. Mütercim).

İman ettikleri takdirde cennete girmelerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ona girerler, yerler ve içerler, bunu Dahhak, demiştir.

İkincisi: Onların sevapları ateşten korunma şeklindedir, sonunda toprak olurlar, bunu da Süfyan, Leys'ten rivayet etmiştir.

"Yekussune aleyküm ayati": Yani size kitaplarımı okurlar, "ve yünziruneküm": Sizi kıyamet gününden korkuturlar.

"Kendimize şahitlik ettik": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlerin bizi ikaz ettiklerini kendi nefislerimize ikrar ettik.

İkincisi: Peygamberlerin onları ikaz ettiğini birbirlerimize şahitlik ettik. Sonra da Allah Teala onların hallerini bize haber verip: "Dünya hayatı onları aldattı" dedi. Yani ziyneti ve orada onlara süre tanıması ile. "Kendilerine şahitlik ettiler": Yani dünyada kafir olduklarını ikrar ettiler. Mukatil şöyle demiştir: Bu da organlarının onlara şirk ve küfür ile şahitlik ettiği zaman olacaktır.

ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

131 – Çünkü Rabbin, halkı gafil olan kentleri zulüm ile helak etmez.

"Çünkü Rabbin, halkı gafil olan kentleri zulüm ile helak etmez": Zeccac şöyle demiştir: Bu anlattığımız peygamberlerin durumu ve inanmayanın azap edilmesi şunun içindir; zira Rabbin kentleri zulüm ile helak etmez, yani onlara peygamber göndermedikçe onları helak etmez. İbn Abbas: Zulüm ile'yi şirk ile tefsir etmiştir. "Halkı gafil": Onlara peygamber gelmemişken, demektir.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ
عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

132 - Herkesin yaptıkları şeylerden dolayı dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir.

"Herkesin yaptıklarından dolayı dereceleri vardır": Yani Allah'a itaat eden her amilin ve O'na isyan eden herkesin dereceleri, yani ameliyle ulaşacağı menzilleri vardır; eğer hayırsa hayır, şerse şer. Neden dereceler demiştir; onların da yükseklikte ve alçaklıkta dereceler gibi üstünlükleri vardır da ondan.

"Amma yamelun": Cumhur ye ile, İbn Amir de muhatap sigasıyla te ile okumuştur.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ
إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ
كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ
لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

133 - Rabbin zengindir, rahmet sahibidir. Eğer dilerse sizi götürür ve ardınızdan sizi başka bir kavmin neslinden meydana getirdiği gibi dilediklerini getirir.

134 - Gerçekten size va'dedilen mutlaka gelecektir ve siz (bizi) engelleyemezsiniz.

"Rabbin zengindir": Mahlukundan daha zengindir, demek istiyor. "Rahmet sahibidir": İbn Abbas şöyle demiştir: Dostlarına ve kendine itaat edenlere rahmet sahibidir. Başkası da: Herkese rahmet sahibidir, demiştir; kendine muhalefet edenlerden hemen intikam almaması da rahmetindendir. "Dilerse sizi götürür": Helak eder. Bunun Mekke halkına tehdit olduğu da söylenmiştir. "Sizin ardınızdan dilediğini getirir, sizi yarattığı gibi": Yani önceden meydana getirdiği gibi. "Başka bir kavmin neslinden": Yani geçmiş atalarınızın neslinden meydana getirdiği gibi. "Şüphesiz size va'dedilen": Kıyametin kopması ve mahşerin olması gibi şeyler, "mutlaka gele-

cektir ve siz bizi aciz bırakamazsınız": Yani elimizden kaçamazsınız. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: A'cezeni keza: Beni aciz bıraktı, demek, elimden kaçtı ve beni geçti, demektir.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا
عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (١٣٥)

135 – De ki: Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de yapıyorum. İleride ahiret yurdunun iyi sonucu kimin olacağını bileceksiniz. Muhakkak zalimler iflah olmazlar.

"Ala mekanetiküm": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, çoğul sigası ile: "Mekanatiküm" okumuştur. İbn Kuteybe: Yerinde demiştir. Mekan ve mekane, menzil ve menzile aynıdır. Zeccac da: İyice yerleşmişken, demiştir. Mananın: Olduğunuz hal üzere amel edin şeklinde olması da caizdir. Bir adama, şeklini bozma diye emrederken: Kün ala mekanetike, dersin.

"Şüphesiz ben de yapıyorum": Yani Rabbimin bana emrettiğini. "Fesevfe talemune men tekunu lehu akıbetüddar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, te ile "tekunu"; Hamze ile Kisai de ye ile (yekunu) okumuşlardır. Kasas 37'de ihtilafları da böyledir. Müennes okunmasının gerekçesi akibet lafzının müennes olmasıdır. Müzekker okunmasının gerekçesi de gerçek müennes olmamasıdır. Yurdun sonu da: Cennettir. Burada zalimler ise: Müşriklerdir. Eğer: Bu ayetin zahiri onları bulundukları hal üzere bırakmak gibi görünüyor, bu da caiz değildir, denirse, cevap şöyledir: Bu emrin manası, abartılı şekilde tehdit etmektir, sanki onlara: Eğer azaba razı iseniz, olduğunuz hal üzere devam edin, demiş gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Bu ayette iki görüş daha vardır:

Birincisi: Bundan maksat tehdittir, buna göre o muhkemdir.

İkincisi: Bundan maksat onlarla savaşmamaktır, buna göre de kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ

نَصِيبًا فَقَالُوا هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا
فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ
وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136 – Allah'a yarattığı ekinden ve hayvanlardan bir pay ayırdılar, kendi iddialarınca, "bu, Allah'ın, şu da ortaklarımızın, dediler. Ortaklarının olan Allah'a ulaşmaz da, Allah'ın olan ortaklarına ulaşır. Ne kötü hüküm veriyorlar.

"Ve caalu lillahi mimma zeree": İbn Kuteybe: Zeree yarattı manasınadır, demiştir. "minel hars": Hars de ekin, demektir. "En'am": Deve, sığır ve koyundur. Onlar (cahiliye halkı) ekin ektikleri zaman bir çizgi çizer: Bu Allah'ındır, bu da ilahlarımızın, derlerdi. Allah'a ait olanı biçerler de ondan ilahlarına ayırdıklarına bir şey düşerse, onu öyle bırakırlar ve: Ona muhtaçtırlar, derler. İlahlarına ait olanı biçerler de ondan Allah'ın malına bir şey düşerse, onu yerine iade ederlerdi. Davarlardan da Allah'a bir şeyler ayırırlardı, dişileri ölü bir yavru doğurduğu zaman onu yerlerdi. İlahlarına ait olan ölü bir yavru doğurduğu zaman ona hürmet gösterir ve yemezlerdi.

Zeccac şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Allah'a ekinden ve davarlardan hisse ayırdılar ve ortaklarına (putlara) da hisse ayırdılar. Buna da: İddialarına göre: Bu Allah'ındır, bu da ortaklarımızındır, kavli delalet eder. İki hisseyi gösterince, ortaklarının hissesini de göstermiş oldu. Allah'a ait olan artar da ortakları putlara ait olan artmazsa, artanı putlarına iade ederler ve: Bunlar daha muhtaçtırlar, Allah ise zengindir, derlerdi. Putlara ait olan artar da Allah'a ait olan artmazsa, onu olduğu gibi bırakırlardı.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'a ayırdıklarını misafirlere ve fakirlere verirlerdi. "Allah'a ulaşmaz" kavlinin manası: Onlara ulaşmaz, demektir; ilahlarının ekindeki hissesini de hizmetçilerinin nafakasına sarf ederlerdi.

Davarlardaki hisselerine gelince bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O da onlara nafaka içindi.

İkincisi: Onlar bununla Allah'a yaklaşmak isterler, onu ilahları için keserlerdi.

Üçüncüsü: Bahire, saibe, vasiyle ve ham'dır.

Hasen şöyle demiştir: Putlarına ait olan telef olduğu zaman onu borçlanırlardı, Allah'a ait olan telef olduğu zaman onu borçlanmazlardı.

İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onlar Allah'a ait olanı yemezler, üzerine putlarının adını anarlardı. Putlara ait olanın üzerine ise Allah'ın adını anmazlardı.

"Biza'mihim" kavline gelince: Cumhur, zenin fethası ile okumuştur. Kisai ile A'meş de zammesiyle (bizu'mihim) okumuşlardır. Za'm'da zenin zammı, fethi ve kesri ile üç lügat vardır: sukt, sakt ve sıkt; fetk, fütk ve fitk; za'm, zu'm ve zi'm gibi. Ferra şöyle demiştir: Zanın fethi ile za'm Hicaz halkının, zammı Esed kabilesinin, kesri de bazı Kayslilerin lehçesidir, bunu da Kisai nakletmiştir.

وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ
الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ
لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

137 – Böylece birçok müşriklere ortakları onları helak etmek ve onların dinlerini karıştırmak için evlatlarını öldürmeyi süsledi. Eğer Allah dileseydi onu yapmazlardı. Sen de onları uydurdukları o şeyle baş başa bırak.

"Böylece süsledi": Yani Cahillikle taksim ettikleri şeyde o çirkin iş gibi bu da onlara süslendi. İbn Enbari şöyle demiştir: "Böylece" ifadesinin daha öncekine işaret olmadan cümle başı olması da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Böylece müşriklere süslendi. Bunu cumhur, zenin ve yenin fethi ile "zeyyene", katle"nin lamını nasb ile "evladihim'in dalını kesr ile "şüraku"yü de ref ile okumuşlardır. Bu kıraatin gerekçesi açıktır. İbn Amir de, zenin zammı ile "züyyine", lamın ref'i ile "katlü", dalın nasbı ile "evladehüm" ve hemzenin kesri ile "şürekaihim" okumuştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Manası da: "Katlü şürekaihim evladehum" olur ki muzaf ile muzafun ileyhin arasına meful girmiş olur. Bu ise çirkindir ve az kullanılır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi ile Hasen de, ref ile "katlü", cer ile "evladihim" ve ref ile "şürakühüm" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir:

"Katlü" lafzını naibi fail olarak, şürekaü'yü de gizli bir fiil ile merfu okumuştur. Sanki: Zeyyenehu lehüm şürekaühüm demiş gibi olur. Sibeveyh de bu kıraat üzerinde şöyle demiştir: Sanki: "Men zeyyenehu?" (onu kim süsledi denilmiş), o da: şürekaühüm, demiştir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: İbn Amir'den de onun zenin zammı, lamın ref'i ve evlad ve şürakainin cerri ile okuduğu rivayet edilmiştir. O zaman şürekai evladın ismi olmuş olur, çünkü onlar da soyda, mirasta ve dinde babalarına ortaktırlar.

Ortaklarından ne kastedildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşü vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlardır, bunu da Hasen ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Şirkte ortaklarıdır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar putlara hizmet eden bir cemaat idiler, bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Onlar insanların azgınlarıdır, bunu da Maverdi, zikretmiştir. Ortakların onları nispet edilmesi, bunu onların uydurup iddia etmelerindendir.

Onlara evlatlarını öldürmeyi süslemeleri hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O fakirlik korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömmektir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Birileri, oğlan çocuğu doğarsa onu kurban edeceğine yemin ederdi, nitekim Abdülmuttalib de Abdullah'ı kurban etmeye ant içmişti. Bunu da İbn Saib ile Mukatil demişlerdir.

"Liyurduhum": Onları helak etmek için, demektir. Bu lam'da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "key" (için) lamıdır. *İkincisi:* O akibet (sonuç) lamıdır, mesela: "Liyekune lehüm adüvven" *(Kasas: 8)* ayetinde olduğu gibi ki, durumları Fir'avn hanedanını sonunda helake sürükledi demektir, yoksa onlar bunu istediler, demek değildir.

"Ve liyelbisu aleyhim dinehüm": Dinlerini karıştırmak için, demektir. İbn Abbas da: Dinlerine şüphe katmak için, demiştir. Onlar İsmail dininden idiler, şeytanın süslemesi ile ondan döndüler.

"Onları uydurdukları şeyle baş başa bırak": İbn Abbas şöyle demiştir: Cahiliye halkı kız çocuklarını diri diri gömdükleri zaman: Bize bunu Allah emretti, derlerdi, bunun üzerine: "Onları iftiraları ile baş başa bırak" dedi, yani yalanları ile bırak, demektir. Bu da tehdit ve gözdağıdır. Bu durumda bu bölüm muhkemdir. Bir grup alim de şöyle demişlerdir: Maksat onlarla savaşmamaktır; bu durumda kılıç ayetiyle neshedilmiş olur.

وَقَالُوا هٰذِهِ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا اِلَّا مَنْ نَشَاءُ
بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138 – Kendi zanları ile şöyle dediler: Bu davarlar ve ekinler yasaktır; onları ancak bizim istediğimiz kimseler yerler. Öyle davarlar da vardır ki sırtlarına binmek haram edilmiştir. Öyle davarlar da vardır ki O'na iftira ederek onların üzerine Allah'ın adını anmazlar. Allah onlara iftira ettikleri şeyin cezasını verecektir.

"Ve kalu hazihi en'amün ve harsün hicrün": Hars: Ekin, hicr de: Haramdır, mana da: Onlar bazı hayvanları ve ekinleri putlarına ayırarak onları haram ettiler, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Harama hicr denilmesi, ona dokunmanın insanlara yasak edilmesinden (tabu olmasından) dolayıdır. Hasen ile Katade, ha'nın zammı ile: "Hucr" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Hanın kesri ve zammı ile: Hicr ve hucr, denir. Bu, İbn Mes'ud'un kıraatinde, "harc" şeklindedir, tıpkı "cezb" ve "cebz" gibi.

Putlarına ayırdıkları bu davarlarda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar; bahire, saibe, vasiyle ve ham'dır.

İkincisi: Onlar putlara kestikleri hayvanlardır. Bu iki görüş yukarıda geçmiştir.

"Onu ancak bizim istediklerimiz yer": Bu, onu ancak bizim dilediğimiz tadar sözün gibidir. Kimlerin yiyeceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları kadınlara yasak edip erkeklere tahsis etmişlerdi, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Bunun aksidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Allah bu yasaklamanın onların kuru iddilarına göre olduğunu, delil ve kanıta dayanmadığını bildirmiştir.

"Sırtı haram kılınan hayvanlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Ham'dır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, Bahire'dir, onlar onun üzerinde haccetmezlerdi. Bunu da Ebu Vail, demiştir. *Üçüncüsü:* Bahire, Saibe ve Ham'dır, bunu da Süddi, demiştir.

"Öyle davarlar vardır ki onların üzerine Allah'ın adını anmazlar": Bunlar tanrılarına kurbanlarıdır, bunların üzerine özellikle putlarının adlarını anarlardı. Ebu Vail: Onlar onların üzerinde hacca gitmezlerdi, demiştir. Bunu da: "Sırtları haram kılınan hayvanlar" kavlinde zikretmiştik. Onun dediğine göre iki sıfat, bir mevsufun olur. Mücahit de şöyle demiştir: Develerinden bir bölük vardı ki onların üzerine hiçbir şeyde Allah'ın adını anmazlardı; ne binerler ne yük vururlar ne sütünü sağarlar ne de yavrusunu alırlardı.

"Allah'a iftira ederek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Putların adlarını anmak ve Allah'ın adını zikretmeyi terk etmek, işte iftira odur.

İkincisi: Onu Allah'a nispet etmeleri, iftiranın danıskasıdır, çünkü onlar: Bunu O haram etti, derlerdi.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ
خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً
فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ
عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139 – Ve şöyle dediler: "Şu davarların karınlarındakiler erkeklerimize helal, kadınlarımıza haramdır". Eğer o, ölü olursa onlar onda ortaktırlar. Allah onları nitelendirmeleri ile cezalandıracaktır. Şüphesiz O, hikmet sahibi, hakkıyle bilendir.

"Şu davarların karınlarındakiler": Davarlardan kendilerine göre haram edilen bahire, saibe, vasile'yi kasdediyorlar.

Karınlarındakinden ne kastettikleri hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: O süttür, bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Ana karnındaki yavrulardır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Yavru ve süttür, bunu da Süddi ile Mukatil, demişlerdir.

"Halisatün lizükurina": Cumhur, müennes lafızla "halisatün" okumuştur, bunda da dört gerekçe vardır:

Birincisi: Onun müennes kılınması, en'am lafzının müennes olmasındandır, vema fi butuniha da öyledir, bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: "Ma'nın manası müennestir, çünkü o, cemaat manası-

nadır, sanki: Cemaatü ma fi butuni hazihil en'ami halisatün, demiş gibidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: He sıfatta mübalağa için girmiştir. "allame" ve nessabe" gibi.

Dördüncüsü: O, müzekker isimlerin müennes lafızlarla ifade edildiği mastarlar grubundandır, mesela: Ataüke afiyetün (vermen afiyettir), erruhsu nimetün (müsaade nimettir) gibi. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir. İbn Mes'ud, Ebu'l – Aliye, Dahhak, A'meş ve İbn Ebi Able merfu olarak hesiz "halisün" okumuşlardır. Ferra da: "Ma" müzekker olduğu için o da müzekker olmuştur, demiştir. İbn Abbas, Ebu Rezin, İkrime ve İbn Yamur, sadın ve henin zammı ve müzekker zamiri ile: "halisuhu" okumuşlardır. Zeccac da: Mana, dirilere ait demek olur, demiştir. Katade de, nasb ile: "Halisaten" okumuştur. Zükur: Erkekler, ezvac da: Kadınlardır.

"Ve in yekün meyteten": Çoğunluk ye ile: "yekun", meyteten"i de nasb ile okumuştur. Bu da "ma" lafzına dönüktür. Mana da: Eğer bu hayvanların karnındaki ölü olursa, demektir. İbn Kesir de, ye ile: "yekün" ve ref ile: "Meytetün" okumuştur. İbn Amir de meytetün'ün ref'inde ona katılmıştır, ancak o te ile "tekün" okumuştur. Mana da: Eğer böyle bir şey olur ve vuku bulursa, demek olur. Bu durumda "kâne"yi tamme yapmıştır, habere ihtiyacı yoktur. Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten te ile mansup olarak "meyteten" okumuştur. Mana da: Eğer bu davarların karınlarındakiler ölü olursa, demektir.

"Onlar onda ortaktırlar": Yani erkekler ve kadınlar beraber. "Onlara vasıflamalarının cezasını verecektir": Yalancılık olan niteliklerinin cezasını verecektir, demek istemiştir.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا
بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَاءً عَلَى اللّٰهِ
قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

140 – Çocuklarını beyinsizce bilgisizce öldürenler mutlaka ziyan etmiş ve Allah'a iftira ederek Allah'ın verdiği rızkı haram etmişlerdir. Şüphesiz sapmışlar ve hidayeti de bulamamışlardır.

"Kad hasirellezine katelu evladehüm": İbn Kesir ile İbn Amir, şedde ile: "Kattelu" okumuşlardır. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Rebia ve Mudar kabileleri hakkında inmiştir; onlar Arapların cahiliye döneminde kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Katade şöyle

demiştir: Cahiliye halkı, esir edilmek ve fakirlik korkusu ile kızlarını öldürür ve köpekleri beslerlerdi. Zeccac şöyle demiştir: "Sefehen" mefulu leh olarak mansuptur, mana da: Beyinsizlik için demek, olur. Faaltü zalike hazereşşer dersin ki, bunu şer korkusu ile yaptım, demektir. İbn Semeyfa, Cahderi ve Muaz el - Kari sinin ref'i, fenin ve henin fethi, med ve nasb ile hemzeli olarak: "Süfehâe" okumuşlardır.

"Bilgisizce": Yani bunu kendilerine bir bilgi gelmeden beyinsizce yapar ve Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği hayvanları haram ederlerdi. Bunu da Allah'ın emrettiğini iddia ederlerdi.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ
جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ
مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ
حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٤١﴾

141 – O ki çardaklı çardaksız bahçeler, ürünleri farklı hurmalar ve ekinler ve birbirine benzer ve benzemez zeytinler ve narlar yarattı. Meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Hasat günü hakkını verin, israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

"O ki çardaklı çardaksız bahçeler yarattı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Çardaklı, yeryüzüne yayılıp dağılan ve çardak yapılan şeylerdir, mesela asma, kabak ve karpuz gibi. Çardaksız da hurma, ekin ve diğer ağaçlar gibi gövdesi üzerine dikilenlerdir.

İkincisi: Çardaklılar, insanların diktiği, çardaksızlar da kırlarda ve dağlarda yabani olarak bitenlerdir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Çardaklı ve çardaksızlar asmadır ki onun kimisi çardaklı, kimisi de çardaksızdır, bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Çardaklılar, asma gibi üzümü için çardak yapılan, çardaksızlar da bunu istemeyen diğer ağaçlardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. "Ükül": Meyve demektir. "Birbirine benzeyen zeytin ve nar" da yukarıda geçmiştir.

"Meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin": Bu emir ibaha (serbestlik) içindir. Hemen yiyin demesi, cahiliye halkının yaptığı gibi haramlama cihetine gitmemek içindir.

"Ve atu hakkahu yevme hasadihi": İbn Amir, Asım ve Ebu Amr, hanın fethi ile hasad okumuşlardır ki bu, Necid ve Temim halkının lehçesidir. İbn Kesir, Nafi, Hamze ve Kisai de kesri ile (hisadihi) okumuşlardır ki bu da Hicaz halkının lehçesidir. Bunu da Ferra zikretmiştir.

Hasat zamanı verilecek hak üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, zekattır, bu da Enes bin Malik, İbn Abbas, Said bin Müseyyeb, Hasen, Tavus, Cabir bin Zeyd, İbn Hanefiyye, Katade ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Buna göre ayet muhkemdir (mensuh değildir).

İkincisi: O, hasat zamanı zekattan başka bir farzdır, bu da orada bulunana yedirmektir, düşen ekin ve meyveleri terk etmektir. Bunu da Ata ile Mücahit demiştir. Bu neshedildi mi yoksa edilmedi mi? Eğer: Bu vacip bir emirdir, dersek, bu, zekatla neshedilmiştir. Eğer: O müstehap bir emirdir, dersek, onun hükmü devam etmektedir.

Eğer: Hasat günü hakkını vermek vacip midir?" denilirse, cevap şöyledir: Eğer: "O orada bulunan fakirleri yedirmektir, dersek, bu hasat (devşirme) günü olur. Eğer: O zekattır, dersek, buna da üç türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: Verme emri, hurma içindir, çünkü onun sadakası hasat günü vacip olur. Ekine gelince, ondan verme emri ürünü almaya bağlıdır, çünkü hasat vaktinde bu mümkün olmaz; ayıklama (harman) zamanına bırakılır. Bunu da bazı selef uleması demiştir.

İkincisi: Gün, hakkın zarfıdır, yoksa vermenin değil, sanki: Hakkını hasat günü ayıkladıktan sonra verin demiş gibi olur.

Üçüncüsü: Hasattan bahsetmenin faydası şudur, çünkü hak ürünü toplamakla vacip olmaz, ancak işleyip elde ettikten sonra vacip olur. Aksi takdirde hemen dalda görünür görünmez hakkını vermek akla gelebilirdi. Ayet ancak elde edildiği zaman hakkın vacip olacağını, telef olup giden için bir şey lazım gelmeyeceğini ifade etmiştir. Bu iki cevabı da Kadı Ebu Ya'la vermiştir.

"İsraf etmeyin": Bunun üzerinde altı görüş vardır:

Birincisi: O zekatta malı bitirecek şekilde farz olan sınırın dışına çıkmaktır, bunu da Ebu'l-Aliye ile İbn Cüreyc demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Sabit bin Kays bin Şemmas, beş

yüz ağaçlık hurma bahçesini kesti (meyvesini topladı), sonra da onu bir günde dağıttı, ailesine hiçbir şey bırakmadı, Allah Teala bunu beğenmedi, bunun üzerine: "İsraf etmeyin; Allah israf edenleri sevmez" kavli indi.

İkincisi: İsraf; vacip olan sadakayı (zekatı) vermemektir, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Üçüncüsü: O, günah olan yerlere harcamadır, bunu da Mücahit ile Zühri, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, tanrıları ekinlere ve hayvanlara ortak etmektir. Bunu da Atıyye el – Avfi ile İbn Saib, demişlerdir.

Beşincisi: O, sadakayı vacip olanın üstünde almaması için devlet görevlilerine hitaptır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: O, zekatı vermeden önce yemede israftır, bunu da İbn Bahr, demiştir.

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا
تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

142 – Hayvanlardan yük taşıyacak ve tüyünden döşek yapılacak olanları da yarattı. Allah'ın size rızık ettiği o şeylerden yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

"Ve minel en'ami hamuleten ve ferşa": Bu, yukarısına atfedilmiştir, mana: Bahçeler yarattı ve binecek ve postu serilecek hayvanlar yarattı, demek olur. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Hamule: Deve gibi binilecek, ferş de: Onların küçükleridir, bunu İbn Mes'ud, Hasen, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Hamule: Sırtından istifade edilen, ferş de otlayandır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Hamule: Deve, katır, merkep ve sırtına binilen her türlü hayvandır, ferş de: Koyundur. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Hamule: Deveden, ferş de koyundandır, bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Hamule: Deve ve sığır, ferş de: Koyun ve devenin binilmeyenidir. Bunu da Katade, demiştir. İkrime, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, hanın zammesiyle: "humule" okumuşlardır.

"Allah'ın size rızık ettiklerinden yiyin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Haram ettiğiniz adı geçen şeyleri haram etmeyin. "Şeytanın adımlarını izlemeyin": Yani yolundan gitmeyin, demektir. "Semaniyete ezvac" kavli: "Hamuleten ve ferşa" kavlinden bedeldir. Zevc lügatte çifti çift eden tektir. Musannif şöyle der: Bu kelamda tamamlayıcı unsur eksiktir, o da şöyle demektir: Zevc, yanında kendi cinsinden olan şeydir (ayakkabı teki gibi. Mütercim). O zaman her birine zevc (çift) denir.

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ
قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ
أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾
وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ
شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَٰذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى
اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

143 – Allah sekiz çift yarattı: Koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi; ya da iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü? Eğer doğru kimseler iseniz bana ilimle haber verin.

144 – Deveden iki ve sığırdan da iki (çift yarattı). De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi; ya da iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü? Allah bunu size tavsiye ederken orada şahitler mi idiniz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a yalan iftira edenden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Minedda'nisneyn": Da'n: Koyun gibi yünü olana, maiz de kılı olana denir. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, aynın fethası ile: "maaz" okumuşlardır. Nafi, Hamze, Asım ve Kisai de, aynın sükunu ile (ma'z) okumuşlardır. İkiden maksat da erkek ile dişidir. "De ki: İki erkeği

mi?": Allah koyun ve keçiden size iki erkeği mi haram etti? Yoksa onlardan iki dişiyi mi? Mana şöyledir: Eğer size iki erkeği haram etti ise, bütün erkekler haramdır, eğer iki dişiyi haram etti ise, bütün dişiler haramdır. Eğer iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü haram etti ise, bu da erkekleri de kapsar, dişileri de kapsar; erkeklere ve dişilere şamil olur. O zaman bütün yavrular haram olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayetin manası şöyledir: Size haramlık iki erkek tarafından mı, yoksa iki dişi tarafından mı geldi? Eğer: İki erkek tarafından geldi, derlerse, onlara bütün erkekler haram olur. Eğer: İki dişi tarafından geldi, derlerse, onlara bütün dişiler haram olur. Eğer: Rahim tarafından, derlerse, onlara erkek de dişi de haram olur. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Eğer: İki erkeği haram etti, derlerse, koyun ve keçiden bütün erkeklerin haram olmasına sebep olurlar. Halbuki onlar bazı erkeklerin etinden ve sırtından istifade ediyorlar. Bu da davalarının bozuk olduğunu gösterir. Eğer: İki dişiyi haram etti, derlerse, koyun ve keçi yavrularından bütün dişileri haram etmiş olurlar, halbuki onlar bazılarının etinden ve sırtından istifade ediyorlar. Eğer: İki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü haram etti, derlerse; onların bazı erkek ve dişilerinden istifade ediyorlardı. Allah Teala bu ayet ve ondan sonrası ile onlara karşı koyamayacakları delil getirdi. Çünkü onlar bazı cins davarları bazı erkeklere ve kadınlara haram ediyorlar, bazılarını da erkeklere değil kadınlara haram ediyorlardı.

"De ki: İki erkeği mi haram etti, yoksa iki dişiyi mi?": Bu da haram (yasak) ettikleri bahire, saibe, vasiyle ve ham'ı iptal etmektedir.

"Yoksa iki dişinin rahimlerinin bürüdüğünü mü haram etti?": Bu da: "Bu hayvanların karındakiler erkeklerimize helal, kadınlarımıza haramdır" sözlerini iptal etmektedir.

"Bana ilimle haber verin": Zeccac şöyle demiştir: Mana: Haram ettiğiniz şeyleri ilimle açıklayın, yani sizin bilginiz yoktur, çünkü siz kitaba inanmıyorsunuz, demektir. "Yoksa sizler şahitler mi idiniz?": Yani bir peygambere iman etmediğiniz halde Allah'ın bunu haram ettiğine şahit mi oldunuz?

"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a yalan iftira edenden daha zalim kimdir?": İbn Abbas şöyle demiştir: Amr bin Luhay ile ondan sonra gelenleri kasdetmiştir. Burada zalimler ise: Müşriklerdir.

قُلْ لَآ اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا

عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَماً مَسْفُوحاً
اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقاً اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ
بِه۪ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١٤٥﴾

145 – De ki: Bana vahyedilenler arasında yiyen birine haram edilmiş olarak ancak şunları buluyorum: Ölü yahut akıcı kan veyahut domuz eti – çünkü o, pistir – veyahut da Allah'tan başkası için boğazlanmış bir fısk. Artık kim saldırmadan ve tecavüz etmeden darda kalırsa, şüphesiz Rabbin çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"De ki: Bana vahyedilenler arasında yiyen birine haram edilmiş olarak ancak şunları buluyorum": Bununla haram ve helal etmenin ancak vahiy ile sabit olacağına dikkatlerini çekti. Tavus ile Mücahit, mana şöyledir, demişlerdir: Cahiliyede helal saydığınız şeylerden haram edilenleri ancak şunlar olarak görüyorum. Taim, yiyen demektir. "İlla en yekune meyteten": Yani ancak yenen şeyin ölü (leş) olması hariçtir, demektir. İbn Kesir ile Hamze, ye ile "illa en yekune", "meyteten"i de nasb ile okumuşlardır. İbn Amir de, te ile: "İlla en tekune", meytetün"ü de merfu olarak okumuşlardır. Mana da: Meğerki o yenen ölü ola veya ölü olarak meydana gele, demek olur. "Yahut akıcı kan": Katade: Ancak akıcı kan haram edilmiştir. Ama ete karışan kanda bir mahzur yoktur, demiştir. Zeccac da: Mefsuh, dökülmüş kan demektir, demiştir. Onlar hayvan kestikleri zaman et gibi kanı da yerlerdi (içerlerdi). Rics ise: Tiksinilen şeye ve azaba, denir. "Yahut fisk": Yani yenen şeyin fisk (murdar) olması, demektir. "Ühille liğayrillahi bih": Yani boğazlanırken üzerine Allah'tan başkasının adı söylenen demektir. Üzerine Allah'tan başkasının adı söylenene fisk denilmiştir ki, fisk: Dinden çıkmak demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O muhkemdir, bu görüş sahiplerinin muhkem olmasında da üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O, haberdir, haberde nesh olmaz. *İkincisi:* O sordukları bir soruya cevap olarak gelmiştir, cevap da sual kadar olur. Sonra da haram edilenler haram edilmiştir. *Üçüncüsü:* Hayvanların içinde bu zikredilenlerden başka haram edilen yoktur.

İkinci görüş: O, Maide suresinde zikredilen boğulmuş ve süsülmüş hayvanlar; sünnette de evcil merkeplerin ve yırtıcı dişi olan bütün canavarların ve kesici pençesi olan bütün kuşların haram edilmesiyle haram edilmiştir. Maide ayetinin bu ayete dahil olduğu da söylenmiştir; çünkü bu şeylerin hepsi ölüdür.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ
ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا
إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ
بِعَظْمٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146 – Yahudilere de bütün tırnaklıları haram ettik. Sığırdan ve koyundan da iç yağlarını (haram ettik). Ancak bu ikinin sırtlarına veya bağırsaklarına yapışan veyahut kemiğe karışan müstesnadır. Onları zulümlerinden dolayı böyle cezalandırdık. Ve bizler elbette doğrularız.

"Ve alellezine hadu harremna külle zi zufur": Hasen ile A'meş fenin sükunu ile: "Zufr" okumuşlardır. Bu yasaklama deneme ve azap yasaklaması idi.

"Tırnaklı"larda üç görüş vardır:

Birincisi: Deve, devekuşu, kaz ve ördek gibi parmakları açık olmayanlardır, bunu da İbn Abbas, İbn Cübeyr, Mücahit, Katade ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Yalnız devedir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Toynaklı bütün hayvanlar ve pençeli bütün kuşlardır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Ve: Toynağa tırnak denmesi istiare yolu iledir. Araplar toynakları ve tırnakları istiare yoluyla ayak yerine kullanırlar.

Şu beyti örnek getirmişlerdir:

Onu önleyeceğim yahut onu öyle bir krala
Havale edeceğim ki tırnakları çatlamamıştır (yalınayak değildir).

Tırnaklardan ayaklarını kasdetmiştir. Çünkü toynak ancak koyunlarda ve sığırlarda olur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada zufr insanın tırnağı gibi kabul edilmiştir. Bunda da üç lügat vardır: En üstünü: Zufr'dur. Zufr ve uzfur de, denilir. Şair de şöyle demiştir:

Görmedin mi ölüm geçenlere yetişti;
Geriye kanadı veya tırnağı olan kalmadı (uçan kaçan elinden kurtulmadı).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Benim düşmana karşı dişim de tırnağım da vardı;
Şimdi ise ne dişimden ne de tırnağımdan korkuyorlar.

Bir başkası da şöyle demiştir:

İlk lokması boğazından geçtiği zaman
İkincisi ile aralarında ancak tırnak kadar bir mesafe vardır (durmadan tıkıştırır).

Sığır ile kolunun yağlarına gelince, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Haram edilen sadece iç yağıdır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İç yağları ile böbrek yağlarıdır, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Kemiğe karışmamış ve kemik üzerinde olmayanın dışındaki bütün yağlardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Sırtlarına yapışan dışında": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, sırta yapışan yağlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kuyruk yağlarıdır, bunu da Ebu Salih ile Süddi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Sırta ve yana içeriden yapışan yağlardır. Bunu da Katade, demiştir.

Havaya'ya gelince: Bunda da müfessirlerin manaları biribirine yakın görüşleri vardır. İbn Abbas, Hasen, İbn Cübeyr, Mücahid, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe: Onlar mumbarlardır, demişlerdir. İbn Zeyd de: Onlar bağırsağı içinde bulunduran yağlı organlardır, demişlerdir. Ferra da: Onlar çözlük ve bağırsaklardır, demiştir. Asmai de: İç organlardır demiştir. Havaya'nın tekili: Haviya, haviye ve haviyyedir. Şair (Hazreti Ali) de şöyle demiştir:

Onları öldürüyorum, Muaviye'yi ise göremiyorum,
O patlak gözlü, şişko karınlıyı.

Başkası da şöyle demiştir:

Hububatın onun bağırsaklarındaki guruldaması,
Yılanların fısıldaması veyahut akreplerin ses çıkarması gibidir.

Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Havaya: Karnın ihtiva ettiği yuvarlak kısmıdır (göbektir). Zeccac da şöyle demiştir: Havaya: Bağırsakların ihtiva ettiği her şeyin adıdır. İbn Cerir Taberi de:

Havaya: Karnın ihtiva ettiği toplu ve yuvarlak şeylerdir ki bağırsaklar ve çözlerdir. Onlara merabıd denir ki bağırsaklar da onun içindedir, demiştir.

"Veya kemiğe karışan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O karın ve kuyruk yağlarıdır, çünkü bu ikisi kemik üzerindedir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Ayaklarda, yanda, başta, gözlerde ve kulaklarda olan bütün yağlardır. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. O iki hayvanın sırtlarına yapışan yağlar, istisna edilerek helal kılınmıştır ki bunda da ittifak etmişlerdir. Bağırsaklara yapışan veya kemiğe karışana gelince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, istisnaya dahildir ki mubahtır, mana da şöyledir: Bağırsaklara bağlı olan ve kemiğe karışan yağlar onlara mubah kılınmıştır. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bu, istisna edilenlere değil, haram edilenlere atfedilmiştir, mana da şöyledir: Onlara bu iki hayvanın yağları veya bağırsakları veyahut kemiğe karışan haram edilmiştir, ancak sırta yapışan hariç; çünkü o haram edilmemiştir. Bunu da Zeccac, demiştir. Burada zikredilen "ev" edatı ise, "asimen ev kefura" *(Dehr: 24)* kavlinde olduğu gibi, vav manasınadır.

"Bununla onları cezalandırdık": Yani bu yasak, onların haksızlıklarına karşı onlar için bir cezadır. Onların haksızlığı üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, peygamberleri öldürmeleri ve faiz yemeleridir. *İkincisi:* O, helal kılınanı haram etmeleridir.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ
بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

147 – Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Azabı günahkarlar topluluğundan geri çevrilmez.

"Eğer seni yalanlarlarsa": İbn Abbas demiştir ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, müşriklere: "Bana vahyedilen budur ki o, hem Müslümanlara hem de Yahudilere haram edilmiştir" dediği zaman: Sen isabet edemedin, dediler, ayet de bunun üzerine indi. Yalanlayanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yahudilerdir, bunu da Mücahit, demiştir. Geniş rahmetin zikredilmesinden maksat, O'nun cezada acele etmemesidir. Be's de: Azaptır.

Günahkarların da kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. *İkincisi:* Yalanlayanlardır.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا
لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ
عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ
وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

148 – Şirk koşanlar şöyle diyecekler: "Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de atalarımız şirk koşmaz, hiçbir şeyi de haram etmezdik". Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar; sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bir bilgi var mı; onu bize çıkarasınız? Siz zandan başka bir şeye tabi olmuyorsunuz ve siz ancak yalan söylüyorsunuz.

"Şirk koşanlar şöyle diyecekler": Yani deliller karşısında dilleri tutulunca şirklerinin ve Allah'ın haram etmediği şeyleri haram etmelerinin batıl olduğunu kesin olarak bildikleri zaman, "eğer Allah dileseydi şirk koşmazdık diyecekler"; bunu da batıl üzerinde ısrarlarına bir kanıt sayarak, sanki şöyle demişlerdir: Eğer Allah o halimizden razı olmasaydı, bize onu yaptırmazdı. Bunu da ancak alay yollu ve karşı delili çürütme maksadıyla diyecekler. Onlara: "Neden muhaliflerinizin eğri yolda olduklarını söylüyorsunuz, onlar da sizin gibi Allah'ın dilemesine bağlıdırlar?" denir. O zaman ileri sürecek bir delilleri kalmaz. Çünkü onlar Allah'ın dilemesine sarıldılar, emrini terk ettiler. Hâlbuki Allah'ın dilemesi bütün kainatı kaplar, emri ise iradelerini kaplamaz. Öyleyse kula düşen, emre tabi olmaktır, emir geldikten sonra dileği bahane etmek değildir.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamberlerine bunların sana dediklerini dediler. "Sonunda şiddetimizi tattılar": Yani azabımızı. "De ki: Yanınızda bir bilgi var mı?": Yani haram ettiğiniz şeyler hakkında Allah katından

inmiş bir kitap var mı? "Siz zandan başka bir şeye tabi olmuyorsunuz": Burada zan yakîn manasına, "in" de olumsuzluk manasınadır. "Tahrusun" ise: Yalan söylüyorsunuz, demektir.

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٤٩﴾

149 - De ki: Tam kanıt Allah'ındır. Eğer dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

"De ki: Tam kanıt Allah'ındır": Tam kanıt "el – hüccetül baliğa": O'nun birliğini açıklaması ve peygamberleri karşı konulamayacak delillerle göndermesidir. "Eğer dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi": Adem'in belinden söz aldığı gün (elestü bezminde. Mütercim).

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ
يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَاۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ
مَعَهُمْۚ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذ۪ينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

150 – De ki: Şüphesiz Allah'ın bunu haram ettiğine dair şahitlik edecek şahitlerinizi getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme. Ayetlerimizi yalanlayanların ve Allah'a denk tuttukları halde ahirete iman etmeyenlerin keyiflerine uyma.

"Kul helümme şühedaeküm": Zeccac şöyle demiştir: Sibeveyh şu iddiada bulunmuştur: "Helümme"nin aslı ha'dır, sonradan ona "lümme" ilave edilmiş ve ikisi bir kelime gibi kılınmıştır. Lügatte en çok kullanılan, tekil, tesniye ve cemi için "helümme" denilmesidir. Kur'an'da böyle gelmiştir. Araplardan onu tesniye, cemi ve tenis edenler vardır; erkek için: "Helümme", kadın için: "Helümmi"; erkek tesniye için: "Helümma", kadın tesniye için yine: "Helümma", erkek cemi için: "Helümmu" ve kadın cemi için de "Helmümne" derler. İbn Kuteybe de: Helümme'nin manası, gel, demektir demiştir. Hicazlılar onu tesniye ve cemi etmezler. Necidliler ise onu "helmemet"ten getirir; tesniye ve cemi ederler. Ona lam eklenir: "Helümme leke" ve "helümme leküma" denilir. İmam Halil de şöyle demiştir: Onun aslı

"lümme"dir, başına ha ilave edilmiştir. Ferra ona muhalefet etmiş ve aslının "hel" olduğunu, ona sonradan "ümme" ilave edildiğini söylemiştir. Lamdaki ref, "ümme"nin hemzesindendir, terk edilince bir öncekine intikal etmiştir. "Allahümme" de böyledir ki onun da aslı "ya Allah ümmena bihayr" (Allah'ım, bize hayır murat eyle)dir. Dilde çok kullanılmaya başlayınca karıştı ve hemzesi terk edildi. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Helümme"nin manası, gel, demektir. Aslı "Ümme ya recül'dür; ey adam, bana gel, demektir. "Ümme"ye "hel" ilave ettiler ve ikisini bir kelime yaptılar. "Ümmü" kullanımdan kaldırdılar, ümmün hemzesini de lama aktarıp hemzeyi düşürdüler. O zaman mim lama bitişti. Bir adam, birine: Helümme" der de, yapamayacağım demek isterse: "La ehelümme" ve "la ühelümme" der. Mücahit de şöyle demiştir: Bu ayet, "Allah bahireyi ve saibeyi haram etmiştir" sözlerine cevaptır. Mukatil de şöyle demiştir: Allah bu ekinleri ve hayvanları haram etti diye şahitlik edenler var ya, "eğer böyle şahitlik ederler de" gerçekten onu Allah haram etti, derlerse, "sen onlarla beraber şahitlik etme": Yani onların sözlerini tasdik etme.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ
شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ
مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ
مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ
اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾

151 – De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram ettiğini okuyayım: O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın, anaya babaya iyilik edin, fakirlik korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızklarını biz veriyoruz. Çirkin şeylerin görünenine ve görünmeyenine yaklaşmayın. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmeyin. Belki aklınızı çalıştırırsınız diye Allah size bunları tavsiye etmiştir.

"De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram ettiğini okuyayım: O'na hiçbir şeyi şirk koşmayın" (kul tealev etlü ma harreme rabbüküm aleyküm en la tüşriku bihi şey'a): "Ma" "ellezi = şey" manasınadır, "la"da da iki görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, "en la tescüde *(A'raf: 12)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: O zait (fazla) değildir, o olumsuzluk manasınadır. Buna göre kelamın takdirinde üç görüş vardır:

Birincisi: "En la tüşriku" kavli, manaya bağlıdır, takdiri de şöyledir: Etlü aleyküm en la tüşriku: Yani size şirkin haram olduğunu okuyayım.

İkincisi: Mana: Size şirk koşmamanızı tavsiye ederim, olur. Çünkü "ve bilvalideyni ihsana" *(İsra: 23)* kavli: Size ana babaya iyilik etmenizi tavsiye ederim, manasına hamledilmiştir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Söz: "Harreme rabbüküm"de bitmiştir. Sonra: "Aleyküm" kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O teşviktir, "aleyküm enfüseküm" *(Maide: 105)* kavli gibi ki takdiri: Aleyküm en la tüşrikü (şirk koşmamaya bakın) demektir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir.

İkincisi: Size farz kılındı ve şirk koşmamanızı size vacip kıldı, demektir.

Bu şirkte de iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'la beraber bir ortak olduğunu iddia etmektir. *İkincisi:* O'na isyan ederek başkasına itaat etmektir.

"Evlatlarınızı öldürmeyin": Kızları diri diri gömmeyin demek istiyor. "min imlak": Fakirlik korkusundan demektir.

"Çirkin şeylerin (fevahiş) görünenine ve görünmeyenine yaklaşmayın": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Fevahiş (fuhuş) zinadır, görüneni, onu açıklamak, gizlisi de onu saklamaktır. Bunu İbn Abbas, Hasen ve Süddi, demişlerdir.

İkincisi: Görüneni, içki ve haram kadınları nikah etmektir, görünmeyeni de zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mücahit, demişlerdir.

Üçüncüsü: Görüneni içkidir, görünmeyeni de zinadır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O fuhuş sayılan şeyler için geneldir, görüneni onu açıktan yapmaktır, görünmeyeni de gizli yapmaktır. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Görüneni organlarla yapmaktır, görünmeyeni de kalp ile itikat etmektir. Bunu da Maverdi, buranın ve "günahın açığını ve gizlisini bırakın" *(En'am: 120)* ayetinin tefsirinde zikretmiştir.

"Allah'ın haram ettiği can da: Müslümanın veya sözleşmeli din gayrisinin canıdır. Hak'tan maksat da: Şeriatin iznidir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ
وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا
وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ
أَوْفُوا ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

152 – Yetim malına, en güzeli dışında, erginliğine varıncaya kadar yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz hiç kimseye gücünün yetmediğini teklif etmeyiz. Söz söylediğiniz zaman adil olun, ister ki akraba olsun. Allah'ın sözünü yerine getirin. İşte Allah size bunları tavsiye etti. Umulur ki öğüt alırsınız.

"Yetim malına, en güzeli dışında, erginliğine varıncaya kadar yaklaşmayın": Özellikle yetim malından bahsedilmesi; ona riayet edenlerin azlığı ve sahibinin zayıflığından dolayı ona tamah edenlerin çok olmasından dolayıdır.

"En güzeli dışında": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ıslah eden vasinin, malı ihtiyaç halinde usulü dairesinde yemesidir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onda ticaret etmektir, bunu da Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak ve Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onu teslim anına kadar muhafaza etmektir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Dördüncüsü: Onu muhafaza etmek ve çalıştırmaktır, bunu da Zeccac, demiştir. Ve şöyle demiştir: "Hatta" edatı manaya göre denilmiştir, mana da şöyledir: Yetim erginliğine varıncaya kadar malını onun adına muhafaza edin; erginliğine vardığı zaman da ona teslim edin. Ayette geçen "eşüdd": Gençlik ve kuvvetinin güçlenmesi ve yaşın kemale ermesidir. İbn Kuteybe: Ayetin manası: Yetişip de erkeklik çağına erinceye kadar, demiştir. İyice kemale erip de düşmeye başlamadan öncesine: Belağa eşüddehu denir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Eşüdd kelimesinin kendi kökünden tekili yoktur, eğer zorlanırlarsa, dabb kalıbında şedd derler, cem'i de edubb (eşüdd)ür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Basra ekolünden bir grup dilci: Eşüdd'ün tekili, şinin zammesiyle: Şüd'dür, demişler. Bazı Basralılar da: Eşüdd'ün tekili; Şiddet'tir, demişlerdir, tıpkı: Nimet ve en'üm, gibi. Bazı dilciler de: Eşüd'ün tekili yoktur, demişlerdir.

Müfessirlerin eşüd üzerinde sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: Otuz üç yaşıdır, bunu İbn Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: On sekiz ila otuz yaş arasıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Kırk yıldır, bu da Hazreti Aişe radıyallahu anha'dan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: On sekiz yaşıdır, bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir.

Beşincisi: Yirmi beş yıldır, bunu da İkrime, demiştir.

Altıncısı: Otuz dört yaşıdır, bunu da Süfyan Sevri, demiştir.

Yedincisi: Otuz yaşıdır, bunu da Süddi, demiştir. Ve şöyle demiştir: Bu ayetten sonra: "Evlenme yaşına varınca" *(Nisa: 6)* ayeti gelmiştir ki, mensuh olduğuna işaret eder gibidir.

Sekizincisi: Aklı başına gelmektir, bunu da Zeyd bin Eslem, Şa'bi, Yahya bin Yamur, Rebia ve Malik bin Enes, demişlerdir. Doğru olan da budur. Bundan önce görüşlerini naklettiklerimizin bu ayeti böyle tefsir ettiklerini zannetmiyorum; ancak tefsirleri toplayanlar, bu görüşleri Allah Teala'nın: "Ve lemma beleğa eşüddehu" *(Yusuf: 22 ve Kasas: 14)* kavlinin tefsirini buraya naklettiklerini sanıyorum. Oradaki, erginliğin sonudur, buradaki ise başıdır. Bu onun gibi değildir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda söylenmeyen kısım vardır, belli olduğu için atılmıştır, çünkü mana şöyledir: Erginliğine varıncıya kadar ona yaklaşmayın, erginliğine varır da ondan akıllılık hissederseniz, ona malını verin.

Musannif şöyle demiştir: Eğer görülenden bu ayette görüleni kasdederse doğru değildir; akıllılığın sezilmesi ve malın teslimi konusunda başka bir ayetten istifade edilmiştir. Başka yerde mukayyed olan bu ayette mutlak zikredilmiş; mutlak mukayyede hamledilmiştir.

"Ölçüyü tam yapın": Yani eksik yapmayın, demektir. "Velmizan": Terazi ile tartılanı da demektir. Kıst ise: Adalet manasınadır. "Hiç kimseye gücünün yetmediğini teklif etmeyiz": Yani kaldıramayacağı ve zorlanacağı şeyi demektir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Ölçü ile tartıda belirsizliği en aza indirmek mümkün olmadığından araştırmakla mükellef kılınmışız, yoksa farkı sıfıra indirmekle değil (o zaman hassas ölçü ve tartı aletleri olmadığını söylemek istiyor. Mütercim).

"Söylediğiniz zaman adil olun": Yani konuştuğunuz veya şahitlik

ettiğiniz zaman, hakkı söyleyin, ister ki lehine veya aleyhine şahitlik ettiğiniz akraba olsun. Allah'ın sözü ise: Halkına emredip tavsiye ettiği şeyler ile insanın adak vs. ile kendine vacip kıldığı şeylerdir "Zaliküm vassaküm bihi leallekürn tezekkerun" (Allah bunları tavsiye ediyor, umulur ki öğüt alırsınız): Yani öğüt alıp tutmanız için. İbn Kesir ile Ebu Amr: En'am: 153'te "tezekkerun", En'am: 126'da "yezzekkerun", Meryem 67'de: Yezzekkerül insanu", Furkan: 62'de "En yezzekkere", İsra: 41'de "liyezzekkeru", hepsini şeddeli okumuşlardır Nafi, Ebu Bekir de - Asım'dan naklen - İbn Amir, bunların hepsini şeddeli, ancak Meryem: 67'de "evela yezzekkerülinsan'ı şeddesiz okumuşlardır. Hafs da Asım'dan Kur'an'ın her yerinde zalı şeddesiz olarak "yezkürun" okumuştur. Hamze ile Kisai de, ye ile olunca şeddeli "yezzekkerun", te ile olunca da şeddesiz (tezkürun) okumuşlardır.

وَاَنَّ هٰذَا
صِرَاط۪ي مُسْتَق۪يمًا فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

153 – Bu, benim doğru yolumdur, siz de ona tabi olun; aykırı yollara tabi olmayın ki, sonra sizi O'nun yolundan ayırır. İşte size bunu tavsiye etti. Belki sakınırsınız.

"Ve enne haza sırati müstekıma": İbn Kesir, Nafi, Asım ve Ebu Bekir, hemzenin fethi ve nunun şeddesiyle: "Veenne" okumuşlardır Ferra da şöyle demiştir: İstersen ütlü'nün mef'ulu olarak "enne" okursun, istersen meksur okursun, mana da enne'ye göre şöyledir: İşte size bunu ve doğru yolum budur diye tavsiye etti (zaliküm vessaküm bihi ve bienne haza sırati müstekıma). İbn Amir de hemzenin fethi ile okumuş, ancak o, nunu şeddelememiş, onu sakileden hafifeye çevirmiş ve irabını da ona vermiştir (amel ettirmiştir). Hamze ile Kisai de nunun şeddesi ve meksur hemze (inne) okumuş ve bunu cümle başı yapmışlardır. Sırat (yol)da da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır. *İkincisi:* İslam'dır. Müstekıma'nın irabını yukarıda açıklamış bulunuyoruz. Sübül (aykırı yollar) ise: İbn Abbas onların sapıklıklar olduğunu söylemiştir. Mücahit de: Bid'atler ve şüphelerdir, demiştir. Mukatil de: Kendilerine haram ettikleri davarlar ile ekinlerdir, demiştir. "Sonra sizi yolundan ayırır": Sizi dininden saptırır.

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي اَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Sonra Musa'ya o kitabı iyilik edene (nimetimizi) tamamlamak ve her şeyi açıklamak için bir hidayet ve rahmet olarak verdik. Umulur ki Rablerine kavuşacaklarına iman ederler.

"Sonra Musa'ya o kitabı verdik (sümme ateyna Musel kitabe): Zeccac şöyle demiştir: "Sümme" edatı okumanın manasına atıf içindir, mana da şöyledir: Ütülü ma harreme rabbüküm sümmetlü aleyküm ma atahullahu Musa. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Sümme"den sonraki kısım mana bakımından daha öncedir, takdir şöyledir: Sonra biz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e Kur'an'ı indirmeden önce Musa'ya o kitabı vermiştik.

"Temamen alellezi ahsene": Temamen üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, kendinden sonra gelene bitişiktir, şöyle dersin: A'teytüke keza temamen ala keza ve temamen likeza (şunu tamamlamak için sana şunu da verdim). Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Temamen kelimesi, kendi başına bir kelimedir, arkasındaki ile ilişkisi yoktur. Takdir şöyledir: Musa'ya kitabı tam olarak verdik, yani bir defada verdik, onu Kur'an gibi azar azar indirmedik. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Ahsene" (iyilik eden) kelimesiyle işaret edilen kimse üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'tır. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'ın peygamberlerine ihsanını tamamlamak için, bunu da ibn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Allah'ın Musa'ya olan ihsanını tamamlamak için. Bu iki görüşe göre "ellezi" "ma = şey) manasına olur.

Birincisi: O İbrahim aleyhisselam'dır, mana da şöyledir: Allah'a güzel itaat eden İbrahim'e nimeti tamamlamak için. Musa'nın peygamberliği İbrahim'e nimet idi, çünkü Musa onun soyundandır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Üçüncüsü: O; iyilik eden bütün peygamberler ve diğerleridir. Mücahit de şöyle demiştir: İyilik edenlere tamamlamak için, yani bütün iyilik edenlere nimeti tamamlamak için. Buna göre de "ellezi", "men" (kim), "ala" da cer lamı (lehu) manasına olur. Arapların: Etimme aleyhi ve etimme lehu (ona tamamla) sözü de bundandır.

Şair Rai şöyle demiştir:

O deveyi aylarca otlattı ve onunla kendisi baş başa kaldı.

Burada aleyha, leha manasına kullanılmıştır.

İbn Kuteybe de şu sözün de böyledir, demiştir: Malımı gaza ve haccedene vasiyet ediyorum, yani gazilere ve hacılara demektir.

Dördüncüsü: O, Musa'dır, sonra iyilik edenin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada aziz ve celil olan Allah'a itaat etmekle iyilik etti, demektir. Hasen ile Katade de şöyle demiştir: Dünyadaki iyiliğine cennetteki iyiliği katıp tamamlamak için. Rebi de şöyle demiştir: O, itaati dolayısıyla Musa'ya ihsanıdır. İbn Cerir de şöyle demiştir: Emir ve yasaklarımızı yerine getirmekle iyilik ettiği için ona olan nimetimizi tamamlamak için.

İkincisi: İlimden ve Allah'ın eski kitaplarından ilave (ziyade) etti, sanki Tevrat'tan verdiğine ilave etmiştir. O zaman "tamam" ziyade manasına olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bu iki görüşe göre "ellezi" "ma = şey" manasına olur. Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu Rezin, Hasen ve İbn Yamur, ref ile: "Alellezi ahsenü" okumuşlardır ki, manası da: Şeylerin en güzeli üzerine, demektir. Abdullah bin Yamur, Ebu'l - Mütevekkil ve Ebu'l - Aliye de hemzenin ref'i, sinin kesri ve nunun fethi ile : "Alellezi uhsine" okumuşlardır ki ihsana da ihtimali vardır, ilme de ihtimali vardır.

"Her şeyi açıklamak için": Yani bilme ihtiyacında oldukları şeriat işleriyle ilgili her şeyi açıklamak için, o zaman öldükten sonra dirilmeye ve cezaya iman ederler.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾

155 – Bu da indirdiğimiz mübarek bir kitaptır; ona tabi olun ve sakının. Ta ki esirgenesiniz.

"Bu da indirdiğimiz mübarek bir kitaptır": Yani Kur'an'dır. "Ona tabi olun ve sakının": Ona karşı gelmekten. Zeccac da şöyle demiştir: Rahmeti ummanız için.

اَنْ تَقُولُوا اِنَّمَا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَائِفَتَيْنِ

مِنْ قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿١٥٦﴾

156 – Bu kitabı indirdik ki, "Kitap ancak bizden önceki iki zümreye indirildi. Biz, onların okumalarından gerçekten gafil idik" demeyesiniz.

"Demeyesiniz": İniş sebebi şöyledir: Mekke kafirleri: Allah Yahudilerle Hıristiyanları kahretsin, peygamberlerini nasıl da yalanladılar; Allah'a yemin ederiz ki eğer bize bir kitap veya uyarıcı biri gelse idi, onlardan daha doğru yolda olurduk, dediler. İşte bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Ferra da şöyle demiştir: "En" iki yerde de mahallen mansuptur:

Birincisi: Enzelnahü liella tekulu demekir.

İkincisi: Vetteku en tekulu demektir.

Zeccac da Basralılardan şunu nakletmiştir: Cümlenin manası şöyledir: Böyle demenizi istemediğimiz için onu indirdik. Onlar "la" edatını gizlemeyi caiz görmezler. Bu ayette hitap Mekke halkınadır. Maksat da Kur'an'ı indirmekle kıyamette şöyle demelerini önlemektir: Şüphesiz Tevrat ile İncil Yahudilerle Hıristiyanlara indirildi, biz ise onlardakinden gafil idik. "Dirasetihim": Kitapları okumaktır. Kisai de şöyle demiştir: "Ve in künna an dirasetihim leğafilin": Biz onlarda ne olduğunu bilmiyorduk, çünkü onların kitapları bizim dilimizle değildi; Allah Teala da onların seslerini kesmek için kendi dilleriyle bir kitap indirdi.

أَوْ تَقُولُوا
لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ
جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
كَذَّبَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ
عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ

157 – Yahut "Eğer bize kitap indirilse idi, mutlaka onlardan daha doğru yolda olurduk" demeyesiniz. İşte size Rabbinizden açık bir delil, bir hidayet ve bir rahmet gelmiştir. Allah'ın ayetlerini yalan sayandan ve onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir? Ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirdikleri şeyden dolayı en kötü azapla cezalandıracağız.

"Mutlaka onlardan daha doğru yolda olurduk": Zecacc şöyle demiştir: Bunu demeleri şunun içindir; çünkü onlar akıl ve fikirlerini çalıştırırlardı; şiirleri ve haberleri ezberler idiler, onlar ümmi oldukları için okuma yazma bilmezlerdi. "Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir": Yani içinde açıklama olan ve şüpheleri kesip atan şey gelmiştir. İbn Abbas: "Size beyyine gelmiştir" kavlinde: Delil gelmiştir ki o da; Peygamber, Kur'an, hidayet, açıklama, rahmet ve nimettir, demiştir. "Daha zalim kimdir?": Yani daha kafir kimdir, demektir. "Allah'ın ayetlerini yalanlayandan": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur'an'ı. "Ondan yüz çevirenden": Ondan yüz çevirip de onlara inanmayanlardan. Kötü azap da: En çirkin (onur kırıcı) azap demektir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ
اٰيَاتِ رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْت۪ي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا ا۪يمَانُهَا
لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي ا۪يمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا
مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158 – Onlar kendilerine meleklerin gelmesini mi yahut Rabbinin gelmesini mi veyahut Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar. Rabbinin bazı ayetleri geldiği gün hiç kimseye, eğer daha önce iman etmemiş veyahut imanında bir hayır kazanmamışsa, imanı fayda vermez. De ki: Bekleyin; çünkü biz de bekliyoruz.

"Hel yanzurune": Bekliyorlar mı, demektir. "İlla en te'tiyehümül melaiketü": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile: "Te'tiyehüm" okumuşlardır: Hamze ile Kisai de, ye ile "ye'tiyehüm" okumuşlardır. Meleklerin gelmesi de canlarını almak içindir. Mukatil şöyle demiştir: Meleklerden maksat yalnız ölüm meleği (Azrail)dir.

"Yahut Rabbinin gelmesi": Hasen: Yahut Rabbinin emrinin gelmesidir, demiştir. Zeccac da: Helaki ve intikamının gelmesidir; o da ya acil azapla yahutta kıyametle olacaktır, demiştir.

"Ev ye'tiye badu ayati rabbik": Abdülvaris - Kazaz hariç - yenin sükunu ile "ev ye'ti" okumuş; diğerleri ise fetha ile 'ye'tiye" okumuşlardır. Bu ayette de dört görüş vardır:

Birincisi: O, güneşin batıdan doğmasıdır, bunu da Ebu Said el –

Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş,[14] İbn Mes'ud da böyle demiştir. Zürare bin Evfa, Abdullah bin Amr, Mücahit, Katade ve Süddi de bir rivayette böyle demişlerdir. Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde, Ebu Hureyre'nin Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet emişlerdir: Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Oradan doğup da insanlar onu görünce yeryüzündeki herkes iman eder. O zaman daha önce iman etmeyene veya imanında bir hayır kazanmayana imanı fayda etmez.[15] Abdullah bin Amr bin el – As da, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Güneş batıdan doğuncaya kadar tövbe kabul edilir, oradan doğduğu zaman, herkesin kalbinde ne varsa onun üzerine mühür vurulur ve insanlar ne amel ediyorlarsa kendilerine yeter.[16]

İkincisi: O, güneşle ayın batıdan doğmasıdır. Bunu da Mesruk, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, üç mucizeden biridir: Güneşin batıdan doğması, Dabbetülarz ve Ye'cuc ve Me'cuc seddinin yarılması. Bu manayı Kasım, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Güneşin batıdan doğması, Deccal ve Dabbetülarz'dır. Bunu da Ebu Hureyre, demiştir. En doğrusu birincisidir. Burada hayırdan maksat, iyi ameldir. O zaman iman ve iyi amel niçin fayda vermiyor? Çünkü o zaman insanı imana zorlayan ayet görünmüştür. Dahhak da şöyle demiştir: Kime imanla beraber iyi amel üzerinde iken bazı ayetler gelirse, ayetten önce olduğu gibi ondan kabul olunur. Şöyle denilmiştir: Güneşin batıdan doğması şunun içindir; çünkü imansızlar ve müneccimler bunun olmayacağını iddia etmişlerdir. Allah Teala onlara ayetlerini gösterecek ve onu doğudan olduğu gibi batıdan doğduracaktır, ta ki Nemrud'un acziyeti ortaya çıksın. Çünkü İbrahim ona: "Sen de onu batıdan getir, demişti de o da lal olmuştu" *(Bakara: 258)* demişti.

"De ki: Bekleyin, biz de beklemekteyiz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bundan maksat tehdittir ve muhkemdir (mensuh değildir).

İkincisi: Savaştan çekilme emridir ve kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

14 – İmam Ahmed, Müsned, 3/31.

15 – Buhari, Tefsirü suretil En'am, bab, 9; Müslim, İman, hadis no, 248; Ebu Davud, Cihad, bab, 2; Melahim, bab 12; Tirmizi, Tefsirü suretil En'am, bab, 8, 9; İbn Mace, Fiten, bab, 25, 28, 32; Ahmed, Müsned, 2/164, 201, 231, 324, 337, 350, 372, 395, 398, 407, 427, 446, 495, 507, 511, 533.

16 – İmam Ahmed, Müsned, 3/133.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ
مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 – Şüphesiz dinlerini parça parça edenler ve fırkalara ayrılanlardan sen hiçbir şeyde değilsin (onlarla alakan yoktur). Ancak onların işi Allah'a kalmıştır. Sonra onlara neler yaptıklarını haber verir.

"İnnellezine ferraku dinehüm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, şeddeli olarak: "Ferraku" okumuşlar; Hamze ile Kisai de elifle: "Fareku" okumuşlardır. Rum: 32'de de böyle okumuşlardır. Kim "ferreku" okursa: Bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler demek ister. Kim de "faraku" okursa: Ayrıldılar demek ister. İşaret edilen bunlar hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bu ümmetin sapıklarıdır, bunu Ebu Hureyre, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu da İbn Abbas, Dahhak, Katade ve Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Yahudilerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Bütün müşriklerdir, bunu da Hasen, demiştir. Bu görüşe göre dinleri: Din olarak kabul ettikleri küfür (inançsızlıktır). Bir öncekine göre de dinleri: Allah'ın onlara emrettiği şeydir. Şiya': Fırkalar ve partiler (gruplar)dır. Lügatte: Şeyya'tü: Tabi oldum, demektir. Araplar: Şaakümüsselam ve eşaakümüsselam derler ki: Selam sizi izlesin (nereye gidersen seninle gitsin), demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Zatırk'taki gölgesi serin hurma ağacı,

Selam seninle olsun!

Eteytüke ğaden ev şiyeaten denir ki: Sana bugün yahut ertesi gün geldim, demektir. Şia'nın manası da: Birbirine tabi olup da ittifak edemeyen topluluk (taraftar) demektir.

"Sen hiçbir şekilde onlardan değilsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlarla savaşmakla hiçbir şekilde alakan yoktur, demektir. Sonra bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

İkincisi: Onlardan değilsin demek; sen onlardan uzaksın, onlar da senden uzaktır; onların işi Allah'a kalmıştır, demektir ki, bu durumda ayet muhkemdir.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160 - Kim iyilikle gelirse, ona onun on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse, ancak misli ile cezalanır. Onlar haksızlığa uğramazlar.

"Men cae bilhaseneti felehu aşrü emsaliha": Yakup, Kazzaz da Abdülvaris'ten rivayeten tenvinle: "Aşrün" ve ref ile de: Emsalüha" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kim iyilikle amel ederse, ona on sevap yazılır demektir. "Kim de kötülükle gelirse ancak misli ile cezalanır": Başka değil, misliyle karşılık görür. Burada iyilik ve kötülük üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: İyilik: Lailahe illallah'tır, kötülük de: Şirktir, bunu İbn Mes'ud, Mücahit ve Nahai, demişlerdir.

İkincisi: O bütün iyilik ve kötülük için geneldir. Müslim, Sahih'inde Ebu Zer hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Aziz ve celil olan Allah der ki: Kim bir iyilikle gelirse ona on misli vardır veyahut artırırım, kim de kötülükle gelirse, ona misli ceza vardır veyahut onu bağışlarım.[17]

Eğer: "İyilik lailahe illallah olursa, onun ne gibi karşılığı vardır ki onu diyene on katı verilsin?" denilirse, cevap şöyledir: İyiliğin Allah katındaki karşılığı bellidir, o da onu yapanı on katı ile mükafatlandırır, kötülük de böyledir. Maide suresinde: "Sanki bütün insanları öldürmüştür" *(Maide: 32)* kavlinde buna işaret etmiştik.

Eğer: "Misl" kelimesi müzekker olduğu halde, neden müennes zamiri ile "aşrü emsalihe" denildi, halbuki ha (ancak) müennes sayılarda düşer?" denilirse, cevap şöyledir: İnnelemsale hulikat hasenatin demektir ki bu da müennestir. Mananın özeti de şöyledir: Felehu aşrü hasenatin emsalüha; böylece aşr lafzından he düşmüştür. Çünkü o, müennes bir sayıdır. Nitekim: Aşrü nialin ve aşrü cibabin (on ayakkabı ve on cübbe) kavlinden de düşer.

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾

17 - Müslim, Zikir ve Dua, hadis no. 22.

161 – De ki: Şüphesiz beni Rabbim doğru bir yola, hakka yönelen İbrahim'in dimdik ayakta duran dinine hidayet etti. O, müşriklerden değildi.

"De ki: Rabbim beni doğru yola hidayet etti": Zeccac: Beni hak din olan dine hidayet etti, diye mana vermiş, sonra da bunu: "Dinen kıyemen" ile tefsir etmiştir. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr kafı meftuh ve yeyi de şeddeli olarak "kayyimen" okumuştur. Kayyim: Dosdoğru demektir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de: Kafın kesresi ve ye de şeddesiz olarak: "kıyemen" okumuşlardır. Zeccac da: O; sığar ve kiber gibi mastardır, demiştir. Mekki de şöyle demiştir: Kim şeddesiz okursa onu "fial" vezninde kabul etmiş olur ki, aslı vav ile "kıvem" idi, nitekim ivaz ve hivel de aynı kalıptadır, ancak o, kıyasa ters düşmüştür. Zeccac da şöyle demiştir: "Dinen kıyemen"in mansup okunması manaya göredir; çünkü: "Hedani" deyince, bana bir din tarif etti manası akla gelir. Onun "ila sıratın müstekim" kavlinden bedel olması da caizdır ki o zaman mana: Beni dimdik bir din olan doğru yola hidayet etti, olur. "Hanifen" ise: İbrahim'den hal olarak mansuptur, mana da: Hedani millete ibrahime fi hali hanefiyyetihi demek olur.

قُلْ اِنَّ صَلَاتٖي وَنُسُكٖي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتٖي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَۙ ﴿١٦٢﴾
لَا شَرٖيكَ لَهُۚ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٦٣﴾

162 – De ki: Şüphesiz namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi Allah içindir.

163 – O'nun ortağı yoktur. Ben bununla emrolundum ve ben Müslümanların ilkiyim.

"De ki: Şüphesiz namazım": Meşru kılınan namazı demek istiyor. Nüsük de: Nesike'nin çoğuludur.

Burada nüsük hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar kurbanlardır, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Dindir, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Üçüncüsü:* İbadettir. Zeccac şöyle demiştir: Nüsük; aziz ve celil olan Allah'a yaklaşmaya vesile olan her şeydir, ancak çoğunlukla kurbana denir. *Dördüncüsü:* O din, hac ve kurbanlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ve mahyaye ve memati": Cumhur "mahyaye'nin yesini harekeli

ve "memati'nin yesini harekesiz okumuştur. Nafi ise "mahyay" şeklinde yeyi sakin ve "mematiye" şeklinde de yeyi nasb ile okumuştur. Sonra müfessirlerin bunun manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onun manası: Hayatıma ve ölümüme ancak Allah sahip olur, demektir.

İkincisi: Hayatım taatinde Allah için, ölümüm de cezasına dönmemde yine Allah içindir. Ayetten kasdedilen şudur: Allah Teala şöyle demelerini haber vermiştir: Fiillerim ve hallerim yalnız Allah içindir, sizin O'na şirk koştuğunuz gibi başkası için değildir.

"Ve ben Müslümanların ilkiyim": Hasen ile Katade şöyle demişlerdir: Ben bu ümmetin Müslümanlarının ilkiyim.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغ۪ي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍۜ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ
اِلَّا عَلَيْهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۚ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – De ki: Allah'tan başka Rab mi arayacağım. O ki her şeyin Rabbidir. Her nefis ancak kendi aleyhine kazanır. Bir günahkar bir başkasının günahını taşımaz. Sonra dönüşünüz Rabbinizedir; ihtilaf ettiğiniz şeyleri size haber verecektir.

"De ki: Allah'tan başka Rab mi arayacağım?": İniş sebebi şöyledir: Kureyş kafirleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Bu işten vazgeç, bütün sorumluluklarına kefiliz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Her nefis ancak kendi aleyhine kazanır": Yani başkasının ameliyle sorumlu tutulmaz. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: İsyanının azabı ona, taatinin sevabı da yine onadır.

"Bir günahkar bir başkasının günahını taşımaz": Zeccac şöyle demiştir: Hiçbir günahkar başka birinin günahından sorumlu olmaz. Mana da şöyledir: Kimse başkasının günahı ile hesaba çekilmez. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden her grup Allah'a başkasından daha yakın olduğunu iddia edince, Allah aralarında hükmedecek olanın kendisi olduğunu: "Size ihtilaf ettiğiniz şeyi haber verir" kavli ile bildirdi. Bunun bir benzeri de: "Şüphesiz Allah kıyamet gününde aralarında karar verecektir" kavlidir. *(Hac: 17)*

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ
الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا
آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

165 – O ki sizi yeryüzünün halifeleri kıldı ve kiminizi kiminizin üstüne derecelerle yükseltti ki verdiklerinde sizi denesin. Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir. Şüphesiz O, elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"O ki sizi yeryüzünün halifeleri kıldı": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Halaif: Halifenin çoğuludur.

Şair Şemmah şöyle demiştir:

Ölüm onları vurur, beni ise ıskalar,
Ben de bir kavimden ötekine halife olurum (aralarında dolaşırım).

Onların kimlere halife (halef) olduklarında da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Onlar yeryüzünde yaşayan cinlere halef oldular, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar birbirlerine halef olurlar. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Ümmet-i Muhammed, diğer ümmetlere halife olmuştur. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Bazınızı bazınızın üzerine derecelerle yükseltti": Yani rızıkta, ilimde, şerefte, kuvvette vs. şeylerde. "liyeblüveküm": Yani sizi denemek için; o zaman sevap kazanacağınız veya azap göreceğiniz şeyler açığa çıkar.

"Şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona çabuk, dedi, çünkü o gelecektir; her gelecek de yakındır.

İkincisi: O azap vermek isterse, azabı çabuk verir.

7-A'RAF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 206 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

El – Avfi, İbn Ebi Talha ve Ebu Salih, İbn Abbas'tan, A'raf suresinin Mekke'de indiğini rivayet etmişlerdir. Hasen Basri, İkrime, Ata, Cabir bin Zeyd ve Katade'nin görüşleri de böyledir. İbn Abbas'tan, Onun Mekki olduğu ancak şu beş ayetinin Medeni olduğu da rivayet edilmiştir, başı da: Ves'elhüm anilkaryeti ayetidir. Mukatil şöyle demiştir: Onun tamamı Mekki'dir, ancak ves'elhüm anilkaryeti ... ve iz ahaze Rabbüke min beni Ademe min zuhurihim zürriyatihim" *(A'raf: 163 – 172)* ayetleri Medeni'dir.

1 – Elim. Lâm. Mîm. Sâd.

Tefsiri: Elim. Lâm. Mîm. Sâd. Bakara suresinin başında bu huruf-ı mukattaa (tek tek harfler) hakkında kısa bir açıklama yapmıştık. O, burayı da kapsar. Bu ayete özgü olana gelince, bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şöyledir: Ben Allah'ım daha iyi bilirim ve aranızda hüküm veririm. Bunu Ebudduha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Allah Teala'nın bu harflerle ettiği bir yemindir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'nın isimlerinden bir isimdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Elif, "Allah" isminin baş harfidir, lam "Latif" isminin baş harfidir, mim "Mecid" isminin baş harfidir, sad da "Sadık" isminin baş harfidir. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Beşincisi: Elif, lam, mim, sad, surenin ismidir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'ın isimlerinden bir isimdir, bunu da Katade, demiştir.

Yedincisi: O, bir kelimenin kısaltmasıdır. Sonra bu kelime hakkında da iki görüş vardır:

O, musavvir kelimesidir, bunu da Süddi, demiştir. *İkincisi:* O "el – masir ila kitabin ünzile ileyke (dönüş sana indirilen kitabadır) sözünün kısaltmasıdır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

كِتَابٌ أُنْزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ
لِتُنْذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

2 – Bu, sana indirilen bir kitaptır. Göğsünde (yüreğinde) ondan bir sıkıntı olmasın. Onunla (insanları) uyarman ve mü'minlere bir öğüt için.

"Kitabun ünzile ileyke": Ahfeş şöyle demiştir: Kitap mübteda olarak merfudur. Ferra'nın kanaati de şudur: Allah Teala bazı surelerin başında hece harflerinin bazısını söylemekle yetindi, nitekim biri: Elif be te se der ve yirmi dokuz harfi kasteder. Mana da şöyledir: Hece harfleri sana indirdiğimiz kitaptır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kitabın gizli bir şeyle de merfu olması caizdir; mesela: Hazel kitabu gibi.

Sıkıntı üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, darlıktır, bunu da Hasen ile Zeccac, demişlerdir. "Minhü'nün zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, kitaba racidir, buna göre kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Tebliğ etmekle göğsün daralmasın ve korkma. Bunu da Zeccac, demiştir. *İkincisi:* Onun Allah katından olduğunda şüphe etme.

İkincisi: O gizli bir şeye racidir, uyarma da onu göstermektedir ki o da yalanlamadır (tekzibtir). Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ferra, ayetin manası şöyledir, demiştir: Eğer seni yalanlarlarsa, buna göğsün daralmasın. Zeccac da şöyle demiştir: "Uyarman için" kavli daha öncedir, mana da şöyledir: Onunla insanları uyarman ve öğüt için sana indirildi, artık içinde bir sıkıntı olmasın. "Zikra": Bunun da mahallen merfu, mansup ve mecrur olması caizdir. Mansup olması, Ünzile ileyke litünzire bihi ve zikra lilmü'minin kavline göredir, yani onunla öğüt vermen için demektir. Çünkü uyarmada öğüt verme manası vardır. Merfu olması da caizdir ki, hüve zikra demektir, tıpkı: Ve hüve zikra lilmü'minin kavli gibidir. Cer ise, litünzire'nin manasına göredir, zira mana: Lientünzire ve zikra demektir. O da mahallen mecrurdur.

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا
تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ قَل۪يلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3 – Rabbinizden size indirilene tabi olun. O'ndan başka dostlara tabi olmayın. Ne de az öğüt alıyorsunuz.

"Rabbinizden size indirilene tabi olun": Eğer: İlk ayette nasıl müfred olarak hitap etti de sonra "ittebiu" diyerek cemi etti?" denilirse, buna üç cevap verirler:

Birincisi: O; hitabın kendine ve ümmetine olduğunu bildiği için bu manadan dolayı cemi sigası güzel olmuştur.

İkincisi: İlk hitap özeldir, ikincisi ise uyarmaya hamledilmiştir. Uyarma da söyleme gibidir sanki: Litekule lehüm münziren: "İttebiu ma ünzile ileyküm min rabbikim" demiştir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: İkinci hitap müşriklere dir, bunu da bir bölük müfessir demişlerdir. Ve: Onlara indirilen de Kur'an'dır, demiştir. Zeccac: İndirilen, Kur'an'dır ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den gelendir, çünkü o da kendisine indirilenlerdendir, demiştir. Zira Allah Teala: Peygamber size ne verirse alın, sizi neden men ederse

ondan vazgeçin *(Haşr: 7)* buyurmuştur. "O'ndan başka dostlara tabi olmayın": Yani hak dinden sapanı dost edinmeyin. Bir mezhebe razı olan, o mezhep mensuplarının dostudur (inanç birliği). "Kalilen ma tezekkerun": Ma, zaittir, tekit için gelmiştir. Mana da: Az öğüt alıyorsunuz, demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle zalı ve kâfı şeddeli olarak "tezzekkerun" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle zalı şeddesiz ve kâfı şeddeli okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim şedde ile "tezekkerun" okursa, tetezekkerun olarak düşünmüş ve teyi zala idgam etmiştir. Bu idgam da güzeldir, çünkü te fısıltılı, zal da açık harflerdendir. Açık harfin sesi fısıltılıdan daha fazla ve daha güçlüdür. Binaenaleyh eksiği artığa idgam etmek güzeldir. Hamze ile ona katılanlara gelince, onlar da ötekilerin idgam ettiği teyi atmışlardır ki bu da güzeldir; çünkü birbirine yakın üç harf arka arkaya gelmiştir. İbn Amir de ye ve te ile peygambere hitap olarak "yetezekkerun" okumuştur ki mana: Bu hitapla öğüt verilenler ne de az öğüt alıyorlar, demek olur.

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَاۤءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَاۤئِلُونَ ﴿٤﴾

4 – Nice kentleri helak ettik de onlara azabımız geceleyin yahut öğle uykusunda iken geldi.

"Ve kem min karyetin ehleknaha": "Kem" çokluğu, "rübbe" de azlığı gösterir. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Vekem min ehli karyetin (nice kent halkı vardır ki) şeklindedir. Ehl kelimesi atılmıştır, çünkü kelamda ona delalet eden şey vardır.

"Fecaehüm be'süna": Bu da karye lafzına göredir, mana da şöyledir: Azabımız onlara gaflette iken, onu beklemezlerken geldi, ya gece uyurlarken yahutta gündüzün öğle uykusunda iken. İbn Kuteybe: Be'süna: Azabımız, beyaten de geceleyin, demiştir. Kailun ise öğle uykusu, demektir. Eğer: "azap onlara helak etmeden önce geldi, bu durumda helak niye önce zikredildi?" denirse? Buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Helak ile azap birlikte olur, mesela: Bana verdin ve güzel ettin, dersin ki, güzel etmek ne vermekten sonradır ne de öncedir, ancak ikisi birlikte olmuştur. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: Ayette gizli kelime vardır, takdiri şöyledir: Ehleknaha, ve kane be'süna kad caeha (onları helak ettik, zaten azabımız da gelmişti). Burada "kane" gizlenmiştir, "vettebeu ma tetluşşeyatinü"

(Bakara: 102) kavlinde olduğu gibi ki, ma kanetişşeyatinü tetluhu demektir. Şu da öyledir: "İn yesrik", *(Yusuf: 77)* yani: İn yekün yesrik, demektir.

Üçüncüsü: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: "Ve kem min karyetin caeha be'süna beyaten, ev hüm kailune feehleknaha. Tıpkı: "İnni müteveffike ve raifüke ileyye" *(Al-i İmran: 55)* ayeti gibi ki, rafiüke ve müteveffike, demektir. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Ev hüm kailun": Ferra şöyle demiştir: Burada gizli bir vav vardır, mana da: Fecaeha be'süna beyaten evhum kailune, demektir. Üst üste atfı dile ağır görmüşlerdir.

فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

5 – Azap onlara geldiği zaman sözleri: "Şüphesiz biz zalimler idik" demekten başka bir şey olmadı.

"Fema kâne da'vahüm": Dilciler: Burada da'va dua ve söz demektir: Mana da şöyledir demişlerdir: Azap onlara geldiği zaman söz ve çağrışmaları haksızlığı kabullenmekten başka bir şey olmadı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kelamda davanın iki yeri vardır:

Birincisi: İddiadır. *İkincisi:* Söz ve duadır.

Şair de şöyle demiştir:

Ayağım uyuştuğu zaman adını anar ve şifa bulurum,
Ayağımdaki uyuşukluk hemen geçer.

فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦﴾
فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

6 – Mutlaka kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız ve mutlaka gönderilen peygamberlere de soracağız.

7 – Mutlaka onlara bilerek anlatacağız. Bizler gaipler değiliz.

"Kendilerine peygamber gönderilenlere de soracağız": Yani ümmetlere sorulur: "Peygamberler size tebliğ etti mi, siz de ne cevap verdiniz?" diye sorulur.

"Onlara mutlaka anlatacağız": Yani yaptıklarını ilmimizle onlara haber vereceğiz. "Bizler gaipler değiliz": Peygamberlerden de ümmetlerden de. İbn Abbas şöyle demiştir: Kitap ortaya konur, yaptıklarını anlatır.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ
فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

8 – O gün tartı / mizan haktır. Kimin tartıları / mizanları ağır gelirse, işte kurtulanlar onlardır.

9 – Kimin de tartıları / mizanları hafif gelirse, işte ayetlerimizi inkar etmeleri nedeniyle kendilerini ziyan edenler onlardır.

"O gün tartı haktır": Yani adalettir, neden "mevazinuhu" şeklinde çoğul dedi? Zira "men" çoğul manasınadır, buna da "ülaike" lafzı delalet eder. "Yazlimun: Bunun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İnkar ederler, demektir. *İkincisi:* Küfrederler, demektir.

Ferra şöyle demiştir: "Mevazin"den maksat, tartıdır. Araplar şöyle derler: Hel leke fi dirhemin bimizani dirhemik ve vezni dirhemik (senin dirheminin tartısındaki bir dirheme diyeceğin var mı?): Dari bimizani darik ve vezni darik derler ki, evim evinin karşısındadır demek isterler.

Şair de şöyle demiştir:

Ben size rastlamadan önce güçlü biri idim,
Yanımda her hasmın tartısı vardı (onu tartardım).

Yani kelam ve sözüne karşılık verirdim.

Mizan hadiste meşhurdur, Kur'an'ın zahiri de onu söyler. Mutezile ise bunu inkar eder ve: "Ameller, arazi yani bizzat varlığı olmayan şeylerdir, nasıl tartılır?" derler. Cevap şöyledir: Ameller değil amel defterleri tartılır, delili de Abdullah bin Amr bin el – As'ın, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ettiği şu hadistir: Aziz ve celil olan Allah ümmetimden bir adamı kıyamet günüde halkın önüne getirir, ona doksan dokuz sicil açar, her sicilin uzunluğu göz görecek kadardır. Sonra ona: "Bunlardan bir şey inkar ediyor musun? Hafaza melekleri sana haksızlık ettiler mi?" der. O da: Hayır, ya Rabbi, der. Ona: "Bir mazeretin veya bir iyiliğin var mı?" der. Adam şaşar: Hayır, ya Rabbi, der. O da: Evet, senin bizim yanımızda bir tek iyiliğin vardır, bugün sana haksızlık edilmeyecektir, der ve bir pusula çıkarılır, onda: Eşhedü enlailahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu, yazılıdır. Siciller terazinin bir

kefesine, pusula da bir kefesine konulur; siciller havaya kalkar, pusula ağır gelir. Bunu İmam Ahmed Müsned'inde tahriç etmiştir, ayrıca Tirmizi de rivayet etmiştir.[1]

Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Uzun boylu çok yiyen ve çok içen (şişman) bir adam getirilir ki bir sivrisineği tartamaz. Buna göre kıyamette insanlar tartılır. İbn Abbas şöyle demiştir: İyilikler ve kötülükler bir dili ve iki gözü (kefesi) olan bir terazide tartılır. Mü'mine ameli en güzel bir biçimde getirilir, terazinin bir gözüne konulur, iyilikleri kötülüklerine ağır basar. Kafire ise ameli en çirkin bir surette getirilir, terazinin gözüne konulur, iyilikleri havaya kalkar. Hasen Basri de: Mizanın bir dili ve iki gözü vardır, demiştir. Hadiste şöyle gelmiştir: Davud aleyhisselam, Rabbine mizanı göstermesi için dua etti; o da ona gösterdi: Ya İlahi, kim bunun gözlerini iyiliklerle doldurabilir?" dedi. O da: Ey Davud, ben bir kulumdan razı olursam, onu bir tek hurma ile doldururum, dedi. Huzeyfe de şöyle demiştir: Kıyamet gününde mizanın başında Cebrail duracaktır. Rabbi ona: Onların amellerini tart; bazısından al, bazısının üzerine koy, der. Zalimin iyiliği mazluma verilir. Eğer iyiliği yoksa, mazlumun kötülüklerinden alınır, zalimin kötülüklerinin üzerine konulur. Üzerinde dağlar gibi günahlarla döner.

Eğer: "Allah amellerin miktarını bilmiyor mu, onları tartmakta ne gibi hikmet var?" denilirse, onda beş hikmet vardır diye cevap verilir:

Birincisi: Halkı dünyada ona inanmakla imtihan etmektir. *İkincisi:* Ahirette mutluluk ve bedbahtlık alametini göstermektir. *Üçüncüsü:* Kullara onlar için olan hayır ve şerri tanıtmaktır. *Dördüncüsü:* Onlara karşı delil hazırlamaktır. Beşincisi. Allah'ın adil olup haksızlık etmeyeceğini bildirmektir: Bunun bir benzeri de unutma ihtimali olmadığı halde amelleri deftere kaydetmesidir.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, sizi yeryüzüne yerleştirdik ve sizin için orada geçimlikler kıldık (hazırladık). Ne de az şükrediyorsunuz?

"Andolsun, sizi yeryüzüne yerleştirdik": Bunda da iki görüş vardır:

---

1 - Müsned, 2/213; Tirmizi. İman, bab, 17; İbn Mace, Zühd, bab, 35.

Birincisi: Size orada imkan sağladık. *İkincisi:* Size orada tasarruf etmeyi kolaylaştırdık.

"Geçimlikler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar geçineceğiniz yiyecek ve içeceklerdir.

İkincisi: Ziraat ve iş gibi geçimliklere ulaşacağınız şeylerdir. Kurraların çoğu "maayiş"de hemzeyi terk ederler. Harice ise onu Nafi'den hemzeli olarak rivayet etmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Basra ekolüne mensup bütün Arap dilcileri onda hemzenin olmasını hata sayarlar; zira hemze ancak ye'si zait olanda olur, mesela sahife ve sahaif gibi. Bunda ye zaittir. Ama maayiş, ayş'ten gelir ki yesi aslidir.

"Ne de az şükrediyorsunuz": Yani şükrünüz azdır, demektir. İbn Abbas da: Sizler şükretmiyorsunuz demek, istemiştir, demiştir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَٓائِكَةِ
اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدٖينَ ﴿١١﴾

11 – Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Meleklere: "Adem'e secde edin" dedik. Onlar da secde ettiler. Ancak İblis secde edenlerden olmadı.

"Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Sizi Adem'in belinde yarattık, sonra size ana rahimlerinde şekil verdik. Bunu Abdullah bin el – Haris, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Sizi erkeklerin bellerinde yarattık, kadınların rahimlerinde de şekillendirdik. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İkrime de böyle demiştir.

Üçüncüsü: "Sizi yarattık": Yani Adem'i, "sonra size şekil verdik", yani kendisinden sonra zürriyetine. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: "Sizi yarattık", yani Adem'i, "sonra size şekil verdik", onun belinde, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: "Sizi yarattık", erkeklerin bellerinde ve kadınların göğüslerinde. "Sonra size suret verdik", meniler rahimlerde birleşirken. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: "Sizi yarattık", annelerinizin karınlarında, "sonra size şekil verdik", yarattıktan sonra kulak ve göz vermekle. Bunu da Mamer, demiştir.

Yedincisi: "Sizi yarattık", yani Adem'i topraktan yarattık, "sonra da size şekil verdik", yani ona şekil verdik. Bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yaratılma onlara nisbet edildi, çünkü ondan meydana geldiler. Kim: "Sizi yarattıktan" Adem'i kastederse, manası: Aslınızı yarattık, olur. Kim de onun zürriyetine belinde şekil verdik derse, onları elestü bezminde karıncalar gibi çıkardığını kasteder.

Sekizincisi: "Sizi yarattık", yani ruhları, "sonra size şekil verdik", yani cesetlere. Bunu da Kadı Ebu Ya'la, "Mutemed' kitabında nakletmiştir. İki kere zikredilen "sümme" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Vav manasınadır, bunu da Ahfeş, demiştir. *İkincisi:* Tertip içindir, bunu da Zeccac, demiştir.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

12 - (Allah) dedi: "Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten ne men etti?" (İblis) dedi: Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın.

"Ma meneake en la tescüde": "Ma" istifham edatıdır, manası da inkardır (olumsuzluktur). Kisai: "La" burada zaittir, mana da: "Seni secde etmekten ne men etti?" demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Ma" mahallen merfudur, mana da: "Hangi şey seni secdeden alıkoydu" şeklindedir, demiştir. "La" ise zaittir, tekit için gelmiştir."Liella yaleme ehlül kitab" *(Hadid: 29)* da böyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bazen "la" kelamda ziyade kılınır, maksat da bu ayette olduğu gibi kelamı ret ve inkar etmek için onu atmaktır. Burada la'nın ziyade kılınması, onun secde etmemesindendir. Şu ayet de öyledir: "Enneha iza caet la yü'minun". *(En'am: 109)* Bu da "ennaha" okuyana göredir. La'yı ziyade etmesi, onların iman etmemelerindendir. Şu da öyledir: "Ve haramun ala karyetin ehlaeknaha ennehüm la yerciun". *(Enbiya: 95)* Ferra da şöyle demiştir: "La" burada sırf inkar içindir, zait değildir. Mana da kavlî tevile dönüktür. Tevil de şöyledir: Men kale leke: La tescüd (kim sana: Secde etme, dedi). Olumsuzluk söz yerine geçmiş, ondan sonra da "en" gelmiştir ki dille söylenmeyen sözün teviline delalet etsin. İbn Cerir de şöyle demiştir: Kelamda atma vardır, takdiri şöyledir: Ma meanake minessücud, feahveceke enla tescüde? (Seni secdeden ne men etti de secde etmemeye muhtaç kıldı?).

Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala'nın, İblise: "Seni ne men etti?" suali onu azarlamak ve onun inatçı olduğunu meydana çıkarmak içindir. Onun içindir ki o da tövbe etmedi ve cevap yerine başka bir şey söyledi, onun kelamı cevap değildir. Çünkü onun: "Ben ondan hayırlıyım" sözü, ancak: "Hanginiz hayırlısınız" sorusuna cevap olur. Ancak mana şöyledir: Beni secde etmekten alıkoyan, ondan üstün oluşumdur. Bu şuna benzer: Bir adama: "Nasıl idin?" dersin, o da sana: Ben iyiyim, der. Aslında cevap: Ben iyi idim olacaktır. Hem ihtıyaç duyulan hem de fazlası ile cevap verir. Alimler şöyle demişlerdir: İblis, nass varken kıyas cihetine gitmekle hataya düştü ve çamurun ateşten üstün olduğunu anlayamadı. Çamur ateşten şu cihetlerden üstündür:

Birincisi: Ateşin karakteri parlamak, alevlenmek ve acele etmektir; çamurun karakteri ise sükunet ve ağırbaşlılıktır.

İkincisi: Çamur bitki bitirme ve icat etme sebebidir, ateş ise yok ve helak etme sebebidir.

Üçüncüsü: Çamur eşyayı toplama sebebidir, ateş ise dağıtma sebebidir.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾

13 – (Allah) dedi: İn oradan; senin için orada kibirlenme olmaz. Hemen oradan çık; çünkü sen alçaklardansın.

"Fehbit minha" (İn oradan): Ha zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, göğe racidir, çünkü İblis orada idi, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Cennete racidir, bunu da Süddi, demiştir.

"Senin için orada kibirlenme olmaz": Eğer: "Bir kimse için oranın dışında kibirlenme olur mu?" denilirse, cevap şöyledir: Mana: Kibirli orada olamaz, kibirli ancak başka yerde olur, şeklindedir. Sâğir ise: Hor, demektir. Sağar da: Horluktur. Zeccac şöyle demiştir: İblis secdeden çekinmekle kibir tasladı, Allah da ona böylece alçak ve aşağılık olduğunu bildirdi.

قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾

14 – (İblis) dedi: Bana diriltilecekleri güne kadar süre ver.

15 - (Allah) dedi: Şüphesiz sen süre verilenlerdensin.

"Bana süre ver, dedi": Yani bana mühlet ver ve beni geriye bırak. "Diriltilecekleri güne kadar": Böylece İblis, ölüm köprüsünü geçmek ve ebedi yaşamak istedi. Allah Teala bunu kabul etmedi ve ona bütün mahlukatın öleceği zaman olan ilk sura üfürülünceye kadar süre tanıdı. Hicr suresinde de ona verilen süreyi şöyle açıkladı. "Belli vaktin gününe kadar". *(Hicr: 38)* Mühlet istediği şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölümdür. *İkincisi:* Cezadır. Eğer: Nasıl: "Sen süre verilenlerdensin?" denir ki ondan başka kimseye süre verilmemiştir?" denilerse, cevap şöyledir: Üzerlerine kıyamet kopanlar da ecelleri ile o vakte kadar süre verilenlerdendir, işte İblis de onlardandır.

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١٦﴾

16 – (İblis) dedi: Beni azdırdığın şeye ant içerim ki, onlar için elbette doğru yolunun başına oturacağım.

"Beni azdırdığın şeye ant içerim ki": Azdırmanın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O (iğva), yoldan çıkarmak manasınadır, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* O, helak etme manasınadır, "fesevfe yelkavne ğayya"; *(Meryem: 59)* da ondandır ki helakle karşılaşacaklar, demektir. Bunu da İbn Enbari, zikretmiştir. "Febima" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O yemin manasınadır, yani beni helak etmene yemin ederim ki, demek olur. *İkincisi:* Ceza manasınadır ki, beni azdırdığın ve beni cezalandırdığın için, demek olur. "Leakudenne lehüm sıratakel müstakim": Ferra: Ala sıratıke (yolunun üzerine) demiştir. Duribe Zeydün ezzahra velbatne (Zeyd'in sırtına ve karnına vuruldu) kavli de böyledir ki burada alâ edatı gizlidir, demektir. Burada yoldan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke yoludur, bunu da İbn Mes'ud, Hasen ve Said bin Cübeyr, demişlerdir. Sanki maksat onları hactan men etmesidir. *İkincisi:* O, İslam'dır, bunu da Cabir bin Abdullah, İbn el – Hanefiyye ve Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, haktır (yoluna oturup onları haktan çevireceğim, demektir).

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ
أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

17 - Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından mutlaka geleceğim. Sen de çoklarını şükredenler (olarak) bulamazsın.

"Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından mutlaka geleceğim": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: "Önlerinden": Onları ahiretleri hususunda şüpheye düşüreceğim. "Arkalarından": Onları dünyaya özendireceğim. "Sağlarından": Yani iyilikleri tarafından. "Sollarından": Yani kötülükleri tarafından. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yine böyledir, ancak "önlerinden" ifadesini dünya, "arkalarından" ifadesini de ahiret kabul etmişlerdir. Bunu da Nahai ile Hakem bin Uteybe, demişlerdir.

Üçüncüsü: İkincisi gibidir, ancak, "önlerinden"i onları haktan çeviririm, "arkalarından"ı, batıl tarafından gelir onları ona yönlendiririm, manasını vermişlerdir. Bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir

Dördüncüsü: "Önlerinden": Hak yolundan, "arkalarından": Batıl yolundan, "sağlarından": Ahiretleri tarafından, "sollarından" da: Dünya işi tarafından, demektir. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

Beşincisi: "Önlerinden ve sağlarından": Gördükleri yerden, "arkalarından ve sollarından" da görmedikleri yerden, demektir. Yine bu da Mücahit'ten nakledilmiştir.

Altıncısı: Mana şöyledir: Onları saptırmak için bütün yönlerden geleceğim. Bunu da Zeccac ile Ebu Süleyman Dımeşki, demişlerdir. Buna göre bu yönlerin zikredilmesi, tekitte mübalağa içindir.

Yedincisi: "Önlerinden": Kalan ömürlerinde, demektir ki onda itaate atılmazlar. "Arkalarından": Geçen ömürlerinde, demektir ki onda günahtan tövbe etmezler. "Sağlarından": Zenginlik tarafından ki onu makbul bir yere harcamazlar. "Sollarından": Fakirlik tarafından ki ondaki mahzurdan çekinmezler. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Çoklarını şükredenler olarak bulmazsın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Seni birleyen muvahhitler olarak, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Nimetine şükredenler olarak, bunu da Mukatil, demiştir. Eğer: "İblis bunu nereden bildi?" denilerse, buna Nisa suresinde cevap vermiştik.

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا

مَذْؤُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا

تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

18 – (Allah) dedi: Oradan hor ve kovulmuş olarak çık. Yemin ederim ki kim sana uyarsa, cehennemi bütün sizden elbette dolduracağım.

19 – Ey Adem, sen ve zevcen cennete yerleş. İstediğiniz yerden yiyin. Şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz.

"Kalehruc minha mez'umen": A'meş, zalın zammesiyle hemzesiz olarak "mezumen" okumuştur. Ferra da şöyle demiştir: Ez – Ze'mü vezzemmü, zeemtürrecüle, ez'emuhu ze'men, ve zememtuhu, ezummuhu zemmen; ve zimtuhu, ezimuhu zeymen, denir ve: Recülün mez'umun, ve mezmumun, ve mezimun, denir ki hepsi aynı manayadır (hor demektir).

Şair Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Kalktılar, hepsi de o yerde kırıldılar,
Hepsi mez'um (hor ve hakir) olarak.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mez'um, mezmum'dan horlukta daha abartılıdır. Medhur da: Uzaklaştırılmış, sürülmüş, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Mez'um ile mezmum aynı manayadır. Medhur da: Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış, demektir. "Leemleenne"deki lam, kasem lamıdır, kelam şart ve ceza manasınadır, sanki: Men tebiake uazzibhu (kim sana uyarsa ona azap ederim" demiş gibi oldu, lam da mübalağa ve tekit için dahil oldu. "Leemleenne"nin lamı kasem içindir, "lemen tebiake"nin lamı ise ona hazırlık içindir. "Minhum" kavline gelince: İbn Enbari şöyle demiştir: Hum zamiri Adem oğullarına racidir, çünkü Adem oğullarına hitap ederek: "Sizi yarattık, sonra da sizi şekillendirdik" *(A'raf: 11)* deyince, onlara döndü ve: "Onlardan sana kim tabi olursa" dedi ve onları gaip sigası ile ifade etti. Çünkü burada muhatap sigası karışıklığa sebep olur. Araplar hitaptan gaibe, gaipten de hitaba geçerler. Kim: "Sizi yarattık, sonra da size şekil verdik" ifadesinin Adem'e

hitap olduğunu söylerse, hum zamirini evlatlanna iade etmiş, der. Çünkü babanın zikri onlann da yerine geçer. Araplar, eğer mana belli olur ve karışıklık olmazsa, babayı söyler, evladı söylemezler. Şair şöyle demiştir:

Ferezdak'ın, Hatafa'nın şi'rini geçtiğini görüyorum,
Ancak Küleyb kabilesi, Mücaşi kabilesinden daha iyidir.

Hatafa'nın oğlunun demek istemiştir, Hatafa demekle oğlunu zikretmeye gerek duymamıştır (İbrahim Edhem de öyledir ki: İbrahim bin Edhem, demektir. Mütercim).

"Cehennemi bütün sizlerden elbette dolduracağım": Yani Allah'ın emrine muhalefet eden Adem oğulları ve uydukları şeytanlarla, demektir.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ
لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا
عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

20 – Şeytan, kapanan ayıp yerlerini açığa çıkarmak için o ikisine vesvese verdi ve: Rabbiniz sizi bu ağaçtan men etmedi ancak iki melek olursunuz yahut ölümsüz olursunuz diye men etti, dedi.

"Şeytan o ikisine vesvese verdi": Şöyle denilmiştir: Vesvese gizli sestir. İbn Faris de: Vesvas, ziynetin (takının) sesidir, şeytanın vesvesesi de ondandır. "lehüma", "ileyhima" manasınadır. "Lidübdiye lehüma": Yani o ikisine göstermek için. "Ma vuriye anhuma": Yani onlara gizli bırakılanı, demektir. "Liyübdiye"deki lamın, akibet lamı olduğu söylenmiştir; zira vesvesenin akibeti avret yerlerinin açılmasına götürdü, demektir, yoksa vesvese onun açılması içindi, demek değildir.

"Ancak iki melek olursunuz diye": Ahfeş ile Zeccac: Sizi ondan men etmesi, melek olmanızı istemediği içindir, demişlerdir. İbn Enbari de mana: Melek olmamanız için, demiştir, "en" ile yetinilip "la" düşürülmüştür. Eğer: "Nasıl melek olmaya göz dikerek İblis'e itaat etti, halbuki meleklerin kendisine secde ettiklerini görmüştü?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, meleklerin Allah'a yakın olduklarını ve çoklarının Arş'in etrafında toplandıklarını görünce, buna göz dikti. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Melekler gibi uzun ömürlü olmanızı istemedi, demektir. "Yahut ölümsüz olmanızı": Yani ebediyen ölmemenizi, demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Ya'la bin Hekim'in, İbn Kesir'den lamın kesri ile "en tekuna melikeyni" (kral olmamanızı şeklinde) okuduğunu rivayet etmiştir ki, Zühri'nin kıraati de böyledir.

وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢١﴾ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ
فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ
عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا
الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٢﴾
قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ
مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٢٤﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا
تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

21 – Onlara: Ben şüphesiz sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, diye yemin etti.

22 – Aldatarak onları düşürdü. O ikisi ağaçtan tadınca, onlara ayıp yerleri göründü; üzerlerine cennet yapraklarından yapıştırmaya başladılar. Rabbi onlara: "Ben sizi, ikinizi bu ağaçtan men etmedim mi ve size: Muhakkak şeytan sizin için apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi.

23 – İkisi dediler: Ey Rabbimiz, biz kendimize yazık ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, mutlaka ziyan edenlerden olacağız.

(Allah) dedi: Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar yerleşmek ve istifade etmek var.

25 – (Allah) dedi: Orada yaşarsınız, orada ölürsünüz ve oradan (dirilip kabirlerinizden) çıkarılırsınız.

"Ve kasemehüma": Zeccac: Onlara yemin etti, demiştir. Onları aldatarak günaha düşürdü. İbn Abbas: Onları yeminle aldattı, demiş-

tir. Adem, hiç kimsenin yalan yere Allah'a yemin edeceğini zannetmemişti.

"Ağaçtan tadınca": Yani ağacın meyvesinden tadınca, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Bu, onların şöyle bir tattıklarını, aşırı şekilde yemediklerini gösterir. Çirkin yer, cinsel organdan kinayedir, o ismi almasında aslı yoktur (aslında yer çirkin değildir). "Tafika": İşe başladılar, demektir. Çoğunluk: Tafika yatfaku, der. Fenin kesri ile: Tafika yatfiku da rivayet edilmiştir. "Yahsıfani"nin manası: yaprağı yaprak üstüne yamadılar, demektir. Bu nedenle ayakkabıya taban geçirene: Hassaf, denir.

Ayette ayıp yeri açmanın insanoğlu için çirkin olduğuna işaret vardır; baksanıza: "Kapanan ayıp yerlerini açığa çıkarmak için" demiştir. Zira onlar açıklık çirkin olduğu için hemen örtünmeye çalıştılar. Ayıp yere sev'et denilmesi, açılmasının insanı üzdüğünden dolayıdır, denilmiştir. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Onların libasları avret yerlerinin üzerinde nur idi. Biri ötekinin avretini görmezdi. O hatayı işleyince çirkin yerleri göründü. Hasen, tekil olarak: "sev'etühüma" okumuştur. Aynı şekilde "yihissıfani" okumuştur ki, yenin ve hının kesri ve sadın şeddesiyledir. Zühri de, yenin zammı, hının fethi ve sadın şeddesiyle okumuştur. Yaprak hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İncir yaprağıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Muz yaprağıdır, bunu da tefsirciler demişlerdir. Bundan sonrasının tefsiri ise "kale fiha tahyevne"ye kadar yukarıda geçmiştir. Orada (fiha) dediği de yeryüzüdür. Kurralar, "tuhrecune"nin tesi hakkında ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Asım ve Ebu Amr, burada tenin zammesi ve ranın fethesi ile okumuşlardır. Şuralarda da öyle okumuşlardır: "Ve kezalike tuhrecun" *(Zuhruf: 11)* "La yuhrecune minha". *(Casiye: 35)* Hamze ile Kisai de bunları tenin fethası ve ranın zammesiyle okumuşlardır. İbn Amir ise yalnız A'raf'takini meftuh te ile okumuştur. Rum: 25'teki "iza entüm tahrucun" ve seele sailün suresindeki "yevme yahrucune" *(Maaric: 43)*, bu ikisi ihtilafsız olarak meftuhtur.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ
وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26 – Ey Adem oğulları, üzerinize çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise ve bir süs indirdik. Takva elbisesi, o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindendir. Umulur ki iyi düşünürler.

"Ey Adem oğulları, üzerinize bir elbise indirdik": İniş sebebi şöyledir: Araplardan bazı insanlar Beytullah'ı çıplak olarak tavaf ederlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu Mücahit, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Adem'in çıplaklığını zikredince, bize elbiseyi minnet (ihsan) olarak lütfetti. "Üzerinize indirdik" ifadesinin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizin için yarattık, demektir. *İkincisi:* Size nasıl yapılacağını ilham ettik, demektir. *Üçüncüsü:* Elbise yapılacak şeylerin bitmesine sebep olan suyu indirdik, demektir. Kurraların çoğu: "Ve rîşa" okumuşlardır. İbn Abbas, Hasen, Zir bin Hubeyş, Katade, Mufaddal ve Eban da Asım'dan rivayeten elifle: "Ve riyaşen" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Riyaş'n rîş'in çoğulu olması da caizdir, rîş manasına olması da caizdir, mesela libs ve libas dedikleri gibi.

Şair de şöyle demiştir:

Kadınlar onun libasını (lisbini) açınca,
Dövmeli bileği süsleyen yumuşak parmak uçlarıyla ona dokundular.

İbn Abbas ile Mücahit de: "Riyaş" maldır, demişlerdir. Ata da: Mal ve nimettir, demiştir. İbn Zeyd de: Rîş (tüy), güzelliktir, demiştir. Mabed el - Cüheni de: Riş, rızktır, demiştir. İbn Kuteybe de: Riş ve riyaş, dış elbisedir, demiştir. Zeccac da: İnsanın cismini ve maişetini örten her şeye riş, denilir, demiştir. Tereyyeşe fülanün denir ki: Geçim sağlayacak şeyi olmaktır. Sibeveyh de misal olarak şu beyti getirmiştir:

Geçimim (riyaşi) sizden, arzum da sizinledir,
Sizi ziyaretim seyrek olsa da.

Çoğunluğun görüşüne göre: Riş ile riyaş aynı manayadır. Kutrub da şöyle demiştir: Riş ile riyaş birdir. Süfyan Sevri de şöyle demiştir: Riş maldır, riyaş da giysidir.

"Ve libasüttakva": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve Hamze, ref ile: "Ve libasüttakva" okumuşlardır. İbn Amir, Nafi ve Kisai de libase şeklinde nasb ile okumuşlar ve onu riş'in üzerine atfetmişlerdir. Kim merfu okursa, mübteda kılması da caizdir, gizli hüve ile haber kılması da caizdir. Mana da: Hüve libasüttakva (o takva libasıdır) olur. Yani avret yerini örtmek müttakilerin giyimidir. Müfessirlerin takva libası üzerinde on görüşleri vardır:

Birincisi: O, güzel davranıştır. Bunu Osman bin Affan, demiştir. Onu Zeyyal bin Amr de İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O iyi

ameldir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İmandır, bunu da Katade, İbn Cüreyc ve Süddi, demişlerdir. Buna göre imana, takva libası denmesi, insanı azaptan koruduğu içindir. *Dördüncüsü:* Allah korkusudur, bunu da Urve bin Zübeyr, demiştir. *Beşincisi:* Hayadır, bunu da Mabed el – Cüheni ile İbn Enbari, demişlerdir. *Altıncısı:* Namazda setri avrettir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Yedincisi:* O, zırh ve diğer savaş aletleridir, bunu da Zeyd bin Ali, demiştir. *Sekizincisi:* İffettir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dokuzuncusu:* O, sıcaktan ve soğuktan koruyan şeylerdir, bunu da İbn Bahr, demiştir. *Onuncusu:* Mana şöyledir: Müttakilerin ahirette giyecekleri şeyler dünya halkının giydikleri şeylerden daha hayırlıdır. Bunu da Osman bin Ata, babasından rivayet etmiştir.

"O daha hayırlıdır": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mana: Takva elbisesi, diğer giysilerden daha hayırlıdır. Çünkü hayasız bir kimse, güzel elbise giyse de çıplaktır, avret yeri açıktır. "Zalike": İsm-i işareti zaittir.

Şair de bu manada şöyle demiştir:

Ben hayası ve güvenirliği olmayanları,
Toplumun ortasında da olsa çıplak görüyorum.

İbn Enbari şöyle demiştir: Takva libası, ilk zikredilen elbisedir. Onu tekrar etmesi, onun çıplaklıktan hayırlı olduğunu haber vermesindendir, çünkü onlar cahiliye döneminde Ka'be'yi çıplak tavaf ederlerdi. Bunu da bazıları demiştir.

"Bunlar Allah'ın ayetlerindendir": Yani elbiseler ve mallar, Allah'ın ayetlerinden ve O'nun işindendir; iyi düşünüp ibret almanız için bunları yaratmıştır.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا
أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا
سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا
الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Ey Adem oğulları, şeytan sizi saptırmasın; nitekim ebeveyninizi de onlara ayıp yerlerini göstermek için onlardan elbiselerini soyarak cennetten çıkarmıştı. Çünkü o ve kabilesinden olanlar sizi

onları görmediğiniz yerlerden görürler. Muhakkak biz şeytanları iman etmeyenler için dostlar kıldık.

"Ey Adem oğulları, şeytan sizi saptırmasın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu hitap, çıplak tavaf edenleredir. Mana da şöyledir: Şeytan sizi aldatmasın ve sizi kandırarak saptırmasın, sonra size avret yerlerinizi açmayı süsler. Nitekim ebevininizi de yanıltarak cennetten çıkarmıştı. Cenneten çıkarmak ve elbisesini soymak şeytandan bilinmiştir, çünkü o sebep olmuştur. "O ikisinin elbiseleri" hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: O nurdur, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bunu da yukarıda İbn Münebbih'ten zikretmiştik.

İkincisi: O, tırnaksı bir şeydi, o ağaçtan yiyince üzerlerinde ondan ancak tırnak kaldı. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O cennet elbiselerinden idi, bunu da Kadı Ebu Ya'la, zikretmiştir.

"Onlara ayıp yerlerini göstermek için": Yani biri diğerinin ayıp yerini görmesi için. "Çünkü o ve kabilesinden olanlar": Mücahit: Onun kabilesi; cinlerle şeytanlardır, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah onlara insanoğlunun damarlarında kan gibi dolaşma imkanı verdi. İnsanoğullarının göğüsleri onların meskenleridir. Onlar ademoğullarını görürler, ademoğulları ise onları göremezler.

"Biz şeytanları iman etmeyenlere dostlar kıldık": Zeccac şöyle demiştir: Onlara musallat ettik, onların azgınlıklarını artırırlar. Ebu Süleyman da: Şeytanları onlara veli kıldık, demiştir.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً
قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

28 – Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman: Atalarımızı bunun üzerinde bulduk ve bunu bize Allah emretti, derler. De ki: Şüphesiz Allah çirkin şeyleri emretmez. Bilmediğiniz şeyleri Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?

"Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman": Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Beytullah'ı çıplak tavaf edenlerdir. Fahişe de: Avret yerini açmaktır. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Mücahit, Zeyd bin Eslem ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar saibe, vasile ve ham denilen o çirkin şeyi icat edenlerdir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar müşriklerdir; fahişe de: Şirktir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah, onlara çirkin şeyi emretmeyeceğini bildirdi; çünkü O'nun hikmeti O'nun ancak güzel şeyler yapacağını gösterir. Kıst: Adalettır, adalet de: insanların içine yerleşip de aklı başında bir kimsenin reddedemeyeceği şeydir. Artık O, çirkin ve iğrenç şeyleri nasıl emreder?

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾

29 – De ki: Rabbim adaleti emretti. Her mescitte yüzlerinizi (kıbleye) doğrultun. Dini O'na halis kılarak O'na dua edin. Sizi ilkin başlattığı gibi O'na döneceksiniz.

"Her mescitte yüzlerinizi kıbleye doğrultun": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Namaz vakti geldiği zaman ve sizler mescitte iken, orada namaz kılın; hiçbiriniz: Ben kendi mescidimde kılarım, demesin. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir, İbn Kuteybe de bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Nerede namazda olursanız Ka'be'ye dönün. Bunu da Mücahit, Süddi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Secdenizi Allah için ihlasla yapın, başkasına yapmayın. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: Her namaz vaktinde cemaatle kılmak için mescide gidin, bunu da Maverdi, demiştir. "O'na dua edin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ibadettir. *İkincisi:* Duadır. "Dini O'na halis kılarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalnız O'na ibadet ederek. *İkincisi:* Şirk koşmadan O'nu birleyerek.

"Sizi başlattığı gibi O'na döneceksiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi mutlu ve bedbaht olarak başlattı, öyle de dirilecek-

siniz. Bu manayı Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Kurazi, Süddi, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: O'nun kudreti ile yaratıldığınız gibi, öyle de sizi tekrar edecektir. Bu manayı da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İbn Zeyd ve Zeccac da böyle, demişlerdir. Ve Zeccac: Bu söz, "Orada dirilir ve orada ölürsünüz" *(A'raf: 25)* kavline bağlıdır, demiştir.

Üçüncüsü: Sizi ilk başlattığında hiçbir şeye sahip değildiniz, o şekilde de ahirete döneceksiniz. Bunu da Maverdi, demiştir.

فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ
أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

30 – (Allah) bir kısmına hidayet etti ve bir kısmına da sapıklık hak oldu. Çünkü onlar Allah'tan başka şeytanları dostlar edindiler ve kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

"Ferikan heda": Ferra şöyle demiştir: "Ferikan" kelimesi "teudun" fili ile mansup olmuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Ferikan": "Teudune"deki zamirden hal olarak mansuptur, mana da şöyledir: Sizi bazınız mutlu, bazınız bedbaht olarak farklı yarattığı gibi öyle de O'na döneceksiniz demek istiyor.

"Onlara sapıklık hak oldu": Yani Allah'ın eski kelimesi ve ezeli iradesi ile.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا
تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

31 – Ey Adem oğulları, her mescit yanında ziynetinizi alın. Yiyin, için; israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

"Ey Adem oğulları, ziynetinizi alın": İniş sebebi şöyledir: Bazı bedeviler; erkekler gündüzün, kadınlar da geceleyin Beytullah'ı çıplak tavaf ederlerdi. Kadın ut yerini sırımlarla kapatır ve şöyle derdi:

Bugün bir kısmı veya hepsi görünür,
Ancak görüneni kimseye serbest etmem.

İşte ayet bunun üzerine indi.[2] Bunu İbn Abbas, demiştir. Ebu

---

2 – Hakim, Müstedrak, 2/319 – 320. Sahih hadistir, buna rağmen Buhari ile Müslim tahriç etmemişlerdir. Zehebi de bu görüşe katılmıştır.

Seleme bin Abdurrahman da şöyle demiştir: Onlar haccedip de Mina'dan hareket ettikleri zaman, içlerinden hiç kimse kendi dinine göre ihramının içinde tavaf etmez, onları atar öyle tavaf ederdi. Ayet de bunun üzerine indi. Zühri de şöyle demiştir: Araplar Beyt'i çıplak tavaf ederlerdi, ancak humus denen Kureyş eşrafı ile müttefikleri bundan müstesna idiler. Ötekilerden biri kendi elbisesini atar ve Kureyş eşrafının elbisesi ile tavaf ederdi. Bunu bulamazsa, kendi elbisesini atar ve çıplak tavaf ederdi. Eğer kendi elbisesi ile tavaf ederse, tavaf bitince onu kendine haram ederdi. İşte ayet bunun üzerine geldi. Bu ziynette de iki görüş vardır:

Birincisi: O, elbisedir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O tavafta setri avret hususunda varit olmuştur. Bunu da İbn Abbas ile içlerinde Hasen Basri'nin de bulunduğu bir grup, demiştir. *İkincisi:* O namazda setri avret hakkında varit olmuştur. Bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O, cuma ve bayramlarda en güzel elbise ile süslenme hakkında varit olmuştur. Bunu da Maverdi demiştir.

İkincisi: Ziynetten maksat, saçı taramaktır, bunu da Ebu Rezin demiştir.

"Yiyin, için": İbn Saib şöyle demiştir: Cahiliye halkı hac günlerinde hacca hürmeten tereyağı yemez ve ancak ölmeyecek kadar yerlerdi. Bunun üzerine. "Yiyin, için" kavli nazil oldu. "İsraf etmeyin" kavli üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Size helal edileni haram etmekle israf etmeyin, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Haram yemeyin, bu israftır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a şirk koşmayın, israfın buradaki manası: Şirktir Bunu da Mukatil, demiştir.

Dördüncüsü: Helali de ihtiyaçtan fazla yemeyin, bunu da Zeccac demiştir.

Anlatıldığına göre: Harun Reşid'in mahir bir Hıristiyan doktoru vardı, bir gün Ali bin Hüseyn bin Vakıd'a: Sizin kitabınızda tıpla ilgili bir şey yoktur, dedi. Ali de ona: Allah tıp ilmini bizim kitabımızda yarım ayette toplamıştır, dedi. O da: "O nedir?" dedi. Ali de: O "Yiyin, için; israf etmeyin" ayetidir, dedi. Hıristiyan doktor: Sizin Peygamberinizden tıpla ilgili bir şey nakledilmiyor, dedi. O da: Bizim Peygamberimiz de tıp ilmini bir iki sözle özetlemiştir, dedi. O da: "O nedir?" dedi. Ali de şudur dedi: "Mide hastalığın evidir

Perhiz ilaçların başıdır. Her bedene alıştığı şeyi yedirin". Doktor da: Sizin kitabınız ve Peygamberiniz, doktor Calinus'a (Galen)e bir şey bırakmamış, dedi.

Musannif der ki: Bu hikaye böyle aktarılırsa da, burada Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den nakledilen hadis sabit değildir. Ondan ise tıpla ilgili çok hadis varit olmuştur ki ben onları, "Lukatü'l – Menafi fi't – Tıb" kitabında topladım.

قل من حرم زينة الله التي
أخرج لعباده والطيبات من الرزق قل هي للذين آمنوا في
الحيوة الدنيا خالصة يوم القيمة كذلك نفصل الآيات لقوم
يعلمون ﴿٣٢﴾

32 – De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve temiz rızıkları kim haram etti? De ki: Onlar kıyamette kendilerine mahsus olmak üzere dünya hayatında iman edenler içindir. İşte bilmeyen bir topluma ayetleri böyle açıklıyoruz.

"De ki: Allah'ın ziynetini kim haram etti": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler, tavafta elbise giydikleri ve temiz şeyleri yedikleri için Müslümanları kınadılar, ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Allah'ın helal ettiği ekin vs. gibi şeyleri haram ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ayet, onların Beytullah'ı çıplak tavaf etmeleri üzerine indi. Bunu da Tavus ile Ata, demişlerdir.

Allah'ın ziynetinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, setri avrettir, mana da şöyledir: Tavafınızda avret yerinizi kapatacak şeyler giymeyi kim haram etti?

İkincisi: O, elbise ziynetidir. Temiz şeyler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O helaldir. *İkincisi:* Lezzet alınan şeylerdir.

Sonra bunlardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar haram ettikleri bahireler, saibeler, vasileler ve hâmlardır, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar tereyağları, etler ve sütlerdir. Onları ihramda kendilerine haram etmişlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Ekinler, davarlar ve sütlerdir, bunu da Mukatil, demiştir

"De ki: Onlar kıyamette kendilerine mahsus olmak üzere dünya hayatında iman edenler içindir": İbn Enbari şöyle demiştir: "Halisaten" gizli lamdan hal olmak üzere mansuptur, takdiri de şöyledir: Hiye lillezine amenu filhayatiddünya müşterketün, vehiye lehüm filahireti halisatün. Manası açık olduğu için lam hazfedilmiştir. Nitekim Araplar düşmesi karışıklık meydana getirmeyen şeyleri düşürürler:

Şair şöyle demiştir:

Kızım benzimin solgun olduğunu görünce şöyle der:
Sanki doktor sana yiyeceklerden perhiz vermiştir.

Olayların arka arkaya gelişi kardeşlerimi elimden aldılar,
Saçımı da ağarttılar, olaylar insanın saçını ağartır.

Ben ona şöyle dedim demek istiyor: Bu gördüklerini başıma getirenler bitmez tükenmez olaylardır (ızdıraplardır). Bu kısım mana belli olduğu için atılmıştır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Müşrikler temiz şeylerde mü'minlere katıldılar; yediler, içtiler ve evlendiler. Sonra Allah temiz şeyleri ahirette özel olarak mü'minlere verecektir, müşrikler için orada bir şey olmayacaktır. Şöyle de denilmiştir: Halisatün, zarar veya günahtan arındırılmış.

Nafi, ref ile: Halisatün okumuştur. Zeccac da ref haber bade haber olmak üzeredir demiştir, mesela: Zeydün akılün lebibün (Zeyd akıllıdır, zekidir) sözünde olduğu gibi. Mana ise şöyledir: De ki: Onlar kıyamette onlara has olmak üzere dünyada iman edenler içindir.

Kezalike nufssilül ayati": Ayetleri böyle açıklıyoruz, demektir.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ
وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا
وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33 – De ki: Rabbim ancak açık ve gizli çirkin şeyleri, günahı, haksız yere saldırıyı, bir kanıt indirmediği şeyleri Allah'a şirk koşmanızı ve bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi haram etti.

"Kul innema harreme rabbiyel fevahişe": Hamze yenin sükunu ile: "Rabbil fevahişe" okumuştur. "Onlardan açık ve gizli olanını": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlardan maksat zinadır; ondan açık olanı onu ilan etmektir, gizli olanı da onu saklamaktır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr de böyle, demiştir.

İkincisi: Açık olanı, anaları nikah etmektir, gizli olanı da zinadır. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ali bin Hüseyn de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Açık olanı oğulların babaların nikah ettiklerini nikah etmeleri, iki kız kardeşi bir adama almaları, bir kadının halasının veya teyzesinin üzerine nikah edilmesidir. Gizli olanı da zinadır. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Açık olanı: Zinadır, gizli olanı da: Azldir (bir çeşit doğum kontrolü). Bunu da Şüreyh, demiştir.

Beşincisi: Açık olanı: Cahiliyedeki çıplak olarak tavaf etmektir. Gizli olanı da zinadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, bütün günahlar için geneldir. Sonra onların açık ve gizli olanında da iki görüş vardır:

Birincisi: Açık olan: Onu herkese duyurmaktır. Gizli olanı da saklamaktır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

İkincisi: Açık olan: Organlarla yapılandır. Gizli olan da: Kalben inanmaktır. Bunu da Maverdi, demiştir.

Sonra günahta (ismde) de üç görüş vardır:

Birincisi: O, haddi gerektirmeyen günahtır, bunu da İbn Abbas, Dahhak ve Ferra, demişlerdir.

İkincisi: Bütün masiyetlerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, içkidir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Biz Saleb'in huzurunda mecliste idik, bir adam, Ebu Ubeyde'nin şöyle bir şiir aktardığını iddia etti:

Biz günahı (içkiyi) kupa ile açıktan içeriz,
Turuncu da aramızda ödünç görürüz.

Ebu'l – Abbas da: Ben bunu bilmiyorum, ismin Arap dilinde içki manasına geldiğini bilmiyorum, dedi. Başka bir adam da bize şöyle bir beyit okudu:

İsm (içki) içtim, aklım başımdan gitti,
İçki böyle akılları baştan giderir (alır).

Ebu Bekir de şöyle demiştir: Bu beyit, şiirde delil olacak kadar bilinen bir şey değildir. Dilin inceliklerini bilenlerden hiçbirinin ism kelimesini içkiye ad olarak kullandığını ve Arapların ne cahiliyede ne de islam'da ona bu ismi verdiklerini görmedim.

Eğer: İçki de ism (günah) kelimesinin içine girer denilirse, doğrudur, ancak onun adı değildir.

Eğer: "Günah nasıl fahiş şeylerden ayrı zikredildi, halbuki fahiş şeylerin içine günah da girer?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bütün fahiş şeyler günahtır, fakat her günah fahiş değildir. Buna göre günah, kötü olan her şeydir. Fahiş de onun büyüğüdür. Bağy (saldırı) ise: İnsanlara tepeden bakmadır.

"Ve en tüşriku": Zeccac, bu mahallen mansuptur, demiştir, mana da şöyledir: Allah fahiş şeyleri de haram etti, şirki de haram etti. Sultan ise: Delil ve kanıttır.

"Bilmediğiniz şeyleri Allah'a demenizi de": Bu da din hakkında kesin olarak bilmediği şeyi söylemenin, genel olarak haram olduğunu gösterir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌۚ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٤﴾

34 - Her ümmet için bir süre (ecel) vardır. Süreleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.

"Her ümmet için bir ecel vardır": İniş sebebi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den azap istemeleridir, ayet bunun üzerine inmıştir. Bunu da Mukatil, demiştir. Ecel hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O azap ecelidir.

İkincisi: Hayat (ömür) ecelidir. Zeccac şöyle demiştir: Ecel: Belirli vakittir. "Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar": Mana: Bir an dahi geri kalmazlar, demektir. Saat (an) denilmesi, en kısa zaman birimi olmasındandır.

يَا بَنٖٓي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖيۙ فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾ وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا

بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ
بِآيَاتِهِ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ
رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا
ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

35 – Ey Adem oğulları, eğer size içinizden peygamberler gelir de size ayetlerimi anlatırlarsa, kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

36 – Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar, işte onlar ateşin yaranıdır. Onlar orada ebedi kalıcılar.

37 – Öyleyse Allah'a yalan iftira edenden yahut ayetlerini yalanlayanlardan daha zalim kimdir? İşte onlara yazgıdan nasipleri erişecektir. Nihayet onlara elçilerimiz geldiği zaman canlarını alırlar: "Allah'tan başka ibadet ettikleriniz nerede?" derler. Onlar da: "Bizden kayboldular" derler ve kafir olduklarına dair aleyhlerine şahitlik ederler.

"Ey âdemoğulları, eğer size içinizden peygamberler gelirse": Zeccac: "Onlara itaat edin" demiştir. Bu söz söylenmemiştir. "İmma"nın manası da Bakara: 38'de geçmiştir. "Onlara yazgıdan nasipleri erişecektir" kavline kadar olanlar ise açıktır. Bu cümlenin manasında da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar için takdir edilen hayır ve şer onlara erişecektir. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Amellerden hisseleri onlara erişecektir, onlara göre karşılık görecekler. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlara yazılan sapıklık ve hidayet, bunu da Hasen, demiştir. Mücahit ile İbn Cübeyr de: Saadet ve şekavetten (mutluluk ve bedbahtlıktan) hisseleri, demişlerdir.

Dördüncüsü: Onlar için yazılan rızıklar, ömürler ve ameller, demektir. Bunu da Rebi, Kurazi ve İbn Zeyd, demişlerdir.

Beşincisi: Onlar için yazılan azap demektir. Bunu da İkrime, Ebu Salih ve Süddi, demişlerdir.

Altıncısı: Allah Teala'nın bütün kitaplarda haber verdiği: "Kim Allah'a yalan iftira ederse, yüzü kararır" şeklinde haber verdiğidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Yedincisi: Kitapta haber verdiği cezalardır; mesela: "Sizi alevli ateşten ikaz ettim" *(Leyl: 14)* vb. gibi. Bu durumda kitap üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur. *İkincisi:* Allah'ın bütün kitaplarıdır. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır. *Dördüncüsü:* Amel defterleridir. *Beşincisi:* Kaza ve kaderdir.

"Onlara elçilerimiz geldiği zaman": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ölüm meleğinin yardımcılarıdır, bunu da Nahai, demiştir. *İkincisi:* Yalnız ölüm meleğidir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Kıyamet gününde azap melekleridir.

"Canlarını alırlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ölümle canlarını alırlar. Bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* Kıyamet gününde ateşe sürmekle canlarını çıkarırlar, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Azapla canlarını çıkarırlar, nitekim: Filana azap ederek canını çıkardım, dersin, ölmese de böyle dersin. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Eyne ma küntüm ted'un": Yani, ibadet ettikleriniz nerede, demektir. "Allah'tan başka": Bu da azarlama ve paylama sorusudur. Mukatil, mana: Öyleyse sizi ateşten kurtarsınlar, demiştir. Zeccac da: "Bizden kayboldular"ın manası: Batıl olup gittiler, demiştir. Ölüm anında kafir olduklarını itiraf ederler. Başkası da: İtiraf kıyamet gününde olur, demiştir.

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي
النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا
جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ
عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38 – (Allah): Sizden önce cin ve insanlardan geçen ümmetler arasında ateşe girin, dedi. Ne zaman bir ümmet (ateşe) girse, hemşiresine (ortağına) lanet eder. Nihayet hepsi orada buluştukları zaman sonları ilklerine: "Rabbimiz, işte onlar bizi saptırdılar. Sen

de onlara ateşten bir kat azap ver" der. (Allah) da: Herkes için bir kat (azap) vardır. Fakat bilmezsiniz, der.

"Allah: Girin, dedi": Allah Teala bunu onlara melekler aracılığıyla der, çünkü Allah Teala kıyamet gününde kafirlerle konuşmaz. İbn Kuteybe: "Fi", "maa" manasınadır, demiştir.

"Sizden önce geçti": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Azaba geçti, demektir.

İkincisi: Zaman itibarı ile geçti demektir ki onlar eski milletlerin kafirleridir.

"Ne zaman bir ümmet ateşe girerse, kardeşine lanet eder": Bu, din ve inanç kardeşliğidir, kan kardeşliği değildir. İbn Abbas: Kendilerinden öncekine lanet ederler, demiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Her millet girdikçe kendi milletleri mensuplarına lanet ederler; Yahudi Yahudiye, Hıristiyan Hıristiyana, müşrik müşrike ve aslar üstlere lanet eder ve: Size itaat etmekle bizi bu uçuruma siz attınız, derler. Zeccac da şöyle demiştir: Birbirlerine lanet etmeleri, birbirlerine tabi olarak sapmalarından dolayıdır.

"Hatta izeddareku": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aslı: Tedareku'dur, te dele idgam edildi ve sükunla başlamak mümkün olmadığı için de başına hemze-i vasl getirildi. Arka arkaya gelip toplanmak manasınadır, demiştir.

"Her ümmetin sonu başına der": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ümmetin sonu başına der, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bir zaman halkının sonu o dini başlatan ilklerine der. Bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Cehenneme son girenler, aslardır, ilk girenlerine derler ki onlar da üstler (liderler)dir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"İşte bunlar bizi saptırdılar": İbn Abbas şöyle demiştir: Bize senden başka İlahlar edinmemizi sağladılar.

"Onlara bir kat azap ver": Zeccac: Katlanmış azap ver, demek istemiştir, demiştir.

"Herkese kat kat vardır": Bu katlanmış azaptır, ancak bilmezsiniz. Ebu Bekir, Mufaddal da Asımdan rivayeten ye ile "yalemun" okumuşlardır. Zeccac da mana: Her fırka öteki fırkanın azabını bilmez, demiştir. Diğerleri de, te ile "talemun" okumuşlardır. Bunda da iki ihtimal vardır, bunları da Zeccac, demiştir:

Birincisi: Ey muhataplar, her fırkanın ne gibi azabı olduğunu bilmezsiniz.

İkincisi: Ey dünya halkı, bunun miktarını bilmezsiniz. Asların üstlerin azabının artırılmasını istemeleri, azaplardan birinin küfür üzerine, ikincisini de onları kışkırtmaları üzerine olması içindir. Onlara: "Herkes için kat kat vardır" denmekle onlara cevap verildi: Yani liderler için olduğu gibi sizin için de inkarınızdan dolayı bir azap ve tabi olmanızdan dolayı da bir azap vardır.

وَقَالَتْ أُولٰيهُمْ لِأُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ
فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

39 – Öncekiler sonrakilere: "Sizin bizim üzerimizde bir üstünlüğünüz yoktu. O halde kazandığınız şeyler yüzünden azabı tadın" der.

"Sizin bizim üzerimizde bir üstünlüğünüz yoktu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürde, siz de biz de eşitiz. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Azabın hafifletilmesinde, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kazandığınız şeyler yüzünden": Mukatil: Şirk ve yalanlama nedeniyle, demiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿٤٠﴾

40 – Şüphesiz ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı büyüklük taslayanlara, deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar cennet kapıları açılmaz. İşte günahkarları böyle cezalandırırız.

"Şüphesiz ayetlerimizi yalanlayanlara": Yani Allah'ın birliğine ve peygamberlerin doğruluğuna delalet eden kanıt ve işaretlerimizi yalanlayıp onlara imandan büyüklenenlere. "La tüfettehu lehüm ebvabüssemai": İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, te ile okumuş ve ikinci teyi şeddelemişlerdir. Ebu Amr da şeddesiz te ve sakin fe ile: "La tüftahu" okumuştur. Hamze ile Kisai de mazmum ye ile şeddesiz: "La yüftehu" okumuşlardır. Yezidi de kendi tercihi ile teyi meftuh olarak "la teftehu", "ebvabessemai"yi de mansup be ile okumuştur. Sanki fail zamirini fiillerine gönderir gibi işaret etmiştir. Hasen de

meftuh ye ve ebvabe'yi de mansup okumuş, o da zamiri Allah Teala'ya göndermeye işaret eder gibi olmuştur. Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Ruhlarına gök kapıları açılmaz, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu aynı zamanda Ebu Musa'l- Eş'ari, Süddi ve diğerlerinin de görüşüdür. Hadisler de buna şahitlik etmektedir.[3]

İkincisi: Amellerine gök kapıları açılmaz, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Amellerine de dualarına da açılmaz. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Ne ruhlarına ne de amellerine açılır, bunu da İbn Cüreyc ile Mukatil, demişlerdir.

Gök hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O bilinen göktür, meşhur görüş budur.

İkincisi: Mana şöyledir: Onlara cennetin kapısı açılmaz, ona girmezler de, çünkü cennet göktedir. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Hatta yelicel cemelü fi semmil hıyat": Cemel bilinen hayvandır.

Mukatil şöyle demiştir: Eğer biri: "Neden diğer hayvanlar arasından deve tahsis edildi, halbuki ondan daha irisi vardır?" derse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Deve ile verilen misal, maksada kafidir, maksat, deve nasıl iğnenin deliğinden geçemezse, onlar da cennete giremeyeceklerdir. Eğer ondan daha büyük veya küçük bir şey zikredilse idi, o da caiz olurdu. Filan bir dirhem değmez, onun sana bir zırnık faydası olmaz derler ki, dirhemden ve zırnıktan az bir şeyin bulunması zarar vermez.

İkincisi: Deve Araplara göre en iri hayvandır, onlar onu kuvvet ve sairede diğerlerinden üstün tutarlar. Çünkü o, diğer hayvanların kaldıramayacağı yükü kaldırır. Bunun içindir ki Allah Teala devenin yaratılması ile onların dikkatini çekmiş ve: "Deveye bakmazlar mı, nasıl yaratılmış?" *(Ğaşiye: 17)* buyurmuştur. Allah Teala bu manadan dolayı onu zikretmeyi diğerlerine tercih etmiştir. Bu iki cevabı da İbn Enbari zikretmiştir. Ve şöyle demiştir: Şehr bin Havşeb, İbn Abbas'tan, cimin zammesi ve mimin şeddesi ile "hatta yelicel cümmelü" okuduğunu rivayet etmiştir ki o, kalın halat, demektir.

---

3 - Bkz. İmam Ahmed, Müsned, 4/287, 288, 295, 296; Taberi Tefsiri, 12/424.

Musannif der ki: Ebu Rezin, Mücahit, İbn Muhaysın, Ebu Miclez, İbn Yamur ve Eban da Asım'dan rivayetle hepsi de böyle okumuşlardır. Ve şöyle demiştir: Mücahit, İbn Abbas'tan cimin zammı, mimin fethi ve şeddesiz olarak: "Hatta yelicel cümelü" okuduğunu da rivayet etmiştir.

Ben de derim ki: Katade'nin kıraati de böyledir. Said bin Cübeyr'den, cimin zammı ve mimin sükunu ile "hatta yelicel cümlü" okuduğu da rivayet edilmiştir. Ben de derim ki: İkrime'nin kıraati de böyledir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Cümel'in iki duruma ihtimali vardır: Cümmel manasına olması da caizdir, cimal'den cümle manasına olması da caizdir. Onun cem'inde: Cümel denilmiştir, tıpkı hücre ve hücer, zulme ve zulem gibi. Aynı şekilde cüml okuyan için de cümmel manasına cüml demesi de, cümlenin cem'i olarak cüml demesi de caizdir; mesela: Büsre ve büsr gibi. Bu kıraatlerin sahipleri: İp ve ipler, iğne ve ipliğe develerden daha münasiptir, derler. Ata bin Yesar da, İbn Abbas'tan, onun cimin ve mimin zammı ve şeddesiz olarak: "cümül" okuduğunu rivayet etmiştir ki Dahhak ile Cahderi'nin kıraatları da böyledir. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu'l – Cevza da, cimin fethi ve mimin sükunu ile şeddesiz olarak "el – ceml" okumuşlardır.

"Fi semmil hıyat": Sem lügatta deliktir. Onda üç lügat vardır: Sinin fethi (sem), çoğunluk böyle okumuştur. Sinin zammı (süm), İbn Mes'ud, Ebu Rezin, Katade, İbn Muhaysın ve Talha bin Musarrif böyle okumuşlardır. Sinin kesri (sim); Ebu İmran el – Cevni, Ebu Nehik ve Asmai de Nafi'den rivayetle böyle okumuşlardır. İbn Kasım da şöyle demiştir: Hıyat ve mihyet, lihaf ve milhaf, kıram ve mikram veznindedir. İbn Mes'ud, Ebu Rezin ve İbn Miclez, "fi semmil mihyetı" okumuşlardır. Zeccac da: Hıyat iğne, semmi de onun deliğidir, mana da şöyledir, demiştir: Onlar cennete ebediyen girmezler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu: Bu iş karga kırlaşıncaya ve zift ağarıncaya (balık kavağa çıkıncaya) kadar olmaz, demelerine benzer.

"Günahkarları böyle cezalandırırız": Yani bunun gibi kafirleri de böyle cezalandırırız, onlar cennete giremezler.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي
الظَّالِم۪ينَ ﴿٤١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

41 – Onlar için cehennemden bir döşek, üstlerinden de örtüler (yorganlar) vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız.

42 – İman edip iyi işler yapanlara gelince, ki biz hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemeyiz, işte onlar cennetin arkadaşlarıdır. Orada ebedi kalacaklar.

"Lehüm min cehenneme mihadün" (Onlar için cehennemden bir döşek vardır): Mihad, döşek demektir.

"Ğavaş"tan da ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Yorganlardır, bunu İbn Abbas, Kurazi ve İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Onları üstlerinden bürüyen dumandır, bunu da İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Ateşten üst üste binmiş bürüyücülerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Abbas da: Burada zalimler, kafirlerdir, demiştir.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ
وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ
لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا
أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük. Altlarından ırmaklar akar. "Bizi buna kavuşturan Allah'a hamd olsun. Eğer O bize hidayet etmeseydi, biz hidayete erecek değildik. Andolsun, Rabbimizin elçileri bize gerçeği getirmiş" derler. Onlara: "İşte yaptıklarınıza karşılık mirasçı kılındığınız cennet budur" diye seslenilir.

"Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük": Bundan kimlerin kastedildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bedir gazileridir. Hasen, Ali radıyallahu anh'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'a yemin ederim ki: "Göğüslerindeki kinden ne varsa söktük" kavli biz Bedir gazileri hakkımızda indi. Amr bin Şerid de Hazreti Ali'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, Osman, Talha ve Zübeyr, Allah Teala'nın: "Göğüslerindeki kini söktük" dediklerinden olduğumuzu umarım.

İkincisi: Onlar, cahiliye halkından Müslüman olan kindar kimselerdir. Kesir en – Nevva, Ebu Cafer'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet Hazreti Ali, Ebu Bekir ve Ömer hakkında indi. Ben de Ebu

Cafer'e: "Bu kin nedir?" dedim, o da şöyle dedi: Cahiliye kinidir, Haşim oğulları ile Teym oğulları ve Adiy oğulları arasında bir şeyler vardı. Bunlar Müslüman olunca, seviştiler. Ebu Bekir'i bel ağrısı tuttu, Hazreti Ali elini ısıtıp ısıtıp Ebu Bekir'in beline kompres yapmaya başladı, ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: Onlar ashaptan on kişilerdir: Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman bin Avf, Sa'd bin Ebi Vakkas, Said bin Zeyd ve Abdullah bin Mes'ud. Bunu da Ebu Salih, demiştir.

Dördüncüsü: Ayet cennete girdikleri zaman mü'minlerin sıfatından bahsetmektedir. Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mü'minler cehennemden kurtarılır, cennetle cehennem arasında bir köprünün üzerinde durdurulurlar. Nihayet arınıp da durulanınca onlara cennete girme izni verilir. Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, onlardan biri cennetteki yerini dünyadakinden daha iyi bilir.[4] İbn Abbas şöyle demiştir: Cennetlikler cennete ilk girdikleri zaman onlara iki pınar görünür; birinden içerler; Allah dünyada kalplerinde ne kadar kin varsa hepsini giderir. Sonra öteki pınara girerler; onda yıkanırlar, renkleri parlar, yüzleri berraklaşır ve üzerlerine nimetin tazeliği gelir.

Nez' ise: Bir şeyi yerinden sökmektir. Ğil de: Göğüsteki kindir. İbn Kuteybe; Ğil: Haset ve düşmanlıktır, demiştir.

"Bizi buna hidayet eden Allah'a hamd olsun": Zeccac, manası: Bizi içinde bulunduğumuz bu hale kavuşturan Allah'a hamd olsun, demiştir. İbn Abbas da: Vasıl oldukları İlahi rıza ve ikramı kastetmişlerdir, demiştir. Asım bin Damra da, Hazreti Ali kerremallahu veche'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onları saçılmış inciler gibi genç çocuklar karşılar, onları gurbetten gelmiş sıcak bir dost gibi sararlar. Onlara Allah'ın kendilerine hazırladığı şeyleri muştular ve eşlerine gider onlara müjde verirler. Onlar da sevinçlerinden uçarlar, kapının eşiğinde durur: "Sen onu gördün mü? Sen onu gördün mü?" derler. O da evine gelir, temeline bakar ki, inciden kayalar. Sonra gözünü kaldırır, eğer Allah onu muhafaza etmeseydi, gözü giderdi. Sonra aşağıya bakar ki tahtlar dizilmiş, kalın döşekler konulmuş, tüylü halılar serilmiş. O zaman: Bizi buna kavuşturan Allah'a hamd olsun. Eğer O bize hidayet etmeseydi, biz hidayete erecek değildik,

4 – Buhari, Rikak, bab, 48; Ahmed, Müsned, 3/13, 57, 63, 74.

derler. Bütün kurralar vavla "vema künna" okumuşlardır. Ancak İbn Amir hariçtir ki o, "makünna linehtediye" şeklinde vavsız okumuştur. Şam Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Vava ihtiyaç duyulmaması, hikayenin öteden beri devam etmesindendir, o nedenle atıf harfine ihtiyaç duyulmamıştır ki "rabiuhum kelbühüm" *(Kehf: 22)* ayeti böyledir.

"Andolsun ki Rabbimizin elçileri gerçeği getirdi": Bu, cennetliklerin elçilerin va'dettiklerini gözleriyle görünce dedikleri sözleridir. "Ve nudu en tilkümül cennetü": Zeccac şöyle demiştir: Neden "tilküm" (işte bu) dedi? Çünkü onlara bunlar dünyada va'dedilmişti. Sanki onlara: İşte size va'dedilen cennet budur denilmiş gibidir. Bunu girmeden, fakat onu gördükleri zaman demeleri de caizdir. İbn Kesir, Nafi, Asım ve İbn Amir, idgamsız olarak: "Uristümuha" okumuşlardır. Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, idgamlı olarak "urittümuha" okumuşlardır. Zuhruf: 72'de de böyle okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle yorumlamıştır: Kim idgam yapmazsa, iki harfin mahreçlerinin farklı olmasındandır. Kim de idgam yaparsa, te ile senin fısıltılı harflerden ve mahreçlerinin de yakın olmasındandır.

"Mirasçı edildiğiniz": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Hiçbir kimse yoktur ki onun cennette bir yeri ve cehennemde de bir yeri olmasın; kafir mü'minin cehennemdeki yerine mirasçı olur, mü'min de kafirin cennetteki yerine mirasçı olur.[5] İşte: "Yaptıklarınıza karşılık mirasçı edildiğiniz cennet budur" kavli bunu anlatmaktadır. Bazıları da şöyle demiştir: Kafirlere: "Ölüler, diri değiller" *(Nahl: 21)* deyip de, mü'minlere de: "Diri olanı uyarman için" *(Yasin: 70)* diri adını verince, dirileri ölülere mirasçı kıldı.

İkincisi: Onlar cennete amelleri ile mirasçı oldular, çünkü o, amellerinin karşılığı ve onun sevabıdır. O da onların sonucudur. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, nakletmiştir.

Üçüncüsü: Cennete girmek Allah'ın rahmeti, derecelere yükselmek de ameller iledir. Ona karşılıksız nail olununca ona miras adını verdi. Miras da karşılıksız alınan şeydir.

Dördüncüsü: Mirasın buradaki manası şudur: İşlerin sonu oraya cennete varır, tıpkı mirasın varise vardığı gibi.

---

5 - Taberi, Tefsir, 18/6.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾ اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ
سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

44 – Cennet yaranı ateş yaranına seslendi: "Biz, Rabbimizin bize va'dettiğini hak olarak bulduk. Siz de Rabbinizin va'dettiğini hak olarak buldunuz mu?" Onlar da: Evet, dediler. Aralarında bir ünleyici şöyle ünledi: Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

45 – Ki onlar (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler ve ona bir eğrilik isterler. Onlar ahireti de inkar ederler.

"Rabbinizin va'dettiğini hak olarak buldunuz mu?": Yani azabı. Bu, tehdit ve suçlama sorusudur. "Kalu naam": Cumhur Kur'an'ın diğer yerlerinde de aynın fethası ile "naam" okumuştur. Kisai ise kesre ile (ni'me) okurdu. Ahfeş: İkisi de lügattir, demiştir.

"feezzene müezzinün beynehüm": Yani bir ünleyici seslendi, demektir. "En lanetullahi": İbn Kesir, Kunbul rivayetinde, Nafi, Ebu Amr ve Asım, nunu şeddesiz ve sakin olarak: "En lanetullahi" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Kisai ise, şeddeli olarak: "Enne", "lanetallahi"yi de nasb ile okumuşlardır. Ahfeş de, Araf: 43'teki: "En tilkümül cennetü", "en lanetullahi", Yunus: 10'da "enilhamdü lillah" ve "en kad vecedna"'da bu en, "enne"den tahfif edilen en'dir, demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Kılıç (zıpkın) gibi gençlerin arasında bildiler ki,
Bütün yalınayak da çizmeli de ölecektir.

Yine şöyle bir beyit getirmiştir:

Ona sırıtıyorum (yalandan gülüyorum) ve ikimiz de biliyoruz ki,
Her birimiz hasmını üzmek için hırs göstermektedir.

Manası: Gerçekten ikimiz, demektir. O zaman: "En kad vecedna"daki en, yani manasına olur. İbn Abbas da: Burada zalimler, kafirler manasınadır, demiştir.

"Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler": Yani ünleyici şöyle seslenir: Allah'ın laneti inkar edip de insanları Allah'ın yolu olan İslam'dan çevirenlerin üzerinedir, diye seslenir. "Ona eğrilik

isterler": Bu da Al-i İmran: 99'da tefsir edilmiştir. "Onlar ahireti inkar ederler": Yani onlar ahiretin var olduğuna inanmazlar.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ
وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ
يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

46 – Aralarında bir perde vardır: A'raf'ın üzerinde de birtakım adamlar vardır; (cennet ve cehennemdekilerden) her birini simalarından tanırlar. Cennet yaranına: "Selam size" derler. Ona henüz girmediler, fakat onu umut ediyorlar.

"Aralarında bir perde vardır": Yani cennetle cehennemin arasında bir engel vardır. O da Allah Teala'nın "Aralarına kapısı olan bir sur çekildi" *(Hadid: 13)* kavlinde zikrettiği surdur. Bu sura A'raf denmesi yüksekliğinden dolayıdır. İbn Abbas şöyle demiştir: A'raf: Cennetle cehennem arasında horoz ibiği gibi (tırtırlı) yüksek bir surdur. Ebu Hureyre de şöyle demiştir: A'raf: Cennetle cehennem arasındaki dağlardır, onlar da onların zirvesindedirler. O dağlar horoz ibiği görünümündedir. Dilciler de şöyle demişlerdir: Araf Araplara göre her tümsek ve yüksek yere denir. Her yüksek yere urf denir ki, çoğulu: A'raf'tır.

Şair de şöyle demiştir:

Eti (kası) sert ve uzun boylular,
Dağ üstüne dağ gibi heybetliler.

Diğeri de şöyle demiştir:

Ben atalarımdan öyle yüksek bir yapıya mirasçı oldum ki,
Şerefle yükselmiş kale burçları gibidir.

A'raftakiler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar âdemoğullarındandırlar, bunu da cumhur, demiştir. Mukatil de onların sadece ümmet-i Muhammed'den olduklarını savunmuştur. Amellerinde ise dokuz görüş vardır:

Birincisi: Onlar babalarının günahları yüzünden Allah yolunda öldürülen kimselerdir ki, babalarının günahı cennete girmelerine mani olmuş, Allah yolunda öldürülmeleri de cehenneme girmelerine mani olmuştur. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar, iyilikle kötülükleri eşit gelen bir kavimdir; iyilikleri onları cennete girdirememiş, kötülükleri de onları cehenneme sokmamıştır. Bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Hureyre, Şa'bi ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar veled-i zinadırlar, bunu Tev'eme'nin azatlısı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar fakih ve salih iyi kimselerdir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Buna göre A'raf'ta kalmaları gezinti mahiyetinde olur.

Beşincisi: Onlar kendilerinden anaları değil de babaları razı olan yahut babaları değil de anaları razı olan kimselerdir. Bunu da Abdülvehhab bin Mücahit, İbrahim'den rivayet etmiştir.

Altıncısı: Onlar fetret devrinde ölüp de dinlerini değiştirmeyenlerdir, bunu da Abdülaziz bin Yahya, demiştir.

Yedincisi: Onlar, peygamberlerdir, bunu da İbn Enbari aktarmıştır.

Sekizincisi: Onlar müşriklerin evlatlarıdır, bunu da el – Mencufi Tefsir'inde zikretmiştir.

Dokuzuncusu: Onlar Allah için amel eden, fakat amellerine riya karıştıran bir kavimdir. Bunu da bazı alimler, demişlerdir.

İkincisi: Onlar meleklerdir, bunu da Ebu Miclez, demiştir. Ona itiraz edilmiş ve: "Onlar erkeklerdir, sen nasıl meleklerdir?" dersin, demişler. O da: Onlar erkeklerdir, kadınlar değildir, demiştir. "Alel a'rafi ricalün" kavlinin manası: Cennet halkı cehennem halkını bilerek diye mana verenler de olmuştur ki bunu Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir. Bu görüş akla uzak ve müfessirlerin dediklerine terstir.

"Her birini simalarından tanırlar": Yani A'raf halkı cennet ve cehennem halkını simalarından tanırlar. Cennet halkının siması, yüzlerinin aklığı, cehennem halkının siması da yüzlerinin karalığı ve gözlerinin maviliğidir. Sima: Alamet demektir. İnsanları tanımaları, yüksek yerde olup cennet ve cehennem halkına tepeden bakmalarındandır. "Seslendiler": Yani A'raf'takiler, "cennet halkına: Size selam olsun, diye". "Oraya girmediler, fakat umuyorlar" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, Allah Teala'nın A'raftakilerin cennete girmediklerini ve ona girmeyi ümit ettiklerini haber vermesidir. Bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Bu, Allah Teala'nın A'raf halkından haber vermesidir ki, onlar cennete giden bir bölüğü gördükleri zaman oraya girmediklerini görürler, gireceklerini ise umarlar. Bu da Süddi'nin görüşüdür.

وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا
لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47 – Gözleri cehennem yaranı tarafına çevrilince: "Rabbimiz, bizi zalimler topluluğu ile beraber kılma" derler.

"Gözleri çevrilince": Yani A'raf'takilerin gözleri, demektir. Tilka: Birine kavuştuğun, yani karşı taraftır. Ebu Ubeyde de: Tilka, karşıdır, demiştir.

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا
يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

48 – A'raf yaranları, simalarından tanıdıkları adamlara seslendiler: "Çokluğunuz ve kibirlenmeniz size fayda vermedi".

"A'raf yaranları, simalarından tanıdıkları adamlara seslendiler": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Ey Velid bin Muğire, ey Ebu Cehil bin Hişam, ey As bin Vail, ey Ümeyye bin Halef, ey Übey bin Halef, ey kafirlerin diğer reisleri, dünyada mal ve evlat biriktirmeniz size fayda vermedi, diye seslenilir. "Kibirlendiğiniz şeyler de": Yani kendinizi büyük sanıp imandan kaçmanız da size fayda vermedi.

أَهٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ
عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

49 – Kendilerini Allah'ın hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettikleriniz bunlar mı?" (Ey cennettekiler), cennete girin. Size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de.

"Kendilerini Allah'ın hiçbir rahmete erdirmeyeceğine yemin ettikleriniz bunlar mı?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cehennem halkıdır ki, A'raf halkı bizimle beraber ateşe girecektir, Allah onları cennete girdirmeyecektir, diye yemin ederler. Allah da cehennem halkına: "Bunlar mı?": Yani A'raf halkı mı? "Allah onları hiçbir rahmete erdirmeyecektir, diye yemin ettikleriniz? Girin cennete" der. Bunu da Vehb bin Münebbih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Huzeyfe şöyle demiştir: A'raf halkı orada

iken Rableri onlara yüksekten bakar ve onlara: "Cennete girin, ben sizi bağışladım, der.

İkincisi: A'raf halkı, kafirlerin alay ettikleri Selman, Suhayb ve Habbab gibi fakir ve zavallıları görürler, kafirlere seslenirler Dünyada "yemin ettiğiniz" ve "Allah onlara hiçbir rahmet vermeyecektir" dediğiniz kimseler bunlar mı, derler? Buna göre A'raftakilerin sözü: "Rahmet" kelimesinde sona ermektedir. Kalan da Allah'ın cennet halkına hitabından olur.

"Cennete girin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'tan A'raf halkına hitap olmasıdır ki, onu zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Allah'tan cennet halkına hitap olmasıdır.

Üçüncüsü: A'raf halkından cennet halkına hitap olmasıdır. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Son görüşe nazaran A'raf halkının cennet halkına: "Cennete girin" sözünün manası: Yüksek saraylara çıkın, yüce menzillere tırmanın olur, çünkü onları cennette görmüşlerdir. Mücahit, Abdullah bin Haris'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: A'raf halkı, hayat denen bir ırmağa getirilir, üzerinde inci ile süslü altın çubuklar vardır, ona daldırılırlar; çıktıklarında göğüslerinde beyaz benler görülür ki onlarla tanınırlar. Onlara: Ne dilerseniz isteyin, size yetmiş katı verilecektir, denir ki daha onlar cennet halkının miskinleridir.

وَنَادَىٰٓ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ أَصْحَٰبَ
ٱلْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا۟ عَلَيْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ ۚ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ
حَرَّمَهُمَا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٥٠﴾

50 - Ateş yaranları, cennet yaranlarına: "Üzerimize sudan yahut Allah'ın size rızık ettiğinden akıtın, diye seslendiler. Onlar da: Allah bu ikisini kafirlere haram etti", dediler.

"Ateş yaranları, cennet yaranlarına seslendi": İbn Abbas şöyle demiştir: A'raf halkı cennete dönünce, cehennem halkı umutsuzluktan sonra sevinç umut eder: Ya Rabbi, bizim cennet halkından akrabalarımız var, bize izin ver de onları görelim ve onlarla konuşalım, derler. Onlara ve içinde bulundukları nimetlere bakar, onları tanırlar. Cennet halkı da cehennemdeki akrabalarına bakarlar, onları tanımazlar; yüzleri kararmış ve başka bir yaratık olmuşlar. Cehennem halkı cennet halkına isimleri ile seslenir ve onlara akrabalıklarını

haber verirler; adam kardeşine seslenir, ey kardeşim, yandım, beni kurtar, der. O da: "Şüphesiz Allah bunları kafirlere haram etti" der. Süddi şöyle demiştir: "Veyahut size rızık ettiklerinden" kavli ile yiyeceği kasdetmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala âdemoğluna şunu bildirmiştir ki o azap altında olsa bile yiyeceğe muhtaçtır.

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا
وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ
يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

51 – Ki onlar dinlerini bir eğlence ve bir oyun edindiler. Dünya hayatı onları aldattı. Onlar nasıl bu günlerini unuttular ve ayetlerimizi inkar ettilerse, biz de bugün onları unutacağız.

"Onlar dinlerini bir eğlence ve bir oyun edindiler": İbn Abbas şöyle demiştir: Mana şöyledir: Onlar kendileri için meşru kılınan dinleriyle oynadılar. Ebu Ravk da: Dinleri: Bayramlarıdır, demiştir. Katade de: "Oyun ve eğlenceye": Yeme ve içme demiştir. Başkası da şöyle demiştir: O, şeytanın bahire, saibe, vasile, ham, ıslık çalma ve el çırpma gibi süslediği haramlardır ki bunlar cahiliye adetlerindendi.

"Bugün onları unutacağız": Zeccac şöyle demiştir: Onlar bugüne hazırlık olarak ameli nasıl unuttularsa, biz de onları azapta öyle terk edeceğiz. "ma" edatı, "kema"daki ma'nın üzerine matuftur ve mahallen mecrurdur. Mana da: Onların inkarı gibi demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Bugün onları bilerek unutan ve gafil kalan biri gibi ateşte terk edeceğiz, tıpkı onlar da unutan ve gaflet eden biri gibi bildikleri halde ayetlerimizden yüz çevirmişlerdi.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52 – Andolsun, biz onlara bilerek açıkladığımız ve iman eden bir topluluğa hidayet ve rahmet olan bir kitap getirdik.

"Andolsun, biz onlara bir kitap getirdik": Yani Kur'an'ı getirdik. Onu açıkladık": Yani hakkı batıldan ayırarak onu izah ettik. Şöyle de denilmiştir: Bir defa helali tarif ederek, bir defa haramı tarif ederek,

bir defa va'd ederek, bir defa tehdit ederek ve bir defa da milletlerin kıssalarını vererek onu açıkladık.

"Bilerek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açıkladığımızı bilerek, demektir. *İkincisi:* İndirdiğimiz şeylerde size uygun olanları bilerek, demektir. İbn Semeyfa, İbn Muhaysın, Asım, Cahderi ve Muaz el – Kari, noktalı dad ile: "faddalnahu" (onu üstün kıldık) şeklinde okumuşlardır.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي
تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ
الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

53 – Onun tevilini mi bekliyorlar? Onun tevili geldiği gün, onu daha önceden unutanlar: "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir. Bizim için şefaatçiler var mı ki bize şefaat etsin; yahut (dünyaya) döndürülelim de yaptıklarımızdan başka ameller yapalım, der. Bunlar kendilerine yazık etmişlerdir. Uydurdukları şeyler de (putlar) onlardan kaybolmuştur.

"Onun tevilini mi bekliyorlar?": İbn Abbas: Kur'an'da va'dedilen şeylerin tasdikini mi, demiştir? "Onun tevili geldiği gün": O da kıyamet günüdür, "onu unutanlar der": Yani onu terk edenler, der, "daha önce": Dünyada: "Rabbimizin peygamberleri gerçeği getirmişlerdir". Yani öldükten sonra dirilmeyi haber vermişlerdir.

"Yahut dünyaya döndürülelim de": Zeccac, mana: "Döndürülür müyüz?" demiştir. "Fena'mele": istifham fe'sine cevap olmak üzere mansuptur.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي الَّيْلَ النَّهَارَ
يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ
اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٥٤﴾

54 – Şüphesiz Rabbiniz olan Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra da Arş'e hükümran oldu. Geceyi onu durmadan arayan gündüzün üzerine örter. Güneşi, ayı ve yıldızları da emrine amade olarak (O yarattı). Bilin ki yaratma ve emretme O'nundur. Alemlerin Rabbi Allah ne yücedir!

"Şüphesiz Rabbiniz olan Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı": Mahlukatın yaratılmaya başladığı günde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Cumartesi günüdür. Müslim, "Sahih"inde Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elimden tuttu: Aziz ve celil olan Allah Yer'i Cumartesi günü yarattı, ondaki dağları Pazar günü yarattı, ağaçları Pazartesi günü yarattı, kötülüğü Salı günü yarattı, nuru Çarşamba günü yarattı, canlıları da onda Perşembe günü yaydı, Adem'i de Cuma günü ikindiden sonra akşama doğru son saatlerden birinde yarattı, dedi.[6] Muhammed bin İshak'ın tercihi budur, ilim adamları bunun üzerinde ittifak etmişlerdir.

İkincisi: Pazar günüdür, bunu da Abdullah bin Selam, Ka'b, Dahhak ve Mücahit demişler; İbn Cerir Taberi de bunu demiştir. Tevrat ehli (Yahudiler) de böyle, derler.

Üçüncüsü: Pazartesi günüdür, bunu da İbn İshak, demiş; İncil ehli (Hıristiyanlar) da böyle derler. "Altı günde": Bunun manası: O kadar zamanda, demektir. Çünkü gün, güneşin doğmasına ve batmasına denir. O zaman güneş yoktu. İbn Abbas da: O günlerden her biri dünya gününün bin yılı kadardır, demiştir. Ka'b, Mücahit ve Dahhak da böyle demişler, bunda da ihtilaf edeni bilmiyoruz. Eğer biri: O dünya günleri gibiydi, derse, iki yönden gerçeğe uzak olur:

Birincisi: Nakle muhaliftir. *İkincisi:* Altı bin senede meydana gelen gecikmenin "O'nun işi şöyledir: Bir şey yaratmak istediği zaman ona "ol" der, o da oluverir" *(Yasin: 82)* ayetini düşündüğü zaman o gecikmenin altı günde meydana geldiğini zanneder.

Eğer: "Onları niçin bir anda yaratmadı, buna gücü yeterdi?" denilirse, buna beş türlü cevap verilir:

Birincisi: O her gün meleklerin ve görenlerin hayret edeceği bir şey meydana getirmek istedi. Bunu İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: Adem var olmadan önce o ve zürriyeti için yaratılan şey-

6 – Müslim, Sıfatü'l – Münafikin ve Ahkamihim, hadis no. 27; Ahmed, Müsned, 2/327.

lerde acele etmemek, onun melekler katındaki saygınlığını daha çok artırır.

Üçüncüsü: Acele etmek kudreti daha çok gösterir, ağır davranmak hikmeti daha çok gösterir. O da bunda hikmetini göstermek istemiştir, nitekim kudretini de: "Ol der ve oluverir" kavli ile göstermiştir.

Dördüncüsü: O, kullarına düşünmeyi ve acele etmemeyi öğretmiştir. Hiç hata yapmayan acele etmezse, hata yapanın hiç acele etmemesi gerekir.

Beşincisi: Bir şeyi yaratmada böyle aşamalı davranmak, bunun tabiat tarafından veya kendiliğinden yaratılmadığını daha iyi gösterir.

"Sonra Arş'e hükümran oldu": Halil bin Ahmed şöyle demiştir: Arş, sedir demektir. Kralın sedirine arş (taht) denir. Bir zorunluluk olmadıkça arş kelimesi çoğul yapılmaz. Bil ki Arş Araplarda cahiliye ve İslam dönemlerinde meşhurdur. Ümeyye bin Salt şöyle demiştir:

Allah'ı övdüler, O övgüye layıktır,
Rabbimiz gökte büyük olarak durmaktadır.

İnsanlardan önce büyük bir binaya çekildi,
Göğün üzerinde tahta kuruldu.

Bir taht ki gözler onu görmez,
Onun yanında meleklerin saf tuttuğunu görürsün.

Ka'b de şöyle demiştir: Gökler Arş'in yanında gökle yer arasında asılı bir kandil gibi küçüktür. İsmail bin Ebi Halid de Sa'd et-Tai'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. Arş kırmızı yakuttandır. Selef uleması ayeti okuyup geçmekten başka bir yoruma gidilmemesi üzerinde müttefiktirler. Bazıları kural dışına çıkıp: Arş mülk manasınadır, dediler. Bu da hakikati terk edip mecaza geçmektir ki, nakle da aykırıdır. Baksanıza, Allah Teala: "O'nun Arş'i su üzerinde idi" *(Hud: 7)* buyuruyor. Hiç O'nun mülkü suyun üzerinde olur mu? Sonra mülk nasıl kırmızı yakuttan olur. Bazıları da, isteva: İstila etti manasına, der ve şairin şu beytini delil getirirler:

Bişr Irak'ı istila (istiva) etti,
Kılıç çekmeden ve kan akıtmadan.

Yine bir şair de şöyle demiştir:

Onların ikisi de faziletleriyle kralların
Tahtını istila ettiler, bunda da yalan yoktur.

Bu, dilciler tarafından beğenilmeyen bir görüştür. İbn el – A'rabi şöyle demiştir: Araplar, isteva'nın istila manasına geldiğini bilmezler. Kim böyle bir şey derse, büyük hata etmiş olur. Onlar sadece şöyle dediler: İstevla fülanün ala keza denir ki, biri bir şeyden uzak olur, sonra da imkan bulur ve onu ele geçirirse böyle derler. Allah Teala ise her zaman eşyayı elinde tutmaktadır. O iki beytin sahipleri bilinmemektedir. İbn Faris de böyle demiştir. Eğer o iki beyt gerçek olsalar bile burada delil olamazlar. Çünkü istilanın sonradan ele geçirme olduğunu anlatmış bulunuyoruz. İnançsızların ve mücessimelerin böyle yakışıksız zorlamalarından Allah'a sığınırız.

"Yuğşilleylen nahar": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ğayn sakin ve şeddesiz olarak "yuğşi" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ğayn meftuh ve şeddeli olarak "yuğaşşi" okumuşlardır. Ra'd: 13'te de böyle okumuşlardır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Gece gündüzün üzerine gelir, onu bürür. Neden: "Gündüz de geceyi bürür" demedi, çünkü o anlaşılmaktadır. Başka bir yerde de: "Geceyi gündüzün üzerine sarar, gündüzü de gecenin üzerine sarar" *(Zümer: 5)* demiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Gündüzü de geceye bürür dememesi, sözün akışından belli olduğu içindir, mesela: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Nahl: 81)* kavli gibi ki (soğuktan da korur, demektir). Leyl ile nahar'ın mansup olması, her birinin mefulunbih olmasındandır. Hasis ise: Hızlı, demektir.

"Veşşemse velkamere vennücume musahharatin": Çoğunluk bunları mansup okumuştur: Mana da: Halakassemavati velarda, demektir. İbn Amir de bunları burada ve Nahl: 12'de ref ile: "Veşşşemsü velkamerü vennücumu musahharatün" okumuş, Hafs da sadece Nahl: 12'de onu izlemiştir. Merfu okuması cümle başı olması hasebiyledir. Müsahharat: Emre amade demektir ki Allah'ın irade buyurduğu gibi doğar, batar ve dolaşırlar.

"Bilin ki yaratma O'nundur": Çünkü onları O yarattı. "Emir de": Emir de O'nundur, dilediği şeyi emreder. Emir: Kaza ve hüküm manasınadır, diyenler de olmuştur.

"Tabarekallah": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bereketten tefaul veznindedir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Kuteybi ile Zeccac da böyle demişlerdir. Ebu Malik de: Bereketten ifteale veznindedir, demiştir. Hasen de: Bereket O'nun tarafından gelir, demiştir. Ferra da: Tebareke, berekettendir, o ise Arapçada: Rabbimiz mukaddestir manasınadır, demiştir.

İkincisi: Tebareke: Yüce oldu manasınadır, bunu da Ebu Salih,

İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu'l – Abbas da şöyle demiştir: Tebareke: Yüceldi, mütabarik de: Yüce'dir, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Her şeyde O'nun adından bereket umulur. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Dördüncüsü: Tabareke: Mukaddes, yani temiz, demektir. Bunu da yine İbn Enbari zikretmiştir.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾

55 – Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.

"Rabbinize yalvararak dua edin": Tazarru: Zillet ve tevazu göstermektir. Hufye ise: Açığın zıddıdır ki gizli, demektir. Hasen de şöyle demiştir: Eskiler o kadar dua ettikleri halde fısıltıdan başka bir şey duymazdın. Ebu Musa hadisinden: Kendinizi zorlamayın; sizler ne sağıra ne da gaibe dua etmiyorsunuz.[7]

Burada zikredilen haddi aşma hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O duada haddi aşmadır. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mü'minlere rezillik ve lanet gibi beddua etmektir. Bunu da Said bin Cübeyr ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Peygamberlerin dereceleri gibi hak etmediği şeyleri istemektir. Bunu da Ebu Miclez, demiştir. *Üçüncüsü:* O sesli dua etmektir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Emredilen sınırı aşmaktır, bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَا تُفْسِدُوا
فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا
إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

56 – Islah ettikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın. O'na korkarak ve umarak dua edin. Şüphesiz Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır.

"Islah ettikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın": Bunda altı görüş vardır:

7 – Buhari, Cihad, bab, 131; Magazi, bab, 38; Daavat, bab, 51; Kader, bab, 7; Tevhid, bab, 9; Müslim, Zikir ve Dua, hadis no, 44; Ebu Davud, Vitr, bab, 26; Ahmed, Müsned, 4/394, 402, 418.

Onu imanla ıslah ettikten sonra küfürle ifsat etmeyin. *İkincisi:* Onu adaletle ıslah ettikten sonra zulümle ifsat etmeyin. *Üçüncüsü:* Onu taatle ıslah ettikten sonra günahla ifsat etmeyin. *Dördüncüsü:* İsyan etmeyin, sonra Allah yağmuru tutar da onu yağış ve bollukla ıslah ettikten sonra ekini helak eder. *Beşincisi:* Mü'mini yaşatarak ıslah ettikten sonra onu öldürmekle bozgunculuk etmeyin. *Altıncısı:* Peygamberleri vahiyle ıslah ettikten sonra onları yalanlamakla yeryüzünü ifsat etmeyin.

"O'na korkarak ve umarak dua edin": Bunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Azabından korkarak ve sevabını umarak. *İkincisi:* Reddinden korkarak ve icabetini ümit ederek.

"İnne rahmetallahi karibün minel muhsinin": Ferra şöyle demiştir: Arapların nesep hususunda karib kelimesini müennes ettiklerini gördüm. Bunda da ihtilaf etmezler. Daruke minna karib, ev fülanetün minna karib derler de (evinin ve filancanın) yakın veya uzak olduğunu kasdederlerse, müzekker de müennes de yaparlar. Çünkü onlar yakını mekan manasına alırlar, mesela: "Vema hiye minezzalimine bibaid" *(Hud: 83)*; "Vema yüdrike laallessaate tekunu kariba" *(Ahzab: 63)* ayetlerinde olduğu gibi. Eğer müennes yapsa idi (karibeten diyerek) yine de doğru olurdu. Şair Urve de şöyle demiştir:

Akşam üzeri Afra sana yakın değildir ki
Ona yaklaşasın; Afra senden uzak da değildir.

Zeccac şöyle demiştir: "Karib" denilmesi; rahmet, gufran ve af kelimelerinin aynı manaya olmasındandır. Hakiki müennes olmayanların hepsi de böyledir. Ahfeş de şöyle demiştir: Burada rahmetin yağmur manasına olması da caizdir.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57 – O ki rüzgarları rahmetinin önünde bir müjdeci olarak gönderir. Nihayet ağır bulutları yüklendiği zaman biz onu ölü bir toprağa göndeririz. Onunla su indiririz; onunla bütün ürünlerden çıkarırız. Ölüleri de böyle çıkarırız. Belki ibret alırsınız.

"Hüvellezi yürsürriyaha": Ebu Amr, Nafi, İbn Amir ve Asım, cemi sigasıyla "er - riyah"; İbn Kesir, Hamze ve Kisai de müfred kalıbıyla "er - rih" okumuşlardır. Bazen de müfret sigası kullanılır, cemi manası kastedilir; mesela: Kesüreddirhemü fi eydinnas (halkın elinde para çoğaldı" gibi. "İnnel insane lefi husrun" *(Asr: 2)* ayeti de böyledir.

"Büşren": Ebu Amr, İbn Kesir ve Nafi, nunun ve şinin zammı ile "nüşren" okuyup, nüşur'un cem'ini kastetmişlerdir ki o da hoş (ılgıt ılgıt) esen rüzgar demektir. Her taraf ve cihetten eser. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nüşr: Her tarafa dağılan, demektir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Nuşur'un münşir (dağıtan) ve münteşir (dağılan) ve naşir (yayan) manasına olma ihtimali de vardır. Enşerallahurriyaha denir ki; Onu (rüzgarı) ihya etti demektir. Neşeret da hayiyet (canlandı) manasınadır. Rüzgarın yayılmasının canlanma (kımıldama) manasına olduğunun delili de Şair Fak'asi'nin şu beytidir:

Ona güney rüzgarı esti, ona esmesi
Suları canlandıran yumuşak rüzgar esti.

Rüzgarın ölümle nitelenmesi de buna delildir.

Şair şöyle demiştir:

Rüzgarın ölmesini umarım;
Bugün oturur istirahat ederim.

Beytte geçen reyde (ve reydana): Rüzgar demektir.

İbn Amir, Abdülvaris ve Hasen el – Basri, mazmum nun ve sakin şin ile "nüşren" okumuşlardır ki bu, "nüşüren" manasınadır; mesela: kütüb ve kütb, rüsül ve rüsl gibi. Hamze, Kisai, Halef ve Mufaddal da Asım'dan rivayetle meftuh nun ve sakin şin ile "neşren" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Neşr: Bulut oluşturan hoş ve yumuşak rüzgardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Neşr: Geniş çapta yayılıp esen rüzgardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Neşr'in dürmenin zıddı olma ihtimali de vardır ki, sanki rüzgar kesilmekle dürülmüş gibi olur. Manasının, Ebu Ubeyde'nin neşr hususunda dediği gibi olma ihtimali de vardır ki o, her yöne dağılan rüzgar demektir. Manasının hayat anlamına gelen neşr olması da muhtemeldir, mesela şairin dediği gibi:

Hayret dirilen ölüye! Ve şöyle demiştir: İşte gerçek görüş budur. Ebu Reca el – Utaridi, İbrahim Nahai, Mesruk ve Muverrik el – İcli, nunun ve şinin fethi ile: "Neşeren" okumuşlardır. İbn Kasım da şöyle demiştir: Neşer'de de iki yorum vardır;

Birincisi: Nuşur'un çoğulu olmasıdır, nitekim: Amud ve amed, ihab ve eheb, derler.

İkincisi: Çoğul olup tekili naşir olmaktır. Gaib ve gayeb, hafid ve

hafed gibi. Bütün kurralar kelimeyi tenvinli okumuşlardır. Furkan: 48 ve Neml: 63'deki ihtilafları da böyledir. Bunlar tenvinle okuyanların kıraatlarıdır. Diğerleri ise be ile okumuşlardır; Asım da Mufaddal rivayetinin dışında mazmum be ve sakin şin ile fu'la vezninde: "Büşra" okumuştur. İbn Enbari şöyle demiştir: O, beşire'nin çoğuludur, o da yağmur müjdeleyen rüzgardır. Aslı şinin zammı iledir, ancak onlar iki zammeyi dile ağır gördüler. İbn Husaym ile İbn Cezlem de böyle okumuşlar; ancak o ikisi rayı tenvinlemişlerdir. Ebu'l – Cevza, Ebu İmran ve İbn Ebi Able de banın ve şinin zammesiyle okumuşlardır. Bu da onun beşire'nin çoğulu olmasına göredir. Burada rahmet, yağmurdur. Ona rahmet adını vermesi, onun rahmetle olmasındandır. "Ekallet": Yüklendi, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Sehab, sehabe'nin çoğuludur. İbn Faris de şöyle demiştir: Buluta sehab denilmesi, onun havaya ağmasındandır (yükselmesindendir).

"Sikalen": Su ile ağırlaşmış demektir. "Suknahu": Hu zamiri buluta racidir. Lafzı da müfret şeklindedir. "Libeledin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İla beledin demektir. *İkincisi:* Liihyai beledin demektir. Meyyit: Ot bitirmeyen ve yağmura muhtaç olan topraktır. "Feenzelna bihi": Bihi zamirinin merciinde üç görüş vardır:

Birincisi: Buluta racidir. *İkincisi:* Yağmura racidir. Bu ikisini Zeccac demiştir. *Üçüncüsü:* Belede (toprağa) racidir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir. "Feahrecna bihi": Buradaki zamirin de geçen üç görüşe ihtimali vardır.

"İşte böyle de": Yani o toprağı dirilttiğimiz gibi ölüleri de böyle diriltiriz, demektir. Mücahit de: Ölü toprağı yağmurla dirilttiğimiz gibi ölüleri de yağmurla diriltiriz, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala sura iki üfürme arasında erkeklerin menisi gibi bir yağmur gönderir; onunla insanları analarının karınlarında bitirdiği gibi kabirlerinde de bitirir (canlandırır).

"Leallekûm tezekkerun": Zeccac şöyle demiştir: Lealle reca manasınadır, insanlara birbirlerine hitap ettikleri gibi hitap edilmiştir. Mana da şöyledir: Umulur ki bu açıkladığımız şeylerle Allah'ın birliğine ve O'nun ölüleri dirilteceğine fikren ulaşırsınız.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ
إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Güzel toprağın bitkisi, Rabbinin izni ile (bol) çıkar. Kötü olanın ise ancak az ve yararsız çıkar. Şükreden bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.

"Güzel toprağın": Yani toprağı hoş olan yerin. "Yahrucu nebatuhu": İbn Ebi Able, yenin zammı ve ranın kesri ile "yuhricu" okumuştur. "Nebatehu"yu da tenin nasbı ile okumuştur. "Vellezi habuse layahrucu": Bunda da aynı okunuşlar söz konusudur. Eban, Asım'dan, yenin zammı ve ranın kesri ile: "Yayuhricu" okuduğunu rivayet etmiştir. Kötü toprak: Çorak ve tuzlu, demektir.

"İlla nekida": Cumhur nunun fethi ve kâfın kesri ile okumuştur. Ebu Cafer de, kâfın fethi ile "nekeda" okumuştur. Mücahit, Katade ve İbn Muhaysın da, kâfın sükunu ile "nekda" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Nekida, az ve zor manasınadır, demiş ve şu şiiri kanıt getirmiştir:

Sen söz verdiğin zaman sözünü yerine getirmez,
Verdiğin zaman da ancak az ve zor verirsin.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için getirdiği bir misaldir; mü'min Kur'an'ı dinleyip de düşündüğü zaman ondan yararlanır ve tesiri üzerinde görülür. O nedenle verimli ve bol mahsul veren, yağmurun tesiri üzerinde iyice görülen toprağa benzetilmiştir. Kafir ise bunun aksinedir.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ
مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾ قَالَ الْمَلَاُ
مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٦٠﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ي
ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦١﴾ اُبَلِّغُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

59 – Andolsun Nuh'u kavmine gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum" dedi.

60 – Kavminden ileri gelenler: "Şüphesiz biz elbette seni apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

61 - "Ey kavmim, bende hiçbir sapıklık yoktur. Ancak ben alemlerin Rabbinden bir elçiyim" dedi.

62 – Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum ve size öğüt veriyorum. Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum.

"Allah'a ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir. Bundan sonraki diğer kıssalarda da böyledir.

"Maleküm min ilahin ğayruh": Kisai, cer ile (esre) "ğayrih" okumuştur. Ebu Ali de: Onu İlah lafzına sıfat yapmıştır, demiştir.

"Übelliğuküm": Ebu Amr, beyi sakin, lamı da şeddesiz olarak: "Übliğukum" okumuştur. Diğerleri de, beyi meftuh, lamı da şeddeli olarak: "Übelliğuküm" okumuşlardır.

"Ve ensahu leküm": Nasahtuhu ve nasahtu lehu (lamlı da lamsız da) denir. Şekertuhu ve şekertu lehu gibi.

"Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum": Yani tövbe edeni affedeceğini ve günahta ısrar edene azap edeceğini biliyorum. Mukatil de şöyle demiştir: Azabın inmesi hakkında sizin bilmediklerinizi biliyorum. Zira Nuh kavmi kendilerinden önce azap edilen bir kavim duymamışlardı.

أَوَعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ
مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ
كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿٦٤﴾

63 – İçinizden bir adama sizi uyarması, sakınmanız ve belki merhamet olunursunuz diye Rabbinizden bir öğüt gelmesine taaccüp mü ettiniz?

64 – Derken onu yalanladılar; biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık. Ayetlerimizi inkar edenleri suda boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler.

"Eve aciptüm": Zeccac şöyle demiştir: Bu, atıf vavıdır, üzerine istifham hemzesi dahil olmuş, öylece meftuh kalmıştır. Zikir hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüttür. *İkincisi:* Açıklamadır.

"Ala recülin minküm": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* "Ala": "Maa = ile" manasınadır. *İkincisi:* Mana şöyledir: Sizden bir adamın dili ile öğüt gelmesine. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Kör bir kavim": İbn Abbas şöyle demiştir: Kalpleri Allah'ın marifetinden, kudretinden ve şiddetli azabından kör oldu.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ
الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖي سَفَاهَةٍ
وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٦٦﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بٖي
سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّٖي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦٧﴾
اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖي وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَمٖينٌ ﴿٦٨﴾ اَوَعَجِبْتُمْ
اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَاذْكُرُٓوا
اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ
فِي الْخَلْقِ بَصْۜطَةً فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
﴿٦٩﴾ قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٧٠﴾

65 – Ad kavmine de kardeşleri Hud'u gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Korkmuyor musunuz?" dedi.

66 – Kavminden ileri gelenler: "Şüphesiz biz elbette seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve biz seni elbette yalancılardan sanıyoruz" dediler.

67 – Ey kavmim, bende beyinsizlik yoktur. Ben ancak alemlerin Rabbinden bir elçiyim" dedi.

68 – Size Rabbimin mesajlarını tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir öğütçüyüm" dedi.

69 – Sizi uyarmak için içinizden bir adamla Rabbinizden size bir öğüt gelmesine mi taaccüp ettiniz? Hatırlayın ki, sizi Nuh kavminden sonra halifeler kıldı ve size yaratılışta kuvvetçe onlardan fazla verdi. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Belki kurtuluşa erersiniz.

70 – Dediler: "Bize bir tek Allah'a ibadet etmemiz ve atalarımızın ibadet ettiklerini bırakmamız için mi geldin? Öyleyse eğer doğru söyleyenlerden isen tehdit ettiğin şeyi bize getir".

"Ve ila Âd": Mana: Âd'a gönderdik, demektir. "Kardeşleri Hud'u": Zeccac şöyle demiştir: Kardeşleri demesi, onun da onlar gibi Adem'in oğullarından olmasındandır. Kavimlerinden olması dolayısıyla denilmiş olması da caizdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Ad, Sam bin Nuh'tan gelen bir kabiledir. Onlara kardeşleri demesi, onların soyundan olmasındandır. Onun soyu şöyledir: Ad bin Avs bin İrem bin Sam.

"İnna lenerake fi sefahetin": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sefahet cahilliktir. Zeccac da şöyle demiştir: Sefahet: Akıl hafifliği ve görüş basitliğidir. Sevbün sefihün denir ki: seyrek kumaş demektir.

"Biz seni yalancılardan zannediyoruz": Onu kesin bildiklerinden değil de zanlarından dolayı inkar ettiler. "Ey kavmim, bende beyinsizlik yoktur, dedi": Bu da karşıya hitap ederken gayet güzel bir edep türüdür. Çünkü onların beyinsizlik diye nispet ettikleri şeyi sadece, o bende yoktur demekle reddetti.

"Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm": Dahhak: Elçiliğe güvenilir biriyim, demiştir. İbn Saib de: Ben bugüne kadar aranızda emindim, demiştir.

"Hatırlayın ki, sizi halifeler kıldı": Onlara nimeti hatırlattı; şöyle ki kendilerinden öncekileri helak etti ve kendilerini onların yerlerine geçirdi. "Ve zadeküm filhakı bestah": Yani size uzun boy ve kuvvet verdi. İbn Abbas şöyle demiştir: En uzunları yüz arşın, en kısaları da altmış arşın idi. Zeccac şöyle demiştir: "Âlâullah": Allah'ın nimetleri demektir. Tekili: İla'dır, Şair de şöyle demiştir:

Beyaz benizlidir, zayıflıktan korkmaz.
Sıla-i rahmi terk etmez ve yemini yerine getirir.

Tekilinin "ilye" ve "ela" olması da caizdir.

"Bize tehdit ettiğin şeyi getir": Yani azabın inmesi ile ilgili olarak. "Eğer doğru söyleyenlerden isen": Azabın inmesi hakkında. Ata da: Peygamberliğin ve bize gönderilmen hakkında, demiştir.

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ اَتُجَادِلُونَنِي
فِي اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا

مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾
فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

71 – Dedi: "Size Rabbinizden bir azap ve gazap hak oldu. Sizin ve atalarınızın ad taktığınız ve Allah'ın, onlara hiçbir delil indirmediği bazı isimler (putlar) hakkında mı benimle mücadele ediyorsunuz? Bekleyin; şüphesiz ben de sizinle bekleyenlerdenim.

72 – Biz de onu ve beraberindekileri bizden bir rahmetle kurtardık. Ayetlerimizi inkar edenlerin ve inanmayanların kökünü kestik.

"Kad vakaa": Vacip oldu demektir. "Aleyküm min Rabbiküm ricsün ve ğadab": İbn Abbas (rics ve ğadab): Azap ve öfke, demiştir. Ebu Amr bin Ala da: Ze ile ricz ve sin ile rics: Aynı manayadır, sin zeye kalb olunmuştur.

"Sizin ve atalarınızın ad taktığınız isimler hakkında mı benimle mücadele ediyorsunuz?": Bu isimler putlardır. Onlara ad takmalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlara tanrılar dediler. *İkincisi:* Onlara çeşitli isimler verdiler. Sultan da: Delil, demektir. "Bekleyin": Azabın inmesini. "Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim": Bana inanmadığınız için başınıza gelecek azabı.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ
وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾
وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ
فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ
الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٧٤﴾

73 – Semud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir İlah yoktur. Size Rabbinizden açık bir mucize gelmiştir. İşte size bir mucize olarak Allah'ın dişi devesi! Bırakın onu, Allah'ın arzında yesin. Ona bir kötülükle dokunmayın. Sonra sizi acıklı bir azap yakalar" dedi.

74 – Hatırlayın ki Allah sizi Ad (kavmin)den sonra halifeler kılmış ve sizi yeryüzüne yerleştirmişti. Ovalarından köşkler edinir ve dağlarından evler yontarsınız. Öyleyse Allah'ın nimetlerini hatırlayın ve yeryüzünde bozgunculuk etmeyin.

"Ve ila Semude": Ebu Amr bin Alâ şöyle demiştir: Ona Semud denmesi suyunun azlığındandır. İbn Faris: Semud kaynağı olmayan az suya, denir demiştir.

"İşte bu, Allah'ın dişi devesi": Allah'a nispet edilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Bu, özelleştirme ve üstün kılma içindir, mesela, Kâbe için: Allah'ın Evi denilmesi gibi. *İkincisi:* Çünkü o, bir mucize olarak yaratılmıştı.

"Size bir mucize olarak": Yani Allah'ın kudretini gösteren bir alamet olarak. Neden "size" demiştir? Çünkü onlar teklif etmişlerdi. Hem kendileri hem de başkaları için mucize ise de teklif onlardandı. Onun mucize olmasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Düz bir kayadan çıkmıştı; gebe gibi sancılandı, sonra da istedikleri gibi yarıldı, içinden çıktı. *İkincisi:* O bir günde vadideki suyu içiyor ve o kadar süt veriyordu.

"Bırakın onu, Allah'ın arzında yesin": İbn Enbari şöyle demiştir: Bakımı ve yemi sizin üzerinize değildir. "Te'kül" gizli şartın cevabı olarak meczumdur, takdiri şöyledir: İn tezeruha te'kül (eğer onu bırakırsanız yemini yer).

"Ona kötülükle dokunmayın": Onun ayaklarını doğramayın, demektir.

"Ve bevveeküm filardı": Sizi oraya yerleştirdi, demektir. Tebevve fülanün menzilen denir ki: Bir yere indi manasınadır. Bevve'tühu: Onu bir yere indirdim, yerleştirdim, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Toplumlarının ortasına yerleştirildi,
Kavminin içinde yeri tamam oldu.

Yani asaletten soyun merkezine yerleşti demek istiyor.

"Tettehizune min suhuliha kusura": Sehl: Engebeli olmayan düz yer demektir. Kasr da: Yüksek bina manasınadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Ovalarında yazlık için köşkler edindiler, kışlık için de dağlarda yontmalar yaptılar. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir:

Onlardan bir adam binalar yapardı, üzerinden yüz yıl geçerdi, harap olurdu. Sonra onu yenilerdi. Yine üzerinden yüz yıl geçer harap olurdu, yine onu yenilerdi. Yüz yıl daha geçer harap olurdu. Bundan bıkınca, dağlarda kaya evler edindiler.

قال الملأ الذين استكبروا من قومه
للذين استضعفوا لمن آمن منهم أتعلمون أن صالحا
مرسل من ربه قالوا إنا بما أرسل به مؤمنون ﴿٧٥﴾ قال
الذين استكبروا إنا بالذي آمنتم به كافرون ﴿٧٦﴾

75 – Kavminden büyüklük taslayanlar, içlerinden iman eden hor görülenlere: "Salih'in gerçekten Rabbinden gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?" dediler. Onlar da: "Biz, onunla gönderilen şeylere inanıyoruz" dediler.

76 – Büyüklük taslayanlar: "Biz, sizin iman ettiğiniz şeyleri inkar ediyoruz" dediler.

"Kalel meleüllezines tekberu min kavmihi": İbn Amir vav ziyadesiyle: "Ve kale" okumuştur. Onların Mushaflarında da böyledir. Ayetin manası da şöyledir: Allah'a ibadetten büyüksündüler. "Hor görülenlere": Zavallıları kastediyor. "Onlardan iman edenler" de zavallılardan bedeldir, onlar da mü'minlerdir. "Salih'in gerçekten Rabbinden gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz?": Bu, ret manasına bir sorudur (o peygamber değildir, demek istiyorlar. Mütercim).

فعقروا الناقة وعتوا عن أمر ربهم وقالوا يا صالح
ائتنا بما تعدنا إن كنت من المرسلين ﴿٧٧﴾ فأخذتهم
الرجفة فأصبحوا في دارهم جاثمين ﴿٧٨﴾

77 – Derken o dişi deveyi kestiler ve Rablerinin emrinden uzaklaştılar. "Ey Salih, eğer sen gönderilenlerden isen, tehdit ettiğin şeyi bize getir" dediler.

78 – Bunun üzerine onları o sarsıntı tuttu; yurtlarında diz çökenler (helak olanlar) oldular.

"Feakarunnakate": Yani deveyi öldürdüler demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Akr öldürmek manasına gelir; Peygamber aleyhisse-

lam'ın şehitlerden bahsederken: "Kim atını akr ederse demiştir ki öldürürse, demektir."[8] İbn İshak da şöyle demiştir: Deveyi öldüren bir ağacın arkasına gizlendi, ona bir ok attı; bacak kasına saplandı. Sonra da ona kılıçla saldırdı, ökçe veterini (aşil kirişini) kesti, sonra da onu boğazladı. Ezheri şöyle demiştir: Akr, Araplarda devenin ökçe sinirini kesmektir. Sonra akr boğazlama için kullanıldı, çünkü devenin o damarını kesen onu boğazlar.

"Uzaklaştılar (atev)": Zeccac şöyle demiştir: Küfürde haddi aştılar. Ebu Süleyman da: Rablerinin emrinin dışına çıktılar, demiştir.

"Bizi tehdit ettiğin şeyi getir": Yani azabı, demektir.

"Onları sarsıntı (recfe) tuttu": Zeccac: Recfe şiddetli sarsıntıdır, demiştir.

"Feasbahu fi darihim" (yurtlarında oldular): Yani şehirlerinde, demektir. Eğer: "Burada nasıl tekil yaptı da, başka bir yerde çoğul yaparak: "Fi diyarihim" *(Hud: 67)* dedi?" denilirse, buna iki cevap verilir: Bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Yurttan (dardan), askeri kamplarını kastetmişlerdir. Diyarihim derken de her birinin konakladığı menzili kastetmişlerdir.

İkincisi: Dâr demekle diyarı kastetmiştir, tekil söylemekle çoğul söylemeye gerek duymamıştır. Mesela şairin şu mısraı gibi:

Yarı karın yiyin, yaşarsınız. (Yarı karınlar, demek istemiştir).

Bu kitapta bunun misalleri çoktur.

"Casimin": Ferra şöyle demiştir: Sabahleyin çökmüş kül gibi yığılıp kaldılar. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Birbirlerinin üzerine çöktüler. Cüsum insanlar ve kuşlar için devenin çökmesi gibidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cüsüm dizlerin üzerine çökmektir. Başkası da şöyle demiştir: Bu şekilde ölüp kaldılar. Zeccac da şöyle demiştir: Üst üste atılan kül gibi cesetler haline geldiler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Azap gelirken birbirlerinin üzerine düşüp kaldılar.

فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ

وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ
لَكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿٧٩﴾ وَلُوطًا

8 - İmam Ahmed, Müsned, 3/391, Cabir bin Abdullah'tan rivayet edilmiştir.

إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا
مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿٨١﴾
وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ
مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٨٢﴾

79 – O da onlardan yüz çevirdi: "Ey kavmim, gerçekten size Rabbimin mesajını tebliğ ettim ve size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz" dedi.

80 – Lut'u da (gönderdik); hani kavmine: "Sizden önce dünyalardan kimsenin yapmadığı o çirkin harekete mi varıyorsunuz?" demişti.

81 - "Şüphesiz sizler, kadınları bırakarak erkeklere şehvetle varıyorsunuz. Meğer siz haddi aşan bir kavim imişsiniz!"

82 – Kavminin cevabı: "Onları kentinizden çıkarın; çünkü onlar iyice temizlenen insanlar!" demelerinden başka bir şey olmadı.

"Onlardan yüz çevirdi": Allah Teala diyor ki: Salih, onlar deveyi kestikten sonra onlardan ayrıldı; çünkü Allah Teala ona, "aralarından çık; ben onları helak edeceğim" diye vahyetti. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre sizin Peygamberiniz Muhammed Mustafa nasıl Bedir'de öldürülen müşriklere sesini duyurdu ise Salih aleyhisselam da ölümlerinden sonra kendi kavmine sesini öyle duyurdu.

"O çirkin harekete mi varıyorsunuz?": Yani erkeklere yanaşmaya. "Sizden önce dünyalardan kimse onu yapmadı": Amr bin Dinar şöyle demiştir: Lut kavmine gelinceye kadar dünyada bir erkek bir erkeğin üzerine çıkmadı. Bazı dilciler: Lut kelimesinin: Lattul havza (havuzu çamurla sıvayıp düzledim) kavlinden geldiğini söylemişlerse de bu, yanlıştır. Çünkü o, İshak gibi yabancı bir isimdir. İshak'ın da uzaklık manasına gelen sahk kökünden geldiği söylenemez.

"Erkeklere mi geliyorsunuz?" Bu, ret manasına bir sorudur. Müsrif de: Kendisine emredilen şeyde haddi aşan demektir. "Onları kentinizden çıkarın": Yani Lut'u ve ona tabi olan mü'minleri. "Onlar iyice temizlenen insanlardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar erkeklerin arkalarından ve kadınların arkalarından uzak dururlardı.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾ وَأَمْطَرْنَا
عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

83 – Biz de onu ve ailesini kurtardık, ancak karısı hariç. Çünkü o, kalanlardan oldu.

84 - Üzerlerine bir yağmur yağdırdık ki! Bak, günahkarların akibetleri nasıl oldu?

"Onu ve ailesini kurtardık": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: İki kızıdır. *İkincisi:* Ona iman edenlerdir.

"Ancak karısı müstesna. O kalanlardan oldu": Yani Allah'ın azabında kalanlardan oldu. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Neden "ğabirin" diyerek erkek cemi kalıbı kullandı? Çünkü erkeklerle kadınlar beraber zikredilirse, erkek kalıbı kullanılır.

"Üzerlerine bir yağmur yağdırdık ki": Yani taş yağmuru indirdik. Mücahit şöyle demiştir: Cebrail yere indi, kanadını Lut kavminin şehirlerinin altına soktu, onları havaya kaldırdı, sonra da onları ters çevirdi; altını üstüne getirdi, sonra da üzerlerine taş yağdırıldı.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ
وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

85 – Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka İlah yoktur. Size Rabbinizden bir mucize geldi; ölçüyü, tartıyı tam yapın. İnsanların eşyalarını kısmayın. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. Eğer inanan kimseler iseniz bu, sizin için daha hayırlıdır" dedi.

"Medyen'e": Katade şöyle demiştir: Medyen, Şuayb kavminin üzerinde toplandıkları bir su idi. Zeccac da böyle demiştir. O şöyle de demiştir: Medyen gayri munsariftir, çünkü yer isimidir. Mukatil de

şöyle demiştir: Medyen, İbrahim Halil'in öz oğludur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: O, İbn Medyen bin İbrahim'dir. Mana da şöyledir: Şuayb'i de Medyen oğullarına gönderdik. Buna göre Medyen, kabilenin adıdır. Bazıları da: O, şehrin adıdır, demişlerdir. Mana da: Medyen halkına gönderdik olur. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyle demiştir: Medyen yabancı (Arapça olmayan) bir isimdir. Eğer Arapça ise, ye fazladır; medene bilmekâni kavlinden gelir ki, bir yerde ikamet etmek manasınadır.

"Vela tebhasunnase eşyaehüm" (halkın eşyasını kısmayın): Zeccac şöyle demiştir: Bahs, eksiklik ve azlıktır, sin ile, behastü ebhasü, denir. Sad ile behastü aynehu denirse: Gözünü çıkardım olur. "Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin": Yani Allah orayı adalet emri ve peygamberler göndermekle ıslah ettikten sonra günahlar işlemeyin, demektir.

"Eğer inananlar iseniz": Yani size Allah'tan haber verdiğim şeyleri tasdik eden kimseler iseniz, demektir.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ
صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ
بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨٦﴾

86 – O'na (Allah'a) iman edenleri tehdit ederek ve onları Allah'ın yolundan çevirerek her yola oturmayın ve onun eğrilmesini istemeyin. Hatırlayın, hani siz az idiniz de sizi çoğaltmıştı. Bakın, bozguncuların sonu ne oldu!"

"Vela tak'udu bikülli sıratın": Sırat yol, demektir. "Tehdit ederek": Şuayb'e iman edenleri kötülükle tehdit ederek ve azap ve öldürmekle korkutarak. Eğer: "Fi'li (tuiduneyi) nasıl mef'ulsüz (nesnesiz) zikretti. Tuidune bikeza deseydi?" denirse, cevap şöyledir: Araplar bu fi'li nesnesiz söylerlerse, mutlaka kötü şey akla gelir, mesela bu manada nesnesiz olarak, ev'attü fülanen derler. Ama nesnesiz olarak vaattü derlerse, o da yalnız hayra delalet eder. Ferra şöyle demiştir: Vaattuhu hayran ve evattuhu şerren, derler. Eğer hayrı ve şerri atarlarsa, hayırda: Vaattuhu, şerde de: Evattuhu, derler. Be getirerek de: Vaattuhu bişşerri, deler. Halk şairi şöyle demiştir:

Beni zindan ve prangalarla tehdit etti (evadeni bissicni).

Musannif şöyle demiştir: Ben şeyhim dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum, dedi ki: Evattü ile tehdit ettikleri şeyi zikretmek isterlerse, be getirir: Evattuhu biddarbi (onu dayakla tehdit ettim) derler. Evattuhuddarbe, demezler. Süddi de şöyle demiştir: Şuayb'in kavmi aşarcı idiler. İbn Zeyd de: Yol keserlerdi, demiştir.

"Allah'ın yolundan çevirerek": Yani O'na iman edenleri Allah'ın dininden döndürerek, demektir. "Onun eğriliğini arayarak (tebğuneha iveca)": Kavli de Al-i İmran: 99'da tefsir edilmiştir.

"Hatırlayın, hani siz az idiniz de sizi çoğalttı": Zeccac şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: Siz fakirken sizi zengin etti. Şöyle olması da caizdir: Sayınız az iken sizi çoğalttı. Şöyle olması da caizdir: Güçsüz iken size güç verip sizi kuvvetlendirdi.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي
أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى
يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٧﴾
قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾

87 – Eğer içinizden bir grup bana gönderilenlere iman etti ve bir grup da iman etmedi ise, Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

88 – Kavminden büyüklük taslayanlar: "Ey Şuayb, elbette seni ve seninle beraber iman edenleri mutlaka çıkaracağız yahut dinimize dönersiniz" dediler. O da: "İstemesek de mi?" dedi.

"Eğer içinizden bir grup bana gönderilenlere iman etti ve bir grup da iman etmedi ise": Yani peygamberliğimde ihtilaf edip de tasdik edenler ve inanmayanlar olmak üzere iki fırkaya ayrıldınızsa, "Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin": İnanmayanlara azap etmek ve tasdik edenleri de kurtarmakla. "O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır": Çünkü O, haksızlık etmez.

"Yahut bizim dinimize dönersiniz": Dinleri de şirktir, çok tanrıcılıktır. Ferra şöyle demiştir: "Leteudünne"deki lamı yeminin cevabı

gibi kılmıştır, o da şart manasınadır. Konuşmada bunun örneği şöyledir: Vallahi leardibenneke ev tukırru li, manası: Allah'a yemin ederim ki seni döveceğim meğerki suçunu ikrar edesin, yahutta mana şöyledir: Suçunu ikrar edinceye kadar seni döveceğim. "Dedi: İstemesek de mi?": Yani ona girmek istemesek de mi bizi dininize girmeye zorlayacaksınız?! Buradaki hemze istifham içindir. Eğer: "Nasıl, yahutta dinimize dönersiniz" dediler, hâlbuki Şuayb hiçbir zaman onların dinine girmiş değildi ki ona dönsün?" denilirse, buna iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Onlar Şuayb'e hitap ederken yanındaki kafirleri kastedince, onlara hitap etmekle Şuayb'e de hitap etmiş oldular ve onlar çoğunluk, o ise azınlık olduğundan onu da onların içine kattılar.

İkincisi: Mana şöyledir: Yahutta dinimize dönersiniz, buradaki dönme başlama manasınadır, mesela: Filandan bana kötülük döndü, denir ki daha önce ona hiç kötülük etmemiş olabilir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer günler bana bir defa iyilik etmiş olursa,
Onlara da günahlar dönmüştür.

Bunu da Bakara suresi: 210'da "ve ilallahi turceul umur" kavlinde şerh etmiş idik. Bu iki cevabın manasını Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir.

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ
إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ
اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا
افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿٨٩﴾
وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ
إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ
جَاثِمِينَ ﴿٩١﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ
كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٢﴾ فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ

لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ
عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٩٣﴾

89 – "Eğer, Allah bizi ondan kurtardığı halde sizin dininize dönersek, Allah'a yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemedikçe bizim ona dönmemiz (söz konusu) olamaz. Rabbimiz her şeyi ilimce kaplamıştır. Yalnız Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısısın".

90 – Kavminden kafir olan ileri gelenler: "Eğer Şuayb'e tabi olursanız, şüphesiz siz, o takdirde kesinlikle ziyan edenlerdensiniz" dediler.

91 – Derken onları o sarsıntı tuttu; sabahleyin yurtlarında diz çökenler (helak olanlar) oldular.

92 – Şuayb'i yalanlayan kimseler, hiç orada ikamet etmemiş gibi oldular. Şuayb'i yalanlayanlar ziyan edenlerin ta kendileri oldular.

93 – Şuayb onlardan yüz çevirdi ve: "Ey kavmim, andolsun, gerçekten ben size Rabbimin mesajlarını ulaştırdım ve size öğüt verdim. Artık kafir bir kavme nasıl üzülürüm!" dedi.

"Eğer sizin dininize dönersek Allah'a yalan uydurmuş oluruz": Şöyle ki: O kavim, yaşadıkları dini Allah'ın kendilerine emrettiğini iddia ediyorlardı, bunun için ona millet (din) dediler. "Ona dönmemiz söz konusu olamaz": Yani dininize. "Meğerki Allah dilemiş ola": Yani ilm-i ezelisinde ve geçmiş takdirinde böyle bir şey yapmış ola. "Rabbimiz her şeyi ilimce kaplamıştır": İbn Abbas: olan şeyi olmadan önce bilir, demiştir.

"Yalnız Allah'a tevekkül ettik": Yani bizi tehdit ettiğiniz şeyde ve bizim de kaçındığımız sapıklıkta.

"Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet": Kelime anlamı: Aramızı aç, demektir ki aramızda hüküm ver manasınadır. Şair şöyle demiştir:

Benden Usm oğullarına bir elçi gönder,
Benim hakkımda verdiğiniz hükümlere ihtiyacım yoktur (onları tanımıyorum).

Ferra da şöyle demiştir: Uman halkı kadıya: Fatih ve fettah (açıcı)

derler. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması caizdir: İşimizi (dolaşığımızı) aç ki aramızdaki şeyler ortaya çıksın. Onların bu sözleriyle kavimlerine azap inmesini, böylece hakkın da kendilerinde olduğunun açığa çıkmasını istemiş olmaları da caizdir.

"Sanki orada ikamet etmemiş gibi oldular": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yurtlarında hiç yaşamamış gibi oldular. Bunu İbn Abbas ile Ahfeş, demişlerdir. Hatim Tayyi' de şöyle demiştir:

Bir zamanlar fakirliği de zenginliği de yaşadık,
Her ikisini de bize zaman kadehlerle içirdi.

Zenginliğimiz akrabalara taşkınlığımızı artırmadı,
Fakirlik de soydaşlarımızı hor gördürmedi.

Zeccac, şiirde geçen "ğaniyna" sözcüğünün, yaşadık manasına geldiğini söylemiştir. Yine şiirdeki tasa'luk, fakirliktir. Araplar fakire: Sa'luk, derler.

İkincisi: Orada hiç nimet tatmamış gibi oldular. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Orada hiç bulunmamış gibi oldular. Bunu da İbn Zeyd ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Oraya hiç inmemiş (konmamış) gibi oldular. Zeccac şöyle demiştir: Asmai dedi ki: Mağani: Menziller manasınadır. Ğaniyna bimekanin keza denir ki: Oraya indik, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Orada ikamet etmemiş gibi oldular. Ğaniyna bimekanin keza: Orada ikamet ettik, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Şuayb'e inanmayanlar" kavli, onları daha çok kınamak için iki kere tekrar edilmiştir. Mesela şöyle dersin: O senin kardeşin malımızı aldı, o senin kardeşin namusumuza sövdü.

"Onlardan yüz çevirdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yüz çevirdi. *İkincisi:* Bir tarafa çekildi. "Ey kavmim, size Rabbimin mesajlarını tebliğ ettim": Katade şöyle demiştir: Bizim Peygamberimiz Bedir'de helak olduktan sonra kendi kavmine sözlerini nasıl duyurdu ise Şuayb ve Salih de kendi kavimlerine helak olduktan sonra seslerini öyle duyurmuşlardır.

"Fekeyfe âsâ": Nasıl üzülürüm, demektir. İbn İshak şöyle demiştir: Şuayb, kavminin helakine çok üzüldü, sonra da kendini kınadı ve: "Kafirler topluluğuna nasıl üzülürüm?" dedi.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا
أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Bir kente hiçbir peygamber göndermedik, ancak onun halkını belki yalvarırlar diye fakirlikle ve sıkıntı ile yakaladık.

"Bir kente göndermedik": Zeccac şöyle demiştir: Her şehre, kent (karye) denir, çünkü insanlar orada toplanırlar. Başkası da şöyle demiştir: Burada kısaltma vardır, takdiri: Ona inanmazlarsa, demektir. "Biz de onun halkını fakirlik ve sıkıntı ile yakaladık": Bunun tefsiri de En'am: 42 ve bu surede: (A'raf: 55'te) geçmiştir. Ayetten kastedilen: İnanmayanlara Allah'ın adetini bildirmek ve Kureyş'i tehdit etmektir.

ثُمَّ بَدَّلْنَا
مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا
الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾
وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾ أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا
وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾

95 – Sonra kötülüğün yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza keder / yoksulluk ve sevinç dokunmuştu" dediler. Biz de onları farkında olmadan ansızın yakaladık.

96 – Eğer kentler halkı iman etseler ve sakınsalardı, üzerlerine gökten ve yerden kesinlikle bereketler açardık. Ancak onlar yalanladılar; biz de onları kazandıkları şeyle yakaladık.

97 – Kentler halkı azabımızın kendilerine geceleyin uyurlarken gelmesinden emin mi oldular?

"Sonra kötülüğün yerine iyilik getirdik": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kötülük, şiddet, iyilik de bolluktur. Bunu İbn Abbas,

demiştir. *İkincisi:* Kötülük, şer, iyilik de hayırdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Sonunda çoğaldılar": İbn Abbas, kendileri çoğaldı, malları da arttı, demiştir. "Atalarımıza keder ve sevinç dokunmuştu, dediler": Biz de onlar gibiyiz; onların başına gelenler bizim de başımıza gelir, yani onları zamanın adeti helak etti; o bir ceza değildi, dediler.

"Biz de onları ansızın yakaladık": Yani habersiz olarak azabın inmesiyle. "Farkında değillerdi": Azabın inişinin, sonunda Allah onları helak etti.

"Üzerlerine göğün ve yerin bereketlerini elbette açardık": Zeccac şöyle demiştir: Mana: onlara gökten yağmur gelirdi, yerden de ot biterdi. Bu da çok ve bol olurdu.

أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى
وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ ۚ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ
إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

98 – Kentler halkı azabımızın kendilerine kuşluk vakti oynarlarken gelmesinden emin mi oldular?

99 – Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Allah'ın tuzağından ziyan eden topluluktan başkası emin olmaz.

"Eve emine ehlül kura": İbn Kesir, İbn Amir ve Nafi, vavın sükunu ile "Ev emine ehlü" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, vav harekeli olarak: "Eve emine" okumuşlardır. Verş de Nafi'den, hemzeyi idgam ederek: "Evamine" okumuş, harekesini sakinin üzerine atmıştır.

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ
مِن بَعْدِ أَهْلِهَا أَن لَّوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ ۚ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ
قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ تِلْكَ الْقُرَىٰ نَقُصُّ عَلَيْكَ
مِنْ أَنبَائِهَا ۚ وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِن قَبْلُ ۚ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

100 – Yeryüzüne (eski) halkından sonra mirasçı olanlar için belli olmadı mı ki, eğer biz istese idik, onlara günahları yüzünden musibet verirdik. Kalplerinin üzerine mühür basarız da artık onlar işitmezler.

101 – İşte bu kentlerin haberlerinden sana anlatıyoruz. Andolsun, onlara peygamberleri mucizeler getirmişti. Daha önce yalanladıklarına iman edecek değillerdi. İşte Allah kafirlerin kalplerini böyle mühürler.

"Evelem yehdi lillezine": Yakup, nun ile: "Nehdi" okumuştur. Taha: 128 ve Secde: 26'da da böyle okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, mana: Allah onlara açıklamadı mı, olur. Kim de nun ile okursa, mana: Biz onlara açıklamadık mı olur. "Ve natbau": Bu, "esabnahüm" üzerine matuf değildir; çünkü "esabnahüm" üzerine matuf olsa idi, "letaba'na" derdi. Mana sadece şöyledir: Biz kalplerini mühürleriz. Mananın lafzan mazi, mana bakımından müstakbel (muzari) üzerine matuf olması da caizdir, mesela: "Enlev neşaü" dediği gibi ki, mana: Lev şi'na (mazi olarak, istese idik) demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Esabna"nın üzerine matuf olması da caizdir, o zaman esabna, nusibü manasına; mazi muzari yerine kullanılmış olur. Mana açık olunca bu caizdir. Mesela: "Tebarekellezi in şae caale leke hayran min zalike" *(Furkan: 19)* demiştir ki: İn yeş'e, demektir. "Yecal leke kusura" kavli de bunu gösterir.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer hakkımda şüpheli bir şey duyarlarsa, sevinçlerinden uçarlar,
İyi bir şey duyarlarsa, gömerler.

Burada mazi olan defenu, muzari olan yedfinu yerine kullanılmıştır.

"Onlar işitmezler": Yani kabul etmezler, demektir. Semiallahu limen hamideh (Allah kendine hamd edeni işitir) de böyledir ki, kabul eder, demektir.

Şair de şöyle demiştir:

Allah'a dua ettim öyle ki Allah'ın,
Dediğimi işitmeyeceğinden (kabul etmeyeceğinden) korktum.

"Daha önce yalanladıklarına iman edecek değillerdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Peygamberler geldiği zaman iman edecek değillerdi; çünkü onlar Allah'ın ilminde kalu bela bezminde Adem'in sulbünden çıkarıldıkları gün inkar etmişlerdi. Bu, Übey bin Ka'b'in görüşüdür.

İkincisi: Peygamberler gönderildiği zaman kalu bela bezminde Adem'in sulbünden çıkarıldıkları zaman yalanladıkları şeye iman edecek değillerdi; çünkü dilleriyle iman etmiş, içlerinde ise küfrü gizlemişlerdi. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Eğer onları ölümlerinden sonra dünyaya gönderse idik, helaklerinden önce inkar ettikleri şeye inanacak değillerdi. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Eski milletlerden geçmişlerinin inkar ettiklerini kendileri ikrar edecek değillerdi, bilakis inkarda onlara katılırlardı. Bunu da Yeman bin Rebab, demiştir.

Beşincisi: Mucizeler ve acayiplikler gördükten sonra onları görmezden önce inkar ettikleri şeye iman edecek değillerdi.

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

102 – Çokları için ahde vefa bulamadık. Gerçekten çoklarını fasıklar olarak bulduk.

"Çoklarını bulamadık": Yani geçmiş çağların çoklarını. "Min ahd": Vefa demektir. İbn Abbas: Allah onları Adem'in sulbünden çıkardığı zaman verdikleri ahde vefayı murat etmiştir, demiştir. Hasen de: Ahd burada Peygamberlerle beraber şirk koşmayacaklarına dair verdikleri sözdür, demiştir.

"Ve in vecedna": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Çoklarını ancak fasıklar olarak bulduk demiştir (in olumsuzluk edatıdır. Mütercim).

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ
مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ وَقَالَ
مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾
حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ
مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٠٥﴾ قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ
بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾

103 – Sonra arkalarından Musa'yı mucizelerimizle Fir'avn'e ve ileri gelenlerine gönderdik. Onlara (mucizelere) haksızlık ettiler. Bak, bozguncuların sonucu nasıl oldu?

104 – Musa. "Ey Fir'avn, şüphesiz ben, alemlerin Rabbinden bir peygamberim" dedi.

105 – Bana Allah'a karşı ancak hakkı söylemek yaraşır. Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim; İsrail oğullarını benimle beraber gönder.

106 – (Fir'avn) dedi: Eğer bir mucize getirdi isen, eğer doğrulardan isen onu getir.

107 – O da asasını attı; bir de ne görsünler, o, apaçık büyük bir yılan.

"Sonra arkalarından": Yani adı geçen peygamberlerin ardından, demektir.

"Fezalemu biha": İbn Abbas: Onları yalanladılar, demiştir. Başkası da: Onları inkar ettiler, demiştir.

"Hakikun alâ enla ekule alallahi illelhakka": Burada "alâ" be manasınadır. Ferra şöyle demiştir: Araplar ala yerine be kullanırlar, mesela şöyle dersin: Remeytü bilkavsi ve alel kavsi, ve ci'tü bihalin hasenetin, ve ala halin hasenetin. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Hakikun": Haris demektir. Nafi ile Eban da – Asım'dan rivayetle – ye şeddeli ve meftuh, mütekellim yasına muzaf olarak "hakikun aleyye" okumuştur. Mana da: Hakkı söylemek benim üzerime borçtur, demektir.

"Size bir mucize getirdim": Yani asa mucizesi. "Sen de İsrail oğullarını benimle gönder": Yani onları serbest bırak; onları zor işlerde çalıştırıyordu. "Baktılar ki o apaçık bir yılan": Ebu Ubeyde: Görünen bir yılan, demiştir. Ferra: Su'ban: Yılanların en büyüğüdür, demiştir. O erkek yılandır. Dahhak da İbn Abbas'tan: Su'ban: Erkek yılandır, dediğini rivayet etmiştir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾
قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾
يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا

أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكَ
بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا
لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ
لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ
نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ
النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْحَيْنَا
إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾
فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ
وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾ وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿١٢٠﴾
قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿١٢٢﴾

108 – Elini çıkardı; bir de ne görsünler, o, bakanlar için bembeyaz!

109 – Fir'avn'in kavminden ileri gelenler: Şüphesiz bu, elbette bilgili bir sihirbazdır, dediler.

110 – "Sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor". (Fir'avn): "Ne emredersiniz?" dedi.

111 – Onlar da: "Onu ve kardeşini alıkoy ve şehirlere toplayıcılar gönder".

112- "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler" dediler.

113 – Sihirbazlar Fir'avn'e gelip: "Eğer biz galip olursak, gerçekten bize bir ücret var mı?" dediler.

114 – O da: "Evet, şüphesiz siz (bana) yaklaştırılanlardan olursunuz" dedi.

115 – (Sihirbazlar): "Ey Musa, sen mi atarsın, yoksa biz mi atalım?" dediler.

116 – O da: "Siz atın" dedi. Onlar atınca, insanların gözlerini büyülediler / boyadılar ve (ortaya) büyük bir sihir getirdiler.

117 – Musa'ya: "Asanı at" diye vahyettik. Bir de gördüler ki o, onların uydurduklarını yutuyor.

118 – Böylece hak gerçekleşti, yaptıkları da batıl (hiç) oldu.

119 – Orada mağlup oldular ve küçülerek döndüler.

120 – Sihirbazlar secdeye kapandılar.

121 – "Biz, alemlerin Rabbine iman ettik" dediler.

122 – "Musa ile Harun'un Rabbine".

"Elini çıkardı": İbn Abbas şöyle demiştir: Elini koynuna soktu, sonra da onu çıkardı; şimşek gibi parladığını gördüler. Öyle bir ışığı vardı ki güneşin ışığını bastırıyordu. Yüzleri üstü secdeye kapandılar. Sonra da onu koynuna soktu, eskisi gibi oldu. Mücahit: Alaca hastalığı olmadığı halde bembeyaz idi, demiştir.

"Ne emredersiniz?": İbn Abbas: "Ne önerirsiniz?" demiştir. Bu da onun Fir'avn'in sözünden olduğunu gösterir ve söz "toprağınızdan" kelimesinde son bulmuştur. Zeccac şöyle demiştir: Bunun, ileri gelenlerin sözlerinden olması da caizdir; sanki Firavn'e ve gözdelerine veyahut yalnız ona hitap etmişlerdir. Çünkü sözü dinlenen reise: "Ne buyurursunuz?" denir.

"Erci'hü": İbn Kesir hemzeli, he'den sonra vavlı olarak: "Erci'hû" okumuştur. İbn Amr da öyle okumuş, ancak o, he'yi zammeli okumuş ve sonuna vav ilave etmemiştir. İkisi de: "mürceune" *(Tevbe: 106)* ve "türciü" *(Ahzab: 51)* okumuşlardır.

Kalun ile Müseyyebi de Asım'dan rivayetle henin kesresiyle sonunda yesiz ve hemzesiz olarak: "Ercihi" okumuştur. Verş de ondan sonuna ye ulayarak: "Ercihî" rivayet etmiş, cimle he arasına hemze koymamıştır. İsmail bin Cafer de Nafi'den rivayetle böyle okumuştur. Bu Kisai'nin de okuyuşudur. Hamze de, he sakin ve hemzesiz olarak: "Ercih" okumuştur. Asım da, Mufaddal rivayetinin dışında böyle okumuştur. Mufaddal ondan henin kesresi ile işbasız ve hemzesiz okuduğunu rivayet etmiştir. Şuara: 36'da daki ihtilafları da böyledir. İbn Kuteybe: Errichu okumuştur, onu tehir et, ertele demektir. Bazen hemzeli olarak: Erce'tüşşey'e ve (hemzesiz olarak da) erceytühu denir (tehir etmek manasınadır). "Türci men teşaü minhünne" *(Ahzab: 51)* de ondandır. Ferra şöyle demiştir: Esed oğulları, hemzesiz olarak. Erceytül emre, derler ki işi tehir ettim, demektir. Kays kabilesinin geneli de böyle der. Temim oğullarının bazıları ise, hemze ile: Erce'tül emre, derler. Kurralar hemzeye düşkün (hevesli) iseler de hemzenin terki daha iyidir.

"Şehirlere gönder": Yani Mısır şehirlerine. "Haşirin": Sihirbazları sana toplayıp getirecek kimseler, demektir. İbn Abbas: Onlar: Zaptiyelerdir, demiştir.

"Ye'tûke bikülli sahirin alîm": İbn Kesir, Nafi Ebu Amr, Asım ve İbn Amir: "Sahir", Yunus: 79'da: "Bikülli sahir" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, iki yerde de: "Sehharin" okumuşlardır. Şuara: 37'de ise onun "sehhar" olduğunda ihtilaf yoktur.

"İnne lena leecren": İbn Kesir, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle haber olarak hemzenin kesri ile: "İnne lena leecren" okumuşlardır. Şuara: 41'de de medli ve hemzenin fethi ile: "Âyinne" okumuşlardır. Ancak Hafs, Asım'dan Şuara: 41'de iki hemze ile: "Einne" rivayet etmiştir. Ebu Amr da iki surede de medli olarak "Âyinne lena" okumuştur. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan naklen, iki yerde de iki hemze ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Burada istifham konuya daha uygundur; çünkü onlar kendileri için ücretin kesin olduğunu bilmediler, sadece bunu sordular.

"İnsanların gözlerini boyadılar": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İnsanların gözlerini büyülediler ve gözlerini aldılar. "Vesterhebuhum": Onları korkuttular, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Korkunç adamlarını çağırdılar, insanları korkuttular.

"Feiza hiye telkafu": Asım, lam sakin kaf da burada, Taha: 69'da ve Şuara: 45'te şeddesiz olarak "telkafu" okumuştur. Bezzi, İbn Füleyh de İbn Kesir'den rivayetle kafın şeddesi ile: "Telekkafu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Lekaftüşşey'e lekafen ve lekafanen denir ki: Yutmak manasınadır.

"Ma ye'fikun": Yalandan uydurdukları şeyleri, demektir. Çünkü onların yılan olduklarını iddia etmişlerdi.

"Hak gerçekleşti": İbn Abbas: Meydana çıktı, demiştir. "Yaptıkları şeyler de batıl oldu": Yani gösterdikleri büyüler.

KISSALARINA İŞARET

Sihirbazların sayısında on üç görüş ileri sürerek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Yetmiş ikidir, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Yetmiş iki bindir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mukatil de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Yetmiştir, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* On iki bindir, bunu da Ka'b, demiştir. *Beşincisi:* Yetmiş bindir, bunu da Atıyye, demiştir. Bir rivayette Vehb de böyle demiştir, ancak Fir'avn içlerinden yedi bini-

ni seçmiştir. Abdümünim bin İdris, babasından, o da Vehb'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa ile yedi yüz bin sihirbazdan seçilen yetmiş bin sihirbaz karşılaştı. Sonra Fir'avn yetmiş binden de yedi bini seçti. *Yedincisi:* Yirmi beş bindir, bunu da Hasen, demiştir. *Sekizincisi:* Dokuz yüzdür, bunu da İkrime, demiştir. *Dokuzuncusu:* Seksen bindir, bunu da Muhammed bin Münkedir, demiştir. *Onuncusu:* Otuz küsur bindir, bunu da Süddi, demiştir. *On Birincisi:* On beş bindir, bunu da İbn İshak, demiştir. *On İkincisi:* On dokuz bindir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, rivayet etmiştir. *On Üçüncüsü:* Dört yüzdür, bunu da Salebi hikaye etmiştir.

Reislerinin isimlerine gelince, İbn İshak şöyle demiştir: Sihirbazların reisleri şunlardır: Satur, Azur, Hutat ve Musaffa. Onlar iman ettiler. İbn Makula da böyle hikaye etmiştir. İbn İshak'ın dışındakilerden de Sabura ile Azura'yı gördüm. Mukatil: En büyüklerinin ismi, Şem'un idi, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Kalın ipler ve uzun tahtalar attılar ki mile mil çapında idi. Musa da asasını attı, o iplerinden ve sopalarından daha büyük idi. Ufku kapladı, sonra seksen ziralık ağzını açtı, onların attıkları ipleri ve sopaları yuttu. Eline geçirdiği ne kadar kaya ve ağaç varsa hepsini yemeye başladı. İnsanlar da bakıyorlardı. Fir'avn ise bozuntuya vermeyerek gülüyordu. Yılan Fir'avn'e doğru geldi, o da: Musa, Musa, diye bağırdı, Musa da onu tuttu. Sihirbazlar bunun gökten (ilahi) olduğunu, sihir olmadığını anladılar; secdeye kapandılar: Alemlerin Rabbine iman ettik, dediler. Fir'avn de: "Beni mi kastediyorsunuz?" dedi. Onlar da Musa ile Harun'un Rabbini, dediler. Sabahleyin sihirbaz idiler, akşamleyin şehit oldular.

Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Asa büyük bir yılan olunca insanların üzerine saldırdı, ondan kırıldılar, birbirlerini ezdiler. Onlardan yirmi beş bin kişi öldü. Süddi şöyle demiştir: Musa, sihirbazların büyüğü ile karşılaştı, ona: "Söyler misin, yarın seni mağlup edersem, bana iman eder misin?" dedi. O da: Yarın sana öyle bir sihir getireceğim ki onu hiçbir sihirbaz mağlup edemez, Allah'a yemin ederim ki eğer beni mağlup edersen, mutlaka sana iman ederim, dedi.

Eğer: Musa'nın onlara: "Ne atacaksanız atın, demesi caiz midir, halbuki sihir işi küfürdür?" denirse, buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Emrinin anlamı şöyledir: Eğer haklı iseniz hünerinizi atın, dedi. *İkincisi:* Doğru olanı atın; bozuk ve imkansız olanı atmayın, dedi. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Onlara atmalarını emretmesi, mucizesinin daha açık olması içindir. Çünkü onlar atın-

ca, Musa da asasını attı ve onları yuttu. Bunu da Vahidi, demiştir.

Eğer: Nasıl: "Sihirbazlar secdeye atıldı" denir ki, onlar kendi istekleri ile secdeye kapanmışlardı?" denilirse, cevap şöyledir: Allah Teala'nın gösterdiği şeyle bütün şüpheler ortadan kalkınca, gördükleri o büyük şey onları hemen secdeye kapanmaya zorladı, böylece mucizelerin büyüklüğünü gördüklerinden dolayı bundan etkilenmiş oldular. Bunu da İbn Enbari, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sihirbazlar iman edince, İsrail oğullarından altı yüz bin kişi Musa'nın arkasına düştü.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِه۪ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ
فِي الْمَد۪ينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ لَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٢٤﴾
قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ ﴿١٢٥﴾

123 – Fir'avn: "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz. Şüphesiz bu, şehirde halkını ondan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Yakında bilirsiniz!" dedi.

124 – "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da sizi, hepinizi mutlaka asacağım".

125 – (Sihirbazlar): Gerçekten biz, Rabbimize döneceğiz" dediler.

"Âmentüm": Nafi, İbn Amir ve Ebu Amr soru şeklinde hemze ve med ile okudular; Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ikincisi medli olmak üzere iki hemze ile okudular. Hafs da Asım'dan rivayetle haber tarzında "âmentüm" okudu. İbn İhrit, İbn Kesir'den: "Kale Fir'avnü ve'mentüm" şeklinde istifham hemzesini vava çevirerek ve ikincisini şöyle böyle yumuşatarak okuduğunu rivayet etmiştir. Kunbul da Kavvas'tan İbn İhrit kıraatinin aynısını aktardığını rivayet etmiştir. Ancak o, vavdan sonra hemze getirirdi. Ebu Ali de: Vavdan sonra hemze vardır, çünkü bu vav, istifham hemzesinden dönüşmüştür, istifham hemzesinden sonra "efealtüm"ün hemzesi vardır, demiş ve onu gerçekleştirmiş ve harekeli okumuştur.

"Şüphesiz bu kurduğunuz bir tuzaktır": İbn Saib şöyle demiştir: Bu Musa ile kendi aranızda buraya gelmeden önce Mısır'ı işgal edip halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir plandır. "Yakında bilir-

siniz": Yaptığınız şeyin akibetini bilirsiniz. "Elbette ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim": Bu da sağ el ile sol ayağı kesmektir. İbn Abbas: Bunu ilk yapan ve ilk insan asan Fir'avn'dir, demiştir.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا
بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا
مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾ وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى
وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ
سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ
﴿١٢٧﴾ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ
الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

126 – "Senin bizden hoşlanmaman, sadece Rabbimizin bize gelen ayetlerine iman ettiğimiz içindir. Rabbimiz, üzerimize sabır aktar ve bizi Müslümanlar olarak öldür".

127 – Fir'avn'in kavminden ileri gelenler: "Musa'yı ve kavmini, bu toprakta bozgunculuk etmeleri ve seni ve tanrılarını bırakmaları için terk mi edeceksin?" dediler. O da: "Oğullarını öldüreceğiz ve kızlarını sağ bırakacağız. Şüphesiz biz, onların üstünde ezicileriz" dedi.

128 – Musa, kavmine: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. O'na kullarından dilediklerini mirasçı kılar. Sonuç müttakilerin" dedi.

"Bizden hoşlanmaman": Yani bizim hiçbir şeyimizi beğenmemen ve bize dil uzatman sırf iman ettiğimiz içindir. "Rabbimiz, üzerimize sabır aktar": Mücahit şöyle demiştir: Ellerimizi ve ayaklarımızı kesmesine ve bizi asmasına karşı sabır ver ki geri küfre dönmeyelim. "Bizi Müslümanlar olarak öldür": Musa'nın dininde ihlaslı kulların olarak.

"Musa'yı ve kavmini bırakacak mısın?": Bu ileri gelenlerin Fir'avn'i kışkırtmasıdır. Yeryüzünde bozgunculuktan da ne kastettikleri hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıbtilerin oğlan çocuklarını

öldürmek ve kızlarını sağ bırakmak, tıpkı onların İsrail oğullarına yaptıkları gibi. Bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onların halkı Fir'avn'e muhalefete ve ona tapmayı terk etmeye çağırmalarıdır.

"Veyezereke": Kurraların çoğunluğu rayı mansup olarak okumuşlardır. Hasen ise merfu okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim mansup okur da, "veyezereke" derse, vavla istifhamın cevabı olarak mansup okur. Mana da: "Sen Musa'yı, Musa da seni terk mi etsin?" olur. Kim de merfu okursa, onu cümle başı yapar ve mana da: "Musa ile kavmini terk mi edeceksin ki o da seni ve tanrılarını terk eder?" olur. En iyisi "Etezerü"nün üzerine matuf olmasıdır, o zaman mana: "Sen Musa'yı, Musa da seni mi edecek?", yani onu salıverecek misin?" olur.

"Tanrılarını": İbn Abbas şöyle demiştir: Fir'avn kavmi için küçük tanrı heykelcikleri yapmış ve onlara tapmalarını emretmiş; ben de sizin tanrınızım ve bu putların da tanrısıyım, demişti. "En büyük tanrınız benim" *(Naziat: 24)* kavli de bunu gösterir. Başkası da şöyle demiştir: Kavmi, ona yaklaşmak için bu putlara taparlardı. Hasen de şöyle demiştir: O, gizlice bir tekeye tapardı. Onun gizlice bir sığıra (Apis öküzüne) taptığı da söylenmiştir. Boynuna bir şey asar ve ona tapardı diyenler de olmuştur.

İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu'l – Aliye ve İbn Muhaysın, hemzenin kesri ve kasrı, lamın fethi ve arkasından elifle: "Veilaheteke" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Seni ve tanrılığını terk mi etsin? İbn Enbari şöyle demiştir: İlahe, ibadet etmek demektir, mana da şöyle olur: Seni ve insanların sana ibadet etmesini terk eder. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim: "Ve aliheteke" okursa; seni ve taptığın güneşi terk eder olur. Araplarda güneşe tapan bir kavim vardı, ona yani güneşe, İlahe, yani Tanrıça, derlerdi. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Devem Rehb'i hatırlamıyorum,
Yakınımdaki İlaheye de az önce döndüm.

Yani güneşe taptığını ve o kadınla meşgul olduğu için devesini ihmal ettiğini demek istiyor.

"Senukattilü ebnaehüm": Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şedde ile "senükattilü" ve "yukattilüne ebnaeküm" *(A'raf: 141)* şeklinde; Nafi de şeddesiz okumuştur. İbn Kesir de, şeddesiz olarak "senaktülü", şeddeli olarak da "yukattilune" okumuştur. Musa'yı öldürmekten oğlan çocuklarını öldürmeye dönmesi, bunu rahat yapacağını bildiği içindir. "Biz onların üzerinde ezicileriz": Yani mülk ve saltanat ile onların üzerindeyiz. İsrail oğulları oğlan çocuklarının

tekrar öldürülmesinden dert yanınca Musa: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin" dedi. Yani size yapılana dayanın, dedi. "Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine miras kılar": Ayette geçen yurisüha lafzını Hasen, Hübeyre de Hafs ve Asım'dan rivayetle şeddeli olarak "yüverrisüha" okumuşlardır. Böylece Musa onlara Fir'avn ve kavmi helak olduktan sonra topraklarını Allah'ın kendilerine vereceği ümidini sağlamak istemişti.

"Sonuç müttakilerindir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Cennettir. *İkincisi:* Galibiyet ve zaferdir.

قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا
قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٢٩﴾ وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ
وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾

129 – Onlar da: "Biz sen bize gelmeden önce de, bize geldikten sonra da eziyet çektik" dediler. O da: "Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak eder ve sizi bu yerde onların yerine geçirir de nasıl yaptıklarınıza bakar" dedi.

130 – Andolsun, Fir'avn hanedanını, belki ibret alırlar diye kıtlıkla ve ürün eksikliği ile yakaladık.

"Sen bize gelmeden önce de, geldikten sonra da eziyet çektik": Bu eziyette de altı görüş vardır:

Birincisi: Birinci ve ikinci eziyet, cizye alınmasıdır, bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Birincisi, oğlan çocuklarının boğazlanması, ikincisi de Fir'avn'in onları takip ederken arkalarından yetişmesidir. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Birincisi, öğleye kadar zor işlerde çalıştırılıp günün kalan kısmında kendileri için kazanç sağlamalarıdır. İkincisi de gündüz boyu yemeden içmeden zor işlerde çalışmalarıdır. Bunu da Cüveybir, demiştir.

Dördüncüsü: Birincisi, kerpiç kesmeleridir, çamura karıştırdıkları samanı Kıptiler verirdi; ikincisi artık samanı da kendileri temin etmek zorunda kaldılar. Bunu da İbn Saib, demiştir.

Beşincisi: Birincisi oğlan çocuklarının öldürülmesi ve kız çocuklarının sağ bırakılmasıdır. İkincisi de Fir'avn'in onlara takat getiremeyecekleri işleri teklif etmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Altıncısı: Birincisi, ağır işlerde çalıştırılmaları, oğlan çocuklarının öldürülüp kız çocuklarının sağ bırakılmasıdır. İkincisi de o işkencenin tekrar edilmesidir.

"Bize gelmenden önce": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize mesajla gelmenden önce ve onu getirdikten sonra. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bizi halas edeceğine dair Allah'ın va'dini getirmenden önce ve onu getirdikten sonra. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Umulur ki Allah düşmanınızı helak eder": Zeccac: Asâ fi'li umut ve korku içindir, ancak Allah'ın verdiği ümide bel bağlamak vaciptir.

"Sizi yeryüzüne halife kılar": Bu halife kılmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O Fir'avn ve kavmine halef olmaktır. *İkincisi:* Allah'ın halifesi olmaktır, çünkü mü'minler yeryüzünde Allah'ın halifeleridir. Yeryüzünde de iki görüş vardır:

Birincisi: Mısır toprağıdır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şam toprağıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Nasıl amel edeceğinize bakacaktır": Zeccac şöyle demiştir: O işin sizden sadır olmasını görecektir; çünkü sizi yaptığınız şeyle cezalandırır, yapacağınızı bildiği şeyle değil.

"Fir'avn hanedanını kıtlıkla yakaladık": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu mecaz yoluyla: Onları kıtlıkla denedik, demektir. Fir'avn hanedanı da: Dininin mensupları ve kavmidir. Mukatil şöyle demiştir: Onlar Mısır halkıdır. "Sinîn": Yıllarca süren kıtlık ve yokluktur. Zeccac şöyle demiştir: "Es – Sinûn": Arap dilinde uzun süren kıtlık demektir. Messethümüs senetü denir ki: Kıtlık yıllar ve zor yıllar, onlara dokundu, demektir. Onları neden sıkıntı ile yakalamıştır? Çünkü şiddet halleri kalpleri inceltir ve Allah'ın yanındaki şeylere ve onlara dönmeye rağbeti artırır. Katade şöyle demiştir: Kıtlık: Kırlarda ve davarlarda olmuştu, ürün eksikliği de şehirlerde ve köylerde olmuştu. Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların her şeyleri kurudu, davarları kırıldı, öyle ki Nil de kurudu. Fir'avn'in etrafında toplanıp: Eğer sen, iddia ettiğin gibi tanrı isen Nil'imizi su ile doldur, dediler. O da: Sabahleyin su sizi bastıracaktır, dedi. Yanından çıktıkları zaman Fir'avn: "Ben ne yaptım? Ben sabahleyin Mısır Nil'inin suyunu getirebilir miyim? Yoksa bana inanmazlar, dedi. Gece yarısı olunca

gusül etti, sonra kıl bir kaftan giydi, sonra yalın ayak çıktı, Nil'in ortasında durdu: Allah'ım, bilirsin ki senin Nil'i su ile doldurmaya gücün yeter, dedi. Henüz yerinden kımıldamamıştı ki suyun şırıltısını duydu, çünkü Allah onu o yüzden helak etmek istemişti. Ben de (İbn Cevzi) derim ki: Bu hadis, pek sağlam değildir; çünkü adam yani Fir'avn tanrı tanımaz, Allah'a inanmaz idi. Eğer bu olay doğru ise onun ikrarı İblis'in ikrarı gibidir ve inadına muhalefet etmektedir.

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ ۖ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ ۗ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣١﴾

131 – Onlara iyilik geldiği zaman: "Bu, bize aittir" derler. Eğer başlarına bir musibet gelirse, Musa'ya ve yanındakilere uğursuzluk yüklerlerdi. Bilin ki onların uğursuzlukları Allah katındadır; ancak çokları bilmezler.

"Onlara iyilik geldiği zaman": O; yağmur, bolluk, rızık genişliği ve esenliktir. "Bu bize aittir, derler": Yani ileriden beri rızkımız bol olduğu gibi bunu hak ettik, derler; onu Allah'tan bilip de ona şükretmezler. "Eğer başlarına bir kötülük gelirse": O da kıtlık, kuraklık ve beladır. "Musa'ya ve yanındakilere uğursuzluk yüklerler": Onları uğursuz sayarlar. Araplar kuş uçurtur; soldan uçanı uğursuz, sağdan uçanı da uğurlu sayarlardı.

"Bilin ki onların uğursuzlukları Allah katındadır": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Elâ": Dikkat, pekiştirme ve mecaz edatıdır. "Tairuhum": Hisse ve payları demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: "Bilin ki onların uğursuzları Allah katındadır": Yani Başlarına gelenler Allah'tandır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Bilin ki, başlarına gelen uğursuzluk, ahirette kendilerine va'dedilendir, yoksa dünyada karşılaştıkları şeyler değildir.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا
بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ
وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

132 – Dediler: "Bizi büyülemek için bize her ne mucize getir sen, biz sana inanmayız"dediler.

133 – Biz de onların üzerine tufan, çekirge, haşerat, kurbağa ve kanı ayrı ayrı mucizeler olarak gönderdik. Onlar da kibir tas dılar ve günahkar bir kavim oldular.

"Ve kalu mehma": Zeccac şöyle demiştir: Nahiv bilginle "mehma"nın aslının ma ma olduğunu, ancak dilde kolaylık ols diye ilk elifin heye dönüştüğünü söylemişlerdir. Birinci "ma" ce ma'sıdır, ikincisi ise cezayı pekiştirmek için ilave edilmiştir. Dilcile buna delili de şudur: Ceza harfleri içinde "ma"dan başka kendisi ilave edilen bir edat yoktur. Allah Teala şöyle demiştir: "Feimma t kafennehüm" *(Enfa: 57)*, in teskafennehüm kavlin gibidir. Ve şö demiştir: "Ve imma tu'ridanne anhüm". *(İsra: 28)* Bu durumda iki "ma" şart ve ceza için olur. Esas söz ilk açıklamadır, halkın kullar da onun üzerinedir. İbn Enbari şöyle demiştir: "Meh"in manası "yapma" olduğunu söyleyenlere göre, "meh" üzerinde vakfetm güzel olur. Tercihe şayan olan ise "ma"sız onun üzerinde vakfetn mektir. Çünkü o, Kur'an'da tek harf halindedir.

Tufan üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O sudur, İbn Abbas şöyle demiştir: Allah üzerleri sekiz gün boyunca yağmur indirdi. Said bin Cübeyr, Katade, Dahh Ebu Malik ve Mukatil bu manaya kail olmuşlar; Ferra ile İbn Kutey de onu tercih etmişlerdir.

İkincisi: O ölümdür, bunu da Hazreti Aişe radıyallahu an Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Mücah Ata, Vehb bin Münebbih ve İbn Kesir de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O ölettir, yine Mücahit ile Vehb'ten nakledilmiş Haşarat üzerinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, buğdaya düşen güvedir, bunu Said bin Cübeyr, İ Abbas'tan rivayet etmiş, kendisi de bunu demiştir.

İkincisi: O debadır (küçük çekirgedir). Bunu el – Avfi, İ Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Ata da onu demişlerdir. Kata şöyle demiştir: Kummel: Çekirge yavrusudur. İbn Abbas da: De kanadı bitmemiş çekirgedir, demiştir.

Üçüncüsü: O, siyah küçük hayvanlardır. Bunu da Hasen ile S bin Cübeyr, demişlerdir. Bu hayvanın güve olduğu da söylenmişti

Dördüncüsü: O bokböceğidir, bunu da Habib bin Ebi Sal demiştir.

Beşincisi: O, kımıldır, bunu da Ata el – Horasani ile Zeyd bin Eslem, demişlerdir.

Altıncısı: O piredir, bunu da İbn Zeyd nakletmiştir.

Yedincisi: O hamnan denen bir çeşit kenedir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir. Hasen, İkrime ve İbn Yamur, kafın zammı ve mimin sükunu ile "kuml" okumuşlardır.

Kan hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Suları kan oldu, bunu da cumhur demiştir. *İkincisi:* O yakalandıkları burun kanamasıdır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

OLAYIN ŞERHİNE İŞARET

İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara tufan geldi, bir kimse işine çıkamaz oldu, öyle ki boğulmaktan korktular, Mısırlılar: Ey Musa, Rabbine dua et de bunu üzerimizden kaldırsın, o zaman sana iman ederiz ve İsrail oğullarını seninle beraber göndeririz, dediler. Onlar için dua etti, Allah da onlardaki sıkıntıyı def etti, onlara daha önce olmadığı kadar bolluk verdi. Onlar da: Biz bunu istemiyorduk, dediler. Allah da onların üzerine çekirge gönderdi; yerden biten her şeyi yedi. Onlar da: Rabbine dua et, dediler. O da dua etti; Allah da o sıkıntılarını da def etti. Mahsullerini evlerde sakladılar, Allah da onların üzerine buğday biti gönderdi; adam değirmene on ölçek buğday götürürdü, geriye üç ölçek kaldığını görürdü. Ondan bunun da kaldırılması için dua etmesini istediler, o da dua etti, bu sıkıntıları da gitti, yine iman etmediler; Allah onlara kurbağalar gönderdi. Bundan daha zoru yoktu. Kurbağalar kaynayan ve köpüren tencerelere gelir, kendini onların içine atardı, yemekleri murdar olur ve ateşleri sönerdi. Kurbağalar kara hayvanı idiler, Allah onlara kıyamete kadar suyu ve toprağı soğutma kabiliyeti vermiştir. Ondan istekte bulundular, onlar için dua etti; yine iman etmediler. Allah da onların üzerine kan gönderdi; nehirleri ve kuyuları kan aktı, tatlı su bulamadılar. İsrail oğulları tatlı su içerlerdi. Onlardan biri İsrail oğullarının nehrine gider de temiz su almak isterse, içine girdiği andan itibaren kan olurdu. Önündeki ve arkasındaki su ise tatlı ve temiz idi. Ona bir türlü ulaşamazdı. Fir'avn, tanrıma yemin ederim ki, ey Musa, eğer bu pisliği üzerimizden kaldırırsan, sana mutlaka iman ederiz ve İsrail oğullarını kesinkes seninle göndeririz, dedi. Musa dua etti, kan gitti, suları tatlandı. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki sana iman etmeyiz de İsrail oğullarını seninle göndermeyiz, de dediler.

"Ayrı ayrı mucizeler olarak": İbn Kuteybe: Her iki mucizenin ara-

sında bir mevsim vardı, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bir mucize cumartesinden gelecek cumartesine kadar kalırdı, sonra onun ardından bir ay rahat ederlerdi. Sonra da öteki mucize gelirdi. Vehb bin Münebbih de: Her iki mucize arasında kırk gün vardır, demiştir. İkrime de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa, sihirbazları yendikten sonra Fir'avn ailesinin arasında yirmi yıl kaldı, onlara çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gibi mucizeler gösterirdi.

"Kibir tasladılar: Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İman etmekten. *İkincisi:* Uslanmaktan.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ
الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ
عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٣٤﴾ فَلَمَّا
كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿١٣٥﴾
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿١٣٦﴾

134 – Üzerlerine azap çökünce: "Ey Musa, Rabbinin adına sana verdiği söz hürmetine, bizim için dua et. Eğer bizden azabı kaldırırsan, mutlaka sana iman edeceğiz ve mutlaka İsrail oğullarını seninle göndereceğiz" dediler.

135 – Onlardan azabı onların ulaşacakları bir süreye kadar kaldırınca, birden yeminlerini bozdular.

136 – Biz de onlardan intikam aldık; ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları nedeniyle onları denizde boğduk.

"Üzerlerine azap (ricz) çökünce": Bu azap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O taun (ölet)tir, onlardan yetmiş binini helak etti. Bunu İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: O Allah'ın onlara musallat ettiği çekirge, haşarat vd. gibi azaptır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Zeccac: Ricz azap yahut azaba götüren iştir, demiştir. Azapta riczin manası şiddetli ve arka arkaya

gelen sarsıntıdır. Ricz lügatte: Sürekli harekettir, nakatün recazü derler ki, ayağa kalktığı zaman ayakları titreyen deve demektir. Şiirde recez de bundandır, çünkü o da çok kısa beytlerdir, beytten beyte geçiş hızlıdır mesela şunun gibi:

Ya leyteni fiha ceza,
Ahubbu fiha ve ada'

(Keşke genç bir devem olsa da tırıs ettirsem ve koştursam.)

İmam Halil, recezin şiir olmadığını iddia etmiş, onun iki üç beytlik şeyler olduğunu söylemiştir.

"Sana verdiği söz hürmetine": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onunla dua etmeni tavsiye ettiği şey hürmetine. *İkincisi:* Sana takdim edip de onunla dua ettiğin takdirde kabul ettiği şey hürmetine. *Üçüncüsü:* İman edenden azabı kaldıracağına dair sana verdiği söz hürmetine. *Dördüncüsü:* Bu yemin manasınadır, sanki kendilerine dua etmesi için yemin ettirdikleri söz hürmetine demek olur.

"Ulaşacakları bir süreye kadar": Yani denizde boğulma vakitlerine kadar, demektir. "Birden yeminlerini bozarlar": Yani verdikleri sözü tutmazlar.

"Biz de onlardan intikam aldık": Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Onlara gazap ederek onlardan öcümüzü aldık. Bu öç de onları denizde boğmamızdır. İbn Kuteybe: Yemm Süryanice'de denizdir, demiştir.

"Onlardan gafil idiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mucizelerden gafil idiler. Gafletleri de onlardan ibret almamalarıdır.

İkincisi: İntikamdan gafil idiler.

وَاَوْرَثْنَا
الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ
وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى
عَلٰى بَنِي اِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ
فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى
أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ
قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

137 – Zayıf görülen o kavmi de bereket verdiğimiz o yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrail oğullarına güzel kelimeleri, sabretmeleri yüzünden tamam oldu. Fir'avn ve kavminin yaptıkları şeyleri ise helak ettik.

138 – İsrail oğullarını denizden geçirdik. Putlarına ibadet eden bir kavme geldiler. "Ey Musa, onların tanrısı gibi bize de bir tanrı yap" dediler. O da: Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz", dedi.

"O kavmi mirasçı kıldık": Yani İsrail oğullarını. "Onlar ki zayıf görülüyorlardı": Yani oğullarının boğazlanması, kızlarının istihdamı edilmesi ve erkeklerinin ağır işlerde çalıştırılması ile hor görülüyorlardı. "O yerin doğularına ve batılarına": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Şam'ın doğularına ve batılarına, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Şam ve Mısır topraklarının doğularına ve batılarına. *Üçüncüsü:* Bu geneldir, yerin doğusuna ve batısına demektir.

"Oraya bereket verdik": İbn Abbas: Su ve ağaçla, demiştir.

"Rabbinin güzel sözü tamam oldu": Bu da İsrail oğullarına düşmanlarının helak edilmesi ve onların yerlerine geçmeleriyle ilgili olarak Allah'ın verdiği sözdür. Bu: "Yeryüzünde zayıf görülenlere ikram etmek istiyoruz" *(Kasas: 5)* ayetinde açıkça görülmektedir. Bütün bunlara neden böyle denildiğinin sebebini de Al-i İmran: 146'da açıklamış bulunuyoruz.

"Sabretmeleri nedeniyle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın taatine. *İkincisi:* Fir'avn'in eziyetine.

"Demmerna": Helak ettik, demektir. "Fir'avn'in ve kavminin yaptıklarını": Binaları, çiftlikleri helak ettik, demektir. Dimar ise helak manasınadır. "Vema kanu yarişun": Ve kurdukları binaları. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle burada ve Nahl: 68'de ranın kesresiyle "yarişun", İbn Amir ile Ebu Bekir de Asım rivayetinde ikisini de ranın zammesiyle (yaruşun) okumuşlardır. İbn Ebi Able de, şedde ile, "yuarrişun" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Areşe yarişü ve yaruşu, bina etmek, yapmak manasınadır.

"Yakufun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Yakup,

kâfın zammesiyle "yakufun"; Hamze, Kisai ve Mufaddal da, kâfın kesresiyle okumuşlardır. İbn Ebi Able de ye ile kâf da şeddeli olarak okumuşlardır. "Yakufune ala esnamin lehum": Putlarına ibadete devam eden, onu bırakmayan demektir. Bir şeyi bırakmayan ve ona devam edene: Akefe yakifu ve yakufu, denir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Rakka'da konaklayan bir kavim idi. Lahm kabilesinden idiler. Başkası da şöyle demiştir: Onların putları sığır heykelleri şeklinde idi. Bu onların büyük cahilliklerini haber vermektedir, çünkü mucizeleri gördükten sonra bile Allah'tan başkasına ibadet etmenin caiz olacağını zannetmişlerdi.

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

139 – "Şüphe yok ki bunların içinde bulundukları şey helak olmuştur ve yaptıkları batıldır".

"Şüphe yoktur ki bunların içinde bulundukları şey helak olmuştur": İbn Kuteybe: Burada geçen mütebberün kelimesi helak olmuştur, tebâr da helaktir, demiştir.

قَالَ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٤٠﴾

140 – Dedi: "Allah'tan başkasını mı size bir Tanrı olarak arayayım? O ki sizi alemlere üstün kılmıştır".

"Kale eğayrallahi ebğiküm ilahen": Ebğiküm: "Size arayayım mı?" demektir. Bu istifham, olumsuzluk manasınadır. İçlerinde İbn Abbas ile Mücahid'in de bulunduğu bir grup müfessir: Burada alemlerden maksat kendi zamanlarıdır, demişlerdir.

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ
يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿١٤١﴾

141 – Hani, sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın kötüsünü reva görüyorlardı. Oğullarınızı öldürüyor ve kadınlarınızı canlı bırakıyorlardı. Bunda da size büyük bir azap vardı.

"Ve iz enceynaküm": İbn Amir, müfred gaip sıgasıyla: "Ve iz encaküm" okumuştur.

وَوَاعَدْنَا مُوسٰى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ
مِيقَاتُ رَبِّهِ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ
اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

142 – Musa ile otuz gece sözleştik ve onu on ile tamamladık. Böylece Rabbinin tayin edilen vakti kırk gece olarak tamam oldu. Musa, kardeşi Harun'a: "Kavmimde halifem ol, ıslah et ve bozguncuların yoluna uyma"dedi.

"Musa ile otuz gece sözleştik": Mana şöyledir: Ona otuz gecenin geçmesini va'dettik. İbn Abbas şöyle demiştir: Musa kavmine: Rabbim bana otuz gece va'detti, dedi. Musa Rabbine gidince, on artırdı; işte fitneye düşmeleri bu on günde oldu. Eğer: "Bu on gece niçin artırıldı?" denilirse, cevap şöyledir: İbn Abbas demiştir ki: Musa o otuz günü gecesi ve gündüzüyle oruç tuttu, ay bitince, oruçlunun ağız kokusu ağzında iken Rabbisiyle konuşmak istemedi ve yeryüzü bitkilerinden bir şeyler yedi ve onu çiğnedi. Allah da ona: "Ağzın eski halini alıncaya kadar seninle konuşmam. Oruçlunun ağzının kokusu misk kokusundan daha güzel olduğunu bilmez misin?" diye vahyetti ve ona on gün daha oruç tutmasını buyurdu. Ebu'l – Aliye de şöyle demiştir: Musa Tur'da kırk gece eğleşti. Bize ulaştığına göre oradan ininceye kadar abdest bozmadı.

Eğer: "Rabbinin tayin edilen vakti tam kırk gece oldu" demenin ne manası vardır, otuza on daha ilave edilince bu bilindi?" denilirse, buna birkaç türlü cevap verilir:

Birincisi: O, tekit (pekiştirme) için'dir. *İkincisi:* onun on saat değil, on gece olduğunu bildirmek içindir. *Üçüncüsü:* Eklenen on'un otuz-dan olmasını ortadan kaldırmak için. Çünkü onun yirmi olup da on eklenmekle otuz olduğu akla gelebilir. Bu va'din de ne için olduğunu Bakara: 51'de açıklamış bulunuyoruz.

"Islah et": İbn Abbas: Islah emri ver, demiştir. Mukatil de: Kibar davran, demiştir.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ
اَرِنِي اَنْظُرْ اِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى

لِلْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى
رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ
قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾
قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي
فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

143 – Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi onunla konuşunca: "Rabbim, bana görün; sana bakayım" dedi. O da: "Sen beni asla göremezsin. Ancak dağa bak; eğer yerinde durursa, sen de beni görürsün" dedi. Rabbi dağa tecelli edince, onu param parça etti ve Musa baygın düştü. Ayılınca: "Seni tenzih ederim. Sana tövbe ettim ve ben, mü'minlerin ilkiyim" dedi.

144 – Dedi: "Ey Musa, şüphesiz ben, seni mesajlarımla ve kelamımla insanların üzerine seçtim. O halde sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol".

"Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince": Zeccac: Ona belirlediğimiz vakitte gelince, demiştir. "Rabbi onunla konuştu": Ona kelamını duyurdu. Onun Allah'tan duyduklarında arada kimse yoktu. "Kale Rabbi erini enzur ileyk": Yani kendini bana göster, dedi.

"Kale len terani": Allah'ın görülmeyeceğini söyleyenler: "Len" edatı ebedi olumsuzluk edatıdır demişlerdir ki bu, yanlıştır. Çünkü ebedilik kastedilmeyen yerlerde de bu gelmiştir; mesela: "Velen yetemennevhu bima kaddemet eydihim" *(Bakara: 95)* ayetinde olduğu gibi. Sonra bunu cehennemde iken temenni edeceklerini haber verdi ve: "Ya Malikü liyakdı aleyna rabbuk" *(Zuhruf: 77)* dedi. Bir de İbn Abbas, Tefsir'inde şöyle demiştir: Bu, Musa'nın: "Kendini bana göster" sözünün cevabıdır; bana kendini ahirette göster, demedi. Sadece dünyada göster, demek istedi. Onun da sualine cevap verildi. Bazıları da: Beni istemekle göremezsin, demiştir. Bu ayette görmenin mümkün olduğuna delil vardır, çünkü Musa Allah'ı bildiği halde O'ndan bunu istedi. Eğer imkansız olduğunu bilse idi, Musa için onu istemek caiz olmazdı. Musa'nın bu gibi şeyi bilmemesi caiz değildir. Çünkü Peygamberlerin Allah bilgisinde eksiklik yoktur. Bir de Allah Teala, neden benden böyle bir şey istedin, demedi: ancak göremeyeceğini

bildirdi. Eğer mümkün olmasa idi, "ben görünmem" derd Baksanıza, Nuh aleyhisselam: "Şüphesiz oğlum benim ailemdendiı *(Hud: 45)* demekle; "şüphesiz o senin ailenden değildir" *(Hud: 46* dedi ve onu reddetti. Allah'ı görmenin caiz olduğunu gösteren şe lerden biri de onu dağın yerinde durmasına bağlamış olmasıdır. B da imkansız değildir. Bu da onun mümkün olduğunu gösteri Baksanıza, kafirlerin cennete girmeleri imkansız olunca, onu imkar sıza bağladı ve: "Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe giremezleı dedi *(A'raf: 40).*

Eğer dağ yerinde durursa": Sabit kalır ve sarsılmazsa, demektir.

"Felemma tecella rabbuhu": Zeccac: Rabbi tecelli edince, görü nüp açığa çıkınca, demiştir. "Caalehu dekken": İbn Kesir, Nafi, Eb Amr ve İbn Amir, burada ve Kehf: 98'de tenvinle "dekken" okumuş lardır. Asım da burada tenvin ve elif-i maksura ile "Dekkâ"; Keh 98'de de tenvinsiz olarak ve elif-i memdude ile "dekkâe" okumuştu Hamze ile Kisai de, her iki yerde de tenvinsiz ve elif-i memdude il "dekkâe" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: "Caalehu dekken": Onu düm düz etti, demiştir. Çünkü dek yeryüzü ile bir olandır. Nakatün dekkâ denir ki: Hörgücü silinmekle sırtı dümdüz olmuş deve, demektir. İb Kuteybe de: Hörgücü yapışmış, demiştir. Dekektü'nün aslını Dakaktu olduğu; mahreçleri yakın olduğu için de kafın kâf çevrildi söylenmiştir. Enes bin Malik de, "caalehu dekken" kavlinde: Dağ yeı battı, demiştir. O dağın adı: Zübeyr'dir; Medyen'de en büyük da odur. Dağlar böbürlendiği zaman o tevazu gösterince, Allah on tecelli etti.

"Ve harra Musa saika": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Baygın düştü, bunu da İbn Abbas, Hasen ve İbn Zey demişlerdir.

İkincisi: Ölü olarak düştü. Bunu da Katade ile Mukatil, demiş lerdir. Birincisi daha doğrudur; çünkü Allah Teala: "Ayılınca" demiş tir ki bu, ölü için denilmez. Bir gün bir gece baygın kaldığı da söy lenmiştir.

"Seni tesbih ederim, sana tövbe ettim": Tövbe ettiği şeyde de ü görüş vardır:

Birincisi: Allah'ı görmek istemesinden, bunu İbn Abbas i Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İzin istemeden önce meseleye atılmal tan. *Üçüncüsü:* Dünyada O'nu görmeyi caiz görmesinden.

"Ben mü'minlerin ilkiyim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünyada asla görülmeyeceğine iman edenlerin ilkiyim. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İsrail oğulları mü'minlerinin ilkiyim. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"İnnistafeytüke": İbn Kesir ile Ebu Amr ye'nin fethi ile: "İnniye" okumuşlardır. Nafi de (tekil olarak) "birisaleti" okumuştur. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Seni mesajım ve kelamım nedeniyle insanların üzerine seçkin kıldım. Eğer Musa Allah'tan başkasının kelamını işitmiş olsa idi, "seni mesajım ve kelamımla seçtim" demezdi. Çünkü Allah'ın kelamını melekler indirir.

وَكَتَبْنَا لَهُ
فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا
بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ
الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

145 – Biz onun için levhalarda bir öğüt ve her şey için bir açıklama olmak üzere her şeyden yazdık. "Öyleyse sen de onları sıkıca tut ve kavmine, en güzelini almalarını emret. Size fasıkların yurdunu göstereceğim".

"Ona levhalarda her şeyden yazdık": Levhaların mahiyetinde (ne olduğunda) yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar zebercettir, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yakuttur, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Yeşil zümrüttür, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Dolu (buz tabakası)dır. *Beşincisi:* Tahtadır, bunu da Hasen, demiştir. *Altıncısı:* Taştır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. *Yedincisi:* Zümrüt ve yakuttur, bunu da Mukatil, demiştir.

Levhaların sayılarında da dört görüş vardır:

Birincisi: Yedi adettir, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* İki adet levhadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ferra da tercih etmiştir. Ve şöyle demiştir: (İki levha olduğu halde) Allah Teala'nın onlara levhalar demesi, Arapların cem'i tesniye yerinde kullanma adetlerine göredir, mesela şuralarda olduğu gibi: "Ve künna lihükmihim şahidin" *(Enbiya: 78)*; Davud ile Süleyman'ı murat etmiştir; "fekad sağat kulubuküma"

(Tahrim: 4) *Üçüncüsü:* On adettir, bunu da Vehb, demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz adettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Her şeyden": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Dininde helal, haram, vacip vs. gibi ihtiyaç duyulan her şeyden. *İkincisi:* Hikmet ve ibretlerden.

"Öğüt olmak için": Yani cahillikten men etmek için. "Açıklamak için": Emir, yasak, hudut ve hükümler gibi her şeyi açıklamak için.

"Onu sıkı tut": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ciddiyet ve kararlılıkla tut, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İtaatle tut, bunu da Ebu'l - Aliye, demiştir. Şükürle tut, bunu da Cüveybir, demiştir.

"Kavmine en güzelini almalarını emret": Eğer: "İçindekilerin hepsi güzel değil midir?" denilirse, buna şöyle iki cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyledir: Güzelini alsınlar, ki hepsi güzeldir. Bunu da Kutrub, demiştir. İbn Enbari: "En güzeli", "güzel" yerine kullanılmıştır, demiştir; mesela Şair Ferezdak'ın şu beytinde olduğu gibi:

Göğü yükselten Allah, bize direkleri
Çok sağlam ve çok uzun bir bina yapmıştır.

Sağlam ve uzun demek, istemiştir. Başkası da şöyle demiştir: Burada "en güzel" kelimesi dolgu için (zait olarak) kullanılmıştır.

İkincisi: Onun içindekilerin bazıları diğer bazılarından daha güzeldir. Sonra bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlara orada hayır emredildi, şerden de men edildiler; binaenaleyh hayır işlemek daha güzeldir.

İkincisi: Onlar içine öyle güzel şeyler almıştır ki bazısı bazısından daha güzeldir; mesela kısas ile af, intikam ile misilleme gibi. Böylece onlar en güzelini almakla emrolundular. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Onlar kesin emirlere ve faziletlere tabi olurlar. Bir öncekine göre de mana şöyle olur: Onlar güzellikle nitelenen şeye tabi olurlar ki o da taattir, çirkinlikle nitelenen şeyden de uzak dururlar ki o da masiyettir.

Üçüncüsü: En güzeli; farzlar ve nafilelerdir, daha az güzeli de mubahlardır.

Dördüncüsü: Bir kelimenin iki veya üç manası olup hakka en yakın olanını almaktır.

Beşincisi: En güzeli; farzlarla nafileleri cem etmektir.

"Size fasıkların yurdunu göstereceğim": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O cehennemdir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* O, Fir'avn ve kavminin yurdudur ki Mısır'dır, bunu da Atıyye el – Avfi, demiştir. *Üçüncüsü:* Helak olan zorbaların ve Amalikalıların yurtlarıdır. Şam'a girerken onlara gösterecektir. Bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Onlar fasıkların ölecekleri yerlerdir, bunu da Süddi, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Emrime karşı gelenlerin akibetlerini size göstereceğim. Bu da muhalefet eden için tehdit ve muvafakat eden (dinleyen) için de bir uyarıdır.

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِيَ الَّذ۪ينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي
الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ
وَاِنْ يَرَوْا سَب۪يلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۚ وَاِنْ يَرَوْا
سَب۪يلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَب۪يلًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَكَانُوا عَنْهَا غَافِل۪ينَ ﴿١٤٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓاءِ
الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْۜ هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

146 – Yeryüzünde haksız yere kibir gösterenlerden ayetlerimi çevireceğim. Eğer bütün ayetleri görseler, onlara iman etmezler. Eğer doğru yolu görseler, onu yol edinmezler. Eğer sapık yolu görseler, onu yol edinirler. Bu böyle; çünkü onlar bizim ayetlerimizi yalanladılar ve onlardan gafil oldular.

147 – Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar yaptıklarından başkasının mı cezasını çekecekler?

"Yeryüzünde haksız yere kibir gösterenlerden ayetlerimi çevireceğim": Bu ayette iki görüş vardır:

Birincisi: O, gördükleri mucizelerde Mısır halkına özeldir. *İkincisi:* O, geneldir, doğrusu da budur. Ayetlerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar okunan ayetlerdir. Sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onları anlamalarına mani olacağım. *İkincisi:* Onları iptal etmek gayesiyle itirazdan alıkoyacağım.

İkincisi: Onlar; gök, yer, güneş, ay vs. gibi mahluklardır; buna göre de mana şöyle olur: Onları yarattığım şeyleri düşünmek ve onlardan ibret almaktan çevireceğim. "Kibir gösterenlerin" manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: İmandan ve Peygambere tabi olmaktan kibir gösterenler.

İkincisi: İnsanları hor görüp kendilerini onlardan üstün görenler.

"Ve in yerev sebilerrüşdi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, ranın zammesi ve sükunla "sebilerrüşdi" okumuşlardır. Hamze ile Asım da, ranın fethası ve şin de harekeli olarak "sebilerreşedi" okumuşlardır.

"Bu böyle, çünkü onlar": Zeccac şöyle demiştir: Allah bunu onlara, "ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan gafil olmaları nedeniyle yaptı": Yani onlara imanı terk etmek ve onların üzerinde düşünmemekle gafillerin durumuna düştüler. Mananın: Onun cezasından gafil idiler, şeklinde olması da caizdir.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ حُلِيِّهِمْ
عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌۜ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا
يَهْد۪يهِمْ سَب۪يلًاۢ اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤٨﴾

148 – Musa'nın kavmi onun ardından ziynet takımlarından böğürmesi olan bir buzağı heykeli edindiler. Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara yol göstermediğini görmediler mi? Onu edinmekle zalim oldular.

"Musa'nın kavmi onun arkasından edindiler": Yani sözleşme için dağa hareketinden sonra. "min huliyyihim": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, hanın zammesiyle: "Min huliyyihim" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, hanın kesresi ile (hiliyyihim) okumuşlardır. Yakup da hanın fethi, lamın sükunu ve ye de şeddesiz olarak okumuşlardır. Huliyy: Haly'in cem'idir, sedy ve südiy gibi. O da: Altın ve gümüşten süs eşyasıdır. Zeccac şöyle demiştir: "Huliyyihim"de hayı kesre okuyan lamın kesresine tabi olmak için okumuştur. Ceset de düşünmeyen ve iyiyi kötüyü ayırmayan demektir. O sadece cüsse manasınadır. İbn Enbari şöyle demiştir: Ona ceset denmesi, onda ruh olmadığını ve şahsının da heykel ve suret şeklinde olduğunu ve ona ne ruh ne de nefis verilmediğini gösterir. Huvar ise öküzün sesidir: Haretil bakaratü tehuru ve ceeret tee'erü denir ki: Böğürmek manasınadır. Araplardan hayvanların sesleri için şöyle dedikleri nak-

ledilmiştir: Raal bairü ve cercere ve hedere ve kabkabe, deve köpürdü demektir; sahalel feresü ve hamhame denir ki, at kişnedi demektir; şehakal himarü ve nehaka denir ki, eşek anırdı demektir; şahacel bağlu denir ki katır anırdı demektir; seğatişşatü ve yaaretinna'cetü denir ki koyun meledi demektir; beğamezzabyü ve nezebe denir ki ahu meledi demektir; zeerel esedü ve nehet ve neet denir ki, aslan kükredi demektir; va'vaazzi'bu denir ki kurt uludu demektir; nehemel filü denir ki fil homurdandı demektir; zekahal kırdu denir ki maymun ses çıkardı demektir. Dabahassalebü denir ki tilki avaz çıkardı demektir; avel kelbü ve nebeha denir ki köpek uludu demektir; saetil fe'retü denir ki fare ciyakladı demektir; naakal gurabu denir ki karga gakladı demektir; zekaaddikü ve sekaa denir ki horoz öttü demektir; saferennesrü denir ki kartal ıslık çaldı demektir; hederel hamamü ve hedele denir ki güvercin öttü demektir; nekadatid dafadiu ve nakkat denir ki, kurbağa vırakladı demektir; azakatil cinnü denir ki cin ses verdi demektir.

İbn Abbas şöyle demiştir: Öküz böğürdüğü zaman secdeye kapanırlardı, sustuğu zaman da başlarını kaldırırlardı. Ebu Salih rivayetinde de şöyle denilmiştir: O sadece bir defa böğürdü, bir daha böğürmedi. Vehb de böyle demiştir. Mücahit şöyle derdi: Onun böğürmesi içine hafif rüzgarın girmesiyle idi. Bu da onda ruh olmadığını gösterir. Ebu Rezin el – İcli ile Ebu Miclez de, merfu cim ile: "Lehu cuvarun" okumuşlardır.

"Onun kendileriyle konuşmadığını görmüyorlar mı?": Yani konuşamadığını, demektir. "Onlara yol göstermediğini": Delile giden bir yol açmadığını görmüyorlar mı? "Onu edindiler": Yani onu tanrı edindiler, demektir.

"Zalimler oldular": İbn Abbas: Müşrikler oldular, demiştir.

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ
يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي
مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ
إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا

تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿١٥٠﴾ قَالَ
رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
﴿١٥١﴾ إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ
وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿١٥٢﴾

149 – Buna pişman olup da kendilerinin saptıklarını görünce: "Eğer Rabbimiz bize merhamet etmez ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyan edenlerden oluruz" dediler.

150 – Musa kavmine öfkeli ve üzgün olarak dönünce: "Arkamdan ne kötü halifelik ettiniz. Rabbinizin emrini acele mi ettiniz?" dedi ve levhaları atarak kardeşinin başından (saçından) tutup kendine doğru çekti. (Kardeşi): "Anamın oğlu, kavim beni zayıf gördüler (horsundular), neredeyse beni öldüreceklerdi. Düşmanları bana güldürme ve beni zalimler kavmi ile bir tutma" dedi.

151 – (Musa): Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin, dedi.

152 – Şüphesiz buzağıyı (tanrı) edinenlere Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir horluk erişecektir. İşte biz, iftiracıları böyle cezalandırırız.

"Velamma sukita fi eydihim": Pişman oldukları zaman, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Yaptığına pişman ve ettiği kusurdan dolayı hayıflanan kimseye: Kad sukita fi yedihi, ve uskıta fiyedihi (pişman oldu) denir. İbn Semeyfa ile Ebu Amr el – Cuni, sinin fethi ile: "sekata" okumuşlardır. Zeccac da mana şöyle demiştir: Pişmanlık ellerine düşünce, kalbe ve nefse düşen şey gözle görülene benzetilmiştir. Müfessirler: Bu pişmanlık Musa'nın dönüşünden sonra olmuştu, demişlerdir.

"Lein lem yerhamna rabbuna": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, ye ve ref ile "yerhamna rabbuna" "ve yağfir lena" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, te ile "terhamna" "ve tağfirlena" ve nasb ile de: "Rabbena" okumuşlardır.

"Ğadbane esifa": Esif lafzında da üç görüş vardır:

Birincisi: O üzgündür, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Telaş ve paniktir, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Çok öfkeli demektir, bunu da İbn Kuteybe ile Zeccac, demişlerdir. Ebudderda da: Esif, öfkenin ötesinde ondan daha şiddetli bir aşamadır, demiştir.

"Kale": Dedi, yani kavmine, "bi'sema haleftumuni min ba'diye": Hicaz halkı ile Ebu Amr, ye'yi fetha ile okumuşlar, mana da: Ayrılığımdan sonra buzağıya tapmakla ne kötü yaptınız, demek olur. "Eaciltüm emre rabbiküm": Ferra şöyle demiştir: Aciltülemre veşşey'e denir ki: onu geçtim, demektir. Bu ayet de ondandır. A'celtuhu ise: Onu acele etmeye kışkırttım, demektir. İbn Abbas da: Rabbinizin belirlediği vakti acele ettiniz, ona sabretmediniz, demiştir. Hasen de: Kırk gecelik randevuyu kastediyor, demiştir.

"Levhaları attı": Yani üzerinde Tevrat yazılı olanları. Atma sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların buzağıya tapmış olmalarını görünce kızmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Başkasının, yani ümmet-i Muhammed'in faziletlerini görünce bu ona zor geldi, onları yere attı, bunu da Katade, demiştir ki uzak bir ihtimaldir. İbn Abbas şöyle demiştir: Levhaları atıp da kırılınca, onlardan yedide altısı kaldırıldı, geriye yedide biri kaldı.

"Kardeşinin başını tuttu": Başından neresini tuttuğunda üç görüş vardır:

Birincisi: Sakalı ve örgüsüdür. *İkincisi:* Başının saçıdır. *Üçüncüsü:* Kulağıdır. Bunu yapması da şunun içindir: Onun yani Harun'un onların arasında kalıp kendisine yetişmemesi ve neler yaptıklarını bildirip de dönüp durumu telafi etmemesi ve onları doğruya çevirmesi olayını terk etmekle Allah'a isyan ettiğini sanmıştı. Bunu da: "Onların saptıklarını gördüğün zaman bana gelmekten seni ne men etti?" *(Taha: 92 – 93)* kavli göstermektedir.

"İbne ümme": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Hafs –Asım rivayetinde– mansup olarak: "Kalebne ümme" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de –Asım'dan rivayetle– mimin kesresiyle okumuşlardır. Taha: 94'te de durum böyledir. Zeccac şöyle demiştir: Kim mimi fetha ile okursa, bu ismin çok kullanılmasındandır. Kim de kesre ile okursa, onu tek isim kıldıktan sonra nefsine muzaf etmesindendir. Araplardan kimi, yeyi isbat ederek: "Yebne ümmî" derler. Şair de şöyle demiştir:

"Yebne ümmî (anamın oğlu) ve ey öz kardeşim,
Beni uzun süre şiddetli zamana sen bıraktın.

Ebu Ali de şöyle demiştir: "Yebne ümme" diye meftuh okuyanın, Ümmâ deyip de elifi atması muhtemeldir. Meksur okuyup da "ibne ümmî" diyenin de yeyi atması da muhtemeldir. "Eğer: "Neden "anamın oğlu" dedi, "babamın oğlu demedi?" denilirse, İbn Abbas, cevap şöyledir, demiştir: O, onun ana baba bir kardeşi idi. Böyle demesi de onu acındırmak içindir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: İnsan ananın adı anılınca babanın adından daha çok duygulanır. Bunu da Salebi hikaye etmiştir.

"Gerçekten kavim": Yani buzağıya tapanlar, "istadafuni": Beni horsundular. "Fela tüşmit biyel a'dae": Abdullah bin Abbas, Malik bin Dinar ve İbn Asım, meftuh te ve meftuh mim ile "fela teşmet", ref ile "ela'dau" okumuşlardır. Mücahit, Ebu'l – Aliye, Dahhak ve Ebu Reca da, tenin fethi ve mimin kesri "felateşmit", nasb ile de, "el – a'dae" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Ebi Able de böyle okumuşlar; ancak "el – a'dau"yu merfu okumuşlardır. A'dadan, yani düşmanlardan kasıt da buzağıya tapanlardır. "beni kılma": Yani kızgınlık ve bana cezada, "zalim kavimle beraber": Onlar ise yine buzağıya tapanlardır. Kardeşinin mazereti meydana çıkınca: "Rabbim, beni bağışla, dedi".

"Dünya hayatında bir horluk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cizyedir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kendilerini öldürmeleri emridir, bunu da Zeccac, demiştir. Birinciye göre onlara nispet edilen cizye evlatları için mevzu bahis olur. Çünkü onlar öldürüldüler ve cizye vermediler. Atıyye de şöyle demiştir: Bu ayet; Kurayza ve Nadiyr oğullarının başına gelen ölüm ve sürgün hakkındadır; çünkü onlar da buzağıya tapanları tutmuş ve onlardan razı olmuşlardı.

"İftiracıları da böyle cezalandırırız": İbn Abbas şöyle demiştir: İşte benden başka tanrı edinenleri böyle cezalandırırım. Malik bin Enes de: Nerede bir bid'atçı varsa, mutlaka onu bir horluk bürümüştür, demiş ve bu ayeti okumuştur. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir: Yeryüzünde nerede bir bid'atçı varsa, mutlaka kendini kaplayan bir zillet içinde kalmıştır ve o da Allah Teala'nın kitabındadır. "O nerede?" dediler, o da: şu ayeti okumadınız mı?" dedi: "Şüphesiz buzağıyı tanrı edinenlere Rablerinden dünya hayatında bir gazap ve horluk erişecektir". Onlar da: "Ey Muhammed'in babası, bu, buzağıya tapanlara hastır, dediler. O da: Hayır, arkasını okuyun: "Biz iftiracıları da böyle cezalandırırız" buyuruyor; o nedenle o kıyamet gününe kadar bütün iftiracılar ve bid'atçılar için geçerlidir, dedi.

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا
لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

153 – Kötülükleri yapıp da sonra arkasından tövbe ve iman edenler var ya, şüphesiz Rabbin bunların ardından elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Kötülükleri yapanlar": Kötülükler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O şirktir. *İkincisi:* Şirk ve diğer günahlardır. "Sonra bunların ardından tövbe ettiler": Yani kötülüklerinin ardından, demektir. "İman ettiler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi. Allah'a iman ettiler. Bu da: Kötülükler şirktir, diyenlerin görüşlerine göredir.

İkincisi: Allah'ın tövbeyi kabul edeceğine iman ettiler. "Şüphesiz Rabbin bunların ardından": Yani kötülüklerin ardından, demektir.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ
أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ
يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154 – Musa'nın öfkesi dinince, levhaları aldı. Bir nüshasında: "Hidayet ve rahmet Rablerinden korkanlar içindir" yazılı idi.

"Ve lemma sekete an Musal ğadabu": İbn Abbas ile Ebu İmran, sinin fethi, kâfın şeddesi ve arkasından te ile "sekkete" okumuşlar ve nasb ile "el – ğadaba" okumuşlardır. Said bin Cübeyr, İbn Yamur ve Cahderi, sinin zammesi, kâfın şeddesi ve kesri ile "sükkite" okumuşlardır. İbn Mes'ud, İkrime ve Talha da nun ile "sekene" okumuşlardır. Zeccac: "Sekete" sekene manasınadır, demiştir. Sekete yeskütü sekten denir ki, sakinleşmek demektir. Sekete yeskütü sükten ve sükuten denir ki, susmak manasınadır. Bazıları da ters çevirerek mana: Velamma sekete Musa anil ğadabi demiştir, mesela: Edhaltül kalensüvete fi re'si denir ki, mana: Başımı şapkanın için soktum, demektir. Birincisi Arapça bilginlerinin görüşüdür.

"Levhaları aldı": Yani attığı levhaları aldı. "Vefi nüshatiha" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlardan kalanlarda, demektir, bunu da İbn Abbas,

demiştir. *İkincisi:* Ondan alınan bir nüshada demektir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Rablerinden korkanlar için": Bunlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, bütün Allah'tan korkanlar içindir, İbn Abbas'ın görüşünün manası da budur.

İkincisi: Onlar özellikle Muhammed ümmetidir, Katade'nin görüşünün manası da budur.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا
لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ
مِنْ قَبْلُ وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ
إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ
وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿١٥٥﴾

155 – Musa o belli vaktimiz için kavminden yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı tutunca: "Rabbim, eğer isteseydin, bunları da beni de daha önce helak ederdin. Bizi içimizden beyinsizlerin yaptığı yüzünden mi helak edeceksin? Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırır ve dilediğini doğru yola iletirsin. Bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bağışlayanların en hayırlısısın" dedi.

"Vehtare Musa kavmehu": Mana: İhtare min kavmihi (kavminden) seçti demektir, "min" edatı atılmıştır. Araplar: İhtertükel kavme derler ki: İhtertüke minel kavmi, demektir. Şahit olarak şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Minnel lezihtiyrer ricale semahaten
Ve cuden iza hebber riyahuz zeaziu.

(Her tarafı sarsan rüzgarlar estiği zaman seçilen
Cömert ve eli bol adamlar bizdendir).

Bu; İbn Kuteybe, Ferra ve Zeccac'ın görüşüdür. Bu belli vakitte de dört görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'nın Tevrat'ı alması için Allah Teala'nın belirlediği vakittir. Ona yanında yetmiş kişi getirmesini emretmişti. Bunu

Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Nevf el - Bikali de böyle demiştir.

İkincisi: O, Allah Teala'nın Musa'ya belirlediği vakittir, ona Rablerine dua etmeleri için kavminden yetmiş kişi seçmesini emretmişti. Onlar da dua ettiler: Allah'ımız, bize bizden önce kimseye vermediğin ve bizden sonra da kimseye vermeyeceğin şeyi ver, dediler. Allah da bundan hoşlanmadı ve onları sarsıntı tuttu. Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bu, Allah'ın Musa için belirlediği vakittir; çünkü İsrail oğulları ona: Bir grup, Allah'ın seninle konuşmadığını iddia ediyor, bizden yanına başka bir grup al da konuşmanı dinlesin, iman etsinler ve o töhmet gitsin, dediler. Allah da ona kavminden yetmiş adam seç, sonra onları sen ve Harun'la beraber dağa çıkar, dedi. O da Yuşa bin Nun'u yerine halife bıraktı ve bunu yaptı. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Dördüncüsü: Bu, Allah'ın Musa'ya belirttiği bir vakittir ki bir grup İsrail oğulları ile huzuruna çıksın ve buzağıya tapanların yaptıklarından özür dilesin. Bunu da Süddi, demiştir. İbn Saib de: Musa, Rabbine izni olmadan gelmezdi, demiştir.

Recfe ise, şiddetli sarsıntı, demektir. Onları sarsıntı tutmasının sebebinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Bu, onların Musa'nın Harun'u öldürdüğünü iddia etmeleridir, bunu da Ali bin Ebi Talib, demiştir.

İkincisi: Duada haddi aşmalarıdır. Bunu da Ebu Talha'nın İbn Abbas'tan rivayetinde zikretmiştik.

Üçüncüsü: Onlar buzağıya tapanları men etmediler de razı olmadılar da. Bu da İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Katade ile İbn Cüreyc de şöyle demişlerdir: Onlara iyiliği emretmediler ve onları kötülükten men etmediler ve onlardan ayrılmadılar.

Dördüncüsü: Allah'ın kelamını duymayı istediler, onu duyunca da "Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz" *(Bakara: 55)* dediler. Bunu da Süddi ile İbn İshak, demişlerdir.

"Rabbim, eğer dileseydin onları da beni de daha önce helak ederdin": Süddi şöyle demiştir: Musa kalkıp ağladı ve: Rabbim, İsrail oğullarına döndüğüm zaman onlara ne diyeceğim, sen onların en iyilerini helak ettin? "İsteseydin beni de onları da daha önce helak ederdin" dedi. Zeccac şöyle demiştir: Eğer isteseydin onları üzerlerine yazdığın sarsıntı ile denemeden önce helak ederdin. Şöyle de

denilmiştir: Eğer isteseydin onları ve beni çıkışımızdan önce helak ederdin. İsrail oğulları bunu gözleriyle görür ve beni suçlamazlardı.

"Bizi içimizden beyinsizlerin yaptığı ile mi helak edeceksin?": Bu merhamet dilenme sorusudur, yani bizi helak etme, demektir. İbn Enbari de: Bu inkar yoluyla sorudur ki: Sen bunu yapmazsın, demek istemiştir. Burada "beyinsizler": Buzağıya tapanlardır. Ferra da şöyle demiştir: Musa onların, arkadaşlarının buzağıya tapmalarıyla helak edildiklerini zannetmişti; halbuki: "Allah'ı bize açıkça göster" demeleriyle helak edilmişlerdi.

"Bu senin imtihanından başkası değildir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O denemedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr ile Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

İkincisi: Azaptır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Katade de böyle demiştir.

"Sen bizim velimizsin": Yani yardımcımız ve koruyucumuzsun

وَاكْتُبْ لَنَا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا
اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ
كُلَّ شَيْءٍ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ
وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي
التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ
وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ
فَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ
الَّذِي اُنْزِلَ مَعَهُ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾ قُلْ يَا اَيُّهَا
النَّاسُ اِنِّي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ فَاٰمِنُوا
بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذٖي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ
وَكَلِمَاتِهٖ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾

156 – Bize bu dünyada da iyilik yaz, ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük. (Allah) buyurdu: "Azabımı dilediklerime dokundururum. Rahmetim ise her şeyi kaplamıştır. Onu da sakınanlara, zekatı verenlere ve ayetlerime inananlara yazacağım".

157 – Onlar ki ümmi Peygamber Resul'e uyarlar. Onu yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulurlar. Kendilerine iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder. Onlara temiz şeyleri helal, murdar şeyleri de haram eder. Ağır yüklerini ve üzerlerindeki zincirleri onlardan atar. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve onunla beraber indirilen nura tabi olanlar var ya, işte onlar kurtulanların ta kendileridir.

158 – De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, sizin hepinize gönderilen Allah'ın peygamberiyim. O (Allah) ki göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O'ndan başka İlah yoktur. Diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve Allah ve kelimelerine iman eden o ümmi peygambere iman edin. Ona tabi olun ki hidayete eresiniz.

"Bize yaz": Yani bize gerçekleştir ve vacip kıl. "Bu dünyada iyilik": Bu da salih amellerdir. "Ahirette de": O da bağışlanma ve cennettir. "Şüphesiz biz sana döndük": Yani tövbe ettik. Bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, Ebu'l – Aliye, Katade, Dahhak ve Süddi, demişlerdir. İbn Kuteybe de: "Ellezine hadu" *(Bakara: 62)* kavli de bundandır ki, sanki bir şeyden başka bir şeye dönmüş gibidirler, demiştir. Ebu Veeze es – Sa'di, henin kesresiyle: "İnna hidna ileyk" okumuştur. İbn Enbari de mana: Değişmeyiz, demiştir. Çekimi de: Hade yehudu ve yehidü şeklindedir.

"Azabi usiybü bihi men eşaü": Hasen el – Basri, A'meş ve Ebu'l – Aliye, noktasız sin ile, mansup olarak: "Men esae" okumuştur.

"Rahmetim her şeyi kaplamıştır": Bu kelamda da dört görüş vardır:

Birincisi: Çıkışı genel ise de manası özeldir, tevili de: Rahmetim ümmet-i Muhammed'den bütün mü'minleri kaplamıştır, demektir. Çünkü: "Onu takva sahiplerine yazacağım" demiştir. Bunu da İbn Abbas, söylemiştir.

İkincisi: Bu rahmet dünyada genel, ahirette ise özeldir, tevili de: Rahmetim dünyada iyi ve kötü her şeyi kaplamıştır, ahirette ise takva sahiplerine özeldir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Buna göre rahmetin dünyada kafire olması rızık kazanması ve sıkıntısının def edilmesidir, mesela Karun hakkındaki: "Allah'ın sana iyilik ettiği gibi sen de iyilik et" kavli gibi *(Kasas: 77).*

Üçüncüsü: Rahmet tövbedir ki o herkes için geneldir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dördüncüsü: Rahmet bütün halkı kapsar, ancak kafirler bundan hariçtir; eğer faraza onun içine girmeleri takdir edilse idi, onları da kaplardı. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Rahmetim dünyada her şeyi kaplamıştır: "Onu da (ahiretten) korkanlar için yazacağım". Müfessirler de: "Onu yazacağım": Vacip kılacağım manasınadır, demişlerdir. Sakınanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar şirkten sakınanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İsyanlardan sakınanlardır, bunu da Katade, demiştir "Zekatı verirler": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, malların zekatıdır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Ondan maksat Allah ve Resul'üne itaattir, bunu da İbn Abbas ile Hasen Basri, demişlerdir. Onlar zekatın nefsi temizleyip arındıran şeyle amel etmek olduğuna kail olmuşlardır.

İbn Abbas ile Katade şöyle demişlerdir: "Rahmetim her şeyi kapladı": Ayeti inince, İblis: Ben de o şeyin içine dahilim, dedi ve ümitlendi; Allah Teala bunu İblis'in içinden çekip çıkardı ve şöyle dedi: "Onu kötülüklerden sakınanlar, zekat verenler ve ayetlerime iman edenlere yazacağım" dedi. Bu sefer de, Yahudiler: Biz de kötülüklerden sakınıyoruz, zekatı veriyor ve Rabbimizin ayetlerine iman ediyoruz, dediler: Allah Teala bunu da kursaklarında koydu: "Onlar ki ümmi peygambere iman ederler" kısmını indirdi. Nevf şöyle demiştir: Allah Teala Musa'ya: Yeryüzünü size temizleyici ve mescit yapacağım, evlerinize sekine koyacağım ve size Tevrat'ı ezbere okutturacağım; öyle ki onu içinizden erkek, kadın, hür, köle, küçük ve büyük herkes okuyacaktır, dedi. Musa da bunu kavmine haber verdi; onlar da: Biz ancak kilise ve havralarda namaz kılmak istiyoruz; sekinenin de ancak Tabut'ta olmasını istiyoruz; Tevrat'ı da ancak yüzünden okumak istiyoruz, dediler. Cenab-ı Allah da: "Ben de onu takva sahiplerine (müflihun'a kadar: ayet 157) yazacağım, dedi.

Takva sahipleri, sakınanlar, zekat verenler... kurtuluşa erenler onlardır, denen kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edip ona tabi olanların hepsidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi ile Katade, demişlerdir. Ona ümmi denilmesinde iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o, okuyup yazmaz. *İkincisi:* Çünkü o, Ümmülkura'ya (Mekke'ye) mensuptur.

"Onu yanlarında yazılı bulurlar": Yani onun sıfat ve peygamberliğini bulurlar. "Onlara iyiliği emreder": Zeccac şöyle demiştir: Bunun cümle başı olması da caizdir, "onu yanlarında bulmaları" onlara iyiliği emretmesi manasına olması da caizdir. İbn Abbas şöyle demiştir: Maruf: İyi ahlak ile sıla-i rahimdir. Kötülük de: Putlara tapmakla sıla-i rahmi terk etmektir. Mukatil de şöyle demiştir: Maruf: İman, münker de: Şirktir. Başkası da şöyle demiştir: Maruf: Haktır, çünkü akıl onun doğruluğunu bilir. Münker de: Batıldır, çünkü akıl onun doğruluğunu kabul etmez.

Temiz şeyler üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar, helaldir, mana da: Onlara helali helal eder olur. *İkincisi:* Onlar eski Arapların temiz gördüğü şeylerdir. *Üçüncüsü:* İsrail oğullarına haram edilen içyağlarıdır. *Dördüncüsü:* Arapların bahire, saibe, vasıyle ve ham gibi haram ettikleri şeylerdir.

Murdar şeyler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar haramdır, mana da: Onlara haramı haram eder olur. *İkincisi:* Arapların pis kabul edip yemedikleri şeylerdir, mesela yılan ve haşarat gibi.

Üçüncüsü: Onların helal gördükleri bazı şeylerdir, mesela leş, kan ve domuz eti gibi.

"Ve yedau anhum ısrahum": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, "ısrahum" okumuşlar; İbn Amir de cemi olarak elif-i memdude ile "âsarahum" okumuştur. Bu ısr üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın İsrail oğullarından Tevrat'taki şeylerle amel edeceklerine dair aldığı sözdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Cumartesinin haram edilmesi, içyağlarının, damar ve sairenin yemesi ve diğer zor işler gibi onlara getirdiği zorluklardır. Bunu da Katade, demiştir. Mesruk şöyle demiştir: İsrail oğullarından bir adam günah işlerdi; sabahleyin kefaretinin evinin kapısı üzerinde yazılı olduğunu görürdü; eğer kefareti iki gözünü çıkarmak ise, onları çıkarırdı.

"Üzerindeki zincirleri (ağlalı) da atar": Zeccac şöyle demiştir: Zincirin zikredilmesi temsil yoluyladır, mesela: Bunu boynuna tok yaptın, dersin ki orada tok filan yoktur. Maksat tok gibi ondan ayrılmıyorsun, demektir. Zincirler: Onlardan diyetin kabul edilmemesi, Cumartesi günü çalışmamaları ve derilerine değen idrarı makasla kesmeleri gibi şeylerdir.

"Ona iman ederler": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenler. Ona saygı gösterenler (ve azzeruhu)": Eban bunu şeddesiz olarak "azeruhu" şeklinde rivayet etmiştir. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ona yardım edip destek verenler, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Ona tazim edenler, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Onunla beraber indirilen nur da: Kur'an'dır, ona nur demesi, onun kalplerde açıklamasının gözlerdeki ışığın açıklaması gibi olmasındandır. "Maahu" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: "Aleyhi = üzerine" manasınadır.

İkincisi: Zamanında indirilen demektir. Katade şöyle demiştir: Ona yardım meselesine gelince, onda herkesi geçtiniz. Ancak en hayırlınız onunla beraber indirilen nura tabi olandır.

"O ki Allah'a ve kelimelerine iman eder": Kelimeler hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de: Kelimeleri, ayetleridir, demiştir.

İkincisi: O İsa aleyhisselam'dır, bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰىٓ اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159 – Musa'nın kavminden de hakkı gösteren ve onunla adalet eden bir cemaat vardır.

"Musa'nın kavminden hakkı gösteren bir cemaat vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hakka davet ederler. *İkincisi:* Onunla amel ederler.

"Onunla adalet ederler": Hak ile hüküm verirler, demektir. İşaret edilen cemaat hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Çin'in ötesinde kendilerine İslam daveti ulaşma-

mış bir kavimdir. Bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e iman edenlerdir, mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi. Bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendi peygamberleri zamanında hakka sarılan kimselerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا وَاَوْحَيْنَا اِلٰى
مُوسٰى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ
مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ
وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا
ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾
وَاِذْ ق۪يلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ
شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا
نَغْفِرْ لَكُمْ خَط۪يـٓئَاتِكُمْ سَنَز۪يدُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٦١﴾
فَبَدَّلَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذ۪ي ق۪يلَ
لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا
يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

160 – Onları on iki ümmet kabilelere ayırdık. Musa'ya da, kavmi kendisinden su istedikleri zaman, âsanı taşa vur" diye vahyettik. Ondan on iki pınar fışkırdı. Her grup su içecek yerlerini bildi. Bulutu onlara gölgelik yaptık ve üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın (eti) indirdik. "Size rızık ettiklerimizin temizlerinden yiyin" dedik. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendilerine zulmediyorlardı.

161 – Hatırla o zamanı ki onlara: "Şu kente yerleşin. Ondan istediğiniz yerden yiyin. "Hıtta" deyin, kapıdan secde ederek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere daha fazla vereceğiz" dedik.

162 – İçlerinden zalim olanlar, o sözü kendilerine denenden başkası ile değiştirdiler. Biz de ettikleri zulüm yüzünden üzerlerine gökten bir azap indirdik.

"Katta'nahum": Onları ayırdık, demektir. "On iki kabileye (esbat)": Bunlar Yakup evlatlarıdır. On iki erkek çocuğu idiler, her birinin bir torunu oldu. Ferra şöyle demiştir: "Sıbt müzekker olduğu halde neden "isnetey aşrete" dedi? Çünkü arkasında "ümemen" lafzı vardır, ümemden dolayı tenis cihetine gitmiştir. Eğer sıbtın müzekker oluşundan dolayı "isney aşere" deseydi, yine de acizdi. Zeccac: Mana: Onları on iki fırkaya ayırdık, demiştir. "Esbatan" "fırkaten" lafzının sıfatıdır, sanki: Caalnahum esbatan ve ferraknahum esbatan demiş gibi olur. Bu durumda "esbatan", "isnetey aşrete"den bedel, "ümemen" de esbatan'ın sıfatı olur. Esbat İsmail oğulları ile İshak oğullarını ayırmak için İshak oğullarında kabileler karşılığında kullanılan bir terimdir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Esbat, İsrail oğullarının kabileleridir, tekili sıbt'tır. "Min eyyi sıbtın ente?" denir ki: Sen hangi kabile ve soydansın, demektir.

"Fenbeceset": İbn Kuteybe: Fışkırdı, demiştir. Tebeccesel mau denir ki tefeccere gibidir. Kıssa da Bakara: 58 – 60 ayetlerinde zikredilmiştir.

"Nağfir leküm hatayaküm": İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, te ile hemzeli ve cemi olarak: "Nağfir leküm hatiatiküm" okumuşlardır. Ebu Amr da: "Nağfir leküm hatayaküm" okumuştur ki, hatayaküm, kadayaküm veznindedir ve onda te yoktur. Nafi de mazmum te ile "tuğfer" ve mazmum te ve hemze ile cemi kalıbında "hatiatüküm" okumuş, İbn Amir de mazmum te ile "tuğfer" okumada ona katılmış, ancak o, hatietüküm"ü müfret okumuştur.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ
حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ
حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ
لَا تَأْتِيهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

163 – Onları deniz kıyısındaki o kentten sor. Hani Cumartesi günü haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatil yaptıkları gün balıkları akın akın geliyor; tatil yapmadıkları günde onlara gelmiyordu. İşte ettikleri fasıklık yüzünden onları böyle deneriz.

"Onları sor": Yani Yahudi sıbtlarını (kabilelerini). Bu, onaylatma ve azarlama sorusudur ki onlara eski küfürlerini ve geçmiş peygamberlerine muhalefetlerini ikrar ettiriyor ve onlara ancak vahiyle bilinecek şeyi haber veriyor.

O kent hakkında beş görüş vardır:

Birincisi: O, Eyle'dir, bunu da Mürre, İbn Mes'ud'dan, Ebu Salih de İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Hasen, Said bin Cübeyr, Katade ve Süddi de böyle demişlerdir.

İkincisi: O Medyen'dir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O Medyen sahilidir, bu da Katade'den rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O Taberiye'dir, bunu da Zühri, demiştir.

Beşincisi: O Makna denen bir kenttir, Medyen ile Aynuna arasındadır. Bunu da İbn Zeyd demiştir. "Hadıratel bahr": Denize mücavir, yakın ve sahil kenti demektir. "İz yadune": Zulmediyorlardı, demektir. Ada fülanün yadu udvanen ve adven ve uduvven denir ki zulmetmek manasınadır. "İz" mahallen mansuptur, mana: Cumartesi günü zulmettikleri vakitten sor, demektir. "İz te'tihim hitanuhum" da "yadune"nin mefulu olarak mahallen mansuptur, mana da: Balıkların geldiği vakit onların zulümlerini sor, demektir. "Şurrean" ise: Açıktan demektir. "Böylece deneriz": Yani bu şiddetli deneme gibi onları fasıklıkları yüzünden böyle deneriz. Uzak bir ihtimal olmak üzere mananın şöyle olması da caizdir: "Cumartesi olmadığı gün balıklar böyle açıktan ve akın akın gelmezdi. Bu durumda "nebluhum" cümle başı olmuş olur. Hasen, A'meş, Eban ve Mufaddal da - Asım'dan rivayetle – yenin zammesiyle "yüsbitun" okumuşlardır.

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

164 – Hani içlerinden bir cemaat: "Allah'ın helak edeceği veyahut şiddetli bir azap edeceği bir topluma niçin öğüt veriyorsunuz?" demişlerdi. Onlar da: Rabbinize özür dilemek ve umulur ki sakınmaları için, demişlerdi.

"İçlerinden bir cemaat dedi": Kent halkı üç gruba ayrıldılar: *Birincisi:* Balık avlayıp yiyen grup. *İkincisi:* Onları men eden ve azarlayan grup. *Üçüncüsü:* Avlanmayıp da men eden gruba: "Allah'ın

helak edeceği bir topluluğa niçin öğüt veriyorsunuz?" diyen grup. O işi bırakmayacaklarını bildikleri bir topluluğa öğüt vermelerinden dolayı onları kınadılar. Men eden grup da: "Mazireten ila rabbiküm (Rabbinize karşı mazeret için)" dediler: İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, merfu olarak: "Maziretün" okumuşlardır ki: Bizim onlara öğüt vermemiz, bir mazerettir, demektir. Mana da şöyledir: İyiliği emretmek boynumuzun borcudur. Allah katında mazur olmak için onlara öğüt vermemiz lazımdır. Hafs da Asım'dan rivayetle mansup olarak "mazireten" okumuştur. Bu da: İyice özür dilemek için demektir. "Umulur ki sakınırlar": Yani öğüdü dinleyip de isyanı terk etmeleri mümkündür, demektir.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا
الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ فَلَمَّا
عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿١٦٦﴾
وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ
سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٦٧﴾

165 – Onlar kendilerine verilen öğüdü unutunca, kötülükten men edenleri kurtardık ve zulmedenleri fasıklıkları yüzünden şiddetli bir azapla yakaladık.

166 – Men edildikleri şeye karşı kibirlik edince, onlara: "Aşağılık maymunlar olun" dedik.

167 – Hani, Rabbin, andolsun ki onların üzerlerine kıyamet gününe kadar onlara azabın kötüsünü reva görecek kimseleri göndereceğim, diye bildirmişti. Şüphesiz Rabbin cezayı gerçekten çabuk verendir. Şüphesiz O, pek bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Onlar kendilerine verilen öğüdü unutunca": Yani kendilerine verilen va'zı terk edince, demektir. "Kötülükten men edenleri kurtardık": Onlar da münkerden alıkoyanlardır. Zulmedenler de Cumartesi günü haddi aşanlardır.

"Biazabin beisin": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, faîl vezninde ve be ile ye arasında hemze ile "beîsin" okumuşlardır. Nafi de hemzesiz olarak benin kesresi ile "bîysin" okumuştur. İbn Amir de

öyle okumuştur, ancak o hemzelemiştir. Harice de Nafi'den benin fethası ile hemzesiz olarak "fa'l" vezninde "beysin" rivayet etmiştir. Ebu Bekir de Asım'dan, "fey'al vezninde, "bey'esin" rivayet etmiştir. İbn Abbas, Ebu Rezin ve Eyyub da, "fey'al" vezninde "bey'âs" okumuşlardır. Ebu Abdurrahman es – Sülemi ile Muaz el – Kari de benin fethası, hemzenin kesri ve yesiz olarak "neis" vezninde "beis" okumuşlardır. Dahhak ile İkrime de, "kayyim" gibi yenin şeddesi ile "beyyis" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye ile Ebu Miclez de, benin ve sinin fethası, meksur hemze ile yesiz ve elifsiz "feil" vezninde "beis" okumuşlardır. Ebu'l – Mütevekkil ile Ebu Reca da be'den sonra elif ve med ve meksur hemze ile "fail" vezninde "bais" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Beîs: Çok şiddetlidir, demiş ve şu beyti delil getirmiştir:

Bana çok kızdığından benim için onlarda

Şiddetli bir tesir görmezsin.

Zeccac da şöyle demiştir: Beise yebesü be'sen denir ve dördüncü baptan geldiği gösterilir. Âtî ise: Çok kötü, bozgunculuğun içine dalan ve öğüt dinlemeyen dik kafalı demektir. Bakara suresi, ayet: 65'te de suretlerinin nasıl değiştiğini zikretmiştik. Hasen Basri şöyle derdi. Allah'a yemin ederim ki o balıkların etini yemek, Allah katında Müslümanların kanlarını akıtmaktan daha büyük günah değildir.

"Ve iz teezzene rabbüke": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Rabbin bildirdi, demektir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Ve şöyle demiştir: O, âzentüke bilemri (işi sana bildirdim) sözünden gelir. İbn Enbari de. "Teezzene" ilan etti manasınadır, demiştir. Mesela: Taallem enne fülanen kaimün (bil ki filanca ayaktadır) denir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Allah İsrail oğulları peygamberlerine bildirdi. *İkincisi:* Buyurdu manasınadır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Va'detti, demektir ki bunu da Kutrub demiştir. *Dördüncüsü:* Yemin etti, demektir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara mutlaka gönderecektir": Yani Yahudilerin üzerine. Mücahit de: Yahudilerle Hıristiyanların üzerine isyanlarından dolayı gönderecektir, demiştir. "men yesumuhum": onlara reva görecek", "azabın kötüsünü". Gönderilen hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmetidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İkincisi. Araplardır, onlardan haraç alırlardı, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. O şöyle demiştir: Musa'dan başka haraç alan peygamber yoktur, o on üç sene haraç aldı, sonra da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e verildi. Süddi şöyle demiştir: Allah onlara Arapları gönderdi; onlardan cizye alır ve

onları öldürürlerdi. Azabın kötüsünde de dört görüş vardır:

Birincisi: Cizye almaktır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Miskinlik ve cizyedir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Haraçtır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr de bunu demiştir. *Dördüncüsü:* O, Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar öldürülmeleridir.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ
ذَٰلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

168 – Onları yeryüzünde ümmetlere ayırdık. İçlerinde iyiler de vardır, bunun altında olanlar da vardır. Onları, belki dönerler diye iyiliklerle ve kötülüklerle denedik.

"Onları yeryüzünde ümmetlere ayırdık": Ebu Ubeyde: Onları fırkalara ayırdık, demiştir. İbn Abbas da: Onlar Yahudilerdir; içinde Yahudi olmayan bir memleket yoktur. Mukatil de: Onlar İsrail oğullarıdır, demiştir. Manasının: İşleri karışık, söz birlikleri yoktur şeklinde olduğu da söylenmiştir. "İçlerinde iyiler vardır": Onlar; İsa ile Muhammed aleyhimesselam'a iman edenlerdir. "Bunun altında olanlar da vardır": Onlar da kafirlerdir. İbn Cerir şöyle demiştir: Onlar İsa gönderilmeden ve dinden dönmeden önce bu sıfatta idiler.

"Ve belevnahüm": Onları denedik, demektir. "İyiliklerle": Yani hayır, bolluk ve esenlikle demektir. "ve kötülüklerle": O da kıtlık, şer ve zorluklardır. İyilik ve kötülükler insanı itaate teşvik eder; nimetler artması ve elden çıkma korkusu ile teşvik eder. Kötülükler de def edilmesi ve onlardan kurtulmak için taate teşvik eder. "Umulur ki dönerler": Yani tövbe ederler.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ
عَرَضَ هَٰذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ
عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا
يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ
خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦٩﴾

169 – Onların artlarından kitaba mirasçı olan kötü bir nesil geldi. Onlar bu en adi dünyanın metaını alır ve: "Yaptıklarımız bağışlanır" derler. Eğer onlara benzeri bir meta gelirse, onu alırlar. Kendilerinden, Allah'a karşı hak olmayan şeyi söylemeyeceklerine dair kitabın sözü alınmadı mı? Ondaki şeyleri okumamışlar mıydı? Halbuki ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Akıl etmiyorlar mı?

"Artlarından geldi": Yani bu anlattıklarımızın arkalarından. "Halfün": El – Cuni ile Cahderi lamın fethi ile: "Halefun" okumuşlardır. Ebu Ubeyde: Half ile halef birdir, demiştir. Bazıları da lamı harakeli olanı (halefi) iyi, sakin olanı (halfi) de kötü olana tahsis ederler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Half: Kötü insan ve kötü sözdür ki haza halfün minel kavl derler. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar lamın sükunu ile halfi kötü ve yerilen şeyde, lamın fethi ile halefi de iyi ve övülen şeyde kullanırlar. Bazen de half övülen, halef de yerilen kimse için kullanılır; ancak tercihe şayan olan bizim anlattığımızdır.

Bu arkadan gelenlerin kimler olduğunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* Hıristiyanlardır. *Üçüncüsü:* Bunlar ümmet-i Muhammed'dendir. Bu iki görüş Mücahit'ten nakledilmiştir.

Eğer: "Half tekildir, nasıl çoğul kalıbı ile "ye'huzune" dedi? Meryem: 59'da da bu şekilde: "edau" demiştir?" denilirse, İbn Enbari buna iki cevap vermiştir:

Birincisi: Half, halif'in cem'idir, mesela: Rekb'in rakib'in ve şerb'in de şarib'in çoğulu olması gibi.

İkincisi: Half masdardır, tesniye ve cemi, müzekker ve müennes için kullanılır.

"Mirasçı oldular": Kitap onlara seleften halefe miras gibi intikal etti. Bu durumda kitap hakkında da kendiliğinden üç görüş meydana çıkar:

Birincisi: O Tevrat'tır. *İkincisi:* İncil'dir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır.

"Bu en adi dünyanın metaını alırlar": Dünya metaına araz denmesi, göze arız olup göründüğü içindir. Ona devam süresi kısa olduğu için denilmiştir diyenler de vardır. İbn Abbas da: Helal ve haramdan hoşlarına gideni alırlar, demiştir. Bunun, hükümde rüşvet almak olduğu da söylenmiştir. Metaın el – edna ile nitelenmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O dünüv'den (yakınlıktan)dır. *İkincisi:* O denaet (adilik)tendir.

"Yaptıklarımız bağışlanır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Biz sorumlu tutulmayız. Bunu Allah'a karşı boş hülyalara daldıkları için derler.

İkincisi: O öyle günahtır ki onu Allah bizim için bağışlar. Bunu da Allah Teala'nın rahmetini umdukları için derler.

"Eğer onlara benzeri bir meta gelirse onu alırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Onları hiçbir şey doyurmaz, onlar muhtaç olmadıkları şeyi de alırlar, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onlar günahta ısrar eden kimselerdir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Kendilerinden, Allah'a karşı hak olmayan şeyi söylemeyeceklerine dair kitabın sözü alınmadı mı?" İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Teala Tevrat'ta onlardan haktan başka söz söylemeyeceklerine dair sağlam söz aldı. Onlar ise batıl sözleri söylediler. O da tövbe etmedikleri günahı Allah'ın mecburen bağışlayacağını söylemeleridir. Tevrat'ta ise üzerinde ısrar edilen günahın bağışlanacağı hususunda bir kayıt yoktur.

"Ve deresu ma fihi": Bu, "verisu" lafzına matuftur, mana da: "Ondakini okudular" demektir. Sanki: Bilerek muhalef ettiler manası çıkar. "Ahiret yurdu": Yani ondaki sevap, "sakınanlar için daha hayırlıdır. Akıl etmiyorlar mı?" Baki faniden hayırlıdır, demek istiyor. İbn Amir, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle te ile (takılun), diğerleri de ye ile (yakılun) okumuşlardır.

وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَوٰةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

170 – Kitaba sarılıp da namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, ıslah edenlerin mükafatını zayi etmeyiz.

"Vellezine yümessikune bilkitabi": İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayetle şeddeli olarak "yümessikune" okumuşlardır. Vela tümsiku biisamil kevafiri" *(Mümtehine: 10)* şeddesiz okumuşlardır. Ebu Amr ise bu ikisini şeddeli okumuştur. Ebu Bekir de Asım'dan bu ikisini şeddesiz okuduğunu rivayet etmiştir. Messektü bişşey'i, ve temessektü bihi, vestemsektü bihi, vemtesektü bihi, denir. Bu ayet Yahudi ve Hıristiyanların kitabın hududuna riayet edip onu değiştirmeyen mü'minleri hakkında inmiştir. İbn Selam ile arkadaşları da bunlardandır. İbn Enbari şöyle demiştir: "Ellezine"nin haberi, "inna" ile arkasından gelenlerdir. Onun "muslihin" kelimesin-

den sonra takdir edilen bir zamiri vardır; tevili şöyledir: Vellezine yümessikune bilkitabi inna lanudiu ecrel muslihine minhüm. İşte bu sebepten dolayı ecrin korumasını şarta bağlamıştır. Çünkü içlerinde ıslahatçı olmayanlar da vardır. Bazı nahivciler de şöyle demişlerdir: Muslihun, ayetin başındaki ellezineden ibarettir, onlara göre mana özetle şöyledir: Vellezine yümessikune bilkitabi, ve ekamussalate, inna lanudiu ecrehüm (kitaba sarılan ve namazı kılan ıslahatçıların ecirlerini zayi etmeyiz). Hüm zamiri muslihin şeklinde açıklanmıştır. Mesela şöyle denir: Aliyyün lakiytül Kisaiyye, ve Ebu Saidün reveytü anil Hudri (Ali Kisai ile görüştüm ve Ebu Said el – Hudri'den hadis rivayet ettim). Lakiytühu ve reveytü anhu demek istemiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Ey Leyla'nın Rabbi, sen her yerdesin
Ve sen Allah'ın umduğum rahmetisin.

O'nun rahmetisin diyecek yerde, Allah'ın rahmetisin, demiştir.

وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ
خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧١﴾

171 – Hani biz dağı sanki bir gölgelik gibi üstlerine kaldırmıştık da onun üstlerine düşeceğini iyice anlamışlardı. "Size verdiklerimizi kuvvetle (sıkı) tutun ve ondakini hatırlayın. Belki sakınırsınız (demiştik).

"Ve iz netaknel cebele fevkahum": Yani dağı tepelerine kaldırdığımızı hatırla. Mücahit: Dağı yerden çıkardı, üstlerine gölgelik gibi kaldırdı, onlara: Ya iman edersiniz yahutta üzerinize düşer, denildi. Katade de şöyle demiştir: Dağın dibine kondular, dağ üstlerine kaldırıldı: Ya emrimi tutarsınız yahutta onu üstünüze atarım, dedi.

"Ve zannu ennehu vakıun bihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bildiğimiz zandır. *İkincisi:* O, yakîn (kesin bilgi) manasınadır. Ayetin kalan kısmı ise Bakara suresi, ayet: 63'de tefsir edilmiştir.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ
عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ
الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿١٧٢﴾

172 – Hani, Rabbin âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahit tutmuş: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da: "Evet, şahit olduk" demişlerdi. (Bunu yapması) kıyamet gününde: "Gerçekten biz bundan gafildik" dememeniz içindir.

"Hani Rabbin âdemoğullarından almıştı": İbn Abbas, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: "Allah Adem'in belinden Na'man denen yerde söz aldı" dediğini rivayet etmiştir. Na'man, Arafat'a yakın bir yerdir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir. Yarattığı bütün zürriyeti onun belinden çıkardı, onları küçük karıncalar gibi önüne saçtı, sonra da onlarla karşı karşıya konuştu ve: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da: Evet, şahitlik ettik, dediler ki kıyamet gününde biz bundan gafildik demeyesiniz". Ayetin manası şöyledir: Rabbin âdemoğullarından bellerinden söz aldı. "Min zuhurihim" kavli, "min beni ademe"den bedeldir. Neden: "Min zuhurihim, dedi de, min zahri Ademe, demedi?" denirse, cevap şöyledir: Çünkü onları birbirlerinin bellerinden çıkardı, bu nedenle Adem'i zikretmeye gerek kalmadı; çünkü onların Adem'in evlatları olduklarını biliyordu. Onlar ise onun belinden çıkarılmışlardı.

"Zürriyyatihim": İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, tekil olarak: "zürriyyetehüm" okumuşlardır; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, cemi olarak: "Zürriyyatihim" okumuşlardır. Ebu Ali: Zürriyet kelimesi tekil de çoğul da olur, demiştir.

"Onları kendilerine şahit tuttu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları ikrar ettirerek kendilerine şahit tuttu, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlara yaratıkları ile birliğini göstermiştir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu ikrar ettirmekle onları birbirlerine şahit tuttu, bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Mana: Onlara: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi şeklindedir. Bu da ikrar ettirme sorusudur. Onlar da: Evet, Rabbimiz olduğuna şahitlik ettik, dediler. Süddi, şöyle demiştir: "Şehidna" Allah Teala'nın ve meleklerinin onların âdemoğullarının ikrarına şahit olduklarını haber vermesidir. "Bela" üzerinde vakfetmek hoş olur, çünkü zürriyetin sözü orada bitmiştir. Kelbi de şöyle iddia etmiştir: Zürriyet: Evet deyince, Allah da meleklere. Şahitlik edin, dedi. Onlar da: Şahitlik ettik, dediler. Ebu'l – Aliye de Übey bin Ka'b'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah onların

hepsini topladı, onları çifter çifter etti, sonra onlara şekil verdi, sonra da konuşmalarını istedi, arkasından da: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedi. Onlar da: Evet, bizim ilahımız olduğuna şahitlik ettik, dediler. O da: Ben de yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri şahit tutuyor ve atanız Adem'i de şahit tutuyorum ki, yarın "kıyamet gününde, bizim bundan haberimiz yoktu", biz bunu bilmiyorduk demeyesiniz. Süddi de şöyle demiştir: Bir kısmı isteyerek cevap verdiler, bir kısmı da istemeyerek takiyye ederek cevap verdiler.

"Enyekulu": Ebu Amr, ye ile "en yekulu", "ev yekulu" şeklinde, diğerleri de bu ikisini te ile (tekulu) okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Ebu Amr'in dayanağı: "Ve iz ahaze rabbüke" kavli ile "kalu bela" kavlidir. Te ile okuyanların dayanağı da sözün: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"şeklinde hitap sigasıyla devam etmesidir."Yekulu" (desinler) sözünün manası da: Liella yekulu (demesinler)dir, tıpkı "en temide biküm" *(Lokman: 10)* kavli gibi. "İnna künna" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O söz ve ikrara işarettir.

İkincisi: O'nun yaratıcı olduğuna işarettir. Bu ayet bütün kafirlerden söz aldığına dair bir hatırlatma ve kafirlerin: Biz bu sözden gafildik, onu hatırlamıyoruz dememeleri için bir kanıttır. Allah Teala doğru sözlü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in dili ile haber verdikten sonra onu unutmaları bu delili düşürmez. Bu, doğru sözlü peygamberin ifadesi ile sabit olunca, insanların içinde bir hatırlatma gibi olur ve delil sürekliliğini korur.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ
آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا
فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

173 – Yahut: "Sadece atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik. Batıla sapanların yaptıkları yüzünden bizi helak mi edeceksin?" dememeniz için.

"Yahut: Sadece atalarımız daha önce şirk koşmuşlardı. Biz de onlardan sonra gelen bir nesil idik": Biz de senin İlahlığını bilmeden onların yolundan gittik. "Batıla sapanların yüzünden bizi helak mi edeceksin?": Onlar seninle beraber bir ilahın olduğu iddiasında batıl idiler. Allah da onların ileri sürdükleri delili bu gibi şeyle kesip attı.

Çünkü onlara her birinden söz aldığını hatırlattı. İlim adamları zürriyeti konuşturması ve onlara akıl ve fikir verip de kendilerine arz edileni anlamaları hususunda bizim açıkladığımız görüştedirler. Bazıları zürriyetlerden söz almanın manası, nutfe olduktan sonra onları dünyaya getirmesi; kendilerini şahit tutmasının manasının da O'nun ayet ve delillerle yaratıcı olduğu zorunlu bilgisini vermesidir, demişlerdir. Onlar bunu bilip de bütün görüp ve müşahede ettikleri şeyler onları tasdike davet edince, kendi nefislerine karşı şahitlik etmiş gibi oldular. Nitekim bir ayette: "Kendilerine karşı küfürle şahitlik ettiler" *(Tevbe: 17)* demiştir ki kendilerini şahit tutma ile aynıdır. Biz kafirdik demeseler de, böyle demiş gibilerdir. Nitekim bir adam: Bütün organlarım senin doğruluğuna şahitlik etti der ki, bunu bildim, demektir. "Allah şahitlik etti" *(Al-i İmran: 19)* kavli de bu kabildendir. Allah'ın şahitlik etmesi, açıklayıp bildirmesidir. Bu sözün benzerini İbn Enbari de nakletmiştir ki, birincisi daha doğrudur. Çünkü nakillere uygundur.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

174 – İşte ayetleri böyle açıklıyoruz, belki dönerler.

"İşte ayetleri böyle açıklıyoruz": Yani söz almada açıkladığımız gibi, ayetleri de böyle açıklıyoruz ki kullar onları iyice düşünsünler de gereği üzere amel etsinler. "Belki dönerler": Yani üzerinde bulundukları küfürden tevhide dönerler.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذ۪ٓي اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ
مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاو۪ينَ ﴿١٧٥﴾

175 – Onlara, kendisine ayetlerimizi verip de onlardan sıyrılan, şeytanın kendisini peşine taktığı için azgınlardan olan kimsenin haberini oku.

"Onlara oku": Zeccac şöyle demiştir: Bu yukarıya matuftur, mana da şöyledir. Onlara Rabbinin Adem'in zürriyetlerinden söz almasını oku "ve onlara kendisine ayetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini de oku": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, İsrail oğullarından Belam bin Ebur adında bir adamdı, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. İbn Abbas da: O, Belam bin Baur'dur, demiştir. Mücahit, İkrime ve Süddi de böyle demişlerdir. El

– Avfi de İbn Abbas'tan onun Yemen halkından Belam olduğunu rivayet etmiştir. İbn Ebi Talha da ondan onun Zorbalar şehrinden olduğunu rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Ümeyye bin Ebissalt'tır. Bunu da Abdullah bin Amr bin el – As, Said bin Müseyyeb, Ebu Ravk ve Zeyd bin Eslem, demişlerdir. Ümeyye, kitap okumuştu, Allah'ın bir peygamber göndereceğini bilirdi, onun da kendisi olduğunu ummuştu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince onu kıskandı ve kafir oldu.

Üçüncüsü: O, Rahip Ebu Amr idi. Şa'bi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ensar: O, Mescid-i Dırar'ın kendisi için yapıldığı Rahiptir, derlerdi. İbn Müseyyeb'ten de aynısı rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O İsrail oğullarında bir adamdı, kendisine kabul olunacak üç dua verilmişti: Bir karısı vardı, ondan da bir çocuğu vardı. Kadın çirkin ve iğrenç idi. Kadın: Allah'a dua et de beni İsrail oğullarının en güzel kadını yapsın, dedi. O da dua etti. Kadın, İsrail oğullarında bir benzerinin olmadığını anlayınca, kocasını istemedi ve başkasını istedi. Kadın onu istemeyince o da onu uluyan dişi bir köpek yapması için Allah'a dua etti. Böylece iki duası gitti. Kadının oğulları geldiler: Biz buna dayanamayız, annemiz uluyan bir dişi köpek oldu, insanlar bizi kınıyor; Allah'a dua et de onu eski haline getirsin, dediler. O da Allah'a dua etti. Kadın da eski haline döndü. Böylece adamın üç duası da gitmiş oldu. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bize bu hadiste rivayet edilen "semice" kelimesi mimin kesresi iledir. Sibeveyh Araplardan sinin sükunu ile: Recülün semcün dediklerini; sinin kesresi ile semicün demediklerini rivayet etmiştir.

Beşincisi: O münafıktır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

Altıncısı: O, kendisine hak verildikten sonra ondan soyunup çıkan bütün Yahudi, Hıristiyan ve haniflerdir. Bunu da İkrime demiştir.

Ona verilen ayetler üzerinde de beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın en büyük ismidir (ismi azam). Bunu Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, İbn Cübeyr de böyle demiştir. *İkincisi:* O Aziz ve celil olan Allah'ın kitaplarından bir kitaptır. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O Belam'dır, ona bir kitap verilmişti, o ise ondan sıyrılıp çıktı. *Üçüncüsü:* Ona peygamberlik verilmişti, susması için kavmi ona rüşvet verdi; o da sustu, onlara karışmadı. Bunu da Mücahit, demiştir. Bu akla uzaktır, çünkü Allah Teala ancak bu gibi halden masum olanı elçiliğine seçer.

Dördüncüsü: Onlar, tevhit delilleridir ve o delilleri anlamaktır.

Beşincisi: Onlar aziz ve celil olan Allah'ın kitapları hakkında bilgidir. Tefsirlerde meşhur olan onun Belam olduğudur. Müfessirlerin anlattıklarına göre onun hikayesi şöyledir: Musa aleyhisselam onun memleketini işgal etti, onlar kafir idiler, o duası kabul olunan biri idi. Kralları ona: Musa'ya beddua et, dedi. O da: O benim dinimdendir, ona beddua etmem yakışık almaz, dedi. Kral, asılması için bir darağacı kurulmasını emretti, Belam bunu görünce dişi merkebine bindi ve Musa'ya beddua etmek üzere çıktı. Onların askerlerini görünce, merkep durdu, Belam ona vurdu; o da: Bana niçin vuruyorsun? İşte ateş, önümde alevleniyor, benim yürümeme mani oluyor, dön, dedi. O da dönüp krala haber verdi. Kral da: Ya ona beddua edersin yahutta seni asarım, dedi. Şehre girmemesi için Musa'ya ismi azam ile beddua etti, Allah da onun duasını kabul etti, Musa ile kavmi onun bedduasından dolayı Tih çölüne düştü. Musa: Ya Rabbi, biz hangi günahtan Tih çölüne düştük, dedi? O da: Belam'ın duası ile dedi. O da: Ya Rabbi, bana karşı duasını kabul ettiğin gibi benim de ona karşı duamı kabul et, dedi. İsmi azamı ondan çekip alması için Allah'a dua etti. Dua da ondan alındı.

Şöyle de denilmiştir: Belam kavmine kadınları süsleyip Musa'nın askerlerinin arasına göndermelerini emretti, böylece zina aralarında yayılsın da onları yensinler istiyordu. Dediklerine göre, daha sonra Musa onu öldürdü. Süddi şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: Bel'am gönüllü olarak kavmine geldi: İsrail oğullarından korkmayın, siz onlarla savaşmak için çıkar, ben de onlara beddua edersem helak olurlar, dedi. Onların dünyalıklarından istifade etti. Bu da Tih sahrasında kırk sene dolaştıktan sonra idi. O zaman peygamberleri Yuşa bin Nun idi; Musa değildi.

"Onlardan sıyrıldı": Yani onların ilminden çıktı, demektir. "Şeytan onu peşine taktı": İbn Kuteybe. Ona yetişti, demiştir. İttebatül kavme, denir ki, birilerine yetişmek manasınadır. Tebitühüm ise: Arkalarından gitmektir. Talha bin Musarrif de şedde ile: "Fettebeahu" okumuştur. Yezidi de: Etbeahu ile ittebeahu ikisi de lügattir, ancak "etbeahu" şeddesizdir, birinin izini takip etmek manasınadır. "İttebaahu" ise şeddeli olup birinin yaptığını yapmak, demektir. Etbaneke deyip de ittebanake manasını kasdetmek caiz değildir; çünkü onun manası sana uyduk, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Tebiarrecülü eşşey'e vettebeahu denir ki ikisi bir manayadır. Zira Allah Teala bir yerde: "Femen tebia hüdaye" *(Bakara: 38)* demiş, bir yerde de: "Feetbeahüm Fir'avnü" *(Yunus: 90)* demiştir.

"Azgınlardan oldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sapıklardan oldu. *İkincisi:* Bozulup helak olanlardan oldu. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَلَوْ شِئْنَا
لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ
يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

176 - Eğer istese idik, bunlar (ayetler) vasıtasıyla onu elbette yükseltirdik. Fakat o, yere saplandı ve keyfine uydu. Onun hali köpeğin hali gibidir ki; ona saldırsan da solur yahut bıraksan da solur. İşte ayetlerimizi inkar eden o kavmin hali budur. Sen kıssayı anlat, belki iyice düşünürler.

"Eğer isteseydik onu bunlarla elbette yükseltirdik": "Refa'nahu"daki hu (onu) zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O zikri geçen insana racidir, bu da cumhurun görüşüdür. Mana da şöyledir: Eğer istese idik kendisine öğrettiğimiz şeyle o insanın derecesini elbette yükseltirdik.

İkincisi: O, ayetleri inkara racidir, bu durumda da mana şöyle olur: Eğer isteseydik onu ayetlerimizi inkar etmekten elbette yükseltirdik. Bu mana Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Zeccac şöyle demiştir: Eğer isteseydik onunla işlediği günahın arasına girerdik.

"Ancak o yere saplandı": Yani dünyaya meyletti ve onda huzur buldu. Zeccac şöyle demiştir: Ahlede ve halede denir, ancak birincisi lügatte daha çoktur. Burada geçen yer, dünyadan ibarettir. Çünkü dünya, üzerindeki her şeyle Yer'dir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dünya halkına meyletti. Onun, bu hareketiyle karısını razı ettiği de söylenmiştir; çünkü onu bu yaptıklarına o sürüklemiştir. Amca oğullarını ve kavmini razı ettiği de söylenmiştir.

İkincisi: O dünya şehvetlerine meyletti. Bu da: "Hevesine uydu" kavli ile açıklanmıştır ki mana şöyledir: O hevesinin isteğine uydu. İbn Zeyd de: Hevesi kavminin isteğiyle beraberdi, demiştir. Bu ayet, ilimden sapıp hevesine uyan alimler için en zor ayetlerdendir.

"Onun hali köpeğin hali gibidir ki ona saldırsan da solur yahut bıraksan da solur": Manası şöyledir: Kafiri azarlasan da vazgeçmez, hali üzere bıraksan da doğru yolu bulamaz. Her iki durum ona göre köpeğin iki hali gibidir; çünkü o kovulsa ve kovmak için üzerine gidilse de solur, hali üzere bırakılsa ve yatsa da solur. Özellikle soluyan köpeğe benzetilmiştir. Mana şöyledir: Onun hali soluyan köpeğin hali gibidir. Yalnız soluyan köpeğe benzetilmesi, onun en çirkin ve en iğrenç bir durum olmasındandır.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Her soluyan ya yorgunluktan veya susuzluktan solur, ancak köpek hariçtir ki o, rahatken de solur, yorgunken de solur. Allah onu, ayetlerini ikrar edene misal getirmiş ve şöyle demiştir: Ona öğüt versen de o sapıktır, öğüt vermesen de sapıktır; köpek gibi ki onu azarlasan koştursa da solur veya hali üzere yatarken bıraksan da solur. Müfessirler şöyle demişlerdir: O, rüyasında İsrail oğullarına beddua etmekten men edildi, yine vazgeçmedi; dişi merkebi ona seslendi, yine de aymadı. Bunun için ona ve diğer kafirlere bu misal getirildi. Bu da: "İşte bu, ayetlerimizi inkar eden kavmin misalidir" sözü ile ifade edilmiştir. Çünkü kafire vaaz etsen de o sapıktır, onu bıraksan da o sapıktır. Ona peygamber ve ayet gönderilse de gönderilmese de birdir.

"Sen kıssayı anlat": Ata şöyle demiştir: Küfredip peygamberleri inkar edenlerin kıssasını anlat.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ
فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

177 – Ayetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmeden güruhun hali ne kötüdür!

178 – Allah kime hidayet ederse o, doğru yolu bulur. Kimi de saptırırsa, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Sae meselen": Saeşşey'ü yesuu, denir ki: Bir şey çirkin olmaktır. Mana da: Sae meselen meselül kavmi (o kavmin misali ne kötü misaldir) şeklindedir. Muzaf atılmış, "meselen" de temyiz olarak mansup olmuştur.

"Onlar kendilerine zulmediyorlardı": Yani günahla kendilerine zarar veriyorlardı.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ
بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ
كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179 – Andolsun, gerçekten cinden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri var, onlarla anlamazlar; gözleri var, onlarla görmezler; kulakları var, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da sapıktırlar. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.

"Ve lekad zere'na": Yarattık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Adamın zürriyeti de bundandır ki o da ondan yaratılmıştır. Ancak Araplar onu hemzesiz telaffuz ederler.

"Licehenneme": Bu lam'a bazı edebiyatçılar, akibet lamı derler, mesela: "Liyekuna lehum adüvven ve hazena" *(Kasas: 8)* ayetinde de böyledir. Şairin şu şi'ri de bunun gibidir:

Mallarımızı mirasçılar için biriktiririz.
Evlerimizi de zamanın harap etmesi için yaparız.

Bir adam, Ömer bin Abdülaziz'i ölen oğlundan dolayı taziye etmek için huzuruna girdi ve şöyle bir beyit okudu:

Ey Mü'minlerin Emiri, sizi taziye ederim (müteselli olun),
Küçük çocuk, bu gördüğün şey için doğar ve beslenir.

Allah Teala bu ayette geleceğe nüfuz eden ilmiyle onların inkardan dolayı bu akibete maruz kalacaklarını haber vermiştir.

"Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar": O kavim haktan ve onu düşünmekten yüz çevirince, anlamayan, görmeyen ve işitmeyen durumuna düştüler. Muhammed bin Kasım en – Nahvi de şöyle demiştir: Allah Teala bütün bunlardan ahiret işini murat etmiştir, çünkü onlar, dünya işini iyi bilirler.

"Onlar hayvanlar gibidirler": Onları hayvanlara benzetti; çünkü onlar işitmez, görmez ve ibret almazlar. Sonra da: "Hatta onlar daha da sapıktırlar" dedi.

Çünkü hayvanlar kendilerine yararlı ve zararlı şeyi görürler; bazı gördüklerini bırakmazlar. Bunların çoğu ise kendisinin muannit olduğunu bilir ve ateşe atılır. "İşte onlar gafillerin ta kendileridir": Ahiret işinden gafildirler.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٨٠﴾

180 – En güzel isimler Allah'ındır; O'na onlarla dua edin. O'nun isimlerinde sapanları bırakın. Onlar yaptıkları o şeyle cezalanacaklar.

"En güzel isimler Allah'ındır": İniş sebebi şöyledir: Bir adam namazında Allah'a dua etti, Rahman'a dua etti; Ebu Cehıl: Muhammed ve ashabı bir tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mıydı? Buna ne oluyor da ikiye dua ediyor?" dedi. Allah Teala bunun üzerine bu ayeti indirdi. Bunu Mukatil, demiştir. El – Hüsna, ahsen'in müennesidir. Ayetin manası da: Allah'ın isimleri güzeldir demektir. Maksat içlerinde güzel olmayanlar da vardır, demek değildir. Maverdi şöyle demiştir: Bundan maksat, öyle isimler vardır ki onlarla dua edildiği zaman nefisler gazap ve azaba değil de af ve rahmete meyleder, demektir. "O'na onlarla dua edin": Yani onlarla çağırın, mesela: Ya Allah, ya Rahman gibi.

"Vezerullezine yülhidune fi esmaihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, yenin zammesiyle "yülhidune" okumuşlardır. Nahl: 103 ve Secde (Fussilet): 40'ta da böyle okumuşlardır. Hamze ise bunlarda hanın ve yenin fethi ile: "Yelhadune" okumuştur. Halef de, Nahl: 103'de böyle okumuştur. Ahfeş de şöyle demiştir: Elhade ile lahade ikisi de lügattir. Kim bu ikisi ile okursa, iki lügati de almak istemiştir. Sanki ilhad, doğruluktan sapmaktır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Haksızlık eden ve sapanlar demiştir. Kabrin lahdi de bundandır ki o da bir tarafa açıldığından böyle denilmiştir (buna sapıtma, derler. Mütercim). Zeccac da şöyle demiştir: Bir kimsenin Allah Teala'nın kendine vermediği isimle dua etmesi uygun değildir; mesela: Ya cevad der de, ya sahi diyemez. Ya kavi der de, ya celd diyemez; ya rahîm der de, ya refik diyemez. Çünkü Allah kendini bu isimlerle nitelememiştir.

Ebu Süleyman el – Hattabi de şöyle demiştir: Bu ayetin delili de şudur: Allah'ın isimlerinde yanlış etmek ve onlardan ayrılmak sapmaktır. Halkın dilinde: Ya Sübhan, ya Burhan gibi şeyler duyulur ki bunlar terk edilmesi gereken yakışıksız şeylerdir, bunlara itibar edilmez. Hatta bazıları: Ya Rabbe Taha ve Yasin, der. İbn Abbas: Ya Rabbel Kur'an diyen bir adamı reddetmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: O'nun isimlerinden sapmaları onun

isimlerini putlara vermeleridir; mesela Allah'tan Lat'ı, Aziz'den Uzza'yı ve Mennan'dan da Menat'ı türettiler.

Cumhur bu ayetin muhkem olduğu görüşündedir; çünkü o, tehdit mahiyetinde varit olmuştur, mesela: "Beni yarattığım o kimse ile baş başa bırak" *(Müddessir: 11)* ayeti gibi. Bazıları da onun savaş ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir; çünkü "isimlerinde sapanları bırakın" kavli, kafirlere ilişmemeyi gerektirir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181 – Yarattıklarımızdan bir ümmet vardır ki hakkı gösterir ve onunla adalet ederler.

"Yarattıklarımızdan bir ümmet vardır ki hakkı gösterirler": Yani hak ile amel ederler. "Onunla adalet ederler": Yani onunla amel etmekle adaleti sağlarlar. Bu ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar muhacirler, ensar ve bu ümmetten onlara güzellikle tabi olanlardır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bu, hakkı tutan, hak ile veren ve hak ile hükmeden ümmetimdir" demiştir.[8] Katade de şöyle demiştir: Bize ulaştığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Bu size aittir, ötekilere de aynısı verilmiştir" der ve sonra da: "Musa kavminden bir kavim vardır ki hak ile yol gösterir ve onunla adalet ederler" *(A'raf: 159)* ayetini okurdu.

İkincisi: Onlar bütün halktır, bunu da İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar peygamberlerdir.

Dördüncüsü: Onlar alimlerdir. Bu iki görüşü Maverdi, beyan etmiştir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٢﴾
وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿١٨٣﴾

182 – Ayetlerimizi yalanlayanları ise bilmedikleri yerden yavaş yavaş yakalarız.

---

8 – Taberi, Tefsir, 13/286.

183 – Ben onlara süre tanıyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar": Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onlar Mekke halkıdır, dediğini rivayet etmiştir. Mukatil de: Ayet alay eden Kureyşliler hakkında inmiştir, demiştir.

"Senestedricühüm": Halil bin Ahmed: Onların ansızın ömür defterlerini düreriz, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: İstidrac: Bir şeye gizlice azar azar hücum etmeden yaklaşmaktır (sokulmaktır). Aslı dereceden (basamaktan) gelir ki çıkan ve inen basamak basamak çıkar ve iner. Derecel kitaba da ondandır ki kitabı yavaş yavaş dürmektir. Derecel kavmu da: İnsanların arka arkaya ölmeleridir. Yezidi de şöyle demiştir: İstidrac: Birine bilmediği yerden gelmektir. İbn Kuteybe de: Onlara azar azar bilmedikleri yerden şiddet tattırmak, onlara ansızın saldırmayıp açıktan gelmemektir. Ezheri de şöyle demiştir: Onları ummadıkları yerden azar azar yakalayacağız. Şöyle ki Allah onlara aldanacakları ve meyledecekleri nimetler verir, sonra da onları en gafil anlarında yakalar. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar yeni yeni günahlar işledikçe, biz de onlara yeni yeni nimetler veririz (tuzak için, gazabına. Mütercim).

"Bilmedikleri yerden": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İstidracı bilmedikleri yerden. *İkincisi:* Helaki bilmedikleri yerden.

"Ve ümli lehüm": İmla: Mühlet vermek ve ertelemektir.

"İnne keydi metin": İbn Abbas: Tuzağım sağlamdır, demiştir. İbn Faris de: Keyd, hile ve tuzaktır, demiştir. Uğraştığın her şeye keyd, hile (çare) bulmak denir. Allah'ın tuzak ve hilesi, tuzak kuranlara karşılığını vermesidir. Bunu da Bakara: 15 ve Al-i İmran: 54'te anlatmış bulunuyoruz. Allah'ın onlarla alay etmesi, onları aldatması da böyledir.

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾ أَوَلَمْ
يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ
وَأَنْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ
يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

184 – Arkadaşlarında herhangi bir delilik olmadığını düşünmediler mi? O, apaçık bir uyarıcıdan başkası değildir.

185 – Göklerin ve yerin mülküne, Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olacağına bakmadılar mı? Artık ondan (Kur'an'dan) sonra hangi söze iman edecekler?

186 – Allah kimi saptırırsa, ona hidayet edecek yoktur. Onları taşkınlıkları içinde bocalamaya bırak.

"Arkadaşlarında herhangi bir delilik olmadığını düşünmediler mi?" Ayetin iniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, geceleyin Safa tepesinin üzerine çıktı ve Kureyş aşiretini kol kol çağırdı: Ey filan oğulları, ey filan oğulları, ey filan oğulları, dedi, onları Allah'ın şiddet ve azabından uyardı. İçlerinden sözcüleri: Sizin bu arkadaşınız mutlaka delidir, sabaha kadar seslenip durdu, dedi. Ayet bunun üzerine indi.[9] Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir. Düşünmediler mi ki arkadaşlarında bir delilik yoktur. Böylece onları onun durumunu düşünmeye teşvik etti ki, onun delilikten beri olduğunu bilsinler. "O değildir, ancak apaçık bir uyarıcıdır": Doğru yolu açıklar. Sonra da onları ilme götürecek bakışa teşvik edip: " Göklerin ve yerin mülküne bakmadılar mı?" dedi. Maksat buradan hareketle bunların yaratıcısına ve idarecisine ulaşmalarıdır. Melekutun manası da En'am: 75'de geçmiştir.

"Vema halakallahu min şeyin ve en asa en yekune kadikterebe ecelühüm": İbn Mes'ud, Übey ve Cahderi, çoğul olarak: Âcaluhum" okumuşlardır. Ayetin manası şöyledir: Yerin ve göklerin mülküne, Allah'ın onlarda yarattığı bütün şeylere, ecellerinin yaklaşmış olup da küfür üzere ölerek cehenneme gideceklerine bakmadılar mı? "Ondan sonra hangi söze iman ederler?": Yani Kur'an ve ondaki açıklamalardan sonra. Sonra imandan yüz çevirme sebeplerini anlatarak: "Men yudlilullahu fela hadiye leh ve yezeruhum (Allah kimi saptırırsa, ona hidayet edecek yoktur ve onları bırakır) dedi. İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, nun ile merfu olarak "nezeruhum" okumuşlardır. Ebu Amr da: Ye ile merfu olarak "yezeruhum" okumuştur. Hamze ile Kisai de, ye ile cezimli olarak: "Yezerhüm" okumuşlardır. Kim merfu okursa, cümle başı yapar. Kim cezm eder de "ve yezerhüm" derse, onu fenin mahalline atfeder. Sivebeyh: Fe mahallen meczumdur, mana da: Men yulilullahu yezerhu, demiştir. Tuğyan ile ameh'in manaları da Bakara suresi, ayet: 15'te geçmiştir.

9 – Taberi, Tefsir, 13/289.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا قُلْ إِنَّمَا
عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ
وَٱلْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا
قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ١٨٧

187 – Sana kıyametten, ne zaman gerçekleşeceğinden soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Onu vaktinde ancak O açıklar. O göklere ve yere ağır basmıştır. Size ancak ansızın gelir. Sanki sen onu tam manasıyla biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmezler.

"Sana kıyametten soruyorlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Yahudilerden bir topluluk: "Ya Muhammed, bize haber ver, kıyamet ne zamandır?" dediler. Ayet bunun üzerine indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kureyşliler: Ya Muhammed, bizimle senin aranda akrabalık vardır, bize kıyametin ne zaman kopacağını açıkla, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir. Urve de şöyle demiştir: Kıyametten soran, Utbe bin Rebia'dır. Burada kıyametten maksat da mahlukatın öldüğü andır.

"Eyyane mürsaha": Ebu Ubeyde: Mürsası, yani sonu ne zamandır, demiştir. Mürsessefine: Geminin durduğu, demir atılan yerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Eyyane": Meta manasınadır; meta da: Ne zaman demektir. Bize göre aslı: Eyye evanin'dir. Hemze ile vav atılmış ve ikisi bir kelime kılınmıştır. Resa filardı da: Yere gömülüp sabit olmaktır, dağlara, revasiy denmesi de bundandır. Zeccac da kelamın manası: "O ne zaman olacaktır?" demiştir.

"De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır": Yani onun ilmini kendine saklamıştır. "La yücelliha livaktihe": Onu vaktinde açıklamaz "ancak O" açıklar.

"O yere ve göğü ağır basmıştır": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onun vukuu gökler ve yer halkına ağırdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Gerekçesi şudur: İyi ve kötü herkes ondan korkar.

İkincisi: Onun durumu göklerde de yerde de azimdir, büyüktür. Bunu da İkrime, Mücahit ve İbn Cüreyc demişlerdir.

Üçüncüsü: Onun durumu gizlidir, ne zaman olacağı bilinmez. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: "Fi", "ala" manasınadır, anlam da şöyledir: O göklere ve yere ağır basmıştır. Bunu da Katade, demiştir.

"Size ancak ansızın gelir": Yani füc'eten (hiç beklenmediği anda) gelir.

"Keenneke hafiyyün anha": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Sana onu soruyorlar, sanki sen onlara bunu lütfediyorsun, gibi. "O bana çok lütufkârdır" *(Meryem: 47)* ayetinde de böyledir. Avfi, İbn Abbas'tan, Esbat da Süddi'den: Sanki onların arkadaşı imişsin gibi, demişlerdir.

İkincisi: Sanki onlara cevap verecekmişsin gibi. İbn Ebi Talha da, İbn Abbas'tan: Sanki sen onların sorusundan hoşlanıyorsun gibi, demişlerdir. Husayf de, Mücahit'ten: Sanki sen onu sormalarını istiyormuşsun gibi, demişlerdir. Zeccac da: Sanki sen sorularından neşe duyuyormuşsun gibi, demiştir.

Üçüncüsü: Sanki sen onu biliyormuşsun gibi. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Zeyd ile Ferra da aynı görüştedirler.

Dördüncüsü: Sanki sen son bilgiyi aldın da onu öğrendin gibi. Bunu da İbn Ebi Nüceyh, İbn Abbas'tan demiştir. İkrime de: Sanki sen ondan sorumlusun gibi, demiştir. İbn Kuteybe de: Onu bilenden maksat senmişsin gibi, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bunda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Bütün hedef senmişsin gibi onu sana soruyorlar. Hafiy, Arap dilinde: İlgili kimse, demektir.

"De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır": Yani onu ancak Allah bilir. "Fakat insanların pek çoğu bilmezler": Mukatil ile kalabalık bir grup: Burada insanlardan maksat Mekke halkıdır, demişlerdir. "Bilmezler": Kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onun olacağını bilmezler, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Onun ilminin Allah katında saklı olduğunu bilmezler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ
كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ
إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188 – De ki: Allah dilemedikçe ben kendime ne bir fayda ne de bir zarar vermeye sahip değilim. Eğer ben gaybi bilse idim, mutlaka hayrı çoğaltırdım ve bana kötülük de dokunmazdı. Ben iman edecek bir kavim için sadece bir uyarıcı ve müjdeciyim.

"De ki: Ben kendime ne bir fayda ne de bir zarar vermeye sahip değilim": İniş sebebi şöyledir: Mekke halkı, "Ya Muhammed, Rabbin sana fiyatlar yükselmeden önce ucuzluğu haber vermiyor mu ki, satın alır ve kâr edersin, kıtlık olacak toprağı bildirmiyor mu ki, oradan bol bölgeye gidersin?" dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fayda ve zarardan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O bütün fayda ve zarar verecek şeyler için geneldir, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: Fayda: Hidayet, zarar da: Sapıklıktır, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Allah dilemedikçe": Yani O'nun bana mülk edindirmek istediği hariçtir. Bu sıfatta olan bir kimse kıyametin ne zaman kopacağını nereden bilir?

"Eğer ben gaybi biliyor olsa idim": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Eğer bir yerde kıtlık olacağını ve yağmur yağmayacağını daha önce bilse idim, önceden tedbir alırdım, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer satın aldığım zaman kâr edeceğim şeyi bilseydim, çok hayır işlerdim. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Eğer ne zaman öleceğimi bilse idim, iyi ameli çok yapardım, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Eğer bana sorulan gaip şeyi bilseydim, ona cevap verirdim. "Bana kötülük de dokunmazdı": Yani beni yalancı çıkarmazlardı. Bunu da Zeccac, demiştir. Gayb, göremediğin her şeydir. Burada hayırdan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O iyi ameldir. *İkincisi:* Maldır. *Üçüncüsü:* Rızıktır.

"Bana kötülük dokunmazdı": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, fakirliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O bütün üzücü şeylerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Deliliktir, bunu da Hasen Basri, demiştir. *Dördüncüsü:* Yalanlamadır, bunu da Zeccac, demiştir. Hasen Basri'nin görüşüne göre bu kelam, söz başı olur, mana da şöyledir:

Bende delilik yoktur. Ben ancak bir uyarıcıyım. Diğer görüşlere göre de: Yukarının devamı olur.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ
مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا
تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا
لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾ فَلَمَّا آتَاهُمَا
صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا
يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189 – O ki sizi bir erkek candan yarattı ve ondan da ona alışsın diye eşini yarattı. Onu bürüyünce hafif bir yük yüklendi de onunla geçti. Ağırlaşınca, ikisi Rableri Allah'a şöyle dua ettiler; eğer bize sağlıklı bir çocuk verirsen, mutlaka şükredenlerden olacağız.

190 – Onlara sağlıklı bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde O'na ortaklar koşmaya başladılar. Allah, onların ortak koştukları şeyden yücedir!

"O ki sizi bir erkek candan yarattı": Candan maksat: Adem; eşinden maksat da: Havva'dır. "Ona alışsın diye": Onunla arkadaşlık etsin ve ona sokulsun, diye. "Onu bürüyünce": Yani onunla birleşince, demektir. Zeccac: Bu, cimadan en güzel kinayedir, demiştir. Haml, hanın fethi ile: Karında olan şeydir, yahut ağacın çıkardığı meyvedir. Himl ise, hanın kesresiyle: Taşınan yüktür. Hafif yükten maksat: Sudur (menidir).

"Femerret bih (onunla geçti)": Bir süre onunla geçti; oturup kalktı, ona ağır gelmedi. Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Dahhak: "Festemerret bih" okumuşlardır. Übey bin Ka'b ile el – Cuni de elif ziyadesiyle: "İstemarret bih" okumuşlardır. Abdullah bin Amr ile el – Cahderi de, elifle ra da şeddeli olarak: "Femarret bih" okumuşlardır. Ebu'l – Aliye, Eyyub ve Yahya bin Yamur de, ra şeddesiz olarak: "Femeret bih" okumuşlardır ki: Hamile olup olmaması hususunda şüphe etti, demektir. "Felemma eskalet": Yükü ağırlaşınca, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: Ağır yük sahibi olunca. Çünkü esmarna demek: Meyve sahibi olduk demektir.

Rableri Allah'a dua ettiler": Yani Adem ile Havva. "Eğer bize sağlıklı bir çocuk verirsen diye": Sağlıklı çocuktan da ne murat edildiği hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendilerine benzeyen bir insandır. Onun hayvan olmasından korkmuşlardı. Bu çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O erkek çocuktur, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

DUA ETME SEBEBİNİN AÇIKLANMASI

Tefsirciler şöyle anlatmışlardır: İblis, Havva'ya geldi: "Karnındakinin ne olduğunu biliyor musun, belki köpek veya domuz veyahut eşektir? Nereden çıkacağını biliyor musun; karnını mı yaracak yoksa ağzından mı çıkacak veyahut burnundan mı çıkacak?" dedi.

Bu, Havva'yı üzdü; o zaman Allah'a dua ettiler. İblis geldi: "Kendini nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Oturduğum zaman kalkamıyorum, dedi. O da: "İster misin, Allah'a dua edeyim, onu sen ve Adem gibi bir insan yapsın; ona benim adımı kor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Onu sapasağlam doğurunca İblis ona geldi: "Neden ona bana va'dettiğin gibi isim vermiyorsun?" dedi. O da: "Senin ismin nedir?" dedi. O da: Haris, dedi. İblis'in melekler arasındaki adı Haris, idi. Havva da ona: Haris adını verdi. Adem'in rızasıyla: Abdişems adını verdiği de söylenmiştir.

Nitekim: "Felamma atahuma salihan caala lehu şürekae" kavli de bunu gösterir. İbn Kesir, İbn Amir, Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle, şin mazmum ve medli olarak: "Şürekae" okumuşlardır ki şerik'in çoğuludur. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek şinin kesresiyle cemi değil de masdar olarak "şirken" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "şirken" okursa, muzafı hazfetmiş olur, sanki: Caala lehu za şirkin ve zevi şirkin demek istemiştir. O zaman mana: Başkası için şirk kıldılar olur. Çünkü takdiri: Caala lahu zevişirkin olursa, mana da: Başkası için şirk kıldılar demek olur. Bu kıraat mana bakımından "şüreka" okuyanınki gibidir. Başkası da şüreka, şerik manasınadır, demiş; cem'i tekil yerinde kullanmıştır; tıpkı "ellezine kale lehümünnasü innennase kad cemau leküm" *(Al-i İmran: 173)* kavlinde olduğu gibi. Şerik (ortak)tan maksat da İblis'tir, çünkü isimde ona itaat ettiler. Böylece taatte ortak oldu, ibadette değil. Haris'in Rableri olduğunu kastetmediler; ancak çocuklarının kurtuluşuna sebep olduğunu kastettiler. Bazen abd köle olmayana da denir. Şair şöyle demiştir:

Ben misafirin kölesiyim; evimde ikamet ettikçe,
Benim bundan başka kölelik tabiatım yoktur.

Mücahit de şöyle demiştir: Adem'in çocuğu yaşamazdı, şeytan: Çocuğunuz olduğu zaman ona benim adımı koyun, dedi. Onlar da ona: Abdülharis adını koydular. Böylece isimde ona itaat etmiş oldular. İşte: "Caala lehu şürekae fima atahuma" kavli budur. Bu da cumhurun görüşüdür.

Bunda ikinci bir görüş daha vardır; bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir: Adem şirk koşmadı, ayetin başı şükür, sonu ise "caala lehu şürekae fima atahuma" kavli ile kendine ibadet edenlere getirdiği bir misaldir. Katade, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Allah onlara evlat nasip etti; onlar ise onları Yahudileştirdiler ve Hıristiyanlaştırdılar. Hasen ile Katade'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Caala lehu şüreka" kavlindeki zamir, Adem oğullarından cana ve zevcesine aittir, Adem ile Havva'ya ait değildir. Zamirin, veled-i saliha raci olduğu da söylenmiştir ki o, kusursuz çocuk demektir. Mana da: O çocuk Allah'a ortak kılındı olur. Neden, tesniye kalıbı ile: Caala denildi? Çünkü Havva her karında bir erkek bir kız olmak üzere ikiz doğururdu. İbn Enbari de şöyle demiştir: O'na ortaklar koşanlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer Mekke kafirleridir ki onlar Adem ile Havva evladındandır. Buna göre ayetin tevili şöyledir: Allah onlara düzgün bir evlat verince, evlatları O'na ortak kılındı. Evlat kaldırıldı, onlar yerine geçti. Nitekim: "Veselil karyete" *(Yusuf: 82)* demiştir. Süddi de şuna kani olmuştur: "Allah onların ortak koştukları şeylerden yücedir!" kavli özel olarak Arap müşrikleri içindir ve o, Adem kıssasından ayrıdır.

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾

191 – Bir şey yaratmayan ve kendileri yaratılanları mı ortak koşuyorlar?

"Bir şey yaratmayan şeyleri mi ortak koşuyorlar?": İbn Zeyd şöyle demiştir: Bu Adem ve Havva ile ilgilidir, çünkü çocuklarına Abdişems adını koydular. Şems (güneş) ise bir şey yaratamaz. Başkası da şöyle demiştir: Bu, kafirlere racidir; şöyle ki onlar putları Allah'a ortak koştular, onlarsa yaratamazlar. "Onlar yaratılmışlardır" kavli onların mahluk olduğunu gösterir. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden "ma" dedikten sonra "vehüm yuhlakun" dedi? Çünkü "ma" bire, ikiye ve

çoğula denir. Putlar için neden "vehüm" dedi? Çünkü onlara tapanlar onların düşündüklerini ve iyiyi kötüyü ayırdıklarını iddia ettiler. O nedenle onlar insan yerine konuldu. Bu da: "Raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)* ve "ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm" *(Neml: 18)* ve "vekülllün fifelekin yesbehun" *(Yasin: 40)* kavilleri gibidir. Şair de şöyle demiştir:

Ben şarabımı yudumladım, horoz da sabahleyin ötüyordu;
Büyükayı takımyıldızı yaklaşıp da aşağıya doğru inerlerken.

Salep de Abde bin Tabib'e şu şi'ri kanıt olarak getirmiştir:

Horoz yüksek yere çıkıp ailesinin bazılarını
Sabah vakti çağırdığı zaman, onlar silahsızlardı.

Onu davet eder kılınca, horozları bir topluluk kabul etti ve onları silahsız gösterdi, onları bir aile saydı. Adamın ailesi de cemaati ve kavmidir (şair horoza insan gibi yaklaşmıştır. Mütercim).

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

192 – Bunlar ne onlara (tapanlara) yardım edebilirler ne de kendilerine yardım ederler.

"Ne de kendilerine yardım ederler": Diyor ki: Putlar kendilerine ibadet edenlere yardım edemezler de kendilerini koruyamazlar da.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ ۚ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ
أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

193 – Eğer onları doğru yola çağırırsanız, size uymazlar. Onları davet etmeniz de davet etmeyip susmanız da sizin için birdir.

"Eğer onları davet ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar zamiri putlara racidir, mana da şöyledir: Ey müşrikler, eğer putlarınızı doğru yola davet ederseniz, size uymazlar, çünkü onların aklı yoktur.

İkincisi: Kafirlere racidir, mana da şöyledir: Ey Muhammed, eğer bu müşrikleri doğru yola çağırırsan, size tabi olmazlar; öyleyse sizin onları çağırmanız da susup da onlara bir şey dememeniz de birdir. Çünkü onlar hakka boyun eğmezler. Nafi tenin sükunu ile "layetbeuküm" okumuştur.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا
أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا
قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾
إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿١٩٦﴾

194 – Şüphesiz Allah'tan başka dua ettikleriniz de sizin gibi kullardır. Öyleyse onları çağırın da, eğer doğru söylüyorsanız size cevap versinler.

195 – Onların yürüyecekleri ayakları var mı? Yahut onların tutacakları elleri var mı? Yahut onların görecekleri gözleri var mı? Yahut onların işitecekleri kulakları var mı? De ki: Ortaklarınızı çağırın, sonra da bana tuzak kurun; beni bekletmeyin.

196 – Şüphesiz benim velim; kitabı indiren Allah'tır. O, salihlere de velilik eder.

"Şüphesiz Allah'tan başka dua ettikleriniz": Yani putlar", "sizin gibi kullardır": Yani onlar da Allah'ın emrine amade ve uysaldırlar. Neden "ibadun" dedi ve "fed'uhum" dedi, halbuki putlar cansızdırlar? Bunu da "vehüm yuhlekun" (ayet: 191) kavlinde açıklamış bulunuyoruz.

"Felyestecibu leküm": Size cevap versinler, demektir. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": Onların size yardım edecekleri ve karşılık verecekleri hususunda. "Onların yürüyecekleri ayakları var mı?": Yani iyi şeylere doğru. "Yahut onların tutacak elleri var mı?": Kendilerini rahatsız edecek şeyi def etmede. Ebu Cafer, burada ve Kasas: 19 ve Duhan: 16'da tının zammesiyle "yabtuşun" okumuşlardır. "Yahut onların işitecekleri kulakları var mı?": Yalvarmanızı ve duanızı işitecekleri kulakları var mı? Burada ibadet edenlerin ibadet edilenlerden üstün olduklarına ikaz ve üstün oldukları şeylere ibadet ettikleri için de azarlama vardır. "De ki: Ortaklarınızı çağırın": Hasen: Peygamberi tanrıları ile korkuturlardı, demiştir. Allah Teala da: "De ki: ortaklarınızı çağırın" dedi. "Sonra bana tuzak kurun": Yani siz ve

onlar, demektir. "Beni bekletmeyin": Bunu geciktirmeyin. İbn Kesir, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisa, vasılda ve vakıfta yesiz "sümme kiduni" okurlardı. Ebu Amr, Nafi de İbn Hammad rivayetinde vasılda ye ile okumuşlardır. Verş, Kalun ve Müseyyebi de vasılda yesiz okuduğunu, vakfetmediğini rivayet etmiştir. "Tunziruni": Yakup vasılda da vakıfta da ye ile okumuştur. "Şüphesiz benim velim Allah'tır": Yani yardımcım Allah'tır. "O ki kitabı indirdi": Kitap Kur'andır. Yani: Beni kitap indirmekle teyit ettiği gibi bana yardım da eder, demektir.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾

197 – O'ndan başka taptıklarınız, size yardım edemezler, ne de kendilerine yardım ederler.

"O'ndan başka taptıklarınız": Yani putlar, "size yardım edemezler": Yani size kötülük etmek isteyeni def edemezler ve kendilerine yapılmak istenen kötülüğü de savamazlar.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

198 – Eğer onları doğru yola çağırırsanız, duymazlar. Onların sana baktıklarını görürsün, hâlbuki onlar görmezler.

"Eğer onları doğru yola çağırırsanız duymazlar": Onların kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır. Sonra: "Sana baktıklarını görürsün" kavlinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Karşında durduklarını görürsün, demektir. Araplar: Dari tanzuru ila darike (evim evine bakar) derler. "Onlar görmezler": Çünkü onlarda ruh yoktur. *İkincisi:* Veterahum keennehüm yanzurune ileyke (onların sana bakar gibi olduklarını görürsün), çünkü onların yapma gözleri vardır; teşbih kâfı düşürülmüştür, mesela şurada olduğu gibi: "Ve terennase sükara" *(Hac: 2)*, keennehüm sükâra, demektir. "Vehüm layübsırun": Aslında görmezler, demektir. Neden onlara canlı gibi "hüm" zamiri kullandı, çünkü onlar görünüşte insan gibidirler.

İkinci görüş: Onlar müşriklerdir, mana da şöyledir: Onların sana gözleriyle baktıklarını görürsün, kalpleriyle görmezler.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

199 – Sen affı tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

"Affı tut": Kolayı al, demektir. Bunun şerhi de Bakara suresi,

ayet: 219'da geçmiş bulunuyor. Tutması emredilen af hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: İnsanların ahlakıdır, bunu İbn Zübeyr, Hasen ve Mücahit, demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: İnsanların ahlakından kolay olanı al, derine dalma, sonra sana kin beslerler.

İkincisi: O maldır. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Malın affından maksat zekattır. Bunu Mücahit, Dahhak rivayetinde demiştir. *İkincisi:* O zekat farz kılınmadan önce alınan sadakadır. Sonra zekatla neshedildi. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Ondan maksat, müşriklere tolerans göstermek ve onları affetmektir. Sonra bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Ve'mür bilurfi": İyiliği, akla yatkın olanı emret.

"Cahillerden yüz çevir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, onlardan yüz çevirmesi emredilmiştir. Sonra bu da kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Bu cahillik eden herkes için geneldir; her ne kadar onları onaylamamak gerekirse de cahilliklerine karşılık vermeyerek nefsi korumakla emredilmiştir. Bu ayet, çoklarına göre muhkemdir. Bazılarına göre de ortası muhkem, iki ucu, açıkladığımız gibi mensuhtur.

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٠٠﴾

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَٰٓئِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٠١﴾

200 – Eğer seni şeytandan bir fit dürterse, Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

201 – Şüphesiz sakınan kimselere şeytandan bir fit / vesvese dokunursa, iyice düşünürler; hemen onlar (gerçeği) görürler.

"Eğer seni şeytandan bir fit dürterse": İbn Zeyd şöyle demiştir: "Affı tut" ayeti inince, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Ya Rabbi, ya öfke?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. "İmma" edatının açıklaması da : "Feimma ye'tiyenneküm minni hüden" *(Bakara: 38)* ayetinde geçmiştir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kelamın mecaz yönü şöyledir: Seni şeytandan bir rahatsızlık, öfke ve acelecilik tutarsa. Süddi de şöyle demiştir: Ayette geçen nezğ: Vesvese ve kuruntu, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Nezğ: En küçük bir harekettir. Kad nezağtuhu dersin ki: Hareket ettirdim manasınadır. İstiazenin manası da yukarıda geçmiştir.

"Ve iza messhüm taifün": İbn Kesir, Ebu Ubeyde ve Kisai, elifsiz olarak: "Tayfun" okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze de, elif-i memdude ve hemze ile: "Taifün" okumuşlardır. İbn Abbas, İbn Cübeyr, Cahderi ve Dahhak, şeddeli ye ve elifsiz olarak: "Tayyifün" okumuşlardır. Taif ile tayyif aynı manaya mıdır yoksa farklı mıdırlar, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar aynı manayadır, bunlar da hayal gibi, gözünün önünden geçen şeydir. Bu, Ferra'dan hikaye edilmiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Tayf, Arap dilinde taiften daha çoktur. Şair de şöyle demiştir:

Ey kavim, o uzaktaki, nazlı ve baygın bakışlı
Kadının hayali (tayfi) ne kadar da hoştu!

İkincisi: Taif, bir şeyin etrafında dolaşan ve tavaf edendir. Tayf ise: Kaçıklık, vesvese akıldan geçen hatıradır. Bu da Ebu Amr'dan aktarılmıştır. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Taif: Şeytanın fitidir; tayf ise, öfkedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Taif, tayften gelir, fail veznindedir. Tayf de dilcilere göre: Şeytanın dürtüsüdür. Mücahit de onun öfke olduğunu iddia etmiştir.

"İyi düşünürler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Günahlara niyet ettikleri zaman Allah'ı iyice düşünür, onları terk ederler. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Allah'ın onlara açıkladığı delil ve kanıtları iyi düşünürler. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın gazabını iyi düşünürler, mana da şöyledir: Şeytan onları helal olmayan şeye sürüklediği zaman Allah'ın gazabını düşünür, geri çekilir ve düşünmekle hata yerlerini hemen görürler.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ ﴿٢٠٢﴾

202 – Onların kardeşleri onları sapıklığa çekerler, sonra da bırakmazlar.

"Ve ihvanuhum" (onların kardeşleri): Bu hum (onlar) zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, müşriklere aittir, bu durumda bu ayet, öncekinden evvel olur, takdiri de şöyledir: Cahillerden ve cahillerin kardeşlerinden yüz çevir, onlar da şeytanlardır. "Yemuddunehüm filğayyi": Nafi, yenin zammesi ve mimin kesresiyle: "Yümiddunehüm" okumuştur.

Diğerleri de, yenin fethi ve mimin kesri ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Genel olarak Kur'an'da övülen ve beğenilen şey için, ef'altü vezninde: Emdettü denilmiştir; mesela. "Etümidduneni bimalin" *(Neml: 36)*; "Ennema nümidühüm bihi min malin" *(Mü'minun: 55)*; "Ve emdednahüm bifakihetin" *(Tur: 22)* gibi. Bunun aksine olan da medettü vezninde gelmiştir, mesela: "Veyemüddühüm fi tuğyanihim" *(Bakara: 15)* gibi. Bu da burada yenin fethası ile okumanın daha uygun olduğunu gösterir. Ancak Nafi kıraatinin gerekçesi de bunun "febeşşirhüm biazabin elim" *(Tevbe: 34)* türünden olmasıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Yemüddunehüm filğayyi": Yani onlara süslerler ve onlardan onu bırakmamalarını isterler, demektir. Bu durumda mana da şöyle olur: Allah'tan korkanları şeytan bir hataya sürüklediği zaman ondan tövbe ederler. Cahillerin kardeşleri olan şeytanlar da onları sapıklığa çekerler. Bu da alimlerin çoğunun görüşüdür. Bazıları da hüm zamirinin şeytanlara raci olduğunu söylemişlerdir. Çünkü "şeytanlar" kelimesi daha önce geçmiştir. Mana da şöyledir: Şeytanların kardeşleri onları sapıklığa çekerler.

İkincisi: Hüm zamiri sakınanlara racidir, mana da şöyledir: Sakınanların müşriklerden kardeşleri onları çekerler. Şöyle de denilmiştir: Şeytanlardan kardeşleri onları çekerler, yani: Müslümanların da kendileriyle beraber küfre girmelerini isterler. Bu da bir cemaatin görüşüdür ki İbn Enbari de içlerindedir. Eğer: Nasıl "kardeşleri" denildi, halbuki onların dinlerinden değiller?" denilerse, cevap şöyledir: Eğer biz: Onlar müşriklerdir, dersek, onların neseben kardeşleri olmaları caizdir, yahutta insan olmalarından dolayıdır veyahutta kardeşleri gibi onlara nasihat etmelerinden dolayıdır. Eğer: Onlar şeytanlardır, dersek, bu da caizdir, çünkü onlarla sohbet etmektedirler. Birinci görüş daha doğrudur.

"Sümme la yuksirun": Zühri ile İbn Ebi Able, şeddeli olarak: "La yukassırun" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Aksara yuksıru ve kassara yukassıru, denir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar yaptıkları kötülükleri bırakmazlar, şeytanlar da onları bırakmazlar. Buna göre "yuksırun" kavli her iki grubun fi'linden olur. Bu da meşhur görüşe göredir. İkinci görüşe göre ise bunun yalnız kardeşlerin sıfatı olması gerekir.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى
إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

203 - Onlara bir mucize getirmediğin zaman: "Onu (sağdan soldan) derleseydin ya", derler. De ki: Ben ancak bana Rabbimden vahyedilene uyarım. Bu (Kur'an), Rabbinizden kanıtlar ve iman eden bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir.

"Onlara bir mucize getirmediğin zaman": Kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara bir mucize getirmediğin zaman, onu inadına isterler, bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Onlara vahiy geciktiği için bir mucize getirmediği zaman. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Onu sen derleseydin ya": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu kendiliğinden uydursaydın ya, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi, İbn Zeyd, Ferra, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerleri demişlerdir. Ferra'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Araplar kendi uydurduğun söz için: İctebeytül kelame, vahtelaktuhu verteceltuhu, derler.

İkincisi: Senden istemeden önce onu bizim için arasaydın ya! Bunu da Maverdi zikretmiştir. Birincisi daha doğrudur.

"De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyedilene tabi olurum": Yani durum benim elimde değildir.

"Bu, Rabbinizden kanıtlardır (basiretlerdir): Kur'an'ı kastediyor. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Besair; kanıtlar, delil ve açıklama manasınadır, tekili: Basirettir. Zeccac da: Besair, bir şeyin meydana çıkıp açıklanmasıdır, demiştir.

وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204 - Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun; belki esirgenirsiniz.

"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin": İniş sebebi hakkında beş görüşle ihtilaf ettiler:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem farz namazda okudu, ashabı da arkasında yüksek sesleriyle okudular; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Müşrikler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldığı zaman gelir, birbirlerine: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, gürültü çıkarın, derlerdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Üçüncüsü: Ensardan bir genç, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir şey okuduğu zaman o da okurdu, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Zühri, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar namaz ilk farz kılındığı zamanlarda namazda konuşurlardı; adam gelir, arkadaşına: "Kaç rekat kıldınız?" derdi, o da: Şu kadar, diye cevap verirdi. İşte bu ayet onun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: O Cuma günü hutbede imamı dinleme hakkında indi. Bu da Hazreti Aişe, Said bin Cübeyr, Ata, Mücahit, Amr bin Dinar ve diğerleri tarafından rivayet edilmiştir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ
وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

205 – Rabbini içinden yalvararak, korkarak ve yüksek olmayan açık bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma.

"Rabbini içinden zikret": Bu zikir hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O namazda okumadır, bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre gizli okunan namazlarda içinden okuması emredilmiştir.

İkincisi: Bu imamın arkasında içinden sessizce okumadır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: O Allah'ı dille zikretmektir.

Dördüncüsü: O, Allah'ı devamlı düşünerek zikretmektir, Allah Teala'dan gafil olmamaktır. Bu iki görüşü Maverdi, demiştir. Bu zikirle kimin muhatap olduğu hususunda da iki görüş vardır.

Birincisi: O, namazda olsun veya hatipten olsun Kur'an'ı dinleyendir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap ise de manası bütün mükellefler için geneldir.

"Yalvararak ve korkarak (tazarruan ve hifeten)": Tazarru: Tevazu göstererek önüne bakmaktır. Hiyfe de: Azabından sakınmaktır.

"Dunel cehri minel kavl (açık olmayan bir sesle)": Cehr: Bir şeyi ilan etmektir. Recülün cehirrüssavt de: Yüksek sesli adam, demektir. Bu, zikrin dille olması için nasstır. İki şıkka ihtimali vardır: *Birincisi:* Kur'an okumaktır. *İkincisi:* Dua etmektir. İkisinde de gizli yapmak menduptur (adaba uygundur). Ancak açık okunan namazlardaki

adap da: "Namazında yüksek sesle okuma, onda sesini fazla da kısma" *(İsra: 110)* diyerek belirtilmiştir. Ğudüv, ğudve'nin çoğuludur, âsâl da usul'un çoğuludur. Usul da asîl'in çoğuludur. Âsâl ise, çoğulun çoğuludur. Âsâl da akşam üzeri demektir. Ebu Ubeyde: O, ikindi-akşam arasıdır, demiştir ve şu beyti örnek getirmiştir:

Hayatıma yemin ederim ki sen, halkına saygı gösterdiğim
Ve akşamüzerleri avlusunda oturduğum evin reisisin.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ğuduv: Sabah namazıdır. Âsâl da ikindi namazıdır.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ
لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿٢٠٦﴾

206 – Rabbinin katındakiler O'na kulluktan kibirlenmezler, O'nu tesbih ederler ve O'na secde ederler.

"Rabbinin katındakiler": Yani melekler, "kibirlenmezler": Büyüklenmez ve gururlanmazlar. "O'na kulluktan": Bu kullukta da iki görüş vardır:

Birincisi: O, taattir. *İkincisi:* Namaz ve onda tevazu göstermektir.

"Tesbih ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nu kusurdan tenzih ederler. *İkincisi:* Sübhanallah, derler.

"O'na secde ederler": Yani namaz kılarlar. Ayetin sebeb-i nüzulü şöyledir, denilmiştir: Mekke kafirleri: "Emrettiğin şeye mi secde edeceğiz?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi; kendilerinden daha şanlı olan meleklerin bile Allah'a ibadetten büyüklenmediklerini haber verdi. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir:

Adem oğlu secde ayetini okur da secde ederse, şeytan ondan ağlayarak uzaklaşır ve şöyle der: Eyvah bana, bu, secde ile emredildi, secde etti; ona cennet vardır; ben ise secde ile emredildim; isyan ettim, benim için de cehennem vardır.[10]

---

10 – Müslim, İman, hadis no, 133; İmam Ahmed, Müsned, 2/440.

8-ENFAL SURESİ

Medine'de inmiştir.

75 ayettir.

Medine'de inmiştir, bunda da icma vardır. Maverdi, İbn Abbas'tan yedi ayetin Mekke'de indiğini nakletmiştir, başı "Ve iz yemkürü bikellezine keferu"dur. *(Enfal: 30)*

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ

وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَط۪يعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Sana ganimetlerden sorarlar. De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ünündür. Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin. Eğer mü'minler iseniz Allah'a ve Resul'üne itaat edin.

"Sana ganimetlerden sorarlar": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında: "Kim birini öldürürse onun için şöyle şöyle vardır; kim birini esir alırsa, onun için şöyle şöyle vardır, dedi. Yaşlılar, sancakların altından ayrılmadılar; gençler ise vuruşmaya ve ganimetlere koşuştular.

Yaşlılar ihtiyarlara: Bizi de sizinle ortak edin, çünkü size destek idik, dediler. Onlar da kabul etmediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular; bunun üzerine Enfal suresi indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas, Bedir savaşında bir kılıç elde etti: Ya Resulallah, bunu bana bağışla, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mus'ab bin Sa'd, babasından rivayet etmiştir. Başka bir rivayette de Sa'd şöyle demiştir: Said bin el – As'ı öldürdüm, kılıcını alıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e getirdim: Götür onu toplanan ganimetlerin içine at, dedi. Ben de döndüm, içimde öyle bir şey vardı ki onu ancak Allah bilir. Az bir şey gitmiştim ki, Enfal suresi indi: "Git, kılıcını al, dedi.[1] Süddi şöyle demiştir: Sa'd ile başka birkaç kişi bu kılıç üzerinde dava ettiler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sordular; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de onlardan aldı. Bunun üzerine bu ayet indi.

Üçüncüsü: Ganimetler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ait idi, kimsenin onlarda bir şeyi yoktu. Bazıları ondan kendilerine bir şey vermesini istediler, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Enfal'dan ne kastedildiği hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar ganimetlerdir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Ata, İkrime, Dahhak, Ebu Ubeyde, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerleri de böyle demişlerdir. Enfal'ın tekili: Nefeldir. Şair Lebid şöyle demiştir:

Allah'tan korkmak en büyük nefel (vergi ve lütuf)tur,
Yavaşım da hızım da Allah'ın izni iledir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in katile maktulün üzerinden çıkan eşyadan verdiğidir.

Üçüncüsü: Onlar, müşriklerden Müslümanlara savaşmadan kalan mallardır. Bunu da Ata, demiştir. Bu ve bundan önceki görüş, yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ganimetten aldığı beşte bir hissedir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Onlar, öncü süvari birliğinin ganimetidir, bunu da Ali bin Salih bin Hay, demiştir. Hasen'den de: Onlar, ordunun önünde giden akıncıların elde ettiği ganimetlerdir.

---

1 – İmam Ahmed, Müsned, 1/180.

Altıncısı: Onlar, devlet başkanının bazı mülahazalarla bazı askerlere özel olarak verdiği şeylerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

Ayette geçen "an" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O fazladır, mana da: Sana ganimetleri sorarlar şeklindedir. Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b ve Ebu'l – Aliye, "an"i atarak: "Yeselunekel enfale" şeklinde okumuşlardır.

İkincisi: Asıldır (zait değildir), mana şöyledir: "Sana ganimetlerden, onlar kimindir?" diye sorarlar. Yahut: Ganimetlerin hükmünü sorarlar. İniş sebebinde bu iki görüşle ilgili şeyleri anlatmış bulunuyoruz. Onların hükmünü sormaları, ganimetin önceki ümmetlere haram olmasındandır.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette ihtilaf etmişler; bazıları: Bu, bir açıdan nesh edici, bir açıdan da mensuhtur, demişlerdir. Şöyle ki ganimetler, geçmiş peygamberlerin şeriatlerinde haram idi. Allah da onu bu ayetle neshetti. Ganimet işini Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in görüşüne bıraktı. Sonra da bunu: "Bilin ki ganimet olarak aldığınız şeylerin beşte biri Allah'ın'dır..." kavli ile neshetti. *(Enfal: 41)* Diğerleri de: Enfal'dan iki şey kastedilmiştir, demişlerdir:

Birincisi: O, bazı yiğit ve öncü askerlere Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onların dürüstlüğünü kazanmak ve onları savaşa teşvik etmek amacıyla verdiği şeylerdir.

İkincisi: Ganimet bölüşüldükten sonra artan şeylerdir, nitekim İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bizi bir askeri birlikle gönderdi, biz de deve elde ettik. Her birimize onar deve düştü. Bize birer deve de fazladan verdi. Buna göre ayet muhkemdir; çünkü bu hüküm, şu günümüze kadar (hicri altıncı asır) geçerlidir.

Ganimet elde etmeden önce hibe vermek de caizdir; bu da devlet başkanının: Kim bir şey elde ederse kendisinindir, demesidir. Bu cumhurun görüşüdür. Ganimet elde edildikten sonrasında ise İmam Ahmet'ten iki görüş vardır. Başkan böyle bir şart koymazsa maktulün üzerinden çıkan şeyleri katil hak eder mi?

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hak eder, bunu da Evzai, Leys ve Şafii, demişlerdir.

İkincisi: Hak etmez, ordunun ganimeti olur, bunu da Ebu Hanife ile Malik, demişlerdir.

İmam Ahmet'ten de önceki iki görüş gibi iki rivayet vardır.

"De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ündür": Onlar istedikleri hükmü verirler. "Allah'tan korkun": O'na muhalefeti terk ederek. "Aranızı düzeltin": Zeccac: Aranızı düzeltin demek: Gerçek teması sağlayın, demiştir. Ayette geçen "beyn": Temas manasınadır, tıpkı: "Lekattekattaa beyneküm" *(En'am: 94)* kavlinde olduğu gibi.

Sonra bu kelamdan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Güçlünün zayıfa havale edilmesidir, bunu da Ata, demiştir. *İkincisi:* Allah'a ve Resul'üne teslim olarak çekişmeyi terk etmektir.

"Allah'a ve Resul'üne itaat edin": Yani ganimet ve diğer hususlarda size emredileni kabul edin.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ
عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

2 – Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman kalpleri ürperir. Onlara O'nun ayetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve onlar, Rablerine güvenirler.

"Mü'minler o kimselerdir ki, Allah zikredildiği zaman": Zeccac şöyle demiştir: Azameti, kudreti ve asileri korkuttuğu şeyleri zikredildiği zaman kalpleri korkar. Şair de şöyle demiştir:

Hayatına ant içerim ki bilmiyor ve korkuyorum;
Ölüm ikimizden hangimize daha önce gelecek diye (leevcelü).

Vecile yevcelü ve yacelü ve yeycelü ve yiycelü denir, bu dört lügatı Sibeveyh nakletmiştir; en iyisi yevcelü'dür. Süddi de şöyle demiştir: Vecil: Günah işlemeye niyet edip de Allah'ı hatırlayarak ondan elini çeken kimsedir.

"Onlara O'nun ayetleri okunduğu zaman": Yani Kur'an okunduğu zaman demektir.

"İmanlarını artırır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Tasdikleri artar, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mana da şöyledir: Onlara Allah'tan bir şey geldikçe ona iman ederler; ayetlerin artmasıyla da imanları artar. *İkincisi:* Yakînleri (kesin inançları) artar, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah korkuları artar, bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Tevekkül'ün manasını da Al-i İmran, ayet: 122'de anlatmış bulunuyoruz.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3 – Onlar namazı dosdoğru kılar ve kendilerine rızık ettiğimizden (Allah yolunda) harcarlar.

"Onlar namazı dosdoğru kılarlar": İbn Abbas: Beş vakit namazı, demiştir. "Rızık ettiğimizden harcarlar" da: Zekattır.

أُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

4 – İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında dereceler, bağış ve tükenmez bir rızık vardır.

"İşte onlar gerçek mü'minlerdir (ülaike hümül mü'minune hakka)": Zeccac şöyle demiştir: Hakka, "ülaike hümül mü'minune" cümlesinin delalet ettiği şeyle mansuptur (mefulu mutlak). Mana da: Bunu tam manasıyla hak ettiler, demektir. Mukatil de şöyle demiştir: Onlar öyle mü'minlerdir ki imanlarında münafıklarda olduğu gibi şek ve şüphe yoktur.

"Onların Rableri katında dereceleri vardır": Ata şöyle demiştir: Cennet derecelerine amelleriyle çıkarlar. Tükenmez rızık da: Allah'ın orada onlar için hazırladığı şeylerdir.

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
لَكَارِهُونَ ﴿٥﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ
إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٦﴾

5- Nitekim Rabbin seni evinden hak ile (Bedir'e) çıkardığı zaman da (durum böyleydi). Hâlbuki mü'minlerden bir grup isteksizdiler.

6 – Hak açığa çıktıktan sonra da seninle mücadele ediyorlar. Sanki göz göre göre ölüme sevk ediliyorlar.

"Kema ahreceke rabbüke": Bu kâfın müteallıkında (bağlantısında) beş görüş vardır:

Birincisi: O, ganimetlere bağlıdır, sonra kelamın manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun tevili şöyledir: Ganimetler hususunda onlar isteksiz davransa da sen Allah'ın emrini yürüt, nitekim evin-

den çıkarken de onlar isteksiz idiler. Bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Ganimetler vacip hak nedeniyle Allah'a ve Resul'e aittir, tıpkı Rabbin seni hak ile evinden çıkardığı gibi. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Mana şöyledir: Seninle tartışarak sana ganimetlerden sorarlar, tıpkı evinden çıkışında da seninle tartıştıkları gibi. Bunu da bir grup müfessir nakletmiştir.

İkincisi: O, "Fettekullaha ve aslıhu" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Takva ve iyi hal sizin için daha hayırlıdır, tıpkı Allah'ın, Peygamber'i Muhammed'i bazıları hoşlanmasa da çıkarmasının sizin için hayırlı olduğu gibi. Bu da İkrime'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: O, "yücadiluneke" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Ganimetlerde seninle mücadele etmeleri, Allah'ın seni Bedir'e onların istemediği halde çıkarması gibidir. Bunu da Kisai, demiştir.

Dördüncüsü: O, "ülaike hümül mü'minune hakka" kavline bağlıdır, mana da şöyledir: Onlar gerçek mü'minlerdir, tıpkı Rabbinin seni evinden hak ile çıkardığı gibi. Bunu da müfessirlerden nakledenlerden biri zikretmiştir.

Beşincisi: "Kema" kasem (yemin) yerindedir, mana da şöyledir: Seni evinden çıkarana yemin ederim ki. Bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve: "Ma"nın "ellezi" yerinde olmasını delil göstermiş; bunlardan birinin de: "Vema halakazzekere velünsa" *(Leyl: 3)* ayeti olduğunu söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu görüş akla uzaktır; çünkü kâf yemin harflerinden değildir.

Bu çıkış hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun Bedir'e çıkışıdır ki ashabından bir bölük bundan hoşlanmamışlardı, çünkü onlar ganimetin ancak savaşla elde edileceğini biliyorlardı.

İkincisi: Bu, onun hicret için Mekke'den Medine'ye çıkmasıdır.

"Hak ile" kavlinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Sen çıktın, hak seninle idi. *İkincisi:* Sen sana vacip olan hak ile çıktın.

"Mü'minlerden bir grup isteksizdirler": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Çıkmanda isteksizdirler.

İkincisi: Ganimeti onlara vermemenden isteksizdirler. Bu isteksizlik ise sefer ve savaşın zorluğundan kaynaklanan doğal isteksizliktir, yoksa Allah Teala'nın emrine karşı isteksizlik değildir.

"Hak hususunda seninle mücadele ediyorlar": Yani Bedir günü savaşmakta, çünkü onlar hazırlıksız çıktılar: Bize daha önce haber

verseydin de hazırlık yapsaydık, dediler; savaşı terk etme hususunda izin almak için onunla mücadele ettiler.

"Hak açığa çıktıktan sonra": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onun farz olduğu açığa çıktıktan sonra. *İkincisi:* Doğru olduğu onlar için açığa çıktıktan sonra. *Üçüncüsü:* Senin ancak emirle hareket ettiğin onlar için açığa çıktıktan sonra. "Mücadele edenler": Hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslümanlardan belli bir gruptur, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre onlarla mücadele etmesi tevhit demek olan hak hususundadır, savaşmada değildir. Birinciye göre de: "Sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlar" kavlinin manası şöyle olur: Çünkü ölüme sevk edilenin en zor hali, ölümü görmesi ve onu bilmesidir. İbn Zeyd'in görüşüne göre de şöyledir: Sanki onlar İslam'a davet edilirken ölüme sürükleniyorlar gibidirler, çünkü onu istemiyorlar.

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ
اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ
وَيُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِر۪ينَۙ
﴿٧﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَۚ ﴿٨﴾

7 – Hani, Allah sana iki bölükten birinin şüphesiz sizin olacağını va'dediyordu. Siz ise dikensizin (silahsızın) sizin olmasını istiyordunuz. Allah ise kelimeleri ile hakkı gerçekleştirmek ve kafirlerin kökünü kesmek istiyordu.

8 – Ta ki hakkı gerçekleştirsin ve batılı iptal etsin. Günahkarlar istemese de.

"Hani, Allah sana iki bölükten birini va'dediyordu": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Ebu Süfyan, Kureyş kervanı ile Şam'dan dönüyordu, Bedir'e yaklaşınca, Cebrail indi; bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi. O da Bedir'e gitmek üzere bir grup ashabı ile çıktı. Bu da onlara (kervana) ulaştı. Amr bin Damdam el – Ğifari'yi yardım istemek amacıyla Mekke'ye gönderdiler. Kureyşliler de onu müdafaa etmek için çıktı. Ebu Süfyan deniz sahiline ulaştı, Resulullah'ın elinden

kurtuldu. Cebrail de bu ayeti indirdi: "Hani Allah size va'dediyordu". Mana şöyledir: O zamanı hatırlayın ki Allah size iki bölükten birini va'dediyordu. İki bölük: Ebu Süfyan ve yanındaki malla Ebu Cehil ve yanındaki Kureyşlilerdir. Ebu Süfyan yanındaki malı kaçırınca Kureyş'e: Eğer kervanınızı korumak için çıktınızsa, ben onu sizin için kurtardım, diye yazdı. Ebu Cehil de: Allah'a yemin ederiz ki dönmeyeceğiz, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de, onları kastederek çıktı. Ashabı bundan hoşlanmadılar; savaşmayı değil de ganimet olacak bölüğü elde etmek istediler. İşte: "Silahsızın sizin olmasını istiyorsunuz" dediği budur. Fülanün şakissilah, ve şakkün fissilah ve şaikün denir ki, silahlı manasınadır. Dikene mecazen silah denmesi, sivri ve keskin olmasındandır. Maeşedde şevkete beni fülanin denir ki: Silahları ne de keskindir, demektir. Ahfeş de: "Zatüşşevke" diyerek müennes zikredilmesi, taife (bölük) manası itibariyledir, demiştir.

"Allah ise hakkı gerçekleştirmek istiyor": Haktan ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, İslam'dır, bunu da İbn Abbas ile diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, Kur'an'dır, mana da şöyledir: Sana Kur'andan indirdiğini gerçekleştirmek istiyor.

"Kelimeleri ile": İlm-i ezelisinde dini güçlendireceğine dair vaatleriyle, mesela: "Onu bütün dinlerin üzerine çıkarsın diye" *(Tevbe: 33)* kavli gibi.

"Kafirlerin kökünü kesmek istiyordu": Bunu da En'am: 45'te açıklamış bulunuyoruz.

"Hakkı gerçekleştirmek için": Mana şöyledir: Hakkı gerçekleştirmek için kafirlerin kökünü kesmek istiyor. Bu hak üzerinde de geçen iki görüş vardır. Batıl ise: Şirktir. Burada mücrimler ise: Müşriklerdir.

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ
مِنَ الْمَلَٓائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى
وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

9 – Hani, Rabbinizden yardım istiyordunuz da sizin için, birbiri ardınca size bin melekle yardım edeceğim, diye kabul etmişti.

10 – Allah onu ancak bir müjde ve kalplerinizi rahatlatmak için yapmıştı. Zafer ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Hani, Rabbinizden yardım istiyordunuz": İniş sebebi şöyledir: Ömer bin Hattab radıyallahu anh diyor ki: Bedir günü gelince Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ashabına baktı, onlar ise üç yüz küsur idiler. Müşriklere baktı, onlar da binden fazla idiler. Kıbleye döndü, sonra ellerini kaldırdı, üzerinde de şalı ile eteği vardı, sonra da şöyle dedi: Allah'ım, bana va'dettiğini gerçekleştir, Allah'ım, bana va'dettiğini gerçekleştir, Allah'ım, eğer bu birliği helak edersen, yeryüzünde sana bir daha ibadet edilmez! Rabbine o kadar yalvardı ve dua etti ki şalı omzundan düştü. Ebu Bekir onu alıp omzuna geçirdi. Sonra da ona şalının üzerinden sarıldı ve: Ey Allah'ın Peygamberi, Rabbinden böyle istedin, şüphesiz sana olan va'dini gerçekleştirecektir, dedi. Allah Teala da bu ayeti indirdi.

"İz": İbn Cerir, bu "yubtılu" kavline ilişiktir, demiştir. "Testeğisune" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yardım istiyorsunuz, demektir. *İkincisi:* Sığınıyorsunuz, demektir. Aralarındaki fark şudur: Yardım isteyen zafer bekler. Sığınan ise halas (kurtuluş) bekler. Yardım isteyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Müslümanlardır, bunu Zühri, demiştir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Süddi, demiştir. İmdadın manası da Al-i İmran: 124'de geçmiştir. "Bielfin": Dahhak ile Ebu Reca, uzun hemze ve lam, arkasından vav ile cemi olarak: "Bialafin" okumuşlardır. Ebu'l-Aliye ile Ebu'l-Mütevekkil de, hemze ve lamın ref'i ve arkasından vav ile cemi sigasıyla: "Biulûfin" okumuşlardır. Hazlem ile Cahderi de, hemzenin ve lamın zammı ile vavsız ve elifsiz olarak: "Biulufin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da, meftuh ye, sakin lam, vavsız ve elifsiz olarak: "Biyelfin" okumuşlardır. "Mürdifin"e gelince: İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, dalın kesresiyle: "Mürdifin" okumuşlardır. İbn Abbas, Katade, Dahhak, İbn Zeyd ve Ferra da: O, arka arkaya gelenlerdir, demişlerdir. Ebu Ali de iki yoruma ihtimali vardır, demiştir:

Birincisi: Kendileri kadar da arkalarına almış olmalarıdır (en yekunu mürdifine mislehüm) Mesela: Erdeftü Zeyden dabbeti, dersin ki Zeyd'i hayvanımın terkisine aldım demektir. Bu durumda ayette ikinci meful (mislehüm) atılmış olur.

İkincisi: Arkalarından gelmiş olmalarıdır. Araplar: Benu fülanın mürdifuna derler ki: Arkamızdan geliyorlar, demektir. Ebu Ubeyde ise: Mürdifin: Henüz geldiler, demiştir. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, dalın fethasıyla: "Mürdefin" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Bu, onlara yapıldı, yani Allah Müslümanlara o kadar sayı ile yardım etti (ihtiyat askeri gönderdi). Muaz el – Kari, Ebu'l – Mütevekkil en – Naci ve Ebu Miclez, ranın ve dalın fethası ve şedde ile: "Müreddefin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da ranın zammesi ve dalın keseri ile "Mürüdifin" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Rediftürrecüle denir ki: Adamın terkine bindim demektir. Erdeftuhu ise: Terkime aldım demektir. Hazihi dabbetün latüradif denir de latürdifü denilmez (bu hayvan terkisine kimseyi bindirmez). Erdeftürrecüle de: Adamın arkasından geldim, demektir Bu durumda: "Mürdifin": Bölük bölük gelenler demektir. Lügat itibarı ile şu caizdir: Müreddifin, mürüddifin ve müriddifin; dal her halu kârda şeddelidir. Ranın ise meftuh, mazmum ve meksur olması caizdir. Sibeveyh şöyle demiştir: Bunun aslı: Mürtedifin idi; te dele idgam oldu, müreddifin oldu. Çünkü sen tenin harekesini ranın üzerine attın; istersen tenin harekesini onun üzerine atmaz, iki sakin birleştiği için rayı meksur okursun. Rayı zammeli okuyanlar ise öncesindeki mimin zammesine uydurmak istemişlerdir.

"Allah bunu ancak bir müjde kılmak istemiştir" kavlinin manası ise, Al-i İmran: 126'da geçmiştir. Mücahit şöyle derdi: Allah Enfal 10'da zikredilen bu bin melekten fazlasıyla imdat etmemiştir Bahsettiği üç ve beş bin ancak müjdedir, onlarla imdat edilmemiştir Cumhur ise böyle demez. Meleklerin sayılarındaki ihtilaflarını da Al-i İmran: 126'da zikretmiş bulunuyoruz.

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ
عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ
الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾

11 – Hatırla ki, kendisinden bir güven olarak size uykuyu bürüyor ve sizi temizlemek, sizden şeytanın murdarlığını gidermek, kalplerinizi kuvvetlendirmek ve onunla ayakları sağlamlaştırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.

"Hatırla ki, kendisinden bir güven olarak size uykuyu bürüyor-

du" (iz yağşakümün nüasü ementen minhü): Zeccac şöyle demiştir: "İz" Ve ma caalehullahu illa Büşra, fi zalikel vakti kavlinin manasından dolayı mahallen mansuptur. Mananın şöyle olması da caizdir: Üzküru iz yağşakümün nüasu. İbn Kesir ile Ebu Amr, yenin fethi, ğaynın cezmi, şinin fethi ve elifle: "Yağşaküm", "ennuasu" da merfu okumuşlardır. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, yenin zammesi, ğaynin fethi, şeddeli şin de meksur olarak: "Yuğaşşiküm", ennuase'yi de mansup olarak okumuşlardır. Nafi de yenin zammesi, ğaynın cezmi ve şinin kesri ile: "Yuğşiküm", ennuase'yi de nasb ile okumuştur. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kelam "Ve litatmeinne bihi kulubuküm" iz yağşakümün nuasu kavline dönüktür. Zeccac da şöyle demiştir: "Emeneten" mefulunleh olarak mansuptur, tıpkı: Faaltü zalike hazereşşerri (bunu şerden kaçmak için yaptım) kavli gibidir. Emintü amenü emnen ve emanen ve emeneten denir. Ebu Abdurrahman es - Sülemi, Ebu'l - Mütevekkil, Ebu'l - Aliye, İbn Yamur ve İbn Muhaysın da mimin sükunu ile: "Emneten minhu" şeklinde okumuşlardır.

"Üzerinize gökten su indirir": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Bedir savaşında bir yere konakladı, onunla suyun arasında bir kumluk vardı. Müşrikler suyu onlardan önce tuttular. Müslümanlar susuz kaldılar, namazlarını abdestsiz kılmaya başladılar. Şeytan kalplerine vesvese attı: Siz de içinizde Allah'ın Resul'ü olduğu halde kendinizi onun dostları sanıyorsunuz, müşrikler ise suyu elinizden aldılar, siz ise abdestsiz olarak namaz kılıyorsunuz, dedi. Bunun üzerine Allah Teala bir yağmur indirdi. Ondan içtiler ve temizlendiler. Kumluk yer de yağmurun değmesiyle sertleşti. Allah Teala şeytanın vesvesesini giderdi. Çünkü o: Müşrikler sizi suya yaklaştırmıyor, diyordu. İbn Zeyd: Riczüşşeytan, onun hilesidir demiştir, çünkü o: Sizin onlarla savaşacak gücünüz yoktur, demişti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Suyun olmaması onları üzünce Allah gökten yağmur indirdi; böylece Allah'ın azap ve gazabına sebep olan şeytanın vesvesesini giderdi. Çünkü ricz: Azap demektir.

"Veliyarbita ala kulubiküm": Rabt bağlamak ve kuvvetlendirmek demektir. "Alâ" edatı da bazılarına göre zaittir, mana da: Kalplerinizi kuvvetlendirmek için, olur. Kalplerini kuvvetlendirip sağlamlaştırdığı o şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, sabırdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* O, imandır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:*

O, Allah'ın yukarıda geçen vesvese ile sarsılan kalpleri sağlamlaştırmak için indirdiği yağmurdur.

"Ve yüsebbite bihil akdam": Bihi zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, suya racidir; zira toprak kumluk idi, yağmurla sertleşti ve ayaklar üzerinde kaymadı, yer tuttu. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Süddi ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, bağlamaya ve sağlamlaştırmaya racidir, mana da şöyledir: Onunla ayakları sağlamlaştırmak istedi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَٓئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا
سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ
الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَٓاقُّوا
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللّٰهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾ ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ
عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

12 – Hani, Rabbin meleklere, şüphesiz ben sizinleyim; iman edenlere sebat verin. Kafirlerin kalplerine korku salacağım. Boyunların üzerine vurun, vurun onların her parmak uçlarına, diye vahyediyordu.

13 – Zira onlar Allah'a ve Resul'üne karşı geldiler. Kim Allah'a ve Resul'üne karşı gelirse, şüphesiz Allah'ın cezası ağırdır.

14 – İşte onu tadın. Ve şüphesiz kafirler için cehennem azabı vardır.

"Hani, Rabbin meleklere, şüphesiz ben sizinleyim" (iz yuhi rabbüke): Zeccac şöyle demiştir: "İz" mahallen mansuptur, mana da: Veliyarbita iz yuhi (vahyettiği zaman kalplerinizi kuvvetlendirmek için), demektir. Mananın: Vezküru iz yuhi (vahyettiği zamanı hatırlayın) şeklinde olması da caizdir. İbn Abbas: Bu vahiy, ilham şeklindedir, demiştir. "Meleklere": Onlar Müslümanlara imdat için gelenlerdir. "Şüphesiz ben sizinle beraberim": Yardım ve destek bakımından. "İman edenlere sebat verin": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlarla beraber savaşın, bunu da Hasen Basri, demiştir.

İkincisi: Onlara yardım müjdesi verin; melek safın önünde insan suretinde yürür ve: Müjde, şüphesiz Allah size yardım edecektir, derdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Onların kalplerine onları kuvvetlendirecek şeyler atmakla onlara sebat verin. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Cihada olan azim ve niyetlerini düzeltin, bunu da Salebi, demiştir. Ayette geçen ru'b: Korkudur. İbn Saib de şöyle demiştir: Biz Yezid bin Amir es – Suvai'ye, Allah'ın müşriklerin kalplerine attıkları korkuyu sorduğumuz zaman, bakır tasa bir taş atar, ses çıkarırdı: Biz içimizde buna benzer ses hissederdik, derdi.

"Boyunların üzerine vurun": Bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, İbn Enbari şöyle demiştir: Melekler insanların neresine vuracaklarını bilmediler, Allah da onlara bunu öğretti.

İkincisi: Onlar mü'minlerdir, bunu da bir grup müfessir demiştir. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Fardubil a'naka demektir ki bu durumda "fevka" kelimesi dolgu maddesi olur. Bu da Atıyye, Dahhak, Ahfeş ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Ebu Ubeyde de: "Fevka" "Alâ" manasınadır; darabtuhu fevkarre'si de darabtuhu alerre'si de denir.

İkincisi: Başlara vurun, çünkü onlar boyunların üzerindedir. Bunu da İkrime demiştir. Benan'dan ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, parmak uçlarıdır, bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Allah onlara vurulacak yeri öğretmiş ve: Başlara, ellere ve ayaklara vurun, demiştir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe: Benan, parmak uçlarıdır, demişler. İbn Enbari de: Bunu demekle elin ve ayağın tamamı kastedilmiştir, demiştir.

İkincisi: O, bütün eklemlerdir, bunu da Atıyye ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: O; parmaklar ve diğer bütün organlardır, mana: Her çeşiti ile öldürülmelerini mubah etti, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür, O: Benan lafzı: Ebenne bilmekâni sözlerinden türetilmiştir ki, bir yerde ikamet etmektir. İkamet etmek ve yaşamak için her şey de onunla yapıldığından benan, denilmiştir.

"Zalike biennehüm şâkkullahe": Zalike (bu), vurmaya işarettir, şâkku da: Bir tarafa çekildiler; mü'minlerinkinden başka şıkka (tarafa) geçtiler, demektir.

"Zaliküm fezukuhu": Müşriklere hitaptır; mana da: Bunu yalancı dünyada tadın, demektir. "Enne"nin meftuh okunmasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Gizli bir fiil iledir, takdiri de şöyledir: Zaliküm fezukuhu va'lemu enne lilkafirine (bunu tadın ve kafirler için cehennem azabı olduğunu bilin).

İkincisi: Mananın şöyle olmasıdır: Zalike bienne lilkafirine azabennar (bunun da sebebi kafirler için ateş azabının olmasıdır). Be'yi düşürdüğün takdirde (enne) mansup olur. Eğer istersen "enne"yi mahallen merfu kabul edersin, o zaman da şöyle olur: Zaliküm fezukuhu, ve zaliküm enne lilkafirine azabennar (onu tadın, o da kafirler için ateş azabının olmasıdır).

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقٖيتُمُ الَّذٖينَ
كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ
دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٦﴾

15 – Ey iman edenler, kafirlerle topluca ilerlerken karşılaştığınız zaman onlara arkaları(nızı) dönmeyin.

16 – Kim o gün savaşmak için çekilmek veyahut bir takıma katılmak için olmaksızın onlara arkasını dönerse, gerçekten Allah'ın gazabına uğramıştır. Onun yeri cehennemdir. (Orası) ne kötü dönüş yeridir.

"Feiza lekıytümüllezine keferu zahfen": Zahf: düşmana sürünerek yaklaşan kalabalıktır. Bunu Leys, demiştir. Tezahuf da yaklaşmak ve karşı karşıya gelmektir. Şair A'şa şöyle demiştir:

Mahfe içinde nice kadınlar vardır ki yürüyüşü sürünme gibi (yavaş)tır.

Zeccac da: Kelamın manası şöyledir, demiştir: Savaşmak için karşılarına durduğunuz zaman onlara arka çevirmeyin. "Kim onlara çevirirse": Onlarla savaştığı gün, "arkasını", savaşmak için bir tarafa

çekilmek ve bir birliğe katılmak hariç. "Müteharrifen" ve "mütehayyizen" hal olmak üzere mansupturlar. Müstesna olarak mansup olmaları da caizdir. O zaman mana şöyle olur: Bir tarafa çekilen veya bir gruba katılan hariçtir. Mütehayyiz'in aslı: Mütehayvizdir; ye vava idgam edilmiştir.

"Ve me'vahu cehennem": Yani onun dönüş yeri orasıdır, bu da onun ebedi kalacağını göstermez.

Alimler bu ayetin hükmünde ihtilaf etmişlerdir: Bir grup: Bu, Bedir gezilerine hastır, demiştir. Bu da İbn Abbas, Ebu Said el – Hudri, Hasen, İbn Cübeyr, Katade ve Dahhak'tan rivayet edilmiştir. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Bu, geneldir, bütün savaştan kaçanları içine alır. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Diğerleri de şöyle demişlerdir: O, geneldir, ancak "eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiyi yenerler" *(Enfal: 66)* kavliyle mensuhtur. Buna göre Müslümanların iki katı düşmandan kaçmaları yoktur. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir. Ebu Talib de şöyle demiştir: İmam Ahmed'e savaştan kaçma soruldu: O da: Bir adam iki adamdan kaçmaz; eğer üç kişi olurlarsa bir zarar yoktur, dedi. Bunun benzeri İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Muhammed bin Hasen de şöyle demiştir: Ordu on iki bin askere ulaşırsa, onlar için düşmanlarından kaçma yoktur, düşmanın da sayısı ne kadar çok olursa olsun. Bunun dayanağı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilen şu hadistir: "Sayıları on iki bine varan bir ordu, azlıktan mağlup olmaz".[2]

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا
اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ
الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

17 – Onları siz öldürmediniz, onları ancak Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın; ancak Allah attı. (Bunu) da mü'minleri kendinden güzel bir deneme ile denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

18 – İşte böyle. Şüphesiz Allah kafirlerin tuzağını çürütecektir.

2 - Ebu Davud, Cihad, bab, 89; Hakim, Müstedrek, 1/443, 2/101.

"Felem taktuluhum velakinnallahe katelehüm": İbn Amir ile Kufe kurraları – Asım hariç – nunu şeddesiz ve her ikisinde de Allah ismini merfu olarak "velakinillahu katelehüm" "velakinillahu rema" okumuşlardır. Bu kelamın iniş sebebi de şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Bedir'den dönerlerken: Biz öldürdük, biz öldürdük, dediler. Bu da Mücahid'in görüşünden çıkarılmıştır.

"Attığın zaman sen atmadın": Bunun da iniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali'ye: "Bana bir avuç çakıl taşı ver" dedi; onu düşmanların yüzlerine attı; gözüne çakıl taşı değmeyen biri kalmadı.[3] Şöyle de denilmiştir: Bir avuç toprak aldı: "Yüzleri kara olsun" diye onu savurdu; gözüne o topraktan girmeyen bir müşrik kalmadı; bunun üzerine "attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı" ayeti indi. Bu da Bedir savaşında oldu. Çoğunluğun görüşü budur. İbn Enbari şöyle demiştir: Hadiste geçen şahet: Çirkin oldu manasınadır. Şahe vechuhu yeşuhu şevhen ve şuheten diye çekimi yapılır. Recülün eşveh, vemreetün şevhau da: Çirkin erkek ve kadın, demektir.

İkincisi: Übey bin Halef, Bedir savaşında Peygamb r sallallahu aleyhi ve sellem'e doğru geldi; mü'minlerden birkaç kişi onun yolunu kestiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti, yolunu açtılar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona bir mızrak sapladı, Übey de atından düştü. Mızrağın battığı yerden kan çıkmadı. Arkadaşları geldiler; o ise öküz gibi böğürüyordu: Bu sadece bir sıyrıktır, dediler. O da: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki benim bu yaram bütün Hicaz halkında olsa hepsi de ölürdü, dedi. Mekke'ye varmadan önce öldü. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Müseyyeb, babasından rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hayber savaşında bir ok attı; ok fırlayıp gitti, yatağındaki İbn Ebi'l – Hukayk a saplandı. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki ve diğerleri zikretmişlerdir.

"Ancak onları Allah öldürdü": Onları Allah'ın öldürmesinde dört görüş vardır:

Birincisi: Onları Allah'ın gönderdiği melekler öldürdü. *İkincisi:* Onları Allah'ın öldürmesi, öldürme işini O'nun yürütmesindendir. *Üçüncüsü:* Onları mü'minlere O gönderdi ve onlara bu imkanı O

3 - Taberi Tefsiri, 13/445.

verdi. *Dördüncüsü:* Kalplerine korkuyu O saldı. "Attığın zaman sen atmadın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sen muzaffer olmadın ve sen yaralamadın, ancak Allah seni muzaffer etti ve destekledi. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Senin attığın bir avuç toprak veya çakıl taşı o kadar kalabalık ordunun gözlerine yetişemezdi; ancak onu Allah yaptı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Yüzlerine toprak attığın zaman kalplerine korkuyu sen salmadın. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Bu, mü'minleri kendinden bir deneme içindi": Yani onlara nusret ve ecirle büyük nimet vermek içindi. "Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir": Onların dualarını, "hakkıyla bilendir: Onların gerçek niyetlerini.

"Zaliküm (işte bu)": Zeccac şöyle demiştir: Bu, mahallen merfudur, mana da: Mesele şunun içindir, demektir. Başkası da şöyle demiştir: "İşte bu": Öldürmeye, atmaya ve güzel denemeye işarettir. "Ve ennellahe": Yani, bilin ki Allah şöyle yapacaktır, demektir. "Ve enne lilkafirine azabennar" kavlinde "enne"nin meftuh olması için dediklerimiz, bu "enne" için de geçerlidir *(Enfal: 14).*

"Muhinü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, fethalı vav ve şeddeli ve tenvinli he ile: "Müvehhinün", "keyde"yi de nasb ile okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle vavı sakin olarak "mûhinü", "keyde"yi de nasb ile okumuşlardır. Hafs da Asım'dan rivayeten izafetle: "Muhinü keydi" şeklinde rivayet etmiştir. Muhin: Zayıflatan ve çürüten, "keyd" de tuzak demektir.

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ
شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾ يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ
تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

19 – Eğer fetih / hüküm istiyorsanız, işte size fetih gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer siz dönerse-

niz biz de döneriz. Kalabalığınız, çok olsa da size hiçbir fayda vermez. Şüphesiz Allah, mü'minlerle beraberdir.

20 – Ey iman edenler, Allah'a ve Resul'üne itaat edin. (Kur'an'ı) dinlediğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.

"Eğer fetih istiyorsanız": İniş sebebinde beş görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Allah'tan yardım ve fetih istediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu mana, Übey bin Ka'b ve Ata el – Horasani'den rivayet edilmiştir.

İkincisi: Ebu Cehil şöyle dedi: Allah'ım, hangimiz senin yanında daha sevgili ve ondan daha çok razı isen bugün ona yardım et, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Müşrikler Bedir'e çıkmadan önce Ka'be'nin örtüsüne sarılıp: Allah'ım, iki ordudan en üstününe ve iki bölükten en kıymet verdiğine yardım et, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Müşrikler: Allah'ımız, biz Muhammed'in getirdiği şeyleri tanımıyoruz, sen bizimle onun arasında hak ile hüküm ver, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Onlar Mekke'de: "Allah'ım, eğer bu, senin katından hak ise, başımıza gökten taş yağdır..." *(Enfal: 32)* dediler; Bedir savaşında da cezalarını çektiler. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu görüşlerden: "Eğer fetih isterseniz" kavlinden iki düşünce çıktı:

Birincisi: Onlar (fetih isteyenler) mü'minlerdir. *İkincisi:* Müşriklerdir ki, en meşhuru da budur.

Fetih istemede de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yardım istemedir, bunu da İbn Abbas, Zeccac ve diğerleri, demişlerdir. Eğer: Onlar Müslümanlardır, dersek, mana şöyle olur: Eğer yardım istiyorsanız, size yardım meleklerle gelmiştir. Eğer: Onlar müşriklerdir, dersek, iki manaya ihtimali vardır: *Birincisi:* Eğer yardım istiyorsanız, aleyhinize yardım gelmiştir. İkincisi. Eğer iki gruptan Allah'ın en çok sevdiğine yardım istiyorsanız, iki gruptan en sevdiğine yardım gelmiştir.

İkincisi: Fetih istemek, hüküm istemektir, mana şöyledir: Eğer sizinle Müslümanlar arasında hüküm istiyorsanız, size hüküm gelmiştir. İkrime, Mücahit ve Katade bu manaya kail olmuşlardır. "Eğer vazgeçerseniz o da sizin için daha hayırlıdır": Bu da cumhura göre müşriklere hitaptır. Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmaktan ve inançsızlıktan vazgeçerseniz, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer hüküm istemekten vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü o, onların aleyhine idi, lehlerine değildi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Eğer siz dönerseniz biz de döneriz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer siz savaşa dönerseniz, biz de sizi mağlup etmeye döneriz. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir. *İkincisi:* Eğer siz fetih istemeye dönerseniz, biz de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e fetih vermeye döneriz. Bunu da Süddi, demiştir.

"Kalabalığınız size fayda vermez": Ne kadar çok olsa da, demektir. "Ve enneallahe maal mü'minin" (şüphesiz Allah mü'minlerle beraberdir): Yardım ve destek ile. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek hemzenin kesri ile: "Ve innallahe" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, hemzenin fethi ile: "Ve enne" okumuşlardır. Kim kesre ile: "İnne" okursa, yeni cümle başı yapmış olur. Ferra şöyle demiştir: Bu, bana göre meftuh "enne" okumaktan daha güzeldir. Kim de fetha ile (enne) okursa, veliennallahe maal mü'minin (çünkü Allah mü'minlerle beraberdir) demek istemiş olur.

"Ondan yüz çevirmeyin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den yüz çevirmeyin.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrinden yüz çevirmeyin. "Dinlediğiniz halde": Kur'an'dan ineni. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا
وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ
الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

21 – İşitmedikleri halde, işittik, diyenler gibi olmayın.

22 – Allah katında hayvanların en kötüsü, akıl etmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

"İşittik diyenler gibi olmayın": Kimler hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Abdüddar bin Kusay oğulları hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Yahudi Kurayza ve Nadıyr oğulları hakkında inmiştir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da İbn İshak, Vakıdi ve Mukatil, demişlerdir.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar: İşittik, dediler, hâlbuki işittikleri şey üzerinde düşünmediler; o nedenle işitmemiş gibi oldular. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Onlar kabul eden biri gibi işittik, dediler, hâlbuki öyle değillerdi. Bu da Mukatil'den rivayet edilmiştir.

"Allah katında hayvanların en kötüsü sağırlar ve dilsizlerdir": Kimler hakkında indiğinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Abdüddar bin Kusay oğulları hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Münafıklar hakkında inmiştir, bunu da İbn İshak ile Vakıdi, demişlerdir. Devab (hayvanlar): Yeryüzünde kımıldayan her canlıdır. Sağırlar ile dilsizlerin manasını ve onlara niçin böyle denildiğini de Bakara suresi, ayet: 18'de açıklamış bulunuyoruz.

وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا
لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi / görseydi onlara mutlaka işittirirdi. Eğer işittirseydi yine de yüz çevirerek arkalarını dönerlerdi.

"Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlarda sadakat ve teslimiyet olduğunu bilseydi. *İkincisi:* Eğer onlarda ezeli takdirinde bir hayır olduğunu bilseydi. *Üçüncüsü:* Eğer onların salih (iyi) kimseler olduklarını bilseydi. *Dördüncüsü:* Eğer onların kulak vereceklerini bilseydi.

"Onlara mutlaka işittirirdi": Bunda da üç görüş vardır:

Soruldukları her şeyin cevabını onlara işittirirdi. Bunu da Zeccac, demiştir. *İkincisi:* Onlara anlayış nasip ederdi. Bunu da Ebu

Süleyman Dımeşki, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlara ölülerin senin peygamberliğine şahitlik ettikleri kelamlarını işittirirdi. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. "Onlar yüz çevirenlerdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar inanmayanlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar inatlarından dolayı Allah'ın kendilerine duyurdukları şeylerden yüz çevirenlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ
لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Ey iman edenler, sizi size hayat verecek şeye davet ettiği zaman Allah'a ve Resul'e icabet edin. Bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Şüphesiz siz yalnız O'na toplanacaksınız.

"İstecibu": Ecibu (icabet edin, cevap verin) demektir.

"Sizi çağırdığı zaman": Yani Resulullah. "Size hayat verecek şeye": Bunda altı görüş vardır:

Birincisi: Size hayat verecek şey: Peygamberin davet ettiği her şeydir. Bu mana da Ebu Salih'in, İbn Abbas'tan dediği şeyden çıkarılmıştır. Buhari'nin efrad hadislerinde Said bin Mualla şöyle demiştir: Ben mescitte namaz kılıyordum; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem beni çağırdı, ben de ona cevap vermedim, sonra ona geldim: Ya Resulallah, ben namaz kılıyordum, dedim. O da: Allah Teala: "Resulullah sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resul'e cevap verin, demedi mi?" dedi. Ben de: Evet, inşallah bir daha olmaz, dedim.[4]

İkincisi: O haktır. Bunu da Şibl, İbn Ebi Necih ile Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, imandır. Bunu da Verka, İbn Ebi Necih ile Mücahit'ten rivayet etmiştir; Süddi de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, Kur'an'a sarılmaktır, bunu da Katade ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Beşincisi: O, cihattır, bunu da İbn İshak, demiştir. İbn Kuteybe de: O; dinlerini ihya edip kendilerini yücelten cihattır, demiştir.

---

4 – Buhari, 8/119, 231; Ahmed, Müsned, 18/65 (Saati tertibi ile); Tirmizi, 2/111.

Altıncısı: O, işlerini canlandırmaktır. Bunu da Ferra demiştir. Onları ihya etmede de beş görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahiret işlerini ıslah etmektir.

İkincisi: Dünyada iyi bir ad ve ahirette de ebedi bir hayat vermekle.

Üçüncüsü: O, ahiretteki sonsuz nimetlerdir.

Dördüncüsü: Onların mü'min olmalarıdır, çünkü kafir ölü gibidir.

Beşincisi: Onları ölümlerinden sonra diriltecektir. Bu da: O, cihattır, diyenlerin görüşünden çıkar. Çünkü şehitler diridirler; bir de cihat onları zilletten sonra aziz eder, sanki onlar bu sayede dirilmiş gibi olurlar.

"Bilin ki Allah kişi ile kalbi arasına girer": Bunda da on görüş vardır:

Birincisi: Mü'minle küfür, kafirle iman arasına girer. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

İkincisi: Mü'minle günahın, kafirle sevabın arasına girer, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak ile Ferra da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Allah kişi ile aklı arasına girer; binaenaleyh hemen ameller işleyin; çünkü aklınızın gitmesinden emin değilsiniz. O zaman önden gönderdiklerinizi devşirirsiniz.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: O, kişiye yakındır; onun hiçbir sırrı ona gizli kalmaz. Mesela: "Biz ona şahdamarından daha yakınız" *(Kaf: 16)* ayeti gibi. Bu mana Katade'nin görüşünden alınmıştır.

Beşincisi: Allah kişi ile kalbi arasına girer; O'nun izni olmadan ne iman edebilir ne de inkar edebilir. Bunu da Süddi, demiştir.

Altıncısı: Kişi ile onun nefsî hevesinin arasına girer, bunu da İbn Kuteybe, zikretmiştir.

Yedincisi: Kişi ile kalbinden geçirdiği uzun yaşama, başarı vs. gibi şeylerin arasına girer.

Sekizincisi: Öldürmekle kişi ile kalbinin arasına girer; öyleyse ölüm gelip çatmadan önce iyi ameller ediniz.

Dokuzuncusu: Kişi ile kalbinin arasına ilmiyle girer; artık kul içinde ne saklarsa Allah onu bilir, Allah'tan bir şey kaçıramaz.

Onuncusu: Kişi ile kalbine düşürdüğü korku veya güven gibi şeylerin arasına girer; böylece korktuktan sonra emin olur ve emin olduktan sonra korkar. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

Zeccac şöyle hikaye etmiştir: Onlar düşmanlarının çokluğunu ve kendi sayılarının azlığını düşünüp de kalplerine korku girince, onlara Allah'ın kişi ile kalbinin arasına gireceğini; korkuyu güvene çevireceğini ve kuvvet ile düşmanı zayıflatacağını bildirdi. Bu ayet, Allah Teala'nın kalpleri çevireceğini ve onlarda istediği gibi tasarruf edeceğini de bildirmiştir.

"Şüphesiz yalnız onun huzurunda toplanacaksınız": Yani amellerinizin karşılığını görmek için.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25 – Bir fitneden sakının ki içinizden yalnız zulmedenlere dokunmaz. Bilin ki Allah'ın azabı çok çetindir.

"Bir fitneden sakının": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, özellikle Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı hakkında inmiştir. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Zübeyr bin el – Avvam da şöyle demiştir: Biz bu ayeti bir zaman okuduk; bizim de onlardan olduğumuz aklımıza gelmezdi; sonra bizleri kastettiğini fark ettik.

İkincisi: O, Kureyş'ten iki adam hakkında indi, bunu Ebu Salih, Abbas'tan demiş, isimlerini ise vermemiştir.

Üçüncüsü: O geneldir. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan naklen şöyle demiştir: Bu ayette Allah Teala mü'minlere kötü şeyi aralarında durdurmamakla emretmiş; aksi takdirde hepsine azap edeceğini bildirmiştir. Mücahit: Bu ayet sizin içindir de, demiştir.

Dördüncüsü: O, Hazreti Ali, Ammar, Talha ve Zübeyr hakkında inmiştir. Bunu da Hasen Basri, demiştir. Süddi de: Özellikle Bedir gazileri hakkında inmiştir, onlar fitneye Cemel savaşında yakalanmışlardı, demiştir.

Buradaki fitne hususunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, savaştır. *İkincisi:* Sapıklıktır. *Üçüncüsü:* Kötü şeye ses çıkarmamaktır. *Dördüncüsü:* İmtihandır. *Beşincisi:* Mal ve evlat fitnesidir. *Altıncısı:* Beladır. *Yedincisi:* Bid'atların çıkmasıdır. "İçinizden yalnız zulmedenlere dokunmaz": Ferra şöyle demiştir: Burada onlara önce emretti, sonra da onları men (nehiy) etti, her ne kadar nehiy

şeklinde ise de bunda bir nevi ceza anlamı vardır, tıpkı: "Ey karıncalar, yuvalarınıza girin; Süleyman ve askerleri sizi çiğnemesinler" *(Neml: 18)* ayetinde olduğu gibi. Burada onlara (karıncalara) önce emretti, sonra da onları nehyetti. Bunda da ceza yorumu vardır. Ahfeş de şöyle demiştir: "Latusibenne" cevap değildir, o sadece yasak üstüne yasaktır. Eğer cevap olsa idi sonuna nun gelmezdi. İbn Enbari de bunda iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: Kelamın tevili haber tevilidir; çünkü mana şöyledir: Eğer ondan sakınmazsanız, zulmedenlere de başkalarına da dokunur. Yani yalnız zalimlere dokunmakla kalmaz, iyilere de kötülere de ulaşır. Fiil (latusibenne) nehiy gibi görünüp de nehiy de emir manasına olunca – çünkü biri: Kalkma, der, kalkmayı bırak demek ister – bununla beraber emre cevap olup yahut ona cevap gibi olup da nehye benzeyen fiil de tekit edilince nehye ve benzerlerine gelen o bilinen nun dahil oldu.

İkincisi: O sırf (katışıksız) nehiydir, manası da şöyledir: Zalimler bu fitneyi istemesinler, sonra helak olurlar. Nun da tevkid-i istikbal için dahil oldu, "layahtımenneküm" kavlinde olduğu gibi. Müfessirlerin kelamın manasında iki görüşleri vardır:

Birincisi: Fitne yalnız zalimlere isabet etmez.

İkincisi: Fitne azabı yalnız onlara isabet etmez. Eğer: "Zulmetmeyenin günahı ne?" denirse, cevap şöyledir: O da kötülere katılmak veyahut onlara ses çıkarmamakla veyahut aralarından kaçmamakla o da azaba müstahak olmuştur. Hazreti Ali, İbn Mes'ud ve Übey bin Ka'b, elifsiz olarak: "Letusibennellezine" (mutlaka isabet eder) şeklinde okumuşlardır.

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ
أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ
مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26 – Hatırlayın o zamanı ki siz, az idiniz, yeryüzünde aciz tanınıyor ve insanların sizi kapmalarından (kaçırmalarından) korkuyordunuz da sizi barındırdı, sizi yardımı ile destekledi ve size temiz şeylerden rızık verdi. Umulur ki şükredersiniz.

"Hatırlayın o zamanı ki siz az idiniz": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet özellikle muhacirler hakkında indi, onlar Mekke toprağında

ezilmiş idiler, müşriklerin onları kaçırmalarından korkarlardı. İnsanlardan da kimlerin kastedildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İranlılarla Rumlardır, bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Bedir'de hazır bulunan müşriklerdir. Müslümanlar ise o gün az idiler. Bunu da Katade, demiştir.

"Sizi barındırdı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi hicretle Medine'de barındırdı, bunu da İbn Abbas ile çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Size güvenle yerleşeceğiniz bir barınak verdi, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Sizi yardımı ile destekledi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi Bedir savaşında meleklerle takviye etti, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Size Bedir'de ve diğer yerlerde yardımı ile el verdi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. "Size temiz şeylerden rızık verdi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar helal ettiği ganimetlerdir, bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar size imkan verdiği hayırlardır, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Ey iman edenler, Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyin ki, bilerek emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.

"Allah'a ve Resul'e hainlik etmeyin": Kimler hakkında indiğinde dört görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ebu Lübabe bin Abdülmünzir hakkında indi; şöyle ki: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Kurayza Yahudilerini kuşatınca, onunla Nadiyr oğullarının şartlarıyla barış yapmak ve Şam toprağına gitmek istediler. O da bunu ancak Sa'd bin Muaz'ın hakemliği ile kabul edeceğini söyledi. Onlar da bunu kabul etmediler ve: Bize Ebu Lübabe'yi gönder, dediler. O da kendilerinin samimi dostu idi; çünkü oğlu ve ailesi onların yanında idiler; o da onu gönderdi. Yahudiler: "Ne dersin, Sa'd bin Muaz'ın hakemliğini kabul edelim mi?" dediler.

O da elini boğazına götürerek: Bunun boğazlanma olduğunu söyledi, yapmayın, dedi. Onlar da onu dinlediler. İşte onun hiyaneti bu idi. Ebu Lübabe diyor ki: Daha ayaklarımı atmamıştım ki Allah'a ve Resul'üne hiyanet ettiğimi bildim. Bu ayet bunun üzerine indi. Bu İbn Abbas ile çoğunluğun görüşüdür. Rivayete göre Ebu Lübabe bu ayet indikten sonra kendini mescidin sütunlarından birine bağladı ve Allah'a yemin ederim ki ölünceye veyahut Allah tövbemi kabul edinceye kadar yiyecek ve içecek bir şey tatmayacağım, dedi. Yedi gün öyle bekledi, sonunda Allah Teala tövbesini kabul etti, o da: Allah'a yemin ederim ki bizzat Resullah sallallahu aleyhi ve sellem beni çözmedikçe kendim bağımı çözmem, dedi. O da gelip bağını eliyle çözdü. Ebu Lübabe de: Benim tam tövbe etmem için günahı işlediğim evi terk etmeliyim ve malımdan da elimi çekmeliyim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Üçte birini sadaka etmek sana yeter, dedi.

İkincisi: Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ebu Süfyan filanca yerdedir, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ashabına: Ona doğru çıkın ve bunu gizleyin, dedi. Münafıklardan biri ona bir mektup yazdı: Muhammed seni istiyor, tedbirinizi alın, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Cabir bin Abdullah, demiştir.

Üçüncüsü: O, Osman bin Affa'nın öldürülmesi hakkında indi, bunu da Muğire bin Şube, demiştir.

Dördüncüsü: Bir topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i dinler, müşriklere yetişmesi için onu ifşa ederlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Allah'a hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun farzlarını terk etmektir. *İkincisi:* Resul'üne isyan etmektir. Resul'e hiyanet hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açıkça itaat ettikten sonra ona gizlice muhalefet etmektir. *İkincisi:* Sünnetini terk etmektir.

Emanetlerden ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar farzlardır, bunu da İbn Abbas demiştir. Onlara hiyanet hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları eksik yapmaktır. *İkincisi:* Onları terk etmektir.

İkincisi: Onlar dindir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Bu durumda mana şöyle olur: İçeride küfrü gizleyip de dışarıda imanı göstermeyin.

Üçüncüsü: O, bütün emanet edilen şeylere hainlik hususunda geneldir. Ebu Lübabe macerasında inişi de bunu tekit eder, destekler.

وَاعْلَمُوٓا اَنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاَنَّ اللّٰهَ
عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ
يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

28 - Bilin ki mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır ve şüphesiz Allah katında büyük bir mükafat vardır.

29 – Ey iman edenler, Allah'tan korkarsanız, size (iyi ile kötüyü) ayırma gücü verir, sizin suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir.

"Bilin ki mallarınız ve evlatlarınız ancak bir imtihandır": İbn Abbas: Bu, Ebu Lübabe'ye hitaptır demiştir. Çünkü onun malları ve evlatları Kurayza oğullarının yanında idi. Burada fitneden murat nefisteki arzuya uyma veya ondan uzak durma gibi şeyi açığa çıkaran deneme ve imtihandır. "Şüphesiz Allah katında büyük mükafat vardır": O, mallardan ve evlatlardan daha hayırlıdır.

"Eğer Allah'tan korkarsanız": Yani O'na isyanı terk etmek; Allah'a ve Resul'üne hiyanetten uzak durmakla.

"Allah size iyi kötüyü ayırma gücü verir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O çıkış yoludur, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime, Mücahit, Dahhak ve İbn Kuteybe de bunu demiştir. Mana da şöyledir: Size dinde sapıklıktan bir çıkış yolu gösterir.

İkincisi: O, kurtuluştur (necattır), bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Süddi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, yardımdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ferra da böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, kalplerde bir hidayettir ki onunla hak ile batılı ayırırlar. Bunu da İbn Zeyd ile İbn İshak demişlerdir.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا
لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ
وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

30 – Hani, kafirler seni hapsetmeleri yahut seni sürmeleri için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

"Hani kafirler sana tuzak kuruyorlardı": Bu ayet: "O zamanı hatırlayın ki siz az idiniz" *(A'raf: 86)* ayetiyle ilgilidir; mana da şöyledir: Mü'minlere Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetleri hatırlat ve kafirlerin sana tuzak kurmalarını hatırla.

NASIL TUZAK KURDUKLARINA İŞARET

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Akabe gecesinde biat edilip de ashabına Medine'ye yetişmelerini emredince, Kureyş durumunun güçleneceğinden endişe edip: Allah'a yemin ederiz ki, Muhammed, bu adamlarla üzerinize saldırmış gibidir, dediler. Bunun üzerine eşraflarından ileri gelen bazı kimseler Darunedve'ye girip durumu görüşmek istediler. Karşılarına İblis, yaşlı bir ihtiyar suretinde çıktı. "Sen kimsin?" dediler. O da: Ben Necidli bir ihtiyarım, niçin toplandığınızı işittim; ben de bulunmak istedim; samimi fikirlerimden istifade edeceğinizi sanıyorum, dedi. Onlar da: İçeri gir, dediler. O da onlarla beraber içeri girdi. Onlar: Bu adamın (Muhammed'in) durumunu gözden geçirelim, dediler. Bazıları: Onu bağlayın, zaman ne gösterecek bekleyelim, dediler. İblis de: Bu bir görüş değildir; arkadaşları saldırıp onu elinizden alabilirler, dedi. İçlerinden biri: Onu aranızdan çıkarın (sürün), dedi. O da: Bu da bir görüş değildir; tez zamanda adam toplayıp üzerinize yürür, dedi. Ebu Cehil: Her kabileden bir genç alalım, sonra her birine birer kılıç verelim; ona hep birlikte bir darbe indirsinler, kanı kabilelere dağılır. Kureyş'ten hiçbir kabilenin bütün Kureyş'in indirdiği darbeye karşı koyacağını sanmıyorum. O zaman diyeti kabul ederler, biz de rahatlarız, dedi. İblis de: Allah'a yemin ederim ki, işte görüş budur, dedi. Bunun üzerine dağıldılar. Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, bu gece yatağında yatmamasını ve kavminin kurduğu tuzağı kendisine haber

verdi. O da gece yatağında yatmadı, Hazreti Ali'ye kendinin yerinde yatmasını buyurdu. Müşrikler ise o gece evi gözetlemeye başladılar. Sabah olunca Cenab-ı Allah, Resul'üne Medine'ye çıkması için izin verdi. Sabah olunca müşrikler geldiler; Hazreti Ali'yi gördüler: "Arkadaşın nerede?" dediler. O da: Bilmiyorum, dedi. İzini sürdüler; dağa geldiler. Mağaraya uğradılar; örümceğin ağını gördüler: Eğer içeri girseydi ağ bozulurdu, dediler.

"Liyüsbituke": İbn Kuteybe, manası: Seni hapsetmeleri için, demiştir. Fülanün müsbetün vecean derler ki: Ağrıdan yerinden kımıldayamıyor, demektir. Müfessirlerin bunun üzerinde de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Seni bağlamaları için, demektir, bunu da İbn Abbas ile diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Seni hapse atmaları için demektir ki, bunu da Ata, Süddi ve diğerleri, demişlerdir. Kavmi onu bir evde hapsedip kapısını kapatmak ve ona ölmeyecek kadar yiyecek ve içecek atmak istediler. Tuzağın açıklaması da Al-i İmran, ayet 54'te geçmiş bulunuyor.

وَإِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا
اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

31 – Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman: "Gerçekten işittik; eğer istersek biz de bunun gibi (bir söz) söyleriz. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" dediler.

"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Tefsirciler bu ayetin Nadr bin el – Haris bin Aklama bin Kelede hakkında indiğini zikretmişlerdir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in geçmiş milletlerin kıssalarını anlattığını işitince: İstesem ben de böyle söylerim, dedi. "Gerçekten işittik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Senden işittik, fakat sana itaat etmeyeceğiz.

İkincisi: Bundan önce de benzerini işittik. Nadr ticaret için İran'a gider gelirdi. Oradaki abitlerden İncil okuduklarını görürdü. Allah Teala'nın meydan okuması ise "eğer istersek biz de bunun gibi deriz" sözlerinin yalan olduğunu açığa çıkarmıştır. Masalların manası da En'am: 25'te geçmiştir.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَٰذَا هُوَ
الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ
أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾

32 – Hani, şöyle demişlerdi: "Ey Allah, eğer o, senin katından gelmiş bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır yahut bize acıklı bir azap getir."

"Hani, şöyle demişlerdi: "Ey Allah; eğer o, senin katından gelmiş bir hak ise": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, yine Nadr bin el – Haris hakkında inmiştir. Bunu bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit, Ata ve Süddi, de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Ebu Cehil hakkında inmiştir, bu sözü söyleyen de odur. Bunu Enes bin Malik, demiştir ve bu "Sahihayn'da (Buhari ile Müslim'de) rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O Kureyş hakkında inmiştir, onlar bunu dediler, sonra pişman olup: Allah'ımız, bağışlamanı dileriz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" ayetini indirdi. Bunu Ebu Maşer, Yezid bin Ruman ile Muhammed bin Kays'ten rivayet etmiştir. "Eğer bu" kavlinde işaret edilen şey hakkında da üç görüşle ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tevhit ve diğer şeylerle ilgili olarak bütün dedikleridir. *Üçüncüsü:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e Kureyş arasından Peygamberliğin ikram edilmesidir.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ
فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

33 – Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir ve onlar istiğfar ettikleri halde Allah onlara azap edecek değildir.

"Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir": Bunların kim oldukları hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, kelamın manasında da iki görüş vardır: Sen aralarında ikamet ettiğin sürece Allah onlara azap edecek değildir. İbn Abbas şöyle demiştir: Bir kentten Peygamberi ve onunla beraber mü'minler de çıkmadıkça azap edilmiş değildir. *İkincisi:* Sen hayatta iken Allah onlara azap edecek değildir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

İkincisi: Burada işaret edilenler mü'minlerdir, mana da şöyledir: Sen hayatta olduğun sürece Allah mü'minleri kendilerinden öncekileri helak ettiği bir azapla sindirecek değildir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Hasen ile İkrime: Bu ayet: "Allah onlara niçin azap etmesin ki" *(Enfal: 34)* ayetiyle neshedilmiştir, demişlerse de bu akla uzaktır, çünkü haberlere nesih girmez. İbn Ebza da şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de idi, aziz ve celil olan Allah "sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir" ayetini indirdi; o da Medine'ye çıktı. Bunun üzerine Allah Teala "onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavlini indirdi. Mekke'de kalan o Müslümanlar istiğfar ederlerdi. Onlar da çıkınca "Allah onlara niçin azap etmesin ki" ayetini indirdi. Bütün müfessirlerin sözleri şunu gösterir ki "onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavli, yeni bir söz başıdır ve aziz ve celil olan Allah tarafından bir haberdir. Muhammed bin İshak'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet müşriklerin sözlerindendir, onlar: Allah'a yemin ederiz ki biz istiğfar ettiğimiz sürece Allah bize azap etmez, dediler. Allah bunu: "Allah onlara niçin azap etmesin" kavliyle reddetti.

"Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir" kavlinin manasında beş görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerin içinde Allah'ın ezeli ilminde iman edecekler varken Allah müşriklere azap edecek değildir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Zeccac da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Onlar istiğfar ettikleri sürece Allah onlara azap edecek değildir. Çünkü onlar lebbeyk okur ve: Ğufraneke (bağışlamanı dileriz) derlerdi. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir, bunda zayıflık vardır. Çünkü müşriklerin istiğfarinin kabulde etkisi yoktur.

Üçüncüsü: Allah onlara yani müşriklere azap edecek değildir, yani istiğfar ettikleri takdirde aralarındaki mü'minlere azap edecek değildir. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Dahhak ile Ebu Malik de böyle demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onlar bazılarının sıfatlarıyla nitelendiler, zira mü'minler onların arasındalar; o nedenle özeli

genel ifadesiyle belirtti, mesela: Mescittekiler bir adam öldürdü, Basra'yı filan aldı, denir ki belki de bunu ancak bir kişi yapmış olabilir.

Dördüncüsü: Onların bellerinde Allah'a istiğfar edecek zürriyetler varken Allah onlara azap edecek değildir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu durumda azap edilmelerinin manası, helak edilmeleri olur, mana da şöyle olur: Allah'ın ilminde onlardan iman edecek ve istiğfar edecek evlatlar olacağı geçmiştir. Böylece onları zürriyetlerinin sıfatlarıyla nitelemiştir. Geçen cevapta belirtildiği gibi burada genelleme yapılmıştır.

Beşincisi: Mana şöyledir: Eğer istiğfar etselerdi Allah onlara azap etmezdi, ancak onlar istiğfar etmediklerinden azaba müstahak oldular. Bu, Arapların şu sözüne benzer: Sen beni saydıkça ben de sana saygısızlık etmem; yani beni sayarsan ben de sana ihanet etmem, ama sen beni saymazsan sen de saygısızlığı hak edersin, demek isterler. Katade ile Süddi, bu görüşe kail olmuşlardır. İbn Enbari de: Dilcilerin tercihi de budur, demiştir. Müfessirler bu ayette üç görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, bilinen istiğfardır, bunu da İbn Abbas'tan zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O, namaz manasınadır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, Mansur da Mücahit'ten rivayet etmişler; Dahhak da bunu demiştir.

Üçüncüsü: O, İslam manasınadır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş, İkrime de böyle demiştir.

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا اَوْلِيَاءَهُۜ اِنْ اَوْلِيَاؤُهُ اِلَّا الْمُتَّقُونَ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

34 - Allah onlara neden azap etmesin ki onlar, (insanları) Mescid-i Haram'dan çeviriyorlar. Oysa onlar onun mütevellileri değiller. Onun mütevellileri ancak müttakilerdir. Fakat onların çoğu bilmezler.

"Allah onlara neden azap etmesin ki": Bu ayet onlara azap etmeyi caiz görüyor, birincisi ise onu reddediyor. Bundan maksat, birinci azap mıdır yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, birinci azaptır, ancak o, iki şeyle engellenmiştir: *Birincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in içlerinde olması. *İkincisi:* İstiğfar eden mü'minlerin aralarında olması. Hicretle ayrım gerçekleşince, kalanlara azap Bedir günü tahakkuk etti. Hayır, Mekke'nin fethinde gerçekleşti, diyenler de olmuştur.

İkincisi: Onlar ayrıdırlar; bu hususta da iki görüş vardır: *Birincisi:* İkinci azap bazılarının Bedir savaşında öldürülmesidir. Birincisi de hepsinin köklerinin kazılmasıdır. Birincisinin olmaması, bazılarının iman edeceklerinin bilinmesinden ve bazı zürriyetlerin de Müslüman olacaklarındandır. Böylece ikincisi gerçekleşmiştir. *İkincisi:* Birinci azap dünya azabıdır, ikinci azap da ahiret azabıdır. Bunu da İbn Abbas demiştir. O zaman mana şöyle olur: Allah müşriklere istiğfar ettikleri için dünyada azap edecek değildir, Allah onlara ahirette niye azap etmesin ki?

"Onlar Mescid-i Haram'dan onun mütevellilerini çeviriyorlar": Onun zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi. O, "Mescid"e racidir, bu da cumhurun görüşüdür. Hasen de şöyle demiştir: Müşrikler: Biz Mescid-i Haram'ın mütevellileriyiz, dediler; Allah da bunu reddetti.

İkincisi: O zamir aziz ve celil olan Allah'a racidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"O'nun mütevellileri ancak sakınanlardır": Şirk ve isyanlardan sakınanlardır. Fakat Mekke halkı Beytullah'a kimlerin daha layık olduğunu bilmezler.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ
عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾

35 – Onların Beytullah'ın huzurunda namazları ancak ıslık çalmaktan ve el çırpmaktan ibarettir. Öyleyse inkarınız yüzünden azabı tadın.

"Onların Beytullah'ın huzurunda namazları değildir": İniş sebebi şöyledir: Onlar Beytullah'ı tavaf ederler, el çırpar, ıslık çalar ve yanaklarını yere koyarlardı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Ömer, demiştir. Mükâ'ya gelince onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ıslıktır, bunu İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Cübeyr, Katade, Ebu Ubeyde, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Faris de şöyle demiştir: Mekattairü yemku mükâen denir ki, kuş ötmektir. Mekiyet yeduhu temki meken de denir ki, eli sertleşmek ve katılaşmaktır. Temekkâ da: Abdest almaktır. Bu mana da şöyle bir şiir okumuşlardır:

Sen yol üzerinde haksızlık yaparken,
Maktulün kanı ile abdest alan gibisin (mütemekki).

İkincisi: O, parmaklarını ağızlarına sokup karışıklık yaparak ve ıslık çalarak Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in namazını bozmaktır. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Lügatçiler mükânın parmakları ağza sokma olduğunu kabul etmezler; o ancak ıslıktır, derler. Tasdiyeye gelince onda da iki görüş vardır:

Birincisi: O el çırpmadır, bunu da İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Sadda denir ki: İki eliyle alkış yapmaktır. Raciz (halk şairi) şöyle demiştir:

Cimrilik edip yanağını göstermedi, cömertlik edip yanağını açtı,
Ben ise aşkın şaşkınlığından alkış tutuyorum.

Beyitte geçen ğarv, şaşkınlıktır, lağarve min keza: Bunda şaşılacak bir şey yoktur, demektir.

İkincisi: Tasdiye: İnsanları Beytulharem'den çevirmektir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. İbn Zeyd de: O, insanları Allah'ın yolundan ve dininden çevirmektir, demiştir. Mukatil şöyle iddia etmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Haram'da namaz kılıyordu, müşriklerden Abdüddar bin Kusay oğullarından iki adam kalktılar; sağına geçip ıslık çalmaya, ikisi de soluna geçip el çırpmaya başladılar; maksatları Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in namazını ve okumasını karıştırmak idi. Allah onları Bedir savaşında öldürdü. İşte: "İnkarınıza karşılık azabı tadın" kavli budur. İnkarları Allah'ın birliğini kabul etmemeleridir.

Eğer: "Islık çalmaya ve el çırpmaya neden namaz denildi?" denilirse, İbn Enbari bunun için iki cevap zikretmiştir:

Birincisi: Onlar bunu namaz yerine koyarlardı. Arap dilinde şu meşhurdur: Abdullah'ı ziyaret ettim, bana ikram edeceği yerde cefa etti, derler. Yani cefayı ikramın yerine koydu, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Ey Amim, bana hurma ikram et, dedim,
Benim hurmam ise azarlanmam ve terslenmem oldu.

Yani bağırmayı hurma yerine koymuştur (onlar da el çırpmayı ve ıslık çalmayı namaz yerine koymuşlardır. Mütercim).

İkincisi: Namazı ıslık ve el çırpma olanın namazı yoktur, demektir. Nitekim Araplar: Filancanın cömertlikten başka kusuru yoktur derler ki onun hiç kusuru yoktur, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Öyle bir delikanlıdır ki meziyetleri kemale ermiştir,
Ancak o kadar cömerttir ki geriye mal bırakmaz.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ
أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ
تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
إِلَى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Şüphesiz kafirler mallarını (insanları) Allah yolundan çevirmek için harcarlar. Onu harcayacaklar, sonra da onlara yürek yangısı olacak, daha sonra da mağlup edilecekler. Kafirler cehenneme sürülecekler.

"Şüphesiz kafirler mallarını (insanları) Allah yolundan çevirmek için harcarlar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Bedir savaşında yemek yedirenler hakkında inmiştir, onlar on iki kişi idiler, insanlara yemek yedirirlerdi. Her adam bir gün yedirirdi, bunlar da şunlar idiler: Utbe, Şeybe, Haccac'ın iki oğlu Münebbih ile Nübeyh, Ebu'l – Bahteri, Nadr bin el – Haris, Ebu Cehil, kardeşi el – Haris, Hakîm bin Hizam, Übey bin Halef, Zem'a bin el – Esved ve Haris bin Amir bin Nevfel. Bu görüşü Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Ebu Süfyan bin Harb hakkında inmiştir, Uhut savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı savaşmak için ayaklandırdığı Araplar dışında iki bin de öz Kureyşlilerden adam kiralamıştı. Bunu Said bin Cübeyr, demiştir. Mücahit de: Ebu Süfyan'ın Uhut savaşında harcaması hakkında inmiştir, demiştir.

Üçüncüsü: O, Bedir'e katılanlar hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, demiştir. Allah yolu ise Allah'ın dinidir. "Sonra onlara yürek yangısı olur": Yani masraflarının sonucu onlara pişmanlık olur, çünkü zafer elde edemediler.

لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ
وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا
فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

37 – Ta ki Allah murdarı temizden ayırsın. Murdarın kimini kiminin üzerine koysun da hepsini yığıp cehenneme atsın. İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

"Liyemizallahul habise minettayyibi": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, şeddesiz olarak: "Liyemize" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, şeddeli olarak: "Liyümeyyize" okumuşlardır. Her ikisi de lügattir; miztuhu ve meyyeztuhu, dersin. "Liyemize"nin lam'ı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, "Feseyünfikuneha" kavline müteallıktır, bunu da İbn Enbari, demiştir.

İkincisi: O, "İla cehenneme yuhşerun" kavline müteallıktır, bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir. Ayetin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Mutluları bedbahtlardan ayırması için. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi ile Mukatil de: Mü'mini kafirden ayırması için, demiştir.

İkincisi: İyi ameli kötü amelden ayırması için. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Kendi yolunda harcamayı şeytanın yolunda harcamadan ayırması için. Bunu da İbn Zeyd ile Zeccac, demişlerdir.

"Kötüyü kimini kiminin üzerine koyar": Yani onları üst üste biriktirir "küme yapar": Zeccac şöyle demiştir: Rekm: Bir şeyi üst üste yığmaktır. Rekemtüşşey'e erkumuhu rekmen, denir. Rükâm ise isimdir (yığın). Kim: Murdardan maksat kafirlerdir, derse, onlar ateşte birbirlerinin üzerinde olacaklardır. Kim de: Mallarıdır derse, bunun için de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sahipleri onlarla azap görsün diye ateşe atılacaktır, nitekim Allah Teala: "O mallarla alınları dağlanacaktır" *(Tevbe: 35)* demiştir.

İkincisi: Onlar mallara aşırı saygı gösterince onları ateşe atmakla değersiz olduğunu onlara gösterecektir; nitekim güneşle ay da onlara tapanlar onların değersizliklerini görmesi için ateşe atılacaktır.

قُلْ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38 – Kafirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş şeyleri (günahları) bağışlanacaktır. Eğer (eski hallerine) dönerlerse, öncekilerin kanunu geçmiştir.

"Kafirlere de ki: Bu, Ebu Süfyan ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ayetin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar savaşmaktan vazgeçerlerse, geçmiş savaşları bağışlanacaktır; onunla sorumlu tutulmayacaklardır. Eğer savaşa dönerlerse, Allah'ın velilerine yardımındaki kanunu geçmiştir. Bunun Bedir savaşında öldürülen ve esir alınanlar hakkında denildiği de söylenmiştir.

İkincisi: Eğer küfre son verirlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır. Eğer ona dönerlerse, eski ümmetlerin köklerini kazıyan azapla yakalandıkları kanunlar geçmiştir. Yahya bin Muaz bu ayette şöyle demiştir: Bir tevhit ki kendinden önceki küfrü yıkmaktan aciz kalmamıştır, kendinden sonraki günahı devirmede de aciz kalmayacaktır.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى
لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا
فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٩﴾

39 – Onlarla savaşın, ta ki fitne kalmasın ve dinin hepsi Allah'ın olsun. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz Allah yaptıklarını hakkıyle görmektedir.

"Onlarla savaşın, ta ki fitne kalmasın": Yani şirk kalmasın, demektir. Zeccac da: Ta ki insanlar inançsızlık fitnesine düşmesinler, demiştir. "Ve dinin hepsi Allah'ın olsun" kavli de bunu gösterir.

"Eğer vazgeçerlerse": Yani küfür ve savaştan, demektir. "Feinnallahe bima yamelune basîr": Yakup, Ravh rivayeti dışında te ile "tamelun" okumuştur.

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ ۚ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

40 – Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah sizin Mevla'nızdır. O ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan yüz çevirirler de savaşa geri dönerlerse, demektir. "Şüphesiz Allah sizin Mevla'nızdır": Yani veli (yâr) ve yardımcınızdır. İbn Kuteybe: "Nimel Mevla": Ne güzel veli, "ve nimennasîr" de ne güzel yardım edicidir, demiş; bunların kadîr ve kadir, semî ve sami gibi olduğunu söylemiştir.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41 – Bilin ki, ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin şüphesiz beşte biri Allah'ın, Resul'ünün, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolcularındır; eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman ettinizse. Allah her şeye kadirdir.

"Bilin ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeyin": Ganimet ile fey bir manaya mıdır yoksa ayrı mıdırlar? Bunda iki görüş halinde ihtilaf ettiler:

Birincisi: Onlar ayrıdırlar, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ganimet: müşriklerin ele geçirilen malıdır, fey ise: Onların ele geçirilen toprağıdır. Bunu da Ata bin Saib, demiştir. *İkincisi:* Ganimet: Savaşla alınandır, fey ise: Barışla alınandır. Bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Hayır, fey: At ve deve sürülmeden elde edilen şeylerdir, mesela öşür, cizye, ateşkes, sulh ve kaçarak bıraktıkları mallardır.

İkincisi: O ikisi birdir; onlar da müşriklerden elde edilen her türlü şeylerdir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mallar üç sınıftır: Savaş halinde müşriklerden Müslümanlara geçen-

dir ki Allah Teala buna enfal ve ganimet, demiştir. Haraç ve cizye gibi savaşta müşriklerden alınan şeylerdir ki buna da fey, demiştir. Müslümanlardan zekat, adak ve ibadet olarak çıkan mallardır ki bunlara da sadaka ismini vermiştir. "Şeyden" maksat da kendisine şey denen her nesnedir. Mücahit: İğne de şeydir, demiştir.

"Şüphesiz onun beşte biri Allah'ındır (humusehu)": Abdülvaris mimin sükunu ile "humsehu" rivayet etmiştir. Kelamdan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın hissesi haktır ve O'nun Ev'ine harcanır. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Ganimet getirilirdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onu beş paya ayırırdı; dördü insanlara taksim edilirdi, sonra da beşinci hisse Ka'be için ayrılırdı. Bu manayı yalnız Ebu'l – Aliye söylemiştir.

İkincisi: Burada Allah'ın adının geçmesi iki mülahaza iledir: *Birincisi:* Çünkü bunda hükmü veren ve mülk sahibi kendisidir. Mana da şöyledir: Onun beşte biri Resul'ün ve akrabalarındır, tıpkı: "Sana ganimetlerden sorarlar; de ki: Ganimetler Allah'ın ve Resul'ünündür" *(Enfal: 1)* kavli gibi. *İkincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Beşte biri Allah'a yakınlık olan cihetlere sarf edilir. Bu da cumhurun görüşüdür. Buna göre vav zaittir, tıpkı: "Felamma eslama ve tellehu lilcebini ve nadeynahu" *(Saffat: 103)* kavlinde olduğu gibi. Mana da (vavsız olarak): Nadeynahu (ona seslendik) demektir. Bunun benzeri çoktur.

Alimler ganimetin beşte dördünün özellikle savaşanlara ait olduğunda icma etmişlerdir. Beşinci hisseye gelince o nasıl paylaştırılır? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Allah ve Resul'ü için ve ayette zikredilenler için paylaştırılır. Bunu da yalnız Ebu'l – Aliye'nin söylediğini zikretmiştik. Bu da hisselerin altı paya ayrılmasını gerektirir.

İkincisi: O, beşe taksim edilir: Ayetin zahirine göre bir hisse Peygamber'e, bir hisse akrabalara, bir hisse yetimlere, bir hisse fakirlere ve bir hisse de yolculara ayrılır. Bu da cumhurun görüşüdür.

Üçüncüsü: Dört hisseye ayrılır: Allah'ın hissesi ile Peygamber'in hissesi, akrabalara aittir; çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ondan bir şey almazdı. Bu manayı İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hissesine gelince: Onda açıkladığımız şeyi yapardı. Onun ölümüyle bu düştü mü yoksa düşmedi mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun ölümüyle düşmedi; bunu da İmam Ahmed, Şafii ve diğerleri demişlerdir. Ona ne yapılacağı hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, kendisinden sonraki halifenindir, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* O, memleket hizmetine sarf edilir, İmam Ahmed ile Şafii böyle demişlerdir.

İkincisi: O, onun ölümüyle düşmüştür, tıpkı özellikle kendine ait olan payın (aslan payının) düşmesi gibi. O da ganimete iade edilir. Ebu Hanife de böyle demiştir. Akrabalara gelince bunlarda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün Kureyşlilerdir. İbn Abbas diyor ki: Onların biz olduğunu söylerdik, ama kavmimiz bunu kabul etmedi: Bütün Kureyş akrabadır, dediler.

İkincisi: Haşim oğulları ile Muttalib oğullarıdır. Bunu da İmam Ahmed ile Şafii demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar yalnız Haşim oğullarıdır, bunu da Ebu Hanife, demiştir. Hangi gerekçe ile hak ederler? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Akrabalıkla, ister ki zengin olsunlar. Bunu da İmam Ahmed ile Şafii, demişlerdir.

İkincisi: Fakirlikle hak ederler, isimle değil. Bunu da Ebu Hanife, demiştir. Yetimlerin, fakirlerin ve yolcuların manası da Bakara: 177 ayetinde geçmiş bulunuyor.

Yetimde de dört sınıfa itibar edilmesi gerekir: Babanın ölümü, ister ki anne hayatta olsun. Küçüklük, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Buluğdan sonra yetimlik yoktur"[5] buyurmuştur. Biri de Müslüman olmaktır, çünkü o, Müslümanların malıdır ve ihtiyaç. Çünkü o, Müslümanların çıkarı için hazırlanmıştır.

"Hak ile batılın ayrıldığı gün kulumuza indirdiğimize": O Bedir günüdür, onda mü'minlerin zafer kazanmasıyla hak ile batıl birbirinden ayrıldı. O gün ona indirilen de: "Sana ganimetlerden sorarlar" *(Enfal: 1)* ayetidir. Onlar ganimetlerde ihtilaf edince inmiştir. Mana da şöyledir: Eğer buna inandınızsa, bu hususta da Peygamber'in emrine göre hareket edin.

إِذْ أَنْتُمْ

بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ

5 - Ebu Davud, Vasaya, bab, 9.

أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ
لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ
عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ
عَلِيمٌ (42)

42 – Hani siz (vadinin) yakın kenarında, onlar uzak kenarında idiniz ve kervan da sizden aşağıda idi. Eğer sözleşse idiniz, belirtilen yerde elbette ihtilaf ederdiniz. Ancak Allah (böyle yaptı ki) yapılması gereken bir işi yerine getirsin, helak olan delille helak olun ve yaşayan da delille yaşasın. Şüphesiz Allah elbette hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"İz entüm bil udvetiddünya": İbn Kesir ile Ebu Amr ikisinde de aynın kesresi ile: "Bilidveti", "velidveti" okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, ikisinde de aynın zammesiyle okumuşlardır. Ahfeş de: Araplardan kesrden başkası işitilmemiştir, demiştir. Salep ise: Hayır, zamme lügati daha çoktur, demiştir. İbn Sikkit: Udvetül vadi ve idvetuhu: Derenin kenarıdır, cem'i de: Udan ve idendir, demiştir. Dünya ise, edna'nın müennesidir, zıddı da kusva'dır ki o da aksa'nın müennesidir. Vavlı sıfatlardan "fu'la" vezninde olanları Araplar ya'ya çevirir; mesela denevtü'den dünya, alavtü'den ulya gibi. Çünkü onlar öncesi mazmum vavı ağır kabul ederler, bunda da ihtilaf yoktur. Ancak Hicaz halkı: Kusva diyerek vavı ortaya çıkarırlar ki bu da nadirdir. Diğerleri ise: el – Kusya, derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Siz vadinin Medine'ye yakın kenarında idiniz, düşmanınız da Mekke'ye yakın kenarında idi. İki topluluk Bedir vadisine bu tarzda inmişlerdi. Kervan ise: Ebu Süfyan ile arkadaşlarıdır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "esfele" diyerek mansup okursa: Verrekbü mekânen esfele minkum demek istemiştir. Merfu okuyup da: Verrekbü eşeddü teseffülen minküm manasını vermek de caizdir. Katade de şöyle demiştir: Müslümanlar vadinin yukarısında, müşrikler ise aşağısında idiler.

"Eğer sözleşse idiniz belirtilen yerde elbette ihtilaf ederdiniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer sözleşse idiniz de sonra onların kalabalık oldukları size ulaşa idi, randevuya geç kalırdınız. Bunu İbn İshak demiştir.

İkincisi: Eğer vadinin iki kenarında toplandığınız yerde buluşmak üzere sözleşse idiniz, bunda ihtilaf ederdiniz. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir. Maverdi şöyle demiştir: İlle artıklık ve eksiklik olurdu, veya istemeden ille erken gelme ve geç kalma olurdu.

"Ancak Allah yapılması gereken bir işi yerine getirmek için böyle yaptı": O da İslam'ı aziz, şirki ise hor etmektir.

"Liyehlike men heleke an beyyetin": Halef, Yahya'dan, yenin zammı ve lamın fethi ile: "Liyühleke" rivayet etmiştir.

"Ve Yahya men hayye an beyyinetin": Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de şeddeli tek ye ile "hayye" okumuşlardır. Bu, Hafs'ın Asım'dan, Kunbul'ün de İbn Kesir'den ettiği rivayettir. Şibl de İbn Kesir'den, Ebu Bekir de Asım'dan, birincisi meksur, ikincisi meftuh iki ye ile: "hayiye" rivayet etmişlerdir. Buna göre kim iki ye ile okursa, ızhar eder, idgam etmez. Kim de "hayiye"nin yesini idgam ederse, aynı cinsten iki harfin birleşmesinden dolayı eder. Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Müşriklerden öldürülen kanıt gereği öldürülsün, onlardan kalan da kanıt gereği kalsın.

İkincisi: İnkar eden delille inkar etsin, iman eden de delille iman etsin.

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ
أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

43 – Hani, Allah sana rüyanda onları sana az gösteriyordu. Eğer çok gösterse idi, elbette korkardınız ve iş hakkında elbette çekişirdiniz. Ancak Allah kurtardı. Çünkü O, göğüslerin özünü (içindekini) hakkıyle bilendir.

"Hani, Allah sana rüyanda onları sana az gösteriyordu": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın Nebisi müşriklerin askerini onlarla karşılaşmadan önce rüyada az gördü. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Ashabına rüyasında onları az gördüğünü haber verince, bu da onları daha da sabitleştirdi. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Kelam öncesine bağlıdır, mana da şöyle-

dir: Allah senin ashabına dediğini işitmekte, kalplerinde gizlediklerini bilmektedir, bu da rüyanda gördüğünü onlara dediğin zamandır.

İkincisi: Allah sana onları uyuduğun gözünle (rüyada) gösterdi. Bunu da Hasen, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Nahivcilerin çoğu bu görüştedirler. Onlara göre manası da şöyledir: İz yürikehumullahu fi mevdıi menamike (Allah onları sana rüyanda gösterdi), sonra mevdı kelimesi atıldı, menam onun yerine geçti.

"Lefeşiltüm": Yani korkar, onlarla savaşmaktan geri çekilirdiniz. Mücahit de: Ashabın korkar ve bunu da senin yüzünde görürlerdi, demiştir.

"Elbette iş hakkında çekişirdiniz": Yani onlarla savaşmakta ihtilaf ederdiniz, bu da yenilmenize sebep olurdu. "Ancak Allah kurtardı": Muhalefet ve korkaklıktan.

وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ
فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ
الْأُمُورُ ﴿٤٤﴾

44 – Hani, karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyor ve sizi de onların gözünde az gösteriyordu ki, Allah yapılması gereken bir işi yerine getirsin. İşler yalnız Allah'a döndürülür.

"Hani, karşılaştığınız zaman onları sizin gözünüzde az gösteriyordu": Mukatil şöyle demiştir: Allah, Resul'ünün düşmanlarla karşılaşmadan önce mü'minlere sayılarının az olduğuna dair gösterdiği rüyayı gerçekleştirdi; şöyle ki karşılaştıkları zaman sayılarını onların gözlerine az gösterdi. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Bizim gözümüzde o kadar az idiler ki, yanımdaki adama: "Onlar yetmiş kişi varlar mı?" dedim. O da: Yüz varlar, dedi. Sonra onlardan birini tuttuk; ona bunu sorduk, o da: Biz bin kişiyiz, dedi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müslümanlar müşrikleri az gördüler, müşrikler de Müslümanları az gördüler ki birbirlerine karşı cesaretleri artsın.

Eğer: "Burada görmeyi tekrar etmenin ne faydası vardır, hâlbuki "Allah onları sana gösteriyordu" kavlinde zikredilmişti?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: İlki rüyada idi, ikincisi uyanıklıkta idi.

İkincisi: İlki Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme mahsus idi,

ikincisi ona ve ashabına ait idi. Eğer: "Aslında mü'minler kafirlerin gözlerinde çok gösterilmeli idi, çünkü o zaman güçlü olurlardı" denilirse, buna da üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Eğer onların gözünde çok olsa idiler, onlara saldırmazlardı ve savaş da olmazdı. Hâlbuki savaş zaferin sebebidir. O nedenle onları az gösterdi.

İkincisi: Onları az gösterdi ki müşrikler tam hazırlanmasınlar. Savaş da çıkınca Müslümanlar onları hazırlıksız yakalar ve onlara karşı zafer kazanırlardı.

Üçüncüsü: Onları az gösterdi ki kalabalık olan düşmanlar saldırsınlar da Müslümanlar onları mağlup etsin. Bu da müşriklerin hakkın galibiyetini görmelerine bir işaret ve bir ikaz olurdu.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا
وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٤٥﴾
وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ
رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾

45 – Ey iman edenler, (savaşta düşman) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok zikredin ki felah bulasınız.

46 – Allah'a ve Resul'üne itaat edin, çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız ve rüzgarınız (havanız, gücünüz) gider. Şüphesiz Allah sabredenlerle baraberdir.

"Savaşta düşman bir toplulukla karşılaştığınız zaman": Ayette geçen fiet, cemaat, topluluk, demektir. "Allah'ı çok zikredin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zikir; dua ve yardımdır. *İkincisi:* Allah'ı mutlak olarak zikretmektir.

"Vela tenazeu fetefşelu": Tenazu ve feşel'in manası da az önce geçmiştir.

"Ve tezhebe rihuküm": Eban, ye ve cezm ile: "Ve yezheb" rivayet etmiştir, bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Şiddetiniz gider, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: Sertliğiniz ve ciddiyetiniz gider, demiştir. Zeccac da: Kuvvet ve gücünüz gider, demiştir.

İkincisi: Başarınız gider demektir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Devletiniz sona erer, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hebbet lehu rihunnasr: Ona zafer rüzgarı esti denir ki, devlet kuşu başına kondu, demektir. Lehurrih elyevm de: Bugün rüzgar, yani devlet onundur, demektir.

Dördüncüsü: O gerçek rüzgardır, ne zaman bir zafer kazanılmışsa mutlaka Allah'ın gönderdiği bir rüzgar ile olmuştur. O rüzgar düşmanın yüzüne vurur. Aleyhisselam Efendimizin: "Bana saba rüzgarı ile yardım edildi, Âd kavmi de batı rüzgarı ile helak oldu" hadisi de bundandır.[6] Bu da İbn Zeyd ile Mukatil'in görüşleridir.

وَلَا تَكُونُوا

كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ

عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

47 – Yurtlarından şımararak, insanlara gösteriş ve Allah yolundan çevirmek için çıkanlar gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.

"Yurtlarından şımararak çıkanlar gibi olmayın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Ebu Cehil ile onunla beraber Mekke'den çıkanlardır. Onlar Ebu Süfyan'la beraber olan kervanı savunmak için çıkmışlardı. Yanlarında kadın şarkıcılar ve çalgılar vardı. İçki içiyorlardı. Ebu Süfyan yanındaki malları emniyete aldığını görünce onlara: Ben güvendeyim, geri dönün, mealinde mektup yazdı. Ebu Cehil ise: Allah'a yemin ederiz ki yapmayız; Bedir'e varacak orada üç gün ikamet edeceğiz, yemek yedirecek ve içki içeceğiz, Araplar da bizi işitir ve bizden korkarlar, dedi. Bedir'e yürüdüler, çatışma da gerçekleşti. İçki yerine ölülerin kafataslarını içtiler, şarkıcı kadınların yerine ağıtçı kadınları dinlediler.

Ayette geçen batar ise, nimette taşkınlık edip şükrü terk etmektir. Riya ise: İnsanlara gösteriş için amel etmektir. Burada Allah'ın yolu ise: Dinidir.

---

6 – Buhari, İstiska, bab, 26; Mağazi, bab, 29; Bed'ül – Halk, bab, 5; Ahadisü'l – Enbiya, bab, 1; Müslim, İstiska, hadis no. 17; Ahmed, Müsned, 1/23, 324, 355; 373.

وَإِذْ زَيَّنَ
لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ
مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ
عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ
إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾

48 – O zaman şeytan onlara amellerini süslemiş ve "bugün insanlardan sizi yenecek yoktur ve ben sizin yardımcınızım" demişti. İki ordu birbirini görünce, ökçesi üzerinde döndü ve "şüphesiz ben sizin görmediğinizi görüyorum, dedi. Allah azabı çetin olandır" dedi.

"O zaman onlara şeytan amellerini süslemişti": Urve bin Zübeyr şöyle demiştir: Kureyş Bedir'e yürümeye karar verince, Kinane kabilesi ile aralarındaki savaş halini hatırladılar; şeytan onlara Süraka bin Malik el – Müdlici kılığında göründü. O, Kinane oğullarının eşrafından idi, onlara: "Bugün insanlardan sizi yenecek yoktur ve ben sizin yardımcınızım" Onlardan hoşunuza gitmeyecek hiçbir şey görmeyeceksiniz, dedi, onlar da acele ile çıktılar.

Burada amellerinden ne kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Şirkleridir. *İkincisi:* Bedir'e yürüyüşleridir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşlarıdır.

"İki ordu birbirini görünce": Yani biri diğerini görecek duruma gelince, demektir. İki ordudan ne kastedildidiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müslümanların ordusu ile müşriklerin ordusudur. Bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Müslümanlar cemaati ile meleklerin cemaatidir, bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Ökçesi üzerine döndü": Ebu Ubeyde: Geldiği yerden gitti, demiştir. İbn Kuteybe de: Geri çekildi, demiştir. İbn Saib ise şöyle demiştir: İblis, müşriklerin safına Süraka kılığında katılmıştı, Haris bin Hişam'ın elinden tutmuştu. Melekleri görünce gerisin geri döndü, Haris ona: Savaşmadan mı kaçıyorsun?" dedi. O da: "Ben

sizin görmediğinizi görüyorum" dedi. Müşrikler yenilince: İnsanları Süraka hezimete uğrattı, dediler. Bu da ona (esas Süraka'ya) ulaşınca: Allah'a yemin ederim ki yenilginiz bana ulaşıncaya kadar ben Bedir'e yürüdüğünüzü bilmedim, dedi. Katade şöyle demiştir: Allah'ın düşmanı: "Ben sizin görmediğinizi görüyorum" derken doğru söyledi. Bize anlatıldığına göre o, Cebrail'i meleklerle beraber görünce, onlara karşı koyamayacağını anladı, bunda da doğru söyledi. Ama: "Ben Allah'tan korkarım" sözünde yalan söyledi. Allah'a yemin ederim ki onda Allah korkusu yoktur. Ancak onlara karşı gücünün olmadığını bildi. Ata da: Manası şöyledir, demiştir: Allah'ın beni helak etmesinden korkarım. İbn Enbari de şöyle demiştir: Meleklerin indiğini görünce, kıyametin kopacağından ve kendisine verilen sürenin sona ereceğinden, bu yüzden de azaba duçar olacağından korktu. "Nekasa"nın manası: Dönüp rezalet ve hakaret içinde kaçmaktır. "Allah azabı çetin olandır": Kavlinde: "O söz başı mıdır yoksa İblisin'in hikayesinin devamı mıdır?" diye iki görüş belirterek ihtilaf ettiler.

إِذْ يَقُولُ
الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هَؤُلَاءِ دِينُهُمْ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49 – O zaman münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar: "Bunları dinleri aldattı" diyordu. Kim Allah'a güvenirse, şüphesiz Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Münafıklar diyordu": İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Medine halkından Evs ve Hazreçlilerdir. Kalplerinde hastalık olanlara gelince: Onlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke'de iken kelime-i şahadet getirmişlerdi; müşrikler onları kendileriyle beraber Bedir'e istemeyerek getirdiler. Onlar Müslümanların azlığını ve müşriklerin çokluğunu görünce, şüphe ettiler ve münafıklık gösterip: "Bunları dinleri aldattı" dediler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Şabi ile diğerleri de buna kail olmuşlardır. Mukatil de onları saymış ve yedi kişiydiler demiştir: Kays bin Velid bin Muğire, Ebu Kays bin Fakih bin Muğire, Haris bin Zem'a, Ali bin Ümeyye bin Halef, As bin Münebbih bin Haccac, Velid bin Velid bin Muğire ve Velid bin Utbe bin Rebia.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, Müslümanların azlığını görünce: "Bunları dinleri aldattı" dediler. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar şüphe eden bir topluluk idiler, Paygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e açıktan düşmanlık etmediler. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Burada hastalık: Şüphedir. "Onlar" diye işaret edilenler de Müslümanlardır. Bunu demeleri onları az görmelerindendir. Kureyş'in galip geleceğinden emin idiler.

وَلَوْ تَرَىٰ
إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٥٠﴾

50 – Kafirleri melekler; yüzlerine ve arkalarına vurarak ve: "Yangın azabını tadın" diyerek canlarını aldığı zaman görsen!

"Velev tera iz yeteveffellezine keferul melaiketü": Cumhur, ye ile: "Yeteveffa" okumuş; İbn Amir de iki te ile: "Teteveffa" okumuştur. Müfessirler şöyle demişler: Bu ayet: "Onları dinleri aldattı" diyen bölük hakkında inmiştir. Meleklerden murat edilenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O yalnız ölüm meleği Azrail'dir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Azap melekleridir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. *Üçüncüsü:* Bedir savaşında çarpışan meleklerdir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Yüzlerine ve arkalarına vururlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Bedir'de savaştıkları zaman yüzlerine, yenildikleri zaman da arkalarına vururlardı.

İkincisi: Onlar önlerinden ve arkalarından geldiler: önden gelenlerin yüzlerine, arkadan gelenlerin arkalarına vuruyorlardı.

Üçüncüsü: Kıyamet gününde onlarla karşılaştıkları zaman yüzlerine vururlar, onları cehenneme sürdükleri zaman da arkalarına vururlar.

Dördüncüsü: Ölüm anında ateşten kırbaçlarla yüzlerine ve arkalarına vururlar. Maksat bizzat yüzler ve arkalar mıdır? Yoksa bedenlerin ön ve arkaları mıdır? Bunda da iki görüş vardır.

"Yangın azabını tadın": Bu kavilde de iki görüş vardır:

Birincisi: O dünyadadır, bunda da "derler" kelimesi gizlenmiştir, mana da: Vurur ve derler, demektir, tıpkı şu kavli gibi: "Hani İbrahim ile İsmail Beyt'in temellerini yükseltiyor ve: Rabbimiz" *(Bakara: 127)*, yani diyorlardı. Şair Nabiğa da (gizli kelime örneği hakkında) şöyle demiştir:

Sanki sen Ukayş oğulları devesindensin,
Ayakları arasında kuru deri çalınan (ürkütülen).

Mana: Sanki sen Ukayş oğulları devesinden bir devesin, demektir (bir deve kelimesi söylenmemiştir. Mütercim). Bu da Ferra ile Ebu Ubeyde'nin görüşleridir.

İkincisi: Onlara vurma dünyadadır, kıyamette ise ateşe vardıkları zaman cehennem hazinleri onlara: Yangın azabını tadın, derler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٥١﴾

51 – İşte bu, ellerinin öne sürdüğü şeydendir ve Allah şüphesiz kullara zulmedici değildir.

"İşte bu, ellerinin öne sürdüğü şeydendir": Yani kazandığınız çirkin ameller dolayısıyladır. "Ve Allah kullara zulmedici değildir": Kullarına inkarlarından dolayı zulmetmez, her ne kadar inkarları O'nun kaza ve kaderiyle olsa da böyledir. Çünkü O, mülkün sahibidir, mülkünde istediği gibi tasarruf etme hakkı vardır. Zulmün O'na nispet edilmesi imkansızdır.

كَدَأْبِ آلِ
فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ
اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

52 – (Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar Allah'ın ayetlerini inkar ettiler; Allah da onları günahları ile yakaladı. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, cezası çetindir.

"Kede'bi âl-i Fir'avne": Onların adetleri gibi demektir, mana da

şöyledir: Onlar nasıl inanmadılarsa bunlar da öyle inanmadılar; onlara nasıl azap indi ise bunlara öyle azap indi. İbn Abbas şöyle demiştir: Fir'avn ailesi nasıl Musa'nın Allah'ın peygamberi olduğunu yakinen bildiği hâlde ona inanmadılarsa bunlar da Muhammed aleyhisselam hakkında öyledirler.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ
يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ ۙ وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٣﴾

53 – Sebebi şu ki Allah bir topluma lutfettiği bir nimeti onlar kendilerindeki o şeyi değiştirmedikçe değiştirmez. Şüphesiz Allah hakkıyle işiten, her şeyi bilendir.

"Sebebi şu ki": Yani bu yakalama ve azabın sebebi şudur ki "Allah bir topluluğa lutfettiği bir nimeti onlar kendilerindeki o şeyi bozmadıkça değiştirmez". Nankörlük etmek ve şükrü terk etmekle değiştirmedikçe onu kaldırmaz. Mukatil şöyle demiştir: Burada bu kavimden maksat Mekke halkıdır; onları açlıktan doyurdu ve korkudan emin etti. Sonra onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderdi. Onlar da kendilerine o nimeti vereni bilmeyince Allah da onlardaki o şeyi değiştirdi. Süddi de şöyle demiştir. Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e inanmadılar, Allah da bu imkanı Medine'deki ensara nakletti. Ebu Süleyman el – Hattabi de şöyle demiştir: Güçlü, bazen kudretli manasına olur; binaenaleyh kim bir şeye karşı güçlü olursa ona karşı kudretli de olur. Bazen de güçlünün manası şöyle olur: O, hiçbir halde kendisine acizlik gelmeyen tam kudret sahibidir. Mahluk ise kuvvetle nitelense de onun kuvveti sınırlıdır, o, bazı işlerde güçsüzdür.

كَدَأْبِ ءَالِ
فِرْعَوْنَ ۙ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَذَّبُوا بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَٰهُم
بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ ۚ وَكُلٌّ كَانُوا ظَٰلِمِينَ ﴿٥٤﴾

54 – (Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir. Onlar Rablerinin ayetlerini yalanladılar; biz de onları günahları ile helak ettik. Fir'avn hanedanını suda boğduk. Hepsi zalim idiler.

"(Bunların gidişi) Fir'avn hanedanının ve onlardan öncekilerin gidişi gibidir": Yani Mekke halkı Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar etti, tıpkı Fir'avn hanedanı Musa'yı ve Tevrat'ı inkar ettiği gibi. Onlardan öncekiler de kendi peygamberlerini yalanladılar. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: "Kede'bi"deki kâf, mahzuf bir na'atten dolayı mahallen mensuptur, takdiri de şöyledir: Ğayyerna bihim lemma ğayyeru tağyiren misle adetine fi ali fir'avne. Birinci ayet de bunun gibidir, ancak birincisi azaptaki adetle ilgilidir, takdiri de şöyledir: Faalna bihim zalike fi'len misle adetine fi ali- fir'avne.

"Onları helak ettik": Yani eski milletleri; bazılarını sarsıntı ile bazılarını fırtına ile. Mekke kafirlerini de Bedir'de öyle helak ettik. Bazıları da: "Onları helak ettik" kavli ile Bedir'de helak edilenler kastedilmiştir, demiştir.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾

55 – Allah katında hayvanların en kötüsü, kafirlerdir. Artık onlar iman etmezler.

"Allah katında hayvanların en kötüsü kafirlerdir": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ayet Kurayza Yahudileri hakkında nazil oldu, Ka'b bin Eşref ile arkadaşları da onlardır.

الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ
مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

56 – Onlar; senin sözleştiğin, sonra da sözlerini her seferinde bozan kimselerdir. Onlar sakınmazlar.

"Ellezine ahette minhüm": "Min" edatı hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O zaittir, mana da: Sözleştiğin kimseler, demektir.

İkincisi: Bazı manasınadır, mana da: Hayvanların en kötüsü kafirlerdir, onların en kötüsü de sözleştiğin ve sözleşmelerini bozanlardır, demek olur.

Üçüncüsü: O, "maa = ile" manasınadır, mana da: Kendileriyle sözleştiğin kimseler demek olur.

Dördüncüsü: O girmiştir, çünkü sözleşme onlardan alınmıştır.

"Sonra her seferinde sözleşmelerini bozarlar": Yani ne zaman onlarla sözleşme yapsan, bozarlar, demektir. "Onlar sakınmazlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sözleşmeyi bozmaktan sakınmazlar.

İkincisi: Sözleşmeyi bozmada Allah'tan korkmazlar.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Kurayza Yahudileriyle kendisiyle savaşmamak ve aleyhine yardım etmemek üzere sözleşmişti, onlar da sözleşmeyi bozdular, ona karşı Mekke müşriklerine silahla yardım ettiler. Sonra da: Unuttuk, hata ettik, dediler. Sonra ikinci kez onunla sözleştiler, bu sefer de sözleşmeyi bozup Hendek savaşında kafirlerden yana çıktılar. Ka'b bin Eşref Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek üzere Mekkelilere katılacağına dair mektup yazdı.

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57 – Eğer onları savaşta yakalarsan, onlarla (onlara vereceğin ceza ile) arkalarındakini ürküt; belki ibret alırlar.

"Feimma teskafennehum": Ebu Ubeyde: Mecazı: Fein teskafennehüm demiştir ki, onun görüşüne göre "ma" zaittir. "Feimma"nın açıklaması da Bakara: 38'de geçmiş bulunuyor.

İbn Kuteybe: "Teskafennehüm"ün manası: Onları yakalarsın, demiştir. "Onlarla arkalarındakileri ürküt": Yani onlara öyle bir ceza ver ki arkalarındaki düşmanları dağıtsın. Şerrid bihim: Onları herkese duyur demek olduğu da söylenmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ben her gün Mekke deresinde Kabe'yi tavaf ediyorum,
Hakîm ayıplarımı herkese duyur endişesiyle.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlara öyle gözdağı ver ki sözleşmeyi bozan herkes ibret alsın da belki onu hatırlayıp sözleşmeyi bozmaktan vazgeçerler.

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ
خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾

58 – Eğer bir kavmin hainliğinden korkarsan, onlara (anlaşmayı bozduğunu) aynı şekilde onlara at (bildir). Çünkü Allah hainleri sevmez.

"Eğer bir kavmin hainliğinden korkarsan": Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada korkmak bilmek manasınadır, mana da şöyledir: Eğer sözleşme yaptığın bir kavmin hainliğini, yani sözleşmeyi boz-

duğunu bilirsen. Mücahit; Bu ayet Kurayza oğulları hakkında inmiştir, demiştir.

"Onlara aynı şekilde at": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Sözleşmeyi bozduğunu onlara ulaştır ki sen de onlar da bilgide eşit olasınız. Bu, çoğunluğun görüşüdür; Ferra, İbn Kuteybe ve Ebu Ubeyde bunu tercih etmişlerdir.

İkincisi: Onlara açıkça ulaştır, gizlice değil. Yine bunu da Ferra ile arkadaşları demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlara süre tanıyarak ulaştır, bunu da Velid bin Müslim, demiştir.

Dördüncüsü: Onlara insafla ulaştır, zulümle değil.

Bu hususta şu beyti kanıt getirmişlerdir:

Vefasız düşmanların yüzüne çarp ki
Sana insaf ile cevap versinler.

Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

59 – Kafirler geçtiklerini (kurtulduklarını) asla sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) aciz bırakamazlar.

"Vela tahsibennellezine keferu sebeku": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile ve sin de meksur olarak "vela tahsibenne" okumuşlardır. Ancak Asım sini meftuh okumuştur. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek ye ile sini de meftuh okumuşlardır.

Burada kafirlerden de kimler murat edildiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: Bütün kafirlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar Bedir'de mağlup olanlardır. Bunu da Muhammed bin Kasım en – Nahvi ve diğerleri demişlerdir.

"Sebeku": Kaçmak manasınadır.

İbn Enbari şöyle demiştir: Onlar bazı vakitlerde başlarına gelen tehlikelerden kurtuldular; onlardan kurtulunca: Onlar şimdi kurtulmaları ile bizi aciz bırakacaklarını zannetmesinler, yani ileride bizden kurtulamayacaklardır.

"İnnehüm layucizun": Cumhur hemzenin kesri ile okumuştur. İbn Amir ise fethi ile okumuştur. Onun okuyuşuna şöyle itiraz edil-

miştir: Eğer ye ile "yahsibenne" okur ve hemzenin fethi ile "ennehüm" okursa, onların aciz bırakmayacaklarını kabul etmiş olur. Onlar da ne zaman aciz bırakmayacaklarını bilirlerse, kınanmazlar.

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: "Kafirler kurtulacaklarını sanmasınlar" kavlinin manası: "Layahsibennehüm yucizun" demektir ki "la" zaittir.

Ebu Ali de: Mana şöyledir, demiştir: Kafirler kendilerinin kurtulduklarını ve atalarının da kurtulduklarını zannetmesinler; çünkü onlar elimizden kurtulamazlar. Onlar inkarlarının cezasını çekerler.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ
بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ
اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ
إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

60 – Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (savaş için) bağlanan atlar hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah'ın bildiğini korkutursunuz. Allah yolunda ne zaman harcarsanız, size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.

"Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın": Kuvvetten ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Atmaktır, bunu Ukbe bin Amir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hakem bin Eban da: O, ok atmaktır, demiştir.

İkincisi: Erkek atlardır, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Silahtır, bunu da Süddi ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Dördüncüsü: O düşmanla savaşa kuvvet kazandıran bütün savaş araç ve gereçleridir.

"At bağlamak": Yani savaş için onları bağlayıp edinmektir. Bu da cumhura göre erkek ve dişi için geneldir. İkrime de: "At bağlamaktan" maksat, dişi atlardır (kısrak), derdi.

"Türhibune bihi": Rüveys ve Abdülvaris, ranın fethası ve henin şeddesi ile "türehhibune" rivayet etmişlerdir ki, onunla Allah'ın düş-

manını ve kendi düşmanınızı korkutursunuz, demektir. Onlar da Mekke müşrikleri ile Arap kafirleridir.

"Onlardan başka diğerlerini de": Yani Arap kafirlerinden başkalarını, demektir. Bunlar kimler olduğu hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar cinlerdir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onlar cinlerdir. Şeytan evinde asil at bulunan bir kimsenin aklını karıştıramaz.[7]

İkincisi: Onlar Yahudi Kurayza oğullarıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Perslerdir, bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Yahudilerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا
وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾

61 – Eğer onlar barışa meylederlerse, sen de meylet ve Allah'a güven. Şüphesiz O, hakkıyla işiten, her şeyi bilendir.

"Ve in cenehu lisselmi": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, sinin kesri ile "lissilmi" okumuştur. Zeccac da: Silm sulh ve barıştır, demiştir ki selm, silm ve selem hepsi aynı manayadır, yani sulha meylederlerse sen de ona meylet, demektir. Ferra da şöyle demiştir: İstersen "leha" zamirini selm'e gönderirsin, çünkü o, müennestir. İstersen onu "fa'le" (olaya) gönderirsin, mesela: "İnne rabbeke min badiha leğafurur rahim" kavlinde olduğu gibi. *(A'raf: 153)*

Eğer. "Niçin "leha" dedi de "ileyha" demedi?" denilirse, cevap şöyledir: "Lam" ile "ila" birbirlerinin yerlerine kullanılır. Ayetten kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir ve bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Ehl-i kitaptır. Eğer: Ayet onlar cizye vererek ve zimmet şartını yerine getirerek savaşı terk etmeleri hakkında indi, denilerse, muhkemdir.

Eğer: Cizye vermeden onlara karşı silah bırakma hakkında indi, denilirse, o da cizye ayetiyle neshedilmiş olur.

---

7 – İbn Kesir, Tefsir, İbn Ebi Hatim'den rivayet etmiştir.

وَاِنْ يُر۪يدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُۜ هُوَ الَّذ۪ٓي اَيَّدَكَ
بِنَصْرِه۪ وَبِالْمُؤْمِن۪ينَۙ ﴿٦٢﴾ وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْۜ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِي
الْاَرْضِ جَم۪يعاً مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْۜ
اِنَّهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٣﴾

62 – Eğer seni aldatmak isterlerse, şüphesiz Allah sana yeter. O ki seni yardımı ile ve mü'minlerle destekledi.

63 – Onların kalplerini uzlaştırdı. Eğer yeryüzündeki şeylerin hepsini verseydin, kalplerini uzlaştıramazdın. Ancak onların aralarını Allah uzlaştırdı. Çünkü O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Eğer isterlerse"; Yani Kurayza Yahudileri, "seni aldatmak", onlara karışmaman için barış yaparak. Arap müşrikleri geldiği zaman da sana karşı onlara yardım ederler. "Şüphesiz Allah sana yeter": Zeccac: Sana yetecek olan Allah'tır, demiştir. "O seni destekledi": Yani takviye etti. Mukatil de: Seni yardımı ile ve Bedir savaşında ensardan mü'minlerle kuvvetlendirdi, demiştir.

"Kalplerini uzlaştırdı": Yani Evs ile Hazrec'in, onlar ensardır, cahiliyede aralarında düşmanlık vardı, Allah aralarını İslam'la uzlaştırdı. Bu da en acayip ayetlerdendir; çünkü onlar çok gururlu idiler; eğer bir adam bir adama bir tokat atsa, kabilesi öcünü alıncaya kadar onun adına savaşırdı. İslam onları öyle bir hale getirdi ki adam İslam için oğlunu ve babasını öldürür oldu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٦٤﴾

64 – Ey o Peygamber, Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter.

"Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Allah sana yeter ve sana tabi olanlar sana yeter. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn Zeyd, Mukatil ve birçokları da böyle demişlerdir.

İkincisi: Allah ve sana tabi olanlar sana yeter, bunu da Mücahit, demiştir. Şa'bi'den de her iki görüş nakledilmiştir. Ferra ile Zeccac da iki görüşü kabul etmişlerdir.

Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile otuz dokuz kişi Müslüman oldu. Sonra da Ömer Müslüman oldu ve kırk oldular. Bu ayet bunun üzerine indi. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Bu hıfzedilmemiştir (mazbut değildir), sure icma ile Medine'de inmiştir. Birinci görüş daha doğrudur.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِۜ
اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ
يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ ف۪يكُمْ ضَعْفًاۜ
فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ
مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿٦٦﴾

65 – Ey o Peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kafirlerden bin kişiyi yenerler. Çünkü onlar, anlamaz bir topluluktur.

66 – Allah şimdi sizden (yükü) hafifletti ve sizde zayıflık olduğunu bildi. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler. Eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izni ile iki bin kişiyi yenerler. Allah sabredenlerle beraberdir.

"Harridil mü'minine alel kıtal": Zeccac: Tevili: Onları teşvik et demektir, demiştir. Tahrid lügatte insanı bir şeye öyle teşvik etmektir ki ondan geri çekildiği takdirde harıd yani helak olacağını bilir. Harıd, helake yaklaşmak demektir.

"Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, iki yüz kişiyi yenerler": Kelamın lafzı haber ise de manası emirdir: İki yüz kişiyle savaşsınlar, demektir. Bu, işin başında farz idi, sonra: "Allah şimdi sizden hafifletti" kavli ile neshedildi. Buna göre bir adama iki kişinin karşısında durması farz kılındı. Eğer ikiden çok olurlarsa, kaçması caizdir. Bu zorlama Bedir savaşında idi. Kurralar "in yekün minküm" kavlinin ye ile olduğunda ittifak etmişlerdir. "Ve inyekün minküm mietün yağli-

bu elfen" kavlinde ve "fein yekün minküm mietün sabiretün" kavlinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir ikisinde de te ile okumuşlardır. Onları Hamze ile Kisai de ye ile okumuşlardır. Ebu Amr da "yekün minküm mietün yağlibu"yu ye ile "fein yekün minküm mietün sabiretün" kavlini de te ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim müennes okursa, miet lafzından dolayıdır. Kim de müzekker okursa, mietin müzekker sayıya denmiş olmasındandır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, ondan müzekker kastedildiği içindir, delili de "yağlibu" kavlidir. Ayrıca sabreden yüz kişi de erkeklerdir. Onun için ye ile okudular, müzekker mahallini nazar-ı itibara aldılar. Ebu Amr ise, mietin sıfatı sabiretünün müennes olduğunu görünce fi'li de müennes etti. "Yağlibu"yu müzekker görünce, müzekker etti. Kelamın manası şöyledir: Eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa, karşılaşma anında sebat gösterirler. Çünkü mü'minler hasbi davranırlar, müşrikler ise hasbi de davranmazlar sevap da istemezler. Bu takdirde mü'minler onlarla sıdk ile savaşırlarsa, onlar dayanamazlar. İşte: "Anlamazlar" kavlinin manası budur.

"Ve alime": Mufaddal aynın zammasiyle "ve ulime", "enne fiküm du'fe"ni de dadın zammesiyle rivayet etmiştir. Asım ile Hamze de, dadın fethası ile okumuşlardır. Rum: 55'teki ihtilafları da bu minval üzeredir. Ferra şöyle demiştir: Zam Kureyş lügatidir, feth de Temim lügatidir. Zeccac da: Her iki kıraatin manası birdir, demiştir. Da'f ve du'f, meks ve müks, fakr ve fukr, denir. Fa'l ve fuul babı çoktur, mana da birdir. Ebu Cafer ise, fualae vezninde "ve alime enne fikün duafae" okumuştur. "Allah'ın izni ile": Bu da galibiyetin ancak Allah'ın dilemesiyle olacağını bildirmektedir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾

67 – Bir peygamber için yeryüzünde düşmanları iyice sindirinceye kadar esirleri olmaz. Sizler dünya metaını istiyorsunuz. Allah ise ahireti istiyor. Allah mutlak galip, hikmet sahibidir.

"Bir peygamber için yeryüzünde düşmanları iyice sindirinceye kadar esirleri olmaz": Müslim yalnız kendinin rivayet ettiği hadislerde Ömer bin Hattab'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Bedir savaşında müşrikleri yenilgiye uğratıp da içlerinden yetmiş kişi öldü-

rülüp yetmişi de esir alınınca, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Ebu Bekir, Ömer ve Ali ile fikir alışverişinde bulundu. Ebu Bekir: Ey Allah'ın Nebisi, onlar senin amcaoğulların, aşiretin ve kardeşlerindir. Ben onlardan fidye almanı öneririm; aldığımız bizim için kafirlere karşı kuvvet olur. Umulur ki Allah onlara hidayet eder de bize kol kanat olurlar, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Sen ne dersin, ey Hattab'ın oğlu?" dedi. Ben de: Allah'a yemin ederim ki ben Ebu Bekir'le aynı görüşte değilim; ancak ben, akrabam olan filancaya karşı bana imkan vermeni; onun da başını vurmamı; Ali'ye de kardeşi Akil'e karşı imkan vermeni, onun da boynunu vurmasını; Hamze'ye de kardeşine karşı imkan vermeni, onun da boynunu vurmasını teklif ederim. Ta ki Allah bizim kalplerimizde müşriklere karşı acıma olmadığını bilsin. Bunlar Kureyş'in kahramanlarıdır, liderleri ve önderleridirler, dedim. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebu Bekir'in dediğine meyletti, benim dediğime kulak asmadı ve onlardan fidye aldı. Ertesi sabah olunca erkenden Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gittim; baktım o ve Ebu Bekir oturmuş ağlıyorlar. Ben: "Ya Resulallah, senin ve arkadaşının niçin ağladığınızı bana haber verin; eğer ağlayacak bir şey görürsem ben de ağlayayım, eğer ağlayacak bir şey bulamazsam ağlar gibi yapayım" dedim. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Arkadaşının teklifinden dolayı ağlıyorum; azabınızın bana şu ağaçtan daha yakın olduğu gösterildi, dedi ve yakındaki bir ağacı gösterdi. Bunun üzerine Allah Teala: "Bir peygamber için esir alma yoktur... o aldığınız şeyde size azap dokunabilir 67 ve 68 ayetlerini indirdi."[8]

İbn Ömer'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer onların öldürülmelerini teklif edip de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlardan fidye alınca, Allah Teala: "Bir peygamber için esir almak olmaz... Elde ettiğiniz ganimetlerden helal ve hoş olarak yiyin" ayetlerini indirdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Ömer'le karşılaştı: "Sana muhalefet etmekle neredeyse başımıza bela gelecekti" dedi.[9]

Cumhur ye ile "en yekune" okumuştur, çünkü esirler erkektirler. Ebu Amr da "en tekune" okumuştur. Ebu Ali şöyle demiştir: Esra lafzını dikkate alarak müennes okudu, çünkü esradan her ne kadar hem erkekler hem de kadınlar murat edilmişse de lafzı müennestir.

8 – Müslim, Cihad, hadis no. 58; Ahmed, Müsned, 1/31, 33. Hadis Ebu Davud ile Tirmizi de de kısaca rivayet edilmiştir.

9 – Suyuti, ed – Dürrülmensur, Ebu Nuaym'in Hilyetül Evliya'sından nakletmiştir.

Çoğunluk ise "esra" okumuşlardır. "Limen fi eydiküm minel esra" da böyledir. Ebu Cafer ile Mufaddal da her iki yerde de "üsara" şeklinde okumuşlardır. Ebu Amr ile Eban da ikincisinde ona katılmışlardır. Zeccac şöyle demiştir: İshan her şeyde kuvvet ve şiddet göstermektir, Eshanehul maradu denir ki hastalık onu çökertti, demektir. Mana da: Düşmanları kırıp geçirmektir. Mananın: Yeryüzünde imkan sağlayıncaya kadar demek olması da caizdir. Müfessirler: Ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Bir Peygamber için yeryüzünde iyice imkan sağlamadan fidye için veya karşılıksız olarak bir kafiri tutması olamaz. Bedir gazası Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ilk gazasıdır, o zaman henüz yeryüzünde güç kazanmış değildi. "Siz dünya metaını istiyorsunuz". O da maldır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı o gün adam başına dörder bin dirhem fidye almışlardı. "Allah ise ahireti istiyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizin için cenneti ister, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ahiret sevabını kazandıracak şeyle amel etmenizi ister, bunu da Maverdi zikretmiştir.

İbn Abbas, Mücahit ve diğerlerinden, bu ayetin: "Ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin" *(Muhammed: 4)* kavliyle mensuh olduğu rivayet edilmiştir ki bunun nesihle bir ilgisi yoktur. Çünkü Bedir savaşı Müslümanlar az iken olmuştur. Çoğalıp güçleri artınca, öteki ayet indi. Bunu da: "Yeryüzünde (düşmanı) sindirinceye kadar" kavli açıklamaktadır.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا
أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾

68 – Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi, aldığınız şeyden (fidyeden) dolayı size elbette bir azap dokunurdu.

"Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi": Bunun manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Eğer Allah ana kitapta ganimetleri size helal edeceğini yazmış olmasaydı, Bedir savaşında size emir gelmeden önce acele ile ganimet ve fidye almanızdan dolayı size büyük bir azap dokunurdu. Bu manayı Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir. Ebu Hureyre de şöyle demiştir. Bazı insanlar acele edip ganimet topladılar, bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Eğer bilmeden bir günah işleyene azap etmeyeceğine

dair Allah'tan bir yazı geçmemiş olsaydı, cezaya çarptırılırdınız. Bu manayı Ata, İbn Abbas'tan, İbn Cüreyc de Mücahit'ten rivayet etmişlerdir. İbn İshak da: Ancak men ettikten sonra azap edeceğine dair yazı geçmiş olmasaydı, demiştir ki, o zaman onları henüz men etmemişti.

Üçüncüsü: Bedir gazilerine azap etmeyeceğine dair yazı geçmese idi, mutlaka size azap edilirdi. Bunu da Hasen, İbn Cübeyr ve İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmişlerdir.

Dördüncüsü: Eğer hata işleyip de sonra yaptığını bilen ve tövbe edeni bağışlayacağına ilişkin Allah'tan yazı geçmemiş olsa idi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Beşincisi: Eğer küçük günahların bağışlanacağını gösteren Kur'an olmasaydı, elbette azap edilirdiniz. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Kitap hakkında da iki görüş ileri sürülebilir:

Birincisi: O gerçekten yazılmış bir kitaptır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazdığıdır. *İkincisi:* O Kur'an'dır.

İkincisi: O, kaza ve takdir manasınadır.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا
طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَىٰ إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ
خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿٧٠﴾

69 – Artık elde ettiğiniz ganimetlerden helal ü hoş olarak yiyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

70 – Ey o Peygamber, ellerinizdeki esirlere de ki: "Eğer Allah kalplerinizde bir hayır bilirse, size, sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Artık elde ettiğiniz ganimetlerden yiyin (fekülu mimma ğanimtüm)": Zeccac: Fa ceza içindir, mana da şöyledir, demiştir: Fidyeyi size helal ettim onu yiyin. Helal lafzı ise hal olarak mansuptur. Mukatil de şöyle demiştir: Şüphesiz Allah ganimetten helal kılınma-

dan önce aldığınızı bağışlayandır, onu size helal etmekle de size çok merhametlidir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem; Ömer bin Hattab ile Habbab bin Eret'i Bedir savaşında ganimetin başına (görevli) getirdi; onu da Medine'de taksim etti. Esirleri de serbest bıraktı; bunların arasında Abbas, Akîl ve Nevfel bin Haris bin Abdülmuttalib vardı. Abbas'ın yanında o gün yirmi okka altın vardı. Bunlar onun fidyesinden hesap edilmedi ve iki yeğeninin de fidyesini vermekle sorumlu kılındı. Onların yerine de seksen okka altın verdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: "Abbas'ın fidyesini katlayın" dedi. Ondan seksen okka aldılar. Her esirin fidyesi kırk okka idi. Bunun üzerine Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Beni yaşadığım sürece Kureyş'e el açmak durumunda bıraktın, dedi. O da: "(Karın) Ümmülfadl'ın yanında bıraktığını altınlar nerede?" dedi. O da: "Hangi altınlar?" dedi. Efendimiz de: Sen ona: Ben gidiyorum, bu seferimde başıma ne geleceğini bilmiyorum; eğer başıma bir şey gelirse, bu senin ve evlatlarınındır, dedin, dedi. O da: "Kardeşimin oğlu, bunu sana kim haber verdi?" dedi. O da: Allah haber verdi, dedi. Abbas da: Şahadet ediyorum ki sen doğrusun, bugüne kadar senin Allah'ın Resul'ü olduğunu bilmedim, dedi ve iki yeğenine Müslüman olmalarını emretti; onlar da Müslüman oldular. "Ellerinizdeki esirlere deyin ki..." ayeti de bunun üzerine indi. El – Avfi de İbn Abbas'tan: Bunun Bedir savaşında bütün esir edilenler hakkında indiğini rivayet etmiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilince, ona bazı adamlar geldiler: Eğer şunlardan korkmasa idik Müslüman olurduk. Ancak Allah'tan başka İlah olmadığına ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahadet ederiz, dediler. Müşrikler, Uhut savaşı çıkınca: Kim bize katılmazsa evini yakar, malını yağma ederiz, dediler. Onlar da savaşa çıktılar. Onlardan bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edildi. Öldürülenler hakkında Allah Teala: Nefislerine zulmedenleri melekler öldürürken ayetini indirdi. *(Nahl: 28)* Esir edilenler de: Ya Resulallah, sen bilirsin ki biz Allah'tan başka İlah olmadığına ve senin de O'nun Resul'ü olduğuna şahadet eder-dik, biz bunlardan korktuğumuz için çıktık, dediler. İşte: "Ellerinizdeki esirlere de ki..." 70 ve 71 ayetleri bu olayı canlandırır

"Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse": Bunun manası: İslam ve doğruluk olduğudur. "Size sizden alınandan daha hayırlısını verir": Sizden alınan fidyeden, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizden alınandan daha çoğunu verir. *İkincisi:* Daha helal ve daha temizini verir. Hasen, Mücahit, Katade ve İbn Ebi Able, hının fethası ile: "Mimma ahaze minküm" okumuş, zamiri de Allah'a göndermişlerdir. "Sizi bağışlar" kavli hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfrünüzü ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmanızı bağışlar. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Müşriklerle beraber çıkmanızı bağışlar. Bunu da İbn Zeyd ilk sözünün bitiminde söylemiştir.

وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ
فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

71 – Eğer sana hiyanet etmek isterlerse, daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi de sana karşı onlara imkan (zafer) vermişti. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Eğer sana hiyanet etmek isterlerse": Yani esirler İslam'a girdikten sonra küfre dönmekle sana hiyanet etmek isterlerse, demektir. "Daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi": Esir edilmelerinden önce inkar etmekle. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Müşriklerle beraber çıkmakla hiyanet etmişlerdi. Ayetin kelime-i şahadet getiren bir topluluk hakkında indiğini zikretmiştik. Mukatil de şöyle demiştir: Mana şöyledir: Eğer sana hiyanet ederlerse, sana imkan veririm, Bedir'de imkan verdiğim gibi sen de onları öldürür ve esir edersin. Zeccac da şöyle demiştir: "Allah hakkıyle bilir": Eğer hiyanet ederlerse hiyanetlerini, "hikmet sahibidir": Onlara karşı tedbirde ve onları cezalandırmada.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ آوَوْا
وَنَصَرُوا أُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَإِنِ
اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٧٢﴾

72 – Şüphesiz iman edenler, hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler, (muhacirleri) barındıranlar ve yardım edenler (var ya), işte onların kimileri kimilerinin dostlarıdır. Onlar ki iman edip de hicret etmediler, onlar hicret edinceye kadar sizin onlar için hiçbir velayetiniz yoktur. Eğer sizden yardım isterlerse size onlara yardım etmek düşer. Ancak sizinle onların arasında antlaşma olan bir kavim müstesna (onlara karşı yardım etmeyin). Allah yaptıklarınızı pekiyi görendir.

"Şüphesiz iman edenler, hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler": Dine yardım için hicret edip yurt ve mallarını terk edenler, muhacirleri kastedediyor. "Barındırıp yardım edenler": Yani ensar, onlar Resulullah'ı barındırdılar, onları kendi yurtlarına yerleştirdiler ve düşmanlarına karşı onlara yardım ettiler. "İşte onların kimileri kimilerinin dostlarıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yardımda birbirlerinin dostlarıdır. *İkincisi:* Mirasta.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar hicret ile mirasçı olurlardı, mü'min hicret etmeyen yakınına mirasçı olmazdı. İşte: "Maleküm min velayetihim min şeyin" kavlinin manası budur. İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, İbn Amir, Asım ve Kisai, vavın fethi ile: "Velayetihim" okumuşlardır; Hamze de vavın kesri ile okumuştur. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Hicret edinceye kadar sizinle onların arasında miras yoktur. Kim vilayetin vavını meksur okursa, o emirlik gibidir. Kim de meftuh okursa, o da yardımdır. Nahivci Yunus şöyle demiştir: Feth ile velayet aziz ve celil olan Allah'a aittir, kesr ile de işi üstlenmekten gelir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Feth ile velayet Halık'a, kesr ile vilayet de mahluka aittir. İbn Enbari şöyle demiştir: Feth ile velayet, velinin mastarıdır, vilayet ise valinin mastarıdır. Veliyyün beyyinül velayet ve valin beyyinül vilayet, denir. Tercihe şayan olan budur. Sonra bu onun yerinde, o da bunun yerinde kullanılabilir. İbn Faris de şöyle demiştir: Feth ile velayet: Yardımdır, kesr ile vilayet ise: Yetkidir.

Bazıları da bu velayetten maksat yardım ve sevgi ilişkisi olduğunu söylemiş ve: Bu hüküm: "Erkek ve kadın mü'minler birbirlerinin velileridir" *(Tevbe: 71)* ayetiyle neshedildi, demişlerdir. Bunun miras velayeti olduğunu söyleyenler de onun: "Akrabalar birbirlerine daha yakındırlar" *(Enfal: 75)* ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Eğer dinde sizden yardım isterlerse": Yani hicret etmeyen mü'minler sizden yardım isterlerse, onlara yardım edin, ancak sizinle aralarında antlaşma olan bir kavme karşı yardım istemeleri hariç-

tir. Binaenaleyh sözleşmelerine haksızlık etmeyin. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hicret edene hicret etmeyene karşı istemedikçe yardım etmek yoktur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ
وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

73 – Kafirler ise, onların kimileri kimilerinin velileridir. Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

74 – İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihat edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler, işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bağış ve tükenmez rızık vardır.

"Kafirler ise, onların kimileri kimilerinin velileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mirasta velidirler, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yardımda velidirler, bunu da Katade, demiştir.

"Eğer bunu yapmazsanız" (illa tefaluhu): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu zamiri mirasa racidir, mana da şöyledir: Eğer size mirasta emrettiğimi tutmazsanız, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yardımlaşmaya racidir, mana da şöyledir: Eğer dinde yadımlaşmaz ve birbirinize destek vermezseniz. Bunu da İbn Cüreyc demiştir. Açıklaması da şöyledir: Eğer mü'min mü'mine gerçek şekilde dost olmaz ve kafirden elini tamamen çekmezse bu, dinde sapıklığa ve fesada götürür. Eğer Müslüman, kafir akrabalarını terk eder ve Müslümanlara yardım ederse bu, kafir akrabalarını İslama ve şirki terk etmeye daha çok götürür.

"Ve fesadün kebir": Ebu Hureyre ile İbn Semeyfa, se ile: "Kesir" okumuşlardır.

"Onlar gerçek mü'minlerdir": Onlar hicret ve yardım iktizasıyla imanlarını gerçekleştirmişlerdir. Şirk üzerinde duran ise öyle değildir. Rızkun kerim de: Güzel rızıktır ki, o da cennettedir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِن بَعْدُ وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنكُمْ ۚ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ
أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧٥﴾

75 – Sonradan iman edenler ve sizinle beraber cihad edenler, işte onlar sizdendir. Akrabalar ise Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındırlar. Şüphesiz Allah her şeyi pekiyi bilendir.

"Sonradan iman edenler": Yani ilk muhacirlerden sonra iman edenler, demektir. İbn Abbas: Onlar Hudeybiye seferinden sonra hicret edenlerdir, demiştir.

"Akrabalar birbirlerine daha yakındırlar": Yani hicretle mirastan, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, ashabını birbirleriyle kardeş yaptı, onlar bu ayet ininceye kadar birbirlerine bu kardeşlikle mirasçı oldular; sonra da kan bağı ile mirasçı oldular.

"Allah'ın kitabında": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Levh-i Mahfuz'dur.

İkincisi: O, Kur'an'dır. Onlara miras taksimini Nisa suresi 11 ve 12. ayetlerde beyan etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın hükmüdür, bunu da Zeccac zikretmiştir.

9-TEVBE SURESİ

Medine'de inmiştir.

129 ayettir.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۜ ﴿١﴾

1- Allah ve Resul'ünden kendileriyle antlaştığınız müşriklere ültimatomdur!

İNİŞİ

O, icma ile Medine'de inmiştir. Ancak sonundaki şu iki ayet hariç: "Lekad caeküm Resulün min enfüsiküm... *(Tevbe: 128, 129)* Onlar Mekke'de inmiştir. Buhari, Sahih'inde Bera hadisinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: En son inen Beraet suresidir.[1] Bir Araptan bu sureyi işittiği zaman: Bunun Kur'an'dan en son inen sure olduğunu sanıyorum, dediği nakledilmiştir. "Nereden bildin?" denilince: Çünkü onda bozulan sözleşmeler ve yerine getirilen vasiyetler işitiyorum, demiştir.

Beraet suresinden ilk inen ayetler hakkında üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

---

1 – Buhari, Tefsir, Tefsirü suretit Tevbe.

Birincisi: Ondan ilk inen: "Lekad nasarakumullahu fi mevatıne kesiretin" *(Tevbe: 25)* ayetidir. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: "İnfiru hifafen ve sikalen" ayeti kerimesidir. *(Tevbe: 41)* Bunu da Ebudduha ile Ebu Malik, demişlerdir.

Üçüncüsü: "İlla tansuruhu" *(Tevbe: 40)* ayetidir. Bunu da Mukatil, demiştir. Bu ihtilaf, ondan Medine'de ilk inenler hakkındadır, yoksa onlar sonundaki iki ayetin Mekke'de indiğini söylemişlerdir.

Onun dokuz ismi vardır: *Birincisi:* Tevbe suresidir. *İkincisi:* Beraet'tir. Bu ikisi halk arasında meşhurdur. *Üçüncüsü:* Azap suresidir, bunu da Huzeyfe, demiştir. *Dördüncüsü:* Mukaşkışe (ortamı yatıştıran) suresidir, bunu da İbn Ömer, demiştir. *Beşincisi:* Buhus suresidir, çünkü o, münafıkların gizli sırlarını araştırmıştır. Bunu da Mikdad bir Esved, demiştir. *Altıncısı:* Fadıha suresidir, çünkü o, münafıkların gizli çamaşırlarını ortaya dökmüştür. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *Yedincisi:* Muba'sire suresidir, çünkü o, halkın haberlerini yaymış ve gizlerini ilan etmiştir. Bunu da İbn Zeyd ile İbn İshak, demişlerdir. *Sekizincisi:* Müsiredir, çünkü o, münafıkların rezalet ve kusurlarını gözler önüne sermiştir. *Dokuzuncusu:* Hafire suresidir, çünkü o, münafıkların kalplerini kazmıştır. Bunu da Zeccac demiştir.

Başına besmele yazmamaları hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunu İbn Abbas rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Osman bin Affan'a: "Size ne oldu da mesani (ayet sayısı yüzden az olan) Enfal'i, ayet sayısı yüzden fazla olan Beraet suresiyle birleştirdiniz ve aralarına besmele yazmadınız?" dedim. O da şöyle dedi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona bir şey indirildiği zaman vahiy katiplerini çağırır: Bunu falanca surenin içine koyun, derdi. Enfal da Medine'de inen ilk surelerdendi, Beraet de Kur'an'dan son inen sure idi. Konuları birbirine benziyordu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ruhunu teslim etti, bize bundan bir şey açıklamadı. Biz de bunun da ondan olduğunu zannettik. O nedenle ben de onları birleştirdim ve aralarına: "Bismillahirrahmanirrahim" yazmadım.[2] Aynı izah Übey bin Ka'b'den de rivayet edilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu iki surenin aralarındaki benzerlik şudur: Enfal'da antlaşmalar zikrediliyor, Beraet'te de bozulmaları zikrediliyor. Katade: O ikisinin bir sure olduğunu söylerdi.

---

2 - İmam Ahmed, Müsned, 1/57; Ebu Davud, Salat, bab, 133; Tirmizi, Tefsirü sureti 0; Hakim, Müstedrek, 2/330.

İkincisi: Bunu da Muhammed bin el – Hanefiyye rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Babama (Hazreti Ali'ye): "Neden Beraet'in başına (bismillahirrahmanirrahim) yazmadınız?" dedim. O da: Oğlum, Beraet suresi kılıçla indi, "bismillahirrahmanirrahim" ise aman (güvence)dir, dedi. Süfyan bin Uyeyne'ye de bu sorulmuş: Çünkü besmele rahmettir, rahmet ise amandır. Bu sure ise münafıklar hakkında indi, demiştir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye barışında "Bismillahirrahmanirrahim" yazınca, onu kabul etmediler ve reddettiler. Allah ise onları reddetmedi. Bunu da Abdülaziz bin Yahya el – Mekki, demiştir.

İniş sebebi: Müfessirler şöyle demişlerdir: Araplar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmaları bozmaya başladılar, Allah ona antlaşmalarını yüzlerine çarpmasını emretti. Bunun üzerine dokuzuncu senede Beraet suresini indirdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de Ebu Bekir'i Hac Emiri ve insanlara hac yaptırması için gönderdi. Onunla beraber Beraet suresinin baş tarafını da insanlara okuması için gönderdi. Ebu Bekir hareket edince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali'yi çağırdı: "Bu surenin baş kısmını götür, insanlara bunu ilan et" dedi. Ali de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Adba adlı devesinin üzerinde çıktı, Ebu Bekir'e yetişti. Ebu Bekir döndü: "Ya Resulallah, benim hakkımda bir şey mi indi?" dedi. O da: "Hayır, ancak benim adıma benden biri ilan eder; sen benim mağara arkadaşım ve ben de senin Havz-ı Kevser arkadaşın olmama razı değil misin?" dedi. O da: Peki, ya Resulallah, dedi. Ebu Bekir de Hac Emiri, Hazreti Ali de Beraet suresini ilan etmek üzere yürüdü.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Beraet suresinin başından gönderdiği ayetlerin sayısında da beş görüş vardır:

Birincisi: Kırk ayettir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh demiştir.

İkincisi: Otuz ayettir, bunu da Ebu Hureyre, demiştir.

Üçüncüsü: On ayettir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Dördüncüsü: Yedi ayettir, bunu da İbn Cüreyc, Ata'dan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Dokuz ayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

Eğer biri vehme kapılır da, Beraet suresinin Ebu Bekir'den alınıp Hazreti Aliye verilmesinde Ali'nin Ebu Bekir'den üstün olduğunu çıkarmaya çalışırsa, cahillik etmiş olur. Çünkü Peygamber sallallahu

aleyhi ve sellem bu hususta Arapların adetini yerine getirmiştir. Araplar antlaşmayı yapar veya bozarken bu görevi kendi kabilelerinden birine verirlerdi. Eğer öyle olmasa idi Araplar, bu bozma bizim adetlerimize aykırıdır, derlerdi. İşte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, bu davranışı ile bunu ortadan kaldırdı. Amr bin Bahr de şöyle demiştir: Bu, Hazreti Ali'nin Ebu Bekir'den üstün olduğunu göstermez, Peygamber onlara akitleri bozmadaki adetleriyle muamele etmiştir. Bunu da içlerinden ya bir seyyid veya kardeşi veya amcası oğlu gibi yakınından biri yapardı. Ebu Bekir o hac mevsiminde imam idi, Ali de namazda ona uyardı. Ebu Bekir hutbe okurdu, Hazreti Ali dinlerdi.

Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Ebu Bekir o hac mevsiminde Mina'da ilan edecek tellallar arasında beni de gönderdi, biz şöyle seslendik: Bu seneden sonra bir müşrik hac etmeyecektir. Kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir. Hazreti Ali bizimle beraber hem Beraet suresini hem de bu maddeleri ilan etti. Şabi de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazreti Ali'yi şu dört maddeyi duyurmak üzere gönderdi: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac etmeyecektir. Kimse Beytullah'ı çıplak tavaf etmeyecektir. Cennete Müslüman olmayan giremez. Kimin Muhammed'le belli bir süreye kadar antlaşması varsa, süre bitimine kadar geçerlidir. Allah ve Resul'ü müşriklerden beridir.

Tefsir: "Beraetün": Ferra bu, gizli "hazihi" mübteda zamiri ile merfudur; "suretün enzellnaha" *(Nur: 2)* da böyledir, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Beri'tü minerrecüli veddeyni beraeten, ve beri'tü minel maradı, ve beri'tü ebreü bür'en denir. Beri'tü ebreü büruen de denir ki, hepsi kötü bir şeyden, hastalık ve borçtan beri (uzak) olmak manasınadır. Lamı hemze olan maddeler arasında bundan başka: Faaltü ef'ulu vezninde olan yoktur. Bereytül kaleme, ebrihi beryen denir ki bu da kalem ve benzeri gibi şeyleri yontmaktır. Ebu Reca, Müverrik ve İbn Yamur, nasb ile: "Beraeten" okumuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada beraet, dostluğu kesmek, dokunulmazlığı kaldırmak ve amana son vermektir. "Antlaştığınız" kavlindeki hitap, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına ise de maksat Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kendisidir. Çünkü antlaşma işini bizzat yapan odur. Ashabı ise bundan razı idiler. Razı olmakla onlar da antlaşma yapmış gibidirler. Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bütün antlaşma yapanlar için geneldir. Mukatil ise: Onlar Araplardan üç kabiledir: Huzaa, Müdlic oğulları ve Cezime oğullarıdır, demiştir.

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَأَنَّ اللّٰهَ
مُخْزِي الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

2 – Yeryüzünde dört ay dolaşın. Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız. Şüphesiz Allah kafirleri aciz bırakacaktır.

"Yeryüzünde dolaşın": Yani emniyet içinde hareket edin, bizden size bir kötülük dokunmayacaktır.

Eğer biri: Bu, hazıra hitaptır, birinci ayet ise gaipten haber veriyor (üçüncü şahıstır) derse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Araplarda gaipten hitaba geçmek caizdir, ünlü kahraman şair Antere de şöyle demiştir:

(Sevgilim Able) aşıkların mezarından uzaktır,
Ey Mahrem'in kızı, seni aramak bana zor geliyor.

Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

İkincisi: Kelamda gizli sözler vardır, takdiri şöyledir: Onlara, yeryüzünde seyahat edin, yani istediğiniz yere gidin, de. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Bu dört ay kimlere verildi, bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, antlaşma yapanlara amandır; binaenaleyh kimin antlaşması bundan uzun ise buna indirilir, eğer bundan kısa ise ona çıkarılır. Antlaşması olmayanın süresi de Muharrem'in sonuna kadar elli gündür. Bunu İbn Abbas, Katade ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O; sözleşmesi olan ve olmayan bütün müşrikler içindir. Bunu da Mücahit, Zühri ve Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dört aydan daha az süre tanıdığı veya sınırsız aman verdiği kimseler için bir süredir. Amanı olmayana da savaş ilanıdır. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Dördüncüsü: Bu, aman veya sözleşmesi olmayanlara amandır; sözleşmesi olanlar sürelerinin sonuna kadar serbesttirler. İbn Saib şöyle demiştir: Bunu şu da teyit eder: Rivayete göre o gün Hazreti Ali şöyle ilan etmiştir: Kimin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile belli süreye kadar sözleşmesi varsa, o süreye kadar geçerlidir. Bir varyantta da: Onun süresi dört aydır, denilmiştir.

Bu dört ayın başlangıcı hakkında da dört görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, haram aylardır: Recep, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Başı hacc-ı ekber günüdür, o da kurban günüdür, sonu da rebiülahirin sonudur. Bunu da Mücahit, Süddi ve Kurazi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* O şevval, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Çünkü bu ayet şevval ayında inmiştir. Bunu da Zühri, demiştir. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Görüşlerin en zayıfı budur. Çünkü eğer böyle olursa, onlara bunu ilanın zilhiccenin sonuna bırakılması caiz olmaz; eğer öyle olursa, ilandan sonra onlara hiçbir şey lazım gelmez. *Dördüncüsü:* Başı zilhiccenin onu, sonu da rebiülevvelin onudur. Çünkü hac o sene o günde idi, sonra ikinci senede zilhiccenin onunda oldu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onda haccetti ve: Tarih doğruldu, buyurdu.[3]

"Bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız": Yani size bu dört aylık süre verilse de Allah'ın elinden kaçamazsınız, demektir.

"Şüphesiz Allah kafirleri perişan edecektir (ve ennallahe muhzul kafirin)": Zeccac, en iyisi, hemzenin fethi ile: İ'lemu enne okumaktır. Cümle başı olarak da kesr ile (inne) okumak da caizdir. Bu, Allah'ın kafirlere karşı mü'minlere yardım edeceğine garantidir.

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ
الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ۙ وَرَسُولُهُ ۚ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ
خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ الَّذِينَ
كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣﴾

3 – Allah ve Resul'ünden hacc-ı ekber günü insanlara duyurudur: Şüphesiz Allah ve Resul'ü müşriklerden uzaktır. Eğer tövbe ederseniz o, sizin için daha hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kafirleri acıklı bir azapla müjdele.

"Ve ezanün minallahi ve resulihi": Yani ilandır, namaz ezanı da bundandır. Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil, İkrime, Cahderi ve İbn Yamur, hemzenin kesri, zalın sükunu ve elifsiz olarak: "Ve iznün" okumuşlardır.

---

3 – Buhari, Tefsirü suretit Tevbe, bab. 8; Bed'ülhalk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab 67; Ahmed, Müsned, 5/37, 73, Hadis Ebu Bekre'den rivayet edilmiştir.

"İlennasi": Linnasi, demektir. Haza ilamün leke ve ileyke, denir ki, bu sana bildiridir demektir (ila lam manasına kullanılmıştır. Mütercim). Burada insanlar; mü'minleri ve müşrikleri de içine alır. Hacc-ı ekber (en büyük hac) tabirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Arafe günüdür, bunu da Ömer bin Hattab, İbn Zübeyr, Ebu Cuhayfe, Tavus ve Ata, demişlerdir.

İkincisi: Kurban günüdür, bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, Muğire bin Şube, Abdullah bin Ebi Evfa, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İkrime, Şabi, Nahai, Zühri, İbn Zeyd, Süddi ve diğerleri demişlerdir. Hazreti Ali ile İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, bütün hac günleridir, ondan gün diye tekil olarak ifade edilmiştir. Bunu da Süfyan Sevri, demiştir. Süfyan şöyle de demiştir: Buas günü, Cemel günü ve Sıffin günü denir ki, o günler, demektir. Zira o savaşlardan her biri günlerce devam etmiştir. Mücahit'ten de üç görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Ona hacc-ı ekber denilmesinde üç görüş vardır:

Birincisi: Ona bu isim verilmiştir, çünkü o Müslümanların ve müşriklerin birlikte haccettikleri bir seneye rastlamıştır. Ona Yahudi ve Hıristiyanların bayramları da denk gelmişti. *İkincisi:* Hacc-ı ekber esas hactır, hacc-ı asgar da umredir. Bunu da Ata ile Şabi, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Hacc-ı ekber kıran haccıdır, hacc-ı asgar ise ifrat haccıdır, bunu Mücahit, demiştir.

"Ennellahe beriün": Hasen, Mücahit ve İbn Yamur, hemzenin kesri ile: "İnnallahe" okumuşlardır (Allah uzaktır, demektir). "Minel müşrikin": Yani min ahdil müşrikin (onlarla yapılan antlaşmadan) demektir ki muzaf hazfedilmiştir. "Ve resuluh": Mübteda olarak merfudur, haberi de gizlidir, mana da: Ve resuluhu eydan beriün (Resul'ü de ondan uzaktır) demektir. Ebu Rezin, Ebu Miclez, Ebu Reca, Mücahit, İbn Yamur ve Zeyd de Yakup'tan rivayet ederek nasb ile: "Veresulehu" okumuşlardır. Allah Teala sonra müşriklere hitaba dönerek: "Eğer tövbe ederseniz": Yani şirkten dönerseniz, "eğer yüz çevirirseniz": Yani imandan, dedi.

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ
لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ
عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾

4 – Ancak anlaştığınız, sonra da size karşı hiçbir şeyi eksik bırakmayan ve size karşı hiçbir kimseye yardım etmeyen müşrikler müstesna. Onlara antlaşmalarını sürelerine kadar tamamla. Şüphesiz Allah müttakileri sever.

"Ancak antlaştığınız müşrikler müstesna": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hazreti Ali, Beraet suresini okuyunca, Damra oğulları, biz de onlar gibiyiz, dediler. O da: Hayır, çünkü Allah Teala sizi istisna etti, dedi, sonra da bu ayeti okudu. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir süreye kadar antlaşma yapanlardır; onlara karşı bunu yerine getirmekle emrolundu.

Zeccac şöyle demiştir: Kelamın manası şudur: Antlaşmalarını bozan taraflara duyurudur, ancak sizinle antlaşıp da antlaşmalarını bozmayanlar hariçtir; onlar antlaşmalarını bozmadıkça duyuruya dahil değildirler. Kadı Ebu Yala şöyle demiştir: Bu bapta sözün özü şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile bütün müşrikler arasında genel bir antlaşma vardı, o da hiç kimsenin Beytullah'tan çevrilmemesi ve haram aylarda kimsenin korkutulmaması idi. Allah bunlara dört ay süre tanıdı. Yine onunla bazı kavimlerin arasında belli sürelere kadar antlaşma vardı, buna da riayet etmesi ve hiyanetlerinden korkulmadığı takdirde sürelerinin sonuna kadar onlara dokunmaması emrolundu.

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ
الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ
وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ
وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

5 – Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, onları hapsedin ve bütün geçitlerini tutun. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse, yollarını açın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

"Haram aylar çıkınca": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar recep, zilkade, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onlar seyahatin serbest edildiği dört aylardır, bunu da Hasen ile diğerleri demişlerdir. Buna göre bunlara haram denilmesi, müşriklerin kanlarının onlarda haram edilmesinden dolayıdır.

"Müşrikleri öldürün": Yani antlaşmaları olmayanları, demektir. "Nerede bulursanız": İbn Abbas şöyle demiştir: Serbest bölgede, haremde ve haram aylarda.

"Ve huzuhum (onları yakalayın)": Yani esir edin. Ahîz tutsak, demektir. "Vahsuruhum": Onları hapsedin, demektir. Hasr, hapis manasınadır. İbn Abbas: Eğer müdafaaya çekilirlerse onları muhasara edin, demiştir.

"Vakudu lehum külle marsad (onların bütün geçitlerini tutun)": Ahfeş: Ala külli marsad, demiştir. "Ala" edatı atılmış ve fiil de amel ettirilmiştir. Şair de şöyle demiştir:

Biz çiğ eti pahalıya alır,
Tencerelerde piştiği zaman ucuza veririz.

Mana: Nuğali billahmi, demektir; "ala" atıldığı gibi be de hazfedilmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Külle marsad": Zehebtü mezheben (gidecek yere gittim) sözündeki gibi zarftır. Burada half (arka) ve kuddam (ön) zarflarında olduğundan başka yapacağın bir şey yoktur.

"Eğer tövbe ederlerse": Yani şirklerinden, demektir.

"Namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunu itiraf ederlerse, demektir. *İkincisi:* Bunu bilfiil yaparlarsa, demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayette üç görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Esirlerin hükmü öldürülmelerinin vacip olması idi, sonra: "Ya iyilik edersiniz ya da fidye alırsınız" *(Muhammed: 4)* ayetiyle neshedildi. Bunu da Hasen ile diğerleri demiştir.

İkincisi: Tam aksine idi, esirlerde hüküm hapsedilerek öldürülmeleri caiz değildi; ya serbest bırakılacaklar yahutta fidyeleri alınacaktı, sonra bu da: Müşrikleri öldürün ayetiyle neshedildi. Bunu da Mücahit ile Katade demişlerdir.

Üçüncüsü: İki ayet de muhkemdir, esir devlet başkanının eline düşünce o serbesttir; isterse onu azat eder, isterse fidye karşılığında salıverir, isterse de onu hapsederek öldürür. Bunların hangisinde yarar görürse onu yapar. Bu da Cabir bin Zeyd'in görüşüdür.

Fukahanın çoğunluğu bunun üzerinedir. İmam Ahmed'in görüşü de budur.

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ
اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6 – Eğer müşrlklerden biri senden aman dilerse, ona aman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra da onu güven duyacağı yere ulaştır. Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir.

"Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse": Müfessirler şöyle demişlerdir: Sana öldürülmelerini emrettiğim müşriklerden biri, Kur'an'ı dinlemek ve hakkındaki emir ve yasaklara bakmak için senden aman dilerse, ona aman ver, sonra da onu güven duyacağı yere ulaştır.

"Çünkü onlar bilmeyen bir kavimdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sana öğretilmelerini ve korunmalarını emrettiğim bu şey, onların ilimden anlamamaları nedeniyledir.

İkincisi: İman etmek istemediği zaman güven duyacağı yere götürmeni emrettiğim şey, onların Allah'ın hitabını bilmemelerindendir.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ
إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا
لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧﴾

7 – Müşrikler için Allah katında ve Resul'ü katında nasıl bir antlaşma olabilir? Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkları sürece siz de onlara dürüst davranın. Şüphesiz Allah müttakileri sever.

"Müşrikler için nasıl antlaşma olur?": Yani bu onlar için olamaz, demektir. "Ancak Mescid-i Haram yanında antlaşma yaptıklarınız hariç": Bunlar hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Damre oğullarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, yine bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

lem ile Hudeybiye seferinde barış antlaşması yapıp da sonra onu bozarak müşriklere arka çıkanlardır.

Üçüncüsü: Onlar Huzaalılardır, bunu da Mücahit, demiştir. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hudeybiye seferinde Süheyl bin Amr ile sulh yapınca, şunu yazdı: "Bu, Muhammed bin Abdullah'ın Süheyl bin Amr'la yaptığı sulh antlaşmasıdır: Taraflar on yıl savaşmayacaklar, insanlar bu süre içinde güvende olacaklar, birbirlerine karışmayacaklardır; şöyle ki hırsızlık yoktur, hiyanet yoktur. Torbanın ağzı kapatılmıştır. İsteyen Muhammed'in tarafına geçebilir, isteyen de Kureyş'in tarafına geçebilir. Kim velisinin izni olmadan Muhammed'in tarafına geçerse, geri iade edilir. Muhammed'in ashabından da kim Kureyş'e gelirse, geri reddedilmez. Muhammed bu yıl umre yapmadan ashabıyla geri dönecektir. Ertesi sene ashabıyla gelecek, Mekke'de üç gün kalacaktır. Yolcu silahından başka silah taşımayacaklardır. Kılıçlar da kınından çıkarılmayacaktır". Bunun üzerine Huzaa kabilesi sıçradı: Biz Muhammed'in tarafına geçiyoruz, dediler. Bekir oğulları da sıçradı: Biz de Kureyş tarafını tutuyoruz, dediler. Sonra Kureyş, Huzaalılara karşı Bekir oğullarına yardım edip bir gece Huzaalılara baskın yaptılar; yirmi adamlarını öldürdüler. Sonra Kureyş, yaptığına pişman oldu; bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaptıkları antlaşmayı bozmak olduğunu anladılar. Huzaa'dan bir grup çıkıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başlarına geleni haber verdiler. O da onlarla çıktı ve Mekke'nin fethi ile sonuçlandı. Ebu Ubeyde: Metinde geçen islal kelimesi, hırsızlık, iğlal de hiyanet manasınadır, demiştir. Torbanın ağzı kapalıdır sözü de bir misaldir; barışımız sağlam ve güvencelidir; ağzı kapalı torba gibi emniyetlidir, demektir. Bazı müfessirler de: "Ancak Mescid-i Haram yanında anlaştıklarınız hariçtir" kavlinin: "Müşrikleri nerede yakalarsanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetiyle mensuh olduğunu iddia etmişlerdir.

كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً
يُرْضُونَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ
فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

8 – Nasıl (antlaşması olabilir ki), eğer size karşı zafer elde ederlerse, sizin hakkınızda ne akrabalık ne de bir vecibe gözetmezler.

Sizi ağızlarıyla memnun eder, kalpleri ise bunu kabul etmez. Onların çoğu fasıklardır.

"Nasıl antlaşması olabilir ki": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Keyfe yukunu lehüm ahdün ve in yazharu aleyküm, bu hazfedilmiştir; çünkü yukarıda geçmiştir. Şair de şöyle demiştir:

İkiniz bana ölümün köylerde olduğunu haber verdiniz,
Nasıl olur, burası yayla ve kuyular semtidir?

Yani: Nasıl ölmüş, burası köy değildir? Şair Hutay'a'nın sözü de böyledir:

Nasıl olur, ben onları sizi olay karşısında yalnız bıraktıklarını
Ve derinizi dildiklerini (soyunuza dil uzattıklarını) bilmiyorum?

Yani Böylesi bir kavmi methettiğim için beni nasıl kınarsınız, demek istiyor. Bunu söyleme gereğini de duymamıştır. Çünkü kasidede bunu gösteren şey geçmiştir. "Yazharu": Güçleri yeter de zafer elde ederlerse, demektir.

"Layerkubune (gözetmezler)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Hakkınızı korumazlar, demektir. *İkincisi:* Korkmazlar, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Hukukunuza riayet etmezler, demektir, bunu da Kutrub, demiştir.

"İll" hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, akrabalıktır, bunu bir cemaat İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak, Süddi, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Arabozucular çoktur, eğer onları dinlerseniz,
Ne akrabalığımıza ne de hukukumuza riayet ederler.

Başkası da şöyle demiştir:

Hayatına yemin ederim ki senin Kureyşle akrabalığın
Potuğun devekuşu yavrusu ile akrabalığı gibidir.

İkincisi: O, komşuluktur, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'dır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş ve İkrime de böyle demiştir.

Dördüncüsü: O, sözleşmedir, bunu da Hasif, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd ile Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir.

Beşincisi: O, yemindir, bunu da Katade, demiştir. Abdullah bin Amr, İkrime, Ebu Reca ve Talha bin Musarrif, hemzeden sonra ye ile: "İylen" okumuşlardır. İbn Semeyfa ile Cuhduri de, hemzenin fethası ve lamın şeddesi ile: "Ellen" okumuşlardır.

Zimmetten de ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, antlaşmadır, bunu İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Katade, Dahhak ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Antlaşması olmayanlara sahip çıkmaktır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve şu beyti şahit göstermiştir:

Bizim akrabalığımıza ve hukukumuza sahip çıkmazlar.

Üçüncüsü: Aman vermektir, bunu da Yezidi, demiş ve: "En aşağıda olanları bile aman verebilir" hadisini delil getirmiştir.[4]

"Sizi ağızlarıyla memnun ederler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi vefakarlık hususunda ağızlarıyla memnun ederler, kalpleri ise ancak haksızlık eder.

İkincisi: Sizi iman va'dinde ağızlarıyla razı ederler, kalpleri ise şirkten başka bir şeyi kabul etmez.

Üçüncüsü: Sizi itaat hususunda ağızlarıyla memnun ederler, kalpleri ise isyandan başka bir şeyi kabul etmez. Bunları Maverdi zikretmiştir.

"Çokları fasıklardır": İbn Abbas: Sadakatten çıkmış, antlaşmalarını bozmuşlardır, demiştir.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا
عَنْ سَبِيلِهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُونَ
فِي مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾
فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ
فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

9 – Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satıp insanları O'nun yolundan çevirdiler. Hakikaten onların yaptıkları ne kötüdür!

10 – Bir mü'min hakkında ne akrabalık ne de bir vecibe gözetmezler. İşte onlar mütecavizlerin ta kendileridir.

---

4 - Buhari, Feraiz, bab, 21; Cizye, bab, 10; İtisam, bab, 5; Müslim, Hac, hadis no, 467, 470; İtk, hadis no, 20; Ebu Davud, Menasik, bab, 95; Cihad, bab, 147; Diyat, bab, 11; Tirmizi, Siyer, bab, 25; Vela, bab, 3; Nesei, Kasame, bab, 10, 14; İbn Mace, Diyat, bab, 31; Ahmed, Müsned, 1/81, 119, 122, 126, 151, 2/192, 211, 398.

11 - Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekatı verirlerse, din kardeşlerinizdir. Bilen bir toplum için ayetleri açıklıyoruz.

"Allah'ın ayetlerini az bir pahaya sattılar": Bunların kimler olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Ebu Süfyan'ın yemek sofrası üzerinde topladığı bedevilerdir, bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerden bir cemaattir, bunu da Ebu Salih demiştir. Birinciye göre, Allah'ın ayetleri: Delilleridir. İkinciye göre de, onlar Tevrat'ın ayetleridir. Az paha ise: Ayetlere karşılık aldıkları şeylerdir. Az olarak nitelenmesinde de iki mülahaza vardır:

Birincisi: Çünkü o haramdır, haram ise azdır. *İkincisi:* Çünkü o, dünya metaıdır, süresi azdır.

"O'nun yolundan çevirdiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O'nun Ev'inden çevirdiler, çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Hudeybiye seferinde Mekke'ye girmekten men ettiler. *İkincisi:* İnsanları O'nun dininden menettiler. *Üçüncüsü:* Ahde vefa göstermeyip itaatten kaçındılar.

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا
أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

12 - Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, küfrün liderleri ile savaşın. Çünkü onların yeminleri yoktur. Belki vazgeçerler.

"Eğer yeminlerini bozarlarsa": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet; Ebu Süfyan bin Harb, Haris bin Hişam, Sehl bin Amr, İkrime bin Ebu Cehil ve Kureyş'in diğer reisleri hakkında inmiştir. Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müttefikleri olan Huzaalılara karşı Bekir oğullarına yardım ederek antlaşmayı bozdular. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de üzerlerine yürüyüp Huzaalılara yardım etmekle emrolundu. İşte Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'den çıkarmaya yeltenenler onlardır. Ayette geçen neks lafzının manası: Bozmaktır. Yeminler de burada: Antlaşmalardır. Dine dil uzatmak da: Onu ayıplamaktır. Eğer bir zimmi İslam'a dil uzatırsa, öldürülmesini gerektirir; çünkü ondan alınan söz, dine dil uzatmamaktır, saygılı olmaktır.

"Fekatilu eimmetel küfri": Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, iki

hemze ile "eimme" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr da birinci hemzeyi normal, ikincisini de yumuşak olarak okumuşlardır. Küfrün liderlerinden maksat da müşriklerin reisleri ve önderleridir. "Çünkü onların yeminleri yoktur": Yani onların gerçek antlaşmaları yoktur. Bu, hemzenin fethi ile eymane okuyanlara göredir ki bunlar da çoğunluktur. İbn Amir de kesr ile: "La imane lehüm" okumuştur. Bunun da iki gerekçesi vardır ki onları Zeccac dile getirmiştir:

Birincisi: Onları küfür ve imansızlıkla nitelemiştir. *İkincisi:* Onlar için aman yoktur. Amentuhu imanen denir, mana da: Antlaşmayı bozmakla sizin amanınız geçersiz oldu, demektir.

"Belki vazgeçerler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şirkten vazgeçerler. *İkincisi:* Antlaşmaları bozmaktan vazgeçerler.

"Lealle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O reca (umut) manasınadır, anlamı da: Onların vazgeçmeleri umulur, demektir. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

İkincisi: O (key = için) manasınadır, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا
بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ
فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾
قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ
وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

13 – Yeminlerini bozan ve Peygamber'i çıkarmayı tasarlayan, üstelik sizinle savaşa ilk defa kendileri başlayan bir toplulukla savaşmaz mısınız? Onlardan korkuyor musunuz? Allah korkulmaya daha layıktır; eğer mü'minlerseniz.

14 – Onlarla savaşın ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları perişan etsin, onlara karşı size yardım etsin ve mü'min bir kavmin göğüslerine şifa versin (yüreklerini soğutsun).

15 – Kalplerindeki kini gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Bir toplulukla savaşmaz mısınız?": Zeccac şöyle demiştir: Bu, azarlama mahiyetinde söylenmiştir, manası da onlarla savaşa teşvik etmektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Hudeybiye sulhunda Huzaalıların aleyhine çalışmayacaklarına dair Kureyş'ten aldığı söz ve onların da bunu bozmaları üzerine inmiştir.

"Peygamberi çıkarmayı tasarladılar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar içlerinde Ebu Süfyan'ın da bulunduğu Kureyş'ten bir topluluktur. Bunlar Peygamber'i Mekke'den çıkarmak isteyenler arasında idiler.

İkincisi: Onlar Yahudilerden bir cemaattir, Resulullah sallallahu aleyhi sellem ile yaptıkları antlaşmaya sadık kalmadılar, sözleşmesini bozdular ve onu Medine'den çıkarmak için münafıklara yardım etmeyi düşündüler.

"Sizinle savaşa ilk defa kendileri başladılar (savaşı onlar başlattılar): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müttefiklerinize saldırmakla savaşı önce onlar başlattılar, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bedir günü sizinle savaşa onlar başladılar, bunu da Mukatil, demiştir.

"Onlardan korkuyor musunuz?": Zeccac şöyle demiştir: Onlarla savaşmaktan başınıza kötü bir şey geleceğinden mi korkuyorsunuz? Allah'ın kötü azabı korkulmaya daha layıktır, eğer O'nun azabını ve sevabını tasdik ediyorsanız.

"Mü'min bir kavmin göğüslerine şifa versin": İbn Abbas ile Mücahit: Yani Huzaalıların göğüslerine şifa versin, demişlerdir.

"Kalplerindeki kini gidersin": Yani Kureyş'in kendilerine karşı Bekir oğullarına yardım etmeleriyle sıkıntı ve öfkesini gidersin.

"Allah dilediği kimsenin tövbesini kabul eder": Zeccac: Bu, yeni söz başıdır, "onlarla savaşın" kavlinin cevabı değildir, demiştir. Bunlardan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Huzaa oğullarıdır, mana şöyledir: Allah Huzaa oğullarından dilediğinin tövbesini kabul eder. Bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: O; Ebu Süfyan, İkrime ve Süheyl'in tövbelerini kabul etti-

ği gibi müşrikler için genel bir hükümdür. "Allah hakkıyla bilendir": Mü'minlerin niyetlerini. "Hikmet sahibidir": Hükmettiği şeyde.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ
وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً
وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16 – Allah henüz içinizden cihat edenleri ve ne Allah'tan ne Resul'ünden ne de mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri bilmeden bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Bırakılacağınızı mı sandınız?": Bununla muhatap olanlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir, savaş bazılarına zor gelince bununla hitap edildiler. Bunu da çoğunluk demiştir.

İkincisi: Onlar münafıklardan bir cemaattir, özür dilemek için onunla beraber savaşa çıkmak isterlerdi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Neden istifham edatına mim dahil olarak "em" denilmiştir? Çünkü o, sözün arasında bulunan bir sorudur; onun başlangıç sorusundan ayırmak için gelmiştir. Ferra şöyle demiştir: Eğer söz başı olsa idi, ya elifle (hemze ile) ya da "hel" ile olurdu. Kelamın manası da şöyledir: "Doğruyu yalancıdan ayıracak bir imtihan olmadan mı? "Henüz Allah bilmeden": Yani siz cihat edip de Alah da bunu sizden bilmeden önce demektir. Onu zaten gayp halinde iken biliyordu; şimdi de amele göre ceza vermek için bildiğini açığa çıkarmak istedi.

Velice: İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, gayri Müslimlerden tutulan sırdaştır. Bu, bir müslümanın müşriklerden bir dost ve arkadaş edinmesidir ki vülüç'tan (girmekten, sokulmaktan) gelir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Dışarıdan bir şeyi başka bir şeyin içine girdirirsen ona velice, denir. Bir toplumun içinde bulunan yabancı kimseye de velice, denir.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا
مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولٰئِكَ حَبِطَتْ

أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ
اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿١٨﴾

17 – Müşrikler için, kafir olduklarına dair şahitlik edip dururlarken Allah'ın mescitlerini imar etmeleri olmaz. İşte onların amelleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedi kalıcıdırlar.

18 – Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.

"Makâne lilmüşrikine en yamuru mesacidallahi": İbn Kesir ile İbn Amr, tekil olarak: "Mescidallahi", çoğul sigasıyla da: "İnnema yamuru mesacidallahi" okumuşlardır. Asım, Nafi, Hamze ve Kisai de, ikisini de cemi okumuşlardır. İniş sebebi de şöyledir: Kureyş'ten bir grup Bedir savaşında esir edildiler; içlerinde Abbas bin Abdülmuttalib de vardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bir bölük gelip onları şirklerinden dolayı ayıpladılar. Ali bin Ebu Talib, Abbas'ı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile savaşmasından ve akrabalık hukukuna riayet etmemesinden dolayı kınadı. Abbas da: "Neden kötülüklerimizden bahsediyorsunuz da iyiliklerimizi saklıyorsunuz?" dedi. Onlar da: "Sizin iyilikleriniz var mı?" dediler. Onlar da: Evet, biz mükafat bakımından sizden daha üstünüz; bizler Mescid-i Haram'ı tamir ediyor, Ka'be'yi koruyor, hacılara su dağıtıyor ve esirleri azat ediyoruz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da bir cemaat ile Mukatil, demişlerdir.

"Mescidi imar etme hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İçine girip oturmaktır. *İkincisi:* Onu tamir edip onarmaktır. Her ikisi de kafire yasaktır. "Müşrikler için yoktur" ifadesi de: Müslümanların onları bundan men etmeleri gerekir demektir. "Şahidine (şahitlik ederek)": Bu da hâldır, mana da: Onlar küfrü ikrar edip dururlarken onu imar etmeleri yoktur, demektir. "Onların amelleri boşa gitmiştir": Çünkü inkarları sevaplarını gidermiştir.

Eğer: "Nasıl inkarlarına şahitlik ederler ki, onlar kendilerinin doğru olduklarına inanırlar?" denilirse, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: Bu, Yahudi'nin: Ben Yahudiyim, Hıristiyanın da: Ben Hıristiyanım, demesidir. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in aklı başında herkesin hak olduğunu bildiği durumundan saptıkları için kendi aleyhine şahitlik eden kimsenin (kalesine gol atanın) durumuna düştüler.

Üçüncüsü: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik eden ve ona tabi olmaya teşvik eden peygamberlere iman ettiler; onlara iman edip de ona (Muhammed'e) iman etmeyince, bu onların inkarlarını gösterdi, bu da onları kendi nefislerine karşı küfürle şahitlik etmiş durumuna düşürdü. Çünkü şahitlik açıklamak ve meydana çıkarmaktır. Bu iki görüşü İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden imar eder deyip de, Peygamber'i zikretmemesinin sebebi nedir? Hâlbuki iman ancak onunla tamam olur?" denilirse, cevabı şöyledir: Bunda Peygamber'e de işaret vardır; çünkü "namazı kılan" demiştir. Yani Peygamber'in getirdiği namaz demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Eğer: "Asâ" reca fi'lidir; bu hasletleri yapan da şüphesiz hidayete ermiştir, denilerse bunun da cevabı şöyledir: Bu fi'lin Allah'a dönük yönü vaciptir, bunu da İbn Abbas, demiştir (yani Allah'ın verdiği umuda bel bağlamak vaciptir. Mütercim). Eğer: Bazen Allah'ın mescitlerini bu nitelikte olmayanlar da imar eder, denirse, cevap şöyledir: Maksat, zikredilen bu sıfatları taşıyanlar imar etmeye hak kazanırlar demektir; yoksa onları imar edenler bu sıfatı kazanırlar demek değildir.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ
عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٩﴾ اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ اَعْظَمُ
دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾
يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فٖيهَا نَعٖيمٌ
مُقٖيمٌ ﴿٢١﴾ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿٢٢﴾

19 – Siz; hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihat eden

kimseler(in ameli) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında bir olmazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

20 – İman edenlerin, hicret edenlerin ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlerin, Allah katındaki dereceleri daha büyüktür. Ve işte onlar başaranların ta kendileridir.

21 – Rableri onları kendinden bir rahmet, rıza ve içinde tükenmez nimetler bulunan cennetlerle müjdeliyor.

22 – Orada devamlı olarak ebedi kalacaklardır. Şüphesiz Allah'ın yanında büyük bir mükafat vardır.

"Hacılara su vermeyi böyle mi saydınız?": İniş sebebi üzerinde altı görüş vardır:

Birincisi: Müslim, Sahih'inde Numan bin Beşir'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in minberinin yanında oturuyordum, bir adam: Ben hacılara su verdikten sonra hiçbir amel etmesem gam yemem, dedi. Bir başkası da: Ben de Mescid-i Haram'ı tamir ettikten sonra hiçbir amel etmesem gam yemem, dedi. Bir başkası da: Allah yolunda cihat, sizin dediklerinizden daha faziletlidir, dedi. Hazreti Ömer bunları azarladı ve: Şu Cuma günü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in minberinin altında seslerinizi yükseltmeyin; ben cumayı kıldığım zaman girer bu tartıştığınız şeyleri Resulullah'a danışırım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[5]

İkincisi: Abbas bin Abdülmuttalib, Bedir savaşında: Eğer siz İslam, hicret ve cihatta bizi geçtinizse de biz de Mescid-i Haram'ı tamir eder, hacılara su verir ve esirleri azat ederiz, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[6]

Üçüncüsü: Müşrikler Beytullahilharam'ı imar eden ve hacılara su veren, iman ve cihat edenden daha hayırlıdır, dediler. Onlar haremin halkı olmakla övünürlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Atıyye el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Ali, Abbas ve Talha – yani Kabe'nin koruyucusu – övündüler; Talha: Ben Beytullah'ın koruyucusuyum, anahtarı elimdedir; istersem içinde gecelerim, dedi. Abbas da: Ben de Hacılara su dağıtma görevinin başındayım, ben de istersem Mescit'te yatarım, dedi. Hazreti Ali de: Ne dediğinizi anlamıyorum; ben de bütün insanlardan altı ay önce namaz kıldım, ben cihat adamıyım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen, Şa'bi ve Kurazi, demişlerdir.

5 – Müslim, İmare, hadis no. 111; Ahmed, Müsned, 4/269.
6 – Taberi, tefsir, 14/170

Beşincisi: Onlar hicret etmekle emrolununca Abbas: Ben hacılara su veririm; Talha: Ben de Kabe'nin bekçisiyim, bizler hicret etmeyiz, dediler; bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu Mücahit, demiştir. Mücahit böyle anlatmıştır; ancak doğrusu: Osman bin Talha'dır. Çünkü bu Talha Müslüman olmamıştı.

Altıncısı: Hazreti Ali, Abbas'a: "Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e katılmayacak mısın?" dedi. O da: "Benim işim hicretten daha üstün değil midir? Ben Hacılara su dağıtmıyor ve Mescid-i Haram'ı imar etmiyor muyum?" dedi. Bunun üzerine bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Mürre el – Hemedani ile İbn Sirin, demişlerdir. Zeccac da, ayetin manası şöyledir, demiştir: Siz hacılara su vereni ve Mescid-i Haram'ı imar edeni Allah'a iman eden gibi mi saydınız? Burada muzafı (ehle'yi) hazfetti, muzafun ileyhi onun yerine geçirdi. Hasen Basri de şöyle demiştir: Kuru üzüm şırası yapılır ve hac mevsiminde hacılara içirtilirdi. İbn Abbas: Mescidin imarı: Onu tütsülemek ve güzel koku vermektir, demiştir. Allah Teala bu fiillerinin şirkle beraber onlara fayda vermeyeceğini haber vermiş ve şirklerinden dolayı onlara zalimler ismini vermiştir.

Âzamu dereceten": Zeccac şöyle demiştir: Bu, temyiz olarak mansuptur, mana da: Dereceleri başkalarınkinden daha yüksektir, demektir. Faiz: Umut ettiği hayrı ele geçiren, başarandır. Naîm ise: Rahat hayat demektir. Mükîm de: Sürekli manasınadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ
أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ
فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Ey o iman edenler, babalarınızı ve kardeşlerinizi, eğer küfrü imana tercih ederlerse, dostlar edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

"Babalarınızı ve kardeşlerinizi dostlar edinmeyin": İniş sebebi için beş görüş vardır:

Birincisi: Müslümanlar hicret etmekle emrolununca, adam ailesine: Bize hicret emrolundu, derdi; bunun üzerine kimi ona koşar, kimine de ailesi ve eşi sarılır: Allah için olsun, bizi hiçbir şeysiz bırakma, derlerdi. Onun da kalbi acır, onlarla beraber otururdu. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Allah mü'minlere hicreti emredince, Müslümanlar: Ey Allah'ın Nebisi, eğer biz dinde bize muhalefet edenlerden ayrılırsak, atalarımızı ve aşiretlerimizi bırakmış oluruz ve ticaretimiz gider, yurdumuz harap olur, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Abbas: Ben hacılara su veririm, Talha da: Ben de Ka'be'yi korurum, biz hicret etmeyiz, dediler; bu ve bundan önceki ayet bunun üzerine indi. Bu da Katade'nin görüşüdür. Bunu da Mücahit'ten zikretmiş bulunuyoruz.

Dördüncüsü: Birkaç kişi İslam'dan dönüp Mekke'ye iltihak ettiler; Allah da onlara sahip çıkmayı yasakladı ve bu ayeti indirdi. Bunu da Mukatil, demiştir.

Beşincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara Kureyş'e karşı Huzaalılara yardım etmelerini emredince Ebu Bekir es- Sıddik: "Ya Resulallah, kendi kavmimize karşı hareket edeceğiz?" dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُكُمْ
وَاَبْنَٓاؤُكُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ وَاَمْوَالٌ
اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ
تَرْضَوْنَهَٓا اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَجِهَادٍ ف۪ي
سَب۪يلِه۪ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٤﴾

24 - De ki: Eğer babalarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız ele geçirdiğiniz mallar, durgunluğundan korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız meskenler, size Allah'tan, Resul'ünden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

"De ki: Eğer babalarınız..." Ayetin iniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'de aileleriyle beraber kalıp da hicret etmeyenler hakkında inmiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Ali bin Ebu Talib Mekke'ye geldi, bazılarına: "Hicret etmeyecek misiniz?" dedi. Onlar da: Bizler kardeşlerimiz, aşiretlerimiz ve evlerimizde kalacağız, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İbn Sirin, demiştir.

Üçüncüsü: Bu ve bundan önceki ayet inince: Ya Resulallah, eğer biz, dinde muhaliflerimizden ayrılırsak, baba ve aşiretlerimizden bağlarımızı koparırız, ticaretimiz gider ve yurtlarımız harabe olur, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu bazı müfessirler bu ayet üzerinde demişlerdir. Bazıları da birinci ayette, İbn Abbas'tan hikaye ettiğimizi demişlerdir. Aşiret: Yakın akrabalardır. Ebu Bekir, Asım'dan, cemi vezniyle "ve aşiratüküm" rivayet etmiştir. Ebu Ali de: İzahı, muhataplardan her birinin bir aşireti olmasıdır, demiştir. Çoğul yaptığın zaman: Aşiratüküm, dersin. Tekil okuyanların dayanağı da şudur: Aşiret çoğula da denir; onun için cem'e gerek kalmamıştır. Ahfeş de: Araplar neredeyse aşireti, aşirat diye cemi yapmaz, onu ancak aşair şeklinde cemi yaparlar, demiştir. Tarabbus da: Beklemektir.

"Allah emrini getirinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'nin fethidir, bunu da Mücahitle çoğunluk demişlerdir. Ayetin manası da şöyledir: Eğer ailenizin arasında oturmak ve kazandığınız mallar "durgunluğundan korktuğunuz ticaret" ülkenizden ayrılmanızdan dolayı "hoşunuza giden evler size daha sevgili ise" hicretten, o zaman Mekke fethedilinceye kadar sevap almadan bekleyin ki hicretin farzlığı üzerinizden düşsün.

İkincisi: O, azaptır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ
كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ
تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا
رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾

25 – Andolsun ki Allah, size birçok yerde ve Huneyn (savaşı) gününde yardım etmişti. Hani, çokluğunuz sizi şımartmış, fakat sizden hiçbir şeyi gidermemiş ve yeryüzü bütün genişliğiyle size dar gelmişti. Sonra da yenilerek arkanızı dönmüştünüz.

"Andolsun ki Allah, size birçok yerde yardım etmişti": Mevatın,

yerler, mekanlar demektir. Her cemi ki içinde elif olur, ondan önce iki harfi olur ve ondan sonra da iki harf olursa, cer kabul etmez. Mesela: Savami' ve mesacid gibi. Huneyn'in cer alması ise müzekker isim olmasındandır. O, Mekke ile Taif arasında bir vadidir. Bir suya veya bir vadiye veyahut bir dağa müzekker ismi verir de onda da illet harfi olmazsa, onu cer edersin, Huneyn, Bedir, Hira, Sebir ve Dabık gibi. Ayetin manası şöyledir: Aziz ve celil olan Allah onlara ancak Allah'ın yardımı ile galip geleceklerini haber vermiştir. Sayı çokluğu ile değil. O günkü sayılarında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar on altı bin kişi idiler, bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yirmi bin kişi idiler, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar on iki bin kişi idiler, bunu da Katade, İbn Zeyd, İbn İshak ve Vakıdi, demişlerdir.

Dördüncüsü: On bir bin beş yüz kişi idiler, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: O gün bu sözü Seleme bin Vakş söyledi, insanların çokluğunu görünce: Bugün azlıktan yenilmeyiz, dedi. Bu söz, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i üzdü ve o adamın sözüne göre mağlup oldular. "O gün çokluğunuz sizi şımartmış sizden hiçbir şeyi savmamıştı" sözü budur. Said bin Müseyyeb de: O sözü söyleyen Ebu Bekir es – Sıddik idi, demiştir. İbn Cerir de o sözü söyleyenin Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem olduğunu nakletmiştir. Hayır, Abbas idi ve: Bekir oğullarından bir adam idi, diyenler de olmuştur. "Ve dakat aleykümül ardu bima rahubet": Yeryüzü genişliğiyle size dar geldi, demektir. Buradaki be "fi" yerindedir: Dakat aleykümül ardu firahbiha ve birahbiha demiş gibi olursun.

HUNEYN KISSASINA İŞARET:

Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethedince, Hevazin ve Sakif kabileleri karar aldılar, gelip Evtas bölgesinde konakladılar. Onun üzerine yürümeye karar verdiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara doğru çıktı; birleşince Müslümanlar kalabalıklarından gururlandılar, bunun üzerine yenildiler.

Bera bin Azib şöyle demiştir: Biz onların üzerine saldırınca dağıldılar, biz ganimetlere dalınca da oklarla üzerimize saldırdılar. Müslümanlar yanılıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalnız

bıraktılar.[7] Bazıları: O gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında ashabından Ebu Bekir, Ömer, Ali, Abbas ve Ebu Süfyan bin Haris kaldığını söylerler.

Bazıları da: Yanında Abbas ile Ebu Süfyan'dan başkasının kalmadığını söylerler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Abbas'a: Ey Ensar, ey Semüre ağacının altında Hudeybiye'de biat edenler, ey Bakara suresinin sahipleri, diye seslen, dedi. O da seslendi – sesi de gür idi – yavrusunu özleyip de ona doğru koşan develer gibi ona koştular: Buyur, ya Resulullah, buradayız, dediler. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem canla başla savaştıklarını görünce: İşte savaş şimdi kızıştı; ben Peygamberim, bunda yalan yoktur; ben Abdülmuttalib'in oğluyum, dedi. Sonra Abbas'a: Bana bir avuç çakıl taşı ver, dedi. O da verdi: Yüzleri kara olsun diyerek onu düşmanlara doğru attı. Diyor ki: Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki hezimete uğradılar. Allah kalplerine korku saldı, onlar da yenildiler.[8] Onlar: İçimizde gözüne toprak girmeyen biri kalmadı, derlerdi.[9]

ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ
عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا
وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٧﴾

26 – Sonra Allah sükunetini Resul'ünün ve mü'minlerin üzerine indirdi. Görmediğiniz askerler indirdi. Kafirlere de azap etti. İşte kafirlerin cezası budur.

27 – Sonra bunun ardından Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Sonra Allah sükunetini indirdi": Yani yenilgiden sonra, demektir.

7 – Buhari, Mağazi, bab, 54; Müslim, Cihad, hadis no, 80; Ahmed, Müsned, 4/281

8 – Müslim, Cihad, hadis no, 81; Ahmed, Müsned, 1/207.

9 – İmam Ahmed, Müsned, 5/286.

Ebu Ubeyde: Sekine feile vezniudedir, sükunetten gelir, demiş ve şu şi'ri okumuştur:

Allah için olsun, o kabri, içinde sakladığı şey kıymetlendiriyor,
İçinde sükunet ve vakar saklamaktadır.

Müfessirler de aynı şekilde: O güven ve huzurdur (kuvve-i maneviyedir), demişlerdir.

"Görmediğiniz askerler indirdi": İbn Abbas: Melekler indirdi, demiştir.

Onların o günkü sayılarında da üç görüş vardır:

Birincisi: On altı bin idiler, bunu da Hasen, demiştir. Beş bin idiler, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Sekiz bin idiler, bunu da Mücahit, demiştir. O gün melekler savaştılar mı yoksa savaşmadılar mı? Bunda da iki görüş vardır.

"Kafirlere azap etti": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Öldürmekle, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir. *İkincisi:* Öldürmek ve yenmekle, bunu da İbn Ebza ile Mukatil, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Korku ve tedirginlikle, bunu da Maverdi zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Öldürmek, esir etmek, çocuklarını tutsak etmek ve mallarını almakla. Bunu da tefsir nakilcilerinden bazıları demişlerdir.

"Sonra Allah bunun ardından dilediğinin tövbesini kabul eder": Yani onu şirkten çıkarıp tövbeye muvaffak kılar, demektir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْمُشْرِكُونَ
نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا ۚ
وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ
إِن شَآءَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٨﴾

28 – Ey iman edenler, müşrikler ancak necistir (pistir). Artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, yakında Allah dilerse sizi lütfundan zengin eder. Şüphesiz Allah hakkıyle bilen, hikmet sahibidir.

"Müşrikler ancak necistir": Ebu Ubeyde: Manası: Pistir, demiştir. Zeccac da: Her pis şeye neces denir, demiştir. Ferra da: Araplar, eğer öncesinde rics kelimesi geçmezse, neredeyse nics demezler. Onu yalnız kullanırlarsa: Neces, derler.

Necis olmalarından ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların bedenleri necistir, tıpkı köpek ve domuz gibi. Bunu Maverdi, Hasen ile Ömer bin Abdülaziz'den nakletmiştir. İbn Cerir de Hasen'den: Kim onlarla tokalaşırsa, abdest alsın, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar necis gibidirler, çünkü cenabetten gusül gibi vacip olan şeyleri yapmazlar, bedenleri bizzat necis olmasa da böyledir. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Bizim onlardan necisten sakınır gibi sakınmamız lazım gelince, onlar da sakınma bakımından necis gibi oldular. Bu da çoğunluğun görüşüdür ve en doğrusu da budur.

"Artık Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar": Tefsirciler şöyle demişlerdir: Haremin tamamı kastedilmiştir. "Bu yıllarından sonra": O da hicretin dokuzuncu senesidir. Bu senede Ebu Bekir hac emiri idi ve Beraet suresi okundu. İmam Ahmed radıyallahu anh ayetin zahirini almış ve onların hareme girmeleri yasaktır, demiştir. İmam Malik ile Şafii'nin görüşleri de böyledir. Mescid-i Haram'dan başka mescitlere girme hususunda ise ondan değişik rivayetler vardır. Bir ihtiyaç olmadıkça, tıpkı Harem gibi onlara girmesini de yasaklamıştır. Malik'in görüşü de böyledir. Ondan bunun caiz olduğu da rivayet edilmiştir ki Şafii de bu görüştedir. Ebu Hanife ise: Mescid-i Haram'a da diğer mescitlere de girmeleri caizdir, demiştir.

"Ve in hıftüm ayleten": Sa'd bin Ebi Vakkas, İbn Mes'ud, Şa'bi ve İbn Semeyfa': "Ayileten" okumuşlardır. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: "Müşrikler ancak necistir, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar" ayeti inince bu, Müslümanlara ağır geldi: "Bize kim gıda maddesi getirir?" dediler. Onlar ticaret malı getirirlerdi. Bunun üzerine: "Eğer fakirlikten korkarsanız... " ayeti indi. Ahfeş şöyle demiştir: Ayle fakirliktir. Ale yeilü ayleten denir ki: Fakir olmaktır. Eale ialeten fehüve yuilü ise: Aile sahibi olmaktır. Ebu Ubeyde de: Burada ayle, ale fülanün'den mastardır ki fakir olmak manasınadır demiş ve şu beyti okumuştur:

Fakir ne zaman zengin olacağını bilemez,
Zengin de ne zaman fakir olacağını bilemez.

Müfessirlerin "vein" edatı üzerinde iki görüşleri vardır:

Birincisi: O şart içindir, en açığı da budur.

İkincisi: O "veiz = hatırla o zamanı" manasınadır, bunu da Amr

bin Fayed, demiştir. Onlar şöyle demişlerdir: Müslümanların fakirlikten korkmaları, müşriklerin onlara ticaret malı getirmelerindendir. Onlar gıda maddesi vs. şeyler getirirlerdi.

"Allah dilerse sizi lütfünden zengin eder": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler onlardan çekilince Allah onlara yağmur verdi, her şey çoğaldı. Bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Onları ehl-i kitaptan aldıkları cizye ile zengin etti. Bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

Üçüncüsü: Necid, Cüreş ve San'a halkı Müslüman oldular; Mekke'ye kervanlarla gıda maddesi taşıdılar; Allah da onları bu sayede zengin etti. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Şüphesiz Allah hakkıyle bilendir": İbn Abbas: Size yarayanı bilir, "hikmet sahibidir": Müşrikler hakkında verdiği hükümde, demiştir.

قَاتِلُوا الَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ
مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ
صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

29 – Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah ve Resul'ünün haram ettiklerini haram etmeyen ve hak dini din edinmeyen kitap ehli ile, cizyeyi elden ve küçülerek vermedikçe savaşın.

"Allah'a iman etmeyenlerle savaşın": Müfessirler, bu ayet Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında inmiştir, demişlerdir. Zeccac, manası: Allah'a muvahhitler gibi iman etmeyenlerle savaşın, demiştir. Çünkü onlar yaratıcının O olduğunu ikrar ettikleri halde çocuğu olduğunu ikrar ettiler. Öldükten sonra dirilmeye imanları da böyledir; çünkü onlar cennet halkının yiyip içeceklerini kabul etmezler. Maverdi şöyle demiştir: Ahireti ikrar etmek, O'nun haklarını da ikrar etmeyi gerekli kılar. Onlarsa onu ikrar etmediklerinden O'nu da ikrar etmemiş gibi oldular.

"Allah ve Peygamber'in haram ettiğini haram etmezler": Said bin Cübeyr: Yani içki ve domuz etini haram etmezler, demiştir.

"Hak dini din edinmezler": Hak hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın adıdır, mana da: Allah'ın dini demek olur. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, dinin sıfatıdır, mana da: Hak dini din edinmezler olur. Bu durumda isim sıfata izafe edilmiştir.

"Din edinmek"te de iki görüş vardır:

Birincisi: O itaat manasınadır, mana da: Allah'a hakkı ile itaat etmezler olur. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: O, dane yedinü'den gelir ki, bir şeye sarılmaktır. Sonra kelamın tamamında da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dinine girmezler, çünkü o, kendinden öncekini hükümsüz kılmıştır.

İkincisi: Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olmayı öneren şeylerle amel etmezler.

"Cizyeyi verinceye kadar": İbn Enbari şöyle demiştir: Cizye onların başlarına konan haraçtır. Cizye denmesi, ödenmesi gerekli şey olmasındandır, ceza yeczi sözünden gelir ki ödemek manasınadır. "Hiçbir nefis başka bir nefis adına bir şey ödemez" *(Bakara: 48)* ayeti ile "senden sonra kimseden ödemez (kabul olunmaz)"[10] hadisinde de bu manayadır. "Elden": Sözü hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Zorla, demektir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir. Zeccac da: Ezilerek, büzülerek, demiştir.

İkincisi: O nakden ve peşinen, demektir, bunu da Şerik ile Osman bin Mukassim, demişlerdir.

Üçüncüsü: O, karşılıksız vermektir, bedel olarak vermek değildir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Müslümanların ellerinin kendi ellerinin üstünde olduğunu itiraf ederek.

Beşincisi: Bunun bir nimet ve ikram olduğunu bilerek. Çünkü müslümanların onlardan cizyeyi kabul etmeleri kendileri için bir ikramdır. Bu iki görüşü Zeccac nakletmiştir.

Altıncısı: Onu elleriyle öderler, aracılarla değil. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vehüm sağirun": Sâğir; hor ve hakir, demektir.

---

10 – Müslim, Adahi, hadis no, 7.

Küçülerek vermeleri gereken tavır hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Yakalarından tutularak sürüklenirler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Verdikleri için onlara teşekkür edilmez, bunu da Selman Farisi, demiştir. *Üçüncüsü:* Ayakta verirler, alan ise oturur, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Cizye vermek aşağılıktır. *Beşincisi:* Onlara İslam'ın hükümlerini uygulamak onlar için küçüklüktür.

Hangi kafirlerden cizye alınacağı hususunda ihtilaf edilmiştir: İmam Ahmed'den meşhur olan görüş, ancak Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerden kabul edileceğidir. Şafii de böyle demiştir. Hasen bin Sevap, İmam Ahmed'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Arap ve Acemlerden din sahibi olanlar esir edilirse; Araplar Müslüman olmazlarsa, kılıçla öldürülür. Ötekiler ise Müslüman olmazlarsa, cizye verirler. Bunun zahirinden anlaşıldığına göre cizye hepsinden alınır. Ancak putperest Araplar müstesnadır. Bu da Ebu Hanife ile İmam Malik'in görüşleridir.

Cizye hangi nitelikte olanlardan alınır? O savaşanlardan alınır. Hasta, kör, felçli, yaşlı ihtiyar, kadınlar, çocuklar ve insanlara karışmayan rahiplerden cizye alınmaz.

Cizyenin miktarına gelince: Arkadaşlarımız şöyle demişlerdir: Zenginden kırk sekiz dirhem, orta halliden yirmi dört dirhem, çalışan fakirden on iki dirhem alınır. Bu Ebu Hanife'nin görüşüdür. İmam Malik ise şöyle demiştir: Altını olanlar dörder dinar, gümüşü olanlar da kırkar dirhem verirler. Bu hususta zengin ile fakir birdir. Şafii de: Zengine de fakire de birer dinar vardır, demiştir. Bunlardan eksik ve fazla alınır mı? Esrem, İmam Ahmet'ten: Varlıklarına göre artılır ve eksiltilir dediğini rivayet etmiştir. Bunun zahirinden anlaşıldığına göre durum, devlet başkanının içtihat ve görüşüne bırakılır. Yakup bin Bahtan da: Devlet başkanının bu hususta indirime gidemeyip artırabileceğini nakletmiştir.

Cizyenin ödeme zamanı: Cizye yılsonunda ödenir, Şafii böyle, demiştir. Ebu Hanife ise: Yılbaşında vacip olur, demiştir. Sene seneye girerse, geçen senenin cizyesi düşer mi? Bize göre düşmez. Ebu Hanife ise: Düşer, demiştir. Cizye veren müslüman olursa, cizye İslam ile düşer. Ölürse, İbn Hamid: Düşmez, demiştir. Kadı Ebu Yala da: Düşme ihtimali vardır, demiştir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ

النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ
يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ
اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾ اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ
وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ
مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلٰهًا وَاحِدًا
لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣١﴾

30 - Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar: "Mesih (İsa) Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla (geveleyerek) söyledikleri sözlerdir. Daha önceki kafirlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin, (haktan) nasıl da döndürülüyorlar?

31 - Hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı Allah'tan başka Tanrılar edindiler. Hâlbuki sadece bir tek İlah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka İlah yoktur. O, onların koştukları şirkten münezzehtir.

"Ve kaletil yahudu Uzuyrunibnullah": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, tenvinsiz olarak: "Uzuyrubnullah" okumuşlar; Asım, Kisai, Yakup ve Abdülvaris de Ebu Amr'dan naklen, tenvinle okumuşlardır. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Kim Uzeyr'i tenvinle okursa, onu mübteda olarak merfu eder, "ibn" de haberi olur. Bu durumda iki sakinin birleşmesinden dolayı "Uzeyr"den tenvini atmak güzel olmaz. "İbn"in hemzesi de yazıdan düşürülmez. İki sakin yan yana geldiği için tenvin meksur kılınır. Kim de "Uzeyr'i tenvinlemezse yine onu mübteda kılar, "ibn" de onun sıfatı olur. Buna göre iki sakin birleştiği ve sıfatla mevsuf tek şey gibi olduğu için tenvin atılır. "İbn"in hemzesi de hazfedilir. Haber de gizlidir, takdiri şöyledir: Uzeyrubnullahi nebiyyüna ve sahibüna" (Allah'ın oğlu Uzeyr, peygamberimiz ve arkadaşımızdır).

İniş sebebi şöyledir: Selam bin Mişkem, Numan bin Evfa, Şase bin Kays ve Malik bin Sayf, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Sana nasıl tabi oluruz ki sen kıblemizi terk ettin ve sen Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmiyorsun?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Ömer ile İbn

Cüreyc de: Bunu söyleyen Finhas'tır, demişlerdir. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur der ki: O (Uzeyr), yabancı bir kelimedir, Arapçalaşmıştır; lafzı Arapça'ya benzerse de o, İbranice'dir. Ben ondan böyle okudum. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Uzeyr bütün nahiv bilginlerine göre Arapça'dır, yuazziruhu kavlinden türetilmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Böyle demelerinin sebebi şudur; çünkü onlar hak dışı şeyle amel edince Allah onlara Tevrat'ı unutturdu ve onu kalplerinden sildi. Uzeyr Allah'a dua etti; kalplerinden silinen, onun aklına geri geldi ve gökten bir nur inip içine (göğsüne) girdi. Kavmine: Allah bana Tevrat'ı verdi, diye seslendi. Onlar da: Onu sana vermesi başka değil, Allah'ın oğlu olmandan dolayıdır, dediler.

İbn Abbas'tan başka bir rivayet de şöyledir: Buhtunassar, İsrail oğullarını yenip de Beyt-i Makdis'i yıkınca Tevrat'ı okuyanları öldürdü. Uzeyr ise gençti, onu bıraktı. Uzeyr Babil toprağında ölüp de yüz yıl kalınca Allah onu diriltti, sonra da onu İsrail oğullarına gönderdi: Ben Uzeyr'im, dedi. Ona inanmadılar ve: Atalarımızın bize anlattıklarına göre Uzeyr Babil toprağında ölmüştür; eğer sen Uzeyr isen Tevrat'ı bize yazdır, dediler. O da onlara yazdı, onlar da: Sen Allah'ın oğlusun, dediler.

Uzeyr'e bunu diyenler hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün İsrail oğullarıdır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Geçmişlerinden bir gruptur, bunu da Maverdi, demiştir. *Üçüncüsü:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında yaşayan bir cemaattir. Bunların hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yalnız Finhas'tır, bunu da İbn Ömer ile İbn Cüreyc'ten zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: Onlar ayetin başında İbn Abbas'tan zikrettiklerimizdir.

Eğer: "Bunu bazıları dediyse neden hepsine nispet ediliyor?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Tek kişiye de cemaat denilmesi lügatte bilinen bir şeydir. Araplar: Basra'dan katırların üzerinde geldim, der, hâlbuki o, bir tek katıra binmiştir.

İkincisi: Bunu demeyenler de içlerinden onu reddetmemişlerdir.

"Hıristiyanlar da Mesih, Allah'ın oğludur, dediler": Bunu demelerinin sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o, erkeksiz (babasız) dünyaya gelmiştir.

İkincisi: Çünkü o, ölüleri diriltmiş, gözsüz ve abraş hastalarını iyileştirmiştir. Biz de bu manayı Maide: 110'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Bu onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir": Eğer biri: "Bunun faydası nedir?" derse, cevap şöyledir: Mana şöyledir: Bu sırf ağızla söylenen bir sözdür, bunda bir açıklama ve kanıt yoktur. Altında da doğru bir mana yoktur. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yudahune": Cumhur hemzesiz okumuştur; Asım ise "yudahiune" okumuştur. Salep de: Hiç kimse hemze ile okuyarak Asım'ı taklit etmemiştir, demiştir. Ferra da: O da bir lügattır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: "Yudahune": Sözlerini kendilerinden önceki kafirlerinkine benzetirler. Bunu demeleri sırf eskilere tabi olmak içindir. Asıl müdahat lügatte: Benzemek demektir. Genellikle hemzesiz okunur. İmreetün dahyau kavlinden türetilmiştir ki, göğsü tümermeyen kadın demektir. Hayız görmeyen de denilmiştir. Mana da: Erkeğe benzeyen kadın demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Daheytü ve dahe'tü dersin ki: Benzetmek manasınadır.

"Kafir oldular": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlara tapanlardır, mana da şöyledir: Onlar, Melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Yahudilerdir, mana da: Onlar Hıristiyanlardır; İsa Mesih, Allah'ın oğludur, dediler. Bunu da onların: Uzeyr Allah'ın oğludur sözlerine benzettiler. Bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar geçmiş atalarıdır, onların sözlerini taklit ederek arkalarına düştüler. Bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Allah onları kahretsin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Allah onlara lanet etsindir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah onları öldürsün, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah onlara düşmanlık etsin. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Nasıl da döndürülüyorlar?": Yani nasıl da haktan çevriliyorlar!

"Hahamlarını tanrılar edindiler": Haham ve rahiplerin manası da Maide: 44'te geçmiştir. Rivayete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ayetten soruldu, o da: Aslında onlara tapmıyorlardı, ancak onlara bir şeyi helal ettikleri zaman helal biliyor, bir şeyi de haram ettikleri zaman onu da haram biliyorlardı, demiştir.[11] Buna göre mana şöyledir: Onlar reislerine tanrı demeseler de onları tanrılar gibi kabul etmişlerdir.

"Meryem oğlu Mesih'i de": Yani onu da tanrı edindiler, demektir.

11 - Tirmizi, Tefsirü'l - Kur'an, hadis no, 3095.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ
إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

32 – Allah'ın nurunu ağızları ile söndürmek istiyorlar. Allah ise nurunu tamamlamaktan başka bir şey istemiyor. Kafirler hoş görmese de!

"Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar": İbn Abbas: Allah'ın dinini yalanlamakla dindirmek istiyorlar, demiştir. Yani yalanlayarak ve ondan yüz çevirerek onu iptal etmek istiyorlar. Hasen ile Katade: Allah'ın nuru: Kur'an ile İslam'dır, demişlerdir. Özellikle ağızlarıyla demesini de bundan önceki ayette zikretmiş bulunuyoruz. Şöyle de denilmiştir: Allah Teala ne zaman bir sözü ağız ve dille birlikte zikretmişse, mutlaka o yalandır.

"Ve ye'bellahu illa en yütimme nurehu": Ferra şöyle demiştir: Burada "illa"nın gelmesi, ye'ba fi'linde bir çeşit inkar manası olmasındandır. Baksanıza: "Ebeytü" demek: Yapmadım, yapmam, demektir. Sanki o: Mazehebe illa Zeydün (Zeyd'den başkası gitmedi) kavli gibidir. Şair de şöyle demiştir:

Onu terk edersem benim ondan başka anam var mıdır?
Allah onun oğlu olmamdan başkasını istememiştir (eba).

Zeccac da: Mana şöyledir, demiştir: Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şey istemez. Mukatil de: "Nurunu tamamlamak": Dinini meydana çıkarmaktır, demiştir.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33 – O ki, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderdi ki, onu bütün dinlerden üstün kılsın. Müşrikler hoşlanmasa da!

"O ki Peygamberini gönderdi": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i, "hidayetle": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, tevhittir. *İkincisi:* Kur'an'dır. *Üçüncüsü:* Farzları açıklamaktır. Hak din ise, İslam'dır.

"Liyuzhirehu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu zamiri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e raci-

dir, mana da şöyledir: Ona bütün dinlerin şeriatlerini öğretmek ve ona hiçbir şey gizli kalmamak için göndermiştir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O dine racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu dini diğer dillerin üstüne çıkarması için. Bu ne zaman olacaktır? Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İsa aleyhisselam indiği zaman, çünkü bütün din mensupları ona tabi olur. Dinler bir din olur. İslam'a girmedik veya cizye vermedik bir din mensubu kalmaz. Bunu Ebu Hureyre ile Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* Mehdi çıktığı zaman, bunu da Süddi, demiştir.

İkinci görüş: Dinin üstün kılınması, insanlar ona girmese de açık delillerle ispat edilmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ
لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ
وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٤﴾

34 – Ey o iman edenler, hahamlardan ve papazlardan çoğu, insanların mallarını batılla yer ve insanları Allah'ın yolundan çevirirler. Altını ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanları, onları acıklı bir azapla müjdele.

"İnne kesiren minel ahbari": Ahbar Yahudi, ruhban da Hıristiyan alimleridir. Batılda da dört görüş vardır:

Birincisi: O zulüm (haksız kazançtır), bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Rüşvetle hüküm vermektir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Yalandır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir. *Dördüncüsü:* Helal olmayan yerden almaktır, bunu da Kadı Ebu Yala, demiştir. Maksat, malları almaktır; yemekten bahsedilmesi, istifade cihetinin çoğunun yemeden ibaret olmasındandır. Burada Allah'ın yolu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmektir, bunu İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O hak ve hükümdür.

"Altını ve gümüşü yığanlar": Bunun kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O genel olarak ehl-i kitap ve Müslümanlar hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Zer ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O özellikle ehl-i kitap hakkındadır, bunu da Muaviye bin Ebu Süfyan, demiştir.

Üçüncüsü: Müslümanlar hakkındadır, bunu da İbn Abbas ile Süddi, demişlerdir.

Bu tehdidi hak eden kenz (yığılan mal) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O zekatı ödenmeyen maldır. İbn Ömer şöyle demiştir: Bir mal yedi kat yerin altında da olsa zekatı verildiği sürece kenz değildir. Zekatı verilmeyen mal da yeryüzünde de olsa kenzdir. Cumhur da bu manaya kail olmuşlardır. Buna göre infakın manası: Zekatı vermektir.

İkincisi: O, dört bin dirhemden fazla olan maldır. Ali bin Ebu Talib'den: Nafaka dört bin dirhemdir, üstü kenzdir, dediği rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İhtiyaç fazlasıdır, İslam'ın ilk yıllarında bunu vermek vacip idi, sonra zekatla neshedildi.

Eğer: Nasıl "onu harcarlarsa" , dedi? Hâlbuki iki şeyden bahs etti?" denilerse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Mana: Kenzlere ve mallara dönüktür (zamir onlara racidir).

İkincisi: O, gümüşe racidir, altın ise hazfedilmiştir, çünkü o da gümüşe dahildir.

Şair de şöyle demiştir:

Biz ve sen yanımızdakine razıyız,
Ancak görüşler farklıdır.

Biz yanımızdakine razıyız, sen de yanındakine razısın, demek istemiştir. İki görüşü de Zeccac, zikretmiştir.

Ferra da şöyle demiştir: istersen zikredilen iki şeyden biri ile yetinirsin, mesela: "Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa" *(Nisa: 112)*, "onlar bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman ona koşar" *(Cuma: 11)* kavilleri gibi. Şöyle bir şi'ri kanıt getirmişlerdir:

Kim bana gelirse onun cinayetine ve serkeşliğine garanti veriyorum,
Ben ve o vefasız değiliz.

Vefasızlar değiliz, dememiştir. Tek ile yetinmesi, mananın bir olmasındandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar müşterek iki şeyden bahs ederlerse kısa keser ve birini söylemekle yetinirler; çünkü ötekinin de ona ortak olduğunu ve o haberde onun içine girdiğini bilirler. Şöyle bir şahit getirmişlerdir:

Kim yükünü şehre yıkarsa,
Ben ve Kayyar orada garibiz.

"Kayyar"ı mansup okumak daha iyidir. Merfu da olabilir. Hassan bin Sabit de şöyle demiştir:

Delikanlılık ve siyah saçlar,
Karşı konulmadıkça delilik olur.

İkisine karşı konulmadıkça dememiştir.

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا ف۪ي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ
وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْۜ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

35 – O gündeki onlar cehennem ateşinin içinde kızdırılır ve onlarla alınları, yanları ve sırtları dağlanır. Bu, kendiniz için biriktirdiğinizdir. Biriktirdiğiniz şeyleri tadın.

"O günde ki onlar cehennem ateşinin içinde kızdırılır": Yani o mallar kızdırılır, demektir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Bir adam mal biriktirirse hiçbir dirhem veya dinar üst üste konulmaz; fakat derisi genişletilir, her dirhem tek tek konulur. İbn Abbas da şöyle demiştir: O, yılandır, beline ve başına dolanır: Ben senin cimrilik ettiğin mallarınım, der.

"Haza ma keneztüm": Burada söylenmeyen söz vardır, takdiri şöyledir: Yukalu lehüm haza ma keneztüm lienfüsiküm (onlara: bu, kendiniz için biriktirdiğiniz maldır, denilir). "Biriktirdiğiniz şeyi tadın": Yani onun azabını tadın.

Eğer: "Neden özellikle alınlar, yanlar ve sırtlar dile getirildi?" denilirse, cevap şöyledir:

Bu organların içi boştur, sıcaklık içlerine girer; el ve ayak ise öyle değildir. Ebu Zer şöyle derdi: Mal biriktirenleri alınlarının dağlanması, yanlarının dağlanması ve sırtlarının dağlanması ile müjdele; ta ki sıcaklık içlerine işlesin. Başka bir cevap da şudur: Zengin fakiri gör-

düğü zaman rahatsız olur, öyle ki onunla bir mecliste oturduğu zaman ondan uzaklaşır ve ona sırtını döner. Bunu da Ebu Bekir el-Verrak, demiştir.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ
اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا
فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا
يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٦﴾

36 – Muhakkak Allah katında ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki kitabında on ikidir. Onlardan dördü haram aylardır. İşte doğru din budur. Öyleyse bunlarda kendinize haksızlık etmeyin ve müşriklerle sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah müttakilerle beraberdir.

"Muhakkak Allah katında ayların sayısı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet Arapların ayların yerini değiştirmeleri üzerine inmiştir; şöyle ki bazen hacları ramazana, bazen şevvala, bazen de başka aylara denk gelirdi. Bir sene muharrem ayını helal sayar, onun yerine safer'i haram ederlerdi. Bazen da muharremi haram eder, onun yerine saferi helal ederlerdi. Zeccac şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah Müslümanların ay hesabına göre sene içinde ibadet edecekleri ayların on iki olduğunu bildirdi. Haclarını ve bayramlarını buna göre tespit etti. Buna göre hac ve oruç bazen kışa, bazen de yaza denk gelir. Ehl-i kitabın hesabı ise böyle değildir; onlar yılı üç yüz altmış beş gün ve birkaç saat kabul ederler.

Kurraların çoğunluğu aynın fethi "isna aşere" okumuşlar; Ebu Cafer ise hepsinde de aynın sükunu ile "isna'şer ve ahade'şer ve tis'ate'şer okumuştur.

"Allah'ın kitabında": Yani Levh-i Mahfuz'da, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah katında ana kitapta, onu "gökleri ve yeri yarattığı günde yazmıştır, onlardan dördü haram aylardır": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar recep, zilkade, zilhicce ve muharremdir.

Çoğunluk böyle demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Onlara haram ismini vermesi iki sebepten dolayıdır: *Birincisi:* Onlarda savaşın haram olmasıdır, cahiliye halkı da böyle inanırlardı. *İkincisi:* Onlarda işlenen bir haramın diğer aylardakinden daha ağır olmasındandır, onlarda yapılan taatlar da böyledir.

İkincisi: Onlar müşriklere dolaşmaları müsaade edilen aylardır, bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir.

"İşte doğru din budur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İşte bu doğru hükümdür, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: İşte bu doğru hesap ve yanlışsız sayıdır, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Fela tazlimu fihinne (onlarda kendinize haksızlık etmeyin)": "Fihinne" zamirinin neye raci olduğu hususunda iki görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, on iki aya racidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre mana şöyle olur: Cahiliye halkının yaptıkları gibi onların haramını helal, helalini de haram etmeyin.

İkincisi: O haram olan dört aya racidir, bu da Katade ile Ferra'nın görüşleridir; şöyle delil getirmişlerdir: Araplar üç ila on arasına: Liselasi leyalin halevne ve eyyamin halevne, derler. On'u geçince: Halet ve madat, derler. Üç ila on arasını zamirle söylemek isterlerse: Hünne ve haülai, derler. On'u geçerse: Hiye ve hazihi, derler. Bunu da azı çoktan ayırmak için yaparlar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar he ve nun (hünne) zamirini az sayıya, he ve elif (ha) zamirini de çoğa gönderirler. Az: Üç – on arası demektir; çok da on'dan ötesi demektir. Veccehtü ileyke ekbüşen fezbahhünne (cemi kıllet) ve kibaşen fezbahha (cemi kesret) sana koçlar gönderdim onları boğazla, demektir. Bunun içindir ki: "Minha erbaatün hurum" demiş ve: "Fela tazlimu fihinne" demiştir, çünkü "fihinne" kavlinden dördü kastetmiştir. Bazı müfessirler de: "Fihinne" zamiri on iki aya racidir, demişlerdir ki bu da mümkündür çünkü Araplar azın alametini çok için, çoğun alametini de az için kullanırlar. "Fihinne" zamiri dört aya racidir diyenlere göre onlarda haksızlık etmemede dört mana ortaya çıkar:

Birincisi: O isyanlardır; o aylarda isyanın yasaklanmasının faydası da şudur: Onlarda yapılan isyanlar diğerlerindekinden kat kat ağırdır, çünkü onlar diğerlerinden faziletlidir. Mesela: "Ve Cibrile Mikale" *(Bakara: 98)* demesi gibi; bu ikisi meleklere dahil olmakla

beraber tahsis edilmişlerdir. "Meyveler, hurma ve nar" *(Rahman: 68)* kavli de böyledir: hurma ile nar meyvelere dahil olduğu halde tahsis edilmişlerdir. "Fela refese vela fusuka vela cidale fihac" *(Bakara: 197)* ayeti de öyledir. Müstehcenlik, fasıklık ve kavga hac ayları dışında da haram olduğu halde, dikkat çekmek için tahsis edilmiştir. Aynı şekilde bütün namazların kaçırılmaması istenildiği halde özellikle orta namazın üzerinde durulması da bundandır. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bunlardaki haksızlıktan maksat bunları ertelemedir ki o da haram ayı helal, helal ayı da haram etmektir. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Bu, o aylarda savaş başlatmaktır, o zaman mana şöyle olur: Onlarda kendinize haksızlık etmeyin, meğer ki size savaş açılmış olsun. Bunu da Mukatil demiştir.

Dördüncüsü: Bu, onlarda savaşı terk etmektir, o zaman da mana şöyle olur: Düşmanlarınızla savaşı terk ederek kendilerinize haksızlık etmeyin. Bunu da İbn Bahr, demiştir ki Mukatil'in görüşünün tersi olur. Allah Teala'nın bazı ayları bazılarından daha büyük yapmasının sırrı şudur: Bunlarda nefsani şeylerden çekinmekle nefsi diğer zamanlarda da şer'an kötü sayılan şeylerden tedrici olarak çekmeye alıştırmaktır.

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا
يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ
اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٧﴾

37 – Haram ayı geciktirmek (yerini değiştirmek) küfürde bir artırmadır ki onunla kafirler saptırılır. Allah'ın haram ettiğinin sayısını denkleştirip de Allah'ın haram ettiğini helal etsinler. Onlara kötü amelleri süslü gösterildi. Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez.

"İnnemennesiü ziyadetün filküfr": Cumhur nesi' lafzını hemzeli, medli ve sinin kesresi ile okumuştur. Şibl de İbn Kesir'den (ayrıca) "nis'" vezninde (hemze ile) "nis'" rivayet etmiştir. Şibil'den başka bir

rivayette de, ye şeddeli olarak ve hemzesiz: "en – nesiyy" nakledilmiştir. Ebu Cafer kıraati de böyledir. Nesi'den maksat ertelemektir. Lügatçiler şöyle demişlerdir: Nesi': Bir şeyi ertelemektir. Araplar dört ayı haram sayarlardı. Bunu da İbrahim dininden almışlardır. Bazen savaş yapmak için haram ayı helal yapmak zorunda kalıyorlar; muharrem'in yerini safere bırakıyorlardı. Bazen de saferi arkasındaki aya bırakmak zorunda kalıyorlardı. Sonra ayları değiştiriyorlardı ki bütün senede aylar yerinden oynuyordu. Sanki onlar haram ayı veresiye ve ödünç alıyorlardı. Allah Teala da bunun küfürde artırma (ileri gitme) olduğunu bildirdi. Çünkü onlar haramı helal ettiler, helali de haram ettiler. "Liyuvatıu": Denkleştirmek ve uydurmak için. ""Allah'ın haram ettiğinin sayısını". Böylece dört ayın haramlığından çıkmamış olur ve bunlar da dört haram aylar gibidir, derlerdi. Böylece haramı helal etmek ve helali haram etmekle günah işlemediklerini sanırlar. O günkü insanlar bunu zilhicce ayında hac için toplandıkları zaman yaparlardı. Ferra şöyle demiştir: Araplar cahiliye döneminde hac yaparlarken Mina'dan dönecekleri zaman Kinane oğullarından hac emiri olan Nuaym bin Salebe adında bir adam kalkar: Benim kararım eleştirilmez, bana cevap verilmez ve hükmüm geri çevrilmez, derdi. Onlar da: Bize bir ay ertele, derler, yani muharrem ayının haramlığını ertele, onu safere al, derlerdi. O da bunu yapardı. Onları buna götüren sebep de, üç haram ay boyunca yağma edememeleri idi. Onların geçimi ise yağmadandı. Daha önce anlattığımız gibi aylar dolaşır, yerleri değişirdi. Şöyle de denilmiştir: Onlar Muharrem ayını bir yıl ertelerlerdi, ertesi sene olunca da onu eskisi gibi haram kılarlardı. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Birinci izah daha çok hoşuma gidiyor, çünkü bu görüşte ayların yeri değişmemiş oluyor. Mücahit de şöyle demiştir: Ayların yerini ilk defa değiştiren Cünade bin Avf el – Kinani idi. Ebu Bekir'in haccı zilkade'ye denk gelmişti. Sonra ertesi sene Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zilhicce'de hac yaptı ve o zaman: Bilin ki zaman, Allah Teala'nın gökleri ve yeri yarattığı günkü gibi ilk haline döndü, dedi.[12] Kelbi de: Bunu ilk yapan, Nuaym bin Salebe'dir, demiştir.

"Yudallu bihillezine keferu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, yenin fethi ve dadın kesri ile: "Yedıllü" okumuşlardır, mana da şöyledir. Onlar bu hareketleriy-

12 – Buhari, Tefsirü sure 9, bab, 8; Bed'ü'l – Halk, bab, 2; Mağazi, bab, 77; Adahi, bab, 5; Tevhid, bab, 24; Müslim, Kasame, hadis no, 29; Ebu Davud, Menasik, bab, 67; Ahmed, Müsned, 5/37, 73.

le sapıklığı satın alırlar. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle, yenin zammesi ve dadın fethası ile meçhul olarak: "Yudallu" okumuşlardır. Hasen Basri ile Yakup da –Velid rivayeti hariç– yenin zammesi ve dadın kesresi ile "yudıllü" okumuşlardır. Bunda da üç mülahaza vardır:

Birincisi: Bu hareketleriyle Allah onları saptırır. *İkincisi:* Şeytan onları saptırır. Bu ikisini İbn Kasım zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler insanları saptırırlar; çünkü bu adeti onlar getirmişlerdir. Ebu Ali de, takdir şöyledir, demiştir: Kafirler bu hareketleriyle kendilerine tabi olanları saptırırlar. İbn Kasım: "Bihi"deki he zamirinin nesî'e raci olduğunu söylemiştir. Nesî'in aslı, mensu', yani ertelenmiştir. "Mef'ul" vezninden "fail" veznine dönülmüştür; nitekim şunlar da öyledir Matbuh ve tabîh, makdur ve kadîr. He'nin zulme raci olduğu da söylenmiştir, çünkü nesî', dolayısıyla zulümdür, açıkça söylenmiş gibi kabul edilmiştir. Bizim tercihimiz ise birincisidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ
الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا
قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾

38 – Ey o iman edenler, size ne oluyor ki size: "Allah yolunda seferber olun" denildiği zaman yere ağdınız (meylettiniz). Ahirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Dünya zevki ahirete nisbetle pek azdır.

"Size ne oluyor ki, seferber olun denildiği zaman": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Tebuk gazasına çıkmayı emredince, ki çetin, kıtlık ve çok sıcak bir mevsimde idi, meyveler olgunlaşmıştı; bu, insanlara ağır geldi ve gitmemeyi tercih ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. "Size ne oluyor?" kavli, soru ise de, manası azarlamadır. "İnfiru"nun manası da: Sefere çıkın, demektir. Nefrin aslı: Tahrik edici bir sebepten dolayı bir yerden başka bir yere ayrılmaktır. "İssakaltüm": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tesakaltüm manasınadır, te seye idgam edilmiş ve başına bir hemze-

i vasl getirilmiştir. Oturdunuz, savaşa çıkmadınız, demektir. İbn Mes'ud ile A'meş kıraati de: "Tesakaltüm" şeklindedir.

"Yere meylettiniz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yer meyvelerini çıkarınca dünya şehvetlerine meylettiniz, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Dünyaya kandınız, bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Kendi yerinizde kalmayı tercih ettiniz, bunu da Zeccac, demiştir.

"Dünya hayatına mı razı oldunuz?" Yani ahireti bırakıp dünya nimetlerine mi razı oldunuz? Hâlbuki dünya zevki, cennette velilerin istifade ettiği şeylere nispetle pek azdır.

إِلَّا تَنفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا
وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا
وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39 – Eğer seferber olmazsanız size acıklı bir azap eder ve sizin yerinize sizden başka bir topluluk getirir. O'na hiçbir şeyle de zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.

"Eğer seferber olmazsanız": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları Rumlarla savaşa teşvik edince, ağır davrandılar, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Bir topluluk da şöyle demiştir: Bu özellikle, Resulullah sallalahu aleyhi ve sellem'in seferber olmalarını isteyip de savaşa gitmeyen topluluk hakkındadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Araplardan bir kabileyi sefere davet etti, onlar da ağırlaşınca Allah onlardan yağmuru çekti; işte onların azabı bu idi.[13] "Yerinize sizden başka bir topluluk getirir": Cihattan geri kalma hususunda ağır bir tehdittir ve Peygamberine yardımda ağır davranmayacak bir kavmi getireceğini ilanıdır. Sonra ona yardım etmedikleri takdirde ona zarar veremeyeceklerini bildirdi, tıpkı Mekke'de ona zarar veremedikleri gibi. "Tedurruhu": Hu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a racidir, mana da şöyledir: Seferberliği terk etmekle Allah'a zarar veremezsiniz. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

13 – Ebu Davud, Cihad, hadis no. 2065.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'a racidir, mana da şöyledir: Ona yardım etmemekle ona zarar veremezsiniz. Bunu da Zeccac, demiştir.

İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Eğer seferber olmazsanız" kavli, "mü'minlerin hepsi seferber olmak zorunda değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile neshedilmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bu, nesihle ilgili değildir, çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur. Her ayetin hükmü kendi alanında geçerlidir. Kadı Ebu Yala da bazı alimlerden şöyle dediklerini zikretmiştir: Burada nesih yoktur, ne zaman sınırdakiler düşmana karşı koyamazsa, halkın onlara yardım için seferber olması farzdır. Ne zaman da buna gerek kalmazsa, gitmeyenler mazur sayılırlar. Bir grup da şöyle demiştir: Ancak seferlik Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile olan birtakım kimselere farz kılınmıştı.

إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ
نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ
إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ
بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ
وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾

40 – Eğer ona yardım etmezseniz, Allah ona kafirler onu ikinin ikincisi olarak çıkardıkları zaman onlar mağarada iken yardım etmişti. O zaman arkadaşına: "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir" diyordu. Bunun üzerine Allah ona sükunetini indirdi ve onu görmediğiniz askerlerle destekledi. Kafirlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise o, en yüksektir. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Eğer ona yardım etmezseniz": Yani onunla beraber seferber olmakla, demektir. "Allah ona yardım etmişti": Düşmanlarına karşı. "Kafirler onu çıkardığı zaman": "Hani, kafirler sana tuzak kuruyorlardı" *(Enfal: 30)* ayetini şerh ederken anlatımız gibi onu öldürmeye kastettikleri zaman. Ona yardımının onlara bağlı olmadığını bildirmiştir.

"İkinin ikincisi": Araplar: İkinin ikincisi, derler ki, ikinin biri; üçün üçüncüsü, derler ki, üçün biri demek isterler. Zeccac şöyle demiştir: "Saniyesneyni" hâl olarak mansuptur. Mana da şöyledir: Allah ona ikinin biri olarak yardım etti, yani tek başına yardım etti, ancak Ebu Bekir bundan müstesnadır. Bu mana da Şabi'nin şu sözünden alınmıştır: Allah Ebu Bekir'in dışında bütün yeryüzündekilere itap etmiştir. İbn Cerir mana şöyledir, demiştir: Onu, o ikinin biri iken çıkardılar, onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebu Bekir'dir. Ğar (mağara) ise: Dağdaki oyuktur. İbn Faris de: Ğar, kehf, yani mağaradır, demiştir. Aynı zamanda ğar: Defne ağacıdır. Ayrıca ğar: Bir bölük insan manasına gelir. El – ğaran da: İnsanın karnı ile fercidir, çünkü onların da içi boştur. O, iki deliğinin kölesidir denir ki, karnı ile avret yerinin kölesidir demektir. Şair de şöyle demiştir:

Görmedin mi zaman gün ile geceden ibarettir,
İnsan da her zaman iki deliğinin kölesidir.

Katade şöyle demiştir: Bu mağara Mekke'deki Sevr dağındadır. Mücahit de şöyle demiştir: Efendimiz ile Ebu Bekir orada üç gece kaldılar. Ben hicret hadisini "el – Hadaik" kitabında anlattım. Enes bin Malik şöyle demiştir: Allah Teala bir ağaca emretti, o da mağarada Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde bitti. Örümceğe de ağ yapmasını emretti, o da mağaranın ağzında ağ yaptı. İki yaban güvercinine de emretti; onlar da mağaranın ağzında yuva yaptılar. Onlar mağaraya yaklaşınca birisi acele ile mağaraya bakmaya gitti; iki güvercini görünce döndü: Mağaranın ağzında iki güvercin gördüm; içinde kimsenin olmadığını anladım, dedi. Mukatil de şöyle demiştir: İzci geldi, ayak izlerine baktı: Bu, İbn Ebi Kuhafe'nin oğlunun, yani Ebu Bekir'in ayak izidir, ötekisini ise tanımıyorum, ancak o da Makam –ı İbrahim'deki ayağa benziyor, dedi. Müşrikler mağaranın ağzına gelince Ebu Bekir ağlamıştı; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Üçüncüleri Allah olan iki kimse için ne düşünüyorsun?" dedi.[14]

"Sekine (sükunet) hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, rahmettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Vakardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Sükunet ve huzurdur, bunu da İbn Kuteybe demiştir ki en doğrusu budur.

"Aleyhi": Zamiri hakkında da üç görüş vardır:

---

14 – Buhari, Fedailü's – Sahabe, bab, 2; Menakıbu'l – Ensar, bab, 45; Müslim, Fedailü's – Sahabe, hadis no, 1; Tirmizi, Tefsirü sure 9, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/4.

Birincisi: O, Ebu Bekir'e racidir, bu da Ali bin Ebi Talib, İbn Abbas ve Habib bin Ebi Sabit'in görüşüdür. Bu görüşü destekleyenler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rahat olmasını delil getirmişlerdir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Buradaki ha zamiri tesniye manasınadır, takdiri de: Feenzelallahu sekinetehu aleyhima şeklindedir. Birini zikretmekle diğerine gerek kalmamıştır, mesela: "Allahu ve Resuluhu ahakku en yurduhu" *(Tevbe: 62)* ayetinde olduğu gibi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onu destekledi": Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i takviye etti, demektir, bunda da ihtilaf yoktur. "Görmediğiniz askerlerle": Onlar da meleklerdir. Bu ne zaman olmuş idi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bedir savaşında, Ahzab savaşında ve Huneyn savaşında olmuştur, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O mağarada iken melekler kafirlerin yüzlerini ve gözlerini onu görmekten çevirmişlerdi. Bunu da Zeccac, demiştir.

Eğer: "Eyyedehu"nun zamiri ittifakla Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e raci ise, "aleyhi"deki he ondan nasıl ayrı oluyor, hâlbuki onlar Kur'an'ın nazmı bakımından eşittirler?" denilirse, cevap şöyledir:

Her lafız, kendine layık olana raci olur; sükunete ancak panik içinde olan muhtaç olur; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise panik içinde değildi. Meleklerin desteklemesine gelince, bu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den başkası değildi. Bunun bir benzeri de şu ayettir: "Allah'a ve Peygamberine iman etmeniz ve saygı gösterip ve onu tazim etmeniz için" *(Feth: 8)*; bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için, "O'nu takdis etmeniz için" ise, bu da aziz ve celil olan Allah'tır.

"Kafirlerin sözünü alçalttı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirlerin sözü şirktir, Allah da onu alçattı, çünkü o, çiğnenmeye mahkumdur. Allah'ın kelimesi ise tevhittir, o da en yücedir, zira meydana çıktı. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Kafirlerin kelimesi, onu öldürmek için kendi aralarında kurdukları hiledir, Allah'ın kelimesi ise ona yardım edici olmasıdır. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Abbas, Hasen,

İkrime, Katade, Dahhak ve Yakup da, nasb ile: "Vekelimetallahi" okumuşlardır.

"Allah mutlak galiptir": Yani kafirlerden intikam almada. "hikmet sahibidir": İdaresinde.

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ
وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41 – Hafif ve ağır olarak seferber olun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihat edin. Bu, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır.

"Hafif ve ağır olarak cihad edin": İniş sebebi şöyledir: Mikdad, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, o ise iri ve şişman idi, Efendimize şikayet etti ve kendisine izin vermesini istedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Süddi, demiştir. "Hafif ve ağır olarak" kavlinde ise on bir görüş vardır:

Birincisi: Yaşlı ve genç olarak. Bunu Enes, Ebu Talha'dan rivayet etmiş; Hasen, Şa'bi, İkrime, Mücahit, Ebu Salih, Şemr bin Atıyye, İbn Zeyd ve diğerleri de böyle demişlerdir.

İkincisi: Yaya ve binekli olarak, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Evzai de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Aktif ve pasif olarak, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Mukatil de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Zengin ve fakir olarak. Bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Sonra bu mülahazanın anlamında da iki görüş vardır: Hafif: Darlıkta ve aile sahibi olan; ağır da: Aile sahibi ve bolluk içinde olandır. Bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Hafif: Bollukta olanlar, ağır da: Darlıkta olanlardır. Bu da Zeccac'tan nakledilmiştir.

Beşincisi: Aile sahibi olarak ve olmayarak, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir.

Altıncısı: Mal sahibi olarak ve olmayarak, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: Meşgul olarak ve olmayarak, bunu da Hakem, demiştir.

Sekizincisi: Sağlıklı ve hasta olarak, bunu da Mürre el – Hemedani ile Cüveybir, demişlerdir.

Dokuzuncusu: Bekar ve evli olarak, bunu da Yeman bin Reyyab, demiştir.

Onuncusu: Taate karşı hafif ve günaha karşı ağır olarak. Bunu da Maverdi, demiştir.

On Birincisi: Hafif silahlı ve ağır silahlı olarak, bunu da Salebi, demiştir.

Ata el – Horasani, bu ayetin: "Bütün mü'minlerin seferber olmaları uygun değildir" *(Tevbe: 122)* kavli ile mensuh olduğunu İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süddi de: "Zayıflara da hastalara da sorumluluk yoktur" *(Tevbe: 91)* ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir.

"Mallarınızla canlarınızla cihat edin": Kadı Ebu Yala şöyle demiştir: Cihat hem mal hem de canla vacip olmuştur; kimin malı olur da kendisi hasta veya kötürüm veya zayıf olur, savaşamazsa, ona malı ile cihat etmek düşer. Mesela malını başkasına verir o da onunla savaşır, tıpkı güçlü olduğu takdirde kendisine savaşın lazım geldiği gibi. Eğer malı ve gücü olursa, ona malla ve canla cihat etmek lazım gelir. Kim de yoksul ve aciz olursa, ona da Allah ve Resulü için insanlara öğüt vermekle cihat etmesi gerekir; çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: Ne de Allah ve Resulu için insanlara öğüt verenlere bir sıkıntı vardır" *(Tevbe: 91).*

"Bu sizin için daha hayırlıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu cihat sizin için onu terk etmekten ve ağır davranmaktan daha hayırlıdır.

İkincisi: Bu cihat sizin için daha hayırlıdır. "eğer bilirseniz": Sizin için onda ne kadar sevap olduğunu.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنْ
بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Eğer (davet olundukları şey) yakın bir menfaat ve orta bir sefer olsaydı, elbette sana uyarlardı. Fakat meşakkatli sefer onlara uzak geldi. "Eğer gücümüz yetseydi herhalde sizinle çıkardık" diye yemin edecekler. Kendilerini helak ediyorlar. Allah biliyor ki şüphesiz onlar muhakkak yalancılardır.

"Eğer yakın bir menfaat olsaydı": Müfessirler: Bu ayet Tebuk

seferinden geri kalan münafıklar hakkında inmiştir, demişlerdir. Ayetin manası şöyledir: Eğer davet edildikleri şey yakın bir araz olsaydı, ki araz da dünya menfaatlerinden önüne çıkan her şeydir, o zaman mana şöyle olur: Eğer yakın bir ganimet veya kısa ve kolay bir sefer olsaydı, mala tamahlarından dolayı sana uyarlardı. "Velakin beudet aleyhimüşşukkah": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şukka sefer demektir. Zeccac da: Şukka, gaye ve hedeftir, demiştir. İbn Faris de şöyle demiştir: Şukka: Uzak bir yere gitmektir ki: Şukkatün şâkkatün, dersin.

"Allah'a yemini edecekler": Yani münafıklar onlara döndüğünüz zaman yemin edecekler, demektir. "Levisteta'na": Zaide, A'meş'ten rivayetle, Asmai de Nafi'den naklen, vavın zammesiyle: "levüsteta'na" okumuşlardır. Nerede olursa da böyle okumuşlardır, mesela "levuttala'te aleyhim" *(Kehf: 18)* kavlinde olduğu gibi. Sanki vavın harekesine ihtiyaç duyulunca zamme ile harekelenmiştir. Çünkü zamme vavın kardeşidir. Mana da: Eğer gücümüz yetseydi ve imkanımız olsaydı, demektir. "Kendilerini helak ediyorlar": Yalan ve münafıklıkla. "Allah onların muhakkak yalancılar olduklarını bilir": Çünkü onlar zengin idiler ve sefere çıkmadılar.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٤٣﴾

43 – Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sana belli oluncaya ve yalancıları da sen bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?

"Allah seni affetsin, onlara niçin izin verdin?": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebuk seferine çıktığı zaman geride kalan münafıklara sefere katılmamaları için izin vermişti. İbn Abbas şöyle demiştir: O gün için münafıklar bilinmiyordu. Amr bin Meymun da şöyle demiştir: İki hareket vardır ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları yaptı: Münafıklara izin vermesi ve esirlerden fidye alması. Allah Teala sizin de dinlediğiniz gibi ona itap (paylama) etti. Müverrik: Rabbi bu nedenle ona itap etmiştir, demiştir. Süfyan da şöyle demiştir: Şu letafete bak, onu günahla paylamadan önce onu affetmekten bahsetti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ona yaptığı bir suçtan dolayı böyle hitap etmedi, ancak: "Allah seni affetsin" demekle ona önem verdi. Tıpkı bu, senin için kıymetli olan birine: "Allah seni affetsin, benim işimi ne yaptın? Allah senden razı olsun, ziyaretime gelseydin" sözü gibidir.

"Doğru söyleyenler sana belli oluncaya kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası şudur: Savaşa katılmamada özrü olanlarla olmayanları bilinceye kadar.

İkincisi: Eğer onlara izin vermese idin savaşa katılmazlardı, özürlerindeki yalancılıkları da ortaya çıkardı. Katade şöyle demiştir: Sonra Allah Teala bu ayeti: "Onlardan istediğine izin ver" *(Nur: 62)* kavli ile neshetti.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾ إِنَّمَا
يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

44 – Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihat etmeleri için senden izin istemez. Allah müttakileri pekiyi bilir.

45 – Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, kalpleri şüphe edip de şüphelerinin içinde bocalayanlar izin isterler.

"Allah'a iman edenler senden izin istemez": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, savaşa katılmamak için izin isteyen münafıkları ayıplamadır. Zeccac da şöyle demiştir: Allah Peygamberine o vakitte münafıklık alametinin savaşa gitmemek için izin istemek olduğunu bildirmiştir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet: "Ondan izin almadan gitmezler..." *(Nur: 62)* kavli ile neshedildi. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Burada neshin rolü yoktur, çünkü iki ayetle de amel etmek mümkündür. Şöyle ki, münafıkları mazeretleri olmadığı halde savaşa katılmamak için izin istemekle ayıpladı, ihtiyaçları olduğu için de mü'minlere izin vermeyi caiz gördü. Münafıklar onunla beraber olup da bir ihtiyaçları çıkarsa, ondan izin almadan giderlerdi.

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَٰكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ
فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٤٦﴾ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ

مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ
الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

46 – Eğer cihada çıkmak isteselerdi, onun için mutlaka bir hazırlık yaparlardı. Ancak Allah onların davranmalarını istemedi de onları geri koydu. Ve: "Oturanlarla beraber oturun" denildi.

47 – Eğer sizinle çıksalardı, bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlar ve sizi fitneye düşürmek isteyerek aranıza koşarlardı. İçinizden onları dinleyenler vardır. Allah zalimleri çok iyi bilir.

"Eğer çıkmak isteselerdi": Savaşa katılmamak için izin isteyenleri kastediyor.

Hazırlıktan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Niyettir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Silah, binek hayvanı ve savaşa çıkmak için lazım olan araç ve gereçlerdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İnbias: Hareket edip atılmaktır, tesebbut da: Bir insanı yapmak istediği şeyden alıkoymaktır.

"Onlara: Oturun, denildi": Onlara bunu diyen hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: onları perişan etmek için bu onlara ilham edildi, bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onlara kızdığı için bunu Pygamber sallallahu aleyhi ve sellem demiştir. *Üçüncüsü:* Bunu onlar birbirlerine dediler. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

Oturanlardan kimlerin kastedildiği hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeretleri olmadığı halde oturan (savaşa katılmayan)lardır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Kadınlar ve çocuklar gibi mazeret dolayısıyla oturanlardır. Bunu da Ali bin İsa zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Sonra Allah Teala çıkmalarını niçin istemediğini şu sözü ile bildirdi: "Eğer aranızda savaşa çıksalardı bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlardı". Ayette geçen habal: Bozgunculuk ve bir şeyin gitmesidir. İbn Kuteybe de: Habal: Şer ve kötülüktür, demiştir.

Eğer: Sanki ashapta bozgunculuk varmış gibi: "Bozgununuzu artırmaktan başka bir şey yapmazlardı, denildi diye akla gelirse, cevap şöyledir: Bu, istisnai munkatıdır, mana da: Sizin gücünüzü artırmaz ancak aranıza fesat sokarlar, demektir. Bu ayetin iniş sebebi için de

şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem askerinin çadırını Veda tepesinin üzerine kurunca, Abdullah bin Übey de çıkıp o da çadırını tepenin aşağısına kurdu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hareket edince Abdullah bin Übey, savaşa katılmayan münafıklarla beraber geri döndü. İşte ayet bunun üzerine indi.

"Veleevdau hilaleküm": İyda: Kalabalığın arasında yürümektir. Ebu Ubeyde: Aranızda koşarlardı, demiştir. Aslı tahallül (araya girmek)ten gelir. Zeccac da: Evda'tü fisseyr: Hızlı yürümektir, demiştir.

"Sizi fitneye düşürmek isterler": Yani sizin için fitne ararlar. demektir. Fitne hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Küfürdür, bunu da Dahhak, Mukatil ve İbn Kuteybe demişlerdir.

İkincisi: Cemaati dağıtmak ve söz birliğini bozmaktır. Hasen de şöyle demiştir: Aranızı bozmak için söz getirip götürürler.

"İçinizde onları dinleyenler vardır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Haberlerinizi onlara taşıyan casuslar vardır, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Onların sözünü dinleyip onlara itaat edenler vardır, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir.

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتّٰى
جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

48 – Andolsun, bundan önce de fitne (çıkarmak) istemiş ve senin için (birtakım) işler çevirmişlerdi. Sonunda hak geldi ve onların hoşlanmamasına rağmen Allah'ın emri üstün geldi.

"Fitne çıkarmak istemişlerdi": Fitnede iki görüş vardır:

Birincisi: Şerdir, bunu İbn Abbas demiştir. *İkincisi:* Şirktir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Bundan önce": Yani Tebuk gazasından önce.

"Senin için işler çevirmişlerdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Başına iş açmak istemişlerdi, bunu da İbn Abbas, demiştir. Şöyle denilmiştir: Münafıklardan on iki adam geceleyin Peygamberimizin yolunu kestiler, ona suikast yapmak istediler, Allah da kendisini onlardan korudu.

İkincisi: İşini dağıtmak ve dinini iptal etmek için tuzak kurdular,

bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Cerir de şöyle demiştir: Bu da İbn Übey'in adamlarıyla beraber Uhut savaşından çekilmeleri gibidir.

Üçüncüsü: Kalplerinde olmayanı söylemeleridir.

Dördüncüsü: Görünürde sana meyledip içten müşriklerle güçbirliği yapmalarıdır.

Beşincisi: Onların "eğer gücümüz olsaydı sizinle beraber çıkardık" diye Allah'a yemin etmeleridir. Bu görüşleri Maverdi serdetmiştir.

"Sonunda hak geldi": Yani yardım geldi, "Allah'ın emri üstün geldi": Yani İslam.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ
سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

49 – Onlardan kimi: "Bana izin ver; beni fitneye düşürme" der. Bilin ki onlar fitneye düşmüşlerdir ve cehennem kafirleri gerçekten kuşatmıştır.

"Onlardan kimi bana izin ver, der": İniş sebebi şöyledir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ced bin Kays'e: "Ey Ced, sarı benizlilerle (Rumlarla) dövüşmek ister misin, belki bazı kızlarını ganimet olarak alırsın?" dedi. O da: Ya Resulallah, bana müsaade et, ben evimde kalayım, beni Rum kızlarına meftun eyleme, dedi ve Efendimiz'den yüz çevirdi. O da: Sana izin verdim, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.[15] Bu ve bundan sonraki "innemassaadakütü"ye kadar olan ayetler, münafıklar hakkındadır.

"Onlardan": Yani münafıklardan, "kimisi, bana izin ver, der": Yani savaşa gitmemek için. O da Ced bin Kays'tir. "Beni fitneye düşürme" kavli hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Başımı kadınlarla derde sokma, bunu İbn Abbas, Mücahit ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Benim için zor olan savaşa çıkmayı emretmekle beni günaha sokma, sonra sana muhalefet etmekle günaha girerim. Bunu da Hasen, Katade ve Zeccac, demişlerdir.

15 - Suyuti, ed - Dürrü'l - Mensur, Muhammed bin İshak rivayeti, İbn Münzir ve Beyhaki, Delail.

Üçüncüsü: Seninle çıkmamı zorunlu kılarak beni inkara sevk etme. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: Beni işimden alıkoyma (Ced, bütün bunları alay yollu söylemektedir. Mütercim).

"Bilin ki onlar fitneye düştüler": Bu fitnenin ne olduğunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O küfürdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.
İkincisi: Sıkıntıdır, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, demiştir.
Üçüncüsü: Günahtır, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir.
Dördüncüsü: Cehennem azabıdır, bunu da Maverdi zikretmiştir.

إِنْ تُصِبْكَ
حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا
أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَنْ
يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

50 – Eğer sana bir iyilik gelirse, onları üzer. Eğer sana bir musibet gelirse, "biz gerçekten işimizi (tedbirimizi) önceden aldık" derler ve sevinerek döner giderler.

51 – De ki: "Başımıza asla Allah'ın yazdığından başka bir şey gelmez. O; Mevla'mızdır. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler".

"Eğer sana bir iyilik gelirse": Yani yardım ve ganimet, demektir. Musibet: Ölüm ve yenilgidir. "Biz tedbirimizi aldık, derler": Yani işi sağlam tutup savaşa çıkmadık, derler. "Sevinerek dönerler": Senin başına gelenden ve kendilerinin esenlikte olmalarından dolayı.

"Allah'ın yazdığı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın takdir ettiği, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kitabında bizim zafer kazanacağımızı açıklayıp da bunun da bizim için bir güzellik olacağını yahut öldürülüp de şehit düşerek yine bizim için bir güzellik olacağını açıkladığı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Sonunda başımıza ancak Allah'ın bizim için yazdığı ve bize va'dedilen şey gelir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"O, Mevla'mızdır": Yani yardımcımızdır.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا
إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ
بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ
مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

52 – De ki: "Bizim için iki güzellikten birini mi bekliyorsunuz? Bizse Allah'ın, kendi katından yahut bizim elimizle başınıza bir azap getirmesini bekliyoruz. Siz bekleyin; biz de sizinle beraber beklemekteyiz".

"Kul hel terabbesune bina": Bekliyor musunuz, demektir. İki güzellik: Zafer ve şehitliktir. "Bizse Allah'ın kendi katından yahut bizim elimizle başınıza bir azap getirmesini bekliyoruz": Bu azap hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Yıldırımlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ölümdür, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

"Elimiz": Yani öldürmekle, demektir.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ
مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

53 – İster isteyerek ister istemeyerek harcayın; sizden asla kabul olunmayacak. Çünkü siz gerçekten bir fasıklar topluluğu oldunuz.

"İster isteyerek ister istemeyerek harcayın": İniş sebebi şudur: Ced bin Kays, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona Rumlarla savaşmayı teklif edince şöyle dedi: Ben kadınları gördüğüm zaman dayanamam, hemen vurulurum; sana malımla yardım edeyim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bu emir kalıbında ise de manası şarttır ve şöyledir: Gönüllü veya gönülsüz harcasanız sizden asla kabul olunmayacaktır. Bunun örneği şiirde çoktur:

Bize ister iyilik et istersen kötülük et, kınanmazsın,
Eğer bizden nefret edersen senden nefret edilmez.

Ona, kötülük etmesini söylemiyor; ancak iyilik etse de kötülük etse de sözünden dönmeyeceğini bildiriyor. Ferra da: "Onlar için istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir" *(Tevbe: 80)* kavli de böyledir, demiştir.

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا
بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ إِلَّا وَهُمْ
كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

54 – Harcamalarının kabul olunmamasına sadece Allah'ı ve Peygamberini inkar etmeleri, namaza ancak tembel tembel gelmeleri ve harcamayı da ancak istemeyerek yapmaları mani oldu.

"Vema meneahüm entukbele minhüm nefekatühüm": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, te ile: "Tukbele" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, ye ile: "Yukbele" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim müennes okursa, failin şeklen müennes olmasındandır, kim de ye ile okursa, failin hakiki müennes olmamasındandır. O nedenle müzekker olması caizdir, mesela "femen caehu mevizetün min rabbihi" *(Bakara: 275)* gibi. Cuhduri ise, meftuh ye ile "yakbele" ve tenin kesresi ile "nefekatihim" okumuştur. A'meş de, elifsiz ve te de merfu olarak: Nefekatühüm" okumuştur. Ebu Miclez ile Ebu Reca da ye ile "en yakbele" ve tekil olarak da mansup te ile "nefekatehum" okumuşlardır.

"İlla ennehüm": İbn Enbari: "Enne" burada meftuhtur, çünkü o, müevvel masdar olarak "meneahüm" ile merfudur, takdir de şöyledir, demiştir: Ve ma meneahüm kabulen nefekati minhüm illa küfrühüm billahi.

"Ancak namaza tembel olarak kalkarlar": Bunu da Nisa suresi ayet: 142'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ancak istemeyerek harcarlar": Çünkü onlar Allah yolunda harcamayı para cezası sayarlar.

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55 – Onların ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah ancak bunların yüzünden onlara dünya hayatında azap etmeyi ve ruhlarının da kafir olarak çıkmasını istiyor.

"Onların malları seni imrendirmesin": Yani onlara mal ve evlat olarak verdiğimiz nimetler hoşuna gitmesin, demektir. Ayetin manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatındaki malları ve evlatları hoşuna gitmesin, Allah ancak onlara ahirette bu yüzden azap etmek istiyor. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Buna göre ayette takdim ve tehir vardır; ahiretteki azapları da mal kazanma ve onu harcamadaki yaptıkları şey yüzünden olacaktır.

İkincisi: Bu, nazımda (Kur'an'da) olduğu gibidir (takdim ve tehir yoktur), mana da şöyledir: Dünyada onlara malları ve evlatları nedeniyle musibet vermesi için; bunlar onlar için azap, mü'minler için ise mükafattır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Mallarından zekat almak ve onu Allah yolunda harcamakla onlara azap etmek içindir. Bunu da Hasen, demiştir. Buna göre (ha) zamiri yalnız mallara raci olur.

Dördüncüsü: Evlatlarını esir ve mallarını ganimet etmekle onlara azap etmesi için, demektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Buna göre bu olay müşriklerde gerçekleşecektir.

"Ve tezhaka enfüsühüm": Canları çıksın, demektir. Zehakassehmü denir ki, ok hedefi delip geçmektir.

وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ
يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا
إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

56 – Sizden olmadıkları halde şüphesiz sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Onlar ancak korkan bir topluluktur.

57 – Eğer bir sığınak yahut mağaralar veyahut sokulacak bir yer bulsalar, elbette koşarak yüzlerini oraya çevirirlerdi.

"Sizden olduklarına dair yemin ederler": Yani mü'min olduklarına dair, demektir. "Yefrakun" da: Korkarlar manasınadır. Melce': Zeccac şöyle demiştir: Melce' ve lece' medsiz ve hemze ile: Korunak demektir. Mağaralar ise: İnsanın gizlendiği kovuklardır. Said bin

Cübeyr ile ibn Ebi Able, mimin zammesiyle: "Ev muğaratin" okumuşlardır. Çünkü Ağartü ve ğurtü denir ki: Derin yere girmektir. Müddehal'in aslı: Müdtehal'dir, ancak te dal olmuştur, çünkü te fısıltılı, dal da açık okunan harflerdendir. Te ile dal aynı yerden çıkar; böylece kelam bir açıdan daha hafif olur. Übey, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l – Cevza, mimin ref'i, meftuh te ve dal ile hı da şeddeli olarak: "Ev mütedehhalen" okumuşlardır. İbn Mes'ud ile Ebu İmran da mazmum mimden sonra nun ile: "Mündehalen" okumuşlardır. Hasen, İbn Yamur ve Yakup da, mimin fethi, dal şeddesiz ve sakin olarak: "Medhalen" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim medhal okursa, dahale yedhulu medhalen'den getirmiş olur, kim de "müdhalen" derse, edhaltuhu müdhalen'den getirmiş olur. Şair de şöyle demiştir:

Sabah akşam Allah'a hamd ederiz,
Rabbim bizi hayırla sabaha ve akşama çıkardı (mümsa ve musbah).

Müddehal ve müdhal'ın manası şöyledir: Keşke aralarına sokulacak bir topluluk bulsalardı, "levellev ileyhi": Bu şeylerden birine yönelirlerdi. "Ve hüm yecmehun": Öyle bir koşarlardı ki hiçbir şey onların yüzlerini çeviremezdi. Ayette geçen cemaha, ki tamaha da aynıdır, bir şeye doğru hızla koşup hiçbir şey onu çevirmemektir. Gemin zaptedemediği ata da bundan dolayı feresün cemuhun, denir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ
فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ
يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Onlardan kimi sadakalar hususunda seni ayıplar; eğer onlardan kendilerine verilirse, hoşlanır; eğer onlardan kendilerine verilmezse, hemen kızarlar.

"Onlardan kimi sadakalar hususunda seni ayıplar": Kimler hakkında indiğinde iki görüş vardır:

Birincisi: O (ayıplayan) Zülhuvaysıra et – Temimi'dir. Bir gün Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Adil ol, ya Resulallah, dedi. Bu ayet bunun üzerine indi. Buna Ebu'l – Havasır, İbn Zil Huvaysıra da, denilmiştir.

İkincisi: Salebe bin Hatıb'tır: Muhammed ancak istediğine verir derdi; ayet bunun üzerine indi. İbn Kuteybe şöyle demiştir:

"Yelmizüke": Seni ayıplar ve sana dil uzatır, demektir. Hemeztü fülanen ve lemeztuhu denir ki, birini gıybet edip ayıplamaktır. Çoğunluk mimin kesri ile "yelmizüke" okur, Yakup, Nazif de Kunbul'dan, Eban da Asım'dan, Kazzaz da Abdülvaris'ten hepsinde mimin zammesiyle: "Yelmuzune" *(Tevbe: 79)*, "yelmüzüke" ve "vela telmuzu" *(Hucurat: 11)* okumuşlardır. İbn Semeyfa' da yufailüke vezninde "yülamizüke" okumuştur. Bunu da Hammad bin Seleme, İbn Kesir'den rivayet etmiştir. Ebu Ali el – Farisi de: Burada faaltü vezni müşareket için olmamalıdır demiştir, mesela taraktunna'le ve âfahullah örneklerinde olduğu gibi. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem böyle bir şey yapmaz. A'meş ise, mimin şeddesi ve elifsiz olarak yufa'ilüke vezninde "yülemmizüke" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Lemeztürrecüle elmizuhu ve elmuzuhu denir ki birini ayıplamak manasınadır. Hemeztuhu ehmizuhu da aynı manayadır. Şair de şöyle demiştir:

Seninle karşılaştığım zaman bana sırıtıyor (gülümsüyor)sun,
Gözden kaybolduğum zaman da beni kötülüyorsun.

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۙ
وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتٖينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓ
اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾ اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكٖينِ
وَالْعَامِلٖينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمٖينَ وَفٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبٖيلِۜ فَرٖيضَةً مِنَ
اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٦٠﴾

59 – Eğer onlar Allah ve Resul'ünün verdiklerine razı olsalar ve: "Allah bize yeter. Yakında bize Allah da Resul'ü de verecektir. Şüphesiz biz, Allah'a rağbet edenleriz" deselerdi (ne olurdu!)

60 – Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, yoksullara, onun (sadakanın) üzerinde çalışanlara, kalpleri (İslam'a) ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda ve yol oğluna (yolda kalanlara) aittir. Allah hakkıyle bilendir, hikmet sahibidir.

"Eğer onlar Allah ve Resul'ünün verdiğine razı olsalardı": Yani kendilerine verilen şeye kanaat etselerdi, demektir. "Biz Allah'a rağbet

edenleriz": Yani fazla vermede, eğer böyle deselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu. Bu, "lev"in cevabıdır, o da lafızdan hazfedilmiştir.

Sonra: "Sadakalar ancak fakirlerin ve miskinlerindir" diyerek sadakaları hak edenleri açıkladı. Fakir ile miskinin sıfatlarında altı görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Fakir: Dilenmeye tenezzül etmeyendir. Miskin ise isteyen ve canı üzerinde olandır (kıt kanaat geçinendir). Bunu İbn Abbas, Hasen, Mücahit, Cabir bin Zeyd, Zühri, Hakem, İbn Zeyd ve Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Fakir: Kronik hastalığı olduğu halde muhtaç olandır. Miskin ise: Böyle bir hastalığı olmayandır. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Fakir: Hicret edendir, miskin de: Hicret etmeyendir. Bunu Dahhak bin Müzahim ile Nahai demişlerdir.

Dördüncüsü: Fakir: Müslümanların yoksuludur. Miskin de: Ehl-i kitaptan olandır. Bunu da İkrime demiştir.

Beşincisi: Fakir: bir şeyleri olandır, miskin ise hiçbir şeyi olmayandır. Bunu da Ebu Hanife, Yunus bin Habib, Yakub bin Sikkît ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Delilleri de Şair Rai'nin şu sözüdür:

Fakir ailesine yetecek kadar sütlü devesi olandır,
Başka devesi ve koyunu olmayandır.

Ona ve ailesine yetecek kadar sütlü devesi olana fakir, demiştir Bir bedeviye: "Sen fakir misin?" dedim. O da: Hayır vallahi, ben miskinim, dedi. Ben fakirden daha kötü durumdayım demek istedi.

Altıncısı: Fakir miskinden daha muhtaçtır, bu da İmam Ahmed'in mezhebidir. Çünkü fakir, fakar'ın (omurların) kırılmasından alınmıştır, miskin ise sükunet ve tevazudan alınmıştır. Ötekisi daha düşkündür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Asmai'den: Miskin hali fakirinkinden daha iyi olandır. Ahmed bin Ubeyd de: Miskin hali fakirden daha iyi olandır. Çünkü fakir lügatte sırt omurlarından biri çıkarılana denir; sanki şiddetli fakirlikten beli kırılmış gibidir. Sonra mefkur yerine fakir denilmiştir; tıpkı mecruh ve cerîh, matbuh ve tabîh denildiği gibi. Şair de şöyle demiştir:

Akbabaların keçe gibi kanatlarıyla uçuştuğunu görünce,
O da beli eğri at gibi kanatlarını kaldırdı.

Bu görüşün delili de: "Ve emmessefinetü fekanet limesakine yamelune filbahr" *(Kehf: 79)* ayetidir. Mali değeri olan gemiye sahip kimseleri miskin diye nitelemiştir. Bizce de doğrusu budur.

"Onların üzerinde çalışanlara": Bunlar da sadaka toplamak için çalışanlardır, bunlara normal ücretleri kadar verilir, aldıkları zekat değildir.

"Kalpleri ısındırılmak istenenlere": Bunlar da öyle bir topluluktur ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara verdiği şeyle onları kazanmak isterdi. Bunlar şerefli kimselerdi ve Müslüman ve kafir olmak üzere iki sınıf idiler. Müslümanlar da iki sınıf idiler, bir sınıfın İslam'a karşı niyetleri zayıf idi, onların niyetlerini düzeltmek için onları ısındırmak istedi, mesela Uyeyne bin Hısn ile Akra (bin Habis) gibi. Bir sınıfın da niyetleri düzgün idi, onların da müşrik aşiretlerini ısındırmak için onlara verilirdi, mesela Adiy bin Hatim gibi. Müşrikler de iki sınıf idiler; bir sınıfı Müslümanlara eziyet etmek isterlerdi; onların eziyetlerini def etmek için ısındırdı, mesela Amir bir Tufeyl gibi. Bir sınıfın da İslam'a meyli vardı, iman etmeleri için onlara verdi, mesela Safvan bin Ümeyye gibi. Ben müellefe-i kulubun sayılarını "Telkih" kitabında zikrettim. İmam Ahmed'in bir rivayetinde bunların hükmü bakidir. Ebu Hanife ile Şafii: Hükümleri mensuhtur, demişlerdir. Zühri ise: Ben müellefe-i kulubun hükmünü nesheden bir şey bilmiyorum, demiştir.

"Kölelere": Bunu da Bakara suresi ayet 177'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Borçlulara": Bunlar da borçlanıp da ödeme imkanı bulamayanlardır. Katade: Bunlar kötü yola sapmadan, israf ve dağıtma cihetine gitmeden borç altına girmiş kimselerdir, demiştir. Böyle demesinin sebebi şudur, çünkü kötü yola giden bir kimse, borcu ödenirse aynı maksatla tekrar borçlanabilir. Onun da borcunu ödemede ve ona da zekat vermede ihtilaf yoktur, ancak Katade bunu hoşlanmayarak demiştir.

"Allah yolunda": Yani gazilere ve sınırları bekleyenlere. Bize göre bunların zenginine de fakirine de zekat vermek caizdir. Şafii'nin görüşü de budur. Ebu Hanife ise: Onlardan ancak fakire verilir, demiştir. Zekattan hacc için verilir mi yoksa verilmez mi? Bunda da İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

"Yolculara": Bu da sefere çıkıp da kesilip kalandır, ister ki memleketinde malı olsun. Bunu Mücahit, Katade, Ebu Hanife ve İmam Ahmed, demişlerdir. Ama yeni sefere çıkmak isteyenlere zekat vermek caiz midir? Şafii: Caizdir demiştir, İmam Ahmet'ten de aynısı rivayet edilmiştir. Biz de Bakara suresi ayet 177'de bu hususta müfessirlerin görüşlerini zikretmiş bulunuyoruz.

"Allah'tan bir farz olarak": Yani Allah Teala bunu farz etmiştir, demektir.

Bize göre zekat almaya mani olan zenginliğin iki tarifi vardır: *Birincisi:* Elli dirhem gümüşe veyahut o kadar altına sahip olmaktır. Bu da ister yetsin isterse yetmesin. *İkincisi:* Yetecek kadar sanatı, akardan geliri veya kârından geçinecek kadar ticaret malı olmaktır. Ebu Hanife: Bu hususta itibar, zekat vacip olacak nisaba malik olmaktır, demiştir.

Sadaka almaları haram olan akrabalar ise Haşim oğulları ile Abdülmuttalib oğullarıdır. Ebu Hanife şöyle demiştir: Haşim oğullarına sadaka haramdır da Muttalib oğullarına haram değildir. Haşim ve Muttalib oğullarının sadaka üzerinde çalışıp ondan işçiliklerini almaları caizdir; Ebu Hanife'ye göre caiz değildir. Haşim ve Muttalib oğullarının müttefiklerine de sadaka haramdır, buna Malik muhalefet eder.

Nafakasını temin etmesi lazım gelen kimseye sadaka vermek caiz değildir; Malik ile Sevri böyle demişlerdir. Ebu Hanife ile Şafii de: Ne kadar yukarı çıkarsa çıksın babasına, ne kadar aşağı inerse insin çocuğuna sadaka veremez. Zevcesine de veremez. Bunlardan başkasına verir.

Zimmiye zekat vermeye gelince, çoğunluk bunun caiz olmadığı görüşündeler. Ubeydullah bin Hasen ise: Müslüman bulamazsa zimmiye verir, demiştir. Bütün sınıflara dağıtmak vacip değildir. Her sınıfın da sayısına itibar yoktur. Bu; Ebu Hanife ile Malik'in görüşüdür. Şafii ise: Her sınıftan üç tanesine vermek vaciptir, demiştir.

Sadakayı bir memleketten namazı kısa kılacak kadar uzak bir yere nakletmek isterse, bu caiz değildir. Eğer naklederse zekat vermiş olmaz. Bu Malik ile Şafii'nin görüşleridir. Ebu Hanife ise: Nakli caizdir, zekatı da geçerlidir, demiştir. Bir fakire elli dirhemden fazla vermez. Ebu Hanife ise: Bir adama iki yüz dirhem vermek hoşuma gitmez; eğer yine de verirsen zekatın geçerlidir, demiştir. Şafii ise bir sınır belirtmeden ihtiyacı görmeye itibar etmiştir. Eğer bir fakire verir de zengin olduğu meydana çıkarsa, zekatı geçerli midir? Bunda İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ
النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ
بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ
وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

61 - Onlardan kimileri de Peygambere eziyet eder ve: "O bir kulaktır"derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a iman eder, mü'minlere inanır. İçinizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah'ın Resul'üne eziyet edenler için acıklı bir azap vardır.

"Onlardan kimileri de Peygambere eziyet eder": İniş sebebinde üç görüş vardır:

Birincisi: Hizam bin Halid, Cülas bin Süveyd, Ubeyd bin Hilal ve diğerleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet eder, birbirlerine: Yapmayın, kulağına gider de bize kötü söyler, dediler. Cülas da: Hayır, biz istediğimizi söyleriz, Muhammed dinleyen bir kulaktır, sonra ona gideriz, o da bize inanır, dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Münafıklardan Nebtel bin el-Haris denen bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sözlerini münafıklara götürürdü. Ona: Yapma, dediler; o da: Muhammed bir kulaktan başkası değildir, ona kim bir şey söylerse onu tasdik eder; biz de istediğimizi söyleriz, sonra da ona gider yemin ederiz, o da bize inanır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklardan Cülas bin Süveyd ile Vedia bin Sabit bir araya geldiler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hakkında kötü konuşmak istediler. Yanlarında da Amir bin Kays adında bir genç vardı, ona da hakaret edip ileri geri konuştular: Eğer Muhammed'in dedikleri doğru ise biz eşekten daha kötüyüz, dediler. Genç de kızdı ve: Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in dedikleri doğrudur ve siz de eşekten daha kötüsünüz, dedi. Sonra da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip durumu haber verdi. Peygamber onları çağırdı, onlara bunu sordu; onlar da Amir'in yalan söylediğine yemin ettiler. Amir de onların yalan söylediklerine yemin etti ve: Allah'ım, buradan kalkmadan içimizden doğru söyleyenle yalan söyleyeni ayır, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi ve: "Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler" kavli de indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Eziyet ise onu kötülemek ve konuştuklarını başkalarına götürmektir. "Kulak" kelimesinin manası: Kendisine her söyleneni kabul eder, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunun aslı şudur: Kulak dinleme organıdır, bu nedenle işittiği her haberi tasdik edene: Kulak, denilmiştir. Bütün kurralar harekeli olarak "hüve üzünün kul üzünün" okurlar. Nafi ise ikisinde de zalın sükunu ile "üznün kul üznü hayrin" okur. "Sizin için hayır kulağıdır" sözünün manası: O hayır

kulağıdır, şer kulağı değildir; hayrı dinler, onunla amel eder, şerri ise işittiği zaman onunla amel etmez, demektir. İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Mücahit, İbn Yamur ve İbn Ebi Able tenvinle "üzünün" ve ref ile de "hayrun" okumuştur. Mana da şöyledir: Eğer dediğiniz gibi sizi dinleyip de size inanırsa, sizi yalanlamaktan daha hayırlıdır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kulak deyip bütün vücudu, yani insanı anlamak da caizdir. Nitekim İmam Halil şöyle demiştir: Deveye nab (köpekdişi) denilmesi o dişinin iri olmasındandır; bu nedenle bütün deveye onun ismi verilmiştir. Çok kullanılıp da kulak verilmesi düşüncesiyle bütün vücuda o organın ismi verilmiştir (Kelle Kasım gibi. Mütercim).

Sonra da kimden kabul edeceğini beyan ederek: "yü'minü billahi ve yü'minü lilmü'minin" demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Be ile lam zaittir, mana da: Yusaddikullaha ve yusaddikul mü'minine, demektir. Zeccac şöyle demiştir: O, Allah'ın kendisine indirdiğini dinler, onu tasdik eder. Mü'minlerin de haber verdikleri şeyleri tasdik eder. "Rahmettir": Yani o rahmettir, çünkü o, mü'minlerin iman etmelerine sebep idi. Hamze kesre ile "ve rahmetin" okumuştur. Ebu Ali de, mana: O hayır ve rahmet kulağıdır demiştir, daha açıkçası: Hayır ve rahmeti dinler, demektir.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْۚ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ
اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

62 – Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler. Hâlbuki Allah ve Resul'ü onu razı etmelerine daha haklıdır; eğer onlar mü'minler iseler.

"Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler": İbn Saib şöyle demiştir: Ayet Tebuk seferine katılmayan bir grup münafık hakkında inmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dönünce mü'minlere gelip onlardan özür dilediler, yemin ettiler, bahaneler ileri sürdüler. Mukatil şöyle demiştir: İçlerinden Abdullah bin Übey, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalmayacağına ve düşmanına karşı onunla beraber olacağına yemin etti. Biz de bundan önceki ayette onların kötü konuşmadıklarına dair yemin ettiklerini zikretmiştik. Zeccac bazı nahiv bilginlerinden şöyle dediklerini nakletmiştir: "Liyurduküm"deki lam kasem manasınadır, mana da şöyledir: Sizi elbette razı edeceğiz diye Allah'a yemin ederler. Zeccac bunun yanlış olduğunu söylemiştir; çünkü kendilerinden nakledilen sözleri söyle-

mediklerine dair yemin ettiler; ileride razı edeceklerine dair yemin etmediler. Ben de derim ki: Mukatil'in görüşü ise Zeccac'ın kabul etmediğini destekler mahiyettedir. Ahfeş de o görüşe meyletmiştir.

"Allah ve Resul'ü onu razı etmelerine daha haklıdır": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Tövbe etmek ve O'na dönmekle.

İkincisi: Dil uzatmayı ve kınamayı terk etmekle.

Eğer: "Neden "yurduhu" dedi de "yurduhuma" demedi?" denilerse, bunu da: "Vela yünfikuneha fi sebilillahi" *(Tevbe: 34)* ayetinde şerh etmiştik.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ
مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا
ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

63 – Bilmediler mi ki, şüphesiz kim Allah'a ve Resul'üne karşı gelirse, şüphesiz onun için içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşi vardır. İşte bu, en büyük perişanlıktır.

"Elem yalemu": Ebu Zeyd, Mufaddal'dan te ile "elemtalemu" rivayet etmiştir. "Kim Allah'a karşı gelirse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kim Allah'a muhalefet ederse, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kim Allah'a düşmanlık ederse, demektir. Bu: Kim Allah'ın ve Resul'ünün karşısına çıkarsa sözü gibidir.

"Feenne lehu nara cehenneme": Cumhur hemzenin fethi ile "feenne" okumuştur. Ebu Rezin, Ebu İmran ve İbn Ebi Able, hemzenin kesri ile (feinne) okumuşlardır. Kim kesre ile okursa, cümle başı yapmış olur, sanki: Felehu naru cehenneme demiş gibi olursun, "İnne" de tekit için gelmiş olur. Kim de: "Feenne lehu" derse, ilk "enne"yi tekit etmek için tekrar etmiş olur. Çünkü söz uzayınca tekidi elzem olmuştur.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ
عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا
إِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

64 – Münafıklar; kalplerindekini kendilerine haber verecek bir surenin üzerlerine indirilmesinden endişe ederler. De ki: Siz alay edin. Şüphesiz Allah gocunduğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır.

"Münafıklar endişe ederler": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Münafıklar Reslullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kendi aralarında ayıplar ve: Olur ki Allah sırrımızı ifşa eder, derlerdi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Bir münafık: İsterdim ki yüz kırbaç yiyeyim de hakkımda beni rezil edecek bir ayet inmesin. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklardan bir cemaat bir karanlık gecede Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebuk'ten dönerken suikast yapmak üzere yoluna çıktılar; Cebrail aleyhisselam bunu haber verdi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Münafıklar endişe ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, aziz ve celil olan Allah'ın onlardan haber vermesidir. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir, İbn Kasım da bunu tercih etmiştir.

İkincisi: Bununla aziz ve celil olan Allah onlara sakınmalarını emretmiştir, takdiri: Münafıklar sakınsınlar, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Araplar çoğu zaman emri haber kalıbı ile verirler, mesela: Yerhamullahul mü'mine (Allah mü'mine rahmet etsin) ve yuazzibel kafire (Allah kafire azap etsin) derler ki: Liyerham ve liyüazzip, demektir. Lam'ı düşürürler ve merfu okuyarak onu haber tarzında icra ederler. Bunu da ancak duada yaparlar, dua ise emre benzer.

"De ki: Siz alay edin": Bu, emir mahiyetinde söylenmiş bir tehdittir.

"Allah gocunduğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır": Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Gizlediğinizi açıklayacaktır. *İkincisi:* Desteksiz bıraktıklarınıza yardım edecektir. Bu ikisini de Maverdi zikretmiştir.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ

لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ

وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا

قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ
نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

65 – Andolsun, eğer onlara (niçin alay ettiklerini) sorsan, mutlaka: "Ancak biz söze dalıyor ve oynuyorduk", derler. De ki: "Allah ile mi, ayetleri ile mi, Resul'ü ile mi alay ediyorsunuz?"

66 – Özür dilemeyin; siz gerçekten imanınızdan sonra kafir oldunuz. İçinizden bir bölüğü affedersek, bir bölüğe de günahkarlar oldukları için azap ederiz.

"Eğer onlara sorsan": İniş sebebi için altı görüş vardır:

Birincisi: Ced bin Kays, Vedia bin Hizam ve Cüheyr bin Humeyr, Tebuk dönüşünde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde yürüyorlardı. İçlerinden ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile alay ediyor, üçüncüsü ise onların dediklerine gülüyordu, hiçbir şey konuşmuyordu. Cebrail indi, alay edip güldükleri şeyi haber verdi. Efendimiz, Ammar bin Yasir'e: "Git onlara niçin güldüklerini sor ve onlara: Allah sizi yaktı, de" buyurdu. O da: Allah sizi yaktı, dedi. Onlar da haklarında Kur'an indiğini anladılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e dönüp özür dilediler. Cüheyr: Allah'a yemin ederim ki ben bir şey konuşmadım, ben sadece onların sözlerine şaşarak güldüm, dedi. Bunun üzerine: "Özür dilemeyin" kavli indi ve Ced bin Kays ile Vedia'yı kastetti. "Eğer bir bölüğü affedersek": Yani Cüheyr'i affedersek, "bir bölüğe de azap ederiz": Yani Ced ile Vedia'ya. Bu, Ebu Salih'in İbn Abbas'tan naklettiği görüşüdür.

İkincisi: Münafıklardan biri: Bizim bu alimlerimiz gibisini, bunlar gibi karnı büyükleri, bunlar gibi yalancıları ve bunlar gibi düşmanla karşılaşıldığı zaman korkağını görmedim, dedi. Bununla Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını kastediyordu. Avf bin Malik ona: Yalan söyledin, sen münafıksın, seni mutlaka Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber vereceğim, dedi; Kur'an'ın kendisini geçtiğini gördü. O adam gelip: Ya Resulallah, biz söze dalmıştık, oynayıp eğleniyorduk, dedi. Bu da İbn Ömer, Zeyd bin Eslem ve Kurazi'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Münafıklardan bir grup Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yürüyordu: Eğer bunun dediği doğru ise biz eşekten de kötüyüz, dedi. Allah Teala da dediklerini Peygamberine bildirdi ve "eğer onlara sorsan" ayeti indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Dördüncüsü: Münafıklardan biri: "Muhammed bize, filancanın dişi devesinin filan vadide olduğunu söylüyor, o gaybi mi biliyor?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Münafıklardan bazıları: Bu adam Şam'ın saraylarını ve kalelerini fethedeceğini umut ediyor, heyhat, dediler. Allah da Nebisini bundan haberdar etti. Allah'ın Nebisi: Alayı (birliği) durdurun, dedi. Onlara geldi: Siz şöyle şöyle söylediniz, dedi. Onlar da: Biz dalmış konuşuyor ve eğleniyorduk, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Altıncısı: Abdullah bin Übey ile yanındaki topluluk Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı hakkında yakışıksız şeyler söylerlerdi. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaşınca: Biz sadece dalmış konuşuyor ve eğleniyorduk, dediler. Allah Teala da: "De ki": Yani onlara söyle ki, "Allah, ayetleri ve Peygamberi ile mi alay ediyorsunuz?" Bunu Dahhak, demiştir. "Andolsun, eğer onlara sorsan": Alay ettikleri şeyi, "mutlaka biz konuşmaya dalmış eğleniyorduk diyeceklerdir": Yani konuşarak oyalanıyorduk, derler. "Kafir oldunuz": Yani imanınızı açıkladıktan sonra küfrünüzü açıkladınız. Bu da küfür kelimesini söylemede ciddi ile şakanın bir olduğunu gösterir.

"İn yu'fe an taifetin minküm": Çoğunluk ye ile "in yu'fe", te ile de "tüazzeb" okumuştur. Asım ise, Eban rivayeti dışından, "in nafü", "nüazzib" nasb ile de "taifeten" okumuştur. Mana da şöyledir: İçinizden bir bölüğü tövbeye muvaffak kılmakla affedersek, bir bölüğe de tövbeyi terk etmeleriyle azap ederiz. Şöyle denilmiştir: Burada üç bölük (taife) vardır: İkisi alay etti, biri güldü. Sonra Allah dinledikleri şeyi kabul etmedi. İbn Abbas'tan o üç kişinin adını zikretmiştik Gülenin ismi ise Cüheyr'dir. Başkası da: Mahşi bin Humeyr'dir demiştir. İbn Abbas ile Mücahit şöyle demişlerdir: Taife: Bir ve üstündekilere denir. Zeccac da şöyle demiştir: Taife lügatte cemaattir. Teke de taife demek caizdir ki ondan da taifenin kendisi kastedilir. İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer taifeden tek kişi kastedilirse, aslı taif olur kaid ve kaim gibi. Sıfatta mübalağa için de ona he dahil olur, mesela raviye, allame ve nessabe gibi. Ömer bin Hattab radıyallahu anh şöyle demiştir: Beraet suresinin inmesi bitinceye kadar hepimiz kendi hakkında bir şeyler ineceğinden korktuk.

اَلْمُنَافِقُونَ

وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ

عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾ وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ
حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾
كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا
وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا
اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي
خَاضُوا أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ
وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ
اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

67 – Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten men eder ve ellerini (cimrilikle) sıkarlar. Kendileri Allah'ı unuttular; Allah da kendilerini unuttu. Şüphesiz münafıklar fasıkların ta kendileridir.

68 – Allah; erkek münafıklara, kadın münafıklara ve kafirlere içinde ebedi kalacakları cehennem ateşini va'detti. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etti ve onlar için sürekli bir azap vardır.

69 – (Ey münafıklar) siz de tıpkı sizden öncekiler gibisiniz. Oysa onlar sizden daha kuvvetli; mal ve evlatları daha çok idi. Onlar nasiplerinden istifade ettiler. Sizden öncekiler nasiplerinden istifade ettikleri gibi siz de nasibinizden istifade ettiniz. Onların (batıla) daldıkları gibi siz de daldınız. İşte onların amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir. İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

70 – Onlara kendilerinden öncekilerin; Nuh, Ad, Semud kavim-

lerinin; İbrahim kavminin; Medyen sahiplerinin ve Mü'tefike'nin (Lut kavminin alt üst olan kasabaları) haberi onlara gelmedi mi? Elçileri onlara mucizeler getirdiler. Allah onlara zulmedecek değildi; ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

"Münafık erkeklerle münafık kadınlar birbirlerindendir": İbn Abbas: Birbirlerinin dinindendir, demiştir. Mukatil de: Birbirlerinin dostlarıdır, demiştir. "Kötülüğü emrederler": O da küfürdür. "İyilikten men ederler": O da imandır.

"Ellerini sıkı tutarlar": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Allah yolunda harcamaktan. Bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Bütün hayırlardan, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah yolunda cihattan. *Dördüncüsü:* Duada ellerini Allah'a kaldırmaktan. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu": Zeccac şöyle demiştir: O'nun emrini terk ettiler, O da onları rahmet ve tevfikinden terk etti. "Hiye hasbuhum": O, günahlarına yeter demektir. Mesela: Sana fi'line göre azap ettim, filana başına gelen yeter sözün gibidir ki o, tam fi'li kadardır, demektir. "Kellezine minkablihim"deki kâf mahallen mansuptur: Vaadekümullahu alel küfri bihi kema vaadellezine min kabliküm, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Allah gaip sigasından hitaba geçti, onları emrinden sapmada geçmiş eski milletlere benzetti.

"Nasiplerinden istifade ettiler": İbn Abbas: Ahiretteki nasiplerinin yerine dünyada istifade ettiler, demiştir. Zeccac da: Dünyadaki hisselerinden istifade ettiler, demiştir.

"Daldınız": Yani dine dil uzatmaya ve Peygamberinizi yalanlamaya onlar gibi daldınız demektir. "İşte onların amelleri dünyada boşa gitmiştir": Çünkü onlardan kabul edilmemiştir. "Ahirette de": Zira onun sevabını alamamışlardır. "İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir": Sevabı kaçırmak ve azaba duçar olmakla.

"İbrahim kavmi": İbn Abbas: Nemrut bin Kenan kastedilmiştir, demiştir. "Medyen sahipleri": Bunlar da Şuayb kavmidir. "Mü'tefikat": Lut'un kasabalarıdır. Zeccac şöyle demiştir: Tekili: Mü'tefike'dir, yer alt üst olmak manasınadır. Onların hepsinin helak oldukları söylenmiştir. Nitekim helak olana da: Dünya başına ters döndü denir.

"Onlara geldi": Yani bu ümmetlere geldi, "elçileri mucizelerle": Onlar da inanmadılar. "Allah onlara zulmedecek değildi": İbn Abbas:

Onları uyaracak bir peygamber göndermedikçe onları helak edecek değildi, demiştir. Mana da: Helaki hak ettiler, demektir.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ
سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

71 – Mü'min erkeklerle mü'min kadınların kimileri kimilerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten men ederler. Namazı dosdoğru kılar, zekatı verir ve Allah'a ve Resul'üne itaat ederler. İşte Allah onlara merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

72 – Allah mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara içlerinde ebedi kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetinde güzel meskenler va'detmiştir. Allah'ın rızası ise en büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur.

"Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar kimileri kimilerinin dostlarıdır": Yani birbirlerinin velileridir; onlar tekeldirler, imanı emreder, küfürden men ederler.

"Adn cennetlerinde": Ebu Ubeyde: Huld (ölümsüzlük) cennetlerinde demiştir. Adene fülanün biardı keza denir ki, bir yerde ikamet etmektir. Maden de oradan gelir; vehüve fi madeni sıdk, onun kökü sağlam, aslı temiz demektir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Eğer onun hilmine sığınırsanız,
Sağlam ve ağırbaşlı birine sığınmış olursunuz (adn).

Yani dengeli, hafif olmayan, oturaklı birine demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Adn cennetleri, cennetin ortasıdır, o da cennette en yüksek derecedir. O aziz ve celil olan Rahman'ın yurdudur. Arş onun tavanıdır. Allah onu eliyle yaratmıştır. Tesnim ırmağı onun

içindedir. Cennetler dışarıdan onu kuşatmıştır.

"Allah'ın rızası ise en büyüktür": İbn Abbas: Tarif edilemeyecek kadar büyüktür, demiştir. Zeccac da: İçinde bulundukları nimetlerin en büyüğüdür, demiştir.

Eğer: "Rıza neden nimetlerin en büyüğü oldu?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Rabbin razı olmasıyla kalbin sevinmesi, kalbe özgü bir nimettir. Bu da yeme ve içme nimetinden daha büyüktür. Ebu Said el – Hudri'den rivayet edilen hadiste Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Aziz ve celil olan Allah cennet halkına: "Ey cennet halkı, razı oldunuz mu?" der. Onlar da: Ey Rabbimiz, niye razı olmayalım ki, bize yarattıklarına vermediğin şeyleri verdin, derler. O da: "Size bundan daha faziletlisini vereyim mi?" der. Onlar da: "Bundan daha faziletlisi var mıdır?" derler. O da: Evet, sizden razı olacağım ve size bir daha kızmayacağım, der.[16]

İkincisi: Nimeti kazandıran rızadır, nimet ise rızanın sonucudur. Binaenaleyh aslolan odur.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ
وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

73 – Ey o Peygamber, kafirler ve münafıklarla cihat et ve onlara sert davran. Onların yeri cehennemdir. Orası ne kötü dönüş yeridir!

"Kafirler ve münafıklarla cihat et": Kafirlerle cihat kılıç iledir. Münafıklarla cihat hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O da dil iledir, bunu da İbn Abbas, Hasen Basri, Dahhak ve Rebi bin Enes, demişlerdir.

İkincisi: Onlarla cihat, onlara haddi tatbik etmektir. Bu da Hasen ile Katade'den rivayet edilmiştir.

Eğer: "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla cihat etmekle emrolundu, hâlbuki onları bizzat (şahsen) biliyordu; öyleyse onları nasıl ashabının arasında bıraktı da onları öldürmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: O, ancak küfrünü açıklayıp onun üzerinde duranla savaşmakla emrolundu. Küfrünü bildiği halde inkar eder ve:

16 – Buhari, Sıfatü'l – Cenneti; Müslim, Kitabu'l – Cenneti, hadis no, 9

Ben müslümanım diye yemin ederse, onu da olduğu gibi bırakmak ve içini araştırmamakla emrolundu.

"Onlara sert davran": İbn Abbas: Onları şiddetle azarlaması, onlara sertçe bakması ve kızması kastedilmiştir, demiştir. "Hüm" zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O iki gruba racidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Yalnız münafıklara racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا
وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا
بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ
مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ
اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

74 – (O kötü sözü) demediklerine dair yemin ederler. Andolsun ki o küfr kelimesini demişlerdir. İslamlarından sonra kafir oldular. Elde edemedikleri şeye yeltendiler. Onlardan (mü'minlerden) hoşlanmamaları sırf Allah ve Resul'ünün kendilerini (münafıkları) lütfu ile zengin etmelerindendir. Eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onlara dünya ve ahirette acıklı bir azap ile azap eder. Yeryüzünde onlar için de ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"Demediklerine dair yemin ederler": İniş sebebi için üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem münafıkları zikredip onları ayıpladı; Cülas bin Süveyd: Eğer kardeşlerimizin dedikleri doğru ise, biz muhakkak eşekten daha kötüyüz, dedi. Amir bin Kays de: Allah'a yemin ederim ki o doğrudur ve siz eşekten daha kötüsünüz, dedi ve bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi. Cülas da gelip: Ben bir şey söylemedim, dedi. Minberin yanında yemin ettiler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen, Mücahit ve İbn Sirin de böyle demişlerdir.

İkincisi: Abdullah bin Übey: Allah'a yemin ederim ki eğer Medine'ye dönersek şerefliler şerefsizleri oradan çıkaracaktır, dedi. Bunu da Müslümanlardan biri duydu; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdi; o da onu çağırttı, o da demediğine dair yemin etmeye başladı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Münafıklar yalnız kaldıklarında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına söver, dine dil uzatırlardı. Huzeyfe de bunların bir kısmını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e götürdü; onlar da bir şey demediklerine dair yemin ettiler; işte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, demiştir. Küfr kelimesi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sövmeleri ve dine dil uzatmalarıdır.

"Elde edemedikleri şeye yeltendiler": Bu hususta da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Übey'in: Eğer Medine'ye dönersek şöyle yaparız, demesi üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Bu, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmeyi kurdukları zaman indi. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan demiştir. Bunu kuran kişi de Esved adında biridir. Mukatil de: Onların on beş kişi olduklarını, Akabe biatinde onu öldürmeyi planladıklarını söylemiştir.

Üçüncüsü: Bir münafık: Eğer Muhammed'in dediği doğru ise biz eşekten daha kötüyüz, dediği zaman, mü'minlerden biri: Siz gerçekten eşekten daha kötüsünüz, deyince, münafık onu öldürmeye kastetti. İşte: "Elde edemedikleri şeye yeltendiler" kavli budur. Bu da Mücahid'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Onlar Tebuk gazasında: Medine'ye vardığımız zaman Abdullah bin Übey'in başına bir taç geçirir ve onunla Muhammed'e karşı övünürüz, dediler. Yeltendikleri şeyi elde edemediler.

"Onlardan hoşlanmamaları sırf Allah ve Resul'ünün onları zengin etmelerindedir": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hoşlanmayacakları bir şey yoktu, Allah'ın ikramından başka bir şey de bilmiyorlardı. Şairin şu sözü de öyledir:

Halkın Ümeyye oğullarından hoşlanmamaları,
Sırf onların kızdıkları zaman cahillik etmemelerinden başka bir şey değildir.
Onlar Kralların ulularıdır,
Araplar da onlardan başkasının üzerinde birlik olmazlar.

Bu da kızılacak ve hoşlanmayacak bir şey değildir. İnsanlar onlardan hoşlanmayacak bir şey bulamazlar demek istemiştir. Şair Nabiğa'nın şu sözü de böyledir:

Onların kusurları yoktur ancak kılıçları,
Düşmanları kırmaktan dolayı körelmiştir.

Yani onlarada kusur yoktur, demek istemiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelmeden önce geçim sıkıntısı çekerlerdi; o gelince ganimet elde ettiler ve malları oldu. Buna göre kelam geneldir. Katade ise: Bu Abdullah bin Übey hakkında inmiştir, demiştir. Urve de şöyle demiştir: O, Cülas bin Süveyd'dir, bir adamı öldürüldü, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem diyetinin verilmesini buyurdu; böylece zengin oldu. "Eğer tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur" ayeti inince Cülas: Ben Allah'a tövbe ediyorum, dedi.

Eğer yüz çevirilerse": Yani imandan yan çizerlerse, demektir. İbn Abbas: Abdullah bin Übey yan çizdiği gibi, demiştir. "Allah onlara dünyada acıklı bir azap ile azap eder": Öldürülmekle, ahirette de ateşle.

وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا
مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٧٥﴾

75 – Onlardan kimi: "Eğer Allah bize lütfundan verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve mutlaka iyilerden olacağız" diye Allah'a söz vermişti.

"Onlardan kimi Allah'a söz vermişti": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Salebe bin Hatıb el – Ensari, Reslulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Ya Resulallah, Allah'a dua et de bana mal versin, dedi. O da: Vay sana ey Salebe, şükrünü eda ettiğin az mal, altından kalkamadığın çok maldan daha hayırlıdır, dedi. Sonra bir defa daha dedi, Efendimiz de: Allah'ın Peygamberi gibi olmak istemez misin? Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, eğer şu dağların altın ve gümüş olarak benimle beraber yürümesini istesem, yürürdü, dedi. Salebe de: Seni hak Peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer bana mal vermesi için Allah'a dua edersen, her hak sahibinin hakkını mutlaka öderim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah'ım, Salebe'ye mal ver, diye dua etti. O da birkaç

tane koyun edindi, onlar da çoğaldı, Medine dar gelmeye başladı. Oradan uzaklaştı, vadilerinden birine indi. Ancak öğle ile ikindiyi cemaatle kılmaya, diğerlerini terk etmeye başladı. Sonra koyunlar daha da arttı, Cuma dışında cemaate gelmez oldu. Sonra koyunlar daha da çoğaldı, Cuma'yı da terk etti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu sordu, haberini alınca: Eyvah Salebe'ye, eyvah Salebe'ye, eyvah Salebe'ye, dedi ve Allah Teala: "Onların mallarından sadaka "zekat al" *(Tevbe: 9)* ayetini indirdi. Zekatın miktarını bildirdi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zekat toplamak üzere iki memur gönderdi, onlara zekat almaları için bir yazı verdi ve: Salebe'ye ve Süleym oğullarından filancaya uğrayın, dedi. Onlar da çıktılar, Salebe'ye geldiler, ondan zekatını istediler ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yazısını gösterdiler. O da: Bu cizyeden ve cizyenin kız kardeşinden başka bir şey değildir. Bunun ne olduğunu bilmiyorum. Siz gidin, işinizi bitirin, sonra bana gelin, dedi. Onlar da gittiler, Süleym'den olan o kişiye haber gönderdiler, o da onları malının en iyileri ile karşıladı. Onlar da: Bunu vermen gerekmez (orta hallisini ver) dediler. O da: Siz bunu alın, ben bunu gönül rızası ile veriyorum, dedi. Onlar da aldılar. Diğer işlerini de bitirince Salebe'ye uğradılar. O da: Bana yazınızı gösterin, dedi. Onlar da gösterince: Bu, cizyeden başka bir şey değildir, gidin ben bir düşüneyim, dedi. Onlar da olup biteni Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber verdiler. Bunun üzerine bu ayet indi, "bima kanu yekzibune" kadar devam etti (ayet: 77).

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında Salebe'nin akrabalarından biri vardı, Salebe'ye koştu, ona durumu haber verdi, o da Resulallah'a geldi, sadakasını kabul etmesini istedi. O da: Allah beni senin sadakanı kabul etmekten men etti, dedi. Salebe başına toprak savurmaya başladı, Efendimiz de: Bunu sen yaptın, sana emrettim, bana itaat etmedin, dedi. Salebe yurduna döndü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ruhunu teslim etti, ondan bir şey kabul etmedi. Ebu Bekir başa geçince ondan kabul etmesini istedi, o da etmedi. Ömer Halife olunca ondan kabul etmesini istedi, o da: Resulullah ile Ebu Bekir kabul etmediler, Ömer de kabul etmez, dedi. Salebe Osman radıyallahu anh zamanında öldü. Bu hadisi Kasım, Ebu Umame el – Bahili'den rivayet etmiştir.[17]

İbn Abbas da şöyle demiştir: Salebe bir meclise uğradı: Eğer Allah bana lutfundan mal verirse her hak sahibinin hakkını eda edeceğine

---

17 – Taberi, Tefsir, 14/371, 372.

ve gerekli şeyleri yerine getireceğine dair onları şahit tuttu. Allah da ona lutfundan mal verdi, o da va'dinde durmadı. Allah da bize onun durumunu anlattı.

İkincisi: Amr bin Avf oğullarından bir adamın Şam'da malı vardı, gecikti, buna çok sıkıldı; eğer Allah bana lutfundan yani o maldan verirse sadakasanı vereceğine ve akrabalarına bakacağına yemin etti. Allah da o malı ona verdi, o da dediklerini yapmadı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İbn Saib, Ebu Salih'ten, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Saib: Adamın Hatıb bin Ebi Beltea olduğunu söylemiştir.

Üçüncüsü: Salebe ile Muattib bin Kuşeyr, halkın huzuruna çıktılar: Eğer Allah bize mal verirse biz de mutlaka sadakasını veririz, dediler. Allah da onlara mal nasip edince cimrilik ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Nebtel bin Haris, Ced bin Kays, Salebe bin Hatıb ve Muattib bin Kuşeyr: Allah'a yemin ederiz ki eğer Allah bize lutfundan mal verirse, biz de sadakasını veririz, dediler. Allah da onlara lutfundan mal verince onlar da onda cimrilik ettiler. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Tefsiri ise şöyledir: "Onlardan": Yani münafıklardan, "kimileri Allah'a söz verdi": Yani Allah'a yemin ederim ki, dedi. "Lenessaddekanne": Aslı lenetesaddekannedir, mahreçleri yakın olduğu için te sada idgam oldu. "Ve mutlaka iyilerden olacağız": Yani iyi kimselerin mallarında yaptığı sıla-i rahim ve hayır yollarında harcama gibi şeyleri biz de yapacağız, dediler. Kehmes, Mabed bin Sabit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların söz vermesi, böyle şeyleri içlerinden geçirmeleridir, yoksa bir şeyler demiş değillerdir. Baksanıza Allah Teala: "Bilmediler mi ki Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir?" demiştir.

فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

76 – Allah da onlara lutfundan verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek arkalarını döndüler.

"Allah da onlara lutfundan verince": Yani istedikleri malı verince, "onda cimrilik ettiler", verdikleri sözü yerine getirmediler. "Yüz çevirerek arkalarını döndüler": Yani sözlerinden yüz çevirerek, demektir.

فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا
اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ
الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

77 – O da; Allah'a karşı ettikleri va'di tutmamaları ve yalan söylemeleri yüzünden O'nun huzuruna çıkacakları güne kadar bunu kalplerinde bir nifak yaptı.

78 – Bilmediler mi ki Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir. Şüphesiz Allah gaypleri çok iyi bilendir.

"Feakabehüm": Yani işlerinin sonucunu nifak yaptı, demektir.

"Akabehüm"deki zamir hususunda ise iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'a racidir, mana da şöyledir: Allah onları nifak (münafıklık) ile cezalandırdı. Bu da İbn Abbas ile Mücahid'in görüşüdür.

İkincisi: O, cimriliğe racidir, mana da şöyledir: Adak ettikleri şeye karşı cimrilikleri nifak sonucunu getirdi. Bunu da Hasen, demiştir.

"Bilmediler mi?": Yani münafıklar, "ki Allah onların sırlarını da bilir" ki o da içlerindeki şeylerdir, "fısıltılarını da bilir": O da kendi aralarındaki konuşmalarıdır.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ
مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

79 – Onlar ki mü'minlerden gönüllü sadaka verenlerle güçlerinin yeteceğinden fazlasını bulamayanlara dil uzatır ve onlarla alay ederler; işte Allah da onlarla alay etmiştir ve onlar için acıklı bir azap vardır.

"Onlar ki gönüllü sadaka verenlerle alay ederler": İniş sebebi için iki görüş vardır:

Birincisi: Sadaka ayeti indiği zaman bir adam bir ölçek gıda mad-

desi getirip sadaka etti, onlar: Allah'ın bu adamın bir ölçeğine ihtiyacı yoktur, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.[18] Bunu da Ebu Mes'ud, demiştir.

İkincisi: Abdurrahman bin Avf, kırk okka altın getirdi, ensardan bir adam da bir ölçek buğday getirdi, bazı münafıklar: Abdurrahman sırf gösteriş için getirdi, Allah ve Resul'ünün de o bir ölçek buğdaya ihtiyacı yoktur, dediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

O ensari hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Ebu Hayseme'dir, bunu da Ka'b bin Malik, demiştir. *İkincisi:* Ebu Akîl'dir. Ebu Akîl'in ismi hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Abdurrahman bin Bican'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Bihan veya Sihan diyenler de olmuştur. Mukatil de: O Ebu Akîl bin Kays'tir, demiştir.

İkincisi: Adı Habhab'tır, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Hubab'tır. Katade şöyle demiştir: Abdurrahman (bin Avf) dört bin dirhem, Asım bin Adiy bin Aclan da yüz yük kuru hurma getirdi. "Yelmizune": Dil uzatırlar, demektir. "Muttavviîn"in de aslı mütetavviindir. Ferra şöyle demiştir: Te tıya idgam edildi, böylece tı şeddelenmiş oldu. Cühd Hicazlıların lügatidir, başkalarının lügati ise cehddir. Ebu Ubeyde: Feth ve zam ile cehd ve cühd birdir, mecazi manası da gücünün yettiğidir, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Cühd güçtür, cehd de meşakkattir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gönüllülerden Abdurrahman bin Avf ile Asım, güçleri yetenlerden de Ebu Akîl kastedilmiştir. "Allah onlarla alay etti": Yani onları o fiillerinden dolayı cezalandırdı, demektir. Bu mana da yukarıda geçmiştir.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ
مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

80 – Onlar için ister bağışlanma dile, ister onlar için bağışlanma dileme. Onlar için yetmiş defa bağışlanma dilesen, Allah onları asla bağışlamaz. Çünkü onlar Allah ve Resul'ünü inkar ettiler. Allah fasıklar topluluğuna hidayet etmez.

18 – Buhari, Zekat, bab, 1.

"Onlar için ister bağışlanma dile, onlar için ister bağışlanma dileme": İniş sebebi şöyledir: Dil uzatanlar hakkında tehdit ayetleri inince: Ya Resulallah, bizim için istiğfar et, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Onlar için yetmişten daha çok istiğfar edeceğim, belki Allah onları bağışlar, dedi. Bunun üzerine: "Onlar için istiğfar etsen de istiğfar etmesen de birdir" *(Münafikun: 6)* ayeti indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. "Onlar için istiğfar et" kavlinin dış manası emirdir, öyle değildir, asıl mana şöyledir: İstiğfar etsen de istiğfar etmesen de onlar bağışlanmaz. Bu: "İsteyerek veyahut istemeyerek infak edin" *(Tevbe: 53)* kavli gibidir. Bu mananın şerhi de orada geçmiştir. Bu, araştırmacı müfessirlerin görüşüdür. Bir topluluk da dış manadan şu çıkar demişlerdir: Onlar için yetmişten fazla istiğfar edilirse, bağışlanma umutları vardır. Sonra da bu, "onlar için istiğfar etsen de etmesen de birdir" ayetiyle neshedildi.

Eğer: "Onlar için istiğfar etmesi nasıl caiz olur ki, onların kafir olduğu haber verilmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onların İslam'dan çıktıklarını araştırmadan ancak dış görünüşlerine göre onlar için istiğfar etti. Kafir olduklarını bildi, sonra da onlar için istiğfar etti, demek caiz değildir.

Eğer: "Sayıyı yetmişle sınırlamanın manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Araplar birlerde yediyi, onluklarda da yetmişi çok kabul ederler.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ
خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ
حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

81 – (Savaştan) geri kalanlar; Resulullah'a muhalefet etmek için sevindiler ve mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihat etmekten hoşlanmadılar. "Sıcakta harbe çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır". Bir anlasalardı!

"Savaştan geri kalanlar oturmalarıyla sevindiler": Yani Tebuk savaşında Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalanlar, demektir. Muhallef: Giden birinin arkasında terk edilendir.

"Bimak'adihim": Yani oturmalarıyla. "Hilafe Resulillah" kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun manası: Resulullah'ın ardından, ondan sonra, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Bunun manası: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek için, demektir. O da mef'ulunleh olmakla mansuptur. Mana da: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmek için oturdular, demektir. Bunu da Zeccac demiştir. İbn Mes'ud, İbn Yamur, A'meş ve İbn Ebi Able: "Halfe Resulillah" okumuşlardır ki manası: Onlar cihattan geri kaldılar, demektir.

"Sıcakta harbe çıkmayın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunu birbirlerine dediler. Bunu da İbn İshak ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Bunu mü'minlere dediler, bunu da Maverdi zikretmiştir. Bunun demelerinin sebebi şudur; çünkü zaman o mevsim çok sıcak idi. "De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır": Allah'ın emrine karşı gelenlere böyle de.

"Yefkahun": Bunun manası bilirler, demektir. İbn Faris şöyle demiştir: Fıkh: Bir şeyi bilmektir. Fekıhtül hadise efkahuhu denir, her şeyi bilmeye fıkh, denir. Sonra bu özellikle şeriat ilmi için kullanıldı; Onu bilen herkese: Fakih, denildi. Musannif de şöyle der: Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle dedi: Fıkh lügatte anlamak demektir. Şeriat terminolojisinde ise mükelleflerin fiilleriyle ilgili şeyleri bilmekten ibarettir; mesela helal, haram, vacip, caiz, sahih, fasit, ceza, tazmin vs. gibi. Bazıları: Fıkh bir şeyi anlamaktır, demeyi tercih ederler, bazıları da: Bir şeyi bilmektir, demeyi tercih ederler.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

82 – Kazandıklarına ceza olarak az gülsün; çok ağlasınlar.

"Az gülsünler": Bunun lafzı emir ise de manası tehdittir. Az gülmelerinde iki mülahaza vardır:

Birincisi: Dünyada gülmek sıkıntı ve kederi çok olduğu için azdır, orada gülmeleri daha azdır, çünkü tehdit edilmektedirler.

İkincisi: Onlar dünyada gülüyorlar ama, dünyanın ömrü kısadır. "Çok ağlasınlar": Ahirette. Ebu Musa'l – Eş'ari şöyle demiştir: Cehennemdekiler ateşin içinde gözyaşı dökerler, öyle ki gözyaşlarında gemiler yüzdürülse yüzerdi. Sonra onlar gözyaşının ardından kan ağlarlar. İşte ağlayan bunun için ağlasın.

"Kazandıklarına ceza olarak": Yani münafıklık ve isyanlarına ceza olarak.

فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ
فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ
عَدُوًّاۜ اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

83 – Eğer Allah seni onlardan bir gruba döndürür de (savaşa) çıkmak için senden izin isterlerse, "benimle asla çıkmayacaksınız ve benimle beraber hiçbir zaman bir düşmanla savaşmayacaksınız. Çünkü siz ilk seferinde oturmaya razı oldunuz. Öyleyse oturanlarla beraber oturun" de.

"Eğer Allah seni döndürürse": Yani Tebuk gazasından Medine'ye, demektir. "Bir gruba": Münafıklardan mazeretsiz geri kalan gruba. Neden: "Bir gruba" dedi? Çünkü Tebuk'ten geri kalanların hepsi münafık değildi. "Senden izin isterlerse": Seninle beraber savaşmak için. "Benimle asla çıkmayacaksınız, de": Yani savaşa. "Siz ilk seferinde oturmaya razı oldunuz": Tebuk seferine çıkmadınız. Maverdi: "İlk sefer" kavlinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: İlk davet edildiğinizde. *İkincisi:* İzin istemenizden önce.

Geri kalanlar ifadesine gelince: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Geri kalan: Bir şahıstan sonra kalandır ki evinde oturandır, yani topluluktan geri kalan demektir.

Geri kalanların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mazeretleri dolayısıyla geri kalan erkeklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar kadınlar ve çocuklardır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِه۪ۜ
اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

84 – İçlerinden ölen herhangi birine hiçbir zaman namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resul'ünü inkar ettiler. Ve onlar fasık olarak öldüler.

"Onlardan ölen birine namaz kılma": İniş sebebi şöyledir: Abdullah bin Übey ölünce, oğlu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Bana gömleğini ver, babama kefen yapayım. Namazını kıl ve ona istiğfar et, dedi. O da ona gömleğini verdi ve: Hazır olunca bana bildir, namazını kılayım, dedi. O da haber verdi. Namazını kılmak isteyince, Ömer bin Hattab, onu çekti: "Allah münafıkların namazını kılmaktan seni men etmedi mi?" dedi. O da: Beni: "İster bağışlama dile ister dileme" *(Tevbe: 81)* diye serbest bıraktı, dedi ve namazını kıldırdı. Bunun üzerine bu ayet indi.[19] Bunu Nafi, İbn Ömer'den rivayet etmiştir. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Benim gömleğim onu Allah Teala'nın azabından kurtarmaz. O sayede Allah'ın onun kavminden bin kişiyi Müslüman edeceğini umarım.[20] Zeccac da şöyle demiştir: Rivayete göre onun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in elbisesinden şifa istediğini ve üzerine namaz kılmasını arzu ettiğini görünce Hazrec'ten bin kişi Müslüman olmuştur. "Onlardan": Kavli, münafıklardan demektir. "Kabrinin üzerinde durma": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, ölü defnedildiği zaman kabrinin başında durur ve ona dua ederdi. Münafıklar hakkında bundan men edildi. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Bunun manası: Defin işini üstlenme, bu da: Kame fülanün biemri fülanin kavlinden gelir ki birinin işini görmektir. Bunun tefsiri de yukarıda geçmiştir.

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا
فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا أُنْزِلَتْ
سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ
أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾
رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾ لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

19 – Buhari, Cenaiz, bab, 22; Nesei, Cenaiz, bab, 40; İbn Mace, Cenaiz, bab, 31.

20 – Taberi Tefsiri, 14/410.

جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ
وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

85 – Ne malları ne de evlatları seni imrendirmesin. Ancak Allah bunların yüzünden onlara dünyada azap etmeyi ve canlarının da kafirler olarak çıkmasını diler.

86 – "Allah'a iman edin ve Resul'ü ile beraber cihat edin" diye bir sure indiği zaman içlerinden servet sahipleri senden izin isterler ve "bırak bizi, oturanlarla beraber olalım" derler.

87 – Geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Kalpleri mühürlendi; artık anlamazlar.

88 – Ancak Peygamber ve onunla beraber iman edenler; mallarıyla canlarıyla cihat ettiler. İşte hayırlar onlar içindir ve işte onlar felaha erenlerin ta kendileridir.

89 – Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.

"Malları seni imrendirmesin": Bunun tefsiri, Tevbe: 55'te geçmiştir.

"Bir sure indirildiği zaman": Bu, bütün sureler için geneldir. Mukatil de: Maksat Beraet suresidir, demiştir.

"İman edin diye": Bunda da üç yorum vardır:

Birincisi: İmanı devam ettirin. *İkincisi:* İman eden gibi işler yapın. *Üçüncüsü:* Dillerinizle iman ettiğiniz gibi kalplerinizle de iman edin. Buna göre bu, münafıklara hitaptır.

"Senden izin ister": Savaşa gitmemek için. "Ülüttavl": Servet sahipleri, yani zenginler demektir. Bunlar da geri kalmak için mazeretleri olmayanlardır.

"Havalif" (geri kalanlar): Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kadınlardır, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade, Şimr bin Atıyye, İbn Zeyd ve Ferra, demişlerdir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Burada havalif'in kadınlar olması caizdir. Çünkü Araplar erkekleri fevail vezninde çoğul yapmazlar, ancak faris ve fevarisi, halik ve hevaliki bundan istisna etmişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Havalif ancak kadınlara denir, çünkü Araplar faile veznini

fevail vezninde cemi yapar ve daribe ve davarib, şatime ve şevatim, derler. Fail'i, fevail şeklinde cemi etmezler. Ancak fevaris ve hevalik olarak iki kelime müstesnadır. Geride kalanların, evlerde kalanlar olması da caizdir; muhalefet ve isyan edenler olması da caizdir; kendilerini savunan kadınlarla beraber olmaları da caizdir.

İkinci görüş: Havalif: Adi ve aşağılık kimselerdir. Fülanün hâlifetü ehlihi derler ki, ailesinin en düşüğüdür, demektir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir. "Tabaa" kelimesine gelince, Ebu Ubeyde: Manası: Mühürledi demektir, demiştir.

"Hayırlar"dan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar her şeyin üstünleridir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* Üstün nitelikli cariyelerdir, bunu da Müberrid, demiştir. *Üçüncüsü:* Dünyanın ganimetleri ve cihadın menfaatleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ
الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

90 – Bedevilerden özür dileyenler, kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah'a ve Resul'üne yalan söyleyenler ise (savaşa gitmeyip) oturdular. İçlerinden kafirleri acıklı bir azap çarpacaktır.

"Ve cael muazzirune": İbn Mes'ud: el – Mutezirune" okumuştur. İbn Abbas, Mücahit, Katade, İbn Yamur ve Yakup da, aynın sükunu ve zal da şeddesiz olarak, "el – mu'zirune" okumuşlardır. İbn Semeyfa' da, elifle "el – muazirune" okumuştur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Muazzirun, özür beyan edip de ciddi olmayanlardır. O yapmadığı şeyi ortaya atar veya içinde olmayanı açıklar. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Azzertü filemri denir ki kusur etmektir. A'zertü ise ciddi mazeret beyan etmektir. Zeccac da şöyle demiştir: Zalin şeddesiyle "el – muazzirun" okuyanlar şöyle tevil etmişlerdir: Mutezir gerçek özrü olana da almayana da denir. Burada ise gerçek özürleri var gibi görünüyor, şu şi'ri de örnek göstermişlerdir:

Bana bir yıl ağlayın, sonra size Allah selamet versin.
Kim bir yıl ağlarsa, mazur sayılır (i'tezer).

Yani gerçek özür beyan etmiş olur. "el – Muazzirun"un mazeretleri olmadığı halde yalandan özür beyan ediyormuş gibi olmaları da caizdir. Nahiv ilmi açısından aynın kesri ile, el – muizzirun ve aynın

zammı ile el – muuzzirun demek caiz ise de ancak bu ikisi kıraat olarak kabul edilmemiştir. Çünkü bunlar dile ağırdır. Kim aynın sukunu ile "el – mu'zirun" okursa, tevili: gerçek özür beyan edenler olur. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada el – muazzirun geçerli mazeretleri olanlardır. Nahiv alimlerine göre aslı el – mutezirun'dur, tenin fethası ayne verilmiş, zal da te olmuş ve kendisinden sonraki zala idgam edilmiştir. Böylece zal şeddelenmiştir. Arap dilinde: İ'tezere, gerçek özür beyan edene de hiç mazereti olmayana da denir. Allah Teala: "Kul la tateziru demiştir ki, özürlerinin geçersiz olduğunu göstermektedir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

Kim ölüsüne bir yıl ağlarsa, gerçek mazeret beyan etmiş olur (i'tezer).

Yani özrü geçerlidir, demiştir. İbn Abbas da: "el – Muazzirun" okur, Allah bu muazzirlere lanet etsin, derdi ki mazeretleri geçerli olmayan münafıkları ve diğerlerini kastederdi. El – Muzirun ise, gerçek özür beyan edenlerdir. Bu kelamdan anlaşılmıştır ki şeddesiz okuyanlara göre mazeretleri doğrudur. Şeddeli okuyanlara göre ise mazeretleri geçerli midir? Bunda da iki görüş vardır.

Müfessirler şöyle demiştir: Bunlar Tebuk seferine katılmamak için izin istemek üzere geldiler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onlara izin verdi. Diğer münafıklar da Allah'a karşı cesaret göstererek özürleri olmadığı halde yalandan özür beyan ederek oturup kaldılar.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى
وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ
وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ
مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى
الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ
الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

91 – Ne zayıflara ne hastalara ne de harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah ve Resul'ü için nasihat ettikleri takdirde, zorluk yoktur. İyilere karşı da bir yol yoktur. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

92 – Ne kendilerini bindirmen (binek sağlaman) için sana geldikleri zaman: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" deyip de harcayacak bir şey bulamadıkları için gözleri yaş dökerek geri dönenler için de yol yoktur.

93 – Yol ancak şunlara karşıdır ki, zengin oldukları halde senden izin isterler. Onlar geride kalanlarla beraber olmaya razı oldular. Allah da onların kalplerine mühür bastı. Artık onlar bilmezler.

"Zayıflara yol yoktur": Ayetin kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Aiz bin Amr ve diğer mazeret sahipleri hakkında inmiştir. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: İbn Mektum hakkında inmiştir, bunu da Dahhak, demiştir.

Zayıflardan da kimlerin murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müzmin hastalar ve yaşlı ihtiyarlardır. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar küçük çocuklardır.

Üçüncüsü: Delilerdir, çünkü akılları zayıftır. Bu iki görüşü Maverdi zikretmiştir. Doğrusu onların müzmin hastalık veya körlük veya yaşlılık veyahut vücutlarında bir zafiyet dolayısıyla zayıf olanlardır. Hastalar da savaşa çıkmalarına engel bir illetleri olanlardır. "Bulamayanlar" da: Yoksullardır. Harec ise savaşa çıkmak için sıkıntıları olanlardır ki Allah ve Resul'ü için nasihat ettikleri takdirde mazurdurlar. Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Münafıklıktan uzak oldukları takdirde.

İkincisi: Çoluk çocuğu muhafaza ettikleri takdirde.

Eğer birinci yorum alınırsa bu, zikredilenlerin hepsi için geçerlidir. Eğer ikincisi alınırsa bu da ancak yoksulları içine alır. Neden nasihat şart kılınmıştır; çünkü bozgunculuk maksadıyla geri kalmak kötüdür. Allah için nasihat etme de: Müslümanları cihada teşvik etmek, aralarını düzeltmek ve dini doğrultmakla ilgili diğer şeylerdir.

"İyilere yol yoktur": Yani cezalandırmaya giden yol demektir. Çünkü iyi kimse iyiliği ile ceza yolunu kapatmış demektir.

"Binek istemek için gelenlere de yol (diyecek bir şey) yoktur": Bu

da gelip de ağlayanlar için inmiştir, bunların sayılarında ve isimlerinde ihtilaf edilmiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onların şu altı kişi olduğunu rivayet etmiştir: Abdullah bin Muğaffel, Sahr bin Selman, Abdullah bin Ka'b el – Ensari, Uleyye bin Zeyd el – Ensari, Salim bin Amr ve Salebe bin Aneme'dir. Bunlar binek istemek için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dedi. Onlar da ağlayarak geri döndüler.[21] Vakıdi'nin katibi Muhammed bin Sa'd ise Sahr bin Selman'ın yerine Seleme bin Sahr; Salebe bin Aneme'nin yerine de Amr bin Aneme, demiştir. Makıl bin Yesar'ın da onlardan olduğu söylenmiştir. Ebu İshak da şeyhlerinden bu ağlayanların şu yedi kimse olduğunu rivayet etmiştir: Salim bin Umeyr, Uleyye bin Zeyd, Ebu Leyla Abdurrahman bin Ka'b, Amr bin Humam bin el – Cemuh ve Abdullah bin Muğaffel. Bazı kimseler de: Hayır, Abdullah bin Amr el – Müzeni, Irbad bin Sariye ve Vakıf oğullarından Heremi bin Abdullah, demişlerdir. Mücahit de şöyle demiştir: Ayet Mukarrin oğulları hakkında inmiştir ki bunlar yedi kardeştirler. Ebu Hayseme isimlerini şöyle vermiştir: Numan bin Mukarrin, Süveyd bin Mukarrin, Makıl bin Mukarrin, Sinan bin Mukarrin, Akîl bin Mukarrin, Abdurrahman bin Mukarrin, Abdurrahman bin Akîl bin Mukarrin. Hasen Basri de: Ebu Musa ve arkadaşları hakkında inmiştir, demiştir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den ne istedikleri hakkında da üç görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Binek istemişlerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azık istemişlerdir, bunu da Enes bin Malik demiştir. *Üçüncüsü:* Ayakkabı istemişlerdir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا
لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ
وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

94 – Onlara döndüğünüz zaman sizden özür dilerler. De ki: "Benden özür dilemeyin. Size asla inanmayacağız. Durumlarınızdan

21 – İbn Hişam, Siret, 2/518.

bazılarını gerçekten Allah bize haber verdi. Amelinizi Allah ve Resul'ü görecek, sonra da gaybı ve görüneni bilene döndürüleceksiniz. O da size yaptıklarınızı haber verecek.

"Sizden özür dilerler": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet, münafıklar hakkında inmiştir. Tebuk gazasından döndüğünüz zaman sizden özür dilerler; onların özürlerini kabul etmeyin, onların mazeretleri yoktur. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem dönünce ona özür dilemeye geldiler; Allah Teala da: "Özürlerini kabul etmeyin", sizi asla tasdik etmeyeceğiz, dedi. Allah bize mazeretiniz olmadığını haber verdi. "Allah ve Resul'ü amelinizi görecektir" eğer hayır işler ve geri kaldığınız için tövbe ederseniz. "Sonra da döndürüleceksiniz" ölümden sonra "gaybi ve görüneni bilene" o da size gizli ve açık yaptıklarınızı haber verecektir.

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ
اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ
وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

95 – Onlara döndüğünüz zaman kendilerinden vazgeçmeniz için Allah'a yemin edecekler. Onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar pisliktir. Yerleri de kazandıkları şeye karşılık olarak cehennemdir.

"Allah'a yemin edecekler": Mukatil şöyle demiştir: İçlerinden seksen küsur insan yemin etti; Ced bin Kays ile Muattib bin Kuşeyr de onlardandır.

"Onlardan vazgeçmeniz için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kusurlarını görmemeniz için.

İkincisi: Onlardan yüz çevirmeniz için. Pislik (rics) kelimesinin manasını da Maide: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى
عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

96 – Onlardan razı olmanız için size yemin ederler. Eğer onlardan siz razı olsanız bile, şüphesiz Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz.

"Onlardan razı olmanız için size yemin ederler": Mukatil şöyle demiştir: Abdullah bin Übey, Peygamber sallallahu aleyhi ve sel-

ım'e: Senden geri kalmayacağım, düşmanına karşı seninle olacağım iye yemin etti ve kendisinden razı olmasını istedi. Abdullah bin Sa'd in Ebi Serh de Ömer bin Hattab'a yemin etti; Peygamber sallallahu leyhi ve sellem ile ashabını razı etmeye çalıştılar. Resulullah sallalıhu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince: Onlarla oturmayın ve onları konuşmayın, derdi.[22]

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا

وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٩٧)

97 – Bedeviler inkar ve nifakça daha beter ve Allah'ın, esul'üne indirdiği şeylerin sınırlarını tanımamaya daha layıktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Bedeviler inkarca daha beterdirler": İbn Abbas şöyle demiştir: Ayet ledine'nin çevresindeki Esed ve Gatafan bedevileri hakkında indi. Allah nların küfür ve nifaklarının Medine halkından daha beter olduğunu aber verdi; çünkü onlar şehir halkından daha katı ve daha kaba idiler.

"Ve ecderü ella yalemu": Zeccac, "en" mahallen mansuptur, demişr, çünkü "en"den be edatı atılmıştır, mana da şöyledir: Ecderü biterkil mi. Cedirün en tefale ve cedirün bien tefale dersin, tıpkı: Ente halikun ien tefale sözün gibi ki: Sen bu işi kolay yaparsın, demektir. Be'yi ataran ancak "en" kullanman gerekir. Eğer be getirirsen "en" de başkası da lur: Ente cedirün bien tekume ve cedirün bilkıyami dersin. Ente cediın elkıyame dersen, yanlış olur. Ancak "en" kullanırsan doğru olur. ünkü "en" istikbale delalet eder; sanki atılanın yerine geçmiş gibi olur. llah'ın indirdiğinin sınırları" ise: Helal, haram ve farzlardır. Ayetin ana kri, bu karakterlerin bedevilerde yaygın olduğudur.

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ

مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ

السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٩٨)

2 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur, İbn Hatim ve Ebuşşeyh'ten.

98 - Bedevilerden kimi (hak yolunda) harcadığı şeyi bir ceza edinir (sayar) ve size belalar(ın gelmesini) bekler. Kötü belalar onların üzerine olsun Allah hakkıyle işiten, çok iyi bilendir.

"Bedevilerden kimi harcadığını bir ceza sayar": Savaşa çıktığı zaman ettiği masrafı. Verdiği sadakayı diyenler de olmuştur. "mağrem" (para cezası): Çünkü sevabını ummaz. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mağrem: Zarar ve ziyandır. İbn Faris de şöyle demiştir: Ğurm: Ödenmesi gereken şeydir, ğaram da insanı bırakmayan nesnedir. Alacaklıya ğarim denilmesi, ısrarından dolayıdır. Başkası da şöyle demiştir: Gurm: Haksız ödemedir.

"Veyeterabbesu": Yani bekler, demektir. "Size belalar": Yani zamanın getireceği ölüm, öldürülme veya yenilgi gibi kötü şeylerdir. Şöyle de denilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ölmesini ve müşriklerin galip gelmesini bekler.

"Aleyhim dairetüssev'": İbn Kesir ile Ebu Amr sinin zammı ile (su') okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de sinin fethi ile "sev'" okumuşlardır. Feth: 16'da da böyle okumuşlardır. Mana da: Bekledikleri bela başlarına dönsün, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Burada sev' okumak daha uygundur. Kim sev' okursa: Su'tuhu sev'en ve mesaeten'den getirerek mastar yapar. Kim de su' okursa, onu isim kabul eder, mesela: Aleyhim dairetül belai velazab gibi. Ne "makâne ebukimree sev'in" *(Meryem: 28)*, ne de "ve zanentüm zannessev'" *(Feth: 12)* ayetlerinde su' okumak caiz değildir. Çünkü bu, recülü sıdk (doğru adam) sözünün tersidir ki burada sev' kelimesinin ne azap ne de bela ile alakası yoktur. Onun için su' okunamaz.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ
اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

99 - Bedevilerden kimi de Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve harcadığını Allah katında yakınlıklara ve Peygamberin dualarına (vesile) edinir. Bilin ki onlar kendileri için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine girdirecektir. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

Bedevilerden kimi de Allah'a iman eder": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar Cüheyne, Eslem ve Gıfar bedevileridir.

"Harcadığını vesile edinir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Cihatta harcadığını. İkincisi sadaka harcadığını. Kurubat ise: Kurbet kelimesinin çoğuludur; o da kulu Allah'ın rıza ve sevgisine yaklaştıran şeydir. Zeccac da şöyle demiştir: Kurubat'ta üç okuyuş vardır: Ranın zammı, fethi ve sükunu. Resul'ün salavatlarından ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* İstiğfarıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Duasıdır, bunu da Katade, İbn Kuteybe ve Zeccac demişlerdir. Zeccac şu beyti kanıt getirmiştir:

Ettiğin duanın bir misli de sana olsun, rahat uyu,
Çünkü adamın yanını koyacağı bir yatağı vardır.

Zeccac şöyle demiştir: İstersen beyitte geçen kelimeyi: Mislellezi de mislüllezi de okursun. Birincisi ona duadır, sanki, duan gibi bana da dua et demiş olur. İkincisinin manası da: Sana da o duanın bir misli olsun demektir.

"Ela inneha kurbetün lehüm": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, sükun ile "kurbetün lehüm" okumuşlardır. Verş, İsmail bin Cafer de Nafi'den, Mufaddal da Asım'dan ranın zammesiyle "kurubetün lehüm" rivayet etmişlerdir.

"İnneha" zamiri ile işaret edilen şeyde de iki yorum vardır:

Birincisi: Ha zamiri onların nafaka ve imanlarına racidir. *İkincisi:* Peygamberin dualarına racidir.

"Allah onları rahmetine girdirecektir": İbn Abbas: Cennetine demiştir.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ
اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

100 – Muhacirlerden ve ensardan ilk geçenler (öncüler) ve güzelce onlara tabi olanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Onlara içlerinde ebedi kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur.

"İlk öncüler": Bunlarda altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile iki kıbleye dönerek namaz kılanlardır. Bunu da Ebu Musa'l – Eş'ari, Said bin Müseyyeb, İbn Sirin ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Hudeybiye'de Rıdvan biatini edenlerdir. Bunu da Şa'bi, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Bedir savaşına katılan gazi ve şehitlerdir. Bunu da Ata bin Ebi Rebah, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bütün ashabıdır, onlar sohbet bereketiyle öncülük kazanmışlardır. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: Allah Teala Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in bütün ashabını bağışlamıştır, "ilk öncüler" diyerek iyilerine de kötülerine cenneti vacip kılmıştır.

Beşincisi: Onlar ölüm ve şehitlikle öncülerdir, Allah Teala'nın sevabına koşmuşlardır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Altıncısı: Onlar hicretten önce Müslüman olanlardır, bunu da Kadı Ebu Yala zikretmiştir.

"Minelmuhacirine velensar": Yakup ranın zammı ile "elensaru" okumuştur. "Onlara güzelce tabi olanlar": Kim: öncüler bütün ashaptır, derse bunları ashaba tabi kılar, onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sohbet etmeyenlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kıyamet kopuncaya kadar onlara güzelce tabi olanlardır. Kim de: Onlar ashabın öncüleridir, derse, bunlar da onların yolunu izleyenler ve fiillerinde onlara uyanlar olur. Hepsi sohbete nail olmuşlarsa da onlar öncülükle faziletli kılınmışlardır. Ata da şöyle demiştir: Onlara güzelce tabi olmaları: Onların iyiliklerini zikredip onlara rahmet okumalarıdır.

"Tecri tahtehel enharu": İbn Kesir: "Min tatiha" okuyarak "min" ilave etmiş ve ikinci te'yi meksur kılmıştır.

"Allah onlardan razı olmuştur": Bu da hepsini kapsar. Zeccac: Allah onların yaptıklarından razı olmuş, onlar da Allah'ın verdiği mükafattan razı olmuşlardır, demiştir.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ
الْمَد۪ينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ
مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٠١﴾

101 - Çevrenizdeki bedevilerden münafıklar vardır. Medinelilerden de nifak üzerinde idman yapanlar vardır. Sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük azaba döndürülürler.

"Çevrenizdeki bedevilerden münafıklar vardır": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunlar Müzeyne, Cüheyne, Eslem, Gıfar ve Eşca kabileleridir. Onlarda Müslüman olduktan sonra münafıklar vardı. Mukatil de: Yurtları Medine'nin çevresinde idi, demiştir.

"Ve min ehlil medineti meredu alennifaki": İbn Abbas: Onlar münafıklığın eğitimini almış ve onda sebat etmişlerdir, demiştir. Abdullah bin Übey, Ced bin Kays, Cülas, Muattib, Vahvah ve Ebu Amir er - Rahib de bunlardandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İnat edip nifak üzerinde alıştırma yaptılar. Bu: Temerrede fülanün kavlinden gelir. Şeytanün merid de bundandır ki inatçı ve azgın demektir.

Eğer: Nasıl "vemin ehlil medineti meredu" dedi, hâlbuki konuşurken: Minelkavmi meredu denilmez?" diye itiraz edilecek olursa, buna üç türlü cevap verilir:

Birincisi: İkinci "min"in birinciye dönük olmasıdır, takdir de şöyle olur: Ve mimmen havleküm minelarbai ve min ehlil medineti münafikun. Daha sonra da "meredu" diyerek yeni cümle başlatmıştır.

İkincisi: Kelamda söylenmeyen söz vardır, takdiri şöyledir: Ve min ehlil medineti men meredu. Bu durumda "min" ona delalet ettiği için "men" gizlenmiştir. Mesela: "Vema minna illa lehu makamün malum" *(Saffat: 164)* kavlinde olduğu gibi ki: İlla men lehu makamun malum demek istemiştir. Buna göre söz "münafikun" lafzında biter.

Üçüncüsü: "Meredu" münafikun'e bağlıdır, takdiri de şöyledir: Ve min ehlil medineti münafikune meredu. Bu cevapları İbn Enbari zikretmiştir.

"Sen onları bilmezsin": Bunda da iki yorum vardır:

Birincisi: Onları biz sana bildirinceye kadar sen onları bilmezsin.
İkincisi: Akibetlerini bilmezsin.

"Onlara iki kere azap edeceğiz": Bunda da on görüş vardır:

Birincisi: İlk azap dünyadadır, o da münafıklıkla rezil olmalarıdır. İkinci azap da kabir azabıdır. Bunu da İbn Abbas demiş ve şu rivayette bulunmuştur: Bir gün Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe okumaya kalktı: Ey filan, sen çık, sen münafıksın ve ey filan, sen de çık, sen de münafıksın, dedi ve onları rezil etti.[23]

---

23 - Taberi, Tefsir, 14/441, 442.

İkincisi: Birinci azap onlara had cezası tatbik etmektir, ikincisi kabir azabıdır. Bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: İki azaptan biri onlardan alınan zekattır. Ötekisi de kendilerine emredilen cihattır. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Açlık ile kabir azabıdır. Bunu da Şibl, Ebu Necih aracılığı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir. Ebu Malik de böyle demiştir.

Beşincisi: Açlık ve öldürülmedir, bunu da Süfyan, İbn Ebi Necih aracılığı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Altıncısı: Öldürme ve esir edilmedir, bunu da Mamer, İbn Ebi Necih kanalı ile Mücahit'ten rivayet etmiştir. Katade de: Öldürülme ve tutsaklıktır, demiştir.

Yedincisi: Onlara açlıkla iki kere azap edildi. Bunu da Husayf, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Onların dünyadaki azabı mal ve evlatlardaki musibetlerle ahiretteki de ateş iledir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Dokuzuncusu: Birincisi ölüm anındadır; melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurur. İkincisi kabirde münker ve nekir iledir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Onuncusu: Birincisi kılıç iledir, ikincisi de ölüm anındadır. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Sonra büyük bir azaba döndürülürler": Yani cehennem azabına.

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا
بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ
أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102 – Diğerleri de günahlarını itiraf ettiler; iyi ameli başka bir kötü ile karıştırdılar. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Diğerleri de günahlarını itiraf ettiler": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar on kişilik bir gruptur, Tebuk seferine katılmayıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kaldılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in dönüşü yaklaşınca içlerinden yedisi kendilerini mescidin sütunlarına bağladılar. Resulullah sallallahu

aleyhi ve sellem onları görünce. "Bunlar kim?" dedi. Bu Ebu Lübabe ile senden geri kalan arkadaşlarıdır, kendilerini sen çözüp de özürlerini kabul edinceye kadar kendilerini çözmeyeceklerine yemin ettiler, dediler. O da: Ben de Allah'a yemin ederim ki ne onları çözerim de ne de özürlerini kabul ederim, onların bağını Allah çözsün. Onlar bana katılmadılar, Müslümanlarla birlik olup düşmanla savaşmadılar, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[24] Bunun üzerine onlara haber gönderdi, onları salıverdi ve özürlerini kabul etti. Bunu Ali bin Ebı Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. El – Avfi de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Savaşa katılmayanlar altı kişi idiler, Ebu Lübabe ile iki adam kendilerini bağladılar. Üçü ise bağlamadılar. Bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bağlarını çözdü ve özürlerini kabul etti.[25] Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Onlar üç kişi idiler: Ebu Lübabe bin Abdülmünzir, Üveys bin Salebe ve Vedia bin Hizem el – Ensari. Said bin Cübeyr, Mücahit ve Zeyd bin Eslem de sekiz kişi olduklarını söylemişlerdir. Katade de: Bize onların yedi kişi oldukları anlatıldı, demiştir.

İkincisi: O Yalnız Ebu Lübabe hakkında inmiştir. Onun günahı hususunda iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Kurayza oğulları, Sa'din hakemliğine razı olmaları hususunda onunla müşavere edince elini boğazına götürüp, bu ölümdür, demişti. Bu da Mücahid'in görüşüdür.[26] Biz de bunu Enfal: 27'de açıklamış bulunuyoruz.

İkincisi: Onun Tebuk seferine katılmamasıdır, bunu da Zühri, demiştir. İtiraf, bir şeyi bilerek ikrar etmektir. Suçu itiraf etmek tövbenin doğruluk ve kabulünü daha çok gösterir.

"Haletu amelen salihan ve ahara seyyia": İbn Cerir şöyle demiştir: Be'nin yerine vav konulmuştur. Mana da: Biahara seyyiin demektir. Tıpkı: Halattül mae vellebene gibi (yani bunlar birbirinin yerine kullanılır demek istiyor. Mütercim).

O amel hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: İyi amel: Daha önce yaptıkları cihattır. Kötüsü de: Cihattan geri kalmalarıdır. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: İyi amel: Tövbeleridir, kötüsü de: Savaştan geri kalmalarıdır. Bunu da Ferra zikretmiştir.

---

24 – Taberi, Tefsir, 14/447, 448.

25 – Taberi, Tefsir, 14/448, 449.

26 – Taberi, Tefsiri, 14/451.

"Umulur ki": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'dan vaciptir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların ümitle korku arasında gelip gidişleridir, bu da insanı eğlence ve ihmalden alıkoyar.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ
صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ
سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

103 – Onların mallarından sadaka al ki onları onunla temizleyip arındırasın. Onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükunettir. Allah hakkıyle işiten, çok iyi bilendir.

"Onların mallarından sadaka al": Müfessirler şöyle demişlerdir: Aziz ve celil olan Allah, Ebu Lübabe ile arkadaşlarının tövbesini kabul edince: Ya Resulallah, işte mallarımız, onları bizim adımıza sadaka et, dediler. O da: Ben mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.[27]

Bu "sadaka" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O nafile olarak verdikleri sadakadır, bunu da İbn Zeyd ile cumhur, demişlerdir. *İkincisi:* Zekattır, bunu da İkrime, demiştir.

"Tutahhirühüm": Hasen ranın cezmi ile "tutahhirhüm" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Sadakanın sıfatı olarak "tutahhirühüm" okumak da caizdir. Sanki: Mallarından onları temizleyecek sadaka al demiş gibi olur. En iyisi Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı olmasıdır. Mana da şöyledir: Sen onları o sadaka ile temizlersin. Bu durumda emrin cevabı olarak cezm ile "tutahhirhüm" okunur. Mana da şöyle olur: Eğer onların mallarını alırsan, onları temizlersin. "Tüzekkihim" de ise Kur'an hattının korunması için medli ye'den başkası caiz değildir. İbn Abbas: Onları günahlardan "temizlersin" demiştir. "Tüzekkihim" de: Onları ıslah eder hallerini düzeltirsin, demektir. "Salli aleyhim"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar için istiğfar et. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlara dua et. Bunu da Süddi, demiştir.

27 – Taberi, Tefsir, 14/454, 455.

"İnne salavatike": İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle çoğul şeklinde "inne salavatike" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle tekil olarak "inne salateke" okumuşlardır. "Sekenün lehüm"de ise beş görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala'nın onlardan kabul etmesiyle senin duan onlar için huzurdur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de: Takviye ve sükunettir, demiştir. *İkincisi:* Onlar için rahmettir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar için Allah'a yakınlık vesilesidir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Onlar için vakardır, bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* Onlar için tezkiye ve temize çıkmadır, bunu da Salebi nakletmiştir. Hasen ile Katade de: Bunlar seferden geri kalan o üç kişiden başkadır, demişlerdir.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ
التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ
الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ
وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

104 – Allah'ın şüphesiz kullarından tövbeyi kabul edeceğini ve sadakaları alacağını bilmediler mi? Şüphesiz Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

105 – De ki: Amelinizi Allah, Resul'ü ve mü'minler görecektir. Gaybi ve görüneni bilene döndürüleceksiniz de size yaptıklarınızı haber verecektir.

"Allah'ın tövbeyi kabul edeceğini bilmediler mi (elem yalemu ennallahe huve yakbulüttevbete)": Cumhur ye ile "yalemu" okumuştur. Abdülvaris de te ile "talemu" rivayet etmiştir. "Yakbelüttevbete an ibadihi": Ebu Ubeyde: Min abidihi, demiştir. Ahaztühu minke ve ahaztühu anke dersin (ikisi de senden aldım demektir).

"Allah sadakaları alır": İbn Kuteybe: Kabul eder, demiştir. "Affı al" *(A'raf: 199)* da böyledir ki onu kabul et, demektir.

"De ki: Amel edin": İbn Zeyd: Bu, tövbe edenlere hitaptır, demiştir.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا

يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١٠٦﴾

106 – Diğerleri de Allah'ın emrine bırakılmışlardır; ya onlara azap eder yahut tövbelerini kabul eder. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Ve aharune murceune": Nafi, Hamze ve Kisai, hemzesiz olarak "mürcevne" okumuşlardır. Ayet Ka'b bin Malik, Mürare bin Rebi ve Hilal bin Ümeyye hakkında inmiştir. Bunlar Tebuk seferine mazeretsiz olarak katılmayanlar arasında idi. Sonra Ebu Lübabe ve arkadaşları gibi ciddi özür dilemediler ve kendilerini sütunlara baglamadılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de bunların durumunu erteledi, insanları onlarla konuşmaktan ve onlarla oturup kalkmaktan men etti. Sonunda: "Geri bırakılan üç kişi" *(Tevbe: 118)* ayeti indi. Zeccac: "Ve aharune", "ve min ehlil medineti" kavli üzerine matuftur, mana da şöyledir, demiştir: Onlardan "başkaları da vardır bırakılmışlardır": Yani durumları ertelenmiştir. "İmma" edatı iki şeyden birinin olması içindir. Allah Teala durumlarının nereye varacağını biliyordu, ancak kullarına bildikleri şeyle hitap etti. Mana da şöyledir: Onlar umutla korku arasında beklesinler.

"Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir": Yani durumlarının nereye varacağını bilendir, onlara yaptığında da hikmet sahibidir.

وَالَّذٖينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرٖيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنٖينَ

وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ

اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Bir de şöyleleri vardır: Bunlar; zarar vermek, inkar etmek, mü'minlerin arasını açmak ve daha önce Allah ve Resul'ü ile savaşanı beklemek için bir mescit edindiler. Biz, iyilikten başka bir şey istemedik, diye muhakkak yemin edecekler. Allah şahitlik eder ki onlar elbette yalancılardır.

"Vellezinet tehazu mesciden": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, vav ile: "Vellezine" okumuşlardır. Mushaflarında da böyledir. Nafi ile İbn Amir de vavsız olarak: "Ellezine" okumuşlardır.

Medine ve Şam halkının Mushaflarında da böyledir. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim vavla okursa, o, makabline matuftur, mesela: "Ve minhüm men âhedallahe" *(Tevbe: 75)*, "ve minhüm men yelmizüke" *(Tevbe: 58)* ve "ve minhüm ellezine yu'zunennebiyye" *(Tevbe: 61)* gibi. Mana da: Böyle bir mescit edinenler de onlardandır, demektir. Kim de vavı atarsa, o da iki mülahaza iledir:

Birincisi: Bazı kelimeyi gizler, veminhüm ellezinet tehazu gibi. Ekefertüm kavli de öyledir ki: Feyukalu lehüm: Ekefertüm, demektir.

İkincisi: Arkasında haber gizlemektir, mesela: "İnnellezine keferu ve yesuddune an sebilillahi velmescidil harami" *(Hac: 25)* gibi ki, mana da şöyledir: Yüntekamu minhüm ve yuazzebune.

Tefsirciler şöyle demişlerdir: Amr bin Avf oğulları Kuba mescidini edinip Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber gönderip de o da gelip içinde namaz kılınca, kardeşleri Ganem bin Avf oğulları onları kıskandılar. Bunlar ensarın münafıklarından idiler: Biz de bir mescit edinir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e haber göndeririz, o da içinde namaz kılar, Ebu Amir er – Rahip de Şam'dan döndüğü zaman içinde namaz kılar, dediler. Ebu Amir cahiliyede rahip olmuş ve Hıristiyan dinine girmişti. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince ona düşman oldu ve Şam'a kaçtı. Münafıklara haber gönderdi: Elinizden geldiği kadar kuvvet ve silah hazırlayın, benim için bir mescit yapın, ben Sezar'a gidiyorum, Rum askerlerini getirip Muhammed ile ashabını çıkartırım, dedi. Onlar da Kuba mescininin yanına bu mescidi yaptılar. Onu yapanlar on iki kişi idiler: Hizam bin Halit – ki mescit onun evinin avlusuna yapıldı – Nebtel bin Haris, Bicad bin Osman, Salebe bin Hatıb, Muattib bin Kuşeyr, Abbad bin Huneyf, Vedia bin Sabit, Ebu Habibe bin Ezar, Cariye bin Amir, iki oğlu Yezid ile Mücemmi. Mücemmi mescitte imamları idi. Sonradan hali düzeldi ve Bahdec bin Abdullah bin Huneyf. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Bu gördüğüm şeyle ne kastediyorsun?" dediği odur. O da: Allah'a yemin ederim ki ben iyilikten başka bir şey kastetmedim, dedi, hâlbuki yalan söylüyordu. Mukatil de şöyle demiştir: Yemin eden, Mücemmi idi. Onların on yedi kişi oldukları da söylenmiştir. Mescidi yapmayı bitirince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler: Biz hastalar, ihtiyaç sahipleri ve yağmurlu geceler için bir mescit yaptık, gelip içinde namaz kılmanı istiyoruz, dediler. O da giymek için gömleğini istetti. Üzerine Kur'an indi, Allah onların haberini bildirdi. O da Ma'n bin Adiy, Malik bin Duhşum ve diğerlerini çağırdı: Şu, halkı zalim mesci-

de gidin, onu yıkın ve ateşe verin, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem orasının leşlerin atıldığı çöplük yapılmasını emretti.[28] Ebu Amir de Şam'da gurbette tek başına öldü.

Ayetin tefsiri: Zeccac şöyle demiştir: "Ellezine" mahallen merfudur, mana da şöyledir: Onlardan kimi de sırf zarar vermek için bir mescit edindiler. "Dıraren": Mefulunleh olarak mansuptur, mana da şöyledir: İttehazuhu liddırari velküfri vettefriki velirsadi (zarar vermek, inkar etmek, ayrılık çıkarmak ve mü'minleri gözetlemek için bir mescit edindiler). Lam hazfedilince fiil devreye girip mef'ulü nasbetti. Müfessirler şöyle demişlerdir: Dırar: Kuba mescidine zarar vermektir. "Küfren": Allah'ı ve Peygamberini inkar etmek, "ve tefrikan beynel mü'minin" mü'minlerin arasını açmak için, demektir, çünkü onlar Kuba mescidinde hep birlikte namaz kılıyorlardı. Onların birliğini dağıtmak istediler. İrsad ise: Beklemektir, bununla Ebu Amir'in gelmesini beklediler. Allah ve Resul'ü ile mescid-i dırarın yapımından önce savaşan o idi. "Biz iyilikten başka bir şey kastetmedik" kavlindeki iyilikte de üç mülahaza vardır:

Birincisi. Allah'a itaattir. *İkincisi:* Cennettir. *Üçüncüsü:* Dinin emrini yerine getirmek ve namaz için toplanmak gibi en güzel şeyleri yapmaktır. Yemin edenin adını da vermiştik.

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ
أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ
الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – Orada asla durma. İlk gününden takva üzerine kurulan mescit, içinde durmana daha layıktır. Orada iyice temizlenmelerini seven birtakım adamlar vardır. Allah iyice temizlenenleri sever.

"Orada durma": Yani orada asla namaz kılma. "Takva üzerine kurulan mescit": Yani taat üzerine kurulan ve takva sahiplerinin yaptığı mescit "ilk gününden": Yani ilk gününden itibaren, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Min" edatı zaman içindir, aslında müz ve münzü kullanılır, bunlar daha çok kullanılır. "Min"in gelmesi de caizdir, çünkü o da sürenin başını gösterir ve parçalara ayırma için kullanılır. Şair Züheyr'in şu sözü de böyledir:

28 - Taberi, Tefsir, 14/468.

Hicr dağının zirvesindeki yurtlar kimindir?
Onlar aylar ve yıllardır boş durmaktadır (min).

Manasının: Ayların ve yılların geçmesinden boş kaldığı da söylenmiştir.

Bu mescit hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Medine'deki mescididir ki içinde minberi ve kabri vardır. Sehl bin Sa'd şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında iki adam, takva üzerine kurulan mescit üzerinde ihtilaf ettiler; biri: O, Peygamber'in mescididir, dedi. Diğeri de: O, Kuba mescididir, dedi. Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlatılınca: O, bu mescidimdir, dedi.[29] İbn Ömer, Zeyd bin Sabit, Ebu Said el – Hudri ve Said bin Müseyyeb de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, Kuba mescididir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr, Katade, Urve, Ebu Seleme bin Abdurrahman, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Medine'deki bütün mescitlerdir, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir.

"Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır": İniş sebebi şöyledir: Kuba halkından bazı kimseler su ile taharet ederlerdi, ayet bunun üzerine indi. Bunu da Şa'bi, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Bu ayet inince, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara geldi: "Allah Teala sizi ne için methetti?" dedi. Onlar da: Biz su ile taharet ederiz, dediler.[30] Buna göre, bundan (temizlenmeden) maksat, su ile temizlik yapmaktır. Ebu'l – Aliye de: Günahtan temizlenmedir, demiştir.

أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ
هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾

29 – Müslim, Kitabu'l – Hac, bab, la tüşeddürrihalu; Ahmed, Müsned, 5/331.

30 – Suyuti, ed – Dürrü'l – Mensur; Tabarani, Ebuşşeyh, Hakim ve İbn Merduye'den nakletmiştir.

109 – Yapısını Allah'ın takva ve rızası üzerine kuran mı yoksa yapısını yıkılacak uçurumun kenarına kurup da onunla cehennem ateşine sürüklenen kimse mi daha hayırlıdır? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

"Efemen essese bünyanehu": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, iki yerde de meftuh hemze ve meftuh nun ile "essesse bünyanehu" okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de mazmum hemze ile "üssise" ve merfu nun ile "bünyanuhu" okumuşlardır. Bünyan mastardır, bina manasınadır. Tesis de: Binanın temelini sağlam atmadır, temel binanın aslıdır, mana da şöyledir: Binasını Allah'tan korkup rızasını umarak kuran mı daha hayırlıdır, yoksa onu korkmadan kuran mı daha hayırlıdır? Zeccac şöyle demiştir: Şefa: Bir şeyin kenarı ve sınırıdır. Şefa elifle yazılır ve kısa hece ile okunur, tesniyesi: Şefevani'dir.

"Cüruf": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, zamme ile "cürufin" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle ra sakin olarak "cürfin" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Zamme asıldır, sükun da hafiftir, mesela şuğul ve şuğl gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mana: Kayan uçurum demektir. Cüruf: Sellerin vadilerden getirdiği şeylerdir. Hair de: Kayan, düşen demektir. Tehevverel binau venhare de bundandır ki bina çöktü, demektir. İbn Kesir ile Hamze henin fethası ile "harin" okumuşlardır. Nafi ile Ebu Amr da he'yi imale (ey sesi) ile okumuşlardır. Asım'dan da her iki kıraat nakledilmiştir.

"Fenhare bihi": Binayı yapanı da sürükleyip götürdü, demektir. "Cehennem ateşine": Zeccac bu temsildir demiştir, mana da şöyledir: Bu mescidin binası, cehennemin kıyısına yapılıp da sahibiyle beraber içine yuvarlanan bina gibidir. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre onlar orada bir çukur kazmışlar, içinde duman görülmüştür. Cabir de: Ben dırar mescidinden dumanın çıktığını gördüm, demiştir.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ
إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

110 – Kurdukları yapı hep kalplerinde bir şüphe olarak kalacaktır; meğerki kalpleri parçalana. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

"Kurdukları yapı hep öyle kalacaktır": Yani dırar mescidi. Rîbeten'de üç görüş vardır:

Birincisi: Şüphe ve nifak olarak kalacaktır, çünkü onlar onu yapmakla iyilik ettiklerini sanıyorlardı. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Üzüntü ve pişmanlık olarak kalacaktır, çünkü onu yaptıklarına pişman oldular. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Binalarını yıkma onların kalplerinde kin ve nefret olarak kalacaktır. Bunu da Süddi ile Müberrid, demişlerdir.

"İlla en takattaa kulubuhum": Çoğunluk "illa" okumuşlardır ki o da istisna edatıdır. Yakup ise "ila en" okumuş, onu harfi cer kabul etmiştir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek mazmum te ile "tukattaa" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek tenin fethası ile "tekattaa" okumuşlardır. Sonra manada iki görüş vardır:

Birincisi: Meğerki öleler, demektir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit, Katade ve diğerleri, demişlerdir.

İkincisi: Ancak kusurlarına karşı duydukları pişmanlık ve üzüntüden kalplerinin parça parça olması hariç. Bunu da Zeccac demiştir.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ
لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ
وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ
وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ
الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

111 – Şüphesiz Allah, cennet kendilerinin olmak üzere mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşırlar; öldürür ve öldürülürler. Bu; Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kendi üzerine aldığı bir vaattir. Sözünü Allah'tan daha çok yerine getiren kimdir? Öyleyse yaptığınız alışverişten dolayı sevinin. İşte en büyük kurtuluş budur.

"Allah mü'minlerden canlarını satın aldı": İniş sebebi şöyledir: Ensar Akabe gecesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat

ettikleri zaman ki, yetmiş kişi idiler, Abdullah bin Revaha: Ya Resulallah, Rabbin ve nefsin için istediğin şartı ileri sür, dedi. O da: Rabbim için O'na ibadet edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmamanızı şart ediyorum; Nefsim için de kendinizi koruduğunuz gibi beni de korumanızı şart ediyorum, dedi. Onlar da: "Bunu yaparsak bizim için ne var?" dediler. O da: Cennet, dedi. Onlar da: Kârlı alışveriş, ne feshederiz, ne de feshedilmesini isteriz, dediler. Bunun üzeni bu ayet indi. Bunu da Muhammed bin Ka'b el - Kurazi, demiştir.[31] Canın satın alınması cihat iledir. Malların satın alınması da iki türlüdür:

Birincisi: Cihada sarf etmek ile. *İkincisi:* Sadakalarla. Burada satın alma mecaz yoluyla zikredilmiştir; çünkü gerçekte satın alan satın aldığı şeye sahip değildir. Mesela: "Allah'a kim ödünç verir?" *(Bakara: 245)* kavlinde olduğu gibi. Kelamdan murat edilen şudur: Allah onlara canlarıyla mallarıyla cihadı emretmiştir ki karşılığında onlara cenneti versin. Buna satın alma demiştir, çünkü bunda da karşılık ve bedel vardır. Hasen de şöyle derdi. Hayır vallahi, dünyada biatı alınmamış bir tek mü'min yoktur. Katade de şöyle demiştir: Allah onlara bedelini verdi, hem de fazlasıyla.

"Feyaktülun ve yuktelun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, malum ve meçhul kalıbıyla "feyaktülun ve yuktelun" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, meçhul ve malum kalıbıyla "feyuktelun ve yaktulun" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Birinci kıraat şu manayadır: Onlar önce öldürürler sonra da öldürülürler. Ötekinin manasının da birinci gibi olması caizdir, çünkü vavla atıfta takdim caizdir (sıra önemli değildir), eğer takdim varsa bile mana şöyledir: Öldürülenlerden kalanlar da düşmanları öldürürler, mesela "başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler" *(Al-i İmran: 146)* kavli gibi ki, öldürülenlerden kalanlar gevşemediler, demektir. Kelamın manası da şöyledir: Öldürseler de veyahut öldürülseler de cihatlarının karşılığı cennettir. Zeccac şöyle demiştir: "va'den" mana itibarı ile mansuptur, çünkü "bienne lehümül cenneh" kavlinin manası, "va'den aleyhi hakka" demektir. "Tevrat'ta ve İncil'de" kavli de her milletin savaşla emredildiği ve ona karşı cennetle va'dolunduğudur.

"Sözünü kim daha çok yerine getirir?": Yani kimse sözünü Allah'tan daha çok yerine getiremez, demektir. "Sevinin": Yani bu alışverişle neşelenin, demektir.

---

31 - Taberi, Tefsir, 14/499.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ
السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112 - Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, ruku edenler, secde edenler, iyiliği emredenler, kötülükten men edenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar (yok mu), işte o mü'minleri müjdele.

"Tövbe edenler": İniş sebebi şöyledir: Bundan önceki ayet inince bir adam: "Ya Resulallah, hırsızlık yapsa, zina etse, içki içse de mi?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Burada ref (ettaibun şekli) birkaç bakımdan caizdir: *Birincisi:* Medih içindir, sanki: Haulai ettaibun (onlar tövbe edenlerdir), demiştir. *İkincisi:* Bedel olması da caizdir, mana da: Yukatilüttabine (tövbe edenler savaşırlar) demektir. Bu da dilcilerin görüşüdür. Bence merfu olması mübteda olduğu içindir, haberi de gizlidir, mana da da şöyledir: Ettaibun ve men zükire maahüm lehümül cennetü eydan (tövbe edenler ve onlarla beraber zikredilenler için cihat etmeseler de cennet vardır, yeter ki cihadı terk etmeyi akıllarından geçirmesinler ve inat etmesinler). Çünkü bazı Müslümanların cihat etmeleri onların da cihadı yerine geçer (farz-ı kifaye).

Müfessirlerin: "Tövbe edenler" hususunda da iki görüşleri vardır: *Birincisi:* Şirkten, nifaktan ve isyanlardan dönenlerdir. *İkincisi:* Emredileni yapmada ve yasak edileni terk etmede Allah'a rucu edenlerdir.

"İbadet edenler" hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* Allah'a ibadetle itaat edenler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Namazı kılanlar. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ı birleyenler. Bunu da Said bin Cübeyr demiştir.

"Hamd edenler": Katade: Her hâl u kârda Allah'a hamd edenler, demiştir.

Seyahat edenler hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Oruç tutanlardır, bunu İbn Mes'ud, İbn Abbas, Hasen, Said in Cübeyr, Katade ve diğerleri demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Görüş sahipleri şöyle derler: Oruçluya seyahat eden denilmesi, gezgine benzetildiği içindir; çünkü seyahat edenin yanında azık

olmaz. Araplar bir at ayakta durur da önünde yem olmazsa, ona: Saim (oruçlu) derler. Çünkü onun (atın) sabah akşam olmak üzere iki beslenme vakti vardır. İnsanın tuttuğu oruç da sahur ve iftardan dolayı ona benzetilmiştir. *İkincisi:* Onlar gazilerdir, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* İlim öğrenenlerdir, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Hicret edenlerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Ruku edenler ve secde edenler": Yani namazda. "İyiliği emredenler": O da (iyilik de) Allah'a itaattir. "Kötülükten men edenler": O da (kötülük de) Allah'a isyandır.

Eğer: "Vennahune"de vav gelmesinin gerekçesi nedir?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Burada vav, sekizinci sıfat için gelmiştir, Araplar yedinin üzerine atıf yapacak olurlarsa bunu vavla yaparlar. Mesela: "Vesaminühüm kelbühüm" *(Kehf: 22)* kavli ve cennetin sıfatında: "Ve fütihat ebvabuha" *(Zümer: 73)* gibi. Bunu da bir grup müfessirler, demişlerdir.

İkincisi: Vav şunun için gelmiştir, çünkü iyiliği emreden aynı zamanda kötülükten de men etmektedir. Bu durumda vavın gelmesi, kötülükten men etmeden iyiliği emretme olmaz demektir. Hâlbuki seyahat etmeden hamd etmek, hamdetme olmadan da seyahat etmek bazı hal ve vakitlerde mümkündür.

"Allah'ın sınırlarını koruyanlar": Hasen: Allah'ın emrini yerine getirenler, demiştir.

مَا كَانَ
لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا
أُولِي قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾
وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ
وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ
إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

113 – Peygamber ve iman edenler için, müşriklerin, cehennem yaranı oldukları kendilerine belli olduktan sonra, akraba da olsalar, onlar için istiğfar etmeleri yoktur.

114 – İbrahim'in, babasına istiğfar etmesi, sadece ona ettiği bir vaatten dolayı idi. Onun, Allah'ın düşmanı olduğu kendine belli olunca, ondan uzaklaştı. Gerçekten İbrahim, çok niyaz eden, çok uysaldır.

"Peygamber ve iman edenler için, müşriklere istiğfar etmeleri yoktur": İniş sebebi hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Ebu Talib öleceği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onun yanına girdi, orada Ebu Cehil ile Abdullah bin Ebi Ümeyye vardı. Amca, Lailahe illallah, de Allah katında seni müdafaa edeyim, dedi. Ebu Cehil ile İbn Ebi Ümeyye: "Ey Ebu Talib, Abdülmuttalib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" dediler. Onunla durmadan konuştular, sonunda o: Ben Abdülmuttalib'in dini üzerindeyim, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: "Yasaklanmadığım sürece senin için istiğfar edeceğim, dedi. Bunun üzerine bu ayet ile: "Şüphesiz sen istediğini hidayete erdiremezsin" *(Kasas: 56)* ayeti indi. Bunu Buhari ile Müslim, Sahih'lerinde rivayet etmişledir. Hadisi Said bin Müseyyeb, babasından nakletmiştir.[32] Şöyle de denilmiştir: Ebu Talib ölünce Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona istiğfar etmeye başladı, Müslümanlar da: Biz niçin babalarımıza ve akrabalarımıza istiğfar etmeyelim; İbrahim de babasına istiğfar etti, işte Muhammed de amcasına istiğfar ediyor, dediler ve müşrikler için istiğfar ettiler. Bunun üzerine bu ayet indi. Ebu'l – Hüseyn bin el – Münadi şöyle demiştir: Bu doğru değildir, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem sadece ölmeden önce amcası için: Yasaklanmadığım sürece senin için istiğfar edeceğim, dedi. Zaten siyak ve sibak da bunu göstermektedir. Ölümünden sonra istiğfar etmesi ise böyle bir şey yoktur. Raviler bunu ters anladılar, bu da devam edip gitti.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem annesi Amine'nin kabrine uğradı, abdest alıp iki rekat namaz kıldı, sonra da ağladı; onun ağlamasıyla insanlar da ağladılar. Sonra yanlarına geldi, onlar da: "Niçin ağladın?" dediler. Kendisi de: Annemin kabrine uğradım, iki rekat namaz kıldım, sonra ona istiğfar etmem için Rabbimden izin istedim, bundan da men edildim. İşte ona ağladım. Sonra dönüp iki rekat namaz kıldım, ona istiğfar etmek için Rabbimden izin istedim, yine men edildim, bu da beni ağlattı, dedi. Sonra da bineğini istedi,

32 - Buhari, Menakıbu'l - Ensar, bab, 40 ve Tefsirü sure, 9, bab, 16, Tefsirü sure 28, bab, 1; Eyman, bab, 19; Müslim, İman, hadis no, 83; Ahmed, Müsned, 5/433.

ona bindi. Az gitmişti ki, vahyin ağırlığından deve durdu; bu ve bundan sonraki ayet indi. Bunu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Büreyde rivayet etmiştir.[33]

Üçüncüsü: Bir adam müşrik olan ebeveynine istiğfar etti, Ali bin Ebu Talib ona: "O müşriklere mi istiğfar ediyorsun?" dedi. O da: "İbrahim, babasına istiğfar etmedi mi?" dedi. Ali de bunu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e anlattı, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Halil, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir.[34]

Dördüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birkaç kişi: "Ey Allah'ın Nebisi, babalarımız güzel komşuluk eder, akrabalarına bakar, esirleri salıverir ve sorumluluklarını yerine getirirlerdi; onlar için istiğfar edelim mi?" dediler. O da: Evet, Allah'a yemin ederim ki ben de İbrahim'in babasına istiğfar ettiği gibi babama istiğfar edeceğim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi ve İbrahim'in mazeretini beyan etti. Bunu da Katade, demiştir.[35] "Onların cehennemlik oldukları belli olduktan sonra": Yani kafir olarak öldükleri belli olduktan sonra demektir.

"Ancak ona ettiği bir vaatten dolayı idi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: İbrahim babasına istiğfar edeceğini vaad etti, bu da: Senin için Rabbime istiğfar edeceğim" *(Meryem: 47)* ayetinde belirtilmektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, müşrikler için istiğfar etmenin yasak olduğunu bilmiyordu, nihayet Allah Teala ona haber verdi.

İkincisi: Babası, istiğfar ettiği takdirde iman edeceğini vaad etmişti; İbrahim de babasının küfür üzere ölmekle Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ona dua etmeyi bıraktı. Birinciye göre "iyyahu"daki ha zamiri Azer'e racidir. İkinciye göre de İbrahim'e racidir. İbn Semeyfa, Muaz el – Kari ve Ebu Nehik, be ile "ebahu" okumuşlardır.

"Evvah" kelimesi üzerinde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: O mütevazı, çok dua eden ve yalvarandır. Bunu da Abdullah bin Şeddad bin el – Hâd, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.

İkincisi: O, çok dua edendir. Bunu da Zir, Abdullah'tan rivayet etmiş ve Ubeyd bin Umeyr de böyle demiştir.

33 – Müslim, Cenaiz, hadis no, 105; Ahmed, Müsned, 5/359.

34 – Taberi, Tefsir, 14/514, 515.

35 – Taberi, Tefsir, 14/514, 515.

Üçüncüsü: O, çok merhametlidir. Bunu da Ebu'l – Abid bin el – Amiri, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve Ebu'l – Meysere de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, yakin sahibidir, bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahid, Ata, İkrime ve Dahhak da böyle demişlerdir.

Beşincisi: O iman edendir, bunu da el – Avfi, Mücahit ve İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

Altıncısı: O tesbih edendir, bunu da Ebu İshak, Ebu Meysere'den rivayet etmiştir. Said bin Müseyyeb ile İbn Cübeyr de böyle demişlerdir.

Yedincisi: O, Allah'ın azabını hatırladığı zaman ah edendir, bunu da Şa'bi, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Evvah teevüh kökünden mübalağa kalıbıdır, manası da: Korkusundan ve Rabbinin taatine karşı titizliğinden dolayı yalvarıp yakaran, demektir. Müsakkab de şöyle demiştir:

Ben gece kalkıp da o deveye semer vurduğum zaman,
Üzgün bir adam gibi ahedip iniler.

Sekizincisi: O fakihtir, bunu da İbn Cüreyc, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Halîm ise, günahtan yüz çevirendir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ
قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا نَصٖيرٍ ﴿١١٦﴾

115 – Allah bir kavmi hidayet ettikten sonra sakınacakları şeyi kendilerine açıklayana kadar onları saptıracak değildir. Şüphesiz Allah her şeyi gayet iyi bilir.

116 – Şüphesiz göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Diriltir ve öldürür. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı yoktur.

"Allah bir kavmi saptıracak değildir": Ayetin sebeb-i nüzulü

şudur: Farzlar inip de bazıları da nesh edilince, bazı kimseler orada yok idiler, onlar sadece ilk emri biliyorlardı, mesela kıblenin durumu ve içki gibi. Bazıları da bunun üzerine öldüler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bunu sordular; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Bazıları da mana şöyledir, demişlerdir: Allah yasaklamadan önce müşriklere istiğfar edenleri sorumlu tutmayacağını bildirdi. Artık onu haram ettiği halde ondan çekinmezlerse sapmış olurlar. Ayette atma ve kısaltma vardır, yorumu şöyledir: Sakınacakları şeyleri onlara açıklar da ondan kaçınmazlarsa, işte o zaman sapıklığı hak ederler. Bunlar manası belli olduğu için atılmıştır. Nitekim Araplar: Emertüke bitticareti fekesebtel emvale (ticaret yapmanı söyledim, sen de mal kazandın) derler; ticaret ettin, mal kazandın demek isterler.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ
وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ
مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ
ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

117 – Şüphesiz Allah; Peygambere ve içlerinden birtakımının neredeyse kalplerinin eğrilmesinden sonra zorluk saatinde ona tabi olan muhacirlerle ensara da tövbe bahş etti. Sonra da tövbelerini kabul etti. Çünkü O, çok şefkatli, çok merhametlidir.

"Allah Peygamberin tövbesini kabul etti": Müfessirler şöyle demişlerdir: Münafıklara savaşa katılmamaları için izin verdiği için tövbesini kabul etti. Maani ehli alimler de: Bu söze giriştir, demişlerdir, şöyle ki, tövbe edenlerin tövbesine o sebep olduğu için zikredilmiştir (yoksa günah işlediği için değil. Mütercim); mesela "feenne lillahi humusehu" *(Enfal: 41)* ayeti böyledir.

"Onlar ki ona zorluk saatinde tabi oldular": Zeccac şöyle demiştir: Onlar Peygambere Tebuk gazasında tabi olanlardır. Zorluk saatinden maksat, zorluk zamanıdır, çünkü saat, zamana denir. Bu da çok sıcak bir vakitte idi, insanlar çok darlıkta idiler. Bir deveye nöbetleşe biniyorlardı. Fakirlik diz boyu idi. Bazen bir hurmayı iki kişi bölüşüyorlardı. Bazen de üzerine su içmek için bir hurmayı bir bölük somuruyordu. Zaman olurdu develeri keser, işkembesindeki suyu

içerlerdi. Ömer bin Hattab'a: Bize o zorluk anını anlat, dediler, o da şöyle dedi: Tebuk'e çok sıcak bir mevsimde çıktık, bir yere konakladık, o kadar susadık ki boyunlarımızın kopacağını zannettik. Öyleki bir adam su aramak için giderdi, bulamadan döner, boynunun kopacağını zannederdi. Bazen bir adam devesini keser, fışkısını sıkar suyunu içerdi. Kalanı da ciğerinin üzerine koyardı. Bunun üzerine Ebu Bekir: Ya Resulallah, Allah senin hayır duanı geri çevirmez, bize dua et, dedi. O da: "Bunu istiyor musun?" dedi. O da: Evet, deyince, ellerini kaldırdı, henüz indirmeden bulutlar göründü. Kaplarını doldurdular. Sonra bakmak üzere gittik, yağmurun askeri geçmediğini gördük.[36]

"Min badi ma kâde yeziğu kulubi ferikin minhüm": Hamze, Hafs da Asım'dan rivayet ederek ye ile "kâde yeziğu" okumuşlardır. Diğerleri de te ile (teziğu) okumuşlardır. Kelamın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Kalpleri savaşa katılmamaya meyletti. Bunlar Müslümanlardan bazı kimseler idiler, akıllarından bunu geçirdiler. Sonra da Peygambere yetiştiler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Karşılaştıkları şiddetten dolayı kalplerinden yoldan dönme geçti, fakat imandan kaymadı. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Şiddet ve zorluktan dolayı kalpler neredeyse telef olup kayacaktı. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sonra tövbelerini kabul etti": Tövbeyi tekrar etti, çünkü ayetin başında günahları zikredilmedi. Bir lütuf olarak önce tövbeyi zikretti, ardından da günahlarını dile getirdi, daha sonra da tövbeyi tekrar etti.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتّٰى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ
بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ
مِنَ اللّٰهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللّٰهَ هُوَ
التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

118 – (Savaştan) geri bırakılan üç kişinin de (tövbesini kabul etti). Nihayet yeryüzü (bütün) genişliği ile başlarına dargeldi, vic-

36 – Taberi, Tefsir, 14/541, 542.

danları da kendilerini sıkıştırdı ve Allah'tan yine kendisinden başka sığınak olmadığını iyice bildiler. Sonra tövbe etmeleri için onlara tövbe nasip etti. Şüphesiz Allah, O, tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

"Ve ales selasetil lezine hullifu": Ebu Rezin, Ebu Miclez, Şa'bi ve İbn Yamur, elifle: "Hâlefu" okudular, Muaz el - Kari, İkrime ve Humeyd de hının fethi ve lam da şeddesiz olarak: "Halefu" okudular. Ebu'l - Cevza ile Ebu'l - Aliye de, hının fethi ve lamın şeddesi ile "hallefu" okudular. Bu üç kişi, "ötekiler de bırakılmışlardır" kavli ile murat edilenlerdir. Onların isimleri de Tevbe: 106'da geçmiş bulunuyor. "Geri bırakılan" tabirinde iki görüş vardır:

Birincisi: Tövbeden geri bırakılandır, bunu da İbn Abbas ile Mücahit demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Ebu Lübabe ile arkadaşlarının tövbesinden geri bırakılan üç kişi, çünkü bunlar ötekiler gibi boyun eğmediler.

İkincisi: Tebuk savaşından geri bırakılandır, bunu da Katade demiştir. Hadisleri de Ka'b bin Malik'in tövbesinde zikredilmiştir. Ben de onu "el - Hadaik" kitabında rivayet ettim.

"Yeryüzü bütün genişliği ile onlara dar geldi: Şöyle ki Müslümanlar onlarla muamele etmekten ve onlarla konuşmaktan men edildiler. Eşlerinden ayrılmaları emredildi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara yüz vermedi. "Vicdanları da onları sıktı": Gam ve kedere boğuldular. "Zannu": Kesin bildiler, demektir. "Sığınacak yer yoktur": Yani Allah'tan ve azabından yine O'ndan başka sığınacak yoktur. "Sonra tövbelerini kabul etti": Tövbeyi tekrar etmesi, pekiştirmek ve önemini vurgulamak içindir. "Tövbe etmeleri için": İbn Abbas: kendilerini düzeltmeleri için, demiştir. Başkası da: Onları tövbeye muvaffak kıldı ki devam etsinler ve onu iptal edecek şeye başvurmasınlar. Birilerine: Tevbe-i nasuh nedir, dediler? O da: Ka'b bin Malik ve arkadaşlarında olduğu gibi yeryüzü tövbe edene dar gelmek ve vicdanı da onu sıkmaktır, dedi.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

119 – Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

"Ey o iman edenler, Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, savaştan geri kalan üç kişi hakkında inmiştir.

İkincisi: O, ehl-i kitap hakkında inmiştir. Mana da şöyledir: Ey Musa'ya ve İsa'ya iman edenler, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmenizde Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.

Doğrulardan kimlerin murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabıdır, bunu da İbn Ömer, demiştir.

İkincisi: Ebu Bekir ile Ömer'dir, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak, demişlerdir. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Muaz el – Kari, kafın fethası ve nunun kesresi ile tesniye olarak "maassadikayni" okumuşlardır.

Üçüncüsü: Onlar savaştan geri bırakılan üç kişidir ki geri kalmalarında gerçekten mazur idiler. Bunu da Süddi, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar muhacirlerdir, çünkü onlar cihatta Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den geri kalmadılar. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: Ebu Bekir, bu ayeti Sakife olayında (Halife seçiminde) delil olarak kullanmış ve şöyle demiştir: El ensar, şüphesiz ki Allah kitabında: "Yurtlarından çıkarılan muhacirler için... İşte gerçek doğrular da onlardır" *(Haşr: 8)* dedi. Onlar kimlerdir? Ensar da: Onlar sizlersiniz, dediler. O: Şüphesiz Allah Teala: "Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun" diyor, size bizimle beraber olmanızı buyurdu, bize sizinle beraber olmamızı buyurmadı. Binaenaleyh bizler Emiriz, sizler de vezirsiniz, dedi.

Beşincisi: O, geneldir, bunu da Katade, demiştir. "Maa", "min" manasınadır. İbn Mes'ud kıraatinde de: "Vekunu minessadikin" şeklindedir.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ
حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا
بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا
نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ
الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ

صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ
نَفَقَةً صَغٖيرَةً وَلَا كَبٖيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا
كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

120 – Medine halkı ve çevrelerindeki bedeviler için, Resulullah'tan geri kalmaları ve canlarını onun canından esirgemeleri (hakkı) yoktur. Çünkü onlara ne bir susuzluk ne bir yorgunluk ne de bir açlık dokunmaz ve kafirleri kızdıracak bir yere ayak basmaz ve düşmandan bir başarı elde etmezler ki ona karşılık kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.

121 – Küçük veya büyük bir masraf eder ve bir dereyi geçerlerse, mutlaka bu, onlar için yazılır ki Allah onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın.

"Medine halkı ve çevrelerindeki bedeviler için yoktur": İbn Abbas şöyle demiştir: Müzeyne, Cüheyne, Eşca, Eslem ve Gıfar kabileleri kastedilmiştir. "Resulullah'tan geri kalmaları": Yaptığı herhangi bir gazadan. "Canlarını onun canından esirgemeleri": Resulullah sıcakta ve meşakkatte iken kendileri için rahat ve sükun aramaları. Ayette geçen rağibe anişşey': Bir şeyi istememek ve ondan kaçınmaktır.

"Zalike = bu": Yani bu geri kalma yasağı şunun içindir, "ne zaman susuz kalır, yorulur ve aç kalır ve düşmana karşı bir başarı elde ederlerse": Esir alma, öldürme ve yenme gibi (bir misli de onlara yazılır). Böylece Allah kendilerine bütün bunların mükafatını vereceğini bildirmiştir.

"Küçük bir masraf yaparlarsa": İbn Abbas bir hurma ve üstü gibi, demiştir. "Bir vadiyi kat ederlerse": Giderken veya dönerken, "mutlaka onlar için de yazılır": Yani ecri onlar için de tespit edilir. "Ta ki Allah onları yaptıklarının en güzeli ile mükafatlandırsın". Ayette geçen "ahsene" sıfatının başından be cer edatı hazfedilmiştir.

Şeyhimiz Ali bin Ubeydullah şöyle demiştir: Müfessirler bu ayette ihtilaf etmişlerdir: Bir grup şöyle demiştir: Bu, ilk zamanlarda böyleydi, Resulullah'tan geri kalmak caiz değildi, çünkü cihat herkes için lazım idi. Sonra bu, "mü'minlerin topyekûn savaşa katılmaları gerekmez" *(Tevbe: 122)* ayetiyle neshedildi. Bir grup da şöyle demiştir: Allah Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem zama-

nında bütün mü'minlere onunla beraber savaşa çıkmayı şu iki şey için farz kıldı:

Birincisi: Onu canlarıyla korumaları onlara vacip idi.

İkincisi: Peygamber savaşa çıktığı zaman bütün din de çıkmış olur. Bunun için onu desteklemeleri emredilmiştir ki sayı azalmasın. Bu hüküm günümüze kadar geçerlidir. Binaenaleyh eğer Mü'minlerin Emiri savaşa çıkarsa, bütün Müslümanların dediğimiz sebepten dolayı ona katılmaları vacip olur. Buna göre ayet mensuh değildir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Her iki ayetin de kendine has özel durumu vardır, bu nedenle nesih söz konusu değildir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ
فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا
قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

122 - Mü'minlerin topyekûn savaşa çıkmaları (doğru) olmaz. Her kabileden bir grup; dinde ilim öğrenmek ve kavimlerine döndükleri zaman belki (yanlışlıklardan) kaçınırlar diye onları uyarmak için (evet o grup) çıkmalı değil miydi?

"Mü'minlerin topyekûn savaşa çıkmaları (doğru) olmaz": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Allah Teala Tebuk gazasında münafıkların ayıplarını açıklayınca mü'minler: Allah'a yemin ederiz ki ne Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yaptığı gazadan ne de askeri birlikten asla geri kalmayacağız, dediler. Tebuk'ten sonra birlikler gönderilince müslümanların hepsi seferber oldu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i tek başına bıraktılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Mudar kabilesine beddua edince yurtlarında kıtlık oldu, kabileler zorluktan dolayı Medine'ye gelmeye başladı, yalandan Müslüman oluyorlardı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını sıkıştırdılar; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bazı kimseler Müslüman olup kavimlerine dini öğretmek için çöle çıktılar; bunun üzerine: "Eğer seferber olmazsanız

Allah size azap eder" *(Tevbe: 39)* ayeti indi. Münafıklardan bazı kimseler de: Çöl halkından seferber olmayanlar yandı, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da İkrime, demiştir.

Dördüncüsü: Bazı insanlar halkı eğitmek ve onlara doğru yolu göstermek için çöllere çıktılar; odun toplayıp istifade ediyorlardı. İnsanlar onlara: Bakıyoruz da arkadaşlarınızı bırakıp bize geldiniz, dediler; bunun üzerine çöldekilerin hepsi şehre geldi, ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin lafzı haber şeklinde ise de manası emirdir, mesela şu ayet gibi: "Peygamberin ve mü'minlerin müşriklere istiğfar etmeleri olmaz". *(Tevbe: 113)* Mana şöyledir: Uygun olan, bir kısmının orduya katılması, bir kısmının ise geride kalmasıdır. Ferra da şöyle demiştir: Fenin kesresi ve zammesi ile yenfirü ve yenfürü, ikisi de lügattir.

Müfessirler bu gidiş hakkında da iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, düşmana gitmektir, mana da şöyledir: Onların topyekûn savaşa gitmeleri doğru değildir, bilakis bir grup gidecek, bir grup da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber kalacaktır. "Din ilmi öğrenmeleri için": Yani oturan grubun öğrenmeleri için. Kendilerinden sonra Kur'an inmiş veya bir durum değişmişse, gelenlere bunu öğretir ve onları uyarırlar. Bu mana İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gitmektir, hepsinin ona gelmesi uygun değildir, bilakis içlerinden bir grup din ilmi öğrenmek için ona gider, geride kalan kavimlerini uyarırlar. Bu da Hasen Basri'nin görüşüdür ki, ayetin dış manasına daha uygundur. Birinci görüşe göre bu grubun gidişi bir gazaya çıktığı zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e veya gönderdiği birliklere dir. İkinci görüşe göre de o grubun gidişi bilgi öğrenmek için Resulullah'adır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟
فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ
سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا
ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا

الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ
وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ
فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

123 – Ey o iman eden kimseler, yakınınızdaki kafirlerle savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar (görsünler). Bilin ki şüphesiz Allah müttakilerle beraberdir.

124 – Bir sure indirildiği zaman içlerinden kimi: "Bu, hanginizin imanını artırdı?" der. İman edenlere gelince bu, onların imanını artırdı. Ve onlar (buna) sevinirler.

125 – Kalplerinde hastalık olanlara gelince, onların küfürlerine ilaveten küfürlerini artırdı. Ve onlar kafirler olarak öldüler.

126 – Onlar, şüphesiz her sene bir veya iki defa denendiklerini görmüyorlar mı? Sonra da tövbe etmiyor ve ibret almıyorlar.

"Yakınınızdaki kafirlerle savaşın": Genel olarak kafirlerle savaşı emrediyor, en yakından başlanarak savaşa devam edilir. Yakındakilerden kimlerin murat edildiğine dair beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Rumlardır, bunu da İbn Ömer, demiştir. *İkincisi:* Kurayza, Nadiyr, Hayber ve Fedek Yahudileridir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *Üçüncüsü:* Deylem'dir, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Araplardır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* O en yakından uzağa doğru olanlarla savaşmak için genel bir hükümdür, bunu da Katade, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Bu ayette her sınır halkının yakınlarındakilerle savaşmasına delil vardır. Şöyle de demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem daha çok korkutmak için yakındakileri atlardı. Yakındaki ile savaşması emredilmesi sünnet olması içindir. Sertlik manasına gelen gılzat kelimesinde üç lügat vardır: Ğaynının kesresi ile gılzattır ki, çoğunluk böyle okumuştur; ğaynın fethası ile galzattır ki bunu da Cebele, Asım'dan rivayet etmiştir. Ğaynın zammesi ile gulzattır ki, bunu da Mufaddal, Asım'dan rivayet etmiştir. Şu kelimeler de böyledir: Cizvet, cezvet, cüzvet; vicnet, vecnet, vücnet; riğvet, rağver, ruğvet; ribvet, rebvet, rübvet; kısvet, kasvet, kusvet; ilvet, elvet, ülvet (yeminde kullanılır); licbet, lecbet ve lücbet (bu da sütü çekilen koyunda kullanılır). İbn Abbas da: Gılzat, şecaat ve yiğitliktir, demiştir. Mücahit de. Şiddettir, demiştir.

"İçlerinden kimi: "Bu hanginizin imanını artırdı?" der": Bunu münafıklar Allah'ın kelamı ile alay etmek için birbirlerine derlerdi. "İman edenlere gelince bu, onların imanını artırdı": Çünkü onlar bunları tasdik edip de bunlardaki şeyleri öğrenince, imanları artar. "Ve onlar sevinirler": Bunların inmesine. "Kalplerinde hastalık olanlar": Yani şüphe ve münafıklık olanlar, demektir.

Ayette geçen ricsten ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şüphedir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahtır, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Küfürdür, çünkü onlar her süreyi inkar ettikçe küfürleri artar. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Görmüyorlar mı? (evelayerevne)" Yani münafıklar görmüyorlar mı? Hamze te ile mü'minlere hitap olarak: "Evelaterevne" okumuştur. "Yüftenun" lafzının manasında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Bir veya iki kere yalan söylüyor, onunla insanları saptırıyorlar. Bunu Huzeyfe bin el – Yeman, demiştir.

İkincisi: Münafıklık ediyorlar, sonra iman ediyorlar, sonra yine münafıklık ediyorlar. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Allah yolunda gaza etmekle deneniyorlar. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kıtlık ve açlıkla deneniyorlar, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Ağrı ve hastalıklarla deneniyorlar.

Altıncısı: Antlaşmalarını bir veya iki kere bozuyorlar.

Yedincisi: İnkar ediyorlar, şöyle ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yalnız kaldıkları zaman konuştuklarını haber verince onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Sonra şeytan onlara gelip de: Bunu ancak sizden biri aracılığı ile bildi deyince de şirk koşuyorlardı. Bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

Sekizincisi: Münafıklıklarını açığa çıkarmakla rezil ediliyorlar. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

"Sonra da tövbe etmiyorlar": Yani münafıklıklarından. "Öğüt almıyorlar": İbret almıyorlar, demektir.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍۜ هَلْ يَرٰيكُمْ

مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

127 – Bir sure indirildiği zaman, birbirlerine bakar: "Sizi bir kimse görüyor mu?" deyip sonra da dönerler (sıvışırlar). Onlar anlamaz bir kavim oldukları için Allah da kalplerini çevirmiştir.

"Bir sure indirildiği zaman birbirlerine bakarlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Münafıkları kötüleyen bir sure inip de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara hitap ederek hutbesinde onlara sataştığı zaman, bu zorlarına gider ve kaçmak için birbirlerine bakarlar: "Sizi bir kimse görüyor mu?" derler, yani kalktığınız zaman mü'minlerden. Eğer onları kimse görmüyorsa, mescitten çıkarlar. Zeccac şöyle demiştir: Sanki onlar bunu kendilerini kimse görmesin diye ima ile derlerdi, "sonra da çekilirler": Yani o mekandan ayrılırlar. Dinledikleri şeyle amel etmekten çekilirler, demek de caizdir. Hasen de şöyle demiştir: Sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile getirdiği şeyleri yalanlamak kararıyla oradan ayrılırlar.

"Allah da kalplerini çevirdi": İbn Abbas: İmandan çevirdi, demiştir. Zeccac da: Yaptıklarına karşılık olarak onları saptırdı, demiştir.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ
عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ
رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

128 – Andolsun, size içinizden bir Peygamber gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. Size gayet düşkündür, mü'minlere de çok şefkatli, çok merhametlidir.

Cumhur, fenin zammesiyle "enfüsiküm" okumuştur. İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Dahhak, İbn Muhaysın ve Mahbub da Ebu Amr'dan rivayeten fenin fethasiyle (enfesiküm) okumuştur. Zammeli okunuşunda dört görüş vardır:

Birincisi: Bütün Araplardan demektir, bunu İbn Abbas demiş ve: Araplarda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile irtibatı olmayan bir kabile yoktur, demiştir.

İkincisi: Bildiğiniz demektir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Nikahtan meydana gelmiştir, cahiliye adetiyle hiç ilgisi yoktur. Bunu da Cafer-i Sadık demiştir.

Dördüncüsü: O da sizin gibi bir insandır. Bu, delil yönünden daha güçlüdür. Çünkü sizler ancak sizin gibi birinden anlarsınız. Bunu da Zeccac, demiştir.

Meftuh okunuşunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ahlakça en üstününüzden. *İkincisi:* Soyca en şereflinizden. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'a en çok itaat edeninizden.

"Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Size zor gelen şey onu çok sıkar. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zeccac da: Sıkıntıya düşmeniz onun çetinine gider, demiştir.

Anet: Şiddete maruz kalmaktır.

İkincisi: Sizi günaha sokan şey ona çok zor gelir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Size çok düşkündür": Hasen: İman etmenize çok düşkündür, demiştir.

"Mü'minlere çok şefkatlidir, çok merhametlidir": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah ona kendi isimlerinden ikisini verdi (Raûf ve Rahîm). Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Raûf re'fet kökünden faûl veznindedir; bu, rahmetten daha ince bir duygudur. Rauf (medsiz) de denir.

Şair şöyle demiştir:

Mü'minlerin sende hakkı olduğunu görürsün,
Rauf (şefkatli) ve merhametli babanın yaptığı gibi.

İtaat edenlere şefkatli ve günahkarlara da merhametlidir de, denilmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا
هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿١٢٩﴾

129 – Eğer yüz çevirirlerse: "Allah bana yeter. O'ndan başka İlah yoktur. Yalnız O'na güvendim. O, ulu Arş'ın Rabbidir" de.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan, "Allah bana yeter, de": Bana kafidir, de. "Rabbül arşil azim": İbn Muhaysın, mimin zammı

ile, "azimü" okumuştur. Neden özellikle Arş zikredildi? Çünkü o, yaratıkların en büyüğüdür. Küçükler ona dahildir. Übey de şöyle demiştir: En son inen ayet: "Lekad ceküm resulün..." ile arkasındaki son ayettir.[37]

– İmam Ahmed, Müsned, 5/117; Hakim, Müstedrek, 2/338.